O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

NAVOIY VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

TA’LIMDA INNOVATSIYALAR, INVESTITSIYALAR VA INTELLEKTUAL SALOHIYAT: MUAMMOLAR, TAHLILLAR VA ISTIQBOLLAR

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

T O‘ P L A M I

Navoiy-2025

Ta’limda innovatsiyalar, investitsiyalar va intellektual salohiyat: muammolar, tahlillar va istiqbollar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya *materiallari. – Navoiy: Navoiy viloyati PMM nashri, 2025. 415 b.*

Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazida tashkil etilgan “Ta’limda innovatsiyalar, investitsiyalar va intellektual salohiyat: muammolar, tahlillar va istiqbollar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plamida uzluksiz ta’lim tizimida tadqiqot olib borayotgan mutaxassis-olimlar, mustaqil izlanuvchilar ilmiy-nazariy izlanishlarining amaliy tadbiqlari keltirilgan. Raqamli texnologiyalar asosida o‘qitish metodikasini takomillashtirish borasidagi tajribali maktab o‘qituvchilarining taklif va tavsiyalari, umumta’lim fanlarini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda ta’lim, fan, xalqaro aloqalar va boshqaruv faoliyatining ustuvor yo‘nalishlarini rivojlantirish hamda “Atrof-muhitni asrash va „yashil“ iqtisodiyot yili” Davlat dasturida belgilangan vazifalar doirasida bajarilayotgan izlanishlarga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqot natijalari yoritilgan.

Konferentsiya materiallaridan oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, umumta’lim maktablari o‘qituvchilari, magistrantlar va iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalanishlari mumkin.

TAHRIR HAY’ATI

Mardanov U.R.	*- Navoiy viloyati PMM direktori.*
Pulotov A.M.	*- pedagogika fanlari nomzodi. dotsent.*
Safarov D.X.	*- psixologiya fanlari doktori (DSc), professor.*
Pulatov J.N.	*- falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.*
Xasanova X.N.	*- pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent.*
Astanaqulov K.M.	*- pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD), dotsent.*
Tuxfatullina D.T.	*-katta o‘qituvchi.*
Karimova D.A.	*- falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.*
Usmonova R.M.	*- dotsent.*
Muxammadiyeva L.N.	*- tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD).*
Rajabova D.K.	*- Fanlarni rivojlantirish bo‘limi bosh mutaxassisi.*
Boboqulov.J.Q.	*- UKTTE bo‘limi boshlig‘i.*

Texnik muharrir: Boboqulov J.Q.

Maqolalar mazmuni va ma’lumotlarning haqqoniyligiga mualliflar mas’ul.

Konferensiya materiallari to‘plami Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi kengashining (2025-yil 29-avgust, 5-sonli) qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

KIRISH SO‘ZI

Assalomu alaykum, hurmatli mehmonlar, aziz hamkasblar va anjuman ishtirokchilari!

Avvalo, barchangizni yaqindagina keng miqyosda nishonlangan Mustaqilligimizning 34 yilligi hamda yaqinlashib kelayotgan “1-oktyabr – Ustoz va murabbiylar kuni” bilan samimiy tabriklayman.

Siz azizlarning barchangizga sihat-salomatlik, baxt-u saodat, ezgu faoliyatingizda ulkan muvaffaqiyatlar, xonadonlaringizga fayz-u baraka tilayman.

Ta’lim har qanday jamiyatning rivojlanishi va jahon bozoriga kirib borishida muhim o‘rin tutadi. Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonning ta’lim tizimi yanada katta qamrovdagi o‘zgarishlar hamda islohotlarni talab etmoqda. Bu strategiya mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotiga asos bo‘lib xizmat qiladi

Bugungi “**Ta‘limda innovatsiyalar, investitsiyalar va intellektual salohiyat: muammolar, tahlillar va istiqbollar**” mavzusiga bag‘ishlangan respublika ilmiy-amaliy anjumanidan ko‘zlangan maqsad ham shu mazmunni aks ettiradi.

Yangi O‘zbekiston ta’lim strategiyasining asosiy maqsadi – xalqaro miqyosda raqobatbardosh, keng qamrovli bilim, ko‘nikmalarga, tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan shaxslarni tarbiyalashdir. Innovatsion va raqamli texnologiyalar ta’lim jarayoniga joriy etilib, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlanmoqda. O‘qituvchi kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimi yangi bosqichda tashkil etilmoqda. Bunda yoshlarning ijodiy fikrlashi va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar asosida o‘qitishning ustuvor vazifalari belgilandi.

Maktabgacha ta’limning qamrovini kengaytirish va sifatini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. Xususan, joriy yilda Navoiy viloyatida maktabgacha ta’limning qamrovini 90%ga yetkazish rejalashtirilgan. Metodik mahorat kuni, metodik mahorat soatlari doirasida kaskad usulida maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachi-pedagoglari o‘z bilim va tajribalarini oshirib bormoqda.

Umumiy o‘rta ta’limning o‘quv dasturlari tubdan yangilanmoqda. O‘quvchilarning mantiqiy fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan yangi metodlar amaliyotda qo‘llanilmoqda. Yangi baholash tizimining umumta’lim maktablariga bosqichma bosqich joriy etilayotganligi o‘z natijasini bermoqda. Navoiy viloyatida joriy yilda o‘quvchilarning Oliy ta’lim muassasalariga kirish ko‘rsatkichi Respublikada yetakchi o‘rinda ekanligi ham fikrimizning isbotidir. O‘qituvchilarimizning kaskad usulida Kasbiy rivojlanish kuni, Kasbiy rivojlanish soatlari doirasida umr davomida o‘qish tamoyili asosida bilim, tajriba orttirib, o‘zaro tajriba almashinish imkoni paydo bo‘ldi.

Oliy ta’lim sohasida yangi universitetlar tashkil etilmoqda, xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlik kuchaytirilmoqda, xalqaro akkreditatsiyadan o‘tish va ta’lim dasturlarining tan olinishi ko‘zda tutilgan rejalar amalga oshirilmoqda.

Professional ta’limni rivojlantirish, kasb-hunar ta’lim tizimini takomillashtirish orqali amaliy ko‘nikmalarni oshirishga qaratilgan dasturlar va imkoniyatlar kengaytirildi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta’limning ajralmas qismiga aylanmoqda. O‘zbekistonda onlayn ta’lim platformalari, elektron darsliklar va interaktiv o‘quv dasturlarining rivojlanishi ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, o‘quv jarayoniga virtual laboratoriyalar, masofaviy ta’lim va sun‘iy

intellekt texnologiyalarini joriy qilish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirib kelinyapti. Bu innovatsiyalar o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Yangi O‘zbekistonda ta’lim sifati va samaradorligini oshirish uchun bir qator yangi metodlar joriy qilindi. STEAM ta’lim tizimi orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari rivojlantililmoqda, interaktiv ta’lim metodlari, o‘yin metodlari, guruh bilan ishlash va loyiha usullari keng qo‘llanmoqda. Ushbu ta’lim turlari yosh avlodni jamoaviy tarzda ishlashga hamda birgalikda qaror qabul qilishga o‘rgatadi.

Masofaviy ta’lim platformalari, milliy onlayn ta’lim platformalarining funksionalligi kengaytirildi. Bugungi kunda esa imkoniyati cheklangan yoshlar uchun masofadan turib o‘qish qulayligini berdi. O‘qituvchilar malakasini oshirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Milliy va xalqaro seminarlar va konferensiyalar orqali pedagoglar eng so‘nggi ta’lim metodologiyalarini o‘rganib, amalga tatbiq qilmoqda. Yangi O‘zbekistonning ta’lim siyosati, avvalo, ta’lim sifatini oshirishga, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilishga, ta’lim mazmunini yangilashga va pedagogik kadrlar malakasini oshirishga qaratilgan. Ta’limda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va yangi metodlarning joriy etilishi o‘quv jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘taradi. Bundan tashqari, maktabgacha ta’lim tizimidan boshlab, oliy ta’limga qadar barcha bosqichlarda keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlar ta’lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish va yosh avlodning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro hamkorlikni kengaytirish, xorijiy universitetlar va ta’lim dasturlari bilan integratsiyalashuv tizimning yanada sifatli va keng qamrovli bo‘lishiga zamin yaratadi.

Yangi O‘zbekistonda ta’lim strategiyasining muhim jihati shundaki, u nafaqat bilim berishga, balki yuksak axloqiy qadriyatlarga ega, ijodkor va tashabbuskor yoshlarni tarbiyalashga ham yo‘naltirilgan. Ta’lim tizimidagi islohotlar jamiyatning barcha qatlamlari uchun ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ijtimoiy tenglik va adolatni ta’minlashga qaratilgan.

U.R.Mardanov
Navoiy viloyati PMM direktori

1-SHO‘BA: TA’LIMDA INNOVATSION TADQIQOTLAR VA TEXNOLOGIYALAR: IMKONIYATLAR, TAHLILLAR VA ISTIQBOLLAR.

MAKTAB DIREKTORLARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Ismailov Abduvali Abdumalikovich,
Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti rektori,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktab direktorlarining kasbiy kompetentligi tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va maktab rahbarligini samarali boshqarishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, rahbar faoliyati va maktab direktorlarining pedagogik bilimlari, boshqaruv ko‘nikmalari, kommunikativ qobiliyatlari va innovatsion yondashuvlarga bo‘lgan ehtiyojlari tahlil qilingan. Maktab direktorlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida ilmiy asoslangan yondashuvlar atroflicha tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Rahbarlik faoliyati, kasbiy kompetentlik, kasbiy bilimlar, amaliy ko‘nikma va malakalar, shaxsiy fazilatlar, motivatsion komponent, shaxsiy-psixologik, faoliyat, integrativ va standartlashtirilgan yondashuvlar.*

Аннотация: *В данной статье освещается понятие профессиональной компетентности директоров школ, ее составляющие и значение для эффективного управления руководством школой. Также анализируется деятельность руководителя и потребности директоров школ в педагогических знаниях, управленческих навыках, коммуникативных способностях и инновационных подходах. Детально проанализированы научно обоснованные подходы к процессу развития профессиональной компетентности директоров школ.*

Ключевые слова: *Руководящая деятельность, профессиональная компетентность, профессиональные знания, практические навыки и умения, личностные качества, мотивационный компонент, личностно-психологический, деятельностный, интегративный и стандартизированный подходы.*

Abstrakt: *This article covers the concept of professional competence of school principals, its components and importance in the effective management of school leadership. It also analyzed the activities of the leader and the needs of the school principals for pedagogical knowledge, management skills, communicative abilities and innovative approaches. In the process of developing professional competence of school principals, scientifically based approaches have been thoroughly analyzed.*

Key words: *Leadership activities, professional competence, professional knowledge, practical skills and qualifications, personal qualities, motivational component, personal-psychological, activity, integrative and standardized approaches.*

Kirish. Bugungi globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan sharoitda ta’lim tizimining zamon talablariga mos ravishda rivojlanishi ta’lim muassasalarini boshqarish sifatiga bevosita bog‘liqdir. Ta’lim tizimidagi islohotlarning muvaffaqiyati esa, eng avvalo, uni boshqarayotgan rahbar kadrlarning kasbiy kompetentligiga, unlarning bilim, ko‘nikma, ijtimoiy-huquqiy mas’uliyat, innovatsion fikrlash va boshqaruv salohiyatiga bog‘liq. Shunday ekan, maktab direktorining kasbiy kompetentligi ta’lim muassasasining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun muhim omil hisoblanadi. Direktorning o‘z vazifalarini samarali bajarishi, pedagogik jamoani

boshqarish, ta'lim jarayonini takomillashtirishda o'rganilgan bilim va ko'nikmalarga asoslanadi. Kasbiy kompetentlik, o'qituvchilarga yetakchilik qilish, strategik va taktik qarorlarini qabul qilishda, ta'lim muassasasining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda maktab rahbarlari nafaqat ma'muriy boshqaruvchilar, balki ta'lim jarayonining strategik yetakchilari, jamoani rivojlantira oluvchi liderlar sifatida maydonga chiqmoqda. Shu bois, ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi ta'lim islohotlarining muhim yo'nalishiga aylanmoqda. Kasbiy kompetentlik – bu shaxsning o'z ishini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, tajriba va shaxsiy xususiyatlar majmuasidir. Maktab direktorining kasbiy kompetentligi ta'lim muassasasida pedagogik jarayonni samarali boshqarish, o'quvchilarga ta'lim berish jarayonini nazorat qilish va rivojlantirishga yordam beradi. Direktorning kompetentligi boshqaruv va pedagogik faoliyatni eng yuqori darajada bajarishga imkon beradi, bu esa o'z navbatida ta'lim tizimining umumiy sifatini oshiradi.

Asosiy qism. Ta'lim tizimining bugungi rivojlanish bosqichi va bozor munosabatlarining jamiyat hayotida mustahkam o'rin egallashi ta'lim boshqaruvini demokratik va iqtisodiy shakllarga o'tkazish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bu jarayon faqat boshqaruv usullarini qayta ko'rib chiqishni emas, balki boshqaruv sub'ektlari – rahbar va xodimlar – o'rtasida interaktiv muhitni yaratish, turli bo'g'inlardagi rahbarlarning boshqaruv faoliyati samaradorligini oldindan baholash va shakllantirish kabi masalalari ham dolzarb hisoblanadi.

Rahbarlik faoliyati – bu rahbarning o'z xodimlariga tashkilot maqsadlarini anglash va ularga erishish istagini uyg'otish usulidir.

"Rahbarlik faoliyati" tushunchasi ijtimoiy psixologlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Jumladan, A.L.Juravlev rahbarlik faoliyati deganda "rahbarning boshqaruv funksiyalarini samarali va sifatli bajarish maqsadlarida jamoaga ta'sir ko'rsatishining usullari, metodlari, faoliyatlarining yaxlit, nisbatan barqaror tizimining individual-tipik o'ziga xosliklari"[3] sifatida talqin qiladi. R.X.Shakurov nuqtai-nazaridan "keng ma'noda rahbarlik faoliyati rahbar faoliyatining ichki uyg'unlikka ega bo'lgan barqaror takrorlanuvchi va ma'lum bir sharoitlarda boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish uchun ishlab chiqilgan o'ziga xosliklari (motivlari, maqsadlari, mazmuni, usullari)ning yaxlit o'ziga xos tizimini namoyon qiladi. Tor ma'noda esa rahbarlik faoliyati– bu faoliyat usullarining (shu jumladan, murojaat usullarining ham) o'ziga xos tizimidir"[5] deb ta'rif beradi. A.L.Rusalinova esa "rahbarlik faoliyatining xususiyatlariga faqat rahbarning ham butun jamoa bilan, ham alohida olingan ishchi-xodimlar bilan o'zaro aloqalarini bevosita aks ettiruvchi xususiyatlarnigina kiritish mumkin" [4] deb hisoblaydi.

Yuqoridagi tadqiqotchi olimlar fikrlaridan kelib chiqib, rahbarlik faoliyati – bu jamoadagi vazifalar o'ziga xosligi, rahbar va xodimlarning o'zaro aloqalari hamda vakolatlar hajmi asosida bo'ysunuvchilarga ta'sir ko'rsatish tizimidir. Bu tizim rahbarning o'z bo'ysunuvchilariga bo'lgan ta'sirini maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishni nazarda tutadi.

Darhaqiqat, zamonaviy ta'lim tizimida maktab rahbariyatining roli tobora murakkablashib, faqat ma'muriy vazifalardan ko'ra, ta'lim jarayonining strategik yo'naltiruvchisi, innovator va jamoa yetakchisi sifatida shakllanmoqda. Shu sababdan, kasbiy kompetensiya tushunchasi maktab rahbari faoliyatining samaradorligi va uning rivojini belgilovchi asosiy omilga aylanmoqda. Zamonaviy ta'lim jarayonida rahbarlarning kasbiy faoliyati natijadorligini belgilovchi asosiy omillardan biri bu –

kasbiy kompetentligidir. “Kasbiy kompetentlik” atamasi pedagogika, psixologiya, menejment va ijtimoiy fanlarda keng qo‘llanilib, turlicha talqin qilinadi. Mazkur tushuncha ingliz tilidagi “competence” (qobiliyat, layoqat) so‘zidan olingan bo‘lib, insonning muayyan kasb sohasida samarali faoliyat yurita olish malakasi, bilim va ko‘nikmalar majmui sifatida izohlanadi.

Kasbiy kompetentlik – bu rahbarning o‘z xizmat vazifalarini yuqori sifat darajasida bajarishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, shaxsiy sifatlar, motivatsiya va qadriyatlar majmuasidir. U nafaqat nazariy bilimga, balki amaliyotda muammolarni hal qilish, ijtimoiy va kasbiy muhitga moslashish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va innovatsiyalarni joriy etish qobiliyatiga asoslanadi.

Kasbiy kompetentlik nazariyasi o‘zining shakllanishida turli fanlar – psixologiya, pedagogika, menejment, sotsiologiya – bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, uning mazmuni tarixiy taraqqiyot jarayonida bosqichma-bosqich kengayib borgan. Tarixga nazar solsak, “kompetentlik” tushunchasi birinchi marta XX asrning o‘rtalarida tilshunoslik va psixologiya sohalarida qo‘llanila boshlagan. Noam Xomskiy 1965-yilda “lingvistik kompetensiya” tushunchasini kiritgan bo‘lib, bu shaxsning tilni to‘g‘ri va erkin qo‘llash layoqati sifatida izohlangan. Keyinchalik bu tushuncha boshqa sohalarga ham tatbiq etila boshlandi, ayniqsa, inson resurslarini boshqarish va ta’lim sohasida keng qo‘llanildi.

1980–1990-yillarda kompetensiya nazariyasi Yevropa mamlakatlarida, ayniqsa, Buyuk Britaniya va Germaniyada ta’lim standartlarini yangilashda asosiy konsepsiyaga aylandi. Bu davrda “kompetensiyaga asoslangan ta’lim” (competency-based education) konsepsiyasi vujudga keldi va o‘quv dasturlarini yangilashda keng qo‘llanildi. Zamonaviy ta’lim tizimining samarali faoliyat yuritishi bevosita rahbarlarning kasbiy salohiyatiga bog‘liq. Bunda ayniqsa rahbar shaxsining kasbiy kompetentligini to‘g‘ri shakllantirish va uni rivojlantirish muhim omil hisoblanadi. “Kasbiy kompetentlik” tushunchasi bugungi kunda ta’lim boshqaruviga oid tadqiqotlarda keng qo‘llanilib, bu atama rahbarning o‘z kasbiga oid bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy fazilatlari majmui sifatida talqin qilinadi.

Ilmiy adabiyotlarda kasbiy kompetentlik tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Jumladan, Q.Yo‘ldoshev, M.Maxmudov, R.Xamidov, M.Juraevlarning tadqiqot ishlarida kasbiy kompetentlik tushunchasi milliy ta’lim tizimi kontekstida tadqiq etilmoqda. Xususan, ular kompetentlikni “shaxsning bilim, ko‘nikma va axloqiy tayyorgarligining uyg‘unlashgan holati” sifatida talqin etadilar.

E.Zeer, A.Markova, L.Mitinalar kasbiy kompetentlikni insonning kasbiy faoliyatda yuqori samaradorlikka erishishiga xizmat qiluvchi kompleks shaxsiy xususiyatlar yig‘indisi deb qaraydilar. G‘arb tadqiqotchilardan R.Boyatzis, L.Spencer va M.McClellandlar esa kasbiy kompetentlikni insonning aniq vazifani bajarishda muvaffaqiyatga olib keluvchi bilim, mahorat va motivatsiyalarning integratsiyalashgan tizimi sifatida izohlaydilar.

Gil-Espinosaning fikriga ko‘ra kasbiy kompetensiya – bu maktab rahbarlarining o‘quv jarayoni va kasbiy rivojlanishini yaxshilash maqsadida samarali rahbarlik, qo‘llab-quvvatlash va baholash ishlarini amalga oshirish qobiliyatidir.

Kasbiy kompetentlik quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- ***kasbiy bilimlar*** – rahbarlik faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun zarur bo‘lgan nazariy va amaliy bilimlar tizimi;

- ***amaliy ko'nikma va malakalar*** – boshqaruv, kommunikatsiya, muammo yechish, jamoani boshqarish va qaror qabul qilish kabi funksiyalarni bajarishga imkon beruvchi harakatlar;
- ***shaxsiy fazilatlar*** – liderlik, mas'uliyat, tashabbuskorlik, moslashuvchanlik, adolatparvarlik kabi fazilatlar;
- ***motivatsion komponent*** – rahbarlik faoliyatiga qiziqish, o'z ustida ishlashga intilish va rivojlanishga tayyorgarlik.

Kasbiy kompetentlikning rivojlanishi izchil, tizimli va strategik yondashuvni talab qiladi. Ta'lim muassasasi rahbari zamonaviy o'zgarishlar, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va raqobatbardosh ta'lim tizimining talablaridan kelib chiqib, o'z kompetentligini muntazam yangilab borishi lozim. Bu esa kasbiy rivojlanish dasturlarida qatnashish, ilg'or tajribalarni o'rganish, zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini egallash orqali amalga oshiriladi.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, rahbarning kasbiy kompetentligini faqatgina nazariy bilimlar doirasida emas, balki ularning amaliyotda qo'llanilishi orqali baholash muhimdir. Boshqacha aytganda, kasbiy kompetentlik – bu rahbarning o'z lavozim majburiyatlarini samarali bajara olish salohiyatidir.

Nazariy yondashuvlarga kelsak, kasbiy kompetentlik tushunchasini izohlashda tadqoqotchilar tomonidan to'rt xil yondashuvlardan foydalanilgan. Xususan: ***Shaxsiy-psixologik yondashuv*** – bu yondashuvda kompetentlik shaxsning individual qobiliyatlari, motivatsiyasi, hissiy intellekti va kasbiy o'zini anglashiga bog'liq sifatida ko'riladi. ***Faoliyat yondashuvi*** – bu modelga ko'ra, kasbiy kompetentlik insonning kasbiy faoliyatni samarali amalga oshira olish layoqati bilan belgilanadi. ***Integrativ yondashuv*** – bu yondashuvda kasbiy kompetentlik bilim, ko'nikma, shaxsiy fazilatlar, tajriba va qadriyatlarning uyg'unlashuvi sifatida qaraladi. ***Standartlashtirilgan yondashuv*** – bu yondashuvda kompetensiyalarni o'lchash va baholash mezonlari ishlab chiqilishi nazarda tutiladi.

Ta'lim muassasasi rahbarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi hozirgi kunda nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ushbu yo'nalishda ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan nazariy hamda amaliy izlanishlar olib borilgan.

Ushbu tadqiqotda ta'lim tashkilotlari rahbarlari uchun kompetensiya modelini ishlab chiqish maqsadida mavjud adabiyotlar tahlil qilinib, meta-sintez usuli qo'llanilgan. Meta-sintez – bu turli tadqiqotlardagi asosiy mavzular, asosiy g'oyalar va takrorlanadigan mazmunlarni tushunish va izohlashga qaratilgan sifatli yondashuv hisoblanadi. Ushbu metod meta-tahlildan farq qiladi, chunki u statistik umumlashtirish o'rniga mazmuniy integratsiyani amalga oshiradi. Meta-sintez turli tadqiqotlar natijalarini umumlashtirib, yanada chuqur va keng qamrovli xulosalar chiqarishga xizmat qiladi, meta-tahlil esa mavjud ma'lumotlar asosida umumiy effektni statistik baholaydi.

Kasbiy kompetentlik tushunchasi va uning tarkibiy qismlari ta'lim sohasida muhim ahamiyatga ega bo'lib, maktab direktorlarining samarali faoliyat yuritishi uchun asosiy tayanch nuqtasi hisoblanadi. Bu tushuncha keng ma'noda pedagogik, boshqaruv va psixologik sohalarni qamrab oladi va ularning o'zaro bog'liqligi orqali ta'lim muassasasi rahbarining kompetentligining to'liq va muvofiq shakllanishini ta'minlaydi.

Kasbiy kompetentlikning tarkibiy qismlari asosan uch asosiy komponentdan iborat bo‘lib, ular pedagogik bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va shaxsiy sifatlarni o‘z ichiga oladi.

Pedagogik bilimlar – bu ta’lim jarayonining nazariy asoslari, o‘quv metodlari, ta’lim texnologiyalari va pedagogik psixologiya bilan bog‘liq bilimlarni anglatadi. Bu bilimlar maktab direktorining ta’lim jarayonini nazorat qilish, o‘qituvchilar bilan samarali muloqot qilish va ta’lim sifatini oshirish uchun zarurdir.

Amaliy ko‘nikmalar – bu pedagogik bilimlarni amalda qo‘llash, muammolarni hal qilish, muhitni boshqarish va motivatsiya yaratish kabi faoliyat ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlarni anglatadi. Bu ko‘nikmalar, ayniqsa, liderlik, strategik fikrlash, muomala madaniyati va qaror qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxsiy sifatlar - maktab direktorining shaxsiy xususiyatlari, harakatdagi intizom, etika va mas’uliyat bilan bog‘liq bo‘lib, ularning kasbiy kompetentligini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu sifatlar orasida liderlik qobiliyati, kommunikativlik, stressga chidamlilik, innovatsiyalarga ochiqlik va shaxsiy rivojlanishga intilish mavjud. Bu komponentlarning har biri o‘zaro bog‘liq bo‘lib, maktab direktori umumiy kasbiy kompetentligini tashkil etadi va uning ta’lim muassasasining yuqori sifatli faoliyat yuritishi uchun asosiy omillar hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, maktab direktorining kasbiy kompetentligi bir qator jihatlardan iborat bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi: *Pedagogik bilim va ko‘nikmalar* - maktab direktorining ta’lim jarayonini boshqarish uchun pedagogik bilimlarga ega bo‘lishi zarur. Bu ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, o‘quvchilarni baholash tizimini joriy etish, pedagogik jamoani motivatsiya qilishni o‘z ichiga oladi.

Boshqaruv kompetentligi - direktor o‘z jamoasini samarali boshqarish, resurslarni to‘g‘ri taqsimlash va tashkilot ichidagi jarayonlarni boshqarish qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Bunga qarorlar qabul qilish, ta’lim muassasasining moliyaviy boshqaruvi va o‘quvchilarni tashkilot ichida to‘g‘ri yo‘naltirish zarur.

Kommunikativ ko‘nikmalar -maktab direktorining ta’lim muassasasining barcha ishtirokchilari bilan (o‘qituvchilar, o‘quvchilar, ota-onalar, davlat organlari va boshqalar) samarali muloqot o‘rnatish qobiliyati juda muhimdir. Direktorning kommunikativ ko‘nikmalari jamoaning birligini ta’minlash, ijtimoiy muammolarni hal qilish va yangi g‘oyalarni amalga oshirishda muhim o‘rin tutadi.

Innovatsion yondashuvlar va yangiliklarga tayyorlik -ta’lim tizimi tez o‘zgarib borayotgan sharoitda direktor innovatsion yondashuvlarni qo‘llashga tayyor bo‘lishi kerak. Bu yangi texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etish, yangi pedagogik metodlarni tadbiq etish va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan tashabbuslar bilan bog‘liq.

Maktab rahbarligining samarali bo‘lishi uchun rahbarlarning xodimlarni qo‘llab-quvvatlashi, maqsadlar aniq belgilanishi va rahbarlikning murabbiylikka asoslanishi zarur. Shu bilan birga, tashkilot ichidagi jarayon va tuzilmalarni doimiy takomillashtirish maktabni samarali boshqarishga yordam beradi. Bu barcha yondashuvlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ta’lim muassasalarining samarali faoliyat yuritishi uchun zarurdir. Bu borada tadqiqotchilar fikriga to‘xtaladigan bo‘lsak, Harris o‘z tadqiqotida maktablardagi samarasiz bo‘limlar muammosiga to‘xtalib, bunga sabab qilib zaif rahbarlik va aniq maqsadning yo‘qligini ko‘rsatadi. U “samarali rahbarlik – ayniqsa qiynalayotgan xodimlarni qo‘llab-quvvatlash va yo‘l ko‘rsatishni anglatadi”[8] deb ta’kidlaydi. Davies esa maktabni takomillashtirish uchun rahbarlik nazorat emas, balki murabbiylikka asoslangan bo‘lishi kerakligini, rahbarlik va

boshqaruvni butun tashkilot bo‘ylab tarqatish [6] muhimligini ta’kidlaydi. Bierema esa o‘rganishga asoslangan tashkilotlar o‘zlarining ichki jarayon va tuzilmasini doimiy takomillashtirish imkoniyatiga ega ekanligini[9] qayd etadi.

Muvaffaqiyatli maktab rahbarlari o‘qituvchilarning malakasi, bilimlari va tajribasini qadrlaydi, ularning ta’limdan tashqari ijtimoiy o‘rniga ham e’tibor qaratadi. Ular bilan ishonchga asoslangan aloqalar o‘qituvchilarning kasbiy o‘sishini ta’minlaydi va ularning pedagogik faoliyatidagi samaradorligini oshiradi. Samarali rahbarlar o‘qituvchilarda ishonch uyg‘otib, ularni tashqi bosimlardan himoya qiladi va ularning vaqt hamda energiyasini maktab maqsadlariga xizmat qilmaydigan ortiqcha to‘siqlardan asraydi. Bugungi murakkab va raqobatga boy muhitda ta’lim muassasasida eng muhim resurs – bu inson resursi, ayniqsa maktab direktorlarining kasbiy, kognitiv va shaxsiy kompetensiyalaridir.

Yuqoridagi tahlillar asosida maktab direktorlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodlari sifatida quyidagilarni tavsiya etamiz. Xususan: *kasbiy o‘sish va malaka oshirish kurslari* -maktab direktorlarining kompetentligini rivojlantirishda malaka oshirish kurslari muhim o‘rin tutadi. Bu kurslarda pedagogik boshqaruv, innovatsion yondashuvlar, kommunikativ ko‘nikmalar va boshqaruv bilimlarini mustahkamlashga qaratilgan dasturlar ishlab chiqilgan.

Mentorlik tizimi -tajribali direktorlar yangi direktorlarni o‘z tajribalari bilan baham ko‘rish va ular uchun mentorlik qilish tizimi direktorlarning kasbiy rivojlanishini tezlashtiradi va amaliy bilimlarni uzatishda yordam beradi.

Amaliy treninglar va seminarlar - direktorlar uchun muntazam ravishda amaliy treninglar va seminarlar tashkil etish, yangi metod va texnologiyalarni o‘rganish, boshqaruv ko‘nikmalarini takomillashtirishda yordam beradi. Bu treninglar ta’lim jarayonini boshqarishning yangi usullarini o‘rganish, samarali boshqaruvni amalga oshirishda yordam beradi.

Xulosa. Maktab direktorlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining asosiy omillaridan biridir. Maktab direktorlarining kasbiy rivojlanishini ta’minlash uchun innovatsion metodlarni qo‘llash, malaka oshirish kurslari tashkil etish va tajribali mentorlar tizimini joriy etish zarur. Bularning barchasi direktorlarning ta’lim muassasalarini samarali boshqarish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi va ta’lim tizimining umumiy sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108- son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-son Qarori
3. Журавлев П.В. и др. Технология управления персоналом: Учебник.- М.; 2008.- 576 с.
4. Русалинова А.А. Информационные процессы в организационно управленческой деятельности. Парадигмы исследования и описания организаций.– Санкт-Петербург : Питер, 2001.– с. 409-420.– (Хрестоматия по психологии) .
5. Shakurov R.X. Boshqaruv faoliyatida raxbarning individual psixologik xususiyatlari. “PEDAGOGS” international research journal ISSN: 2181 4027_SJIF: 4.995. www.pedagoglar.uz Volume-33, Issue-2, May-2023

6. Bronwyn Davies'. Department of Employment, Education and Youth Affairs, 1996
7. Qosimova D.S . Menejment nazariyasi. O'quv qollanma.- T.: Fan va texnologiyalar, 2009.- 212 b.
8. Thomas R. Harris. Essential Leadership: 65 Lessons Every Leader Needs to Know, Independently Published, 2019
9. Laura L. Bierema. Philosophy and Practice of Organizational Learning, Performance, and Change Berrett-Koehler, 2002
10. Tilovov N. "Ta'lim rahbarlarining boshqaruv kompetentligini rivojlantirish muammolari". – Ta'lim va innovatsiya jurnali, №2. 2022–yil.

ЁШЛАРДА ТАДБИРКОРЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

Холбаев Шахриёр,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси Самарқанд ҳудудий филиали директори, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори

Ўқувчиларнинг компетентлигини оширишда иқтисодий тарбиянинг ўрни катта ҳисобланади. Бугунги кунда иқтисодий таълимнинг барча босқичларида ўқув дастурларининг изчиллиги ва ўзаро мувофиқлиги таъминланди, "Иқтисодий билим асослари" ўқув дастурларида умумий ва қўшимча таълимнинг интеграциялашувини, шу билан бирга ўқитиш мазмуни-моҳиятини реал ҳаётий эҳтиёжларга максимал даражада яқинлаштириш кўзда тутилади. Шунингдек, жаҳон бозоридаги конюктуранинг ўзгариб бораётганлиги, барча жараёнлар глобаллашиш янада тезлашаётган бир вақтда ўқувчилар компетентлигини ҳам ошириб боришни тақозо қилмоқда. Шу нуқтаи назардан, ёшларда тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантиришда инновацион ёндашувлар долзарб аҳамият касб этади.

Шарқ мутафаккирларининг илмий ижодиётида иқтисодий тарбияга оид бир қанча таълимотлари, ижобий йўналишдаги ғоялар, фикр-мулоҳазалар мавжудлиги билан ўзига хос хусусиятларга эгадир. Бу эса ёш авлодни янада ушбу алломаларни ижодини қизиқиш билан ўқишга олиб келади.

Иқтисодий тарбиянинг ўзига хос хусусиятларидан бири шуки, у ўқувчиларни мустақил ҳаётга тайёрлайди, иқтисодий саводхониликларини юксалтириб, ижодий қобилиятларини шакллантиради.

Ўқувчиларни компетентлигини ошишида шарқ мутафаккирларининг қарашларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Шарқ мутафаккирларининг қарашларида меҳнат ва ҳунар, ҳалол меҳнат билан топилган бойлик масалалари улуғлаш каби халқнинг кўп минг йиллик иқтисодий ғоя ва қарашлари тўпланган ва ўз аксини топган. Масалан буни қуйидаги жадвалда тушунтирамиз:

	Мутафаккир номи	**Қарашлари**	**Компетентликни оширишдаги аҳамияти**
	Абу Али Ибн Сино	Иқтисодий тарбияда киши тежамкорлик ва мулкий билимларни ўзлаштирибгина қолмай, ҳар қандай вазиятларда	Иқтисодий тарбияланган кишида барқарор маънавий мотивлар шаклланган бўлади. Бу мотивлар эса ўша кишини жамиятда муносиб хулқ-атвор

		ўзини ана шу нормаларга муносиб тута оладиган кишилар иқтисодий тарбияланган ҳисобланади.	билан рағбатлантиради. Ёш авлодни жамиятга, меҳнатга, ўзига муносабатни ижобий маънавий фазилатларга мувофиқ равишда тарбиялаш - тарбияланувчи шахсни, ҳам маънавий ҳам моддий жиҳатдан юксалишга ундайди.
	Абу Наср Фаробий	Фозил жамият ва фозил шаҳар (ёки мамлакат) шундай бўладики, шу мамлакатнинг аҳолисидан бўлган ҳар бир одам касб-ҳунар билан шуғулланади.	Ҳар бир ўқувчиларимиз касбий компетенциялар шакланишига, касб-ҳунарли бўлиб турмуши фаровонлигини оширишга хизмат қилади.
	Имом ал-Бухорий асарларидаги ҳадислар	Чорва боқинглар чунки у баракатдир.	Шахсий уй хўжалиги шароитида чорвачиликни йўлга қўйиш, фаровонликни ошириш омилини билиб олади.
	Имом ал-Бухорий асарларидаги ҳадислар	Қайси бир мўмин бирор экин экса ѐки мевали дарахт ўтқазса-ю, улардан қушлар, одамлар ёки ҳайвонлар еса, бу унинг учун садақа ҳукмида бўлади.	Экологик барқарорликни таъминлашда, фаровонликни ошириш, шунингдек маънавиятни юксалишига хизмат қилади.
	Имом ал-Бухорий асарларидаги ҳадислар	Илмни ўрганиб сўнг уни бошқаларга ўргатмаслик гўёки молу дунёни йиғиб, уни сарф қилмай, кўмиб қўйиш билан баробардир.	Маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлигини юксалтиради.
	Амир Темур	Амр этдимки, раиятдан мол-хирож йиғишда уларни оғир аҳволга солишдан ёки мамлакатни қашшоқликка тушириб қўйишдан сақлансинлар. Негаки, раиятни хонавайрон қилиш (давлат) хазинасининг камбағаллашувига олиб келади. Хазинанинг камайиб қолиши эса сипоҳнинг тарқалиб кетишига сабаб бўлади. Сипоҳнинг тарқоқлиги, ўз навбатида, салтанатнинг	Бугунги солиқ сиёсатимиздаги имтиёзларнинг берилишини тарихий давлатчилигимиздаги солиқ сиёсати билан қиёслаш компетенцияси шакллантиради.

		кучсизланишига олиб боради.	
	Амир Темур	Тажрибамда кўрилганким, азми қатъий, тадбиркор, ҳушёр, жанг кўрган, мард, шижоатли бир киши мингта тадбирсиз, лоқайд кишидан яхшироқдир. Чунки, тажрибали бир киши минглаб кишига иш буюради	Бугунги иқтисодий сиёсатимиздаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги салмоқли улушининг йилдан йилга оширилиши, мамлакатмиз иқтисодиётининг ривожида бу соҳанинг ўрни беқиёс эканлигини англайди. Шунингдек, таҳлил қилиш компетенциясининг оширилишига сабаб бўлади.

Муҳтарам юртбошимиз томонидан 2025 йил 20 августда Ўзбекистон тадбиркорлар билан очиқ мулоқотида "Бугун шуни фахр билан айта оламизки, юртимизда яратилаётган ҳар бир иш ўрни, қад кўтараётган ҳар бир корхона, халқимиз оғирини енгил қилаётган ҳар бир хизмат, экспорт бўлаётган ҳар бир маҳсулот – сизнинг жасорат билан қилаётган меҳнатингиз, ташаббус ва изланишингиз маҳсулидир", – деди давлат раҳбари сўзининг аввалида.

Хорижий давлатлар тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак, АҚШда иқтисодий мустақиллик кичик ва ўрта бизнес орқали таъминланади: АҚШдаги иш ўринларининг 65% кичик бизнес ҳиссасига тўғри келади. Сингапур мустақилликдан (1965) кейин иқтисодий ривожланишни тўғридан-тўғри тадбиркорликка боғлади. Хусусий сектор ва давлат орасидаги "ишонч маданияти" Сингапур иқтисодини Жануби-Шарқий Осиёдаги етакчи марказга айлантирди. Жанубий Кореяда Мустақилликдан кейин (1948) иқтисодиётни индустриялаштириш учун давлат ва хусусий сектор ҳамкорликка киришди. Давлат–бизнес мулоқоти экспорт ва инновацияга йўналтирилган стратегия асосида ташкил этилган.

Ёшларда тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантиришда инновацион ёндашувларига доир қуйидаги таклиф ва тавсияларни бериб ўтамиз:

1. Тадбиркорлик таълимида STEAM концепциясини жорий этиш;

Таклиф: Мактаб ва олий таълим муассасаларида тадбиркорликни ўргатишда **STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics)** асосидаги ўқув дастурларини яратиш.

Амалий самара: Ёшларда танқидий фикрлаш, технологик ечим топиш ва инновацион ғоялар яратиш қобилияти ошади.

2. **"Виртуал тадбиркорлик лабораториялари"ни ташкил этиш;**

Таклиф: Онлайн тарзда фаолият юритувчи, симуляция ва геймификация элементлари асосидаги виртуал тадбиркорлик муҳитини яратиш.

Амалий самара: Таълим олувчилар реал ҳаётга яқин бўлган бизнес муҳитда амалиёт олиш имкониятига эга бўладилар.

3. Ёшлар стартап акселераторларини ташкил этиш;

Таклиф: Ҳар бир ҳудудда ёшлар учун мўлжалланган **стартап инкубатор ва акселератор марказларини** ташкил қилиш.

Амалий самара: Ёшлар ўз ғояларини бозорга мос равишда тест қилиш, саралаш, сармоя жалб қилиш имкониятига эга бўладилар.

4. Тадбиркорлик фанини барча таълим даражаларига жорий этиш;

Таклиф: Бошланғич, ўрта ва олий таълим тизимида "Инновацион тадбиркорлик асослари" номли фанни мажбурий фан сифатида киритиш.

Амалий самара: Ёшларда тадбиркорлик маданияти ва инновацион фикрлаш кўникмалари босқичма-босқич ривожланади.

5. Тадбиркорликда менторлик тизимини жорий этиш;

Таклиф: Муваффақиятли тадбиркорларни ёшлар билан боғлаш, тажриба алмашишни ташкил этиш (1-нафари – 1-ёш).

Амалий самара: Ёш тадбиркорлар тажрибали устозлар кўмагида хатоларни камайтиради, тез ўсади.

6. Илмий тадқиқотларни амалиётга боғлаш.

Таклиф: Олий ўқув юртларида ёзилаётган илмий ишлар (диссертациялар, лойиҳалар)ни амалиётга татбиқ этиш механизмларини ишлаб чиқиш.

Амалий самара: Илмий ишлаб чиқариш ва бозор эҳтиёжларига мос лойиҳалар орқали янги бизнес ташаббуслар юзага келади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. (2025). Ўзбекистон тадбиркорлари билан очиқ мулоқотдаги нутқи. [20 август, 2025 йил]. Президент.уз веб-сайти.
2. U.S. Small Business Administration (SBA). (2023). **Small Business Economic Trends**. https://www.sba.gov
3. Yuen, B. & Kong, L. (2019). **Singapore: Planning and Urban Development in a City-State**. Routledge.
4. Назаров, Қ., & Тўраев, Ш. (2021). **Тадбиркорлик асослари ва инновация**. Тошкент: "Fan va texnologiya" нашриёти.
5. OECD. (2020). **Entrepreneurship Education in the 21st Century**. Paris: OECD Publishing.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TASHXIS METODLARIDAN FOYDALANISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH VA INNOVATSION YECHIMLAR ISHLAB CHIQISH

Pulotov Abdurayim Murotovich,
Navoiy viloyati PMM Fanlarni rivojlantirish bo'limi boshlig'i, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent,

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XXI asr ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib borayotgan pedagogik tashxis jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llashning dolzarbligi va samaradorligi tahlil qilingan. Raqamli diagnostikaning samaradorligini baholash uchun tezkorlik, obyektivlik, shaxsiylashtirish mezonlari tizimi taklif etilgan. Tadqiqotda sun'iy intellektga asoslangan bashoratli tahlil, geymifikatsiya, blokcheyn texnologiyasi va neyro-interfeyslardan foylalanib pedagogik tashxisning kelajagini belgilovchi innovatsion yechimlar va ularni amaliyotga tatbiq etish istiqbollari muhokama qilingan.*

Kalit so'zlar. *pedagogik tashxis, raqamli transformatsiya, ta'lim texnologiyalari, samaradorlikni baholash, adaptiv o'qitish, ma'lumotlar tahlili (data analytics), sun'iy intellekt, innovatsion ta'lim, shaxsiylashtirilgan yondashuv, geymifikatsiya.*

Аннотация. *В данной статье анализируется актуальность и эффективность применения цифровых технологий в процессе педагогической диагностики, которая становится неотъемлемой частью системы образования XXI века. Для оценки эффективности цифровой диагностики предложена система критериев оперативности, объективности, персонализации. В исследовании обсуждаются инновационные решения, определяющие будущее педагогической диагностики с использованием прогностического анализа на основе искусственного интеллекта, геймификации, технологии блокчейн и нейроинтерфейсов, а также перспективы их внедрения в практику.*

Ключевые слова: *педагогическая диагностика, цифровая трансформация, образовательные технологии, оценка эффективности, адаптивное обучение, анализ данных (data analytics), искусственный интеллект, инновационное образование, персонализированный подход, геймификация.*

Abstract. *This article analyzes the relevance and effectiveness of using digital technologies in the process of pedagogical diagnostics, which is becoming an integral part of the education system of the 21st century. A system of criteria for speed, objectivity, and personalization is proposed to assess the effectiveness of digital diagnostics. The study discusses innovative solutions that determine the future of pedagogical diagnostics using predictive analysis, gamification, blockchain technology, and neurointerfaces based on artificial intelligence, and the prospects for their practical implementation.*

Keywords: *pedagogical diagnostics, digital transformation, educational technologies, performance evaluation, adaptive learning, data analytics, artificial intelligence, innovative education, personalized approach, gamification.*

Kirish.

Jahon ta'lim tizimi global raqamlashtirish va axborotlashuv sharoitida tub o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. "Bir xil qolipdagi" ta'lim modelidan har bir o‘quvchining individual xususiyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga oluvchi shaxsiylashtirilgan yondashuvga o‘tish kun tartibidagi eng dolzarb masalaga aylandi. Ushbu transformatsiyaning markazida o‘quvchining bilim darajasi, ko‘nikmalari, psixologik holati va o‘quv jarayonidagi qiyinchiliklarini o‘z vaqtida va aniq aniqlash imkonini beruvchi pedagogik tashxis yotadi.

Biroq, an'anaviy diagnostika usullari - yozma ishlar, og‘zaki so‘rovlar, kuzatishlar ko‘p vaqt talab etishi, subyektiv omillarga bog‘liqligi va o‘quvchi haqida yuzaki ma'lumot berishi bilan bugungi kun talablariga to‘liq javob bera olmaydi. Aynan shu nuqtada raqamli texnologiyalar pedagogik tashxis jarayonini inqilob qilish uchun misli ko‘rilmagan imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi zamonaviy pedagogik tashxisda raqamli texnologiyalardan foydalanishning samaradorligini ilmiy asoslangan mezonlar orqali baholash va ushbu sohani yanada rivojlantirish uchun istiqbolli innovatsion yechimlarni taklif qilishdan iborat.

Asosiy qism.

Zamonaviy pedagogik tashxis – bu shunchaki o‘quvchining bilimini "yaxshi" yoki "yomon" deb baholash emas. Bu o‘quv jarayonining dinamik holatini, o‘quvchining kognitiv rivojlanishini, kuchli va zaif tomonlarini, o‘zlashtirishdagi bo‘shliqlarni va ularning sabablarini aniqlashga qaratilgan kompleks tizimdir. Uning asosiy vazifasi – tuzatuvchi (korreksion) choralar ko‘rish va individual ta'lim trayektoriyasini belgilash uchun asos yaratishdir.

An'anaviy usullarning asosiy kamchiliklari quyidagilardan iborat:

- Vaqt va resurs sig‘imi: O‘qituvchi har bir o‘quvchining yozma ishini tekshirishi, kuzatuv kundaligini yuritishi va individual suhbatlar o‘tkazishi uchun katta vaqt sarflaydi. Bu esa sinfdagi o‘quvchilar soni ko‘p bo‘lganda deyarli imkonsizdir;

- Subyektivlik: Baholash jarayonida o‘qituvchining kayfiyati, o‘quvchiga bo‘lgan shaxsiy munosabati va charchoq kabi omillar natijalarga ta’sir qilishi mumkin;

- Ma’lumotlarning cheklanganligi: Nazorat ishi faqat yakuniy natijani ko‘rsatadi, lekin o‘quvchi qaysi bosqichda xato qilgani, qancha vaqt sarflagani yoki qaysi mavzuda ikkilanganini aniqlash imkonini bermaydi;

- Dinamikani kuzatishning qiyinligi: O‘quvchining rivojlanish dinamikasini bir necha oy yoki yil davomida kuzatib borish va tahlil qilish uchun ma’lumotlarni tizimli ravishda to‘plash va qayta ishlash murakkab.

Pedagogik tashxisda raqamli texnologiyalarning o‘rni va turlari. Raqamli texnologiyalar yuqorida sanab o‘tilgan kamchiliklarni bartaraf etishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ularni vazifalariga ko‘ra quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

- Ma'lumotlarni yig‘ish va boshqarish platformalari (LMS): Google Classroom, Moodle kabi ta’limni boshqarish tizimlari o‘quvchilarning topshiriqlarni bajarish faolligi, vaqti va natijalari haqidagi ma’lumotlarni avtomatik tarzda to‘playdi. Bu o‘qituvchiga har bir o‘quvchining o‘zlashtirish darajasini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi;

- Avtomatlashtirilgan test va baholash tizimlari: Kahoot!, Quizlet, Google Forms kabi vositalar testlarni tezkor yaratish, o‘tkazish va natijalarni bir zumda tahlil qilish imkonini beradi. Bu o‘qituvchini tekshirishning mashaqqatli jarayonidan ozod qiladi va obyektivlikni ta’minlaydi;

- Adaptiv o‘qitish tizimlari (AOS): Bu tizimlar sun’iy intellekt elementlaridan foydalanib, har bir o‘quvchining javoblariga mos ravishda topshiriqlarning murakkabligini avtomatik tarzda o‘zgartiradi. Agar o‘quvchi qiynalsa, tizim osonroq savollar yoki qo‘shimcha materiallar taklif qiladi. Agar osonlikcha yechsa, murakkabroq masalalarga o‘tadi. Bu haqiqiy ma’nodagi shaxsiylashtirilgan tashxis va ta’limni ta’minlaydi;

- Intellektual tahlil va ma’lumotlar vizualizatsiyasi: Zamonaviy platformalar to‘plangan katta hajmdagi ma’lumotlarni (Big Data) tahlil qilib, o‘quvchilarning o‘zlashtirishidagi umumiy tendensiyalarni, "risk guruhidagi" o‘quvchilarni va tizimli xatolarni aniqlaydi. Natijalar diagramma va grafiklar ko‘rinishida (dashboard) taqdim etiladi, bu esa o‘qituvchiga vaziyatni tezda baholashga yordam beradi;

- Virtual (VR) va to‘ldirilgan (AR) reallik: Bu texnologiyalar amaliy ko‘nikmalarni (masalan, tibbiyotda jarrohlik, kimyoda tajriba o‘tkazish) xavfsiz virtual muhitda baholash uchun noyob imkoniyatlar yaratadi. Tizim har bir harakatning to‘g‘riligini va ketma-ketligini aniq qayd etib boradi.

Raqamli texnologiyalarning samaradorligini baholash mezonlari. Har qanday raqamli vositani ta’lim jarayoniga joriy etishdan oldin uning samaradorligini baholash lozim. Biz pedagogik tashxis kontekstida quyidagi mezonlar tizimini taklif qilamiz:

- Tezkorlik va vaqt tejamkorligi: Raqamli vosita diagnostika jarayonini (ma’lumot yig‘ish, tahlil qilish, hisobot tayyorlash) an’anaviy usullarga nisbatan qanchalik tezlashtiradi? O‘qituvchining bo‘shagan vaqtini individual yordamga sarflash imkoniyati paydo bo‘ladimi?;

- Obyektivlik va ishonchlilik: Baholash natijalari inson omilidan qanchalik xoli? Tizim bir xil bilim darajasidagi o‘quvchilarga barqaror va bir xil baho bera oladimi?;

- Tashxisning ko‘p qirraliligi: Vosita faqat "to‘g‘ri/noto‘g‘ri" javobni qayd etadimi yoki o‘quvchining fikrlash jarayoni haqida ham ma’lumot bera oladimi (masalan, savolga sarflangan vaqt, javobni o‘zgartirishlar soni, foydalanilgan yordamchi materiallar)?;

- Shaxsiylashtirish imkoniyati: Tizim olingan ma’lumotlar asosida har bir o‘quvchi uchun individual tavsiyalar, qo‘shimcha materiallar yoki moslashtirilgan topshiriqlar shakllantira oladimi?;

- Foydalanish uchun qulaylik: Interfeys o‘qituvchi va o‘quvchi uchun qanchalik tushunarli va sodda? Texnologiyani o‘zlashtirish uchun maxsus uzoq muddatli tayyorgarlik talab etiladimi?;

- Integratsiya va moslashuvchanlik: Tanlangan vosita mavjud ta'lim platformalari (masalan, LMS, elektron kundalik) bilan integratsiya qila oladimi? Uni turli fanlar va ta’lim bosqichlariga moslashtirish mumkinmi?;

- Ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi: O‘quvchilarning shaxsiy ma'lumotlari va o‘quv natijalari begona shaxslardan himoyalanganmi? Ma'lumotlardan foydalanishda axloqiy me’yorlarga rioya qilinadimi?.

- Innovatsion yechimlar: Kelajakdagi pedagogik tashxis. Mavjud raqamli vositalarni tahlil qilish va samaradorligini baholash kelajakdagi innovatsion yechimlarni ishlab chiqish uchun zamin yaratadi.

Pedagogik tashxisning istiqbolli yo‘nalishlari quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin:

- Sun’iy intellektga asoslangan bashoratli tahlil (Predictive Analytics). Bu yondashuv o‘quvchining raqamli izlari (platformaga kirish chastotasi, topshiriqlarni bajarish tezligi, o‘tgan natijalari) asosida uning kelajakdagi o‘zlashtirishini yoki muayyan mavzuda duch kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarni oldindan bashorat qilishga qaratilgan. Bunday tizim o‘qituvchini “Bu o‘quvchi keyingi chorakda matematikadan qiynalishi mumkin, unga hozirdan e’tibor qaratish kerak” kabi signallar bilan ogohlantirishi mumkin;

- Geymifikatsiyalashgan diagnostik vositalar. An’anaviy testlar ko‘pincha o‘quvchilarda stress va xavotir uyg‘otadi. Geymifikatsiya (o‘yinlashtirish) elementlarini (ballar, darajalar, sovrinlar, syujet) qo‘llash orqali diagnostika jarayonini qiziqarli sarguzashtga aylantirish mumkin. O‘yin davomida o‘quvchi o‘zini erkin his qiladi va uning nafaqat bilimi, balki muammoni yechish strategiyasi, kreativligi va tavakkal qilishga moyilligi kabi xususiyatlari haqida ham qimmatli ma’lumotlar to‘planadi;

- Blokcheyn texnologiyasi asosida shaxsiy ta’lim portfoliolari. Blokcheyn - bu ma’lumotlarni o‘zgartirib bo‘lmaydigan va markazlashtirilmagan holda saqlash texnologiyasidir. Uning yordamida har bir o‘quvchi uchun umrbod saqlanadigan, qalbakilashtirishdan himoyalangan raqamli portfolio yaratish mumkin. Bu portfolioda nafaqat baholar, balki loyihalardagi ishtiroki, yutgan olimpiadalari, olgan sertifikatlari va egallagan amaliy ko‘nikmalari aks etadi. Bu bitiruvchining ishga joylashishi yoki o‘qishini boshqa muassasada davom ettirishi uchun uning kompetensiyalarining ishonchli isboti bo‘lib xizmat qiladi.

- Neyro-interfeyslar va biometrik ma’lumotlar (Istiqboldagi tadqiqotlar). Bu eng futuristik yo‘nalish bo‘lib, o‘quv jarayonida o‘quvchining fiziologik holatini o‘rganishni nazarda tutadi. Masalan, ko‘z harakatini kuzatuvchi (eye-tracking)

qurilmalar o‘quvchining matnni o‘qiyotganda qaysi qismlarga ko‘proq e'tibor qaratayotganini, elektroensefalografiya (EEG) esa uning diqqat darajasi, kognitiv yuklamasi va charchog‘ini aniqlashga yordam beradi. Bu ma’lumotlar o‘quv materiallarini va dars jarayonini o‘quvchining psixofiziologik holatiga maksimal darajada moslashtirish imkonini beradi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik tashxis jarayoniga raqamli texnologiyalarning integratsiyasi shunchaki zamon talabi emas, balki ta’lim sifatini tubdan oshirishning zaruriy shartidir. Raqamli vositalar diagnostikani tezkor va obyektiv qilish, o‘qituvchini esa mashaqqatli mehnatdan ozod qilib, uning asosiy vazifasi - har bir o‘quvchi bilan individual ishlashga yo‘naltirish imkonini beradi.

Biroq, texnologiyalarni ko‘r-ko‘rona joriy etish kutilgan natijani bermaydi. Ularning samaradorligini taklif etilgan mezonlar (tezkorlik, obyektivlik, shaxsiylashtirish va boshqalar) asosida muntazam baholab borish va olingan xulosalar asosida takomillashtirish lozim. Sun’iy intellekt, geymifikatsiya va blokcheyn kabi innovatsion yechimlar pedagogik tashxisning kelajagini belgilab beradi va ta’limni haqiqatan ham shaxsga yo‘naltirilgan jarayonga aylantirishga xizmat qiladi. Eng muhimi, texnologiya hech qachon o‘qituvchining o‘rnini bosa olmaydi, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi kuchli yordamchiga aylanmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алимардонов И., Абдуллаев М., Ризаева Ф. Таълим тизимида блокчейн технологияларининг қўлланилиши. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2021-yil, 324-331 betlar.
2. Венецкий И.Г. Математико-статистический анализ контроля учебного процесса по математике в вузе с применением ЭВМ.-М.:НИИВШ. 1975.-63 с.
3. Klauer K.I. (Hg.) Hadbuch der. Pedagogischen Diagnostik. Dissel-dorf: Schwann, 1978.
4. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер. с нем.-М.: Педагогика, 1991.-240 с. (Зарубежная школа и пед.).
5. Pulotov A.M. O‘quvchilar bilimi darajasini aniqlashda pedagogik tashxis usullaridan foydalanish. “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, №10, 69-72-betlar. ISSN 2181-6833.
6. Pulotov A.M. Pedagogik tashxisda milliy tarbiya qadriyatlarini qo‘llashning metodik asoslari. “Fan va ta’lim integratsiyasi” ilmiy jurnal. 2025, №10, 203-207-betlar. ISSN: 2992-9210.

MAKTAB O‘QITUVCHILARINI EKOLOGIK SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI VA UNI TANLASH TAMOYILLARI

Xurramov Isroil Abdurashidovich,
Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti ilmiy kotibi,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktab o‘qituvchilarining ekologik savodxonligini rivojlantirishning mazmuni, uning o‘quv jarayonida ahamiyati va ekologik mas’uliyatni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Maqolada ekologik savodxonlikning tarkibiy qismlari, o‘qituvchilarning ekologik bilimlari, ko‘nikmalari va ekologik qarorlar qabul qilishdagi roli ko‘rsatilib, mazmunni tanlashda qo‘llaniladigan – ilmiylik, amaliylik, kontekstual yondashuv va barqarorlik*

tamoyillariga asoslangan ekologik ta'limni barcha fanlar bilan integratsiyalash, amaliy yondashuvni qo'llash, uzluksiz o'qitish va shaxsiy mas'uliyatni kuchaytirish nazarda tutilgan. Shuningdek, tabiiy fan o'qituvchilarining ekologiya savodxonligiga oid bilimlarni o'quvchilarga yetkazishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanishlari tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: *Ekologik savodxonlik, ekologik bilimlar, ekologik ko'nikma, integratsiya, amaliy, davomiylik, shaxsiy mas'uliyat va tashabbuskorlik tamoyillari.*

Аннотация: *В данной статье проанализировано содержание развития экологической грамотности школьных учителей, ее значение в образовательном процессе и роль в формировании экологической ответственности. В статье излагаются компоненты экологической грамотности, экологические знания, навыки и роль педагогов в принятии экологических решений, предусматривается интеграция экологического образования со всеми дисциплинами, основанными на принципах применимости к выбору содержания – научности, практичности, контекстного подхода и устойчивости, применение практического подхода, непрерывное обучение и усиление личной ответственности. статье излагаются компоненты экологической грамотности, экологические знания, навыки и роль педагогов в принятии экологических решений, предусматривается интеграция эколог.*

Ключевые слова: *Принципы экологической грамотности, экологических знаний, экологических навыков, интеграции практичности, преемственности, личной ответственности и инициативы.*

Abstrakt: *This article analyzes the content of the development of environmental literacy of school teachers, its importance in the educational process and its role in the formation of environmental responsibility. The article shows the components of environmental literacy, teachers' environmental knowledge, skills and role in making environmental decisions, and provides for the integration of environmental education with all disciplines based on the principles of science, practicality, contextual approach and sustainability used in content selection, application of a practical approach, continuous teaching and strengthening personal responsibility.he article shows the components of environmental literacy, teachers' environmental knowledge, skills and role in making environmental decisions, and provid.*

Key words: *Principles of environmental literacy, environmental knowledge, environmental skills, integration, practicality, continuity, personal responsibility, and initiative.*

Kirish. Bugungi kunda ekologik muammolar global miqyosda dolzarb masalaga aylangan bo'lib, u insoniyatning har bir qatlamiga, ayniqsa ta'lim tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Maktab o'qituvchilari kelajak avlodning dunyoqarashini shakllantiruvchi asosiy shaxslar sifatida – ekologik savodxonlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning ekologik bilim, ko'nikma va munosabatlari nafaqat o'quvchilarga, balki butun jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktab o'qituvchilari ekologik ta'limni amaliyotda amalga oshirishda, o'quvchilarni atrof-muhitni saqlashga va ekologik mas'uliyatga o'rgatishda asosiy vositachilardir. O'qituvchilar ekologik savodxonlikka ega bo'lishlari, nafaqat o'z bilimlarini kengaytirish, balki ekologik masalalarni ta'lim jarayonida samarali qo'llash va o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda faol ishtirok etishlari kerak. Shu sababli, maktab o'qituvchilarining ekologik savodxonligini rivojlantirishning

mazmuni va uni tanlash tamoyillarini aniq belgilash dolzarb masala bo‘lib, ta’lim tizimi va ekologik xavfsizlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

Mazkur maqolada, maktab o‘qituvchilarining ekologik savodxonligini rivojlantirishning mazmuni, uning tarkibiy qismlari va ta’lim jarayonidagi o‘rni, shuningdek, ekologik ta’limning samarali bo‘lishi uchun asosiy tamoyillar, usullar va metodologiyalar tahlil etilgan. Bu yondashuvlar o‘qituvchilarni ekologik mas’uliyatga undash, yosh avlodni atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan qarashga o‘rgatish va ekologik barqarorlikni ta’minlashga hissa qo‘shish maqsadida amalga oshirilishi kerak. Ekologik savodxonlikni rivojlantirish nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan, balki o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini kengaytirish, ularni zamonaviy ta’lim talablariga moslashtirishga xizmat qiladi. Shu bois, bu mavzu ta’lim tizimining barqaror rivojlanishi uchun strategik ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Ekologik muammo bu tabiat va insoniyat o‘zaro munosabatining jiddiy buzilishi bo‘lib, tabiiy manbalar zaxirasining kamayib ketishi, ekologik barqarorlikning buzilishi, iqlimning o‘zgarishi, yashash sharoitining va odamlar faoliyatining murakkablashuvi bilan namayon bo‘ladi. Ekologik muammoni hal qilish uchun keng qamrovli ekologik ta’limning yagona tizimini yaratish ekologik halokat hududida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tizim ekologik xavfsizlikni asrashda va ekologiya sohasida kadrlar tayyorlash faoliyatida keng miqyosdagi mukammallikni ta’minlashi zarur. Buning uchun zamonaviy talablarga javob beradigan ta’lim standartini ishlab chiqish, shuningdek ekologik tanglik bilan bog‘liq muammo va vazifalarni hal qilish maqsadida uzluksiz kasbiy rivojlanish kurslari tinglovchilarini keng qamrovli ekologik bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va innovatsion yondashuvlar bilan ta’minlash zarur. Bu jarayon ekologik muammolarni samarali hal qilish, ekologik barqarorlikni ta’minlash va ijtimoiy-iqtisodiy tizimda ekologik jihatlarni hisobga olishda muhim rol o‘ynaydi. Ekologik ta’lim tizimi faqat o‘qituvchilarni emas, balki keng jamoatchilikni ham ekologik mas’uliyatga undashga, tabiatni muhofaza qilishda aktiv ishtirok etishga chaqiradi.

Ekologik savodxonlik – bu insonning ekologik muhit va tabiat bilan aloqasini anglash, ekologik jarayonlar va ularning inson hayoti uchun ahamiyatini tushunish, shuningdek, atrof-muhitni asrash va ekologik xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha ma’lum bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishdir. O‘qituvchilar ekologik savodxonlikka ega bo‘lishi kerak, chunki ular o‘z shaxsiy misollari orqali o‘quvchilariga ekologik mas’uliyatni o‘rgatadi. Ekologik savodxonlikning rivojlanishi o‘qituvchilarga ekologik muammolarni tushunishga va ularni o‘z pedagogik faoliyatida ishlatishga imkon yaratadi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida atrof-muhit muhofazasiga oid mavzularni yoritishda kompleks va tizimli yondashish maqsadga muvofiq. Shuningdek, chuqur va atroflicha bilim olishni ta’minlash maqsadida o‘quvchi-yoshlarga dars mashg‘ulotlarining mavzulari atrof-muhitga ta’sirini matematik tahlil asosida yoritilishi lozim. Tabiiy fanlar o‘qituvchilari o‘z fanlarini o‘qitishda vizual texnologiyalar asosida– “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Munozara”. “ijodiy, axborot va tadqiqot loyihalarini tuzish”, “Modellashtirish”, “Rolli o‘yin”, “Jarayonga yo‘naltirish”, “Tadqiqot”, “Taqdimot o‘tkazish” va boshqa metodlar asosida o‘tish, ma’ruzalarni ko‘rgazmali o‘quv qurollari, multimedia hamda masofaviy ta’lim yordamida tashkil etilishi ta’lim samaradorligini oshiradi. Ma’ruza, seminar va amaliy mashg‘ulot darslariga mos ravishda ilg‘or pedagogik texnologiyalar tanlangani maqsadga muvofiq. Ayniqsa ta’lim berish jarayonida ekologik savodxonlikning tarkibiy qismlarini o‘rganish

asosida keys – texnologiyalar, loyihalash texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilar atrof tabiiy muhitga nisbatan ehtiyotkorona va ma’suliyatli yondoshuv, egallagan tayanch bilimlarini ekologik bilimlar bilan integratsiyalash, turdosh fanlardan olingan bilimlarni ekologik bilimlar bilan muvofiqlashtirish, kundalik faoliyat jarayonida ekologik bilimlarni qo‘llay bilish, tabiatga nisbatan tizimli va kompleks yondoshuv ko‘nikmalariga ega bo‘lish ta’minlanadi.

Maktab o‘qituvchilarining ekologik savodxonligini rivojlantirishning mazmuni bir qator muhim elementlardan iborat. Jumladan:

Ekologik bilimlar – o‘qituvchilar ekologiyaning asosiy qonuniyatlari, tabiat resurslarining holati, ekologik muammolar va ularning ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlari haqida chuqur bilimlarga ega bo‘lishlari kerak. Bu bilimlar o‘qituvchilarning ekologik jarayonlarni to‘g‘ri anglashlariga va shu asosda o‘quvchilarga ekologik ma’lumotlar berishlariga yordam beradi.

Ekologik ko‘nikmalar – o‘qituvchilar faqat nazariy bilimlarga ega bo‘lib qolmasdan, ekologik masalalarni hal qilishda amaliy ko‘nikmalarga ham ega bo‘lishi lozim. Bu ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali o‘qituvchilar ekologik ta’limni samarali tarzda o‘tkazish, amaliy ishlarni tashkil etish va ekologik loyihalarni amalga oshirishda muvaffaqiyatga erishadilar.

Ekologik qaror qabul qilish va mas’uliyat – o‘qituvchilar o‘z faoliyatida ekologik masalalarga e’tibor qaratishlari, ekologik jihatdan to‘g‘ri qarorlar qabul qilishlari va o‘quvchilarni ham ekologik mas’uliyatga chaqirishlari zarur. Bu orqali ekologik ongni shakllantirish va jamiyatda ekologik madaniyatni rivojlantirishga hissa qo‘shish mumkin.

Ekologik muammolarga ijtimoiy yondashuv – Ekologik savodxonlik nafaqat atrof-muhit muammolarini tushunishga, balki ularni ijtimoiy va iqtisodiy nuqtai nazardan ham ko‘rishga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘z faoliyatida ekologik barqarorlik va jamiyatning ekologik ehtiyojlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga harakat qilishlari kerak.

Ta’lim berish jarayonida “Nimani o‘qitish?”, “Qanday o‘qitish?”, “Nima uchun o‘qitish?” kerak degan savollarga javob topishimiz zarur. Oxirgi paytlarda ta’limning eng mashhur shiorlaridan biri aynan shu ekanligi bejis emas: “O‘quvchi – bu to‘ldirish kerak bo‘lgan idish emas ...”. Biz idishlarni to‘ldirmaymiz va o‘quvchilar passiv bilim oluvchilar emas, balki ta’lim jarayonining faol ishtirokchilaridir.

Darhaqiqat, biz biror narsani qanday qilib o‘rgatish va tushuntirib berish ustida o‘ylasak, hoynahoy, shaxsiy kashfiyotlar bilan bog‘liq muloqot tajribasi, unutilmas voqea, ruhiy kechinmalarni eslasak kerak.

O‘quvchi nima o‘rganayotganlarini va nimani o‘rganganlarini mulohaza qilib, yangi o‘rganilgan bilimlarni eski tajribalar bilan bog‘lashlari hamda o‘rganganlarini kundalik hayotda qo‘llashlari lozim.

Maktab o‘qituvchilarining ekologik savodxonligini rivojlantirish uchun quyidagi tamoyillarni qo‘llash maqsadga muvofiq.

Integratsiya tamoyili – Ekologik ta’limning barcha fanlarga integratsiya qilinishi o‘qituvchilarning ekologik savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Ekologiya va atrof-muhitni asrashni faqat maxsus ekologiya darslarida emas, balki barcha darslarda ham o‘rgatish kerak.

Amaliy yondashuv tamoyili – Ekologik savodxonlikni rivojlantirishda nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko‘nikmalarni ham oshirish zarur. Bu tamoyil asosida

o‘qituvchilar ekologik loyihalar, amaliy mashg‘ulotlar va fieldwork (maydon ishlarini) tashkil etish orqali o‘z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin.

Davomiylik tamoyili – Ekologik ta’lim uzluksiz bo‘lishi kerak. O‘qituvchilar ekologik savodxonlikni doimiy ravishda yangilab, ekologik yangiliklar va texnologiyalar bilan tanishib borishlari lozim.

Shaxsiy mas’uliyat tamoyili – O‘qituvchilar o‘z shaxsiy mas’uliyatlarini his qilishlari va ekologik muammolarga qarshi kurashishda faol ishtirok etishlari kerak. Shaxsiy mas’uliyat ekologik ta’limni yanada samarali qilishga imkon yaratadi.

Tashabbuskorlik tamoyili – O‘qituvchilar faqat ta’lim beruvchilar emas, balki ekologik ta’limning faol targ‘ibotchilari bo‘lishi kerak. Ular o‘quvchilarni ekologik muammolarni hal qilishda ishtirok etishga rag‘batlantirishlari zarur.

Ta’limning barcha sohalarida ta’lim olishdan mahsuldorlikka o‘tish asosida amalga oshiriladiki, u faqat bilishga emas, borliqni o‘zgartirishga ijodkorlikka, ekologik savodxonlikni shakllantirish, didaktik o‘yinlar, ijod qilish hamda tadqiqotchilikka o‘rgatuvchi alohida mustaqil ravishda tashkil etiladigan ijodiy ishlarda namoyon bo‘ladi.

Ekologik ta’lim-tarbiya berish jarayoni maktab o‘qituvchilarda o‘z fanini chuqur egallagan bo‘lish, uni o‘qitishning mohir ustasi, zamonaviy innovatsion texnologiyalarni mukammal egallagan bo‘lishini talab etadi.

O‘qituvchi o‘quvchilarga beriladigan ekologik ta’lim mazmuni va hajmini aniqlayotganda ma’lum didaktik tamoyillarga amal qilishni bilishi lozim. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya jarayonida quyidagi ekologik savodxonlik tamoyillariga amal qilinishi maqsadga muvofiq:

– ekologik mazmundagi ta’lim-tarbiya jarayonida ta’lim mazmuni hamda o‘quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilim darajasi bilan hamohang bo‘lishi, uni rivojlantirish;

– o‘quvchilar vaqtini haddan ortiq band qilib qo‘ymasligi, ularning boshqa o‘quv fanlarini o‘zlashtirishlariga salbiy ta’sir etmasligini anglash;

– tabiat-inson-jamiyat munosabatlarini uyg‘unlashtirish zaruratini tushuntirish;

– ekologik muammolar va ularning yechimini topishda yoshlarning o‘rnini aniqlashtirish;

– bevosita mahalliy o‘lkashunoslik materiallari bilan bog‘liq bo‘lishini tushuntirish;

– organizmlar va ularning atrof-muhiti o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berish;

– ekologik savodxonlik barcha fanlar, jumladan biologiya, geografiya, fizika, kimiyo, tarix, iqtisodiy bilim asoslari kabi turdosh fanlar o‘rtasida tutgan o‘rnini aniqlashtirish;

– O‘zbekistonning ekologik siyosati va unga monand ravishda qonunchilikni takomillashtira borish kerakligi tushuntirish;

– ekotizimlar va ularni tasniflanishi hamda ularga ta’sir etuvchi omillar haqida zamonaviy dunyoqarashlarni umumlashtirish;

– ekologik muammolar, ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishning ekologik jihatlarini yoritish;

– tabiat qonuniyatlari va qonunlarining mazmunini ochib berish;

– ekologiya metodologiyasi va zamonaviy tadqiqot metodlari bilan tanishtirish;

– davlatning ekologik boshqaruv, nazorat, ekspertiza, monitoring, audit va sug‘urtalash tizimlarini bilishga oid ijtimoiy loyihalarni berish;

– ekologik baholash, xavf, bashoratlash yo‘llarini tushuntirish;

– atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va buzilgan tabiat majmualarini qayta tiklash bo‘yicha tizimli va majmuali yondoshuv qoidalarini tushuntirish;

– ekologik ta’lim-tarbiya uzluksizligi va uzviyligini ochib berish;

– o‘quvchilar dars jarayonida olgan nazariy ekologik bilimlarini amalda sinab ko‘rishlari, bajarish ko‘nikma va malakalarini egallashi, ko‘rilayotgan muammo bo‘yicha o‘z xulosalarini chiqarishga undash;

– umumbashariy fundamental va milliy ekologik qadriyatlar haqida tushuncha berish va h.k.

Xulosa qilib aytish mumkinki, maktab o‘qituvchilarining ekologik savodxonligini rivojlantirish bugungi kunda ta’lim tizimining dolzarb masalalaridan biridir. Ekologik bilimlar va ko‘nikmalarni o‘qituvchilarda shakllantirish, ularning ekologik mas’uliyatini oshirish, ekologik muammolarni hal qilishga qaratilgan metodologiyalarni ishlab chiqish muhimdir. Bu, o‘z navbatida, yosh avlodni ekologik ongli va mas’uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. O‘qituvchilarning ekologik savodxonligini rivojlantirish uchun pedagogik va amaliy yondashuvlar, shuningdek, ekologik mas’uliyatni oshirishda integratsiya, davomiylik va shaxsiy mas’uliyat tamoyillariga asoslangan dasturlarni yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aliqulova M.M. Bo‘lajak o‘qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish. “Fan”, 2010.- 120 b.
2. Ziyomuhamedov B.G. Ekologiya: tarix, nazariya va hozirgi zamon. –T.: Fan, 1990. -57 b.
3. Ismatov I.Sh. – O‘quvchilarda atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirish: Anorganik kimyo misolida. Toshkent 2006.
4. Mamashokirov S. Ekologik ta’lim-tarbiyaning metodologik masalalari. - Toshkent: “Nur”, 1993. - 142 b.
5. Nishonboyeva M. G. Biologiya darslarida ekologik tarbiya. –T.: O‘qituvchi, 1992. - 104 b.

MAKTABGACHA TA’LIM JARAYONIDA INTEGRATSION YONDASHUVDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Xurvalieva Tarmiza Latipovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti professoru, pedagogika fanlari doktori
Kamolova Ulbo‘lsin Yusuf qizi,
Yusupova Hilola Oybek qizi,
Sodiqova Dilobod Iqboljon qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabalari

Аннотация. *В статье раскрыта сущность интегративного подхода в обучении и воспитании детей дошкольного возраста. Проанализированы основные особенности интегрированных занятий. Определены дидактические возможности интегрированных занятий. Представлено содержание организации интегрированных занятий в дошкольных образовательных учреждениях.*

Ключевые слова: *интеграция, навык, бинарный подход, окружающий мир, объект, сюжетно-ролевые игры, драматизация, педагогическое мастерство, синтез, дидактика, метод, атрибут, мотив, координация, деятельность.*

Annotation*. The article reveals the essence of the integrative approach in the education and upbringing of preschool children. The main characteristics of integrated lessons are analyzed. The didactic potential of integrated activities is identified. The content of organizing integrated lessons in preschool educational institutions is presented.*

Keywords: *integration, skill, binary approach, surrounding world, object, role-playing games, dramatization, pedagogical mastery, synthesis, didactics, method, attribute, motive, coordination, activity.*

Jamiyat talablarini qondirish hamda bilimli, malakali va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashni maktabgacha ta'lim tizimidan boshlash muhim omildir. O'quv faoliyati qaerda tashkil etilmasin, uning ishtirokchilari ma'lum maqsadga yo'naltirilgan reja asosida ish olib borishi talab etiladi. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda maktabgacha ta'limda integratsiyaning zaruriyati taqozo etiladi. Chunki jamiyatimizga yuqori darajada bilim va malakaga ega bo'lgan puxta tayyorgarlik ko'rgan mutaxassislar juda zarur hisoblanadi. Mazkur ehtiyojni qondirish maktabgacha ta'limdan boshlash dolzarb hisoblanib, boshlang'ich ta'lim mazmuni bilan uzviy bog'lanishini talab etadi. Zamonaviy maktabgacha ta'lim-tarbiya mazmuni bolalar sog'ligini saqlash va mustahkamlashga, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirish hamda ta'lim jarayonini bolaning asosiy faoliyati bo'lgan o'yin asosida tashkil etishga qaratilishi kerak. Mazkur jarayon integratsion yondashuv asosida bajariladi.

Integratsion yondashuv asosida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarishda boshqariluvchi ob'ektga bir necha yondashuvlar (vaziyatli, tizimli, innovatsion)ni birgalikda qo'llashdir. Integratsiya pedagogning ijod qilishiga, o'zini namoyon qilishi, qobiliyatini ko'rsatishga imkoniyat beradi. Integratsion mashg'ulotlar an'anaviy mashg'ulotdan tubdan farq qiladi. An'anaviy mashg'ulotda faqat mavzu doirasida bir yo'nalishda bilim beriladi. Integratsion mashg'ulotlarda o'quv materiali uyg'unlashgan, mujassamlashgan va egiluvchanlikdan iborat bo'ladi. U jarayonni tashkil etishda turlicha usullar bilan alohida qismlarni bayon etishni talab qiladi.

Integratsion mashg'ulotning asosiy xususiyati sintez qilish bilan bog'liq bo'lib, qator didaktik imkoniyatlarga egadir:

- o'rgatiladigan o'quv materiali mazmuni, o'qitishning nazariy va amaliy bog'liqligi tamoyilidan foydalanishning ustuvorligi;
- mashg'ulotlar o'rtasidagi o'zaro davriy bog'lanishga tayanish;
- binar yondashuv, ya'ni ikki yoki undan ko'proq pedagoglar faoliyati (yordamchi tarbiyachi, musiqa rahbari) ni tashkil etishga yo'nalganligi [1].

Maktabgacha ta'lim jarayonida klasterli integratsion yondashuvga ehtiyojning mavjudligi bir qator sabablar bilan tavsiflanadi:

1. Bolalar atrof olam va ularni o'rab turgan muhitni turlicha o'ziga xoslik va yaxlitlikda tasavvur qiladilar. Davlat o'quv dasturi ushbu yaxlitlikni alohida hodisalar asosida o'rganishga yo'naltirilgan. Hodisalar haqidagi tasavvurlar umumiy berilmaydi, aksincha bo'lim va qismlarga ajratiladi.

2. Integratsion mashg'ulotlar tarbiyalanuvchilar potensialini (ichki imkoniyat) rivojlantiradi, atrof olamni faol ravishda anglashga da'vat etadi, sababiy oqibatlarni fikrlash va tushunishga yordam beradi, mantiq, tafakkur va kommunikativ qobiliyatni rivojlantiradi.

3. Integratsion mashg‘ulot bolalar uchun qiziqarli va noan’anaviy ravishda o‘tkaziladi. Mashg‘ulot davomida turli ish turlaridan foydalanish tarbiyalanuvchilarning diqqatini jamlaydi, ularni ruhan qo‘llab-quvvatlaydi. Natijada mashg‘ulotning samaradorligiga erishiladi.

4. Integratsion mashg‘ulot pedagogik imkoniyatlarni namoyon etadi, turli faoliyatlarda tarbiyalanuvchilarda uchraydigan charchoq, zerikish va zo‘riqishlarni bartaraf qiladi, bilishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi, xayol, diqqat, tafakkur, nutq va xotirani rivojlantiradi.

5. Mashg‘ulotlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik vaqtdan unumli foydalanishga imkon yaratadi, ya’ni xorijiy til, tasviriy san’at, musiqani o‘zlashtiradilar, tarbiyalanuvchilarni rivojlantiruvchi faoliyati shuningdek, amaliy yo‘naltirilgan qo‘shimcha mashg‘ulotlar(oilada, mahallada, obektlarda, to‘garaklarda)ni ham o‘tishga sharoit tug‘iladi.

6. Integratsiya jarayonida o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etuvchilardan iqtidorni namoyon etish, pedagogik mahoratni tatbiq etish, ijodkorlikni talab etadi.

Klasterli integratsiya yondashuvining etakchi tamoyili ta’lim mazmunining tizimli saralanishi bo‘lib, bunda har bir bo‘g‘in uchun mos vazifalar belgilab olinadi. Integratsion mashg‘ulotlarda faoliyat turlari, o‘quv materiallarining o‘zaro bir-biriga uyg‘unlashuvi ta’minlanadi. Masalan, “kayfiyat” tushunchasidan turli markazlarda tashkil etiluvchi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat davomida foydalanishga to‘g‘ri kelganda, uning ma’nosi musiqa asarlari, badiiy adabiyot, rassomlik namunalari orqali tushuntiriladi. Bu orqali turli sohalarga oid va mavhum tushunchalar, terminlar mazmunan uyg‘unlashadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkur xususiyatlarini inobatga olgan holda mashg‘ulotlarda xilma-xil ko‘rgazmali qurol va atributlardan foydalanish zarur (rasmlar ko‘rgazmasi, narsa va buyumlar, mahsulotlar, kastyumlar, qo‘g‘irchoq va tarqatma materiallar). Ularni shunday taqsimlash kerakki, bunda bolalar erkin ravishda ulardan foydalanishi va tomosha qilishlarini nazarda tutish kerak. Integratsion mashg‘ulotlarni ikki nafar pedagog o‘tkazishini inobatga olish maqsadga muvofiqdir, uni rejalashtirish va o‘tkazishda, tarbiyachi va yordamchi tarbiyachi faoliyati uyg‘unlashadi.

Integratsion mashg‘ulotlarning pedagogik imkoniyatlari mavjud bo‘lib, ular quyidagilarni tashkil etadi:

- bolalarda bilim va ko‘nikmalarni yaxlitlikda shakllantirish;
- bolalarda kommunikativ ko‘nikma va malakani rivojlantirish;
- bilim olishga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish;
- bolalardagi psixologik zo‘riqish, qo‘rquv va ishonchsizlikni bartaraf etish [4: 12 b]

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, integratsion mashg‘ulotlarni tayyorlash va o‘tkazish metodikasi bo‘yicha quyidagi tavsiyalarni beramiz:

- bolalarda o‘rganilayotgan ob’ekt haqidagi tasavvurlarni shakllantirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyati va davlat talablari mazmunini inobatga olish;
- ta’lim mazmunini integratsiyalash uchun bir qancha bazaviy yo‘nalishlarni aniqlab olish;
- integratsion mashg‘ulot tuzilishi tizimini asosiy tamoyillarini aniqlash (masalan, mavzular) va vazifalarni taqsimlash hamda mashg‘ulot mazmuni materiallari ularga mos kelishini hisobga olish;

- bir-biri bilan bog‘lanadigan turli xil faoliyat turlaridan foydalanish, (masalan, ertaklarni sahnalashtirishda qurish yasash o‘yinlari, musiqaviy bezak berish va bolalar nutqini rivojlantirish, gapni to‘g‘ri gapirish);

- tarbiyalanuvchilarning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish, turli xil ko‘rgazmali qurol va atributlardan keng foydalanish (namoyish qilish, tarqatma material, didaktik o‘yinlar);

- bolalar bilan ishlashda ijodiy xarakterdagi usul va vositalardan foydalanish (muammoli vaziyat, mantiqiy topshiriqlar, tajriba o‘tkazish, andozasini yaratish);

- mashg‘ulotni tashkil etish va o‘tkazishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni inobatga olish.

Klasterli integratsiyada mashg‘ulot shakli xar xil bo‘lishi mumkin, biroq bolaning faoliyati uchun uning tabiiy imkoniyatlariga mos o‘quv materiallarini tanlash lozim. Integratsion mashg‘ulot tarbiyachidan puxta tayyorgarlik ko‘rishni talab qiladi, pedagogik mahorat va bolalar bilan ma’naviy-ruhiy yaqinlik, shaxsiy munosabat o‘rnatishi kerak. Agarda bolalar tarbiyachini ijobiy qabul qilsa, hurmat qiladi, yaxshi ko‘radi va ishonadi. Integratsion mashg‘ulot bolalarning umumiy tasavvurlari, hissiyotlari, taasurotlarini birlashtiradi, jamoaviy o‘zaro munosabatlarning shakllanishiga yordam beradi. Har bir mashg‘ulot davrida tarbiyachilar bolalarning ijodiy faoliyatini amalga oshirishlariga, jamoaviy sahnalashtirilgan o‘yinlar, qo‘g‘irchoq teatri va badiiy-musiqaviy kompozitsiyalar yaratishlariga harakat qilishlari lozim. Biroq shuni inobatga olish zarurki, har qanday integratsiya ta’lim jarayonida o‘quv dasturi mazmunini to‘liq qamrab olmasligi mumkin, lekin bolalardagi bilimlarni birlashtirib, uyg‘unlashtiradi. Demak,bolalar yangi bilim va tushunchalarni egallashlari mumkin, ulardagi mavjud bilim va tasavvurlar tizimli ravishda boyitiladi va kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdalieva G. Maktabgacha ta’lim muassasalari mashg‘ulotlari jarayonini integratsiyalash//Xalq ta’limi tizmida pedagog xodimlar kompetensiyasini takomillashtirish: muammolar va ularning echimlari.Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Samarqand, 2018.– B.81-84.
2. Берулава М.Н. Интегратсия содержания образования.-М.: Педагогика, 1993.-172 с.
3. Васюкова Н.Е, Чехонина О.И. “Интегратсия содержания образования через планирование педагогической деятелности” Детский сад. 2004 № 6 - С.8-13.
4. Гогоберидзе А.Г., Солнсевой О.В. Дошколная педагогика с основами методик воспитания и обучения. Учебник для вузов.2-е изд. СПб.: Питер, 2016.-464 с.

“YASHIL IQTISODIYOT”GA O‘TISH, UNING ASOSI BO‘LGAN QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYADAN FOYDALANISH KO‘RSATKICHLARINI KESKIN OSHIRISH MASALALARI (NAVOIY VILOYATI KESIMIDA)

Djurayeva Perdegul Saidovna,
Navoiy viloyat pedagogik mahorat markazi dotsenti

Annotatsiya. *Xalqimizning erkin va farovon, qudratli yangi O‘zbekistonni barpo etish bo‘yicha xohish-irodasini ro‘yobga chiqarish, qulay ekologik sharoitlarni*

yaratish, Navoiy viloyatidagi mavjud yuvish shahobchalarida ekologik nazoratni kuchaytirish.

Kalit so'zlar: *erkin va farovon, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik monitoring, ko'chatchilik, kuchli iqtisodiyot.*

Abstract. *To realize the desire of our people to build a free and prosperous, powerful new Uzbekistan, to create favorable environmental conditions, to strengthen environmental control in the existing washing stations in the Navoi region.*

Keywords: *free and prosperous, ecology and environment protection, ecological monitoring, plantation, strong economy.*

Абстрактный: *реализовать стремление нашего народа построить свободный и процветающий, мощный новый Узбекистан, создать благоприятную экологическую обстановку, усилить экологический контроль на действующих моечных станциях в Навоийской области.*

Ключевые слова: *свободный и процветающий, экология и защита окружающей среды, экологический мониторинг, плантации, сильная экономика.*

Kirish

2023-yil 11-sentyabr, PF-158-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida Farmoni xalqimizning erkin va farovon, qudratli yangi O'zbekistonni barpo etish bo'yicha xohish-irodasini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo'g'iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlash maqsadida: 1-ilovasida aholi uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratish; 2030-yilgacha erishiladigan maqsadlarning samaradorlik ko'rsatkichlarida II. Barqaror iqtisodiy o'sish orqali aholi farovonligini ta'minlash yo'nalishida 51-maqsad "Yashil iqtisodiyot"ga o'tish, uning asosi bo'lgan qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish ko'rsatkichlarini keskin oshirish haqida qayd etilgan.

Izlanish materiallari va metodologiyasi.

Farmonni ijrosini ta'minlashda Navoiyda OAV vakillari ham "yashil makon" umummilliy loyihasiga o'z hissasini qo'shmoqdalar: BAAning "Masdar" kompaniyasi viloyatida 500 megavatt quvvatga ega shamol elektr stansiyasini qurishi haqida xabar berildi. Bu "Masdar"ning viloyatdagi ikkinchi loyihasi bo'lib, o'tgan yili Karmanada quyosh fotoelektr stansiyasini ishga tushirgandi. Hozirda mazkur kompaniya tomonidan Tomdi tumanida shamol elektr stansiyasini qurish ishlari olib borilmoqda, ushbu yirik loyihaning umumiy qiymati $600 mln.ni tashkil etib, 100% xorijiy insevtitsiya hisobiga amalga oshiriladi. 2024-yil yakuniga qadar ishga tushirilishi rejalashtirilgan mazkur elektr stansiya orqali yiliga 1 mlrd 800 mln kvt.soat elektr energiya ishlab chiqariladi. Buning natijasida yiliga 540 mln kub metr tabiiy gaz tejalishiga erishiladi hamda atmosferaga 720 ming tonna zararli gazlar chiqishining oldi olinadi. Elektr stansiyasi qurilishi davomida 800 nafargacha va ishga tushirilgandan so'ng 30 nafar yangi ish o'rni yaratiladi.

III. Suv resurslarini tejash va atrof-muhitni muhofaza qilish 61-maqsadiga muvofiq Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi nazorat bo'yicha inspeksiya yo'nalishida so'nggi yillarda viloyatimizda Davlat ekologik nazorati doirasida 3950 mingdan ortiq reydlar o'tkazildi, 5510 mingdan ortiq profilaktika tadbirlari olib borilib, unda 3200 nafar fuqarolar ishtirok etishdi. Qonunchilik hujjatlari talablarini buzgan 1888 nafar shaxslar aniqlanib, 1mlrd 435582 ming. so'm ma'muriy

jarima hamda 639 mln 621 ming.200 so‘m tabiatga yetkazilgan zarar hisoblandi. 81 ta holat bo‘yicha jarima va tabiatga yetkazilgan zararlarni undirish yuzasidan materiallar huquqni muhofaza qilish organlariga kiritildi. 30 m3 saksovullarni noqonuniy kesgan 40 nafar huquqbuzarlarga 62 mln. 850 ming so‘m jarima va 46 mln 650 ming so‘m zararlar belgilandi. Daraxt va butalarni noqonuniy kesgan 233 ta shaxslarga 444 mln 150 ming. so‘m ma’muriy jarima va 419 mln 014 ming. So‘m zarar belgilandi. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda atrof-muhitni muhofaza qilish sohasiga oid qonunlar ijrosini ta’minlanishi yuzasidan “Xavfni tahlil qilish Nizomi”ga asosan tahlil o‘tkazish natijalari bo‘yicha, shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilish qonunlarini buzilish holatlari yuzasidan jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlariga muvofiq, zaruratga qarab vakolatli organ bilan kelishuv asosida jami 104 ta tekshirishlar amalga oshirilgan.

Izlanish natijalari.

“Xalqaro reyting va indekslar bilan ishlashda ilmiy salohiyat hamda amaliy faoliyat uyg‘unligini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 18-may PQ-246-son Qarori mazmuni 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini jadal amalga oshirish, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining ustuvor xalqaro reyting va indekslardagi ko‘rsatkichlarini yaxshilashga yo‘naltirilgan islohotlarni amalga oshirish yuzasidan takliflar ishlab chiqishga mamlakat ilmiy salohiyatini keng jalb etish va loyihaviy boshqaruvning xalqaro standartlaridan foydalanish, davlat xizmatchilarining sohadagi bilim va ko‘nikmalarini oshirish maqsadida: ustuvor xalqaro reyting va indekslarning tarkibiy indikatorlari doirasida muntazam past baholanib kelinayotgan soha va tarmoqlarni jadal rivojlantirish bo‘yicha o‘rta va uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish rejasida Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish va Inson kamoloti indeksida mamlakatimiz o‘rnini yaxshilash strategiyasi yo‘nalishida barqaror va ishonchli energiya ta’minoti manbalarini kengaytirish, quruqlikdagi ekotizimlarini asrash haqida qayd etilgan.

Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida turizm va madaniyat maskanlari imkoniyatini to‘liq ishga solish va “yashil makon” kuzgi mavsumini tashkil etish bo‘yicha yig‘ilishda ikkinchi masala sifatida “yashil makon” umummilliy loyihasining amalga oshirilishi ko‘rib chiqildi. Ushbu loyiha boshlanganidan o‘tgan 2 yilda uy-joy massivlarida 1 ming 200 gektardan ortiq yashil bog‘ va jamoat parklari, 1 million gektardan ziyod yashil hudud va qoplamalar barpo etilganligini, 25 oktyabrdan 1 dekabrgacha, “kuzgi daraxt ekish mavsumi” e’lon qilinishini, uning doirasida 85 million tup ko‘chat ekish rejalashtirilganligini, bunda barcha darajadagi rahbarlar, vazirlar, hokimlar, mahalla faollari, jamoat arboblari, nuroniylar, san’atkor va sportchilar, mashhur blogerlar o‘rnak ko‘rsatishlari muhimligi ta’kidlandi. Buning uchun respublika shtabi tashkil qilinadi. Fanlar akademiyasi, tuproqshunoslik, o‘rmonchilik institutlari, o‘rmon xo‘jaliklari rahbarlari ham shtabga a’zo bo‘ladi. Shtab tuproq tahlili, iqlim sharoiti asosida qayerga, qachon, qaysi ko‘chat turini qancha ekishni belgilab beradi. Mutasaddilarga barcha tuman va mahallalarda bir oy davomida ko‘chat yarmarkalarini tashkil qilish va kuz mavsumida 30 million tup ko‘chat yetkazib berish topshirildi. Tayyorgarlik ishlari, ko‘chat tarqatish, ekish jarayonlarini tumanma-tuman televideniye va radio orqali yoritib borish muhimligi qayd etildi. Davlatimiz rahbari kuzgi mavsumida o‘tgan yillardagi xatolarni takrorlamaslik shart ekaniga e’tibor qaratdi. Jumladan, ko‘chat ekishda

manfaatdorlikni oshirish lozim. Bu boradagi vaziyatni o‘zgartirish uchun endilikda avtomobil, temir yo‘l, daryo, kanallar yoqalari aholi va tadbirkorlarga shartnoma bilan yer toifasi o‘zgartirmasdan bo‘lib berilishi belgilandi. Yig‘ilishda aholining daraxt ekishga bo‘lgan qiziqishini oshirish va rag‘batlantirish ishlarini yanada kuchaytirish zarurligi qayd etildi.

Munozaralar.

Atmosfera havosini muhofaza qilish yo‘nalishida: Joriy yilning 9 oyi davomida atrof-muhit ifloslanishini monitoring dasturi bo‘yicha va monitoring dasturidan tashqari 151 ta korxonaning 945 ta ifloslantiruvchi manbalaridan namunalar olinib, 4 986ta kimyoviy tahlil ishlari olib borildi. Atrof-muhitni ifloslantiruvchi manbalarda davlat ekologik monitoringi amalga oshirilishini tashkil etish to‘g‘risidagi buyrug‘iga asosan 46 ta manbalaridan namunalar olinib, kimyoviy tahlil ishlari olib borildi. Shuningdek jami 151 ta tekshirilgan korxonalarning 95 ta manbasida shundan me’yoridan ortiq holatlar aniqlandi. Bunda: atrof-muhit ifloslanishini monitoring dasturi bo‘yicha tekshirilgan 46 ta korxonalarning 70 ta manbasidan,shundan me’yoridan yuqori holatlar aniqlandi. Monitoring dasturidan tashqari tekshirilgan 107 ta korxonaning 25 ta manbasida me’yoridan ortiq holatlar aniqlandi. Shundan (atmosfera havosini muhofaza qilish bo‘yicha 12 ta manbasida) me’yoridan ortiq holatlar aniqlandi. 2022-yil va 2023- yillar mobaynida navoiy viloyatida 19 ta korxonaning 21 ta chgtu yangi o‘rnatish va 18 ta chgtu modernizatsiya qilish ishlarini amalga oshirish rejalashtirilgan bo‘lib, 2022-2023 yillar mobaynida 19 ta korxonada 31 ta chgtu yangi o‘rnatildi va 11 ta chgtu modernizatsiya qilindi.

Suv, yer resurslari va yer osti boyliklarini muhofaza qilish yo‘nalishida: 7 ta korxonada lokal tozalash inshootlarini yangidan qurish va qayta qurish ishlari amalga oshirilishi bo‘yicha korxona rahbarlari bilan chora-tadbirlar kelishildi hamda 2023 yilning oxirigacha qurilish ishlari yakuniga yetkazilishi rejalashtirildi. Viloyatdagi mavjud hamda ish faoliyatidagi 116 ta avtomobil yuvish shahobchalarida ekologik qonun talablariga rioya etilishi qat’iy nazoratga olingan.

Navoiy viloyatidagi mavjud 116 ta avtomobillarni yuvish shahobchalarida ekologik nazoratni kuchaytirish, atrof-muhit ifloslanishini oldini olish yuzasidan monitoring ishlari o‘tkazilib kelinmoqda. Daryo-soy o‘zani tozalash jarayonida qum-shag‘al materiallarini qazib olish bo‘yicha nazorat ishlari olib borildi. Olib borilgan nazorat ishlari bo‘yicha viloyatdagi mavjud 16 ta (2022 yilda 11 ta) uchastkada ish faoliyatini olib boruvchi tadbirkorlik subyektlariga tegishli ko‘rsatmalar berildi. Ushbu tadbirkorlik subyektlari tomonidan daryo va soylarda qirg‘oq yuvilishiga hamda yaqin hududlarni suv bosishiga sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan va suv oqimlariga to‘sqinlik qilayotgan o‘zanda yig‘ilib qum-shag‘al materiallaridan tozalanib kelinmoqda. Doimiy ravishda joylarga chiqqan holda daryo o‘zanlarini tozalash ishlari olib borilayotgan uchastkalardagi holatini o‘rganish maqsadida xavfsiz daryo boshqarmasi navoiy viloyati bo‘linmasi, favqulodda vaziyatlar boshqarmasi, tog‘-kon, geologiya va sanoat xavfsizligini nazorat qilish inspeksiyasi shimoliy-g‘arbiy mintaqaviy boshqarmasi xodimlari bilan hamkorlikda ishlar tashkil etilib kelinmoqda.

Chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni amalga oshirish yo‘nalishida: Joriy yilning 9 oyi davomida aholidan jami 254 178 ming tonna maishiy chiqindilar hosil bo‘lgan bo‘lsa, shundan 56858,6 tonnasi qayta ishlanib, qayta ishlash darajasi 34,1 foizni tashkil qilmoqda. 2023-yilda Navoiy viloyati hududida joylashgan xalq ta’limi massalarida 184 dona hamda maktabgacha ta’lim muassasalariga 114 dona jami 298 dona chiqindi konteynerlari o‘rnatilishi bo‘yicha ogohlantirish xatlari tarqatilib, joriy

yilning 9 oyi davomida viloyat hududidagi mtm larda 54 dona, maktablarda 118 dona, jami 172 dona chiqindi konteynerlari o‘rnatildi.

Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 2-oktyabridagi “maishiy chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni amalga oshirilish sohasidagi ishlar samaradorligini yana-da oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 787-son qarori ijrosini ta’minlash bo‘yicha Navoiy viloyati hududida 2023-yil 9 oyligi holatiga yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan 3415 dona chiqindi qutilari o‘rnatildi. Viloyatdagi mavjud 84 ta chiqindi yig‘ish shaxobchalaridan, 36 ta maishiy chiqindi yig‘ish shoxobchalari uchun ajratilgan yer uchastkalari va unga tegishli bino va inshootlar tegishli tartibda davlat kadastri ro‘yxatidan o‘tkazilib, kadastr yig‘ma jildlari shakllantirildi hamda 48 ta maishiy chiqindi yig‘ish shoxobchalarining kadastr hujjatlari belgilangan tartibda davlat xizmatlari markaziga taqdim etildi. Bundan tashqari, Uchquduq, Karmana, Nurota, Navbahor, Xatirchi tumanlarida joylashgan maishiy chiqindi poligonlarida ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish boshqarmasi tashabbusi hamda sanitar tozalash korxonalari tomonidan ko‘mish ishlari amalga oshirildi. Qolgan shahar va tumanlarda joylashgan maishiy chiqindi poligonlarida ham chiqindilarni kunlik ko‘mish ishlari doimiy yo‘lga qo‘yilgan.

O‘simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish yo‘nalishida: Joriy yil bahor mavsumida viloyat hududida 8 mln 841 ming dona ko‘chatlar ekish rejalashtirilgan bo‘lib, amalda 8 mln 737 ming dona nisbatan 99 foiz ko‘chatlar ekilishi tashkil etilib, parvarish qilish uchun mas’ullarga biriktirildi. Ko‘chatlar narxining asossiz oshib ketmasligi uchun joylarda 11 (11) dan ortiq ko‘chat yarmarkalari va savdo nuqtalari tashkil etildi. Viloyatimiz iqlim sharoitlaridan kelib chiqib, suvsizlikka va kasalliklarga chidamli ekiladigan ko‘chatlarning (gujum, qayrag‘och, katalpa, akatsiya, zarang, shumtol, tut, jiyda, yong‘oq, yapon saforasi, terak) mos turlari belgilab olindi. Navoiy viloyatida ko‘chatchilik bilan shug‘ullanuvchi 11 ta subyektlar tomonidan jami 166,2 gektar yer maydonida 4,2 mln donadan ortiq manzarali, mevali, buta va gul ko‘chatlari yetishtirildi.

Atrof-muhit monitoringi, iqlim o‘zgarishi va cho‘llanishga qarshi kurashish yo‘nalishida: 2023-yil 9 oyi davomida atrof-muhit ifloslanishini monitoring dasturi bo‘yicha va monitoring dasturidan tashqari 151 ta korxonaning 945 ta ifloslantiruvchi manbalaridan namunalar olinib, 4 986 ta kimyoviy tahlil ishlari olib borildi. Atrof-muhitni ifloslantiruvchi manbalarda davlat ekologik monitoringi amalga oshirilishini tashkil etish to‘g‘risidagi buyrug‘iga asosan 46 ta korxonaning 329 ta manbalaridan namunalar olinib, kimyoviy tahlil ishlari olib borildi. 9 oy davomida monitoring dasturidan tashqaritekshirilgan 107 ta korxonaning 616 ta manbalaridan shundan ifloslantiruvchi manbalaridan namunalar olinib, kimyoviy tahlil ishlari olib borildi. Monitoring dasturidan tashqari tekshirilgan 107 ta korxonaning 25 ta manbasida me’yoridan ortiq holatlar aniqlandi. Shundan me’yoridan ortiq holatlar aniqlandi. Aniqlangan me’yoridan ortiq holatlar bo‘yicha atmosfera havosini muhofaza qilish bo‘yicha, suv bo‘yicha, tuproq bo‘yicha, qo‘shimcha kompensatsiya to‘lovlari undirildi.

Xulosalash.

O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 19-sentabr kuni Nyu-York shahridagi BMT bosh qarorgohida Bosh Assambleyasining 78-sessiyasida nutq so‘zladi. O‘z nutqida mamlakatimiz global tahdidlarga qaramasdan, barqaror o‘sish sur’atlarini namoyon etayotganini ta’kidlab, so‘nggi olti yilda yalpi ichki mahsulot hajmi bir yarim martadan ortiq ko‘payganini qayd etdi. Bosh maqsadi – 2030-yilga

qadar bu ko‘rsatkichni yana 2 barobarga oshirishdir deya ta’kidladi. Iqtisodiyotimizni liberallashtirish yo‘lidagi yana bir ustuvor vazifa – yaqin orada jahon savdo tashkilotiga to‘laqonli a’zo bo‘lishga harakat qilinayotganini, hozirgi vaqtda dunyoda keskin ekologik vaziyat kuzatilib, sayyoramiz miqyosida uchta inqiroz, ya’ni iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillik yo‘qolishi va atrof-muhit ifloslanishi kuchayib borayotganini qayd etib, Prezidentimiz Markaziy Osiyo iqlim o‘zgarishlari oldida eng zaif mintaqalardan biriga aylanayotganini ko‘rsatib o‘tdi.

O‘zbekiston tomonidan Orol fojiasi oqibatlarini bartaraf etish yo‘lida ko‘rilayotgan choralar, mintaqamizdagi iqlim o‘zgarishining salbiy ta’siri va suv bilan ta’minlanganlik darajasining kamayish tendensiyalari to‘g‘risidagi ma’lumotlar keltirildi. Bu vaziyatdan kelib chiqqan holda, BMT bosh kotibining suv resurslari bo‘yicha maxsus vakili lavozimi ta’sis etilishi, Markaziy Osiyo suvni tejaydigan texnologiyalar platformasi yaratilishi va mintaqamizda qabul qilingan yashil taraqqiyot dasturi doirasida tizimli hamkorlik yo‘lga qo‘yilishi qo‘llab-quvvatlandi. Bu borada “Markaziy Osiyo iqlim muloqoti”ni joriy etishni maqsadga muvofiq, deb hisoblashini, Biz bosh assambleyaning “Markaziy Osiyo global iqlim tahdidlari qarshisida: umumiy farovonlik yo‘lida hamjihatlik” rezolyutsiyasini qabul qilish tashabbusini ilgari surdi. Uning asosiy mazmunini kelgusi yil Samarqandda bo‘lib o‘tadigan Xalqaro iqlim forumida muhokama qilishni taklif etdi. O‘zbekiston iqtisodiyotining asosiy tarmoqlarini iqlim o‘zgarishlariga moslashtirish, uglerod neytralligiga erishish va “yashil” energetika ulushini keskin oshirish strategik vazifa bo‘lib qolishi ta’kidlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida Farmoni. 2023-yil 11-sentyabr, PF-158-son
2. “Xalqaro reyting va indekslar bilan ishlashda ilmiy salohiyat hamda amaliy faoliyat uyg‘unligini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 18-may PQ-246-son.
3. Navoiy viloyati Axborot xizmati.

MAKTABGACHA TA’LIMDA LOYIHA TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Xurvalieva Tarmiza Latipovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti professoru, pedagogika fanlari doktori

Аннотация. *В статье проанализированы возможности использования проектной технологии в процессе дошкольного образования. Приведён образец проекта. Освещены этапы реализatsiи проекта.*
Ключевые слова: *проект, технология, этап, государственные требования, рефлексия, личностно-ориентированный подход, видеоролик, сюжетно-ролевая игра.*

Annotation. *The article analyzes the possibilities of using project-based technology in the process of preschool education. A sample project is provided. The stages of project implementation are described.*

Key words: *project, technology, stage, state requirements, reflection, learner-centered approach, video clip, role-playing game.*

Maktabgacha ta’limda pedagogik jarayonni innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida tashkil etishga ehtiyoj mavjudligi asoslovchi tajriba-sinovda o‘z tasdig‘ini

topdi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalar bo‘yicha metodik tavsiyalarni keltirishdan avval uning maktabgacha ta’lim jarayonidagi in’ikosiga oid nazariy ma’lumotlarni keltirib o‘tish joiz. Texnologiyalar nafaqat ta’lim mazmunini rivojlantirish, balki maktabgacha ta’lim har tomonlama sifatli bo‘lishini ta’minlashda ham qo‘l keladi.

Loyiha texnologiyasi ta’limiy jarayonni takomillashtiradi, bunda yangi shakllardan foydalaniladi, bolalarda ijodiy tafakkur rivojlanadi.

Ushbu texnologiya bolani atrof-muhitni o‘zlashtirishga undaydi, voqea-hodisa va narsa-buyumlarni kuzatish, tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Natijada, ularda taqqoslash, umumlashtirish va xulosalash ko‘nikmalari shakllanadi, ijodiy tafakkur, mantiqiy fikrlash va dunyoqarash kengayadi. Ta’lim jarayonida quyidagi loyiha turlaridan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. **Ijodiy tadqiqot.** Bunda bolalar tajriba o‘tkazadi, natijalarni tasviriy faoliyat (rasm chizish, loy va plastilindan yasash, qurish-yasash) va sahnalashtirish orqali ifodalaydi.
2. **Rolli o‘yin.** Ijodiy o‘yin elementi namoyish etiladi, bolalar turli ertak qahramonlari rolini ijro etishi bilan qo‘yilgan muammoni o‘z qarashi bo‘yicha hal qiladi.
3. **Axborotli va amaliy yo‘naltirilgan.** Bolalar ma’lumotlar to‘playdi va ularni ijtimoiy qiziqishlariga ko‘ra amalga oshiradi. Maydoncha va guruh xonasini bezatadi.
4. **Ijodiy.** Bayram ertaligi va bolalarning ijodiy ishlari ko‘rgazmasi tashkil etiladi. Har chorakda “Ijodiy ishlar festivali” o‘tkaziladi.

Loyiha ustida ishlash bolalarni Davlat talabi (jismoniy rivojlanish; ijtimoiy-hissiy rivojlanish; nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari; bilish jarayonining rivojlanishi; ijodiy rivojlanish) sohalari yuzasidan bilim va ko‘nikmalarni amaliyotda qo‘llashni ta’minlaydi va sezilarli darajada natijaga erishadi. Loyiha texnologiyasi maktabgacha ta’lim jarayonida integratsiyaning bir ko‘rinishi hisoblanadi. Loyiha mavzusi “Ilk qadam” davlat dasturiga asoslandi. Loyiha texnologiyasi quyidagi bosqichlar asosida bajariladi:

1-bosqich. Maqsadni belgilashga qaratilgan bosqich bo‘lib, tarbiyachi bolaga dolzarb va unga tanish bo‘lgan vazifani tanlashga yordam beradi. Bu bosqichda tarbiyachi loyiha muammosi va maqsadini shakllantiradi. Loyiha uchun o‘quv materiali ajratiladi. Bolalarga o‘yin yoki syujetli vaziyatlarni aytadi, so‘ng topshiriq shakllantiriladi. Bolalarning mazkur bosqichdagi vazifasi loyiha maqsadi va topshirig‘ini tushunish, muammoning mohiyatini anglash hamda o‘yin vaziyatini tanlashdan iborat bo‘ladi. Tarbiyachining harakati bolalarda hayotiy faol qarashlarni shakllantirishga qaratiladi. Bolalar atrofdagi qiziqarli voqea va hodisalarni mustaqil topa olishi lozim.

2-bosqich. Tarbiyachi bolalarga qo‘yilgan topshiriqlarni bajarishga qaratilgan faoliyatni to‘g‘ri tashkil etishga yordam beradi. Bolalar o‘rtasida rollar taqsimlanadi.

3-bosqich. Loyihaning amaliy qismi. Tarbiyachi bolalarga amaliy yordam ko‘rsatadi hamda loyihani amalga oshirishga yo‘naltiradi va nazorat qiladi. Bolalarda rivojlanish sohalari bo‘yicha bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar shakllanadi.

4-bosqich. Natijalarni baholash. Loyiha faoliyatini ommaviy tarzda namoyish etish. Bolalar shaxsiy ijodiy ishini turli shaklda pedagoglarga taqdimot qiladi. Tarbiyachi bolalar faoliyatini videolavhaga yoki rasmga tushirib oladi va keyin mazkur jarayonlarni slayd-taqdimot orqali ko‘rsatadi. Ijodiy ishlarni baholash va refleksiya jarayoni hamda natijalarni aniqlashga bolalar jalb etiladi. Refleksiya o‘tkazish bajarilgan ishlarni anglash va tushunib yetishga yordam beradi, shaxsiy

sifatlar, ya’ni mas’uliyat, qatiyat, tashabbuskorlik rivojlanadi. Inson iste’mol qiladigan ozuqalar va ularning yaratilishi bo‘yicha suhbat va turli loyihalar o‘tkazish mumkin.

Tadqiqot davrida loyiha texnologiyasi asosida **“Bug‘doy boshog‘idan nongacha**” mavzusida ota-onalar hamkorligida 5-7 yoshli bolalar bilan loyiha amalga oshirildi.

Maqsad: qishloq xo‘jaligi va dehqon mehnati haqida tushuncha berish. Nonning paydo bo‘lishi bo‘yicha tasavvurlarini kengaytirish. Nonni e’zozlash va tejamkorlikka o‘rgatish.

Jihozlar va materiallar: bug‘doy boshog‘i, qutichalar, tuproq va o‘g‘itlar. Tarbiyachi bolalarga qutichalardagi bug‘doydan bir siqimdan beradi.

Loyiha texnologiyasi haritasi

Loyiha bosqichi	**Rivojlantiruvchi muhit**	**Kerakli manbalar**	**Bolalarning ijodiy faoliyati**
Bolalar bug‘doy bilan tanishadi	“Ilm-fan va tabiat” markazida bug‘doy umumiy qutiga solib qo‘yiladi	Bug‘doy doni va boshoqlar, quticha.	Oila va MTTda bug‘doy unishishini kuzatadi.”NBIC” texnologiyasi qo‘llaniladi
Bug‘doy donidan maysa chiqishi va o‘sishi haqida ma’lumot oladi	“Ilm-fan va tabiat” markazida quti yoki yer maydonchasiga bug‘doy ekiladi	Bug‘doy uchun suv, o‘g‘it va tuproq	Oilada bug‘doy o‘sishi o‘lchanadi
Bug‘doyni parvarish qiladi	Ekilgan bug‘doyga suv quyiladi	Bug‘doy doni boshog‘i va maysa rasmi yoki u aks ettirilgan videolavha.	Dehqonlar bug‘doyni parvarishlashini kuzatadi
Bug‘doyning (maysa) o‘sishini kuzatadi	Bolalar bug‘doy maysasining o‘sishi, rangi, yumshoqligini kuzatadi. Bio-texnologiya amalga oshiriladi	Bug‘doy maysasi mikroskopda kuzatiladi.	Bug‘doydan tayyorlanadigan milliy taomlar: sumalak, halim haqida videorolik tomosha kilinadi
Pishib yetilgan bug‘doy boshog‘ini kuzatadi	Bug‘doy boshog‘i terib, doni ajratib olinadi	Bug‘doy donidan un tayyorlash uchun un tegirmoni yoki un zavodi haqida videorolik	Bug‘doy donidan milliy taom (halim yoki go‘ja) tayyorlashni kuzatadi
Un mahsuloti bilan tanishadi	Guruhda un va un mahsuloti ko‘rgazmasi tashkil etiladi	Undan tayyorlangan mahsulotlar (non, non va makaron mahsulotlari)	Non va pishiriqlar tayyorlanishini kuzatadi
Undan non uchun xamir tayyorlaydi	“San’at” markazida xamir qoriladi va non yasaladi	Non turlari aks ettirilgan videolavha, rasmlar	Onalari bilan non tayyorlash jarayonida qatnashadi

Non pishirish jarayonini kuzatadi	Oshxonada oshpaz tomonidan non pishiriladi. Non yasash uchun kerakli jihozlar ajratiladi	Non pishiradigan pechlar, tandirlar haqida rasmlar va videolavhalar	Tandir yoki pech, nonvoyxona bilan tanishadi, nonvoy ishini kuzatadi
Nonni e’zozlash haqida rolli o‘yin o‘tkaziladi	“Syujetli-rolli o‘yinlar va dramalashtirish” markazida Alisher Navoiyning “Non hidi” hikoyasi sahnalashtiriladi	Non haqida maqollar aks etgan plakatlar, rivoyat va ertaklar aks etgan videolavhalar	Oilada non ushog‘i va qotgan nondan ovqatlar tayyorlashni kuzatadi, qushlar va baliqlarni non ushog‘i bilan boqadi
Refleksiya bajarilgan ishlar tahlil qilinadi	Bolalar nonning paydo bo‘lishi bo‘yicha suhbatlashadi. Kattalar (dehqon, nonvoy) mehnatini qadrlash bo‘yicha ma’lumotlar umumlashtiriladi	Nonvoy mehnati uchun kerakli jihozlar	Nonni qadrlash va uvol qilmaslik haqida rivoyat va ertaklar so‘zlab beradi

Ushbu loyiha oilalar va maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni yanada mustahkamlaydi.

Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalar bolaning individualligini rivojlantirishni kafolatlaydi. O‘quv-tarbiya jarayonida bolalarni atrof olam bilan tanishtirishda bolaga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari belgilari quyidagicha:

- tarbiyalanuvchining shaxsiy, intellektual, kasbiy rivojlanish maqsadining ustuvorligi;
- uning yutuq va muvaffaqiyati motivatsiyasi;
- individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash;
- o‘zligini shakllantirish, o‘z-o‘zini boshqarishga urg‘u berish; ta’lim jarayoni ishtirokchilarining o‘zaro sheriklik harakati;
-tanlash erkinligi va ta’lim jarayoni barcha ishtirokchilariga qabul qilingan qaror uchun shaxsiy mas’uliyat yuklash;
- ta’limiy vaziyatlar va voqealarni o‘zidan o‘tkazish hamda hissiy munosabatlarni mavjudligi.

Bolalarga ushbu yondashuvni amalga oshirishda pedagogik munosabatlarning insoniyligi, demokratlashtirilganligi, avtoritar usuldan voz kechish, bolaning yosh xususiyatini inobatga olish tamoyiliga yangicha nuqtalari nazar, ijobiy «Men» konsepsiyasini shakllantirishga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, bolaning ehtiyoji, qiziqishi va individual tanlovi, mustaqilligi va ijobiy munosabatiga diqqat qaratiladi. Bolaning individualligini rivojlantirishni ta’minlaydi.

Ta’lim jarayonida muammoli, hamkorlikdagi, dasturli, blok-modulli, shaxsga yo‘naltirilgan, o‘yinli va boshqa texnologiyalar keng qo‘llab kelinmoqda. Har qanday ta’lim texnologiyasi uzluksiz ta’limning qaysi bo‘g‘inida qo‘llanmasin, uning markazida bola shaxsi va uning qiziqishlari, imkoniyatlari ko‘zda tutilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekicton Pecpublikaci Vaziplap mahkamaci maktabgacha ta’lim va tapbiyaning davlat ctandapti. 8.12. 2020 y. 802- con qapop. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muaccacacining davlat o‘quv dactupi.
2. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. T.: 2008-130 b.
3. Qodirova F.R.,.Toshpo‘latova Sh.Q,. M.N..A’zamova .Maktabgacha pedagogika. O‘quv qo‘llanma. T.:Ma’naviyat, 2013- 157 b.

TA’LIM JARAYONIDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Boboqulov Jaloliddin Qurbonovich
Navoiy viloyati PMM “Uzluksiz kasbiy ta’limni tashkil etish” bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sun’iy intellektning (SI) ta’lim sohasidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. SI tizimlarining o‘qitish jarayonini avtomatlashtirish, personallashtirilgan ta’limni ta’minlash, ma’lumotlarni tahlil qilish va o‘quvchilarning bilim darajasini baholashdagi roli ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, SIning ta’limdagi afzalliklari — 24/7 ta’lim imkoniyati, tezkor qayta aloqa, keng ma’lumotlar bazasi va xatolarga chidamlilik haqida so‘z yuritiladi. Maqolada pedagogik nazoratning zaiflashuvi, ma’lumotlar xavfsizligi, texnologik tengsizlik va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga ta’siri kabi muammolar ham ko‘rsatilgan. Sun’iy intellektning o‘qituvchilar rolining o‘zgarishi, baholash tizimining yangilanishi va yangi ko‘nikmalarning shakllanishi ta’lim jarayoniga ta’siri muhokama qilinadi. Kelajak istiqbollari sifatida individual yondashuv, o‘qituvchilarga yordam, global ta’lim resurslariga kirish va doimiy rivojlanish ta’kidlanadi. Yakunda, SI va insoniy yondashuv uyg‘unligi ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi qayd etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Sun’iy intellekt, ta’limda avtomatlashtirish, personallashtirilgan ta’lim, Ma’lumotlarni tahlil qilish, Baholash tizimi, O‘qituvchi roli, Texnologik tengsizlik, Ma’lumotlar xavfsizligi, Mustaqil fikrlash, Masofaviy ta’lim, Ta’limda innovatsiyalar, Ta’limda SI afzalliklari, Individual ta’lim yondashuvi, Ta’limda SI istiqbollari*

Аннотация: *В данной статье анализируется роль и значение искусственного интеллекта (ИИ) в сфере образования. Рассматривается автоматизация процесса обучения, обеспечение персонализированного обучения, анализ данных и оценка уровня знаний учащихся с помощью ИИ. Также обсуждаются преимущества ИИ в образовании — возможность обучения 24/7, быстрая обратная связь, широкая база данных и устойчивость к ошибкам. В статье выделяются проблемы, такие как ослабление педагогического контроля, безопасность данных, технологическое неравенство и влияние на самостоятельное мышление учащихся. Анализируется влияние ИИ на изменение роли преподавателя, обновление системы оценки и формирование новых навыков в образовательном процессе. В качестве перспектив отмечаются индивидуальный подход, помощь преподавателям, доступ к глобальным образовательным ресурсам и постоянное развитие. В заключение подчеркивается важность гармонии ИИ и человеческого подхода для повышения качества образования.*

Ключевые слова: *Искусственный интеллект, автоматизация в образовании, персонализированное обучение, анализ данных, система оценивания, роль преподавателя, технологическое неравенство, безопасность данных, критическое мышление, дистанционное обучение, инновации в образовании, преимущества ии в образовании, индивидуальный подход к обучению, перспективы ии в образовании*

Annotation. *This article analyzes the role and significance of artificial intelligence (AI) in the field of education. It examines the automation of the teaching process, the provision of personalized learning, data analysis, and the assessment of students' knowledge levels using AI. The advantages of AI in education — 24/7 learning opportunities, rapid feedback, extensive databases, and error resilience — are also discussed. The article highlights challenges such as weakening pedagogical control, data security, technological inequality, and the impact on students' independent thinking. It explores AI's influence on changing the teacher's role, the modernization of assessment systems, and the development of new skills in the educational process. Prospects such as individual approaches, assistance to teachers, access to global educational resources, and continuous improvement are emphasized. In conclusion, the harmony between AI and human approaches is stressed as essential for enhancing the quality of education.*

Keywords: *Artificial intelligence, automation in education, personalized learning, data analysis, assessment system, role of the teacher, technological inequality, data security, critical thinking, distance learning, innovations in education, advantages of ai in education, individualized learning approach, prospects of ai in education*

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mamlakatimizda kompyuter imkoniyatlaridan foydalangan holda ta’lim sifatini oshirish, o‘quv jarayoniga oid zamonaviy o‘quv-nazorat dasturlarini ishlab chiqishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishga bo‘lgan zaruriyat “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinganlik natijasida ta’lim tizimida zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish rivojlantirildi.

Mamlakatimizda informatika fanini o‘qitishda axborot texnologiyalari va pedagogik texnologiyalardan ta’lim sifatini oshirish jarayonida nazariy va amaliy asoslarini yaratish, innovatsion usullarni qo‘llash, ta’lim jarayonida noan’anaviy usullardan guruhli va individual usullardan foydalalanishning nazariy asoslariga oid M.Aripov, A.A.Abdukodirov, M.Luttfullayev, N.I.Taylakov, U.Begimqulov, R.Jo‘rayev, N.Azizxo‘jayeva, T.T.Kalekeeva, D.U.Qo‘chqarov, M.X.Allabergenova, F.N.Rahimova, Sh.F.Davronova, I.N.Ruzimurodov, B.B.Mo‘minov, M.B.Xattabovlar kabi olimlarning ishlarini aytish mumkin.

Kirish. Mamlakatimizda o‘qitish texnologiyalarini zamonaviylashtirishni jadallashtirish, rivojlangan iqtisodiyotli mamlakatlarga qaraganda yanada dolzarb ahamiyatga ega.

Mamlakatimiz ta’lim tizimidagi asosiy vazifa jahon talablariga mos keluvchi axborot texnologiyalarini o‘qitish jarayoniga qo‘llashdan iborat. O‘zbekistonda ta’lim tizimining axborotlashtirilishi xalqaro jamiyatda ham tan olindi.

Zamonaviy texnologiyalar taraqqiyoti ta’lim sohasini tubdan o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining kirib kelishi o‘quv jarayonini avtomatlashtirish, individual yondashuvni kuchaytirish va bilim olishni yanada samarali qilish imkonini bermoqda. Biroq bu jarayon bir qator muammolarni ham

yuzaga keltirmoqda. Ushbu maqolada SI’dan ta’limda foydalanishning asosiy muammolari va istiqbollari tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Sun’iy intellektning ta’limdagi o‘rni

O‘qitish jarayonini avtomatlashtirish. SI tizimlar o‘quv materiallarini tahlil qilish, o‘quvchilarning bilim darajasini baholash va individual ta’lim rejalarini tuzishda yordam beradi. Bu o‘qituvchilarga ko‘proq vaqtni individual yondashuvga qaratish imkonini beradi.

Personallashtirilgan ta’lim. SI algoritmlar har bir o‘quvchining o‘zlashtirish sur’ati va uslubiga moslashtirilgan o‘quv dasturlarini yaratadi. Bu o‘quvchilarning samarali o‘rganishiga yordam beradi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish. SI tizimlar o‘quvchilarning faoliyati va natijalarini kuzatib, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi. Bu ma’lumotlar ta’lim jarayonini takomillashtirishga yordam beradi.

Sun’iy intellektning ta’limdagi afzalliklari

24/7 o‘qitish imkoniyati. SI tizimlar kunning istalgan vaqtida ishlashi mumkin, bu esa o‘quvchilarga o‘zlariga qulay vaqtda o‘rganish imkonini beradi. Bu ayniqsa masofaviy ta’lim va katta yoshdagi o‘quvchilar uchun foydali.

Tezkor qayta aloqa. SI tizimlar o‘quvchilarning ishlarini tezda tekshirib, natijalarni tahlil qiladi va tushuntirishlar beradi. Bu o‘quvchilarga o‘z xatolarini tezroq tushunish va tuzatish imkonini beradi.

Keng qamrovli ma’lumotlar bazasi. SI tizimlar juda katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash va saqlash imkoniyatiga ega. Bu o‘quvchilarga turli manbalardan keng qamrovli ma’lumotlarga kirish imkonini beradi.

Xatolarga chidamlilik. SI tizimlar charchamaydi va kayfiyatga bog‘liq emas. Ular har doim bir xil samaradorlik bilan ishlaydi, bu esa o‘qitish sifatining barqarorligini ta’minlaydi.

Muammolar

1. Pedagogik nazoratning zaiflashuvi Sun’iy intellekt yordamida testlar, esse va topshiriqlarni avtomatik baholash imkoniyati mavjud bo‘lsa-da, bu insoniy yondashuvni cheklashi mumkin. O‘qituvchining intuitiv baholashi, psixologik holatni sezishi SI tomonidan to‘liq qamrab olinmaydi.

2. Ma’lumotlar maxfiyligi va xavfsizligi O‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari SI tizimlarida saqlanadi. Bu esa kiberxavfsizlik muammolarini keltirib chiqaradi. Ma’lumotlar noto‘g‘ri qo‘llanilishi yoki sizib chiqishi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

3. Texnologik tengsizlik SI’dan foydalanish uchun zamonaviy qurilmalar, internet va texnik bilimlar talab etiladi. Bu esa qishloq joylaridagi yoki kam ta’minlangan o‘quvchilar uchun imkoniyatlar cheklanishiga olib keladi.

4. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga ta’siri Sun’iy intellekt yordamida tez va oson javob olish imkoniyati o‘quvchilarning izlanish, tahlil qilish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini susaytirishi mumkin.

Sun’iy intellektning ta’lim jarayoniga ta’siri.

O‘qituvchi rolining o‘zgarishi. SI tizimlar ko‘p vazifalarni o‘z zimmasiga oladi, natijada o‘qituvchining roli o‘zgaradi. Ular ko‘proq yo‘naltiruvchi va maslahatchi vazifasini bajaradi, o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ko‘proq e’tibor qaratadi.

O‘quv jarayonining individuallashtirish. SI tizimlar har bir o‘quvchining o‘zlashtirish sur’ati va uslubiga moslashadi. Bu esa o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshiradi va ta’lim samaradorligini oshiradi.

Baholash tizimining o‘zgarishi. SI tizimlar o‘quvchilarning bilimlarini uzluksiz baholash imkonini beradi. Bu esa an’anaviy imtihonlar o‘rnini egallashi va o‘quvchilarning stressini kamaytirishi mumkin.

Yangi ko‘nikmalarning shakllanishi. SI bilan ishlash o‘quvchilardan yangi ko‘nikmalarni talab qiladi. Masalan, ma’lumotlarni tahlil qilish, texnologiyalardan samarali foydalanish va SI bilan hamkorlik qilish kabi ko‘nikmalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Istiqbollar

1. Individual ta’lim yondashuvi SI har bir o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi va o‘rganish uslubiga mos ravishda ta’lim materiallarini taklif qilishi mumkin. Bu esa o‘quv jarayonini shaxsiylashtirishga xizmat qiladi.

2. O‘qituvchilarga yordamchi vosita sifatida Sun’iy intellekt dars rejalari tuzishda, baholashda va o‘quvchilarning rivojlanishini tahlil qilishda o‘qituvchilarga katta yordam beradi. Bu esa pedagogning asosiy vazifalariga ko‘proq vaqt ajratish imkonini yaratadi.

3. Global ta’lim resurslariga kirish SI yordamida turli tillardagi ta’lim materiallari avtomatik tarjima qilinadi, ovozli yordamchilar orqali o‘rganish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ta’limning global integratsiyasini kuchaytiradi.

4. Doimiy rivojlanish va yangilanish SI tizimlari o‘z-o‘zini o‘rganish asosida doimiy takomillashadi. Bu esa ta’lim mazmunining zamon talablariga mos ravishda yangilanib borishini ta’minlaydi.

Tadqiqot natijasi va muhokama

Ushbu tadqiqot natijalariga ko‘ra, sun’iy intellekt (SI) ta’lim jarayonida samarali vosita sifatida keng imkoniyatlar yaratmoqda. Avvalo, SI tizimlari o‘quv jarayonini avtomatlashtirish orqali o‘qituvchilarga individual yondashuvga ko‘proq e’tibor berish imkonini beradi. Bu esa ta’lim sifatining oshishiga va o‘quvchilarning bilim darajasining yaxshilanishiga olib keladi. Shuningdek, SI algoritmlari asosida yaratilgan personallashtirilgan ta’lim dasturlari har bir o‘quvchining o‘zlashtirish sur’ati va uslubiga mos keladi, bu ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqotda shuningdek, SI tizimlarining o‘quvchilarning faoliyati va natijalarini tahlil qilishi, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash orqali ta’lim jarayonini takomillashtirishga katta hissa qo‘shayotgani qayd etildi. Bu jarayon o‘qituvchilarga o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

Biroq, SI’ning ta’limdagi joriy etilishi bilan bog‘liq ayrim muammolar ham aniqlangan. Pedagogik nazoratning zaiflashuvi, ya’ni o‘qituvchining intuitiv baholashi va psixologik yondashuvining kamayishi ta’lim jarayonida inson omilining o‘rnini to‘liq qoplay olmasligi muammosi mavjud. Bundan tashqari, ma’lumotlar xavfsizligi va shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi sohasida xavotirlar paydo bo‘lmoqda, chunki SI tizimlarida katta hajmdagi ma’lumotlar saqlanadi va ular noto‘g‘ri qo‘llanilishi yoki sizib chiqishi mumkin.

Texnologik tengsizlik ham muhim muammo sifatida ko‘rsatildi, chunki zamonaviy qurilmalar va internetga kirish imkoniyati cheklangan hududlarda SI texnologiyalaridan foydalanish qiyinlashadi. Bu esa ta’limdagi imkoniyatlarning noteng taqsimlanishiga olib keladi.

SI o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalariga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin — tez va oson javob olish imkoniyati o‘quvchilarning izlanish, tahlil qilish va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini kamaytirishi xavfi mavjud.

Shu bilan birga, SI ta’lim jarayonida o‘qituvchilarning rolini o‘zgartiradi: ular ko‘proq yo‘naltiruvchi va maslahatchi vazifasini bajaradi, o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga e’tibor qaratadi. Bu esa ta’lim jarayonining sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot SI texnologiyalarining ta’limda qo‘llanilishi katta salohiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Lekin ularni samarali va mas’uliyat bilan joriy etish, shuningdek inson omili bilan uyg‘unlashtirish ta’lim jarayonining muvaffaqiyati uchun zarurdir. Kelajakda SI va inson yondashuvining uyg‘unligi ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi.

Xulosa. Sun’iy intellekt ta’lim sohasida ulkan imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Biroq bu texnologiyadan foydalanishda muammolarni e’tibordan chetda qoldirmaslik zarur. SI’ni to‘g‘ri va mas’uliyatli qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish mumkin. Kelajakda SI va insoniy yondashuv uyg‘unligi ta’limning yangi bosqichini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma‘naviyat, 2010.
2. Axloq-odobga oid hadis namunalari. – T.: Fan, 1990.
3. Mavlonova R., Raxmonqulova N. Boshlang‘ich ta’limning integratsiya-lashgan pedagogikasi. – T.: O‘qituvchi, 2006.
4. Azizxo‘jaeva N.N Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasining Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti. 2006, 51-54-b.
5. Islomov, A. Sun’iy intellekt va ta’limning kelajagi. Toshkent: Ta’lim nashriyoti. 2022, 120-b.
6. Karimova, M. Ta’limda avtomatlashtirish va innovatsiyalar. Samarqand: Ilm-fan. 2021, 98 b.
7. Rustamov, B. Ta’limda zamonaviy texnologiyalar. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti. 2020, 150 b.
8. Tursunov, S. Personallashtirilgan ta’lim va uning ahamiyati. Buxoro: Ilmiy nashriyot. 2019, 75 b.
9. Axmedov, D. Ma’lumotlarni tahlil qilish va ta’limda qo‘llanilishi. Namangan: Ta’lim va fan. 2023, 60 b.

SUN’IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANIB, ONA TILI DARSLARINI TAKOMILLASHTIRISH IMKONIYATLARI

Ravshanova Orzigul Sayfullayevna,
Navoiy viloyati PMM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ona tili ta’limida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning o‘rni va imkoniyatlari tahlil qilingan. Sun’iy intellekt yordamida matn tahlili, lug‘at boyligini kengaytirish, nutqni rivojlantirish hamda shaxsga yo‘naltirilgan topshiriqlarni yaratish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, SI asosida darslarni innovatsion tashkil etishning afzalliklari va istiqbollari ko‘rsatib o‘tilgan. Muallif xulosasida ona tili darslarida sun’iy intellektdan oqilona foydalanish ta’lim*

sifatini oshirish, o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar. *sun’iy intellekt, ona tili, ta’lim, innovatsiya, interaktiv dars, lug‘at boyligi, ijodiy fikrlash, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim*

Аннотация*. В данной статье рассматривается роль и возможности использования инструментов искусственного интеллекта в обучении родному языку. Освещены такие аспекты, как анализ текста, расширение словарного запаса, развитие речи, а также создание индивидуализированных заданий с помощью ИИ. Кроме того, показаны преимущества и перспективы инновационной организации уроков на основе искусственного интеллекта. В заключении отмечается, что рациональное использование ИИ на уроках родного языка способствует повышению качества образования, развитию творческого мышления и навыков самостоятельного обучения у учащихся.*

Ключевые слова*. искусственный интеллект, родной язык, образование, инновации, интерактивный урок, словарный запас, творческое мышление, индивидуализированное обучение*

Abstract*. This article explores the role and opportunities of using artificial intelligence tools in native language education. It highlights aspects such as text analysis, vocabulary expansion, speech development, and the creation of personalized tasks with AI support. The advantages and future prospects of organizing innovative lessons based on artificial intelligence are also discussed. The conclusion emphasizes that the effective use of AI in native language lessons enhances the quality of education, fosters creative thinking, and develops students’ independent learning skills.*

Keywords*. artificial intelligence, native language, education, innovation, interactive lesson, vocabulary, creative thinking, personalized learning*

Kirish

Bugungi kunda ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt (SI) vositalaridan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Ona tili fani ham zamon talablari asosida yangicha yondashuvni talab qiladi. SI yordamida darslarni qiziqarli, samarali va interaktiv shaklda tashkil etish imkoniyatlari mavjud. Bu esa o‘quvchilarda tilga bo‘lgan qiziqishni oshirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va o‘zlashtirish darajasini yuqori bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

1. Ona tili ta’limida sun’iy intellektning o‘rni

Sun’iy intellekt texnologiyalari matnlarni tahlil qilish, tarjima qilish, gap tuzish, so‘z boyligini kengaytirish kabi ko‘plab vazifalarni bajara oladi. Ona tili darslarida quyidagi yo‘nalishlarda samarali foydalanish mumkin:

- **Matn yaratish va tahrir qilish:** SI yordamida o‘quvchilar yozgan insholarni grammatik xatoliklardan xoli qilish, mazmuniy takliflar berish mumkin.
- **Lug‘at boyligini kengaytirish:** Interaktiv dasturlar yordamida o‘quvchilar yangi so‘zlarni o‘rganadi va ularni kontekstda ishlatishni mashq qiladi.
- **Nutqni rivojlantirish:** Ovozli yordamchilar orqali talaffuzni to‘g‘rilash va ravon gapirishni mashq qilish mumkin.

2. Ona tili darslarini innovatsion tashkil etish imkoniyatlari

- **Interaktiv mashg‘ulotlar:** SI asosida ishlab chiqilgan viktorinalar, onlayn testlar va o‘yinlar darsni qiziqarli qiladi.

- **Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim:** Har bir o‘quvchining bilim darajasiga mos topshiriqlarni avtomatik shakllantirish imkonini beradi.
- **Ijodiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlash:** Sun’iy intellekt o‘quvchilarga hikoya, maqola yoki she’r yozishda ijodiy g‘oyalar taklif etadi.

3. Afzalliklar va istiqbollar

- O‘quvchilar o‘quv jarayonida mustaqil ishlash ko‘nikmalarini hosil qiladi.
- O‘qituvchilar vaqtni tejaydi va individual yondashuvni yo‘lga qo‘yadi.
- Ona tili fanini zamonaviy, innovatsion ruhda o‘qitish ta’lim sifati va samaradorligini oshiradi.
- Kelajakda SI yordamida ona tili darslari virtual muhitda, to‘liq interaktiv shaklda tashkil etilishi mumkin.

Tadqiqot natijasi va muhokamasi

O‘tkazilgan kuzatishlar va tahlillar shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt vositalaridan ona tili darslarida foydalanish bir nechta samarali natijalarni berdi:

1. **O‘quvchilarning til o‘rganishga qiziqishi oshdi.** Sun’iy intellekt asosida yaratilgan interaktiv topshiriqlar va mashqlar dars jarayonini qiziqarli qilib, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minladi.
2. **Til ko‘nikmalarining rivojlanishi tezlashdi.** SI dasturlari yordamida lug‘at boyligi kengaydi, yozma va og‘zaki nutqda grammatik xatoliklar kamaydi.
3. **Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim imkoniyati yaratildi.** Har bir o‘quvchi o‘z bilim darajasiga mos topshiriqlar bilan ishlash imkoniyatiga ega bo‘ldi. Bu esa o‘zlashtirish samaradorligini oshirdi.
4. **Ijodiy yondashuv shakllandi.** O‘quvchilar SI yordamida maqola, hikoya yoki matn yozishda yangi g‘oyalarni izlash, tahrir qilish va takomillashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirdi.
5. **O‘qituvchilar uchun qulayliklar yuzaga keldi.** Dars tayyorlash, topshiriqlarni baholash va tahlil qilish jarayonida vaqt tejaldi, ijodiy yondashuv uchun ko‘proq imkoniyat paydo bo‘ldi.

Muhokama

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt vositalari ona tili ta’limini an’anaviy shakllardan zamonaviy, interaktiv va samarali shaklga o‘zgartirish imkonini beradi. Ayniqsa, mustaqil ta’lim, ijodiy fikrlash va interfaol o‘rganishda SI vositalarining ahamiyati yuqori. Shu bilan birga, ularni to‘liq qo‘llash uchun o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish, zamonaviy o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va metodik qo‘llanmalarni yaratish zarur.

Demak, sun’iy intellekt vositalarini oqilona qo‘llash orqali ona tili darslarida ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilim olish motivatsiyasini kuchaytirish va ijodiy salohiyatini rivojlantirish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt vositalaridan oqilona foydalanish ona tili darslarining sifatini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. U nafaqat o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonini yengillashtiradi, balki ularning mustaqil fikrlashini, ijodiy qobiliyatini va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Demak, sun’iy intellekt – ta’limda yangicha metodologiyaning muhim kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘rayev M., Xoliyorov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. – 240 b.

2. Qodirov A., Xolmonova N. Ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 180 b.
3. Rasulov R., Normurodova M. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Universitet, 2018. – 200 b.
4. Abdullayeva Q., Hamroyeva Sh. Ona tili darslarida interfaol metodlar. – Toshkent: Fan, 2016. – 150 b.
5. Karimov A. Axborot texnologiyalari va ta’lim. – Toshkent: O‘qituvchi, 2014. – 175 b.

TARBIYA JARAYONIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Fayziyeva Mutabar Mardonovna,
Samarqand viloyati PMM “Fanlarni rivojlantirish” bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarbiya jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarning ahamiyati yoritilgan. Unda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish, interfaol metodlar va loyiha asosida ta’lim orqali o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, ijodkorlikni rivojlantirish hamda mas’uliyat hissini kuchaytirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, tarbiya jarayonida yangicha pedagogik yondashuvlarni qo‘llashning samaradorligi va istiqbollari haqida xulosa chiqarilgan.

Kalit so‘zlar. Tarbiya, innovatsion pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalari, interfaol metodlar, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, loyiha metodlari, ma’naviy-axloqiy tarbiya, ijodkorlik.

Аннотация. В данной статье освещается значение инновационных педагогических технологий в процессе воспитания. Рассматриваются такие аспекты, как личностно-ориентированный подход, использование информационно-коммуникационных средств, интерактивные методы и проектное обучение. Анализируется их роль в формировании духовно-нравственных ценностей, развитии творческого потенциала и повышении чувства ответственности у учащихся. Также сделан вывод об эффективности и перспективах применения современных педагогических подходов в воспитательном процессе.

Ключевые слова. Воспитание, инновационные педагогические технологии, информационные технологии, интерактивные методы, личностно-ориентированное обучение, метод проектов, духовно-нравственное воспитание, творчество.

Abstract. This article highlights the importance of innovative pedagogical technologies in the educational and upbringing process. It discusses aspects such as learner-centered approaches, the use of information and communication tools, interactive methods, and project-based learning. Their role in fostering moral and ethical values, enhancing creativity, and strengthening students’ sense of responsibility is analyzed. The paper concludes with an evaluation of the effectiveness and prospects of applying modern pedagogical approaches in the upbringing process.

Keywords. Upbringing, innovative pedagogical technologies, information technologies, interactive methods, learner-centered education, project method, moral and ethical education, creativity.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida ta’lim va tarbiya tizimi oldiga yosh avlodni har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlovchi, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega qilib tarbiyalash vazifasi qo‘yilmoqda. Bu jarayonda an’anaviy metodlardan tashqari, innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion yondashuv tarbiyaviy ishlarning mazmunini yangilash, o‘quvchi va talabalar ongida ijodkorlik, mustaqil fikrlash hamda ijtimoiy faollikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

1. Innovatsion pedagogik texnologiyalar tushunchasi

Innovatsion pedagogik texnologiyalar – bu o‘quv-tarbiya jarayonida zamonaviy metodlar, usullar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanib, ta’lim va tarbiyaning samaradorligini oshirishga qaratilgan faoliyatdir. Bunda nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ham ko‘zda tutiladi.

2. Tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalarning o‘rni

- **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv** – har bir o‘quvchi yoki talabaning individual qiziqishi, ehtiyoji va qobiliyatidan kelib chiqib tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish.
- **Axborot texnologiyalari** – tarbiyaviy mashg‘ulotlarda multimediali taqdimotlar, interaktiv dasturlar, onlayn treninglar va virtual muhitlardan foydalanish.
- **Interfaol metodlar** – “Aqliy hujum”, “Rol o‘ynash”, “Debat” kabi usullar yordamida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, o‘z fikrini himoya qila bilishi tarbiyalanadi.
- **Loyiha metodlari** – o‘quvchilarni jamiyatga foydali g‘oya va tashabbuslar bilan chiqishga o‘rgatadi, jamoada ishlash, hamkorlikda qaror qabul qilish malakasini shakllantiradi.

3. Innovatsion texnologiyalarning tarbiyaviy samaralari

- O‘quvchilarda **axloqiy, ma’naviy va ijtimoiy qadriyatlar**ni mustahkamlash.
- Mustaqil qaror qabul qilish va **mas’uliyat hissini rivojlantirish**.
- **Ijodkorlik va tashabbuskorlikni** oshirish.
- O‘quvchi va tarbiyachilar o‘rtasida **samarali muloqot** va hamkorlikni ta’minlash.

Tadqiqot natijasi va muhokamasi

O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, tarbiya jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilar va talabalar faoliyatiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jumladan:

- **Interfaol metodlardan** foydalanish o‘quvchilarda o‘z fikrini erkin ifoda etish, muloqot madaniyatiga rioya qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.
- **Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari** yordamida o‘tkazilgan tarbiyaviy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, mavzularni chuqurroq anglashga yordam beradi va mustaqil izlanishga undaydi.
- **Loyiha metodlari** yoshlarni ijtimoiy faol bo‘lishga, jamiyat hayotida dolzarb masalalarga yechim topishga jalb etadi. Bu esa ularning mas’uliyat hissini kuchaytiradi.
- **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv** esa tarbiyaviy jarayonda har bir o‘quvchining qiziqishi va imkoniyatini inobatga olib, individual rivojlanishiga sharoit yaratadi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, innovatsion texnologiyalarning samaradorligi birinchi navbatda tarbiyachining pedagogik mahorati, texnologiyalardan

to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasi va doimiy izlanishiga bog‘liqdir. Shuningdek, innovatsion yondashuvlarni samarali joriy etish uchun ta’lim muassasalarida texnik baza va zamonaviy axborot vositalari yetarli bo‘lishi zarur.

Natijalar shuni isbotladiki, innovatsion pedagogik texnologiyalar tarbiya jarayonining sifatini oshirish, o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy jihatdan barkamol, ijtimoiy faol va zamonaviy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa

Tarbiya jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish yosh avlodni zamon talablari darajasida tarbiyalashning eng samarali yo‘llaridan biridir. Bunday texnologiyalar o‘quvchilarda nafaqat bilim va ko‘nikmalarni, balki yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlarni ham shakllantirish imkonini beradi. Shu bois tarbiya jarayonida pedagoglar yangicha metodlarni muntazam joriy etib borishi, o‘z ustida ishlashi va tajriba almashishi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov, A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat**.** – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2010. – 220 b.
2. Yo‘ldoshev, J., Hasanboeva, O. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2003. – 180 b.
3. To‘raqulov, A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2012. – 240 b.
4. Sodiqova, D. Tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” nashriyoti, 2015. – 256 b.
5. Ergashev, I. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2018. – 210 b.
6. Qurbonova, M. Umumiy pedagogika**.** – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019. – 300 b.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING DIDAKTIK JARAYONNI BOYITISHDAGI O‘RNI VA XALQARO TA’LIM PARADIGMALARI TAJRIBASI

Ablaqulov Kamoliddin Bahriddinovich,
Qarshi davlat texnika universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ta’lim sohasida innovatsion texnologiyalarni, xususan, sun’iy intellektni joriy qilish orqali talabalar uchun interaktiv, shaxsga yo‘naltirilgan, natijadorlikka asoslangan o‘qitish usullarini ishlab chiqish mumkin. Ushbu maqolada sun’iy intellektning ta’limdagi o‘rni, uning didaktik jarayonga ta’siri va xalqaro tajribalardagi muvaffaqiyatli amaliyotlar hamda O‘zbekistonda bu texnologiyani joriy qilish istiqbollari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Sun’iy intellekt, sun’iy intellekt texnologiyalari, didaktik jarayon, ta’lim sohasi.*

Аннотация: *Внедрение инновационных технологий, в частности искусственного интеллекта, в сферу образования позволяет разрабатывать интерактивные, личностно-ориентированные и ориентированные на результат методы обучения студентов. В статье анализируется роль искусственного интеллекта в образовании, его влияние на дидактический процесс, успешные*

практики в международном опыте, а также перспективы внедрения данной технологии в Узбекистане.

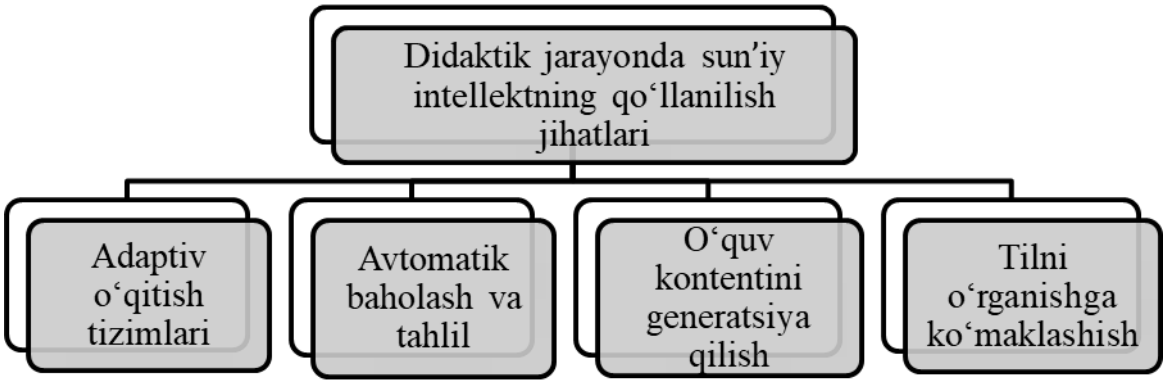
Ключевые слова: *Искусственный интеллект, технологии искусственного интеллекта, дидактический процесс, сфера образования.*

Annotation: *By introducing innovative technologies, in particular, artificial intelligence, in the field of education, it is possible to develop interactive, person-oriented, and result-based teaching methods for students. This article analyzes the role of artificial intelligence in education, its impact on the didactic process, successful practices in international experience, and the prospects for introducing this technology in Uzbekistan.*

Keywords: *Artificial intelligence, artificial intelligence technologies, didactic process, educational sphere.*

Kirish. Hozirgi XXI asrda raqamli texnologiyalar jadal sur’atlar bilan rivojlanishi ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Axborot-kommunikatsiya vositalarining keng qo‘llanilishi, masofaviy ta’limning ommalashuvi, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi natijasida didaktik jarayonni boyitishda yangi imkoniyatlar ochmoqda [1]. Sun’iy intellektning jahonda va mamlakatimizda ham ta’limdagi o‘rni va imkoniyatlari ortib bormoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Sun’iy intellekt – bu mashinalar tomonidan inson aqliy faoliyatini modellashtirishga asoslangan texnologiyalar majmuasidir. Sun’iy intellekt texnologiyalari nafaqat ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish sohalarida, balki ta’lim jarayonida ham muhim vositaga aylanmoqda. Didaktik jarayonda, yani bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimda sun’iy intellekt bir nechta jihatlar bo‘yicha qo‘llanilib kelinadi. Bu jihatlar 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Didaktik jarayonda sun’iy intellektning qo‘llanilish jihatlari

Bularning barchasi ta’lim jarayonini soddalashtiradi, pedagoglar ishini yengillashtiradi va talabalar uchun moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratishga imkon beradi [2].

Tahlil va natijalar. Sun’iy intellektning ta’limdagi tatbiqi bo‘yicha bir qator mamlakatlar ilg‘or tajribalarga ega bo‘lib, ilg‘or davlatlar amaliyotidan masalan, AQSH, Finlyandiya, Xitoy, Singapur kabi davlatlarida buni ko‘rish mumkin.

AQSh davlatida “Khan Academy”, “Duolingo”, “Quizlet” kabi platformalar sun’iy intellekt yordamida o‘quvchilarning bilimini tahlil qiladi. Finlyandiya davlatida “Elements of AI” kursi orqali sun’iy intellekt asoslari o‘rgatilmoqda. Xitoy davlatida: yuzni aniqlash texnologiyalari orqali darsga e’tiborni kuzatish ishlari olib borilmoqda. Singapur davlatida sun’iy intellekt yordamida o‘quvchilarning kognitiv holatini tahlil qilish tizimlari ishlab chiqilgan [3].

O‘zbekiston respublikasida ham sun’iy intellekt asosidagi didaktik yondashuvlar, imkoniyatlar va muammolar mavjud. Hozirgi kunda O‘zbekistonda ta’lim tizimini raqamlashtirish borasida muhim qadamlar tashlanmoqda. 2020-yilda Prezident farmoniga asosan, “Sun’iy intellektni rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar” dasturi qabul qilindi. Bugungi kunda quyidagi yo‘nalishlarda ishlar olib borilmoqda:

- Elektron darsliklar va virtual sinflar;
- Test tizimlarini avtomatlashtirish;
- Pedagoglarni raqamli savodxonlik bo‘yicha tayyorlash.

Shu bilan birga quyidagi muammolar ham mavjud:

- Infratuzilmaning yetarli emasligi;
- Malakali pedagoglarning yetishmasligi;
- O‘zbek tilida sun’iy intellekt vositalarining kamligi [4].

O‘zbekistonda sun’iy intellektni rivojlantirish strategiyasi ishlab chiqilib, unga ko‘ra, O‘zbekistonda sun’iy intellektni 3 bosqichda rivojlantirish, ya’ni 2021-2022 yillar, 2023-2025 yillar, 2026-2030 yillar O‘zbekistonda sun’iy intellektni rivojlantirish strategiyasi rejalashtirilmoqda. Strategiyaning maqsadi – sun’iy intellekt sohasida milliy ilmiy tadqiqot va rivojlantirish faoliyatlarini tizimli tarzda yo‘lga qo‘yish hamda ta’limni samarali isloh etishdan iborat.

1-bosqich. 2021-2022 yillar – sun’iy intellektni rivojlantirishning fundamental asoslarini rivojlantirish va maqsadli tizimlashtirish: Sun’iy intellektni rivojlantirishning asosiy ustuvor yo‘nalishlarida ilmiy tadqiqot va rivojlantirish faoliyatlarini tizimli tarzda tashkil etish, sun’iy intellekt sohasida ta’lim tizimini samarali isloh etish hamda ilmiy tadqiqot va ta’limda xalqaro hamkorliklarni jadallashtirish. Shuningdek, ishlab chiqarishda raqamli iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash va tadbirkorlarning innovatsion faolligini oshirish.

2-bosqich. 2023-2025 yillar – sun’iy intellekt sohasida kadrlar malakasi va intellektual salohiyatini halqaro raqobat maydonida sifat jihatidan oshirish va nufuzini ko‘tarish: Ustuvor yo‘nalishlarda yangi ilmiy-tadqiqot va rivojlantirish markazlarini tashkil etish. Biznes ilm-fan – davlat integratsiya tizimini mustahkamlash orqali iqtisodiyot tarmoqlari muammolariga sun’iy intellekt yordamida ratsional yechimlar to‘plamini taklif etish. Shuningdek, milliy iqtisodiyotda sun’iy intellekt asosidagi yuqori texnologiyalarga asoslangan milliy ishlanmalar eksport ulushini oshirish. Milliy iqtisodiyot tarmoqlarida sun’iy intellekt texnologiyalari asosida yaratilgan raqamli ishlab chiqarish mahsulotlaridan keng foydalanish hamda jahon bozorida raqobatbardosh milliy brendlarga ega bo‘lish.

3-bosqich. 2026-2030 yillar – O‘zbekistonda yuqori rivojlangan axborotlashgan jamiyatni shakllantirish: Davlat boshqaruvining shaffof va samaradorligini oshirish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini milliy qadriyatlar va umuminsoniy tamoyillar asosida to‘liq kafolatlaydigan o‘ziga xos bo‘lgan axborotlashgan jamiyatni shakllantirish, shakllangan ma’lumotlar to‘plamidan yuqori qiymatga ega bo‘lgan mahsulotlarni yaratish, hamda mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning ustuvor tarmoqlarida Markaziy Osiyo davlatlarida yetakchi va Osiyo davlatlari bilan raqobatlashadigan innovatsion xabga aylantirish.

Strategik maqsadlardan biri O‘zbekiston hukumatning sun’iy intellektga tayyorlik indeksi bo‘yicha yetakchi 50 davlat qatoriga kirishidir. O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda 20 dan ortiq loyiha amalga oshirilgan. Ular orasida metroda PalmPay to‘lov tizimi, mobil ilovalardagi MyID va FaceID

raqamli identifikatsiyasi, Elektron hukumat portali va Soliq qo‘mitasining sun’iy intellekt bo‘yicha yordamchilari, shuningdek, LexAI huquqiy platformasi bor.

Xulosa. Sun’iy intellekt texnologiyalari didaktik jarayonni boyitishda beqiyos imkoniyatlarga ega. U nafaqat ta’lim mazmunini yangilaydi, balki o‘quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga mos ta’lim olishiga imkon yaratadi.Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt asosida qurilgan ta’lim tizimlari yuqori natijadorlikni ta’minlaydi. Bu borada quyidagi takliflarni aytib o‘tish maqsadga muvofiq:

1. Pedagoglar uchun sun’iy intellekt asoslari bo‘yicha malaka oshirish kurslari tashkil etish’
2. O‘zbek tilida sun’iy intellekt modellarini yaratish va darsliklar ishlab chiqish’
3. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali ilg‘or tajribalarni o‘rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson.
2. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign.
3. UNESCO. (2021). Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers.
4. Anderson, J. R., Corbett, A. T., Koedinger, K. R., & Pelletier, R. (1995). Cognitive Tutors: Lessons Learned. The Journal of the Learning Sciences.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, 2020-yil 17-iyun, PF–6017-son. “Sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

O‘ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA SINGAPUR TAJRIBASI: ISLOHOTLAR VA ISTIQBOLLAR

Mansurova Surayyo Ravshanovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha ta’limni muvofiqlashtirish bo‘limi boshlig‘i, p.f.f.d (PhD),
Toshqulova Zuhra Ulug‘bek qizi,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi maktabgacha ta’limni muvofiqlashtirish bo‘limi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya: *Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylangan. Ta’limning mazkur bo‘g‘inini rivojlantirish, shu asnoda bolaning intellektual shaxsini shakllantirish, ta’lim xizmatlarini yaratish orqali sifat darajasini oshirishga alohida e’tibor qaratilayotgani sohadagi izchil islohotlarning natijasi bo‘lmoqda. Ushbu maqolada Maktabgacha ta’lim mazmunini xalqaro talablarga muvofiqlashtirish, zamonaviy metodik yondashuvlarni joriy etish va ilg‘or xorijiy tajribalarni tatbiq etish maqsadida Singapurning “Marshall Cavendish Education” tashkiloti bilan hamkorlik masalalari bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ta’lim, zamonaviy, Singapur, intellektual, Marshall Cavendish Education, hamkorlik, Liderlik mahoratini rivojlantirish, Bilag‘on bolajon, Quvnoq matematika, Kasbiy mahoratni rivojlantirish, zoom platformasi.*

Аннотация: *В нашей стране дошкольное образование стало неотъемлемой частью системы непрерывного образования. Результатом*

последовательных реформ в сфере является уделяемое особое внимание развитию данного звена образования, формированию интеллектуальной личности ребенка, повышению его качества путем создания образовательных услуг. В данной статье изложены вопросы сотрудничества с сингапурской организацией «Marshall Cavendish Education» в целях приведения содержания дошкольного образования в соответствие с международными требованиями, внедрения современных методических подходов и внедрения передового зарубежного опыта.

Ключевые слова: *Образование, современное, сингапурское, интеллектуальное, Marshall Cavendish Education, сотрудничество, развитие лидерского мастерства, Веселая математика, Развитие профессионального мастерства, Zoom-платформа.*

Abstract: *In our country, preschool education has become an integral part of the continuing education system. The result of successive reforms in the field is the special attention paid to the development of this level of education, the formation of the intellectual personality of the child, improving his quality by creating educational services. This article describes the issues of cooperation with the Singapore organization "Marshall Cavendish Education" in order to bring the content of preschool education in line with international requirements, the introduction of modern methodological approaches and the introduction of advanced foreign experience.*

Key words: *Education, Modern, Singaporean, Intellectual, Marshall Cavendish Education, Collaboration, Leadership Development, Bilag‘on bolajon, Fun Math, Professional Development, Zoom Platform.*

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimining rivojlanishini davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Ta’limning ushbu bosqichi har bir bolaning shaxs sifatida shakllanishining poydevori bo‘lib xizmat qilgani sababli, bu tizimga qaratilayotgan e’tibor yildan yilga ortib bormoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarini zamonaviylashtirish, pedagogik jarayonni sifatli yo‘lga qo‘yish va bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiluvchi sharoitlarni yaratish maqsadida muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlanib, tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasini oshirishga ustuvor ahamiyat berilmoqda.

Bugungi kunda ta’lim sohasida ishlayotgan kadrlar, ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimi xodimlari uchun yangilanayotgan dastur va metodikalarga mos ravishda doimiy o‘rganish va rivojlanish ehtiyoji mavjud. Maktabgacha ta’lim mazmunini xalqaro talablarga muvofiqlashtirish, zamonaviy metodik yondashuvlarni joriy etish va ilg‘or xorijiy tajribalarni tatbiq etish maqsadida Singapurning “Marshall Cavendish Education” tashkiloti bilan hamkorlik memorandumi imzolangan edi.

Davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan yo‘lga qo‘yilgan “Dolzarb 90 kun” loyihasi doirasida O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2025-yil 17-iyundagi “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan pedagoglarni yangi dasturlar bilan ishlashga o‘rgatish bo‘yicha qisqa muddatli o‘quv kursini tashkil etish to‘g‘risida”gi 200-son buyrug‘iga asosan 4-bosqichda iyun avgust oylarida 18 soatlik qisqa muddatli malaka oshirish kurslari tashkil etildi. 1-bosqichda Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutida professor-o‘qituvchilar tomonidan master-

trenerlar o‘qitildi. 2-bosqichida viloyatlardagi Pedagogik mahorat markazlarida master-trenerlar tomonidan tayanch maktabgacha ta’lim tashkilotlari mentorlari, 3-bosqichda tayanch maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mentorlar o‘z hududlariga qarashli maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor o‘rinbosarlariga va 4-bosqichida direktor o‘rinbosarlari o‘z tashkilotidagi pedagoglariga belgilangan dastur asosida o‘qitildi;

Dasturda Singapur tajribasi asosida ishlab chiqilgan zamonaviy ta’lim dasturlari – “Kinder Thinkers”, “Bigeye Tots”, “Primary Mathematics Grade K (Kindergarten)” mazmuni, metodik yondashuvlari hamda “STEAM” texnologiyasining amaliy qo‘llanilishi o‘rgatiladi.

Ushbu 18 soatlik qisqa muddatli malaka oshirish kurslarida maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagog xodimlarining kasbiy kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, pedagoglar ushbu o‘quvlar orqali bolalarning har tomonlama rivojlanishini kuzatish va baholash, shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni tashkil etish, interaktiv o‘yinlar, tajriba va kashfiyotlarga asoslangan ta’lim-tarbiya berish metodikasini egallaydilar. O‘quvlar nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni o‘z ichiga olgan bo‘lib, pedagogik mahoratni oshirish va ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib o‘quv kursini muvaffaqiyatli tamomlagan tinglovchilarga QR-kodli elektron sertifikat taqdim etildi.

Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2025-yil 20-avgustdagi “Marshall Cavendish Education” Pte.LTD tashkiloti (Singapur) bilan hamkorlikda masofaviy shaklda o‘quv kurslarini tashkil etish to‘g‘risida”gi 298-son buyrug‘iga tasdiqlandi.

Mazkur buyruq asosida va yuqorida keltirib o‘tganimiz memorandum doirasida davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktorlari uchun 16-sentyabrdan “Liderlik mahoratini rivojlantirish” bo‘yicha o‘quv kurslari o‘tkazilishi va davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor o‘rinbosarlari 22-avgustdan “Bilag‘on bolajon” va “Quvnoq matematika” nomli mashq daftarlarini amaliyotda qo‘llash bo‘yicha hamda “Kasbiy mahoratni rivojlantirish” o‘quv kurslarini dekabr oyiga qadar o‘tkazish maqsad qilingan. o‘quv kurslari belgilangan studiyalarda “Zoom platformasi” orqali tashkil etiladi.

Ushbu treninglar maktabgacha va maktab ta’limi tizimida ta’lim sifatini yanada oshirish, rahbarlarda liderlik va resurslarni samarali boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish, tashkilot madaniyatini shakllantirish, shuningdek, tarbiyalanuvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2025-yil 17-iyundagi “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan pedagoglarni yangi dasturlar bilan ishlashga o‘rgatish bo‘yicha qisqa muddatli o‘quv kursini tashkil etish to‘g‘risida”gi 200-son buyrug‘i.
2. 2025-yil 20-avgustdagi “Marshall Cavendish Education” Pte.LTD tashkiloti (Singapur) bilan hamkorlikda masofaviy shaklda o‘quv kurslarini tashkil etish to‘g‘risida”gi 298-son buyrug‘i.

TA’LIMDA TEXNOLOGIK INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING TIZIMLI YONDASHUVLARI VA ILMIY ASOSLARI

Meyliyeva N.G.,
NavDu o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalar va ularni tadqiq qilishning dolzarbligi, ta’lim jarayonidagi funksional roli hamda zamonaviy texnologik yondashuvlarning didaktik ahamiyati ilmiy-nazariy asosda tahlil etiladi. Xususan, raqamlashtirish, sun’iy intellekt, adaptiv ta’lim, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR), shuningdek, gamifikatsiya kabi yondashuvlarning ta’lim sifatiga ko‘rsatadigan ta’siri, ularni joriy etishda mavjud muammolar va istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlari o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari asosida ta’limda innovatsion texnologiyalarni samarali joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *innovatsion texnologiyalar, raqamlashtirish, sun’iy intellekt, adaptiv ta’lim, VR/AR, gamifikatsiya, ta’lim sifati, pedagogik innovatsiya.*

Аннотация*. В статье рассматривается актуальность внедрения инновационных технологий в современную систему образования, а также их роль в трансформации содержания, методов и форм обучения. Особое внимание уделено таким технологическим подходам, как цифровизация, искусственный интеллект, адаптивное обучение, виртуальная и дополненная реальность (VR/AR), геймификация. Проведён теоретический анализ их педагогического потенциала, выявлены существующие проблемы и определены перспективные направления развития. На основе исследования предложены рекомендации по эффективной интеграции инновационных технологий в образовательную практику.*

Ключевые слова: *инновационные технологии, цифровизация, искусственный интеллект, адаптивное обучение, VR/AR, геймификация, качество образования, педагогические инновации.*

Abstract*. This article examines the significance and implementation of innovative technologies in the modern educational system, analyzing their theoretical foundations and didactic implications. It focuses on current trends such as digitalization, artificial intelligence, adaptive learning, virtual and augmented reality (VR/AR), and gamification. The study explores the pedagogical advantages of these technologies, highlights the challenges encountered during their integration, and outlines future-oriented strategies for enhancing education quality through innovation. Practical recommendations are provided to support effective implementation of technological solutions in educational practice.*

Keywords: *innovative technologies, digitalization, artificial intelligence, adaptive learning, VR/AR, gamification, education quality, pedagogical innovation.*

Kirish. Global ta’lim tizimida ro‘y berayotgan transformatsion jarayonlar, raqamli texnologiyalarning keng miqyosda joriy etilishi, shuningdek, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (big data) va mashinaviy o‘rganish (machine learning) kabi texnologiyalarning ta’limga integratsiyalashuvi natijasida innovatsion tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etmoqda .

Innovatsion texnologiyalar ta’lim mazmunini yangilash, didaktik yondashuvlarni diversifikatsiyalash, hamda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasini amalga oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, ushbu maqolada

innovatsion tadqiqotlar va texnologiyalarning ilmiy-nazariy asoslari, amaliyotdagi qo‘llanish mexanizmlari va istiqbollari chuqur tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

So‘nggi yillarda xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan raqamli texnologiyalarning ta’limdagi ahamiyati yuzasidan keng qamrovli tadqiqotlar olib borilgan. Anderson (2016) onlayn o‘qitishning nazariy asoslarini bayon etgan bo‘lsa, Bates (2019) raqamli asrda samarali o‘qitish tamoyillarini ishlab chiqqan [1,2]. O‘zbek tadqiqotchilaridan Nazarov (2022), Meliqoziyevich (2023) va Abdumo‘minov (2024) kabi mualliflar O‘zbekistonda raqamlashtirish jarayonining dolzarbligi va ta’limdagi afzalliklarini yoritganlar [3–7].

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo‘llanildi: **tahlil**, **sintez**, **taqqoslash**, **umumlashtirish**, shuningdek, **nazariy tadqiqot** usullari asosida ilg‘or tajribalar tahlil qilindi. Maqola yozishda ilmiy maqolalar, xalqaro hisobotlar, internet manbalari hamda xalqaro va milliy ta’lim tashkilotlarining rasmiy nashrlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

O‘quv jarayonini interaktivlashtirish: Raqamli texnologiyalar professor-o‘qituvchilarga interaktiv darslar o‘tkazish, talabalarning faollaigini oshorosh va ularning o‘quv jarayoniga bo‘lgan qizishini uyug‘otish imkonini beradi.

O‘quv resurslariga erishish imkoniyatini kengaytirish. Internet va boshqa raqamli platformalar talabalarga cheksiz o‘quv materiallariga, electron kitoblarga, video kitoblarga, video darslarga, inteaktiv simulyatsiyalarga va boshqa resurslarga erishish imkonini beradi.

O‘quv resurslariga erkin kirish. Onlayn kutubxonalar, e-darsliklar, ochiq ta’lim resurslari (OER) va simulyatsiyalar orqali o‘quvchilar istalgan vaqtda va joyda o‘z bilimlarini oshirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqdalar. Bu esa ta’limda tenglik prinsipini kuchaytiradi.

Masofaviy ta’lim imkoniyatini kengaytirish: Raqamli texnologiyalar geografik va vaqt chegaralarini olib tashlashga imkon beradi, bu esa masofaviy ta’limni tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi.

Individual yondashuvni ta’minlash: Raqamli texnologiyalar o‘qituvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan moslashtirilgan o‘quv dasturlarini yaratish va ularning o‘zlashtirish darajasini kuzatish imkonini beradi.

O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab quvatlash: Raqamli texnologiyalar o‘qituvchilarga yangi pedagogic yondashuvlar va metodikalar bilan tanishish, o‘z kasbiy mahoratlarini oshirish va tajriba almashish imkoniyatini beradi.

1. Innovatsion texnologiyalar va ularning ta’limdagi roli

Zamonaviy ta’limda innovatsion texnologiyalar – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, boshqarish va tahlil qilish imkonini beruvchi metodik vositalar tizimidir. Jumladan, quyidagi texnologiyalar ta’limda keng qo‘llanilmoqda:

Platformalar (LMS – Learning Management Systems) yordamida o‘qituvchilar o‘quv materiallarini taqdim etish, baholash va aloqa vositalarini markazlashtirilgan holda boshqarish imkoniga ega bo‘lmoqda. Moodle, Canvas, Blackboard, Google Classroom kabi tizimlar didaktik samaradorlikni oshiruvchi vosita sifatida e’tirof etiladi .

1.2. Sun’iy intellekt va adaptiv o‘qitish tizimlari

AI asosidagi tizimlar o‘quvchilarning bilish faoliyatini avtomatik ravishda kuzatib boradi, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi va individual ta’lim yo‘llarini taklif etadi. Adaptive learning algoritmlari ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni real shakllantirish imkonini beradi .

1.3. Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR)

VR/AR texnologiyalari orqali o‘quvchilar real dunyodagi hodisalarni immersiv tarzda o‘rganish imkoniga ega bo‘lmoqda. Bu uslub ayniqsa STEM fanlarida (fizika, kimyo, biologiya) nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmaga aylantirishda muhim ahamiyatga ega.

1.4. O‘yinlashtirish (Gamifikatsiya)

Gamifikatsiya ta’lim jarayoniga motivatsiya, musobaqalashuv va kreativ yondashuvlarni olib kiradi. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilar faoliyatining samaradorligini oshiradi va darslarni interaktivlashtiradi .

2. Ta’limda innovatsion texnologiyalarning ilmiy-nazariy asoslari

Innovatsion yondashuvlar quyidagi pedagogik nazariyalar bilan bevosita bog‘liq:

Konstruktivizm nazariyasi (Piaget, Vygotsky) – bilimlar o‘quvchi tomonidan faoliyat orqali “quriladi”, demak, texnologiyalar bu faoliyatni rag‘batlantiruvchi vositadir.

Multiple intelligence (ko‘p intellekt nazariyasi) (Gardner) – har bir o‘quvchi o‘ziga xos bilim olish uslubiga ega, innovatsion texnologiyalar bu farqlarni inobatga olishga xizmat qiladi.

Connectivism – bilim tarmoqlar orqali shakllanadi, raqamli platformalar bu tarmoqni yaratadi va boshqaradi .

3. Amaliy imkoniyatlar va afzalliklar

Innovatsion texnologiyalarning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- O‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini real vaqtda tahlil qilish imkoniyati;
- Ta’limning moslashuvchanligi va individuallashuvi;
- Ta’lim resurslariga global kirish;
- Shaxsiylashtirilgan baholash va differensial yondashuvlarni qo‘llash;
- O‘qituvchilarning pedagogik yukini kamaytirish va monitoringni avtomatlashtirish.

4. Muammolar va tizimli tahlil

Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etishda quyidagi muammolar mavjud:

Texnik infratuzilma muammolari – internet tarmog‘ining barqarorligi, kompyuter jihozlarining yetishmasligi;

Pedagoglarning raqamli savodxonligi yetarli emasligi – o‘qituvchilarning ko‘pchiligi zamonaviy texnologiyalarni yetarli darajada egallamagan;

Didaktik moslik masalalari – har qanday texnologiya barcha fanlar uchun mos kelmasligi;

Etika va axborot xavfsizligi – sun’iy intellekt va onlayn platformalarda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish ehtiyoji .

5. Istiqbolli yo‘nalishlar va tavsiyalar

Kelgusida quyidagi yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq:

Learning Analytics – katta ma’lumotlar asosida o‘quv jarayonini bashorat qilish va optimallashtirish;

Neurodidaktika –inson miyasi faoliyatiga asoslangan ta’lim metodologiyasi;

Hakatonlar va EdTech-startaplar orqali innovatsion loyihalarni ishlab chiqish;

Sun’iy intellekt asosida baholash tizimlari (AI-based Assessment);

O‘qituvchilarni qayta tayyorlash va raqamli pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha tizimli dasturlarni ishlab chiqish.

Xulosa. Ta’limda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash nafaqat o‘qitish jarayonining texnik ko‘rinishini yangilaydi, balki uning mazmuni, metodologiyasi va strategiyasiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Innovatsion tadqiqotlar asosida shakllanayotgan yangi ta’lim modeli shaxsiylashtirilgan, moslashuvchan va axborotga boy bo‘lishi bilan ajralib turadi. Shu bois, ilmiy-nazariy asoslangan holda, texnologiyalarning ta’limga integratsiyasi uzluksiz tadqiqot va tajriba asosida olib borilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Anderson, T. (2016). *The Theory and Practice of Online Learning*. AU Press.
2. Bates, A. W. (2019). *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning*.
3. Nazarov R. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy tajriba va innovatsiya //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 125-128.
4. Meliqoziyevich S. I. Talimda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari //Qo‘qon universiteti xabarnomasi. – 2023. – С. 152-155.
5. Sunnatillo o‘g, Burxonjon Abdumo‘minov. “Ta’limda raqamli texnologiyalar.” Pedagogical reforms and their solutions 1.1 (2024): 145-145..
6. Valisherovna U. M. Ta'lim sifatini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish //Образование наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – Т. 22. – №. 8. – С. 152-156.
7. Babaraximova D. Talim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari //O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – Т. 2. – №. 18. – С. 956-962.

TALABALARDA MILLIY-NUTQIY ETIKET ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHDA QADRIYATLAR, AN’ANALARDAN MAQSADLI FOYDALANISH

Abdurahmonova Kamola Erkin qizi,
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Аннотация: *В данной статье рассматриваются научно-теоретические и практические основы целенаправленного использования ценностей и традиций узбекского народа в процессе формирования элементов национального речевого этикета у студентов. Речевой этикет, то есть культура общения, моральные нормы в общении, цивилизованное использование языковых средств, является важным фактором всестороннего развития личности в современной системе образования.*

Abstract: *This article examines the scientific, theoretical and practical foundations of the targeted use of the values and traditions of the Uzbek people in the process of forming elements of national speech etiquette among students. Speech etiquette, that is, the culture of communication, moral norms in communication, civilized use of language means, is an important factor in the comprehensive development of the individual in the modern education system.*

Keywords: *speech etiquette, value, tradition, culture of communication, national education, higher education.*

Ключевые слова: *речевой этикет, ценность, традиция, культура общения, национальное воспитание, высшее образование.*

Global axborot maydonining kengayishi, turli madaniyatlararo aloqalarning jadallashuvi va ijtimoiy tarmoqlarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi natijasida til va nutq madaniyatining, ayniqsa yoshlar orasida, tubdan o‘zgarishga uchrashi kuzatilmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarda tilga, so‘zlashuvga, muomala etiketi va milliy qadriyatlarga bo‘lgan yondashuvning individual va madaniy xususiyatlari, afsuski, bir xil emas. Bu esa talabalarning muloqotdagi axloqiy mezonlarni anglab yetishida, nutq madaniyati orqali o‘z shaxsini namoyon etishida, ba’zan muayyan qiyinchiliklar yuzaga kelishiga olib kelmoqda. O‘zbek xalqi asrlar davomida shakllantirib kelgan axloqiy va estetik qarashlar, til madaniyatiga oid og‘zaki va yozma meros, qadriyat va an’analar nutqiy etiketning mustahkam poydevori bo‘lib xizmat qilgan. Jumladan, salomlashish, so‘rashish, murojaat qilish, uzr so‘rash, minnatdorchilik bildirish, so‘z navbatini saqlash kabi kundalik muloqot unsurlari xalqning madaniyati, axloqiy me’yorlari bilan chambarchas bog‘liq. Bugungi kunda esa ushbu etiket qoidalarini yosh avlodga, xususan, talabalar auditoriyasiga maqsadli, tizimli va zamonaviy metodlar asosida yetkazish zaruriyati dolzarb masalaga aylangan. Shu jihatdan qaralganda, talabalarda milliy-nutqiy etiket elementlarini shakllantirish jarayoni nafaqat filologik yoki pedagogik muammo, balki ijtimoiy-madaniy, tarbiyaviy va psixologik jihatlarni qamrab oluvchi kompleks jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayonni samarali tashkil etishda xalq an’analari, milliy qadriyatlar, og‘zaki ijod namunalari va tarixiy til tajribasi muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, o‘zbek tilining murakkab ijtimoiy-pragmatik imkoniyatlarini e’tiborga olgan holda, yoshlarni nutqiy etiketga o‘rgatish ularning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish, milliy identitetini mustahkamlash hamda jamiyatda munosib muloqot yurita olish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqola aynan ana shu muhim yo‘nalishga - talabalarda milliy-nutqiy etiket elementlarini shakllantirishda qadriyatlar va an’anaviy madaniy merosdan maqsadli foydalanish usullarini aniqlash, ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni va samaradorligini tahlil qilishga bag‘ishlangan.

Mazkur tadqiqotda talabalarda milliy-nutqiy etiket elementlarini shakllantirishda qadriyatlar va an’anaviy madaniy merosdan maqsadli foydalanishning samaradorligini o‘rganish maqsad qilingan. Tadqiqotda sifatli (kvalitativ) va qisman miqdoriy (kvantitativ) yondashuvlar uyg‘unlashtirilgan holda olib borildi. Ikkinchiva uchinchi bosqichda o‘qiyotgan 150 nafar talaba (75 nafari tajriba, 75 nafari nazorat guruhi) ishtirokida empirik tadqiqot tashkil etildi. Tadqiqot bazasi sifatida Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Buxoro davlat universiteti va Namangan davlat universiteti tanlandi.

Tadqiqot jarayonida milliy qadriyat va an’analarga asoslangan nutqiy etiket elementlarini o‘quv jarayoniga integratsiyalash orqali talabalar til madaniyatini rivojlantirish imkoniyati har tomonlama sinovdan o‘tkazildi. Tajriba va nazorat guruhlari ishtirokidagi mashg‘ulotlardan so‘ng o‘tkazilgan yakuniy baholash natijalari, so‘rovnomalar va og‘zaki savol-javoblar orqali olingan ma’lumotlar asosida quyidagi muhim natijalarga erishildi.

Birinchidan, **tajriba guruhi** ishtirokchilari dars mashg‘ulotlarida xalq maqollari, hikmatli so‘zlar, an’anaviy muomala shakllari, tarixiy-madaniy kontekstda talqin

etilgan nutqiy uslublarni faol qo‘llay boshlashdi. Jumladan, talabalar “Hurmat bilan muomala”, “Kattani e’zozlash”, “Kamtarlik va odob”, “Do‘stona so‘zlashuv” kabi qadriyatga asoslangan nutqiy vaziyatlarda kerakli ifoda shakllarini aniq tanlay olishdi. Bu holat pedagogik kuzatuv davomida ham tasdiqlandi. Ikkinchidan, **so‘rovnoma natijalari** shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalar o‘zlarining kommunikativ kompetensiyasi va nutq madaniyati darajasining oshganini sezganlarini bildirgan. 78 foiz ishtirokchi nutqiy etiketga oid bilimlari ko‘payganini, 72 foiz esa muomala davomida milliy madaniyatga xos iboralardan foydalanishni foydali deb hisoblagan. Bu holat talabalar tilga bo‘lgan mas’uliyatini oshirganini va ularning ichki e’tiqodida ijobiy o‘zgarishlar yuz berganini anglatadi.Uchinchidan, **nazorat guruhi** ishtirokchilarida esa bunday sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmadi. Ular an’anaviy dars metodlari asosida o‘qitilganligi sababli, nutqiy etiketga oid bilimlari faqat nazariy doirada qolib, amaliy qo‘llanilish darajasi sust bo‘ldi. Bu esa qadriyat asosidagi o‘qitish metodikasining ustunligini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida, shuningdek, **interaktiv metodlarning** (rolli o‘yinlar, dialogik mashqlar, muomala ssenariylari) milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashuvi orqali talabalar o‘z fikrini erkin ifoda qilish, axloqiy mezonlarga asoslangan muloqot yuritish, ijtimoiy vaziyatlarda to‘g‘ri nutqiy pozitsiyani tanlash ko‘nikmalarini shakllantirdi. Masalan, “Keksalarga murojaat qilish”, “Mehmondorchilik vaziyatida nutq”, “Uzr va minnatdorchilik bildirish” kabi mavzularda o‘tkazilgan amaliy mashg‘ulotlar orqali talabalar real hayotdagi muomala vaziyatlarini simulyatsiya qilishga muvaffaq bo‘lishdi. Bundan tashqari, **kontent-analiz** orqali o‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalari — maqollar, dostonlar, hikmatlar tahlil qilinib, ular asosida tuzilgan mashqlar talabalar til boyligini oshirish bilan birga, ularning ijtimoiy-madaniy ongini ham shakllantirdi. Ayniqsa, “Yaxshi so‘z – jon ozig‘i”, “Odob – boylikdan afzal”, “So‘zla, so‘zing kimligingni bildiradi” kabi hikmatlar asosida olib borilgan munozaralar talabalarning nutqiy madaniyatga bo‘lgan yondashuvini yanada chuqurlashtirdi. Muhokamalar shuni ko‘rsatdiki, qadriyat va an’analarga asoslangan yondashuv talabalarda nafaqat nutqiy malaka va kompetensiyalarni rivojlantiradi, balki ularning milliy o‘zlikni anglash, axloqiy qarashlarini mustahkamlash, kommunikativ holatlarda ijtimoiy mas’uliyatni his qilish darajasini ham oshiradi. Bu esa zamonaviy o‘quv jarayonining faqat bilim berish emas, balki tarbiyaviy, ijtimoiy-ma’naviy maqsadlarni ham ko‘zda tutishi zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A. “Til madaniyati asoslari”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
2. Saidov S. “Milliy qadriyatlar va zamonaviylik”. – Toshkent: Akademnashr, 2019.
3. Bozorov Q. “O‘zbek tilining nutqiy uslublari”. – Toshkent: Fan, 2017.
4. Qosimov B. “O‘zbek xalq maqollari va ularning tarbiyaviy ahamiyati”. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.
5. Xo‘jamqulov D. “Madaniy muloqot va nutq etiketining o‘ziga xos xususiyatlari”. – Samarqand: SamDU, 2021.
6. Rahmonova D. “Pedagogik muloqot va kommunikativ kompetensiya”. – Buxoro: BDU, 2020.
7. Karimov I. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
8. Zohidov A. “Til va nutq odobi: zamonaviy yondashuvlar”. – Andijon: AndDU, 2022.
9. Hasanov H. “Etiket qoidalari va ijtimoiy nutq shakllari”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

SINGAPUR DAVLATIDA MAKTABGACHA TA’LIM.

Mansurova Surayyo Ravshanovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha ta’limni muvofiqlashtirish bo‘limi boshlig‘i, p.f.f.d (PhD)

Singapur Respublikasi – Janubiy Sharqiy Osiyodagi davlat. Singapur oroli va unga tutash mayda orollar hamda Malakka yarim orolining janubiy chekkasida joylashgan. Maydoni – 640 km². Aholisi - 5.637 million kishi (2022). Poytaxti – Singapur shahri. Singapur Buyuk Britaniya boshchiligidagi Hamdo‘stlik tarkibiga kiruvchi Respublika ҳисобланади. Amaldagi konstitutsiyasi 1963-yil qabul qilingan (keyinchalik tuzatishlar kiritilgan). Davlat boshlig‘i – prezident (2017-yil 14-sentabrdan boshlab,Halima Yoqub), u umumiy to‘g‘ri ovoz berish yo‘li bilan aholi tomonidan 6 yil muddatga saylanadi. Qonun chiqaruvchi hokimiyatni parlament, ijrochi hokimiyatni bosh vazir boshchiligidagi hukumat amalga oshiradi. Singapur oroli Joxor bo‘g‘ozi orqali Malakka yarim oroldan, Malakka va Singapur bo‘g‘ozlari orqali Indoneziya o.laridan ajralib turadi. Sohillari pasttekislik, bir oz botqoqlashgan, janubi-g‘arbiy sohillarida marjon riflari bor. Relyefi tekislik (bal. 176 m gacha). Iqlimi ekvatorial, mussonli. O‘rtacha temperatura yanvarda 26°, iyulda 27°. Yillik yong‘in 2600 mm. Katta daryosi – Singapur. Сингапур давлатида ичimlik suv yetishmaydi, u Malayziyadan keltiriladi. Ko‘pgina mayda orollarda odam yashamaydi, ularda tropik o‘simliklar saqlanib qolgan. Ayrim sohillari mangozorlar bilan band. Aholisining ko‘pchiligi xitoylar (76%). Malayyalar (14%), Hindiston, Bangladesh, Pokiston, Shri Lankadan kelganlar (7%), yevropaliklar va boshqa yashaydi. Rasmiy tillar – xitoy, ingliz, malayya, tamil tillari. Dindorlari buddaviylik. konfutsiylik, islom, hinduiylik, xristian dinlariga e’tiqod qiladi.

Singapur ta’lim tizimi 3 bosqichdan iborat: maktabgacha, umumiy o‘rta va oliy ta’lim. **Bog‘chada** bolalar 3 yoshdan qabul qilinadi va 2-3 yil davomida o‘yinlar orqali ta’lim beriladi. Til o‘rganish, sanash, rasm chizish kabi ko‘nikmalar shakllantiriladi. **Umumiy o‘rta ta’lim:** Boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maktab bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu bosqich oxirida PSLE (Primary School Leaving Examination) imtihoni topshiriladi. **Oliy ta’lim:** Universitetlar, politexnika institutlari va boshqa oliy ta’lim muassasalari orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, Singapur ta’lim tizimida ingliz tili asosiy o‘qitish tili hisoblanadi, biroq o‘quvchilar o‘z ona tilini ham o‘rganishlari shart.

Singapurdagi bolalar bog‘chalari xususiy bo‘lib, ulardan ayrimlari diniy tashkilotlari yoki biznes-fondlar tomonidan boshqariladi. Singapurda maktabgacha ta‘lim 3 yoshdan boshlanib, 6 yoshgacha davom etadi. Bolalar bog‘chalarida bolalarni muloqotga, hisob-kitobga, o‘qish asoslariga o‘rgatiladi. Bu erda ona tili bo‘lgan - xitoy va malay tilidan tashqari barcha bolalar ingliz tilini ham o‘rganadilar. Boshlang‘ich maktabda bolalar 6 yoshdan boshlab o‘qiydilar. Ta‘lim olish hamma uchun majburiy va 2 bosqichga bo‘lingan: asosiy va yo‘naltirilgan. Asosiy bosqich 1-4 sinflardan iborat bo‘lib, bunda tillar, matematika, fuqarolik huquqi asoslari, rasm, musiqa va jismoniy madaniyat o‘rganiladi.

Singapurda davlatga qarashli bog‘chalar yo‘q. Maktabgacha ta'lim muassasalarining barchasi xususiy bo‘lib, ayrimlarigina diniy tashkilot yoki jamg‘armalar tomonidan boshqariladi. Singapurda davlat maktablariga katta e'tibor qaratilgani sababli ular ta’lim sifati va zamonaviylik borasida xususiy maktablardan sira qolishmaydi. Ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakat budjetining 20% ta'limni rivojlantirishga sarflanadi.

2024-yil iyunda, O‘zbekiston ta’lim tizimida Singapurning Marshall Cavendish Education bilan hamkorlik kiritdi. Unda 5–11 sinflar uchun STEM darslar; trening va kitoblar joriy etildi.

Marshall Cavendish — 1968-yilda Angliyada Norman Marshall va Patrick Cavendish tomonidan asos solingan matbaa-nashriyot kompaniyasi. 1980-yildan bu fanelar Singaporning Times Publishing Groupgiga tegishli bo‘lib qoldi. Marshall Cavendish — 1968-yilda Angliyada Norman Marshall va Patrick Cavendish tomonidan asos solingan matbaa-nashriyot kompaniyasi. 1980-yildan bu fanelar Singaporning Times Publishing Groupgiga tegishli bo‘lib qoldi. Marshall Cavendish — 1968-yilda Angliyada Norman Marshall va Patrick Cavendish tomonidan asos solingan matbaa-nashriyot kompaniyasi. 1980-yildan bu fanelar Singaporning Times Publishing Groupgiga tegishli bo‘lib qoldi.

Zamonaviy ta’lim dasturlariga kirish (MCE dasturlari asosida) – xalqaro dasturlarning umumiy tushunchalari va metodologiyasi:

Kinder Thinkers *(Yaxshi fikrlovchilar)* dasturi orqali mantiqiy fikrlash va mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish;

Bigeye Tots *(Katta Ko‘zli Tots)* dasturi orqali bolalarning kognitiv, emotsional va jismoniy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash;

Primary Mathematics Grade K (Kindergarten) *(Boshlang‘ich matematika sinfi)* dasturi asosida bolalarda matematik tafakkur va muammo yechish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

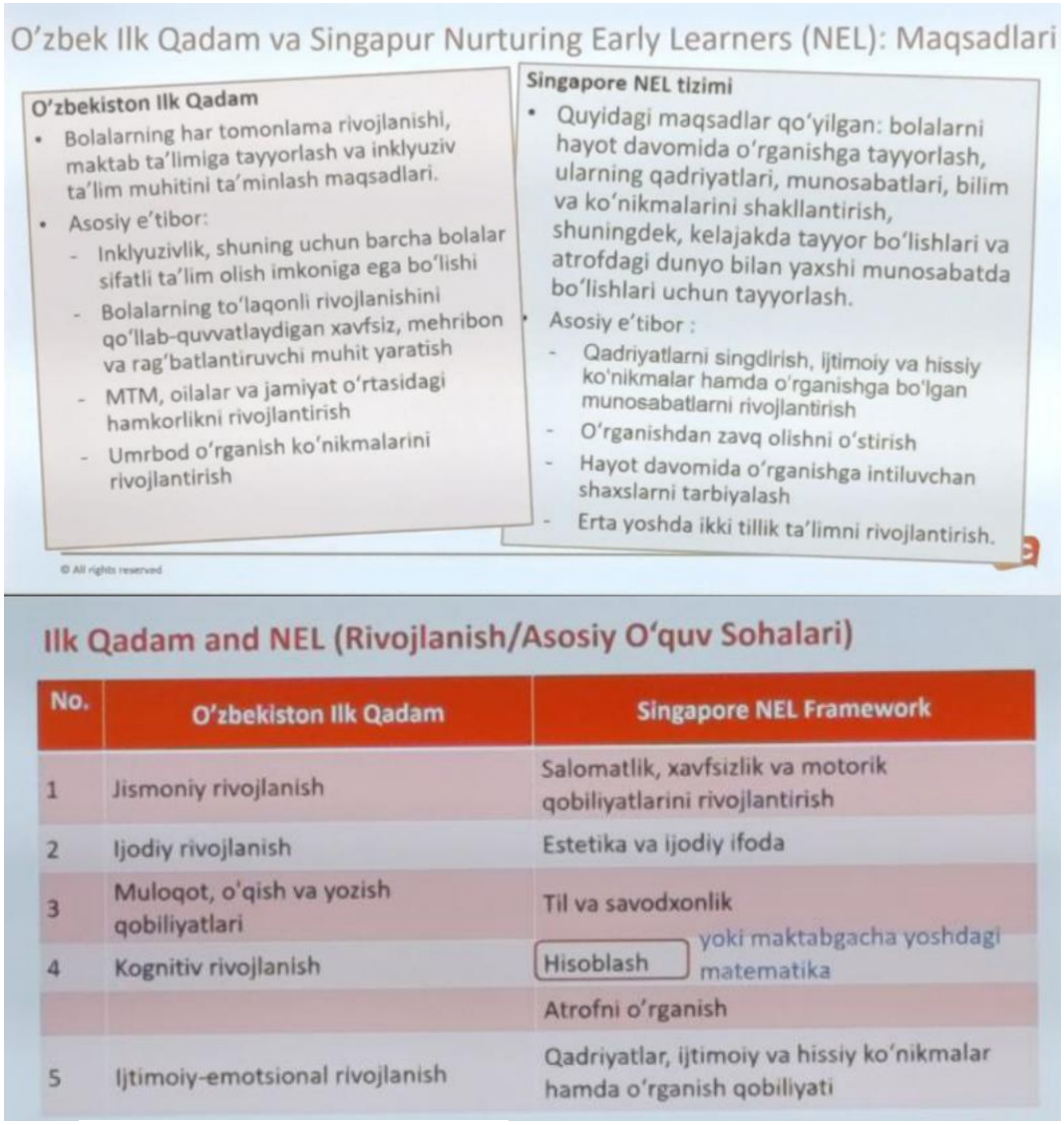
STEAM yondashuvining metodik asoslari va amaliy qo‘llanilishi – fanlararo integratsiya orqali o‘rgatish;

Tajriba va kashfiyotga yo‘naltirilgan o‘yinlar orqali bolalarning muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish.

MCE dasturining kompetensiyalarni shakllantirishdagi o‘rni

Dastur nomi	Asosiy kompetensiyalar	Qisqacha tavsif
Kinder Thinkers	Nutq, mantiqiy tafakkur, ijtimoiy muloqot	Hikoya, savol-javob, so‘z boyligini oshirish, fikr bildirish orqali kommunikativ va kognitiv kompetensiyalar shakllantiriladi.
Bigeye Tots	Emotsional ong, o‘zini anglash, harakat koordinatsiyasi	Rol o‘yinlari, harakatli mashqlar, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash orqali ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni mustah-kamlaydi.
Earlybird Mathematics	Muammo yechish, sanash, mantiqiy ketma-ketlikni tushunish	Vizual, sensor, manipulyativ vositalar orqali matematik kompetensiyalarni mustah-kamlovchi faoliyatlar taklif etiladi.
STEAM dasturi	Kognitiv izlanish, tasavvur, texnologik tafakkur, ilmiy savodxonlik	Ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani uyg‘unlashtirgan mashg‘ulotlar orqali kompleks kompetensiyalarni rivojlantiradi.

“Nurturing Early Learners” (NEL) – Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish Dasturi (Singapur tajribasi). Nurturing Early Learners (NEL) dasturi Singapurda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ishlab chiqilgan kompleks o‘quv dasturining asosiy maqsadi – bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlash, xususan, til va savodxonlik bo‘yicha mustahkam asos yaratishdir.

Ilk Qadam and NEL (Rivojlanish/Asosiy O‘quv Sohalari)

No.	O’zbekiston Ilk Qadam	Singapore NEL Framework
1	Jismoniy rivojlanish	Salomatlik, xavfsizlik va motorik qobiliyatlarini rivojlantirish
2	Ijodiy rivojlanish	Estetika va ijodiy ifoda
3	Muloqot, o’qish va yozish qobiliyatlari	Til va savodxonlik
4	Kognitiv rivojlanish	Hisoblash yoki maktabgacha yoshdagi matematika
		Atrofni o’rganish
5	Ijtimoiy-emotsional rivojlanish	Qadriyatlar, ijtimoiy va hissiy ko’nikmalar hamda o’rganish qobiliyati

Rivojlanish sohalari bo‘yicha.

Singapur davlatida maktabgacha ta’lim tizimida bolalarni har tomonlama rivojlantirish uchun faoliyatlar integratsiya juda muhim. Masalan,

ya’ni mustaqillik va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga juda katta e’tibor qaratiladi.

Mashg‘ulotlar tuzilishi qo‘yidagi bosqichlarda amalga oshiriladi. Ya’ni

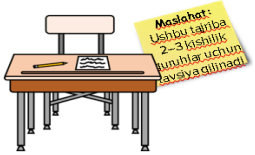
1.Materiallarni tayyorlash;

2. Hikoya bilan tanishtirish. 1ta mavzuga oid asosiy hikoya va 4ta mashg‘ulot hikoyasi asosida olib borish. Bunda mashg‘ulotni hikoya asosida boshlab, faoliyat olib boriladi. Masalan: Mo‘jizakor ustoz va qurbaqavoy. Mashg‘ulot hikoyasi bolalarni jalb qilishga qaratilgan savollar bilan olib boriladi.

3. Tajribani bajarish. Har bir mavzuni 10 xil tajriba asosida tashkil etiladi. Masalan: Kamalakni hosil bo‘lishini kuzatish(tajriba orqali).

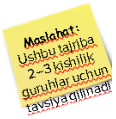
Xarid ro'yxati (10 ta tajriba uchun) – 1-bo'lim

Element	Miqdor
Suv	2L
Tanga	10
Yog'	1 idish (40mldan har bir tajriba uchun)
Suyuq idish yuvish vositasi	1 idish (40mldan har bir tajriba uchun)
Shakar	1 qadoq (3 choy qoshiqdan har bir tajriba uchun)
Ko'k, va qizil oziq-ovqat bo'yoqlari	1 idishdan (har bir tajriba uchun)

Boshqa barcha o'lchash uchun kerakli jihozlar, masalan, qoshiq, Falcon nayvchalari, Petri idishlari, pipetkalar va plastik qutilar LabX to'plamida taqdim etiladi. Ushbu tajriba uchun kerakli suv krandan olinishi mumkin.

Xarid ro'yxati (10 ta tajriba uchun) – 2-bo'lim

Sinfdagi o'quvchilar soniga qarab, tajribani ular yakka tartibda yoki guruh bo'lib bajarishlarini belgilang. Kerakli masalalarni (ingridiyentlarni) sinf uchun mos ravishda ko'paytiring.

Element	Miqdor
Yog' (o'simlik/ovqat pishirish uchun)	2 idish (2L)
Soda	1 idish (50 choy qoshiq)
Oziq-ovqat bo'yoqlari (iloji bo'lsa, turli ranglarda)	1 idishdan har biri
Sirka	1 idish (300ml)

Boshqa barcha o'lchash uchun kerakli jihozlar, masalan, qoshiq, Falcon nayvchalari, Petri idishlari, pipetkalar va plastik qutilar LabX to'plamida taqdim etiladi. Ushbu tajriba uchun kerakli suv krandan olinishi mumkin.

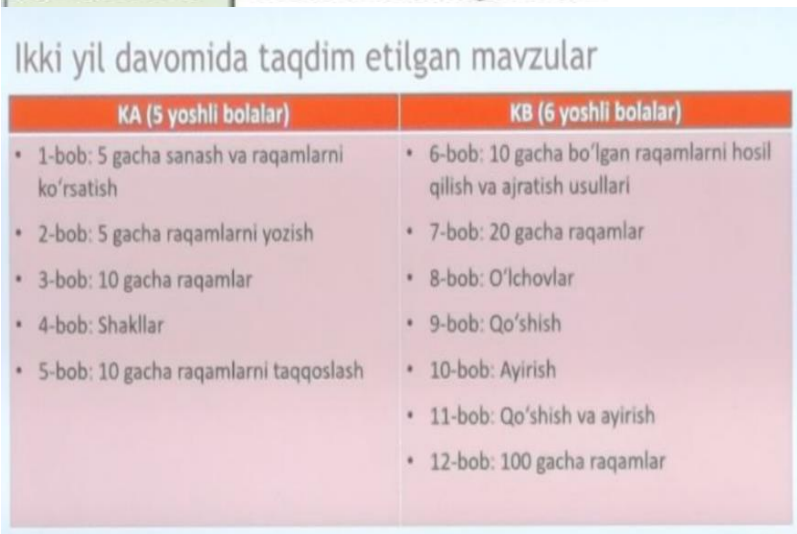
4. Tozalash.

5. Fikr yuritish. Mashg‘ulot mavzusida amalga oshirilgan ishlar muhokama qilinadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida ilm-fan burchagi tashkil etiladi (lupa, qalam, qog‘oz, chiroq va rag‘batlantiruvchi idishlar).

Bolalarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish uchun matematika mashg‘ulotlari bitta bob, 5 haftaga mo‘ljallangan. Ya’ni,

Boshlang‘ich Matematika — Mavzular ketma-ketligi		Tavsiya etilgan (kunla
Mavzu 1	**5 gacha sonlarni sanash va ko‘rsatish**	
Kun 1	Mavzuga kirish	1
Bo‘lim 1A	**Sanash va ko‘rsatish**	
Kunlar 2-3	1 va 2 ni sanash va ko‘rsatish	2
Kunlar 4-5	3 va 4 ni sanash va ko‘rsatish	2
Kunlar 6-7	5 ni sanash va ko‘rsatish	2
Kun 8	Nol nima?	1
Bo‘lim 1B	**Sanash va tartiblash**	
Kun 9	5 gacha bo‘lgan sonlarni tartiblash	1
Kun 10	Mavzuni yakunlash / Amaliy topshiriq	1
Mavzu 2	**5 gacha sonlarni yozish**	
Kun 1	Mavzuga kirish	1
Bo‘lim 2A	**Sonnami sanash va yozish**	
Kunlar 2-3	1 va 2 ni sanash va yozish	2
Kunlar 4-5	3 va 4 ni sanash va yozish	2
Kunlar 6-7	5 ni sanash va yozish	2
Kunlar 8-9	0 dan 5 gacha sanash va yozish	2
Bo‘lim 2B	**Nechta?**	
Kunlar 10-11	Nechta?	2
Kun 12	Mavzuni yakunlash / amaliy topshiriq	1
Mavzu 3	**10 gacha sonlar**	
Kun 1	Mavzuga kirish	1
Bo‘lim 3A	**6 dan 10 gacha sonlar**	
Kun 2	6 ni sanash, ko‘rsatish va yozish	1
Kun 3	7 ni sanash, ko‘rsatish va yozish	1
Kun 4	8 ni sanash, ko‘rsatish va yozish	1
Kun 5	9 ni sanash, ko‘rsatish va yozish	1
Kunlar 6-7	10 gacha sonlarni sanash va ko‘rsatish	2
Kunlar 8-9	10 gacha sonlarni yozish va sanash	2
Bo‘lim 3B	**10 gacha sonlarni tartiblash**	
Kun 10	10 gacha sanash	1
Kun 11	10 dan orqaga sanash	1
Kun 12	Mavzuni yakunlash / amaliy topshiriq	1
Kunlar 13-14	Baholash 1	2
Mavzu 4	**Shakllar**	
Kun 1	Mavzuga kirish	1
Bo‘lim 4A	**Qattiq shakllar**	
Kun 2	Sharlar va kublarni topish va tasvirlash	1
Kun 3	Silindrlar va konuslarni topish va tasvirlash	1
Kun 4	Qattiq shakllarni taqqoslash	1
Kun 5	Qattiq shakllarni saralash	1
Kunlar 6-7	Qattiq shakllarni yaratish	2
Bo‘lim 4B	**Tekis shakllar**	
Kun 8	Aylana va kvadratlarni topish va tasvirlash	1
Kun 9	Uchburchak, to‘rtburchak va olti burchaklarni topish	1
Kun 10	Tekis shakllarni taqqoslash	1
Kunlar 11-12	Tekis shakllarni saralash	2
Kunlar 13-14	Tekis shakllarni yaratish	2

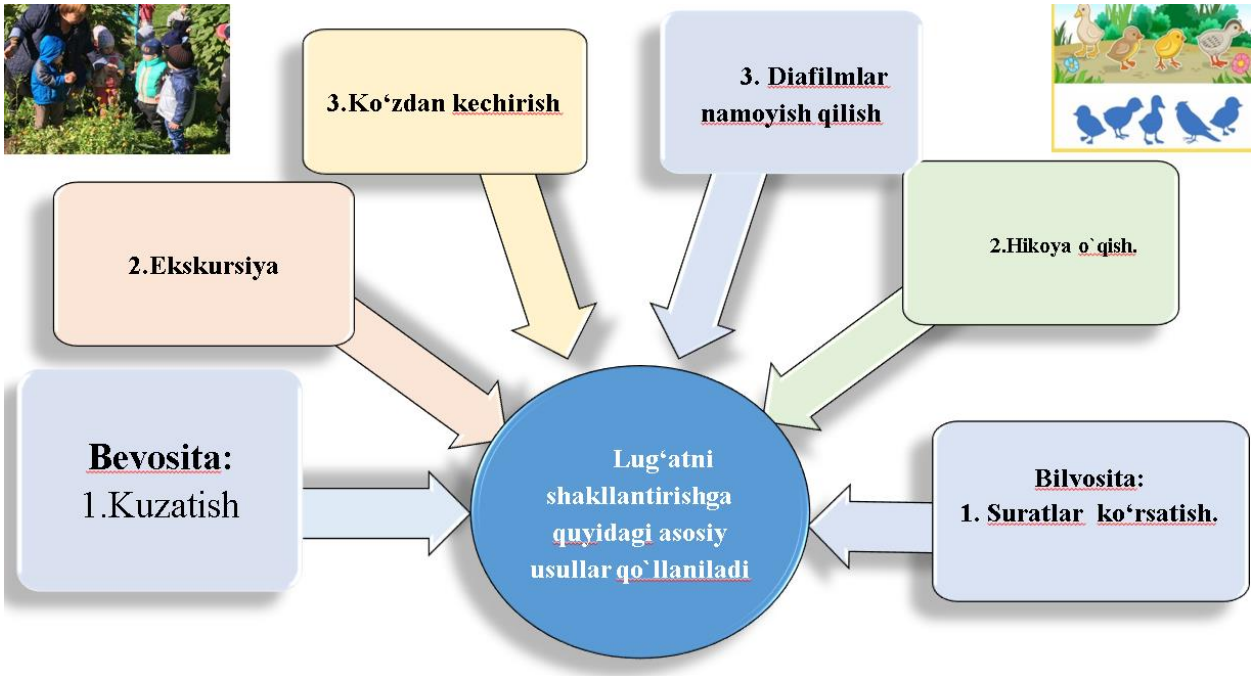

Bundan ko‘rinadiki, bitta mavzuga oid sonlarni tanishtirish, yozish, sanash kabi takroriy va mustahkamlovchi mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Bu orqali bolalar olgan bilimlari mustaqkamlanadi. Yozish ko‘nikmasi rivojlanadi.

Tanqidiy fikrlash orqali bolalarga: Savol berish: Har qanday ma’lumotga shubha bilan qarang va “nega?”, “qanday?”, “qaerda?”, “qachon?” kabi savollarni berish mumkin. Turli nuqtai nazarlarni izlash: Muammoga faqat bir tomondan emas, balki turli xil jihatlardan nazar soling. Boshqalarning fikrlarini o‘rgatish.Manbalarni tekshirish: Olingan ma’lumotlarning ishonchliligini tekshirish va bir nechta manbadan ma’lumot izlash va ularni solishtirish.

Mantiqiy xatolarni aniqlash: Fikrlash jarayonida uchraydigan mantiqiy xatolarni (masalan, asossiz umumlashtirish, shaxsga o‘tish, sohta dilemma) aniqlashni o‘rganishi mumkin.

Shuningdek, muloqot va til ko‘nikmalarini shakllantirish lug‘at ishi juda ham muhim.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, xorijiy tajribalarni o‘rganish va ularni amaliyotga joriy etish orqali, jahon standarlariga javob beradigan kadrlarni maktabgacha ta’lim tizimidan boshlab poydevori sifatida shakllantirish hamda rivojlantirish juda muhimdir. Chunki, bola eng ko‘p ma’lumotlarni maktabgacha yoshdan qabul qiladi. Shu sababdan maktabgacha yoshdanoq ularni mustaqillilikka, tanqidiy fikrlashga va muloqot, ijtimoiy ko‘nikmalarini hozirdanoq rivojlantirish muhim vazifalarimizdan biridir.

BO‘LAJAK TALABALARNING KASBIY RIVOJLANISHIDA SCAMPER TEXNIKASINING O‘RNI

Karimova Aziza,
SamDPI o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo‘lajak talabalarning kasbiy rivojlanishida scamper texnikasining o‘rni masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada SCAMPER texnikasining talabalar ijodiy g‘oyalarni ishlab chiqishiga ta'siri va samaradorligi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *SCAMPER texnikasi, ijodiy va kognitiv rivojlanish, kreativ fikrlash, innovatsion yondashuv.*

SCAMPER — bu mavjud g‘oyani yoki mahsulotni o‘zgartirish, takomillashtirish yoki butunlay yangi yondashuv bilan qayta ishlab chiqishga yordam beradigan ijodiy fikrlash metodidir. Bu texnika quyidagi komponentlardan iborat:

- **S – Substitute** (almashtir)
- **C – Combine** (birlashtir)
- **A – Adapt** (moslashtir)

- **M – Modify** (o‘zgartir)
- **P – Put to another use** (boshqa maqsadda foydalan)
- **E – Eliminate** (yo‘qot)
- **R – Reverse** (teskari qil)

SCAMPER texnikasi talabalarning har tomonlama rivojlanishida katta rol o‘ynaydi:

1. Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi

- Talaba yangicha yondashuvlar, noodatiy g‘oyalarni ilgari surishni o‘rganadi.
- An’anaviy fikrlashdan chiqib, “qutidan tashqarida” (out of the box) qarashga o‘rgatiladi.

2. Tanqidiy fikrlashni shakllantiradi

- Har bir SCAMPER savoli orqali mavjud g‘oya yoki muammoni tahlil qilishga o‘rgatiladi.
- Har bir elementni baholab, yaxshilash yoki alternativ variantlarni tanlashga intiladi.

3. Muammoga yechim topish qobiliyatini oshiradi

- SCAMPER texnikasi muammoni har xil burchakdan ko‘rib chiqishni o‘rgatadi.
- Talabada: “Agar buni o‘zgartirsam nima bo‘ladi?”, “Boshqa joyda ishlatilgan modelni moslashtira olamanmi?” kabi savollar paydo bo‘ladi.

4. Jamoaviy ishlash ko‘nikmasini mustahkamlaydi

- Mashqlar odatda guruhlarda bajariladi. Bu esa hamkorlikda fikrlash, muhokama qilish, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi.

5. Fikrlarni erkin ifoda etish imkonini beradi

- “To‘g‘ri javob bo‘lishi shart emas” degan yondashuv talabaning psixologik bosimdan chiqishiga yordam beradi.
- Har qanday g‘oya muhokama qilinadi va bu erkin fikrlash madaniyatini rivojlantiradi.

6. Motivatsiya va ishtirokni oshiradi

- Talabalar o‘z g‘oyalarini shakllantirib, real vaziyatlarga tatbiq qilganlarida, o‘zlarini muhim ishtirokchi sifatida his qilishadi.
- Darslar qiziqarli, interaktiv va ijodiy muhitda o‘tadi.

7. Amaliy fikrlashni kuchaytiradi

- SCAMPER nafaqat nazariy bilimlar, balki ularni amalda qo‘llash, o‘zlashtirish va yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi.

SCAMPER bo‘yicha “Universitetdagi kutubxonaga talabalar kam boradi” muammosiga yechim toppish.

Bosqich	**Savol**	**Misol javob**
Substitute	Nimani almashtirish mumkin?	Kutubxonani mobil ilova bilan almashtirish
Combine	Narsalarni birlashtirib bo‘ladimi?	Kutubxona + kafeteriy
Adapt	Qayerdan o‘rganib bo‘ladi?	Starbucks’dagi shinam joylar
Modify	Narsani o‘zgartirish mumkinmi?	Interfeys dizaynini zamonaviy qilish
Put to use	Boshqa yo‘nalishda ishlatish	Kutubxonani kreativ makon sifatida ishlatish
Eliminate	Qanday ortiqcha narsa bor?	Eski tartib va qoidalarni olib tashlash
Reverse	Jarayonni teskari qilib	Kutubxona dars o‘tadigan joyga

	bo‘ladimi?	aylantiriladi

SCAMPER texnikasi talabani yodlashga emas, fikrlashga o‘rgatadi, ijodiy muhit yaratadi; o‘qituvchi uchun esa – darslarni faol, samarali va o‘ziga xos qilish imkonini beradi.

SCAMPER texnikasini pedagogikada qo‘llash — bu o‘quvchilarning yoki talabalarni ijodiy, tanqidiy va mantiqiy fikrlashga yo‘naltirish orqali ta’lim jarayonini jonlantirish va samaradorligini oshirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alex Osborn. “Applied Imagination: Principles and Procedures of Creative Thinking” . Charles Scribner's Sons. 1993.
2. Michael Michalko. “Thinkertoys: A Handbook of Creative-Thinking Techniques”. Ten Speed Press. 1991.

TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Qurbonova Xolbibi To‘raqulovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida axborot texnologiyalari orqali , bilim berishning yangi usullarini amaliyotga joriy etishga, o‘quvchilar dunyoqarashini kengaytirishga hamda o‘quvchilarning faolligi va qiziqishini orttirishga xizmat qilishi yoritilgan.*

Abstract. *The article discusses the use of information technology in primary education to introduce new methods of teaching, broaden students' worldviews, and increase student engagement and interest.*

Аннотация. *В статье обсуждается использование информационных технологий в начальном образовании для внедрения новых методов обучения, расширения мировоззрения учащихся и повышения вовлеченности и интереса учащихся.*

Kalit so‘zlar: *Boshlang‘ich sinflar, aqliy rivojlanish, ko‘rgazmali materiallar, o‘yin-topshiriqlar , kasbiy mahorati*

Keywords: *Primary grades, intellectual development, visual materials, game tasks, professional skills*

Ключевые слова: *Начальные классы, интеллектуальное развитие, наглядные материалы, игровые задания, профессиональные навыки.*

Boshlang‘ich ta’lim – ta’lim tizimining poydevori hisoblanib, o‘quvchilarni o‘qitish sifati unga bog‘liq bo‘ladi va bu boshlang‘ich maktab “ko‘nikmalar maktabi” bo‘lib keladi, ya’ni o‘quvchi ta’lim olish uchun o‘qish, yozish, hisoblash kabi asosiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishi kerak bo‘lgan ta’lim bosqichi sifatida qaralgan. Hozirgi vaqtda boshlang‘ich maktab boshqacha tasavvur etiladi. Bugungi kunda u ta’lim tizimida bolaning birinchi tajribasi – ta’lim olish kuchlarini sinash joyi bo‘lib qolishi kerak. Ushbu bosqichda faollikni, mustaqillikni rivojlantirish, idrok etish faolligini saqlab qolish va bola ta’lim dunyosiga shaxdam kirib borishi uchun sharoitlar yaratish, uning emotsional xususiyatlarini mustahkamlash muhim. O‘quvchilarning aynan mana shu sifatlari ta’lim jarayoniga AKT ni joriy etish bilan rivojlanayotganligining guvohi bo‘lmoqdamiz.

Ta’lim samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalaridan uzluksiz foydalanishning ahamiyati katta. O‘qitishning axborot texnologiyasi- bu axborot bilan

ish olib borish uchun maxsus usullar, pedagogik texnologiyalar, bilim berishning yangi usullaridan foydalanish va bilim darajasini baholashdir. Yangi texnologiyalarni bilan yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishda, ma'naviy va insoniy qadriyatlarni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish:

-ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirishga;

-bilim berishning yangi usullarini amaliyotga joriy etishga;

-dars davomida o'uvchilarning faolligi va qiziqishini orttirishga;

-o'quvchilar dunyoqarashini kengaytirishga;

-elektron darsliklardan unumli foydalanishga xizmat qiladi.

O'qituvchi dars davomida axborot texnologiyalarini unumli foydalana olsa, nafaqat o'quvchilarga yangicha bilim berish imkoniyatlarini yaratadi, balki ularning mustaqil tayyorlanish va shaxsiy fikrlash qobiliyatini boyitishga ham xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinflarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari: multimediya imkoniyatlarini qo'llash annimatsion videomateriallar va slaydlardan foydalanish o'quvchilar uchun o'tilgan mavzu yuzasidan batafsil ma'lumot berishga imkoniyat yaratadi.

Bundan tashqari, axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchilar o'z bilim-ko'nikmalarini shakllantirib, mustaqil o'rgatishga harakat qiladi. Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonida kompyuterni foydalanishga, modellashtirishga, elektron darsliklarni, interaktiv doskalarni foydalanishga, internet bilan ishlashga asoslanadi. Ta'lim jarayonida ushbu imkoniyatlardan foydalanish kelajak egalari bo'lgan yoshlarning har tomonlama bilim olishiga, qobiliyati va dunyoqarashi kengayishiga, mustaqil rivojlanishiga xizmat qiladigan pedagogik va psixologik imkoniyatlar yaratadi.

Kun sayin yangilanib borayotgan ilmiy va texnik rivojlanish jamiyat hayotining barcha sohalarida axborot texnologiyalarini joriy etmoqda.

"XXI asr axborot texnologiyalari asri" da ta'lim tizimida yangi usul va texnologiyalardan foydalanish jamiyat oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Ta'limni faollashtirish o'quvchi faoliyatining mahsuli bo'lib, bola faoliyatini faollashtirishga qaratilgan harakat sanaladi. Ko'pgina pedagogik adabiyotlarda agar o'quvchi materialni tushunarli qilib, bayon qilsa, ko'rsat- malilik hamda ta'limning texnik vositalaridan foydalansa, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ish olib borsa, o'quv jarayoni faollashib, ta'lim samarali bo'ladi de- gan fikr ilgari suriladi. Ta'limni faollashtirish yuqorida ko'rsatilgan faktorlar bilan bir qatorda o'quvchilarning fikrlash faoliyatini uyushtirish bilan ham bog'liq. Fikrlash bo'lmagan joyda faollik haqida gap bo'lishi mumkin emas.

Demak, ta'limni faollashtirish o'quvchi tomonidan bolaning fikrlash faoliyatini uyushtirish mahsuli bo'lib sanaladi.

Jumladan boshlang`ich sinflarda bolalar faolligini oshirish uchun quyidagilardan foydalanish mumkin:

a) O'yin-topshiriqlar orqali;
b) Topishmoqlar orqali;
c) Interfaol usullar orqali;
d) Mashqlar orqali;
e) Qiziqarli viktorinalar orqali.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan yana biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga

erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni tahsil oluvchilarga yetkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, tahsil oluvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma hamda malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, boshlang‘ich sinflarni o‘qitishda axborot – kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarni kerakli axborotni tanlashni, uni saqlab qolish va taqdimotlar tuzish yoki turli xildagi loyihalarni ishlab chiqish va bajarishda keyingi ishlarida foydalanishni bilib oladilar. 2 – sinfdanoq o‘quvchilar faqat daftardagina emas, balki bevosita kompyuterda ham topshiriqlarni bajara oladilar. O‘quvchilar kompyuter bilan ishlashda birinchi ko‘nikmalarni oladilar, o‘zlarining nazariy bilimlarini doimiy chuqurlashtirib va amaliy ko‘nikmalarini takomillashtirib boradilar. AKT dan foydalanish faqatgina o‘quvchilardagina emas, balki o‘qituvchilarni ham kasbiy mahorati oshishiga, kompyuter vositasida o‘qitishga hamda o‘z fani bo‘yicha bilim darajasini takomillashtirishga muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Noshir, 2009. – 163 b.
2. Xalq ta’limi sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish markazi:www.multimedia.uz

“MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIDA YANGICHA YONDASHUV: SINGAPUR TA’LIMI”

Eshkuziyeva Mohira Raimqul qizi,
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi metodisti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan ilg‘or pedagogik usullar va yondashuvlarni o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda, xususan, Singapur ta’lim modelining asosiy prinsiplari tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor bolaning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo‘lib, bu o‘yin va amaliyotga asoslangan ta’lim, muammoli vaziyatlarni yechishga o‘rgatish, shuningdek, bolalarning mustaqil fikrlashi va ijodkorligini rag‘batlantirish kabi usullar orqali amalga oshiriladi.*

Maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalarni hal etishda Singapur tajribasini o‘rganish va undan foydalanish imkoniyatlarini ko‘rsatib beradi. Tadqiqot nafaqat nazariy jihatdan muhim, balki amaliy ahamiyatga ham ega, chunki unda ilg‘or tajribalarni milliy pedagogikamiz bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ham berilgan. Bu esa maktabgacha ta’lim sohasidagi pedagoglar, mutaxassislar va ota-onalar uchun qimmatli manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *Singapur ta’limi, maktabgacha ta’lim, muammoli vaziyat, mustaqil fikrlash, ilg‘or tajriba.*

Abstract: *This article is devoted to the study of advanced pedagogical methods and approaches used in the preschool education system. In particular, it analyzes the main principles of the Singapore educational model. The main emphasis is on the comprehensive development of the child, which is carried out through such methods as game-based and practice-based education, teaching problem-solving, as well as stimulating children's independent thinking and creativity.*

The article shows the possibilities of studying and using the Singapore experience in solving urgent tasks facing the education system of Uzbekistan. The study is not only theoretically important, but also has practical significance, since it also provides practical recommendations for harmonizing advanced practices with our national pedagogy. This can serve as a valuable resource for educators, specialists and parents in the field of preschool education.

Keywords: *Singapore education, preschool education, problem situation, independent thinking, advanced experience.*

Аннотация: *Статья посвящена изучению передовых педагогических методов и подходов, используемых в системе дошкольного образования. В частности, анализируются основные принципы сингапурской образовательной модели. Основной акцент делается на всестороннем развитии ребёнка, которое осуществляется посредством таких методов, как игровое и практико-ориентированное обучение, обучение решению проблем, а также стимулирование самостоятельного мышления и творчества детей.*

В статье показаны возможности изучения и использования сингапурского опыта для решения актуальных задач, стоящих перед системой образования Узбекистана. Исследование имеет не только теоретическую, но и практическую значимость, поскольку содержит практические рекомендации по гармонизации передового опыта с отечественной педагогикой. Это может послужить ценным источником информации для воспитателей, специалистов и родителей в сфере дошкольного образования.

Ключевые слова: *сингапурское образование, дошкольное образование, проблемная ситуация, самостоятельное мышление, передовой опыт.*

So‘nggi yillarda maktabgacha ta’lim sifati masalasi O‘zbekiston uchun ustuvor vazifaga aylandi. Bolalarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish zarurati zamonaviy ta’lim oldida turgan eng katta muammolardan biridir. Bu muammoni hal etishda xalqaro tajribalarni o‘rganish, ayniqsa, dunyoning eng ilg‘or ta’lim tizimlaridan biri bo‘lgan Singapur tajribasi juda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ish orqali Singapur maktabgacha ta’limining o‘ziga xos jihatlari va ularni milliy sharoitimizga moslashtirish yo‘llari ko‘rsatib o‘tiladi. O‘yin, kashfiyot va doimiy izlanishga asoslangan Singapur ta’lim modeli maktabgacha yoshdagi bolalarga nafaqat bilim, balki hayotiy ko‘nikmalarni ham singdirishga qodir. Bu model shunchaki o‘qitish emas, balki bolaning ichki qobiliyatlarini ochib beruvchi bir jarayondir. Ushbu tadqiqot Singapur bog‘chalarining sehrli dunyosiga sayohat qilishga chorlaydi va bu mamlakatning ta’lim sohasida erishgan yutuqlari siri nimada ekanligini ochib beradi. Tadqiqot davomida Singapur tajribasini O‘zbekistonda ham tatbiq etish imkoniyatlari atroflicha muhokama qilinadi.

Singapur ta’lim tizimi bugungi kunda dunyodagi eng ilg‘or va samarali tizimlardan biri sifatida tan olinmoqda. Buning asosiy sababi shundaki, bu mamlakat bir qancha xalqaro reytinglarda doimiy ravishda yuqori o‘rinlarni egallab keladi:

- **PISA (Xalqaro talabalarni baholash dasturi) natijalari –** PISA testlari 15 yoshli o‘quvchilarning matematika, fan va o‘qish savodxonligi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini baholaydi. Singapur bu reytinglarda ko‘p yillardan buyon yetakchilik qilib keladi. Bu esa Singapur ta’limi bolalarga nafaqat nazariy bilim, balki ularni hayotiy muammolarni yechishga tayyorlashini isbotlaydi.
- **Innovatsiya va iqtisodiy rivojlanishga ta’siri –** Singapur ta’lim modeli faqat

akademik muvaffaqiyatga qaratilmagan. Uning asosiy maqsadi — **tanqidiy fikrlaydigan, ijodkor va muammolarni yechishga qodir avlodni yetishtirishdir**. Bu yondashuv mamlakat iqtisodiyotining yuqori texnologiyalar, innovatsiya va xizmat ko‘rsatish sohalarida jadal rivojlanishiga zamin yaratdi.

- **Cheklangan resurslar sharoitida muvaffaqiyat –** Singapur tabiiy

resurslarga boy bo‘lmagan kichik mamlakat. Uning yagona va eng muhim boyligi — bu inson resurslari. Shu sababli, ta’limga sarmoya kiritish mamlakat uchun strategik ahamiyatga ega. Singapurning ta’limdagi muvaffaqiyati dunyoning boshqa resurslari cheklangan davlatlari uchun ham namuna bo‘la oladi.

Singapur maktabgacha ta’lim tizimining o‘ziga xosligi va asosiy prinsiplari zamonaviy davr talablari bolalarda shunchaki bilimlarni yod olishdan ko‘ra, ularni mustaqil va tanqidiy fikrlashga o‘rgatishni taqozo etadi. Singapur ta’lim tizimi aynan shu maqsadlarga erishish uchun shakllangan. Uning muvaffaqiyati bir necha asosiy prinsiplarga tayanadi:

1. O‘yin orqali o‘rganish (Play-based learning) – maktabgacha ta’lim

jarayoni quruq darslardan iborat emas, aksincha, o‘yinlarga asoslangan. Bolalar o‘yinlar davomida tabiiy ravishda muammoli vaziyatlarga duch keladi va ularni hal qilishga urinadi. Bu esa ularning ijodkorlik, mantiqiy fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, oddiy qurilish o‘yinlari orqali bolalar fizika qonuniyatlari, muvozanat va hamkorlikni o‘rganishadi.

2. Bolaning “kichik tadqiqotchi” sifatida qarash – bu jarayonda bolalar passiv

tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi hisoblanadi. O‘qituvchilar bolalarga tayyor javoblarni bermaydi, balki ularni savollar berishga, atrofdagi dunyoni mustaqil o‘rganishga undaydi. Bu yondashuv bolaning qiziquvchanligini oshiradi va o‘zining shaxsiy bilim kashfiyotlarini qilishiga zamin yaratadi.

3. Hissiy-ijtimoiy rivojlanishga ustuvorlik – akademik bilimlardan tashqari,

Singapur ta’limi bolalarning his-tuyg‘ularini boshqarish, o‘zgalar bilan munosabat o‘rnatish va empatiya tuyg‘usini rivojlantirishga katta e’tibor qaratadi. Bu ko‘nikmalar ularning kelajakda muvaffaqiyatli shaxs bo‘lib shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

Singapur tajribasini O‘zbekistonda tatbiq etish imkoniyatlari va shart-sharoitlariga moslashtirish uchun ba’zi muammolarni hisobga olish lozim. Garchi to‘liq nusxa ko‘chirish imkonsiz bo‘lsa-da, ayrim ilg‘or jihatlarni milliy ta’lim tizimimizga uyg‘unlashtirish mumkin.

- Singapurda pedagoglarning uzluksiz malaka oshirish tizimi yaxshi yo‘lga

qo‘yilgan. Biz ham o‘qituvchilar uchun yangi metodologiyalar, ayniqsa, o‘yin-amaliyotga asoslangan ta’lim bo‘yicha maxsus kurslar tashkil etishimiz kerak.

- Ta’lim muhitini modernizatsiya qilish – bunda maktabgacha ta’lim

muassasalarida shunchaki o‘yinchoqlar emas, balki bolalarning ijodiy salohiyatini ochib beruvchi materiallar va muhit yaratish muhim. Bu bolalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

- Singapurda ota-onalar maktabgacha ta’lim jarayonining ajralmas qismi

hisoblanadi. O‘zbekistonda ham ota-onalarni farzandlarining ta’lim jarayoniga faol jalb qilish, ularga yangi uslublar haqida ma’lumot berish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Singapur modeli shunchaki bir xorijiy tajriba emas, balki O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimini kelajak talablariga moslashtirish uchun kuchli ilhom manbai bo‘lishi mumkin. Eng muhimi, mavjud muammolarga e’tibor

qaratib, sinovdan o‘tgan usullarni o‘z an’ana va qadriyatlarimizga moslab joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gopinathan, S., & Shariff, I. (2018). *Learning from Singapore: The Power of Teacher and School Leadership*. Routledge.
2. Ng, P. T. (2017). *The Singapore Model of Education: Preparing for the 21st Century*. Routledge.
3. Kaur, S. (2019). *Education Reform in Singapore: Critical Perspectives*. Springer.
4. OECD. (2018). *Education at a Glance 2018: OECD Indicators*. OECD Publishing.

KIMYO FANINI O‘QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB DARS SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI

Xolboyeva Rohiba Abdulloyevna,
Jomboy tumani 8-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

Umumta’lim muassasalarida dasturiy ta’limot va elektron muhitni yaratish uchun O‘zbekiston mustaqilligining ilk kunlaridan boshlab, zamonaviy axborot texnologiyalarini hayotga tatbiq etib, davlat boshqaruvini ham kompyuterlashtirishga alohida e’tibor berildi. Respublikani axborotlashtirish maqsadida maktablarni o‘quv laboratoriya uskunalari, kompyuter texnikasi, darsliklar va o‘quv-uslubiy materiallar bilan ta’minlashga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda.

Mustaqilligimizni mustahkamlashda, mamlakatimiz taraqqiyotida O‘zbekistonni buyuk davlatlar qatoriga ko‘tarishda hamda ta’lim-tarbiya ishlarini oqilona yo‘lga qo‘yishda, fuqarolarni zamonaviy ilm-fan, madaniyat texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, taraqqiyot taqdirini ma’naviy jihatdan yetuk, texnikaviy bilimlar va murakkab texnologiyalar egallagan.

Bugungi kun talabi yosh avlodga beriladigan ta’lim tarbiya ijodiy kuchlarni rivojlantirishga, fan-texnika taraqqiyotining yangiliklari talablariga javob berishi zarurligini taqozo etmoqda. Umumiy o‘rta ta’lim, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarini bitirayotgan o‘quvchi va kichik mutaxassislar nafaqat amaldagi texnika va texnologiyalarni, balki kelajakda yaratiladigan yuqori texnologiyalarni qisqa muddatda o‘zlashtirishga tayyor bo‘lishlari lozim. Bunga mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin jadal taraqqiy ettirilgan avtomobilsozlik, tog‘-kon, neft-gaz, kimyo va yengil sanoat korxonalarining ishga tushirilayotganligi, eng ilg‘or texnologiyalarning jadal sur’atlar bilan kirib kelayotganligi muhim asoslarni yaratmoqda.

Ta’lim sohasi rivojlangan davlatlar qatoridan o‘rin egallashi XXI asrni aql-zakovati, bilimdonlik asri bo‘lishi uchun pedagogdan katta izlanish va mahorat talab etadi.

Jamiyat rivojining hozirgi bosqichida ta’lim tizimi oldida ulkan vazifalar turibdi. Mamlakatimizda o‘qituvchilarga katta mas’uliyat yuklangan. Vatanimiz ravnaqi uchun ularning fidokorona va xayrli mehnatlari samarasiga bog‘liq. Bugungi kun o‘qituvchisi har tomonlama yetuk, o‘z kasbining ustasi, zamon bilan hamqadam ish uslubiga ega, ilg‘or o‘qitish metodlaridan xabardor, o‘z ustida doimo ishlab, bilim va malakalarini mustahkamlab boruvchi shaxs bo‘lishi lozim.

Shu bois bugun bo‘lajak o‘qituvchilarga faqatgina tayyor elektron qo‘llanmalardan foydalanishni o‘rgatish bilan cheklanmay, balki ularning yangi ko‘rinishlarini yaratish usullari, yo‘llari va vositalarini o‘rgatish ham muhim talablardan hisoblanadi.

Ayni vaqtda 7-9 sinf o‘quvchilari uchun maktab ta’lim tizimida bir qator tadqiqotchilar va ishlab chiqarish firmalari tomonidan tayyorlangan turli xil elektron qo‘llanmalar, elektron darsliklar, o‘quv filmlari, virtual laboratoriyalar va multimedia mahsulotlari mavjud. Shunga qaramasdan o‘quv jarayonidagi elektron qo‘llanmalardan foydalanish samaradorligi ko‘p hollarda qoniqarli darajada emas. Elektron qo‘llanmalarni yaratishga tizimli va kompleks yondashuvgina ularni ta’lim muhitida qo‘llashning yangi sifat bosqichiga o‘tishini ta’minlaydi. Bu esa elektron qo‘llanmalar va ularni o‘quv jarayonida qo‘llash bo‘yicha zarur manbalar yetarli emasligini bildiradi.

Ta’limda informatsion hamda pedagogik texnologiyalarni qo‘llaganda talaba eshitish, ko‘rish, ko‘rganlari asosida mustaqil fikrlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Kimyo fanini o‘qitishda kompyuterdan o‘qitish vositasi sifatida foydalanishning pedagogik maqsadga muvofiqligini asoslashda namoyon bo‘ladi, ya’ni:

Maktab o‘quvchilarini turli interfaol o‘yinlar orqali o‘z-o‘zini nazorat va test usuli yordamida baholash uchun maxsus elektron dars ishlanma yaratish;

- Kimyoning anorganik va organik kimyo bo‘limlari yuzasidan interfaol o‘yinlarni qo‘llash orqali dars samaradorligini oshirish;
- Elektron vositalar yordamida o‘qitishni faollashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Mamlakatimizda va xorijda uzluksiz ta’limning yanada takomillashtirish ishlari olib borilmoqda. Bunda axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, o‘qitishni tashkil qilishda innovatsion yondashishni rivojlantiruvchi va barcha ta’lim jarayonlarini modernizatsiya qilish kuchi sifatida qaralmoqda.

Kimyoni o‘qitish samaradorligini oshirishda kompyuter vositalaridan foydalanishga bag‘ishlangan ishlar juda kam, bor manbalarda ham axborot texnologiyalarining o‘quv jarayonidagi imkoniyatlari yetarlicha ochib berilmagan. Bor manbalarda ham o‘quv tarbiyaviy jarayondagi imkoniyatlar yetarlicha to‘liq ochib berilmagan.

Maktablarning kompyuterda o‘rgatuvchi dasturlar, qo‘llanmalarga, kompyuterdan foydalanib o‘qitishga bo‘lgan ehtiyoj bu mavzuning naqadar dolzarb ekanligini belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.11.2004 yil № 548 dagi ―“Yuqori samarali multimedik o‘qitish vositasi va davlat ta’lim standartiga muvofiq ta’lim muassasalarining o‘quv adabiyotlari va qo‘llanmalarning kompyuter elektron versiyalarini yaratish dasturi haqida”gi qaroriga binoan har bir ta’lim sohasida elektron o‘quv qo‘llanmalar yaratish zaruriyati tug‘ildi.

Elektron o‘quv qo‘llanma o‘zaro gipirmurojaatlar bilan bog‘langan ma’lumot bazasi, vazifalari va nazorat blokida o‘qitish jarayonini interfaolligi bilan birga shu o‘quv qo‘llanma bo‘limlari orasidagi intellektual- mantiqiy aloqalar bo‘lishi kerak.

Kimyo fani sohasida kompyuterdan foydalanish — mavzular bayoni

tasvirlardagi animatsion harakatlar, tabiatdagi ko‘z bilan ko‘rish imkoni bo‘lmagan kimyoviy jarayonlarni o‘ziga xos tarzda namoyish etish juda katta amaliy ahamiyatga ega ekanligi ko‘plab tadqiqotchi olimlar tomonidan isbotlab berilgan. O‘quv mashg‘uloti davomidagi faol faoliyat asosan talaba va o‘qituvchi tomonidan

tashkil etiladi. Buning uchun ular orasidagi o‘zaro bog‘liqlik, ko‘p hollarda dars jarayonida qo‘llaniladigan metodik qo‘llanmalar vositasida tashkil etiladi. Ayniqsa, kimyo faniga endigina qadam qo‘yayotgan o‘quvchilarga didaktik o‘yinlarni o‘zida mujassam etgan noan’anaviy mashg‘ulotlar, texnik vositalar bilan tashkil etilgan dars jarayonining o‘ziyoq —“ajoyib” tuyuladi. Darslarda o‘quv texnik vositalardan foydalanish ayni paytda darslarni samarali, faol tarzda tashkil etishda, o‘quvchining diqqat e’tiborini jalb etish kabi kutilgan natijalarni bermoqda.

Barkamol avlodni tarbiyalashda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida kimyo darslarini o‘qitishda elektron darsliklar yaratish,ularni maktablarning ta’lim tizimiga qo‘llash o‘quvchilarni pedagogik mahoratini shakllantirishda yordam beradi.

Anorganik va organik kimyo kursini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning o‘zlashtirishi qiyin bo‘lgan, ko‘rgazmalilikni, o‘qituvchidan ko‘p mehnat va vaqt talab qiladigan mavzularni har tomonlama samarali o‘zlashtirishga asoslangan elektron variantini yaratish, o‘quvchilarning mustaqil bilim olishlarini yo‘lga qo‘yishni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadlardan kelib chiqib, biz tavsiya etayotgan interfaol va didaktik o‘yinlar 7-9 sinf o‘quvchilari uchun o‘quv fanining ma’lum bir mavzularini maqbul o‘rganish uchun yaratildi.

1-rasm. Interfaol o‘yinlarning tarkibiy qismlari.

Bunda —“So‘z ichida so‘z”, —“Xarid qilish”, —“Seningcha mening ismim…”, —“Xatosini tut”, —“Bilimdonlar oynasi”, —Mo‘jizalar mamlakati‖ va h.k.kabi multimediali interfaol va didaktik o‘yinlardan foydalanib o‘qitish metodikasini taklif etmoqdamiz. Xususan, —“Elementlar davriy jadvali” mavzusini taqdimotlar yordamida o‘rganishda o‘yinlar joylashtirilgan tugmani bosish orqali bajariladi. 2-rasmda slayddagi o‘yinlarga tugmani yo‘naltirib ko‘rsatganda o‘yinning shartlari haqida ma’lumotlar ko‘rsatilgan.

2-rasm. Davriy sistema mavzusini o‘qitishda o‘yin haqida ma’lumotlar hosil qilish animatsiyasidan lavha**.**

Shu kabi barcha mavzular animatsion tarzda namoyish etish bilan birga, o‘qituvchi tomonidan tushuntirib boriladi. Darsni mustahkamlash uchun multimediali

—“Moddalar saltanati” sahifasida mavzular quyidagi ko‘rinishida berilgan (3-rasm). Ushbu o‘yinlarda bajarish tartibi qadamma-qadam animatsiya ko‘rinishida berilgan. O‘quvchilar bilimlarini tekshirib ko‘rishi uchun nazorat savollari va test savollari ham keltirilgan.

3-rasm. — “Moddalar saltanati” animatsiyasidan lavha.

Kimyoni o‘qitishda zamonaviy usullardan xususan, kompyuter vositalaridan foydalanish o‘quvchilarni dastlabki mavzularni o‘qitishdayoq fanga qiziqishlarini oshirishda, bilim berish va bilimlarni mustahkamlashga zamin yaratadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, kimyo kursining boshlang‘ich kursini maktab dasturi doirasida o‘qitishda agar:

- Kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan o‘qitish metodikasi yaratilsa;
- Kompyuterdan foydalanilgan holda o‘qitish jarayonini an’anaviy o‘qitish metodlari bilan uyg‘unlashtirib olib borilsa;
- Ushbu bo‘limlarni o‘rgatishda elektron vositalaridan foydalanish metodikasi ishlab chiqilsa, ta’limda samaradorlik sezilarli darajada ortadi.

Mavzuning amaliy ahamiyati shundan iboratki, kimyo fanidan darslarning samaradorligini oshirish bo‘yicha elektron va multimedia vositalarini mashg‘ulotlarda qo‘llash yordamida yuqori samaradorlikka erishish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev N. – *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: TDPU, 2019.
2. Shodmonqulova D. – *Ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari*. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Mamajonov A., Usmonov M. – *Adabiyotshunoslik asoslari*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
4. Soliyev A., Tursunov B. – *Kimyoni o‘qitish metodikasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
5. Normuratov A. – *Elektron darsliklar va ularning didaktik imkoniyatlari*. – Toshkent: TDPU, 2021.
6. D. Jononov – *Kimyo fanini o‘qitishda interfaol usullar*. – Samarqand, 2018.

TALABALARDA MA’NAVIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Ibragimova Dilnoza Rashid qizi,
O‘zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti doktoranti

Annotatsiya *Mazkur maqolada ma’naviy qadriyatlar, ma’naviyat va qadriyat tushunchalarining turli adabiyotlardagi turlicha tasniflari o‘rganilgan. Talabalarda ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirishning dolzarbligi, ularni amalga oshirishda oldimizda turgan vazifalar va pedagogik strategiyalari yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ma’naviy qadriyatlar, ma’naviyat, qadriyat, pedagogik strategiya, ma’naviy immunitet.*

Аннотация *В данной статье рассматриваются различные классификации духовных ценностей, духовности и ценностных понятий в различной литературе. Освещена актуальность и педагогические стратегии развития духовных ценностей у учащихся*

Ключевые слова: *духовные ценности, духовность, ценность, педагогическая стратегия, духовный иммунитет.*

Abstract *this article explores the different classifications of spiritual values, spirituality and value concepts in different literature. The current relevance and pedagogical strategies for the development of spiritual values in students are highlighted*

Key words: *spiritual values, spirituality, value, pedagogical strategy, spiritual immunity.*

Kirish

Ta’lim jarayonini innovatsion tashkil etishda pedagogika sohasidagi bilimlardan foydalanish, ularni amaliyotda qo‘llash metodlarini takomillashtirish bo‘yicha AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Xitoy, Singapur, Janubiy Koreya kabi dunyoning rivojlangan mamlakatlarida ta’lim sohasini modernizatsiyalash, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, o‘qitishning didaktik asoslarini global strategiyalar sifatida pedagogik amaliyotga tatbiq etish tendensiyalari kuzatilmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda ta’lim eng noyob kapital sifatida qadrlanayotgan bugungi sharoitda uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida “ta’lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish» dolzarb vazifa etib belgilandi [2].

Yurtimizda mavjud ta’lim tizimini rivojlantirishda ma’naviy merosimizni unutmagan, kelajak avlodga to‘la-to‘kis holda yetakazilgan, milliy-ma’naviy qadriyatlarimizga asoslangan milliy tarbiya bugungi rivojlangan, zamonaviy jamiyatimizning oldida turgan eng dolzarb muammolardan biridir.

Yuqorida keltirilib o‘tilgan fikrlarimizni to‘ldirib, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Umuminsoniy, milliy qadriyatlar, vatanparvarlik g‘oyasi Yangi O‘zbekistondagi islohotlarni o‘zgarib borayotgan zamon sharoitida texnologiya asri bolalariga chuqurroq, zamonaviy usullarda yetkazish”[1] lozim.

Talabalarda ma’naviy qadriyatlarni samarali rivojlantirish uchun nazariy asoslangan, innovatsion, raqamli muhitga moslashgan pedagogik strategiyalarning yetishmasligi mavzumizning dolzarbligini ko‘rsatdi.

Adabiyotlar tahlili: Respublikamiz tadqiqotchi olimlaridan S.Nishonova Sharq Uyg‘onish davri pedagogik fikr tarqqiyotida barkamol inson tarbiyasi, Sh.Taylanova o‘z ilmiy tadqiqotida oliy ta’lim muassalari talabalarida qadriyatlar tizimini

rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirishni yoritib bergangan. Z.B. Jalilov Sharq mutafakkirlari yaratgan tarbiyaviy qadriyatlardan ta’lim jarayonida foydalanish texnologiyalarini, S.M.Yo‘ldosheva sog‘lom avlodni ma’naviy tarbiyalashning ijtimoiy-pedagogik asoslarini tatbiq etganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tadqiq etilayotgan mavzuni yoritishda tarixiy-qiyosiy, qiyosiy-tanqidiy o‘rganish va tahlil etish metodlari asosida muhokamaga tortildi.

Ma’lumki, o‘zagini “ma’naviyat” va “qadriyat” tushunchalari tashkil etuvchi va belgilari amaliyotda ko‘zga tashlanuvchi “ma’naviy qadriyatlar” tushunchasi ilmiy adabiyotlarda ko‘zimizga tashlanadi.

Ma’naviyat – moddiy hayot bilan doimo yonma-yon yuradigan, inson, xalq va jamiyat hayotining ajralmas qismi bo‘lgan ijtimoiy hodisadir [6; 345-b.].

Qadriyat – inson va jamiyat ma’naviyatining tarkibiy qismi, olamdagi voqealar, hodisalar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab va tartiblarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladigan tushunchadir [7; 757-b.].

I.Abdullayev “Manaviyat arabcha so‘z bo‘lib, “ma’no” fe’lidan olingan va ruh, aql, idrok, ruhiy holat, ichki kayfiyat, dadilllik, jasorat, xususiyat, mohiyat, g‘amho‘rlik, qayg‘urish, did kabi bir qancha ma’nolarni anglatadi” [3] deb ta’kidlaydi.

A.Erkayev esa ma’naviyat tushunchasini quyidagicha o‘zaklarga ajratadi: birinchi o‘zagi – arabcha “ma’no”ni anglatsa, ikkinchisi esa – qadimgi hind falsafasining “manas” tushunchasiga borib taqaladi. Uning fikricha, Sharq falsafasidagi mu’taziylar tabiat va jamiyatdagi narsa va hodisalarning, ruhoniyat olamidagi sir-u asrorlarning mohiyati “mana”ga atama sifatida asos soldilar [4].

Shuningdek, “Ma’naviyat – millatning asrlar davomida shakllangan, ildizlari uning tarixiy tajribalari va ijtimoiy madaniy rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ichki (aqliy) intellektual va sobit hissiy (emotsional) dunyosidir ” deb yozadi A.Erkayev [5].

Agar, ma’naviy qadriyatlarning mazmuni va mohiyatiga nazar soladigan bo‘lsak, ushbu tushunchadagi “ma’naviyat” va “qadriyat” tushunchalarining har ikkalasi ham insonning ruhiyati bilan bog‘liq fenomen sifatida yuzaga chiqadi.

Tahlil va natijalar

Ma’naviy qadriyatlar – bu shaxsning jamiyatga, o‘ziga va boshqalarga, qolaversa, tabiatga bo‘lgan oqilona munosabatining o‘ziga xos ifodasidir.

Ma’naviy qadriyatlar ijtimoiy ahamiyati jamiyat taraqqiyotida alohida ahamiyat kasb etar ekan, uning evolyutsiyasi va strukturasiga ham to‘xtalib o‘tish lozimdir.

Ma’naviy qadriyatlar evolyutsiyasi qadim zamonlardan boshlab yuzaga kelgan bo‘lib, asrlar, yillar davomida shakllanib, rivojlanib, taraqqiy etib kelmoqda. Birgina O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgan dastlabki kundan boshlab, ma’naviyatni, ma’naviy qadriyatlarimiz, milliy o‘zlikni, diniy e’tiqodlarimizni anglashga bo‘lgan e’tibor o‘zgardi. Ma’naviy qadriyatlarning yuksalishiga sabab bo‘lgan jarayonlar ta’sirida hozirgi kunda yangi taraqqiyot (milliy tiklanishdan milliy yuksalishga o‘tish) bosqichida yashamoqdamiz.

Mustaqillikning poydevorini mustahkamlash uchun esa fuqarolar ma’naviy kamoloti zarur, albatta. Ma’naviy kamolot sur’atlarini tezlashtirish, tarbiya va ta’lim ishlarini yangicha yo‘lga qo‘yish, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni muntazam amalga oshirib borish hozirgi zamonaviy davrning eng aktual masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Darhaqiqat, ijtimoiy-ma’naviy hayotning yangilanishi fuqarolarning ma’naviy qadriyatlarini shakllanishi bilan uzviy aloqadorligi, uni fuqarolar, ayniqsa yoshlar ongida rivojlantirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qoladi.

Ilmiy tadqiqotimizni amalga oshirish, dasavval, biz oldimizda turgan quyidagi vazifalarni bajarishimizni ko‘zda tutadi:

-talabalarda ma’naviy qadriyatlarning shakllanish holati va mavjud muammolar tahlili;

-oliy ta’lim ta’labalarida ma’naviy qadriyatlarning bugungi kundagi holatini eksperimental aniqlash:

-talabalarning internetdagi bugungi dezinformatsiya, axloqiy buzilishlar va g‘oyaviy tahdidlarga nisbatan “manaviy immunitet”ining darajasini aniqlash.

-ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirishga ta’sir etuvchi ichki (motivatsiya, dunyoqarash) va tashqi (globallashuv jarayonlari, media, ijtimoiy tarmoqlar) omillar tahlili.

-ma’naviy tarbiya jarayonida uchraydigan pedagogik-psixologik qiyinchiliklar va kamchiliklar.

O‘rganilgan tahlil natijalaridan kelib chiqib, talabalarda ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirishning quyidagi pedagogik strategiyalarini taklif etamiz:

Interfaol ta’lim usullarini qo‘llash strategiyalari: keys-stadi (haqiqiy axloqiy dilemmalar asosida), geymifikatsiya elementlari (aktual yondashuv: raqamli hikoyachilik (digital storytelling), simulyatsion o‘yinlar va vebinarlar orqali qadriyatlarni singdirish).

Axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish strategiyasi: virtual sayohatlar va VR/AR texnologiyalari orqali tarixiy-madaniy meros va ma’naviy qadriyatlarni o‘zlashtirish.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirib singdirish strategiyasi: milliy qahramonlar va tarixiy shaxslarning zamonaviy media formatlarida targ‘iboti.

Xulosa talaba-yoshlar ongida ma’naviy qadriyatlarni tiklash, ularni boyitish, takomillashtirish va rivojlantirish barobarida ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy innovatsion pedagogik strategiyalar asosida singdirish mamlakatimizda Uchinchi Renessans davri poydevorini barpo etish bilan bog‘liq eng muhim ustuvor vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Ta’lim sohasidagi islohotlar ijrosi va kelgusidagi vazifalarga bag‘ishlangan videoselektr yig‘ilishi.

2. Incheon declaration/ Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea).

3. Abdulloh Ismatulloh. Ma’naviyat va ma’rifat // - T.: Milliy tiklanish, 1996, 12 noyabr.

4. Erkayev A. M’anaviyat – millat nishoni. – T.: Ma’naviyat, 1999. – 10-11 b.

5. Erkayev A. Ma’naviyat – ustun yo‘nalish. // – T.: Iqtisod va hisobot. – 1996 yil 2-son. – 20-22 b.

6. Маънавият асосий тушунчалар луғати. // Қ.Назаров ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2021. – 816 б.

7. Маънавият асосий тушунчалар луғати. // Қ.Назаров ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2021. – 816 б.

MATNLARNI AVTOMATIK SENTIMENT TAHLIL QILISHDA KONTEKSTGA BOG'LIQ OMILLAR

Allanazarova Saboxat Yusupboyevna,
ToshDO'TAU tayanch doktoranti

Annotatsiya. *XXI asr texnologiyalar va intellektual salohiyat asrida insonlarning fikrini o'rganish bo'yicha yangi metod – sentiment tahlili paydo bo'ldi. Tahlil jarayonida ijtimoiy tarmoqlardagi foydalanuvchi sharhlarining umumiy ohangi — ijobiy, salbiy yoki betaraf kayfiyatini belgilash orqali undagi subyektiv fikr-mulohazalar ochib beriladi. Matnlarni sentiment jihatdan tahlil qilishda faqat ijobiy yoki salbiy so'zlarni aniqlash yetarli emas. Chunki baholovchi ma'no ko'pincha kontekst bilan belgilanadi. Ayrim leksik birliklar turli nutqiy vaziyatlarda o'z qutbini o'zgartirishi yoki betaraflashishi mumkin. Shu bois, sentiment tahlil jarayonida leksik birliklarning bahosiga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olish zarur.*

Kalit so'zlar: *sentiment tahlili, ijtimoiy tarmoqlar, foydalanuvchi sharhlari, subyektiv fikrlar, kontekst, baholash.*

Аннотация. *В XXI веке, в эпоху технологий и интеллектуального потенциала, появился новый метод изучения мнений людей — анализ сентиментов. В процессе данного анализа выявляется общий тон пользовательских комментариев в социальных сетях — положительный, отрицательный или нейтральный, что позволяет определить субъективные суждения, выраженные в тексте. При сентимент-анализе текстов недостаточно лишь фиксировать положительные или отрицательные слова, поскольку оценочное значение во многих случаях определяется контекстом. Отдельные лексические единицы в разных речевых ситуациях могут менять свою полярность или становиться нейтральными. Поэтому в процессе сентимент-анализа необходимо учитывать факторы, влияющие на оценочность лексических единиц.*

Ключевые слова: *анализ сентиментов; социальные сети; пользовательские комментарии; субъективные суждения; контекст; оценочность.*

Annotation. *In the 21st century, known as the era of technology and intellectual potential, a new method for studying human opinions — sentiment analysis — has emerged. This method identifies the overall tone of user comments on social networks — positive, negative, or neutral — thereby revealing subjective judgments expressed in the text. In sentiment analysis, simply detecting positive or negative words is not sufficient, since evaluative meaning is often determined by context. Certain lexical units may shift their polarity or become neutral in different communicative situations. Therefore, it is essential to consider the factors influencing the evaluative nature of lexical units during sentiment analysis.*

Keywords: *sentiment analysis; social networks; user comments; subjective judgments; context; evaluation.*

Fan va texnikaning yuksak darajada rivojlanishi natijasida ijtimoiy saytlar orqali qabul qilinadigan ma'lumotlar hajmi boshqarib bo'lmaydigan tarzda keskin oshib ketdi. Ko'pchilik foydalanuvchilar duch keladigan asosiy muammo - vaqt yetishmasligi. Sababi, barcha ma'lumotlarni o'qishning iloji yo'q. Bu esa ushbu ma'lumotlarni saralash zaruratini tug'diradi. Shu sababli tabiiy tillar jarayoni (NLP), mashinaviy o'qitish (ML), ma'lumotlarga ishlov berish (Data Science) va sun'iy

intellekt kabi sohalarga qiziqishning o‘sishi kuzatildi. Sentiment tahlili tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) doirasidagi eng faol va istiqbolli tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv matnlarda ifodalangan inson fikrlari, hissiyotlari, baholari hamda munosabatlarini avtomatik tarzda aniqlash imkonini beradi. Dastlab sentiment tahlili matndagi emotsional mazmunga ega leksik birliklarni aniqlash maqsadida qo‘llanilgan bo‘lsa, bugungi kunda u semantik, sintaktik va pragmatik omillarni ham qamrab olgan holda, kompyuter lingvistikasi doirasida keng miqyosda tadqiq etilayotgan dolzarb ilmiy sohaga aylangan.

Inkor shakli va sentiment qutblanishi. Sentiment tahlilida inkor shakllari eng kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biri sifatida e’tirof etiladi. Tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, inkor konstruktsiyasi ijobiy baholovchi so‘zlarni salbiyga, salbiyni esa ijobiyga aylantirishi mumkin (Pang & Lee, 2008; Liu, 2012). Masalan: *“yaxshi” (+2) → “yaxshi emas” (−2)*; *“muvaffaqiyatli” (+2) → “muvaffaqiyatsiz” (−2)*. Biroq obyektiv mazmundagi gaplarda (masalan, *“Aziza uyda” → “Aziza uyda yo‘q”*) qutblilik o‘zgarishi kuzatilmaydi (Polanyi & Zaenen, 2006).

O‘zbek tilshunosligida inkor shaklining ifodalanishi morfologik, sintaktik va leksik vositalar orqali amalga oshirilishi alohida o‘rganilgan (G‘ulomov & Asqarova, 1965; Usmon, 1985; Qayumova, 2000). Xususan, *–ma* bo‘lishsizlik affiksi, *emas* to‘liqsiz fe’li, *yo‘q* yordamchisi, *hech* olmoshli birliklar, shuningdek *na…na* bog‘lovchisi ham inkorni ifodalashda muhim vositalar sifatida tilga olinadi. Tadqiqotlarda o‘zbek tili **polinegativ til** sifatida baholangan bo‘lsa (Qayumova, 2000), ingliz tili **mononegativ til** sifatida tavsiflanadi (Horn, 1989). O‘zbek tilshunosligida inkorning ifodalanishi turli usullar orqali izohlanadi:

- **morfologik**: fe’lning shaxsli shakliga –ma qo‘shimchasi, harakat nomiga –maslik affiksi qo‘shilishi;
- **sintaktik**: to‘liqsiz fe’l emas yoki mustaqil yo‘q yordamida ifodalash;
- **leksik**: hech kim, hech qachon, hech yerda kabi olmoshlar yordamida;
- **bog‘lovchi**: na...na konstruktsiyasi orqali;
- **prefiksal**: no-, be- kabi affikslar yordamida.

Tilshunoslar fikricha, o‘zbek tilida bir nechta inkor elementlari bir gap tarkibida birgalikda qo‘llanishi mumkin. Bu xususiyat uni **polinegativ til** sifatida tavsiflaydi. Ingliz tilida esa bunday hodisa kuzatilmaydi va u **mononegativ til** hisoblanadi.

Modifikatorlar va intensivlik. Sentiment tahlilida **modifikatorlar** matndagi his-tuyg‘ularni kuchaytiruvchi yoki pasaytiruvchi birliklar hisoblanadi (Kennedy & Inkpen, 2006). Masalan, *“Bu film yaxshi” → “Bu film juda yaxshi”*. Kuchaytiruvchilar tarkibiga *juda, nihoyatda, albatta* kabi birliklar, pasaytiruvchilarga esa *sal, bir oz, ehtimol* kabi so‘zlar kiradi. O‘zbek tilida modifikatorlarning yana bir xususiyati – **morfologik intensivlash** bo‘lib, sifat yoki ravishning bo‘g‘ini takrorlanish orqali orttirma daraja ifodalanadi (*qizil → qip-qizil, yashil → yam-yashil*). Bu hodisa turkiy tillar uchun xos bo‘lib, qisman takrorlash (partial reduplication) deb yuritiladi (Johanson & Csató, 1998). **Kuchaytiruvchilar**: qat’iylik va ishonch bildiruvchi modal birliklar (darhaqiqat, albatta, shubhasiz) hamda daraja ravishlari (juda, nihoyatda, eng). **Pasaytiruvchilar**: noaniqlikni bildiruvchi modal so‘zlar (shekilli, ehtimol, balki) va miqdoriy yumshatkichlar (sal, bir oz, picha).

Irrealis va baholovchilik. Tilshunoslikda **irrealis** tushunchasi jumlada real voqelik emas, balki ehtimoliy, shartli yoki taxminiy ma’noni ifodalash vositasi sifatida talqin qilinadi (Palmer, 2001). Sentiment tahlilida esa irrealis konteksti hissiyotli so‘zlarning qutblanishini neytrallash yoki pasaytirishga olib keladi (Wiebe et al.,

2004). Masalan: *“Bu yaxshi bo‘lishi mumkin”* jumlasida *mumkin* modali *“yaxshi”* so‘zining ijobiy qiymatini pasaytiradi.

1 - jadval:

O‘zbek tilida Irrealiya (noaniqlik) holatini bildiruvchi asosiy unsurlar

Irrealiya turlari:	***Modal so‘zlar:***	***Qo‘llanilishi:***	***Izoh:***
Modal fe’llar	mumkin, ehtimol, kerak, lozim, shart	Hodisaning sodir bo‘lishi yoki ehtimoliy natijalar haqida noaniq ifoda berish	Ehtimollik darajasi yuqori yoki past bo‘lishi mumkin
Shartli ifodalar	agar, -sa, babodo, basharti	Biror harakatning sodir bo‘lishi boshqa bir shartga bog‘liqligini	Boshqa hodisaga bog‘liq holda noaniqlik bildiradi
Ehtimollik so‘zlari	ehtimol, balki	Fikr yoki qarashning shaxsiy taxmin yoki gumon ekanligini ifodalaydi	Aniqlikni tasdiqlamaydi
Niyat fe’llari	niyat qilmoq, xohlamoq, orzu qilmoq, umid qilmoq	Biror natijaga yetishish istagi, lekin uning aniq ro‘y berishi aniq kafolatlanmaydi	Hissiy baho noaniqlik bilan chegaralanadi
Bo‘lishsizlik olmoshi	hech kim, hech narsa, hech qanday	Hodisani to‘liq rad etish yoki sodir bo‘lmasligini bildiradi	Bu turdagi so‘zlar kontekstga bog‘liq ravishda hissiyotni zaiflashtiradi
Buyruq va istak mayli	iltimos, shunday qiling, kerak	Maqsadga erishish uchun taflif yoki buyruq berish, lekin natija aniq emas	Aniqlik yo‘q, faqat maqsad ifodalangan

Mazkur muammolarning yechimi sifatida tadqiqot ishimizda modifikatorlar tarkibiga kirgan 33 ta birlikning graduatsiyaga asoslangan foiz klassifikatsiyasi, 10 ta inkor shakl uchun mos foiz qiymatlar berildi.

Xulosa

Kontekstual darajada sentimentni aniqlash yondashuvi an’anaviy so‘z darajasidagi tahlilga nisbatan yanada mukammal va ishonchli natijalarni beradi. Chunki matndagi so‘zlarning semantik o‘zaro bog‘liqligini, sintaktik qurilishini hamda pragmatik kontekstini hisobga olish orqali hissiyot ifodasining nozik ma’nolarini aniqlash mumkin. Bu yondashuv, ayniqsa, ijobiy va salbiy fikrlar birgalikda ifodalangan ijtimoiy tarmoqdagi izohlarni tahlil qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘ulomov A., & Asqarova M. (1965). Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: O‘zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi.
2. Horn L. (1989). A natural history of negation. Chicago: University of Chicago Press.
3. Johanson L., & Csató É.Á. (1998). The Turkic languages. London: Routledge.

4. Kennedy A., & Inkpen D. (2006). Sentiment classification of movie reviews using contextual valence shifters. Computational Intelligence, 22(2), 110–125.
5. Liu B. (2012). Sentiment analysis and opinion mining. San Rafael, CA: Morgan & Claypool.
6. Palmer F. R. (2001). Mood and modality. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Pang B., & Lee L. (2008). Opinion mining and sentiment analysis. Foundations and Trends in Information Retrieval, 2(1–2), 1–135.
8. Polanyi L., & Zaenen, A. (2006). Contextual valence shifters. In J. Shanahan, Y. Qu, & J. Wiebe (Eds.), Computing attitude and affect in text: Theory and applications (pp. 1–10). Dordrecht: Springer.
9. Qayumova M. (2000). O‘zbek tilida bo‘lishsizlikning ifodalanishi (Nomzodlik dissertatsiyasi). Toshkent.
10. Usmon, O. (1985). Hozirgi o‘zbek tili morfologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi.
11. Wiebe J., Wilson T., Bruce R., Bell M., & Martin M. (2004). Learning subjective language. Computational Linguistics, 30(3), 277–308.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR MUHITIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI INTELLEKTUAL FAOLIYATGA OLIB KIRISH

Maxamatova Feruza Safaraliyevna,
A.Qodiriy nomidagi JDPU doktoranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual salohiyatini oshirish usullari va mazmuni, samarali vositalar xususida fikr yuritilgan. O‘qituvchini yangi raqamli kompetensiyalariga qanday bo‘lishi jahon pedagogikasi misolida bayon qilingan. Raqamlashtirish kompyuterlashtirishni joriy qilinishi, hayotni va jamiyatni barcha sohalariga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Oliy ta’limda raqamli texnologiyalar ahamiyati, ulardan oqilona va samarali foydalanish talablari keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli texnologiya, integratsiya, ta'lim jarayoni, yangi texnologiyalar, raqamli ta'lim, onlayn ta'lim, interaktiv metodlar, sun'iy intellekt, pedagogik innovatsiyalar, o‘qitish samaradorligi, o‘quvchilarning o‘z-o‘zini o‘rganishi, ta'lim tizimi, virtual klasslar, ta'lim platformalari, ta'limda integratsiyasi, o‘qituvchilarni tayyorlash, bilim olish usullari, ta'limning raqamli transformatsiyasi, o‘qitishning yangi metodlari, texnologik ta'sir, pedagogik yondashuvlar.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются способы и содержание повышения интеллектуального потенциала будущих учителей в условиях цифровых технологий, а также эффективные средства для этого. Описаны новые цифровые компетенции педагога на примере мировой педагогической практики. Внедрение цифровизации и компьютеризации оказывает влияние на все сферы жизни и общества. Отмечается важность цифровых технологий в высшем образовании и приводятся требования к их рациональному и эффективному использованию.*

Ключевые слова: *цифровые технологии,интеграция, образовательный процесс, новые технологии, цифровое образование, онлайн-обучение, интерактивные методы, искусственный интеллект, педагогические инновации, эффективность обучения, самостоятельное обучение учащихся, система образования, виртуальные классы, образовательные платформы, интеграция в образовании, подготовка учителей, способы получения знаний, цифровая*

трансформация образования, новые методы обучения, технологическое воздействие, педагогические подходы.

Abstract: *This article discusses methods and content for enhancing the intellectual potential of future teachers in the context of digital technologies, as well as effective tools for this purpose. It outlines the new digital competencies required of teachers, illustrated through examples from global pedagogy. The introduction of digitalization and computerization is impacting all areas of life and society. The article also highlights the importance of digital technologies in higher education and presents the requirements for their rational and effective use.*

Key words: *digital technology, integration,educational process, new technologies,digital education, online education, interactive methods, artificial intelligence, pedagogical innovations, teaching effectiveness, students' self-learning, education system, virtual classrooms, educational platforms, integration in education,teacher training, methods of acquiring knowledge, digital transformation of education, new teaching methods, technological impact,pedagogical approaches.*

Hozirgi zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar, innovatsion teznologiyalar har bir sohada, har bir jabhada ishtirok etadi. Xususan, ta'lim sohasida ham. XXI asr raqamli texnologiyalar asri. Raqamli ta’lim muhitlari zamonaviy ta’lim tizimlarida markaziy o‘rinni egallab, zamonaviy bilimlarni yetkazib berish, ulardan foydalanish va o‘z-o‘zini baholashga ta’sir qiladi. Shunday ekan, ta'lim sohasini ham raqamli texnologiyalar chetlab o‘tmaydi. Yangi texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini yaxshilaydi, ko‘plab imkoniyatlar yaratadi. Pedagogik faoliyatni samarali olib borishda o‘qituvchining asosiy vositalari hisoblanadi. Har bitta ta'lim jarayoni o‘zining zamonaviy texnologiyalarga boyligi va yangicha yondashuvlari bilan o‘z sifat darajasini ko‘taradi. Butun dunyoda hozir katta e’tibor ostida turgan tushunchalar bular “raqamli savodxonlik, “raqamli ta’lim”, “raqamli ta’lim muhiti”, “raqamli didaktika” bo‘lib hisoblanadi. Hozirgi vaqtda raqamlashtirish inson faoliyatining barcha sohalarini ishonch bilan tezkor egallab bormoqda. Jamiyat oldida endi ana shu raqamli kasbiy kompetensiyalarga ega bo‘lgan mutaxassislarni tarbiyalash vazifasi turibdi. Prezident Sh.M.Mirziyoyev raqamli iqtisodiyot, raqamli ta’lim, raqamli aqlli shaharlar qurish minglab dasturchilar tayyorlash to‘g‘risida qarorlar va farmoyishlar chiqardilar. Raqamli iqtisodiyot raqamli turizm va raqamli ta’lim sohasida qator mutaxassislar tayyorlash ta’lim dasturiga kiritilgan. Davlat xizmatlarini yo‘lga quyib butun aholiga raqamli ta’lim berish ularda raqamli murojat ko‘nikmalarini, telefon va kompyuterlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘lga qo‘yilmoqda.

Bugungi kunda, ta'limning asosiy vazifasi ta'lim oluvchilarni axborot - ta'lim muhiti sharoitida mustaqil ravishda faoliyat ko‘rsata olishga o‘rgatishdan iboratdir. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash sharoitini yaratib berish zarur .

Informatizatsiyalashtirish ta’lim sohasida ma’lumotlarni to‘plash ishlov berish saqlash va texnik vositalardan foydalanib o‘quvchi va o‘rganuvchilarga uzatib ularning tafakkurlari va intelektual qobiliyatlariga takomillashtirish nazarda tutiladi. Raqamli transformasiya tufayli zamonaviy sharoitda oliy ta'lim tizimining rivojlanishi o‘quv jarayonini qurishga, shu jumladan ilg‘or o‘quv texnologiyalaridan foydalangan holda zamonaviy elektron axborot-ta'lim muhitini yaratishga, ta'limni boshqarish strategiyasini amalga oshirishga va individual xususiyatlarga asoslangan o‘quv materiallarini moslashtirishga yangi talablarni qo‘yadi. Elektron ta'limni jadal joriy etish va raqamli ta'lim muhitini rivojlantirish sharoitida ta'lim formatlari o‘zgarib bormoqda, ta'lim paradigmasi oflayn va onlayn ta'limni birlashtirish sharoitida amalga

oshiriladigan gibrid o‘quv jarayoniga o‘tmoqda. Bu davlatimizning ta’lim sohasidagi nufuzli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli ta’lim tizimini yaratish HEMIS dasturi oliy ta’limda ta’limni raqamlashtirishning yorqin namunasi bo‘lib hisoblanadi. Ta’limni barcha turlarini raqamlashtirishni shu darajaga yetkazish kerakki u aholining barcha qatlamiga ta’lim olishga imkon yaratib bersin. Ta’limni raqamlashtirishni shu darajaga yetkazish kerakki barcha ta’lim tashkilotlari va boshqaruv tizimidagi xodimlar undan foydalana olsinlar. Oliy ta’limda HEMIS, o‘rta maxsus ta’limda, o‘rta ta’limda elektron kundalik va hokazolar yo‘lga tizimli qo‘yilishi kerak. Raqamli ta’lim va raqamli iqsodiyotda har bir ishtirokchining kompotensiyalari bo‘lishi kerak. Bu degani har bir fuqaroning shaxsiy kompotensiyalari elektron muhitda shakllantiriladi. Uning ko‘nikma, malaka, bilim, kompotensiyalari to‘plagan tajribasi, turli yutuqlari ko‘rinib turadi. Bu fuqaroni mehnat bozorida raqobatbardoshligini ko‘rsatadi. Insonni mehnat bozorida raqobatbardoshligini ko‘rsatadi. Inson mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish maqsadida yetishmaydigan kompetensiyalarini shakllantiradi va malakasini oshiradi. Masalan hozirgi magistratura va maqsadli doktoranturada chet tilini bilish darajasini belgilovchi ma’lum sertifikat va guvohnomalarni bo‘lmasligi ularni kompetensiyasini oshirishga va malakasini takomillashtirishga turtki beradi. Iqtisodni raqamlashtirish to‘g‘risidagi davlat siyosati, ta’lim o‘rta maxsus ta’lim sohasigacha raqamlashtirilgan sohada ishlay oladigan kompetensiyali xodimlarni pedagoglarni tayyorlash masalasini qo‘yadi. Yangi informatsion va komunikatsion texnologiyalar. raqamlashtirilgan muhitda to‘g‘ri yo‘nalishini olishda pedagoglarga qo‘shimcha bilimlar, malakalar zarur bo‘ldi. Raqamli ta’lim va raqamli ta’lim muassasida faoliyat yuritish uchun raqamli kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerak. Bundan tashqari, ta’lim dasturlari, onlayn viktorinalar va virtual simulyatsiyalar kabi raqamli vositalar o‘rganishni yanada qiziqarli va interaktiv qilib, mustaqil ta’lim samaradorligini yanada oshirishi mumkin. Raqamli vositalardan foydalanish, shuningdek, o‘qituvchilarga o‘quv jarayoni haqida qimmatli tushunchalar berishi mumkin, bu ularga alohida talabalar qo‘shimcha yordam yoki ko‘rsatmalarga muhtoj bo‘lishi mumkin bo‘lgan sohalarni aniqlash imkonini beradi.

Pedagog o‘quvchilarning faolligi va bilimini tanqidiy obyektiv, tahlil qilib baholay olishi kerak. O‘z vaqtida qayta aloqani o‘rnatishda raqamli texnologiyalardan foydalanishi lozim. O‘qituvchi raqamli resurslarga kira olishi kerak, shunday qobiliyatga ega bo‘lishi kerak. Shu bilan birga ta’limga differensiallashgan va individual, shaxsiy yondashuvni tarbiyalashi kerak bu bilan o‘quvchilarni ham raqamli texnologiyalarga jalb qilishi kerak. O‘quvchilarda tug‘iladigan raqamli ta’lim muammolarini hal qilishi kerak. O‘quvchilarni raqamli ta’limda o‘zini ko‘rsatishga yo‘l ochib berishi kerak. O‘qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor,elektron doska va hokazo) foydalanishi, interfaol metodlar asosida dars o‘tishi ham mumkin. O‘qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko‘p bo‘lsa, mazmun shunchalik oshadi.

Ta’limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e'tirof etish lozim. Har bir o‘qituvchi ta'limda individual ravishda yangilik kiritishi mumkin. O‘z fanining mazmun-mohiyati, mavzulari, shu sohadagi yaratilgan ilm-fan yutuqlari va innnovatsiyalar haqida yangi ma'lumotlarni o‘rgangan holda o‘qitish jarayonida ularni qo‘llab, misollar keltirib, ta'limda yangi metodni yaratishi, hamda shu asosida dars

o‘tishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar o‘qituvchi o‘z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi, uni yaxshilashga doir yangilik kiritishga harakat qiladi. Pedagog kasbiy hamkorlikda o‘zini informatsiyani yig‘ish, raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarni oldidagi muammolarni yuqori saviyada hal qila olishi kerak. Raqamli texnologiyalarda o‘quvchilarni samarali o‘qishi va ta’lim olishini ta’minlashi lozim. Raqamli didaktikani rivojlanishi uchun didaktik loyixalar va birgalikdagi ta’lim olish va yangi bilimlarni o‘zlashtirishni ko‘zda tutadi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, quyidagi xulosaga kelishimiz mumkin. pedagoglar raqamli mihitda ishlash bilan birga to‘plagan ma’lumotlarni interfaol ishlash ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlash fan, ta’lim va zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilishni talab etuvchi kompleks jarayondir. Bu jarayon nafaqat bilimlarni uzatish, balki talabalarning intellektual salohiyatini oshirish, ularning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va axborot texnologiyalari yordamida muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Shuni qayd etish lozimki, ta'limni raqamlashtirish birinchi navbatda, talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida onlayn ko‘rinishdagi muloqot integratsiyasini rivojlantirsa, ikkkinchi tomondan, talabalarning o‘z ustida ilg‘or o‘quv texnologiyalaridan foydalangan holda mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shaklantiradi. Bu esa hozirgi rivojlanish jarayonida raqamlashtirishning yangi tendensiyalarini ta'lim jarayoniga qo‘llashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909- sonli “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-dekabrdagi “O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947 – son Farmoni.
3. Tashmatova G. “Raqamli texnologiyalar muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini oshirish”. theory and analytical aspects of recent research International scientific-online conference Part 20: DECEMBER 9th 2023.151-154.
4. Orishev J.B. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayonini tashkil etishdagi o‘rni // Ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalari” mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Jizzax 23 aprel. 2021 y. B. 167-170 Barkamol avlod- “O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori". Toshkent-1997.
5. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. T.: Fan. 2009. -146 b.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIIY MATNLARNI O‘QITISH ORQALI VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION USULLARI

O‘ktamova Mehrigiyo A‘zamovna,
Buxoro Davlat Pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Mazkur tadqiqot ishida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda o‘qish savodxonligi darslarining tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilingan. Ayniqsa, badiiy matnlarni innovatsion metodlar asosida o‘qitish orqali o‘quvchilarning milliy ongini, Vatanga sadoqatini shakllantirish*

yo‘llari asoslab berilgan. Tadqiqot davomida kuzatuv, tajriba-sinov, suhbat, kontent-tahlil kabi usullar qo‘llanilib, innovatsion yondashuvlarning samaradorligi amaliy misollar asosida ko‘rsatib berilgan.

Tayanch so‘zlar: *Boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, badiiy matn, vatanparvarlik, his-tuyg‘u, tarbiya, metodika, innovatsion yondashuv, dramatizatsiya, rasm chizish, multimedia, emotsional o‘qish, shaxsiy rivojlanish, milliy g‘urur, o‘quvchi faolligi, mustaqil fikr, samimiylik, og‘zaki nutq, bolalar adabiyoti, o‘qituvchi roli*

Annotation. *This research explores the educational potential of reading literacy lessons in fostering patriotism among primary school students. The study particularly emphasizes the use of innovative methods in teaching literary texts to develop national consciousness and devotion to the homeland. Methods such as observation, experimental testing, interviews, and content analysis were applied to demonstrate the effectiveness of innovative approaches through practical examples.*

Keywords: *primary education, reading literacy, literary text, patriotism, emotion, upbringing, methodology, innovative approach, dramatization, drawing, multimedia, emotional reading, personal development, national pride, student engagement, independent thinking, sincerity, oral speech, children's literature, teacher’s role*

Аннотация. *В данном исследовании проанализированы воспитательные возможности уроков читательской грамотности в формировании патриотических чувств у учащихся начальных классов. Особое внимание уделено обучению художественным текстам с применением инновационных методов как способу развития национального самосознания и преданности Родине. В ходе исследования использовались такие методы, как наблюдение, эксперимент, интервью и контент-анализ, что позволило на практических примерах показать эффективность инновационных подходов.*

Ключевые слова: *начальное образование, читательская грамотность, художественный текст, патриотизм, эмоция, воспитание, методика, инновационный подход, драматизация, рисование, мультимедиа, эмоциональное чтение, личностное развитие, национальная гордость, активность учащегося, самостоятельное мышление, искренность, устная речь, детская литература, роль учителя.*

Kirish

Bugungi ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining qalbida Vatanga mehr, milliy qadriyatlarga hurmat va ona yurtga sadoqat tuyg‘usini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bu kabi yuksak insoniy fazilatlarni bolalikdan boshlab singdirish katta ahamiyatga ega. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi esa aynan shunday tarbiyaviy jarayonlar uchun eng qulay, hal qiluvchi davrdir. Bu yoshdagi o‘quvchilar dunyoni hissiy qabul qiladilar, ular uchun hayotiy haqiqatlar obrazlar orqali tushunarliroq va ta’sirchanroq bo‘ladi. Shuning uchun o‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlarni o‘qitish nafaqat til va nutq rivoji, balki ruhiy-ma’naviy kamolot vositasiga ham aylanadi. Badiiy asarlar orqali o‘quvchilar Vatan haqida fikrlashni, uni his etishni va undan faxrlanishni o‘rganadilar. Ushbu jarayonda esa innovatsion yondashuvlar – zamonaviy va ijodiy metodlar, texnologiyalar, emotsional ta’sir vositalari muhim o‘rin tutadi. Har bir dars o‘quvchida nafaqat bilim, balki chuqur his uyg‘otsa, u bolalikdan boshlab vatanparvarlikni yuragida his qila boshlaydi. Shunday qilib, boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlarni innovatsion yondashuvlar bilan

o‘qitish orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Tadqiqot maqsadi: Maktab ta’limining boshlang‘ich bosqichi inson shaxsining poydevori qo‘yiladigan muhim davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy fazilatlari, dunyoqarashi, Vatanga munosabati va hayotga bo‘lgan qarashi shakllana boshlaydi. Shu bois o‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlarni o‘qitish nafaqat til va nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishga, balki o‘quvchining qalbida vatanparvarlik tuyg‘usini uyg‘otishga ham xizmat qilishi kerak. Badiiy asar bolaga bevosita ruhiy ta’sir ko‘rsatadi, uning ongiga chuqur kirib boradi, his-tuyg‘ularini uyg‘otadi va tarbiyaviy samaradorlikni oshiradi.

Zamonaviy yondashuvlarda bu jarayonni faqatgina matn o‘qish yoki hikoya qilish bilan emas, balki innovatsion, ya’ni o‘ziga xos, ijodiy va faol metodlar orqali olib borish lozim. Masalan, badiiy matn asosida rolli o‘yinlar tashkil qilish, o‘quvchilarning his-tuyg‘ularini ifodalashga imkon beruvchi dramatizatsiyalarni qo‘llash, multimediali vositalardan foydalanish, matnga asoslangan rasm chizish, hissiy savol-javoblar yoki “agar sen shu qahramon bo‘lsang, nima qilarding?” kabi tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi topshiriqlar orqali o‘quvchini matn mohiyatiga chuqurroq olib kirish mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi hali hayotni yangi anglay boshlagan, sof va samimiy qalb egasidir. Shu sababli bu davrda berilgan har bir g‘oya, singdirilgan har bir tuyg‘u uning kelajak shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Aynan shu nuqtai nazardan olib qaralganda, o‘qish savodxonligi darslari orqali o‘quvchiga nafaqat o‘qish malakasi, balki Vatanga bo‘lgan muhabbat, faxr, sadoqat kabi ma’naviy fazilatlarni singdirish imkoniyati mavjud. Buning uchun o‘qituvchi dars jarayonini an’anaviy shakldan chiqib, o‘quvchini o‘ylantiradigan, ruhlantiradigan va unga jonli tajriba taqdim etadigan innovatsion usullarni qo‘llashi zarur.

Shunday usullardan biri — dramatizatsiya bo‘lib, u orqali bolalar matn qahramonlariga kirib, ularning harakatlari, niyatlari va his-tuyg‘ularini o‘z qalbidan o‘tkazib ijro etadilar. Bu jarayon o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Masalan, ona yurt haqida she’r o‘qibgina qolmay, uni sahnalashtirish orqali bola Vatanni faqat so‘z bilan emas, yurak bilan his eta boshlaydi.

Yana bir samarali yo‘l — tasviriy ifoda metodikasi, ya’ni bolalarga matndan keyin rasm chizish yoki voqea asosida hikoya yaratish topshiriladi. Bunday topshiriqlar bolaning ichki kechinmalarini, Vatan haqidagi tasavvurlarini obrazli ravishda yuzaga chiqaradi.

Multimedia texnologiyalaridan foydalanish ham vatanparvarlik tuyg‘usini kuchaytiradi. Masalan, Vatan haqidagi she’rlar fonida musiqiy fonlar, video ko‘rinishlar qo‘llanilsa, bola matn mazmunini chuqurroq anglaydi va his qiladi. O‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantiruvchi usullar — “Mening yuragimdagi Vatan”, “Agar men yurt himoyachisi bo‘lsam...” kabi esse yoki og‘zaki fikr ifodalari ham shaxsiy mas’uliyat va milliy iftixorni uyg‘otadi.

Shuningdek, o‘qituvchining shaxsiy namuna ko‘rsatishi ham muhim omildir. O‘quvchi o‘z ustozidan samimiy, yurakdan chiqqan Vatan haqidagi gaplarni eshitganida, ularga ishonadi va unga ergashadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchisi eng avvalo yurak bilan eshitadi, yurak bilan ishonadi va yurak bilan his qiladi.

Masalan, “Ona yurt” mavzusidagi she’rlarni o‘qigach, bolalardan o‘z yurtini qanday sevishini rasm orqali ifodalash, yoki kichik esse yozish so‘ralganda, u o‘z yurti haqida o‘z qalbidagi so‘zlarni ifodalay boshlaydi. Bu esa vatanparvarlikni shunchaki

tushuncha sifatida emas, balki yurakdan kechgan tuyg‘u darajasida shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, QR-kodli kitoblar, audio matnlar, raqamli dars ishlanmalari orqali darsni jonlantirish ham bugungi kunda samarali innovatsion vositalardan biridir.

Shuningdek, o‘qituvchining shaxsiy namunasi ham katta ahamiyatga ega. O‘z yurti haqida faxr bilan so‘zlaydigan, vatan haqida badiiy misollar keltira oladigan, har bir matnga chuqur hayotiy mazmun yuklaydigan o‘qituvchi bolada vatanparvarlik hissini jonlantiradi. Ayniqsa, maktab hayotidagi turli tadbirlar — “Vatanga sadoqat” darslari, o‘quvchilarning sahnalashtirilgan chiqishlari, yurtga bag‘ishlangan hikoya tanlovlari bu tuyg‘uni mustahkamlovchi kuchli vositalardir.

Badiiy matnlar orqali bolaga Vatanga mehr, milliy qadriyatlarga hurmat, ajdodlar bilan faxrlanish tuyg‘ularini singdirish mumkin. Ammo bu o‘z-o‘zidan yuz bermaydi. Buning uchun o‘qituvchi har bir darsga yondashishda yangilik kiritishi, o‘quvchini ruhlantiradigan, unda iftixor uyg‘otadigan, o‘z yurtini sevishga undaydigan usullarni izlab topishi, ularni faol qo‘llashi lozim. Faqat shundagina o‘qish savodxonligi darsi nafaqat o‘qitish, balki tarbiyalash vositasiga aylanadi va bolalikdan boshlab ona yurti uchun mas’uliyat hissi shakllana boshlaydi.

Tadqiqotni tashkil qilish uslublari: Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish badiiy matnlar orqali yanada samarali kechadi, ayniqsa bu jarayonda innovatsion usullar qo‘llansa. Quyida bu holat qanday amalga oshirilishi haqida batafsil tushuncha beriladi: Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun Vatan tushunchasi hali hissiy, tasavvuriy darajada shakllangan bo‘ladi. Shu sababli, unga bu tuyg‘uni singdirishda oddiy tushuntirish emas, balki yuragiga ta’sir etuvchi usullar zarur. Badiiy matnlar — she’r, hikoya, ertak, dialoglar — bu maqsadga xizmat qiladi. Ammo ularni shunchaki o‘qish emas, zamonaviy yondashuvlar yordamida o‘qitish o‘quvchida real va barqaror vatanparvarlik tuyg‘ularini uyg‘otadi.

Quyidagi innovatsion yondashuvlar samarali hisoblanadi:

🔷 1. Rolli o‘yinlar (dramatizatsiya):

Badiiy matn asosida o‘quvchilar matndagi obrazlarni jonlantirib sahnalashtiradi. Masalan, “Vatan himoyachisi”, “Ona yurt” kabi mavzularda dramatik chiqishlar tashkil etish bolaga Vatan uchun xizmat qilish qanday tuyg‘u ekanini his qildiradi.

🔷 2. Emotsional savol-javob va “Och fikrlar” metodikasi:

O‘qituvchi matndan so‘ng savollar beradi:

- “Sen shu bolakay o‘rnida bo‘lsang, nima qilarding?”
- “Senga Vatan nima degani?”
- Bu usul o‘quvchini o‘z fikrini bildirishga undaydi, mustaqil fikrlash va vatanparvarlik tuyg‘usini birga uyg‘otadi.

🔷 3. Matn asosida rasm chizish:

Bolaga matndagi Vatan tasvirini tasavvur qilib rasm chizish topshiriladi. Bu orqali bola Vatan manzarasini, his-tuyg‘ularini obrazli ifoda etadi va Vatanga bo‘lgan munosabatini qalbdan chiqaradi.

🔷 4. Multimedia vositalari:

She’r yoki hikoyani audio tarzda tinglash, unga mos videoroliklar ko‘rish, interaktiv slaydlar yoki QR-kodli qo‘shimcha manbalar orqali materialni his qilish kuchayadi. Bu usullar o‘quvchida chuqur taassurot qoldiradi.

🔷 5. Mini-insho va og‘zaki fikr ifodasi:

Matndan so‘ng “Mening yurtim”, “Men Vatanimni sevaman, chunki...” mavzusida kichik og‘zaki nutq, mini-insho yozish orqali bola o‘z qalbidagi tuyg‘ularni bayon etadi.

🔷 6. “Hayotiy bog‘liqlik” metodi:

Matndagi voqealarni bugungi hayot bilan bog‘lash: masalan, mustaqillik bayrami, bayroq kuni, maktabdagi “Vatanga sadoqat” tadbirlaridan misollar keltirib, badiiy matn hayotiy mazmun bilan boyitiladi.

🔷 7. “Yurakdan yurakka” usuli:

O‘qituvchi Vatan haqidagi o‘z his-tuyg‘ularini samimiy tarzda ifoda etadi va o‘quvchilardan ham shu ruhda so‘z yuritishni so‘raydi. Bu orqali yurakdan chiqqan gap yurakka yetib boradi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligi darslari faqat o‘qish ko‘nikmasini emas, balki ruhiy va axloqiy tarbiyani ham shakllantiradi. Badiiy matnlarni innovatsion usullar asosida o‘qitish orqali o‘quvchilarda Vatanga bo‘lgan mehr, sadoqat, iftixor va mas’uliyat tuyg‘ulari tabiiy va barqaror shakllanadi. Asosiysi — har bir darsda bola yuragini junbushga keltiradigan, unga o‘z yurtini sevish zarurligini his qiladigan ruhiy muhitni yaratishdir.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi: Tadqiqot davomida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda badiiy matnlarning o‘rni, ularni o‘qitishda innovatsion usullarning samaradorligi sinovdan o‘tkazildi. Tadqiqot tajriba-sinov asosida tashkil etilib, ikki guruh – nazorat va tajriba guruhlari bilan ishlash orqali aniq natijalar olindi.

Tajriba guruhi darslarida dramatizatsiya, rasm asosida fikr ifodalash, multimediali ko‘makchi materiallardan foydalanish, his-tuyg‘uga yo‘naltirilgan savollar, kichik og‘zaki nutq mashqlari kabi innovatsion usullar muntazam qo‘llanildi. Nazorat guruhida esa asosan an’anaviy, passiv usullar – matn o‘qish, savol-javob, izoh berish kabi yondashuvlar bilan cheklanildi.

Tajriba yakunida o‘quvchilarning nutq namunalari, yozma ishlari, darsdagi ishtiroki, baholash varaqalari va suhbatlar tahlil qilinib, quyidagi muhim natijalar aniqlandi:

- O‘quvchilarning faollik darajasi tajriba guruhida 65–70% ga oshdi. Ular darsda jonli ishtirok eta boshladi, o‘z fikrini dadil ifoda qilishga harakat qildi.
- Vatan haqidagi tushunchalarining kengaygani kuzatildi. Masalan, “Vatan nima?”, “Vatanga qanday sadoqat ko‘rsatish mumkin?” kabi savollarga tajriba guruhi o‘quvchilari to‘liq va mazmunli javob bera boshladi.
- Ijodiy ifoda qilish – rasm chizish, mini-insho yozish, hikoya davom ettirish kabi vazifalarda tajriba guruhi bolalari mazmundor, hisga boy va samimiy ifodalar ishlatgan.
- Matnga emotsional munosabat kuchaydi. O‘quvchilar qahramonlarning his-tuyg‘ularini anglab, ular bilan o‘zini tenglashtira boshladi, bu esa hissiy tarbiyada muhim yutuq hisoblanadi.
- Sahna chiqishlari va dramatizatsiya orqali bolalarda jamoaviylik, mas’uliyat, rolli fikrlash va hamdardlik tuyg‘ulari shakllandi.
- Nazorat guruhida esa o‘zgarishlar nisbatan sustroq, cheklangan doirada kuzatildi. Ularning aksariyati matn mazmunini takrorladi, lekin Vatan mavzusida ijodiy yoki hissiy fikr bildirishi qiyin bo‘ldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, badiiy matnlar orqali o‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘qitish metodlariga bog‘liq. Innovatsion usullar – bola dunyoqarashiga mos, hissiyotga boy,

faollikka undaydigan yondashuvlar — darsni ma’naviy tarbiya vositasiga aylantiradi. Ular o‘quvchini faqat bilim olish emas, balki yurakdan his qilishga, matnga shaxsiy munosabat bildirishga olib keladi. Tadqiqot asosida pedagogik xulosa qilinadi: agar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi badiiy matnlarni yangicha yondashuv bilan, innovatsion usullar asosida o‘qitsa, bu o‘quvchida Vatanga mehr, iftixor, sadoqat, mas’uliyat kabi fazilatlarni shakllantirishda kuchli ta’sir kuchiga ega bo‘ladi. Bunday yondashuv nafaqat savodxonlikni, balki shaxsiy kamolotni ham ta’minlaydi.

Xulosa. Yurtga sadoqat, milliy g‘urur va Vatanga mehr kabi tuyg‘ular inson shaxsining eng muhim axloqiy fazilatlaridan biri hisoblanadi. Bu tuyg‘ularning poydevori esa bolalikda, ayniqsa boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllanadi. O‘qish savodxonligi darslari — bolaning nafaqat savodini ochuvchi, balki uning qalbini tarbiyalovchi eng kuchli vositadir. Mazkur tadqiqotda shuni ko‘rish mumkinki, badiiy matnlar vositasida o‘quvchida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish imkoniyati nihoyatda yuqori. Biroq bu imkoniyatdan to‘liq foydalanish uchun dars jarayoniga innovatsion usullarni joriy etish zarur.

Tadqiqot jarayonida qo‘llanilgan tajriba-sinovlar, tahlillar va kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, dramatizatsiya, rasmli ifoda, emotsional savollar, multimedia vositalari, mini-insho va og‘zaki fikr bildirish kabi yondashuvlar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirokchi va fikrlovchi shaxsga aylantiradi. Eng asosiysi, bu metodlar bolaning Vatan haqidagi tushunchasini kengaytiradi, tuyg‘usini uyg‘otadi va ushbu qadriyatni ichki ehtiyoj sifatida qabul qilishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, badiiy matnlarni faqat matn sifatida emas, balki tarbiyaviy, ma’naviy va hissiy ta’sir kuchiga ega bo‘lgan vosita sifatida o‘qitish, innovatsion metodlar yordamida darslarni jonlantirish boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi oldidagi muhim va dolzarb vazifalardan biridir. Bunday yondashuv orqali o‘quvchining shaxsiy kamoloti bilan birga, Vatanga daxldorlik hissi, milliy ong va fuqarolik mas’uliyati ham izchil shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘xtayeva M. Sh. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik tarbiyasini shakllantirish metodikasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. – 144 b.
2. Xolboyeva Z. B. O‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlar orqali tarbiyaviy maqsadlarga erishish // Boshlang‘ich ta’lim jurnali, №3, 2021. – B. 45–49.
3. Mirzayeva D. R. Innovatsion metodlar orqali Vatanga muhabbat tuyg‘usini shakllantirish // Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Samarqand: “Ilm ziyo”, 2022. – B. 78–81.
4. Yuldasheva G. R. Boshlang‘ich ta’limda milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish: darslik. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019. – 200 b.
5. Karimova N. M. Vatanparvarlik va axloqiy tarbiya: muammolar va yechimlar // Pedagogik izlanishlar, №2, 2020. – B. 61–66.
6. Raxmatova M. F. Zamonaviy darsda innovatsion metodlardan foydalanish samaradorligi // Ilmiy-uslubiy anjuman to‘plami. – Buxoro: “BuxDU”, 2023. – B. 33–37.
7. Hasanova L. T. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi: darslik. – Toshkent: “Innovatsiya”, 2021. – 176 b.
8. Salimov A. O‘qish darslarida ifodali o‘qish va his-hayajonning o‘rni // Boshlang‘ich ta’lim muammolari, №1, 2022. – B. 22–26.

PEDAGOGIKA YO‘NALISHI TALABALARIDA SCAMPER TEXNIKASI ORQALI TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

Karimova Aziza,
SamDPI o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pedagogika yo‘nalishi talabalarida scamper texnikasi orqali tanqidiy fikrlashni shakllantirish yo‘llari masalasi ko‘rib chiqiladi. Maqolada SCAMPER texnikasining talabalar tanqidiy fikrlashiga ta'siri, uni pedagogik ta’limga integratsiya qilish yo‘llari va samaradorligi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *SCAMPER texnikasi, tanqidiy fikrlash, kognitiv rivojlanish, pedagogik ta'lim, metodika, kreativ fikrlash, innovatsion yondashuv.*

Zamonaviy ta’lim talablariga muvofiq, o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qiluvchi, ijodiy yondashuvga ega shaxslarni tarbiyalovchi bo‘lishi lozim. Bu esa, pedagogika yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarni intellektual jihatdan har tomonlama rivojlantirishni taqozo etadi. Bunda SCAMPER texnikasi katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur texnika orqali talabalar muammoni turli rakursdan ko‘rib chiqish, innovatsion yondashuvni shakllantirish, mustaqil fikrlash va ijodiy g‘oya ilgari surish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini egallaydilar.

Tanqidiy fikrlash – bu axborotni tahlil qilish, baholash, solishtirish, sabab-oqibatni tushunish, qarorlar chiqarish va muqobil yondashuvlarni aniqlash jarayonidir. SCAMPER texnikasi bu ko‘nikmalarni mashq qilish uchun juda mos.

Tanqidiy fikrlash mustaqil qaror qabul qilishda, yolg‘on yoki noto‘g‘ri axborotlarni ajratishga, muammolarni samarali hal qilishga, o‘qish va ilmiy izlanishda va shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi.

SCAMPERning tanqidiy fikrlashga ta’siri:

Bosqich	**Tanqidiy fikrlash jihati**	**Savol namunasi**
S – Substitute	Alternativani ko‘ra olish	Bu qism o‘rniga nima yaxshiroq ishlaydi?
C – Combine	Komponentlarni tahlil qilish	Ikkita narsa birlashtirilganda nima yuz beradi?
A – Adapt	Moslik va muqobil modelni aniqlash	Qayerdan o‘xshash g‘oyani olamiz?
M – Modify	Holatga mos o‘zgartirishlar kiritish	Qanday o‘zgartirishlar foydali bo‘ladi?
P – Put to use	Resurslardan samarali foydalanish	Narsani boshqa yo‘l bilan ishlatib bo‘ladimi?
E – Eliminate	Ortiqcha narsani aniqlab chiqarish	Nimani olib tashlash mumkin?
R – Reverse	Teskari yondashuvlarni baholash	Boshqacha yo‘l bilan qarasak nima bo‘ladi?

Amaliy mashq: “Kutubxonani takomillashtirish”

Topshiriq: Universitet kutubxonasi talabalar uchun noqulay. SCAMPER texnikasi yordamida tanqidiy fikrlash asosida muammoni tahlil qiling.

Bosqich	**Tanqidiy savollar**	**Talabaning namunaviy fikri**
S	Nima o‘rniga nima?	Qog‘oz katalog o‘rniga elektron tizim

C	Nimalarni birlashtirish mumkin?	Kitoblarni QR kodi va audio versiyalar bilan
A	Qayerdan moslashtirish mumkin?	Zamonaviy kutubxonalar (masalan, BMT kutubxonasi) tajribasi
M	Qanday o‘zgartirish kerak?	O‘quv joylarini qulay qilish, yorug‘lik tizimi
P	Qanday boshqa foydali ishlatish mumkin?	Kutubxonani konferensiyalar uchun ham ishlatish
E	Nimani olib tashlash kerak?	Qog‘ozda to‘ldiriladigan daftarchalar
R	Teskari tarzda yondashsak nima bo‘ladi?	Talabalar kutubxonani boshqarish jarayoniga jalb qilish

1. “SCAMPER fikr devori” tashkil qiling:

Talabalar har SCAMPER harfiga mos tanqidiy savollarni yozib, devorga ilib qo‘yadilar. Bu guruh fikrlashini faol qiladi.

2. Muammo-asoslangan o‘yinlar (PBL):

Har bir guruhga real muammo beriladi (masalan, “universitetda chiqindilarni kamaytirish”) va SCAMPER orqali tanqidiy asosda hal qilish topshiriladi.

3. Konsepsiyalarni taqqoslash topshiriqlari:

Masalan: “An’anaviy ta’lim” va “Onlayn ta’lim”ni SCAMPER orqali tahlil qilib, tanqidiy yondashuv bilan farqlarini ko‘rsatish.

SCAMPER texnikasi orqali talabalar har xil qarashlarni o‘rganadi, tahliliy va tanqidiy fikr yuritishga o‘rganadi va innovatsion va asosli qarorlar qabul qilishga tayyorlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаева Ш.А. Педагогик технологиялар. – Тошкент: Фан, 2022. – 245 б.
2. Йўлдошев Ж.Ғ. Таълим янгиланиш йўлида. – Тошкент: Ўқитувчи, 2023. – 205 б.
3. Eberle, B. SCAMPER: Creative Games and Activities for Imagination Development. – New York: Prufrock Press, 2021. – 198 p.
4. Рахимов Б.Х. Инновацион таълим методлари. – Тошкент: Наврўз, 2023. – 167 б.
5. Ҳасанов Р. Педагогик компетенция асослари. – Тошкент: Фан ва технология, 2022. – 234 б.

TA’LIM TIZIMIDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING QO‘LLANILISHI

Egamberdiyeva Feruza Abdimannonovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti,
Egamberdiyev Ne’matilla Maxmudovich,
Fan va texnologiyalar instituti magistranti

Annotatsiya. *Maqolada ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi, uslubiyatini tahlil qilish, sun’iy intellekt elementlaridan foydalanib o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish kabi masalalar ko‘rib chiqilgan. Shuningdek sun’iy intellekt asosida maxsus ishlab chiqilgan robot-repetitorlarning ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishdagi ahamiyati, to‘g‘risida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, ta’lim texnologiyalari, kognitiv qobiliyat, ChatGPT, DeepSeek, katta ma’lumotlar(BigDatalar).*

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы применения технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе, анализ методологии их применения, организация учебных занятий с использованием элементов искусственного интеллекта, а также значение специально разработанных роботов-репетиторов на основе искусственного интеллекта для повышения эффективности образовательного процесса.*

Ключевые слова*: искусственный интеллект, образовательные технологии, когнитивные способности, ChatGPT, DeepSeek, большие данные (Big Data).*

Abstract. *The article examines issues such as the application of artificial intelligence technologies in the educational process, analysis of their methodology, and organization of training sessions using artificial intelligence elements. It also discusses the importance of specially developed robot tutors based on artificial intelligence in increasing the efficiency of the educational process.*

Keywords*: artificial intelligence, educational technologies, cognitive abilities, ChatGPT, DeepSeek, big data (Big Data).*

Kirish.

Zamonaviy texnologiyalar taraqqiyoti, ayniqsa sun’iy intellekt (SI) sohasidagi ilg‘or yutuqlar, butun dunyo bo‘ylab ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunning asosiy masalalaridan biri insonga xos aqlli xatti-harakatni bajara oladigan hamda muammoni intellektual tahlil qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan axborot tizimlarini yaratishdan iborat. Buning uchun dastlab inson miyasini qanday ishlashini o‘rganish, so‘ngra uni kompyuterda modellashtirish va semulyatsiya qilish talab etiladi.

Aql-idrok, odatda, inson psixikasining xususiyati sifatida tushuniladi, bu unga tashqaridan olingan ma'lumotlarni to‘g‘ri talqin qilish va yangi vaziyatlarga moslashish imkonini beradi. Insonning kognitiv qobiliyatlari yoki kognitiv funktsiyalari bor - bu miyaning eng yuqori funksiyalari bo‘lib, ular odamni tashqi dunyo bilan bog‘laydi, bu esa olam haqida tasavvurga ega bo‘lish va u bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish imkonini beradi. Kognitiv qobiliyatlar deganda insonning fikrlash, xotira, diqqat va muammoni hal qilish qobiliyatlari tushuniladi[5].

Sun’iy intellekt (SI) – bu texnologik tizimlarning inson ongiga xos bo‘lgan kognitiv funksiyalarni namoyon etish qobiliyatidir. U o‘rganish, mantiqiy tahlil qilish, muammolarni hal etish, qaror qabul qilish, tilni tushunish va atrof-muhitga moslashish kabi jarayonlarni amalga oshiradi. Sun’iy intellektning asosiy maqsadi – turli vazifalarni bajarishga qodir bo‘lgan aqlli agentlarni yaratishdan iborat. Vazifalar turlicha bo‘lishi mumkinligi sababli, sun’iy intellektni qo‘llashning universal yagona usuli hozircha mavjud bo‘lmasada, kundalik hayotdagi turli muammolarni hal qilish uchun turli xil yondashuvlar ishlab chiqilgan. Shu sababli, sun’iy intellekt texnologiyalarining nazariy asoslarini o‘rganish va ularni boshqaruv tizimlarida samarali qo‘llash imkoniyatlarini tadqiq qilish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri sanaladi. “Aqlli agentlar” (intelligent agents) atamasi sun’iy intellekt (SI) sohasida muhim tushunchalardan biri bo‘lib, muayyan muhitda mustaqil ravishda qaror qabul qilish sensorlar orqali sezish, tahlil qilish va shu asosda maqsadli harakatlarni amalga oshirish qobiliyatiga ega bo‘lgan tizimlarni anglatadi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili.

O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha ilmiy izlanishlar endi rivojlanib bormoqda. Respublikada raqamli ta’lim muhitini yaratish, dasturlash fanlarini interaktiv o‘qitish hamda ta’limda imitatsion modellarni

joriy etishga oid tadqiqotlar yurtimizda: M.M.Aripov, M.X.Lutfillayevlarning ishlarida tadqiq etilgan.

O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalari asosida ta’limning sifat samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqot ishlari:

1. S.Komolov va Sh.Raxmatovlarning “Sun’iy intellekt asoslari” nomli kitobi sun’iy intellektning mashinaviy o‘qitish yo‘nalishi haqidagi qo‘llanma bo‘lib, mashinaviy o‘qitish asoslarini o‘zida qamrab oladi. Kitobda keltirilgan bilimlarni egallashda oliy matematika asoslari hamda Pyton dasturlash tili ko‘nikmalari talab etiladi.
2. R.H.Ayupov, G.R. Baltabaevalarning “Sun’iy intellekt: ChatGPT va uning imkoniyatlari” nomli qo‘llanmasi turli sohalarda, shu jumladan, firmalarda, kompaniyalarda va tashkilotlarda sun’íy inttelekt tizimlarini yaratish, undan foydalanish bilan shugúllanadigan insonlarga, bu sohada ilmiy izlanishlar olib borayotganlarga, talabalar va o‘quvchilarga hamda sun’iy intellektni o‘rganmoqchi bo‘lganlarga bag‘ishlanadi.
3. Filologiya fanlari doktori, professor, Xolmanova Zulxumorning “Sun’iy intellekt: Boris” nomli maqolasida sun’iy intellekt va uning fan sohalarida, xususan, kompyuter lingvistikasida qo‘llanishi haqida so‘z yuritilgan. Matnni avtomatik tahrirlash va matn ustida ishlash amallarining sun’iy intellekt asosidagi tizimlari, xususan, darak gaplardan iborat matnlarni avtomatik tahlil qilish tizimi (BORIS)ning ishlash prinsiplari bayon qilingan. Matn mazmunini o‘zlashtirishda, matn osti ma’nolarini anglashda, presuppozitsiyalarni aniqlashda sun’iy intellekt asosidagi BORIS tizimining o‘rni ko‘rsatib berilgan. O‘zbek tilidagi matnlar asosida ishlaydigan sun’iy intellektlarning yaratilishi bu tilni kompyuter dasturlari tiliga aylantirishda muhim o‘rin tutishi ta’kidlangan.

O‘zbekistondagi yetakchi universitetlardan biri bo‘lgan Toshkent Axborot Texnologiyalari Universitetida sun’iy intellekt va ta’lim sohasidagi ilmiy tadqiqotlar faol olib borilmoqda. Universitetda ishlab chiqilgan o‘quv dasturlari va SI asosida ta’lim tizimini yaxshilashga qaratilgan tadqiqotlar mavjud. Shuningdek, Samarqand davlat universitetida ham sun’iy intellekt va ta’limga oid bir nechta ilmiy ishlar mavjud. Universitetda talabalarga sun’iy intellekt asoslarini o‘rgatish va ta’limda SI texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha kurslar ishlab chiqilgan.

So‘nggi yillarda fanlarni o‘qitishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish hamda ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish borasida bir qator ishlar amalga oshirilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida SI texnologiyalaridan foydalanish masalasi xalqaro darajada ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, P.Brusilovskiy, B.Bloom, D.Merrill kabi olimlarning ishlarida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tizimlari, moslashuvchan ta’lim muhiti va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari haqida fikrlar ilgari surilgan. Dasturlash fanlarini o‘qitishda sun’iy intellekt elementlarini qo‘llash bo‘yicha J.Anderson, M.Resnik va A.Turing kabi tadqiqotchilarning ishlarida dasturlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun aqlli tizimlardan foydalanish bo‘yicha metodik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Shuningdek avtomatlashtirilgan baholash tizimlari bo‘yicha E.Wenger va D.Jonson tadqiqotlarida talabalar kodlarini avtomatik baholash, ularning xatolarini aniqlash va shaxsiy o‘qitish tizimlarini yaratish bo‘yicha ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilgan. Hozirda mashhur bo‘lgan tadqiqot ishlari Kiyoshi Takahashi, K.S.Rajasegar, Fatma Demirtaş, Mohamed Ali Hamade, Stefano Della Torre, Tomas Dąbrovski, Pierre Dillenbourg, Andreas Holzinger kabi olimlarga tegishlidir.

Natijalar. Ushbu yo‘nalishda ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsada, aynan pedagogika oliy o‘quv yurtlarida “Dasturlash asoslari” fanini sun’iy intellekt elementlari asosida o‘qitish texnologiyasini ishlab chiqish bo‘yicha chuqur o‘rganilgan ilmiy ishlar yetarli darajada emas. Shuningdek, SI yordamida individual ta’lim yo‘nalishlarini shakllantirish, moslashuvchan dasturiy muhit yaratish va talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bo‘yicha yangicha yondashuvlar ishlab chiqish zarurati mavjud.

“Dasturlash asoslari” fanini o‘qitishda sun’iy intellekt (SI) elementlaridan foydalanish ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish va uning samaradorligini oshirish imkonini beradi. Talabalarning bilim darajasini tahlil qiluvchi va ularga individual o‘quv yo‘nalishlarini taklif etuvchi aqlli o‘qitish tizimlari ishlab chiqish orqali ularning o‘zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshirilishiga erishiladi. SI asosida kod yozish, xatolarni tahlil qilish va optimallashtirish bo‘yicha avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari ishlab chiqilishi natijasida talabalar real loyihalar ustida ishlash hamda amaliy tajribaga ega bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Sun’iy intellekt yordamida talabalar bilimlarini tahlil qilish va ularning rivojlanish dinamikasini kuzatish mumkin bo‘ladi. O‘quv jarayonining samaradorligi haqida aniq statistik ma’lumotlar olinadi, bu esa kelajak strategiyalarini shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari pedagogika oliy o‘quv yurtlarida “Dasturlash asoslari” fanini interaktiv, moslashuvchan va samarali o‘qitish imkoniyatini yaratadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida ta’lim jarayonining avtomatlashtirilishi, individual yondashuvning rivojlanishi va talabalarning dasturlash bo‘yicha real amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi ta’minlanadi. Bu esa, o‘z navbatida, kelajakda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, 2024-yil 14-oktyabr PQ-358-son
2. "DARSLARDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH METODIKASI" Mamatkarimova Gulmira Xabibullayevna https://doi.org/10.5281/zenodo.13893155
3. Lutfillayev M.X.. Axborot texnologiyalari. - Toshkent 2019: O‘zMU 110 b.
4. T.A.Xo‘jaqulov, NT.Malikova. Sun’iy intellekt (O‘quv qo‘llanma). –T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot - matbaa uyi», 2020.-216 bet.
5. Filipova I.A. Sun'iy intellektni huquqiy tartibga solish: ma'ruzalar kursi. Rus tilidan tarjima Z.O. Kuvandikov, mas'ul muharrir A.R. Axatov - Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2022. -179 bet.
6. https://softline.ru/about/blog/kak-iskusstvennyj-intellekt-menyaet-sferu-obrazovaniya

PEDAGOGIK KOUCHING VA EMOTSIONAL INTELLEKT ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Akramova Zuxra,
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktorant

Annotatsiya. *Ushbu maqola GROW modeli va emotsional intellekt integratsiyasiga asoslangan metodik modelni taqdim etadi. Dastur tarkibi va joriy etish bosqichlari bayon qilinadi, shuningdek metodik, kommunikativ va reflektiv*

kompetensiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun baholash mezonlari hamda amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: *pedagogik kouching; GROW modeli; emotsional intellekt; boshlang‘ich ta’lim; kasbiy kompetensiya; refleksiya; kommunikatsiya.*

Аннотация. *В данной статье представлена методическая модель, основанная на интеграции модели GROW и эмоционального интеллекта. Описываются состав программы и этапы внедрения, а также приводятся критерии оценивания и практические рекомендации для поддержки методических, коммуникативных и рефлексивных компетенций.*

Ключевые слова: *педагогический коучинг; модель GROW; эмоциональный интеллект; начальное образование; профессиональные компетенции; рефлексия; коммуникация.*

Abstract. *This article presents a methodological model based on the integration of the GROW model and emotional intelligence. It outlines the program components and implementation stages, and provides assessment criteria and practical recommendations to support methodological, communicative, and reflective competencies.*

Keywords: *pedagogical coaching; GROW model; emotional intelligence; primary teacher education; professional competencies; reflection; communication.*

1. Kirish (Introduction)

Zamonaviy ta’lim sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi metodik moslashuvchanlik, reflektiv tafakkur va samarali kommunikatsiyani namoyon etishi zarur. Pedagogik kouching — xususan, GROW modeli (Goal–Reality–Options–Will) — o‘qituvchining o‘zini anglashini, maqsadga yo‘naltirilgan rivojlanishini va refleksiyasini qo‘llab-quvvatlaydi. Emotsional intellekt (o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, empatiya, ijtimoiy ko‘nikmalar) esa sinf iqlimi, muloqot va qaror qabul qilish sifatini mustahkamlaydi. Ushbu ishning maqsadi GROW va EI integratsiyasiga tayangan metodik modelni ishlab chiqish va uning samaradorligini baholashdir.

Tadqiqot savollari/gipotezalar:

H1: GROW+EI integratsiyasi metodik, kommunikativ va reflektiv kompetensiyalar ko‘rsatkichlarini pre–post kesimida oshiradi.

H2: EI komponentlari kouching bosqichlarida qaror qabul qilish, sinfni boshqarish va muloqotni yaxshilaydi.

2. Metodlar (Methods)

2.1. Dizayn va davomiylik

Kvazi-eksperimental, bir guruhli pre–post dizayn; 8–10 hafta. Haftalik modullar GROW bosqichlari va EI treninglari bilan integratsiyalangan.

2.2. Ishtirokchilar

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3–4-kurslaridan N=100 talaba jalb qilindi; ishtirok ixtiyoriy rozilik asosida. Tanlov mezonlari: amaliyotga chiqish/kuzatish imkoniyati.

2.3. Aralashuv tarkibi

• Kouching (GROW): maqsad–reallik–imkoniyat–iroda bosqichlari bo‘yicha shaxsiy rivojlanish rejasi;

• EI treninglari: o‘zini anglash, stressni boshqarish, empatiya, ijtimoiy ko‘nikmalar;

• Dars tahlili va videokuzatuv: konstruktiv fikr-mulohaza (Instructional Coaching tamoyillari);

• Refleksiya va monitoring: haftalik yozma refleksiya, hamkasb bahosi, murabbiy qaydlari.

Jadval 1. Kouching va EI trening modullari (8 hafta)

Hafta	**Maqsad va mazmun**	**Faoliyatlar**	**Kutiladigan chiqish**
1	Maqsadlarni aniqlash (G); EI: o‘zini anglash	Boshlang‘ich diagnostika; shaxsiy maqsad xaritasi	Individual rivojlanish rejasi
2	Reallikni tahlil (R); EI: stressni boshqarish	Dars kuzatuvi; muammo xaritasi; stress triggers	Kuchli/zaif tomonlar profili
3	Imkoniyatlar (O); EI: empatiya	Metodik variantlar; hamkasb fikri; savol-javob	Variantlar ro‘yxati
4	Iroda (W); EI: o‘zini boshqarish	Eksperiment reja; nazorat nuqtalari	Amaliy sinov rejasi
5	Kommunikatsiya	Faol tinglash; konstruktiv fikr bildirish; rolli o‘yin	Muloqot skriptlari
6	Sinfni boshqarish	Vaziyat modellari; sinf qoidalari; ijobiy intizom	Sinf boshqaruvi protokoli
7	Refleksiya va baholash	Videotahlil; rubrika asosida tahlil	Refleksiya hisobotlari
8	Yakuniy taqdimot	Natijalarni taqdim etish; tajriba almashish	Portfolio va yakuniy hisobot

2.4. O‘lchovlar va ko‘rsatkichlar

1) Kompetensiyalar shkalasi (1–4): metodik rejalashtirish, sinfni boshqarish, kommunikatsiya, refleksiya;

2) Kuzatish varaqasi: rejalashtirish sifati, qayta aloqa, intizom strategiyalari;

3) Reflektiv kundaliklar: dalillilik va chuqurlik;

4) Hamkasb/murabbiy bahosi.

Jadval 2. Kompetensiyalarni baholash rubrikasi (1–4)

Kompetensiya	**1 – Boshlang‘ich**	**2 – Rivojlanayotgan**	**3 – Yetarli**	**4 – Yuksak**
Metodik rejalashtirish	Maqsad noaniq; dars tuzilmasi yo‘q	Maqsad qisman aniqlangan; tuzilma zaif	Maqsad aniq; dars mantiqi saqlangan	Maqsad SMART; differensial reja va baholash uyg‘un
Sinfni	Qoidalar	Qoidalar bor,	Qoidalar	Proaktiv

boshqarish	yo‘q; reaktiv yondashuv	ammo notekis qo‘llanadi	izchil; ijobiy intizom usullari bor	boshqaruv; ijobiy iqlim barqaror
Kommunikatsiya	Monolog; fikr-mulohaza sust	Savol-javob kam; tinglash bo‘sh	Muloqot ikki yo‘nalishli; fikr-mulohaza aniq	Faol tinglash; konstruktiv, o‘z vaqtida qayta aloqa
Refleksiya	Refleksiya yo‘q yoki umumiy	Kuzatishlar bor, tahlil yuzaki	Dalillarga tayangan tahlil bor	Chuqur tahlil; keyingi rejaga o‘tish asoslangan

2.5. Ma’lumotlar tahlili

Berilgan ma’lumotlar agregat o‘rtacha qiymatlar ko‘rinishida bo‘lgani uchun natijalar deskriptiv statistika asosida taqdim etildi (o‘rtacha ballar va o‘zgarishlar). Kelgusida xom ma’lumotlar bo‘lsa, juft t-test/no-parametrik testlar va effekt o‘lchamlari (masalan, Cohen’s d) hisoblanadi.

2.6. Etika

Ishtirokchilar ixtiyoriy rozilik asosida qatnashdi; ma’lumotlar maxfiy saqlanadi; videokuzatuv materiallari rozilik asosida tadqiqot maqsadida qo‘llanadi.

3. Natijalar (Results)

3.1. Ishtirokchi profili: N=100 (3–4-kurs). Demografik tafsilotlar mavjud ma’lumotlarga muvofiq to‘ldiriladi.

3.2. Pre–post miqdoriy natijalar (1–4 shkalada):

Kompetensiya	**Pre (M)**	**Post (M)**	**Δ (Post–Pre)**
Metodik rejalashtirish	2.0	3.0	1.0
Sinfni boshqarish	1.0	4.0	3.0
Kommunikatsiya	2.0	3.0	1.0
Refleksiya	1.0	4.0	3.0
Kompozit o‘rtacha	1.5	3.5	2.0

Talqin: eng katta o‘sish sinfni boshqarish va refleksiya ko‘rsatkichlarida (+3.0) kuzatildi; metodik rejalashtirish va kommunikatsiyada barqaror o‘sish (+1.0) qayd etildi. Kompozit ko‘rsatkich 1.5 dan 3.5 ga oshdi.

Muhokama (Discussion)

Topilmalar GROW+EI integratsiyasining kompetensiyalarni oshirishdagi amaliy samarasini ko‘rsatadi. Kouching savollar, faol tinglash va refleksiya orqali qaror qabul qilishni chuqurlashtiradi; EI esa stressni boshqarish, empatiya va ijtimoiy ko‘nikmalar orqali sinf iqlimi va muloqotni mustahkamlaydi. Natijalar Instructional Coaching yondashuvlari va ilg‘or xalqaro tajribalar bilan uyg‘un talqin etiladi. Cheklovlar: bir guruhli dizayn, qisqa muddat, sub’ektiv baholash ehtimoli. Kelgusida nazorat guruhi bilan dizayn, yirik tanlov va uzoq muddatli kuzatuv tavsiya etiladi.

Xulosa (Conclusion)

Pedagogik kouching (GROW) va emotsional intellekt integratsiyasi N=100 talaba ishtirokida metodik, kommunikativ va reflektiv kompetensiyalarda ijobiy o‘sishni namoyon etdi; ayniqsa sinfni boshqarish va refleksiya ko‘rsatkichlarida kuchli o‘sish qayd etildi. Amaliyotda shaxsiy kouching rejalari, EI treninglari, muntazam refleksiya va monitoringni tizimli joriy etish tavsiya etiladi.

Etika bayonoti

Ushbu tadqiqotda ishtirok etgan talabalarning ixtiyoriy roziligi olindi, ma’lumotlar anonimlashtirildi va maxfiylik talablari bajarildi; videomateriallar faqat tadqiqot maqsadida foydalanildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Whitmore, J. (2009). Coaching for Performance: The Principles and Practice of Coaching and Leadership (4th ed.). Nicholas Brealey Publishing.
2. Petrovskiy, A. V. (1992). Bolalar psixologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Darling-Hammond, L., & Bransford, J. (Eds.). (2005). Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
4. Tolipov, O‘. Q., & Usmonboyeva, M. (2006). Pedagogik texnologiyaning amaliy asoslari. Toshkent: Fan.
5. Knight, J. (2019). The Impact Cycle: What Instructional Coaches Should Do to Foster Powerful Improvements in Teaching. Corwin.
6. Rosinski, P. (2003). Coaching Across Cultures: New Tools for Leveraging National, Corporate and Professional Differences. Nicholas Brealey Publishing.
7. Finnish National Agency for Education. (2018). Teachers and Principals in Finland. Helsinki: EDUFI. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/teachers-and-principals-in-finland-2018-eag_2.pdf
8. Ministry of Education, Singapore. (2023). Professional development and career tracks (Teacher Growth Model). https://www.moe.gov.sg/careers/become-teachers/pri-sec-jc-ci/professional-development
9. Musurmonova, O. M. (2008). Uzluksiz ta’limning nazariy-metodologik asoslari. Toshkent: Fan.
10. Hattie, J. (2012). Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. Routledge.
11. G‘afforova, T. I. (2018). Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirishning pedagogik asoslari. Toshkent: TDPU.

INNOVATSIYA TUSHUNCHASI VA UNING MAKTABGACHA TA’LIMDAGI AHAMIYATI INNOVATSIYON METODLAR VA ULARNING ILMIY ASOSLARI

Odilova Dilodom Sunnatovna,
Zarafshon shahar MMTB qarashli “Nihol” nomli 13-DMTT direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: *XXI asrda ta’lim sohasida sodir bo‘layotgan global o‘zgarishlar har bir bosqichda innovatsion yondashuvlarni joriy etishni talab qilmoqda. Ayniqsa, insonning shakllanishida asosiy rol o‘ynaydigan maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy innovatsiyalarni qo‘llash zarurati ortib bormoqda. Bolalikning ilk yillarida berilgan ta’lim nafaqat bilim asoslarini shakllantiradi, balki bola shaxsini to‘laqonli rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalar va metodlarning tutgan o‘rni yoritilgan. Bolalarning intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ta’minlashda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va rivojlantiruvchi interaktiv metodlarning samarasi ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Maktabgacha ta’lim, Innovatsiyalar, Innovatsion texnologiyalar, Ta’lim tizimi, Bolalar rivojlanishi, Interaktiv metodlar, Raqamli texnologiyalar, Pedagogik yondashuv, STEAM ta’limi, Erta yoshdagi ta’lim, Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), Rivojlantiruvchi o‘yinlar, Individual yondashuv.*

Kirish: Innovatsiya tushunchasi va uning maktabgacha ta’limdagi ahamiyati. Innovatsiya — bu yangilik, ilg‘or tajriba, zamonaviy texnologiya va metodlarni ta’lim jarayoniga joriy qilish deganidir. Maktabgacha ta’limda innovatsiyalar orqali quyidagi maqsadlar ko‘zlanadi:

Bolalarda mustaqil fikrlash va kuzatuvchanlikni shakllantirish; O‘yin orqali o‘rgatish samaradorligini oshirish;

Multimediaviy vositalar orqali bolalarning e’tiborini faollashtirish; Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratish.

Maktabgacha ta’limda qo‘llanilayotgan innovatsion yondashuvlar

Maktabgacha ta’lim — bu bolaning shaxs sifatida shakllanishidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Shu sababli, aynan shu davrda ta’lim-tarbiya jarayonini zamonaviy talablarga mos tarzda tashkil etish, innovatsion metodlarni joriy etish orqali ta’lim sifati oshiriladi va bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qilinadi.

Aniq innovatsion metodlar;

1. Montessori texnologiyasi. Montessori metodikasi orqali bola mustaqil

faoliyatga yo‘naltiriladi. O‘z tezligida o‘rganish, tanlov erkinligi va amaliy tajriba orqali o‘zlashtirishga alohida e’tibor qaratiladi.

Asosi: Maria Montessori tomonidan ishlab chiqilgan. Bola mustaqil faoliyat orqali o‘z bilimini o‘zi kashf etadi.

Afzalliklari: Bolalar o‘z sur’atida o‘qiydi; Mustaqil qaror qabul qilish va mas’uliyat his qilinadi;Tabiiy muhitda o‘z-o‘zini tarbiyalash imkoniyati yaratiladi.

Amaliyotda qo‘llanishi:Maxsus sensor materiallar, manipulyativ o‘yinlar, faoliyat markazlari orqali o‘rgatish.

2. AKT (Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari). Bolalar uchun mo‘ljallangan o‘yinli ilovalar, video darslar, raqamli darsliklar maktabgacha ta’limda keng qo‘llanilmoqda. Bu usul bolalarning eshitish, ko‘rish va sezish faoliyatini uyg‘unlashtiradi.

3. STEAM yondashuvi. STEAM (Fan, Texnologiya, Muhandislik, San’at, Matematika) konsepsiyasi orqali bolalar ertadan boshlab tafakkur yuritishga, mantiqiy fikrlashga va muammoni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar.

4. TRIZ metodikasi.G. Altshuller tomonidan ishlab chiqilgan. Ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan va maktabgacha yoshga moslashtirilgan, bu yondashuv bolalarni mustaqil o‘ylashga, noodatiy qarorlar qabul qilishga o‘rgatadi.

Afzalliklari:Bolada muammoni aniqlash va yechim topish ko‘nikmasi shakllanadi; Eksperiment va kuzatuvlar asosida faol o‘rganish oshadi.

5. Sensor rivojlantiruvchi texnologiyalar. Rang, shakl, tovush, harakat orqali sezgi organlarini faollashtiradigan mashg‘ulotlar bolalarning idrokini chuqurlashtiradi.

6. Rejio Emiliya yondashuvi. Italiyada Loris Malguzzi tomonidan ishlab

chiqilgan. Bolaning ijodkorligi, shaxsiy fikri va tashabbusiga e’tibor qaratiladi. Afzalliklari:Muhit “uchinchi o‘qituvchi” sifatida qaraladi;

Guruhda ishlash, hamkorlik va muloqot ko‘nikmalari rivojlanadi; Ta’lim jarayoni loyiha asosida tashkil qilinadi.

7. Valdorf (Shtayner) metodikasi. Rudolf Shtayner tomonidan ishlab chiqilgan.

Bolaning jismoniy, ruhiy va aqliy rivojlanishi uyg‘un holda ko‘rib chiqiladi.

Afzalliklari:Badiiy faoliyat, musiqa, qo‘l mehnati orqali rivojlanish; Har bir bolaga individual yondashuv; Tabiat bilan uyg‘unlikda ta’lim berish. **Glen** Doman metodikasi. Amerikalik neyrofiziolog Glen Doman tomonidan ishlab chiqilgan. Bolaning intellektual rivojini erta yoshdan boshlab rag‘batlantirishga qaratilgan.

Afzalliklari: Flash-kartalar orqali tez fikrlash va eslab qolish qobiliyati rivojlanadi; Kichik, qisqa lekin samarali mashg‘ulotlar orqali o‘rgatish.

Taklif va tavsiyalar

1. Tarbiyachilar uchun innovatsion texnologiyalar bo‘yicha muntazam o‘quv-seminarlar tashkil etish;

2. Davlat tomonidan maktabgacha ta’lim muassasalarini zamonaviy texnika vositalari bilan ta’minlash;

3. Mahalliy va xorijiy ilg‘or tajribalarni o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish;

4. Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali innovatsiyalarga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirish.

Xulosa

Maktabgacha ta’limda innovatsiyalarning o‘rni beqiyosdir. Bu innovatsiyalar bolalarda tafakkur, ijodkorlik, muloqot va o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqni rivojlantiradi. Kelajakda raqobatbardosh, intellektual salohiyatli avlodni

tarbiyalash aynan bugungi maktabgacha ta’limdagi islohotlar va yangiliklarga bevosita bog‘liqdir. Shuning uchun har bir pedagog yangilikka ochiq, izlanishga tayyor bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maria Montessori – “Pomogi mne eto sdelat’ samomu” Montessori metodining asosiy nazariy asari.
2. Loris Malguzzi – “The Hundred Languages of Children” Reggio Emiliya metodining nazariy va amaliy asoslari.
3. Rudolf Steiner – “Education for Special Needs” Valdorf ta’lim konsepsiyasi haqida.
4. Glen Doman – “How to Multiply Your Baby’s Intelligence” Erta yoshdagi rivojlanish haqida amaliy tavsiyalar.
5. Genrikh Altshuller – “TRIZ: Teoriya resheniya izobretatelskix zadach” Ijodiy fikrlashni o‘rgatish metodikasi.
6. Vygotskiy L.S., Elkonin D.B., Zaporozhets A.V. Bolalar psixologiyasi, rivojlanish nazariyalari.
7. “Maktabgacha ta’lim metodikasi” (O‘zbekiston, Oliy ta’lim darsligi) Mahalliy metodik qo‘llanma va amaliy tavsiyalar.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION USULLARDAN FOYDALANISH

Mirzayeva Nurligul Botirjon qizi,
Navbahor tumani 17-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishda yangicha innovatsion metodlardan foydalanish ta’lim jarayonining sifatini tubdan yaxshilashga xizmat qiladi. Innovatsion metodlar o‘quvchilarning qiziqishini uyg‘otish, ularning

bilim olish jarayonida faolligini oshirish hamda ta’lim mazmunini yanada boyitishga imkon beradi.

Abstract. The use of new innovative methods in improving the efficiency of primary education will radically improve the quality of the educational process. Innovative methods allow to arouse the interest of students, increase their activity in the learning process, and further enrich the content of education.

Аннотация. Использование новых инновационных методов повышения эффективности начального образования позволит кардинально улучшить качество образовательного процесса. Инновационные методы позволяют вызвать интерес учащихся, повысить их активность в учебном процессе и дополнительно обогатить содержание образования.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, innovatsion texnologiyalar, metodlar, dars usullari, muloqot, pedagogik yondashuvlar, bilim va ko‘nikmalar.

Keywords: primary education, innovative technologies, methods, teaching methods, communication, pedagogical approaches, knowledge and skills.

Ключевые слова: начальное образование, инновационные технологии, методы, приемы обучения, коммуникация, педагогические подходы, знания и умения.

Yangicha metodlarning asosiy vazifasi – o‘quvchilarning bilim olish jarayonini interaktiv va qiziqarli qilishdir. An’anaviy dars usullaridan farqli o‘laroq, innovatsion metodlar o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, mustaqil izlanishlarga rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Masalan, loyiha asosida ta’lim berish, muammoli o‘qitish, kooperativ o‘rganish, raqamli texnologiyalarni qo‘llash kabi yondashuvlar o‘quvchilarning o‘zaro muloqotini kuchaytiradi va ularni faol ishtirokchi sifatida jalb qiladi. Loyiha asosida ta’lim berish metodikasi o‘quvchilarga o‘z bilimlarini amalda qo‘llash imkonini yaratadi. Bu metod yordamida o‘quvchilar mavzuni chuqurroq o‘rganadilar, mustaqil ravishda ma’lumotlar to‘playdilar, tahlil qiladilar va natijalarni taqdim etadilar. Shu tariqa, nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalar ham shakllanadi. Bu esa boshlang‘ich ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Muammoli o‘qitish esa o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan. Bu metodda o‘qituvchi o‘quvchilarga muammoli vaziyatlar taqdim etadi va ularni yechishga undaydi. O‘quvchilar o‘zaro fikr almashadilar, muammoni turli tomonlama o‘rganadilar va yechim topishga harakat qiladilar. Bu yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi hamda ularni o‘rganishga yanada qiziqtiradi. Kooperativ o‘rganish metodida o‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linib, birgalikda vazifalarni bajaradilar. Bu jarayon o‘quvchilarning jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Guruhdagi har bir o‘quvchi o‘zining bilim va tajribasini boshqalar bilan bo‘lishadi, bu esa o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi. Shuningdek, bu metod o‘quvchilarda ijtimoiy ko‘nikmalarni, mas’uliyatni va hamkorlikni rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish ham boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Interaktiv doskalar, ta’lim dasturlari, onlayn resurslar va multimediya vositalari o‘quvchilarning diqqatini jamlashga, mavzularni vizual tarzda tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar o‘qituvchilarga o‘quv jarayonini individuallashtirish imkonini beradi, ya’ni har bir o‘quvchining qobiliyatlari va ehtiyojlariga moslashgan ta’limni tashkil etish mumkin bo‘ladi.

Innovatsion metodlarning yana bir muhim jihati – o‘qituvchining rolining o‘zgarishi. An’anaviy ta’limda o‘qituvchi asosiy bilim manbai bo‘lsa, yangicha metodlarda u o‘quv jarayonining tashkilotchisi, yo‘naltiruvchisi va maslahatchisi vazifasini bajaradi. Bu o‘qituvchiga o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish va ularni qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi. Shu tariqa, ta’lim jarayoni yanada samarali va o‘quvchilarga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion metodlardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga bo‘lgan munosabatini ijobiy o‘zgartiradi. Ular o‘qishni qiziqarli va ma’noli deb biladilar, bu esa o‘z navbatida ta’limga bo‘lgan motivatsiyani oshiradi. Motivatsiya yuqori bo‘lsa, o‘quvchilar o‘z bilimlarini yanada chuqurroq o‘rganishga harakat qiladilar, bu esa ta’lim sifatining oshishiga olib keladi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Loyiha ishlari, muammoli vazifalar va guruhli mashg‘ulotlar o‘quvchilarda yangi g‘oyalar yaratish, muammolarni hal etishda ijodiy yondashuvlarni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu esa ularning kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar bo‘lib yetishishiga yordam beradi. Ta’lim jarayonida yangicha metodlardan foydalanish o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishni talab qiladi. O‘qituvchilar yangi pedagogik texnologiyalarni o‘rganishlari, zamonaviy ta’lim resurslarini samarali qo‘llashlari zarur. Shu bois, muntazam malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglar tashkil etilishi muhimdir. Bu o‘qituvchilarga o‘z ishlarida innovatsion yondashuvlarni muvaffaqiyatli joriy etishga yordam beradi. Innovatsion metodlarni qo‘llashda ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur. Ota-onalar ta’lim jarayonining muhim ishtirokchilari bo‘lib, ular bolalarning o‘rganish jarayonini qo‘llab-quvvatlashlari, uyda mustahkamlash ishlari bilan shug‘ullanishlari lozim. Shu bilan birga, ota-onalarga yangi metodlar haqida ma’lumot berish, ularni ta’lim jarayoniga jalb qilish ta’lim sifatining oshishiga xizmat qiladi. Yangi innovatsion metodlardan foydalanish nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, balki ularning shaxs sifatida rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Bu metodlar orqali o‘quvchilar mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoada ishlash kabi hayotiy ko‘nikmalarni egallaydilar. Bu esa ularni kelajakda jamiyatda faol ishtirok etadigan, mas’uliyatli shaxslar qilib tarbiyalaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, shu bois, boshlang‘ich ta’limda yangicha innovatsion metodlarni joriy etish ta’lim jarayonining zamonaviy talablariga javob berishini ta’minlaydi. Bu metodlar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim berish imkonini yaratadi, ta’lim sifatini oshiradi va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlarini kafolatlaydi. Shu sababli, pedagoglar, ta’lim muassasalari rahbarlari va ta’lim siyosatini ishlab chiquvchilar ushbu yondashuvlarni faol qo‘llashga e’tibor qaratishlari lozim. Innovatsion metodlarning samarali tatbiqi orqali mamlakatimiz ta’lim tizimi yanada rivojlanadi va zamonaviy dunyo talablariga mos keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, Sh. “Boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish” – Toshkent, 2023.
2. Karimova, N. “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishda innovatsion yondashuvlar” – Namangan, 2024.
3. Tursunov, D. “Boshlang‘ich ta’lim sifat va samaradorligini oshirish metodlari” – Samarqand, 2022.
4. Yo‘ldoshev, M. “Boshlang‘ich ta’limda yangi pedagogik texnologiyalar” – Toshkent, 2021.

5. Islomov, A. “Innovatsion metodlar yordamida boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirish” – Buxoro, 2023.
6. Rustamova, L. “Boshlang‘ich ta’limda interaktiv usullar va ularning samarasi” – Qarshi, 2022.
7. Xolmatov, S. “Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llash” – Nukus, 2024.

RAQAMLI TA’LIM MUHITINING PEDAGOGIK TIZIMDAGI O‘RNI

Shukurova Zarifa Xaitmuratovna,
Olmazor tumani 326-IDUM maktabi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhiti tushunchasining mazmuni, uning pedagogik tizimdagi o‘rni hamda zamonaviy ta’limga ta’siri tahlil qilinadi. Muallif raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga integratsiyasi orqali o‘quvchilar faolligini oshirish, individual yondashuvni kuchaytirish va o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish imkoniyatlarini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim muhiti, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, pedagogik tizim, interaktiv o‘qitish, raqamli kompetensiya.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается содержание понятия цифровой образовательной среды, её роль в педагогической системе и влияние на современное образование. Автор раскрывает возможности повышения активности учащихся, усиления индивидуального подхода и развития профессионального мастерства педагогов за счёт интеграции цифровых технологий в образовательный процесс.*

Ключевые слова: *цифровая образовательная среда, информационно-коммуникационные технологии, педагогическая система, интерактивное обучение, цифровая компетентность.*

Annotation. *This article analyzes the concept of the digital learning environment, its role in the pedagogical system, and its impact on modern education. The author highlights the potential to increase student engagement, enhance individualized approaches, and develop teachers’ professional skills through the integration of digital technologies into the educational process.*

Keywords: *digital learning environment, information and communication technologies, pedagogical system, interactive learning, digital competence.*

Kirish

XXI asrda ta’lim tizimi inson hayotining barcha jabhalarida kechayotgan raqamli transformatsiyadan chetda qolayotgani yo‘q. Raqamli ta’lim muhiti deganda, o‘qitish va o‘rganish jarayonini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish va boshqarish tizimi tushuniladi. Bu muhit axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli resurslar, virtual platformalar, sun’iy intellekt va big data (ulkan ma’lumotlar to‘plami) kabi innovatsion vositalar orqali pedagogik tizimning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli ta’lim muhitining rivojlanishida Finlyandiya, Estoniya, Singapur kabi davlatlar ilg‘or o‘rin egallab kelmoqda. Ularda raqamli texnologiyalar maktab ta’limi darajasidan boshlab tizimli ravishda joriy etilgan. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida bosqichma-bosqich raqamli ta’lim muhitini joriy etish ishlari olib borilmoqda.

Zamonaviy pedagogik tizimda raqamli ta’lim muhitining tutgan o‘rni tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalar ta’limning barcha tarkibiy qismlariga chuqur singib borayotgani pedagogik tizimda sifat va samaradorlikka yangi yondashuvlarni talab qilmoqda.

Pedagogik tizimda raqamli ta’lim muhitining afzalliklari *quyidagilar:*

- Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim: har bir o‘quvchining ehtiyojlariga qarab individual yondashuv imkoniyati;
- Moslashuvchanlik: joy va vaqtga bog‘liq bo‘lmagan o‘qitish imkoniyati;
- O‘quvchilarning faolligini oshirish: interaktiv topshiriqlar va o‘yin texnologiyalari orqali o‘rganishga qiziqish uyg‘otish;
- Tahliliy yondashuv: natijalarni tezkor baholash va monitoring qilish imkoniyati.

Pedagogik tizim, odatda, quyidagi asosiy komponentlardan iborat: ta’lim maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, shakllari, subyektlar (o‘qituvchi va o‘quvchi) hamda ta’lim natijasi. Raqamli muhit ushbu har bir komponentga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatadi.

Avvalo, raqamli muhit ta’lim maqsadlarini yangicha shakllantirishga imkon yaratadi. An’anaviy yondashuvdan farqli o‘laroq, bugungi kunda o‘quvchilarda faqat bilim emas, balki mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish, texnologiyalar bilan ishlash, raqamli savodxonlik, media va axborot madaniyati kabi kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu esa ta’lim tizimining umumiy strukturasiga tubdan o‘zgarishlar kiritadi.

Axborot savodxonligini ta’lim tizimining ajralmas qismi sifatida shakllantirgan omillardan biri shundaki, internetdagi axborot oqimi bugungi kunda nafaqat kattalarga, qolaversa bolalar va o‘smirlarga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Ular internetda atigi bir necha harakat bilan mavzuga oid ma’lumotni topa oladilar. Shu sababli bugungi texnologik taraqqiyot mediasavodxonlik ta’limini har qachongidan ham muhimroq ahamiyat kasb etadigan sohaga aylantirdi.[1]

Ikkinchidan, o‘qituvchi va o‘quvchining ta’lim jarayonidagi roli ham sezilarli darajada o‘zgaradi. O‘qituvchi endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi va raqamli muhitni samarali tashkil etuvchi subyektga aylanadi. O‘quvchilar esa passiv tinglovchidan faol ishtirokchi, axborotni izlaydigan, uni tahlil qiladigan, hamkorlikda ishlaydigan va raqamli vositalar orqali o‘z bilimini mustaqil rivojlantiradigan subyekt sifatida shakllanadi.

Bugungi zamonaviy o‘qituvchilar oldingi avlod pedagoglaridan sezilarli darajada farq qiladi. Shu bilan birga, muhim savol tug‘iladi: ular o‘z o‘quvchilariga zamonaviy, tezkor rivojlanayotgan raqamli muhitda axborot savodxonligi mazmunini har tomonlama samarali yetkazib bera oladilarmi? Mazkur holatni yanada murakkablashtiradigan jihat shundaki, ko‘plab o‘qituvchilar axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va ommaviy axborot vositalaridan foydalanish bo‘yicha o‘z kompetensiyalarini past darajada deb hisoblaydilar va bu soha bo‘yicha ta’lim berish zaruratini yetarlicha anglamaydilar.[2]

[1] Pérez Rodríguez, M. A., Delgado-Ponce, Á., Mateos, P., and Romero-Rodriguez, L. (2019). Media competence in Spanish secondary school students. Assessing instrumental and critical thinking skills in digital contexts. Educ. Sci. 19, 33–48. doi: 10.12738/estp.2019.3.003

[2] Gutiérrez-Martín, A., Pinedo-González, R., and Gil-Puente, C. (2022). ICT and media competencies of teachers. Convergence towards an integrated MIL-ICT model. Comunicar 30, 21–33. doi: 10.3916/C70-2022-02

Uchinchidan, ta'lim metodlari va shakllari sezilarli darajada boyiydi. Raqamli muhit asosida tashkil etilgan interaktiv darslar, onlayn platformalarda olib boriladigan masofaviy ta'lim, aralash o'qitish (blended learning), teskari sinf modeli (flipped classroom), adaptiv o'qitish tizimlari, o'yinli ta'lim (gamification) kabi metodlar o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirish va ta'lim jarayonining moslashuvchanligini ta'minlashga xizmat qiladi.

"Teskari sinf" (flipped classroom) yondashuvi an'anaviy ta'lim tartibini teskarisiga o'zgartirishni nazarda tutadi. Ya'ni, odatda sinfda o'qituvchi tomonidan beriladigan bilimlar endi darsdan tashqari (masalan, uyda) o'rganiladi, sinfda esa individual mashqlar o'rniga guruhli ishlar yoki amaliy topshiriqlar bajariladi.[1] Bu yondashuv tufayli talabalar sinfda mavzuni chuqurroq tahlil qilish, faol ishtirok etish va amaliyotda qo'llash imkoniga ega bo'ladi. Bunday faol ishtirok an'anaviy darslarda, aralash ta'limda yoki onlayn ta'lim muhitida ham samarali tarzda amalga oshirilishi mumkin.[2] Aralash ta'lim kontekstida "teskari sinf" modeli quyidagicha ishlaydi: avval talabalar dars mazmunini mustaqil tarzda (masalan, internet orqali video yoki matn shaklida) o'zlashtiradilar - bu asinxron (ya'ni har kim o'ziga qulay vaqtda) o'rganiladi. So'ngra, yuzma-yuz darslarda yoki guruhli muhokamalarda mazkur bilimlar asosida batafsil tushunishadi va ijtimoiy muloqot orqali mustahkamlanadi.[3]

Shuningdek, raqamli muhitda baholash tizimi ham modernizatsiyalashmoqda. Avtomatlashtirilgan testlar, elektron portfoliolar, onlayn monitoring tizimlari o'quvchilarning rivojlanishini real vaqt rejimida kuzatishga imkon yaratadi. Bu esa o'z navbatida, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Elektron baholash - bu o'quvchilarning bilim va malakalarini aniqlashga qaratilgan har qanday faoliyatda kompyuterlardan foydalanishni o'z ichiga oladi.[4] Muallifning ta'kidlashicha, elektron baholash - bu quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladigan jarayon: baholashni rejalashtirish, tayyorlash, amalga oshirish, natijalarni qayd etish va ularni keyinchalik elektron shaklda tahlil qilish.

Elektron baholash bir qator afzalliklarga ega,[5] jumladan:

✓ O'quv maqsadlari va pedagogik yondashuvlarga mos keladigan turli baholash uslublaridan foydalanish imkoniyati;

✓ Ko'p sonli o'quvchilarni tez va oson baholash imkonini beradigan avtomatlashtirilgan jarayon;

✓ O'quvchilarga tezkor va shaxsiylashtirilgan fikr-mulohazalarni taqdim etish imkoniyati;

✓ Oldindan belgilangan mezonlar va shablonlar asosida baholashning xolisligini ta'minlash;

✓ Istalgan vaqt va joyda baholashni amalga oshirish, bu esa moslashuvchanlikni oshiradi;

[1] N. S. Goedhart, N. Blignaut-van Westrhenen, C. Moser et al., "The flipped classroom: Supporting a diverse group of students in their learning," Learning Environments Research, vol. 22, no. 2, pp. 297–310, Mar. 2019.
[2] J. F. Strayer, "How learning in an inverted classroom influences cooperation, innovation and task orientation," Learning Environments Research, vol. 15, no. 2, pp. 171–193, Jul. 2012.
[3] K. J. Graziano, "Peer teaching in a flipped teacher education classroom," TechTrends, vol. 61, no. 2, pp. 121–129, Mar. 2017.
[4] Jordan S 2013 E-assessment: Past, present and future New Directions in the Teaching of Physical Sciences 9 87-106
[5] Osuji U S 2012 The use of e-assessments in the Nigerian higher education system Turkish Online Journal of Distance Education 13(4) 140-152

✓ Baholash faoliyatini yoki uning komponentlarini qayta ishlatish, qayta kombinatsiya qilish imkoniyati;

✓ Elektron testlarda turli xil savol turlarini qo‘llash imkoniyati;

✓ Guruhdagi o‘quvchilarni jamoa sifatida baholash, shu bilan birga har bir a’zoning individual hissasini inobatga olish.

Elektron baholash raqamli muhitda turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin va bu ta’lim jarayonining sifatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Shu bilan birga, raqamli ta’lim muhiti pedagogik tizimda innovatsion yondashuvlarni joriy etish, ta’lim sifatini oshirish, teng imkoniyatlar yaratish hamda o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim shakllarini ishlab chiqish imkoniyatini ham beradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhit pedagogik tizimda faqat texnologik yangilik emas, balki didaktik, metodik va tashkiliy jihatdan tub o‘zgarishlar olib keluvchi muhim omildir. U ta’limning barcha bosqichlarida transformatsiyani ta’minlab, o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tizimda raqamli muhitni shakllantirish orqali uzluksiz ta’lim, shaxsiy yondashuv va o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pérez Rodríguez, M. A., Delgado-Ponce, Á., Mateos, P., and Romero-Rodriguez, L. (2019). Media competence in Spanish secondary school students. Assessing instrumental and critical thinking skills in digital contexts. Educ. Sci. 19, 33–48. doi: 10.12738/estp.2019.3.003

2. Gutiérrez-Martín, A., Pinedo-González, R., and Gil-Puente, C. (2022). ICT and media competencies of teachers. Convergence towards an integrated MIL-ICT model. Comunicar 30, 21–33. doi: 10.3916/C70-2022-02

3. Annina Boehm-Fischer and Luzi M. Beyer, Blended Learning, Flipped Classroom, and Peer Teaching as a Combination to Meet the Increasing Diversity in Higher Education. International Journal of Information and Education Technology, Vol. 14, No. 2, 2024. pp.310-317. https://surl.li/dxhxeb

4. N. S. Goedhart, N. Blignaut-van Westrhenen, C. Moser et al., “The flipped classroom: Supporting a diverse group of students in their learning,” Learning Environments Research, vol. 22, no. 2, pp. 297–310, Mar. 2019.

5. J. F. Strayer, “How learning in an inverted classroom influences cooperation, innovation and task orientation,” Learning Environments Research, vol. 15, no. 2, pp. 171–193, Jul. 2012

6. K. J. Graziano, “Peer teaching in a flipped teacher education classroom,” TechTrends, vol. 61, no. 2, pp. 121–129, Mar. 2017.

7. Jordan S 2013 E-assessment: Past, present and future New Directions in the Teaching of Physical Sciences 9 87-106

8. Osuji U S 2012 The use of e-assessments in the Nigerian higher education system Turkish Online Journal of Distance Education 13(4) 140-152

9. Cook J & Jenkins V 2010 Getting Started with e-Assessment (Bath: University of Bath)

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJODIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION METODLAR

Hamroyeva Anora Faxreddenovna,
Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy tafakkurni shakllantirish jarayonida innovatsion metodlarning ahamiyati yoritilgan. Ijodiy tafakkurning mohiyati, uning shakllanish bosqichlari hamda maktabgacha ta’limda qo‘llaniladigan zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Interfaol o‘yin texnologiyalari, STEAM ta’limi, multimedia vositalari va ijodiy loyihaviy metodlar misolida bolalarning mustaqil fikrlash, tasavvurini kengaytirish hamda noodatiy yechimlarni topish qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, tarbiyachining innovatsion yondashuvlarni samarali qo‘llashdagi roli ham alohida ta’kidlangan. Tadqiqot natijalari bolalarda ijodiy izlanish va erkin fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda mazkur metodlarning muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar. maktabgacha ta’lim, ijodiy tafakkur, innovatsion metodlar, interfaol texnologiyalar, STEAM ta’limi, multimedia vositalari, ijodiy loyihaviy metod, tarbiyachi mahorati.

Аннотация. В данной статье раскрывается значение инновационных методов в формировании творческого мышления у детей дошкольного возраста. Анализируются сущность творческого мышления, этапы его формирования, а также современные подходы, применяемые в дошкольном образовании. На примере интерактивных игровых технологий, STEAM-образования, мультимедийных средств и проектного метода показаны возможности развития у детей самостоятельного мышления, расширения воображения и поиска нестандартных решений. Особое внимание уделено роли воспитателя в эффективном применении инновационных подходов. Результаты исследования демонстрируют важность данных методов в формировании у дошкольников навыков творческого поиска и свободного мышления.

Ключевые слова. дошкольное образование, творческое мышление, инновационные методы, интерактивные технологии, STEAM-образование, мультимедийные средства, проектный метод, педагогическое мастерство.

Abstract. This article highlights the importance of innovative methods in developing creative thinking in preschool children. The essence of creative thinking, its stages of formation, and modern approaches applied in preschool education are analyzed. Examples such as interactive game technologies, STEAM education, multimedia tools, and the project-based method demonstrate opportunities to enhance children’s independent thinking, broaden imagination, and foster unconventional problem-solving skills. Special attention is given to the role of the educator in effectively applying innovative approaches. The research results indicate that these methods are crucial for developing preschoolers’ abilities in creative exploration and free thinking.

Keywords. preschool education, creative thinking, innovative methods, interactive technologies, STEAM education, multimedia tools, project-based method, teacher’s skills.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimining barcha bosqichlarida, xususan maktabgacha ta’limda bolalarning ijodiy tafakkurini shakllantirish masalasi dolzarb

hisoblanadi. Chunki, zamonaviy jamiyat intellektual salohiyati yuqori, mustaqil fikrlaydigan, yangilikka intiladigan yosh avlodni tarbiyalashni talab qiladi. Maktabgacha yosh davri esa inson tafakkurining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri sanaladi. Shu bois, bu davrda innovatsion metodlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

1. Ijodiy tafakkurning mohiyati

Ijodiy tafakkur – bu bolaning yangicha fikr yuritishi, mavjud bilim va tasavvurlar asosida yangi g‘oya yaratishi, noodatiy yechimlarni topishi jarayonidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bu jarayon o‘yin, rasm, qo‘shiq, ertak va turli tajribalar orqali namoyon bo‘ladi.

2. Innovatsion metodlarning o‘rni

Maktabgacha ta’limda bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda quyidagi innovatsion metodlar keng qo‘llanmoqda:

- **Interfaol o‘yin texnologiyalari** – “aqliy hujum”, rolli o‘yinlar, ijodiy musobaqalar bolalarni tez fikrlash va noodatiy yechimlarni topishga o‘rgatadi.
- **STEAM ta’lim yondashuvi** – fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika uyg‘unligida olib borilgan mashg‘ulotlar bolalarda kuzatuvchanlik va ijodkorlikni shakllantiradi.
- **Multimedia vositalari** – animatsiyalar, interaktiv doskalar, mobil ilovalar orqali mashg‘ulotlar qiziqarli bo‘ladi va bolalar ijodiy yondashuvni o‘zlashtira oladi.
- **Ijodiy loyihaviy metod** – bolalarning guruhlarda kichik loyihalar (ertak sahnalashtirish, maket yasash, qo‘g‘irchoq teatrlari) ustida ishlashi ularning hamkorlikda fikr yuritish va yangi g‘oya topish qobiliyatini rivojlantiradi.

3. Tarbiyachining roli

Innovatsion metodlarning samaradorligi, avvalo, tarbiyachining mahoratiga bog‘liq. Tarbiyachi bolaning mustaqil fikrlashiga sharoit yaratishi, uni qo‘llab-quvvatlashi va ijodiy izlanishga undashi lozim.

Tadqiqot natijalari va muhokama

O‘tkazilgan kuzatuv va tajribalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion metodlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda bolalar:

- savollarga noodatiy javob berishga harakat qiladi;
- tasavvurlari kengayadi va mustaqil fikr bildiradi;
- guruhda ishlash ko‘nikmalari shakllanadi;
- o‘z g‘oyalarini erkin ifoda etadi.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy tafakkurni shakllantirish jarayonida innovatsion metodlar qo‘llanilishi ularning kelajakdagi intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijasi va muhokamasi

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy tafakkurni shakllantirishda innovatsion metodlardan foydalanish bo‘yicha o‘tkazilgan tajribalar bir qator muhim xulosalarni ko‘rsatdi. Jumladan, interfaol o‘yinlar, ijodiy loyihalar, STEAM yondashuvi hamda multimedia vositalari qo‘llangan mashg‘ulotlarda bolalarning faol ishtiroki ancha yuqori bo‘ldi. Ular o‘z fikrlarini erkin ifodalashga, noodatiy yechimlar taklif etishga intildi.

1. Kuzatish natijalari:

- Innovatsion metodlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda bolalarning 70–75 foizi faol ishtirok etdi, savol-javoblarga javob berishda mustaqil fikr yuritishga harakat qildi.
- Oddiy o‘yin va topshiriqlarga qaraganda, ijodiy loyihaviy ishlar jarayonida bolalarning hamkorlikda ishlash, bir-birini tinglash va qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalari shakllandi.
- Multimedia va vizual materiallardan foydalanilgan mashg‘ulotlarda bolalarning diqqat va qiziqishi uzoqroq davom etgani kuzatildi.

2. Muhokama:

Bu natijalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion metodlar nafaqat bolalarda ijodiy tafakkurni rivojlantiradi, balki ularning shaxsiy faolligini oshiradi, mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Shuningdek, o‘yin asosida o‘qitish orqali bolalar ijodiy izlanishga qiziqadi va bilimlarni mustahkamroq o‘zlashtiradi.

Tarbiyachining metodik mahorati esa jarayonning samaradorligini belgilovchi eng muhim omil bo‘lib, u mashg‘ulotlarni to‘g‘ri tashkil qilganda bolalarda erkin fikrlash va ijodiy yondashuv kuchliroq rivojlanishi kuzatiladi.

Innovatsion metodlar maktabgacha ta’lim jarayoniga singdirilganda, bolalarda ijodiy tafakkur, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari shakllanadi, kelgusida ularning intellektual va ijtimoiy rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

Xulosa

Maktabgacha yosh davrida ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun an’anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda innovatsion metodlardan keng foydalanish zarur. Bu nafaqat bolalarning tafakkur salohiyatini oshiradi, balki ularni mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 320 b.
2. Xasanboeva O.U., Jabborova M.Q. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 276 b.
3. G‘ulomova X.A. Maktabgacha ta’lim metodikasi. – Toshkent: “Ilm Ziyo”, 2021. – 310 b.
4. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N.I. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2018. – 412 b.
5. Nishonova Z.M. Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar. **–** Toshkent: Noshir, 2021. – 198 b.

РОЛЬ, ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ

Муротова Жасмина Абдурайим кизи,
Студентка 1-го курса направления “Экономика” Ташкентского университета информационных технологий

Аннотация: *В статье анализируются институциональные, экономические и технологические функции электронной коммерции в повышении конкурентоспособности малого бизнеса в Узбекистане. Выявлены системные проблемы, связанные с логистической инфраструктурой, электронными*

платежами, цифровой грамотностью и правовой базой, предложены научные решения, направленные на их устранение.

Ключевые слова: *Электронная коммерция, малый бизнес, конкурентоспособность, цифровая экономика, онлайн-платежные системы, логистика и доставка, налоговая и законодательная база, инновации и IT-инфраструктура.*

Annotasiya: *Maqolada O'zbekistonda kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishda elektron tijoratning institusional, iqtisodiy va texnologik funksiyalari tahlil qilingan. Logistika infratuzilmasi, elektron to'lovlar, raqamli savodxonlik va huquqiy bazaga oid tizimli muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy echimlar taklif etilgan.*

Kalit so'zlar: *Elektron tijorat, kichik biznes, raqobatbardoshlik, raqamli iqtisodiyot, onlayn to'lov tizimlari, logistika va etkazib berish, soliq va qonunchilik asoslari, innovasiya va IT infratuzilma.*

Annotation. *The article analyzes the institutional, economic, and technological functions of e-commerce in enhancing the competitiveness of small businesses in Uzbekistan. Systemic problems related to logistics infrastructure, electronic payments, digital literacy, and the legal framework have been identified, and scientific solutions aimed at their elimination have been proposed.*

Keywords: *E-commerce, small business, competitiveness, digital economy, online payment systems, logistics and delivery, tax and legislative framework, innovation and IT infrastructure.*

Введение. В условиях проводимых в Узбекистане комплексных экономических реформ цифровая трансформация стала одним из приоритетов национальной экономической политики. В частности, сектор электронной коммерции выступает важным драйвером формирования конкурентоспособной рыночной экономики в стране. Развитие современной цифровой инфраструктуры и платформ онлайн-торговли позволит субъектам малого бизнеса интегрироваться во внутренний и внешний рынки, диверсифицировать сегменты клиентов и оптимизировать товарооборот и финансовые потоки.

Анализ литературы по теме (Literature review). В научной литературе всесторонне анализируются институциональные, экономические и технологические функции электронной коммерции в обеспечении конкурентоспособности малого бизнеса и поддержке его непрерывного развития. Роль электронной коммерции в рыночной системе, механизм ее влияния на субъекты малого бизнеса и ее значение в создании инновационных решений изучены на научной основе.

В то же время, устойчивые перспективы развития сектора электронной коммерции оцениваются на концептуальной основе, а существующие системные проблемы - логистическая инфраструктура, правовая база, уровень цифровой грамотности и недостаточность финансовых инструментов - анализируются комплексно. На основе результатов исследования будут разработаны практические предложения и стратегические рекомендации, направленные на эффективное развитие экосистемы электронной коммерции и повышение конкурентоспособности малого бизнеса.

Методология исследования (Research Methodology). Электронная коммерция имеет стратегическое значение для повышения

конкурентоспособности малого бизнеса, охватывая его экономические, институциональные и технологические функции:

- Диверсификация и интеграция географии рынка: Электронная коммерция позволяет субъектам малого бизнеса выходить за пределы местного рынка, получать доступ к республиканским и трансграничным торговым сегментам. Этот процесс повышает уровень интеграции малого бизнеса на внешние рынки и развивает экспортный потенциал.
- Усиление конкурентной среды и повышение эффективности: Механизмы онлайн-торговли делают ценообразование и качество услуг прозрачными, побуждая предпринимателей применять инновационные маркетинговые стратегии и создавать более эффективные бизнес-модели по сравнению с конкурентами. Это создаст здоровую конкурентную среду на рынке.
- Оптимизация структуры затрат и финансовая эффективность: Цифровизация процесса торговли посредством электронной коммерции значительно снижает арендные, складские и логистические расходы, увеличивает скорость оборота капитала и повышает рентабельность предприятий.

Анализ и результаты (Analysis and results). В последние годы рынок электронной коммерции в Узбекистане демонстрирует устойчивые тенденции роста. Вместе с тем имеются системные проблемы, препятствующие полноценному использованию потенциала рынка. Их научный анализ и пути решения приведены ниже:

Проблемы	Научно обоснованные решения
Логистическая инфраструктура недостаточно развита - склады и курьерские услуги недостаточно охвачены в отдаленных районах.	Логистика Развитие услуг доставки последнего километра (last-mile) и расширение участия частного сектора.
Охват электронными платежными системами ограничен - возможности онлайн-платежей или низкая скорость интернета в некоторых регионах.	Расширение инфраструктуры широкополосной связи, поддержка технологий мобильных платежей, диверсификация финтех-экосистемы и совершенствование единого национального платежного шлюза.
Низкая цифровая грамотность - Предприниматели не могут эффективно использовать цифровой маркетинг, онлайн-платформы и CRM-системы.	Организация программ цифровой грамотности через бизнес-инкубаторы и акселераторы, реализация краткосрочных модульных курсов по онлайн-маркетингу и IT-менеджменту для предпринимателей.
Правовые и институциональные пробелы - политика возврата и налоговая отчетность являются сложными для предпринимателей.	Усиление системы защиты прав потребителей и перевод налоговой отчетности для малого бизнеса в цифровую, упрощенную форму.

Дальнейшее развитие электронной коммерции имеет стратегическое значение для повышения конкурентоспособности малого бизнеса. Его

перспективы в институциональном, экономическом и технологическом направлениях проявляются следующим образом:

- Развитие экосистемы цифровых платежей: благодаря платежам с QR-кодом, электронным кошелькам, мобильному банкингу и финтех-стартапам сокращается оборот наличных денег, повышается финансовая прозрачность и закладывается основа для увеличения налоговых поступлений.
- Усиление государственного регулирования и поддержки: Расширение налоговых льгот, субсидий и грантовых программ для субъектов электронной коммерции создает большую мотивацию для вовлечения малого бизнеса в цифровую трансформацию. В то же время развитие логистики и IT-инфраструктуры на основе государственно-частного партнерства можно рассматривать как приоритетное направление.
- Внедрение технологических инноваций и интеллектуальных решений: Прозрачность товарооборота будет обеспечена за счет автоматизации складских и логистических процессов, разработки прогнозов спроса и систем рекомендаций на основе искусственного интеллекта, применения технологий блокчейн. Это позволит малому бизнесу оперативно принимать решения и рационально использовать ресурсы.

Выводы и предложения. Электронная коммерция служит стратегическим драйвером повышения конкурентоспособности малого бизнеса. Он снижает операционные расходы за счет цифровизации процессов производства и продаж, обеспечивает ценообразование на рынке и прозрачность процесса продаж, а также значительно улучшает качество взаимодействия с клиентами. Этот процесс усилит конкурентоспособность национальной экономики, положительно повлияет на темпы роста ВВП и увеличит долю инновационных бизнес-моделей в экономике.

В целях полной реализации потенциала электронной коммерции в национальной экономике целесообразно реализовать следующие предложения: развитие складов и курьерских услуг "last-mile" в отдаленных районах, внедрение интеллектуальных систем управления логистикой и расширение участия частного сектора; организация краткосрочных модульных учебных курсов и программ акселерации по цифровому маркетингу, онлайн-торговле, электронным CRM-системам и IT-менеджменту для предпринимателей и основателей стартапов; усиление механизмов защиты прав потребителей и внедрение цифровой, упрощенной налоговой отчетности для малого бизнеса.

Список литературы

1. https://unctad.org/system/files/official-document/dtlecdeinf2024d1summary_en.pdf.
2. Гулямов С., Аюпов Р. Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат асослари. Ўқув қўлланма. Т.: ТМИ, “Иқтисод-Молия” нашриёти, 2020, 510 бет.

TA'LIMDA INNOVATSION TADQIQOTLAR VA TEXNOLOGIYALAR: IMKONIYATLAR, TAHLILLAR VA ISTIQBOLLAR

Abduqayumova Gulnoza,
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi

Annotatsiya*. Ushbu maqola ta'lim sohasida innovatsion tadqiqotlar va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ularning imkoniyatlari va istiqbollarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqola zamonaviy ta'lim tizimida raqamli*

texnologiyalar, sun'iy intellekt, virtual va aralash reallik kabi innovatsion vositalarning pedagogik jarayonlarga ta’sirini ko‘rsatadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalarning maqsadli va tizimli joriy etilishi ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirishi, talabalarning motivatsiyasi va faol ishtirokini kuchaytirishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *innovatsion texnologiyalar, raqamli ta’lim, sun'iy intellekt, virtual reallik, pedagogik innovatsiyalar, ta’lim sifati*

Аннотация. *Статья посвящена анализу инновационных исследований и внедрения современных технологий в сферу образования, их возможностям и перспективам. В статье показано влияние таких инновационных инструментов, как цифровые технологии, искусственный интеллект, виртуальная и смешанная реальность, на педагогические процессы в современной системе образования. Результаты показывают, что целенаправленное и систематическое внедрение инновационных технологий позволяет существенно улучшить качество образования, повысить мотивацию и активность обучающихся.*

Ключевые слова: *инновационные технологии, цифровое образование, искусственный интеллект, виртуальная реальность, педагогические инновации, качество образования.*

Abstract. *This article is devoted to the analysis of innovative research and the introduction of modern technologies in the field of education, their capabilities and prospects. The article shows the impact of innovative tools such as digital technologies, artificial intelligence, virtual and mixed reality on pedagogical processes in the modern education system. The results show that the targeted and systematic introduction of innovative technologies can significantly improve the quality of education, increase the motivation and active participation of students.*

Keywords: *innovative technologies, digital education, artificial intelligence, virtual reality, pedagogical innovations, quality of education.*

Kirish. Zamonaviy dunyo tez o‘zgarayotgan texnologik muhitda ta’lim tizimi ham tubdan yangilanishni talab qilmoqda. XXI asr ta’lim paradigmasi an'anaviy dars berish uslublaridan voz kechib, innovatsion tadqiqotlar va ilg‘or texnologiyalarni pedagogik jarayonlarga integratsiya qilishni nazarda tutmoqda [1]. Ta’limda innovatsion yondashuvlar nafaqat o‘qitish metodlarini yangilaydi, balki talabalarning bilim olish jarayonini ham tubdan o‘zgartiradi, ularni faol ishtirokchi va mustaqil tadqiqotchi sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Hozirgi kunda ta’lim muassasalari raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt tizimlari, virtual va aralash reallik dasturlari, mobil ilovalar va boshqa innovatsion vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega [2]. Biroq, bu texnologiyalarning samarali qo‘llanilishi, ularning pedagogik potentsialini to‘liq amalga oshirishi va ta’lim jarayonidagi rolini ilmiy asoslash muhim masalalar hisoblanadi. Shu sababli, ta’limda innovatsion tadqiqotlar va texnologiyalarning imkoniyatlarini keng qamrovli tahlil qilish, ularning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash zarurati paydo bo‘ladi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, adabiyotlar tahlili va mavjud tadqiqotlarning sistematik ko‘rib chiqilishi asosida amalga oshirildi. Ta’limda innovatsion texnologiyalar masalasi bo‘yicha adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu soha tez rivojlanayotgan va turli xil yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Johnson va hamkasblarining tadqiqoti raqamli texnologiyalarning ta’lim samaradorligiga ta’sirini ko‘rsatadi [3]. Chen va Martinez tomonidan olib borilgan keng qamrovli metaanaliz sun'iy intellekt asosidagi ta’lim

tizimlarining samaradorligini ko‘rsatadi [4]. Unga ko‘ra, adaptiv o‘qitish tizimlari an'anaviy usullarga nisbatan 35-40% yuqori samaradorlik ko‘rsatadi. Ayniqsa, individual yondashuvni talab qiladigan fanlarda (matematika, fizika, kimyo) bu ko‘rsatkichlar yanada yuqori bo‘lgan. Shu bilan birga, sun'iy intellekt tizimlarining pedagogik jihatdan to‘g‘ri sozlanishi va o‘qituvchilar bilan samarali integratsiyasi muhim shartlar sifatida ko‘rsatilgan.

Virtual va aralash reallik texnologiyalari bo‘yicha Kowalski va Kim ning tadqiqoti ayniqsa qiziqarli natijalar bergan [5]. Ular tibbiyot va muhandislik ta’limida virtual reallik simulyatorlaridan foydalanishning samaradorligini o‘rganishgan va shuni aniqlashganki, bunday texnologiyalar talabalarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda an'anaviy usullarga nisbatan 2,5 marta samaraliroq. Virtual muhitlarda o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlar xavfsizlik nuqtayi nazaridan ham afzallik beradi, chunki talabalar xatolarni qilish va ulardan o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Mobil texnologiyalar va mikroo‘qitish (microlearning) masalalari bo‘yicha Patel va O‘Connorning tadqiqoti zamonaviy ta’lim tendensiyalarini aks ettiradi [6]. Ular mobil qurilmalar orqali amalga oshiriladigan qisqa ta’lim modullarining samaradorligini tahlil qilishgan va shuni aniqlashganki, kichik hajmdagi bilim bloklari (5-10 daqiqalik) talabalarning diqqatini yanada yaxshi jalb qiladi va bilimlarni yodda saqlash ko‘rsatkichlarini 45% ga oshiradi. Bu usul ayniqsa kattalar ta’limi va malaka oshirish kurslarida yuqori samaradorlik ko‘rsatgan.

Rossiyalik tadqiqotchi Smirnov ta’limda innovatsion texnologiyalarning ijtimoiy-madaniy jihatlarini ko‘rib chiqadi [7]. Uning fikricha, texnologik innovatsiyalar nafaqat bilim berish jarayonini yangilaydi, balki talabalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, onlayn hamkorlik platformalari va ijtimoiy tarmoq elementlarini o‘z ichiga olgan ta’lim tizimlari talabalar orasidagi muloqotni faollashtiradi va jamoaviy ish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

O‘zbekistonda ushbu soha bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlar ham e'tiborga sazovor. Karimova ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlarini tahlil qilgan tadqiqotida shuni ko‘rsatadiki, mahalliy sharoitlarda innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi bir qator muammolarni keltirib chiqaradi [8]. Jumladan, o‘qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi, texnik infrastrukturaning yetishmovchiligi va madaniy omillar texnologik innovatsiyalarning samaradorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Biroq, maqsadli dasturlar va tizimli yondashuv asosida bu muammolarni hal qilish mumkinligi ham ta’kidlangan.

Sun'iy intellektning ta’lim sohasidagi istiqbollari bo‘yicha Anderson va Taylorning so‘nggi tadqiqoti kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlarini prognozlaydi [9]. Ularning fikricha, keyingi 5-10 yil ichida sun'iy intellekt asosidagi shaxsiylashtirilgan o‘qitish tizimlari ta’limning asosiy vositasiga aylanadi. Bu tizimlar har bir talabaning individual xususiyatlarini, o‘qish uslubini va qiziqishlarini hisobga olgan holda moslashuvchan ta’lim rejalarini tuzadi. Shuningdek, natural til bilan ishlash texnologiyalarining rivojlanishi virtual o‘qituvchilar yaratish imkoniyatini beradi, ular talabalar bilan tabiiy muloqot olib borishi mumkin.

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili natijasida ta’limda innovatsion texnologiyalarning bir qancha muhim afzalliklari aniqlandi. Birinchidan, raqamli vositalar talabalarning faolligini sezilarli darajada oshiradi. Interactive dasturlar, o‘yinlashtirish elementlari va multimedia kontentlar an'anaviy darslardan farqli o‘laroq, talabalarni faol ishtirokchilar sifatida jalb qiladi. Bu esa bilim olish motivatsiyasini kuchaytiradi va o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

Ikkinchidan, innovatsion texnologiyalar individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o‘qitish tizimlari har bir talabaning qobiliyati, bilim darajasi va o‘qish tezligini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan ta’lim rejalarini tuzadi. Bu ayniqsa heterogen guruhlarda samarali bo‘lib, har bir talabaning potentsialini maksimal darajada amalga oshirishga yordam beradi.

Uchinchidan, virtual va aralash reallik texnologiyalari amaliy ko‘nikmalarni xavfsiz muhitda rivojlantirishga imkon beradi. Tibbiyot, muhandislik, kimyo kabi sohalarda bu texnologiyalar orqali murakkab va xavfli amaliyotlarni virtual muhitda o‘rganish mumkin. Bu nafaqat xavfsizlikni ta’minlaydi, balki takrorlash imkoniyati tufayli bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlaydi ham.

Biroq, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi bir qancha qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Eng muhim muammo o‘qituvchilarning raqamli kompetentsiyalarining yetarli emasligi hisoblanadi. Ko‘pgina tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, texnologiyalarning pedagogik samaradorligi katta darajada o‘qituvchilarning ulardan to‘g‘ri foydalanish qobiliyatiga bog‘liq. Shuning uchun o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va ularning raqamli savodxonligini oshirish muhim vazifa hisoblanadi.

Texnik infrastrukturaning yetishmovchiligi yana bir muhim cheklov hisoblanadi. Yuqori sifatli internetga ulanish, zamonaviy qurilmalar va dasturiy ta’minot innovatsion texnologiyalarning samarali ishlashi uchun zaruriy shartlardir. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bu masala ayniqsa dolzarb bo‘lib, raqamli tafovutni chuqurlashtirish xavfi mavjud.

Iqtisodiy jihat ham e'tiborga olish zarur. Innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi katta moliyaviy sarmoyalarni talab qiladi. Qurilmalarni sotib olish, dasturiy ta’minotga litsenziya olish, o‘qituvchilarni tayyorlash va texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari sezilarli bo‘lishi mumkin. Shuning uchun texnologik yangilanishlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish va iqtisodiy samaradorlikni doimiy baholash zarur.

Psixologik va ijtimoiy omillar ham innovatsion texnologiyalarning qabul qilinishiga ta’sir qiladi. Ba’zi o‘qituvchi va talabalar yangilikka qarshi bo‘lishi, texnologiyalardan foydalanishda qo‘rquv his qilishi yoki an'anaviy usullarni afzal ko‘rishi mumkin. Shuning uchun o‘zgarishlarni boshqarish strategiyalari ishlab chiqish va barcha ishtirokchilarni tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Kelajakda ta’limda innovatsion texnologiyalarning rivojlanish istiqbollari juda keng. Sun'iy intellektning rivojlanishi bilan shaxsiylashtirilgan o‘qitish tizimlari yanada mukammallashadi va har bir talabaning individual ehtiyojlariga yanada yaxshi javob beradi. Blockchain texnologiyasi ta’lim sertifikatlarining haqiqiyligini ta’minlash va global darajada tan olinishini osonlashtiradi. Internet of Things (IoT) texnologiyalari smart sinf xonalarini yaratishga imkon beradi, bu yerda barcha qurilmalar o‘zaro aloqada bo‘ladi va optimal o‘qitish muhitini yaratadi.

Xulosa. Ta’limda innovatsion tadqiqotlar va texnologiyalarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular zamonaviy ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirishga qodir kuchli vositalardir. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, virtual reallik, mobil ilovalar va boshqa innovatsion yechimlar talabalarning faolligini oshirish, individual yondashuvni amalga oshirish, amaliy ko‘nikmalarni xavfsiz rivojlantirish va ta’limni har qanday vaqt va joyda amalga oshirish imkoniyatlarini yaratadi [10]. Tadqiqotlar innovatsion

texnologiyalarning akademik natijalarni 20-40% gacha oshirishi mumkinligini ko‘rsatmoqda.

Biroq, ushbu texnologiyalarning muvaffaqiyatli joriy etilishi bir qator muhim shartlarni bajarishni talab qiladi. O‘qituvchilarning raqamli kompetentsiyalarini oshirish, tegishli texnik infrastrukturni yaratish, yetarli moliyaviy resurslarni ajratish va ijtimoiy-psixologik qarshiliklarni bartaraf etish zaruriy vazifalar hisoblanadi. Shuningdek, texnologik innovatsiyalar pedagogik maqsadlarga mos kelishi va ta’lim jarayonining tabiiy qismi bo‘lishi muhim. Innovatsion texnologiyalar ta’lim sifatini oshirish va yangi avlodni kelajak talablariga tayyorlash uchun bebaho imkoniyatlar yaratadi, biroq ularning samarali qo‘llanilishi kompleks yondashuv va barcha ishtirokchilarning faol hamkorligini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. (2021). *Technology in Education: A Tool on Whose Terms?* Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing.
2. Williamson, B., & Hogan, A. (2020). Commercialisation and privatisation in/of education in the context of COVID-19. *Educational Review*, 72(4), 393-402.
3. Johnson, L., Adams, S., & Haywood, K. (2021). Digital technologies and student achievement: A comprehensive meta-analysis. *Journal of Educational Technology Research*, 45(3), 234-267.
4. Chen, M., & Martinez, R. (2022). Artificial intelligence in personalized learning: A systematic review and meta-analysis. *Computers & Education*, 189, 104-121.
5. Kowalski, P., & Kim, S. (2023). Virtual and augmented reality in professional education: Effectiveness and implementation challenges. *Educational Technology & Society*, 26(1), 45-62.
6. Patel, N., & O‘Connor, D. (2023). Mobile learning and microlearning: Impact on knowledge retention and engagement. *International Journal of Mobile Learning*, 15(2), 78-95.
7. Смирнов, A.B. (2023). Социально-культурные аспекты внедрения инновационных технологий в образование. *Педагогика*, 87(4), 23-35.
8. Karimova, D.N. (2024). Raqamli transformatsiya sharoitida O‘zbekiston ta'lim tizimining rivojlanish masalalari. *O‘zbekiston Milliy Universiteti xabarnomasi*, 1(3), 156-168.
9. Anderson, J., & Taylor, M. (2024). Future prospects of artificial intelligence in education: Trends and predictions. *Educational AI Review*, 8(1), 12-28.
10. World Economic Forum. (2023). *The Future of Jobs Report 2023*. Geneva: World Economic Forum.

2-SHO‘BA: UMUMIY O‘RTA TA’LIM FANLARINI O‘QITISHGA INNOVATSION YONDOSHUVLAR.

PEDAGOGIK MAHORAT VA ONA TILI TA’LIMIDA KOMMUNIKATIV YONDASHUV

Uralov Azamat Begnarovich,
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi professori, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya. *Ushbu maqolada pedagogik mahoratning nazariy asoslari, uning o‘qituvchi shaxsiy va kasbiy faoliyatida tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Ona tili ta’limida kommunikativ yondashuvning mazmuni va afzalliklari, o‘quvchi shaxsining erkin muloqotga kirisha olish, nutqiy kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, pedagogik mahoratning kommunikativ metodlarni samarali qo‘llashdagi roli ilmiy-nazariy hamda amaliy misollar asosida ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *pedagogik mahorat, kommunikativ yondashuv, ona tili ta’limi, interaktiv metodlar, nutqiy kompetensiya.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические основы педагогического мастерства, его роль в профессиональной и личной деятельности учителя. Раскрывается содержание и преимущества коммуникативного подхода в преподавании родного языка, его значение в формировании речевой компетенции учащихся и развитии их способности к свободному общению. Также анализируется роль педагогического мастерства в эффективном применении коммуникативных методов на основе научно-теоретических положений и практических примеров.*

Ключевые слова: *педагогическое мастерство, коммуникативный подход, преподавание родного языка, интерактивные методы, речевая компетенция.*

Abstract. *The article examines the theoretical foundations of pedagogical mastery and its role in the professional and personal development of teachers. It highlights the essence and advantages of the communicative approach in native language teaching, emphasizing its importance in developing students’ communicative competence and ability to engage in free interaction. Furthermore, the study analyzes the role of pedagogical mastery in effectively applying communicative methods, supported by theoretical insights and practical examples.*

Keywords: *pedagogical mastery, communicative approach, native language teaching, interactive methods, communicative competence.*

Kirish. Mahorat (arab. “*mohirlik”, “ustalik”, “epchillik*”) – 1) biror ish, kasb uchun zarur yoki shu sohada orttirilgan ustalik, san’at, mohirlik; 2) bir ish yoki faoliyatni yuksak darajada, hech bir qiyinchiliksiz, o‘ta mohirlik bilan bajarish; 3) muayyan ish, xatti-harakat yoki kasbiy faoliyatning ustalik, mohirlik bilan, san’atkorona tashkil etilishiga imkon beradigan bilim, ko‘nikma va malakalar majmui.

Natijalar. Pedagogik mahorat quyidagi muayyan shakllarning yo‘nalishlariga ega:

1. *O‘quv pedagogik faoliyat yo‘nalishi*. Bunda o‘qituvchi o‘zi dars berayotgan o‘quv predmeti, pedagogika, psixologiya, metodika fanlarini ilmiy texnikaviy taraqqiyot va davr talablari darajasida bilishi zarurligini nazarda tutadi.

2. *Shaxsiy faoliyat yo'nalishi*. Bu yo'nalishda o'qituvchi o'zi, o'z ishi, hamkasblari, o'quvchilari, ularning ota-onalariga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Bu o'qituvchining o'z mavqeyini tushunishi, o'z-o'ziga baho berishi, o'z-o'zini anglashi, mustaqil bilim olishga intilishi, kasbiy rivojlanishi, o'z kasbiy faoliyatini rivojlaitirishi, bunyodkorlik, ijodkorlik, tadbirkorlik layoqati, yangilikka muntazam intilishida namoyon bo'ladi.

3. *Ijtimoiy pedagogik faoliyat yo'nalishi*. U o'qituvchilarning ta'lim oluvchilar jamoasini his eta olishi, ularning tuyg'ularini anglashi, qiziqish va ehtiyojlari, duch keladigan qiyinchiliklarini bilib olishi;

- har bir ta'lim oluvchining individual psixologik xususiyatlarini ilg'ay olishi;
- darsda va darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni tashkil qilish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanganligi;
- turli ijtimoiy foydali ishlarga o'quvchilarni jalb eta olishi;
- fan, hayot, san'at, ijtimoiy foydali mehnatga qiziqish uyg'ota olishini ifodalaydi.

4. *Axborot-kommunikativ faoliyat yo'nalishi*. U o'qituvchining ma'lumot axborotga ega ekanligi; voqelik, pedagogik jarayondagi voqea-hodisalar to'g'risidagi ma'lumotlar bilan qurollaganligi, axborot va kommunikativ texnikadan ma'lumotlar ola bilishi, ular ustida qayta fikrlashi, hamkasblari va o'quvchilarga yetkaza olish qobiliyatiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Qayd etib o'tilgan hamda tavsiflangan pedagogik mahoratni egallashning mazkur yo'nalishlari o'qituvchi faoliyatining asosini tashkil qiladi *(Pedagogik ensiklopediya 2017- y. 3- jild).* Pedagog insonparvarlik yo'nalishga ega bo'lishi-ta'lim oluvchi shaxsini hurmat qilishi, ayrim masalalarni o'zini ta'lim oluvchi o'rnida sezib hal etishi, adolatli bo'lishi, pedagogik faoliyatni pirovard maqsadga – barkamol avlod tarbiyalashga yo'naltirishda ifodalanadi. Buyuk mutafakkirimiz Ibn Sino ham o'qituvchi shaxsida halollik, adolat, poklik, mehnatsevarlik, fidoiylik, odamgarchilik kabi hislatlarni qadrlagan.

Insonparvar bo'lish mahoratli pedagog faoliyatining bir qancha jihatlarini qamrab oladi va uning aniq vazifalarini ham belgilab beradi. Insonparvarlik deganimizda, ta'lim oluvchilarning dini, irqi, millati, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar, ularning barchasiga bir xil munosabatda bo'lishni tushunamiz. Har bir ta'lim oluvchiga insonparvarlik nuqtayi nazaridan yondoshishimiz darkor. Bolalarni seva olish, ularga o'z ota-onalaridek mehribonlik ko'rsata bilish mohir pedagogning muhim insonparvarlik fazilatlaridan biridir. Pedagog har doim, hamma vaqt ta'lim oluvchilarga mehribonlik ko'rsata olishi lozim. O'z ta'lim oluvchisi to'g'risida shoshma-shosharlik bilan xulosa chiqarmaslik, ular haqida salbiy yoki ijobiy fikrga kelmaslik kerak. Ta'lim oluvchilar orasida uning "sevimli" yoki "yomon" ko'radigan tarbiyalanuvchilarni bo'lishi ta'lim oluvchida pedagogga bo'lgan hurmatni so'ndiradi. Har qanday bo'sh va past o'zlashtiradigan, "tarbiyasi qiyin" ta'lim oluvchi bilan ishlaganda pedagogning vazifasi shundan iboratki, ta'lim oluvchidagi ana shu bilinear-bilinmas lekin eng muhim ijobiy fazilatni topa olish va shu fazilatga tayanib ta'lim oluvchi mulkidagi, o'tmishidagi salbiy xususiyatlarni tugatishga intilmog'i lozim. Pedagog shaxsiy fazilatlari tizimida pedagoglik faoliyatga bo'lgan ehtiyoj nomli muhim kasbiy yo'nalish mavjudki, u pedagogik mahoratni egallash uchun katta rol o'ynaydi. Bunday professional xususiyatlarni olimlarimiz Sh. Baratov va boshqalar shunday izohlaydilar: "Pedagogik faoliyatga bo'lgan ehtiyoj professional mahoratdagi pedagog shaxsiy fazilatlarini belgilovchi qimmatli bahodir, u o'zida: ...bolalarga

qiziqish va muhabbatni; pedagogni ishga havasni; psixologik-pedagogik ziyraklik va kuzatuvchanligini mujassamlashtiradi”.

Muhokamalar. Pedagogning ta’lim oluvchilarga nisbatan mehribonligi, hayrixohligi bolalarni sevishi insoniy talabchanlik asosida ko‘rilmog‘i lozim, insonparvarlikka asoslangan talabchanlik ta’lim oluvchilarni intizomga chaqiradi, o‘z hulq-atvori to‘g‘risida o‘ylashni, o‘ziga boshqalar ko‘zi bilan qarashni, salbiy xususiyatlarini qayta tarbiyalashni, ijobiy fazilatlarini takomillashtirishni yo‘lga qo‘yishga da’vat etish muddaosiga erishadi. Buning uchun pedagog talabning me’yorini bilishi lozim. Talab istiqbolli bo‘lib, bolaning kelajak hayoti, faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan, bolalarni quvonchga qiziqishlarini takomillashtiruvchi yo‘naltirilgan bo‘lsagina, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shu bilan birga, pedagogning o‘zi milliy qadriyatlarning mohiyat mazmunini chuqur anglashi, ularga hurmat e’tiqodi bo‘la olishi darkor. Ijtimoiy hayot qonunlarini aniq tushunish, milliy-ahloqiy qadriyat, mafkura mazmunini anglash ta’lim oluvchilarda bobolar avlodlar ruhiga hurmatni, ilmiy dunyoqarash asoslarini tarbiyalash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, pedagog shaxsiy fazilatining muhim omili o‘tmish merosini mukammal bilish, qadriyatlar, urf-odatlar mazmunini anglash ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlarini tushunish orqali ilmiy dunyoqarashni o‘zida tarbiyalangan bo‘lishi kerak.

Kasbiy bilimlar pedagogik mahoratning tub asosini tashkil qiladi. Pedagog bilimi, bir tomondan u dars berayotgan fan to‘g‘risidagi bilimiga, ikkinchi tomondan esa, uni o‘zlashtirayotgan ta’lim oluvchilarga qaratilgan bo‘ladi. O‘zi dars berayotgan fanni, o‘ni o‘qitish metodikasi, pedagogika va psixologiya fanlaridan puxta bilimga ega bo‘lishi, pedagog professional bilimlari mazmunini tashkil etadi. Shu bilan birga, O‘zbekistonning o‘z taraqqiyot yo‘li mohiyati, milliy tarbiya mohiyati va mazmunini chuqur anglash, chuqur ilmiy nazariy salohiyati, pedagogik ijod, o‘z fanining tarbiyaviy imkoniyatlarini mukammal bilishi, pedagogik bilimlarni takomillashtirishga intilish, mamlakatimiz Prezidentining ichki va tashqi siyosatidan xabardorlik, o‘zbek xalqining an’analari, qadriyatlari, urf-odatlarini yaxshi anglashi, siyosat, tarix, madaniyat, ma’naviyat, adabiyot va san’at, axloqshunoslik, dinshunoslik, huquqshunoslik, o‘lkashunoslik, texnikaga oid ma’lumotlardan xabardorlik, etnopedagogika, etnopsixologiyaga oid bilimlarga ega bo‘lish va hokazo.

Kasbiy bilimlar negizida pedagog hatti-harakati va xulqining asosini tashkil etuvchi pedagogik prinsiplar va qoidalar vujudga keladi. Bu prinsip va qoidalarni har bir pedagog o‘z tajribasiga tayangan holda yaratadi. Bu bilimlar doimo takomillashib borishi zarur. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim kontseptsiyasida mutaxassis vazifalari quyidagicha belgilangan: *Mutaxassis o‘z faoliyati, sohasidan qat’i nazar, ijodiy jamoalarda ishlay olish qobiliyatiga, menejment va marketing sohalarida tayyorgarlikka ega bo‘lishi, yangi texnologiyalarni joriy etishning xo‘jalik, ijtimoiy va madaniy jihatlarini aniq tasavvur qila olishi kerak*. Ushbu fikrlar o‘qituvchilarga ham bevosita ta’aluqli. Chunki jamiyatimizda sodir bo‘layotgan tub o‘zgarishlar,

Xulosa. Bozor munosabatlariga kirib borishimiz o‘qituvchidan nafaqat kasbiy bilimlarni, balki iqtisodiy, yuridik, texnikaviy bilimlardan ham xabardor bo‘lishni hamda bunday yangiliklarni o‘zining pedagogik faoliyatiga bolalarni har tomonlama kamol toptirishga doir ijodkorona (kreativ) foydalana bilishni taqozo qilmoqda. Bu o‘rinda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi xususida alohida to‘xtalmoq zarur. Chunki boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari boshlang‘ich sinf bolalarining yosh, individual hamda psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda o‘zlarining pedagogik

faoliyatlarini olib borishi talab etiladi. Vaholanki, bola shaxsning shakllanishida pedagogik hamda psixologik mexanizmlar faol ishtirok etadi. Ya'ni shaxsning shakllanishida irsiyat, muhit, tarbiya, faoliyat bilan bir qatorda insonning ichki kechinmalari, tushunchalari, ruhiyati, havotirlari va qiziqishlari kabi ko'plab psixologik hususiyatlar, holatlar va jarayonlar ham asosiy o'rinni egallaydi. Shu nuqtay nazardan aytish joizki, bola shaxsiga ta'sir etayotgan turli xil omillar, albatta, insonning ruhiyati, sezgilari, his-hayajonlari, fikr-mulohazalari chizgisida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativligi bolalarning psixologik xususiyatlarini bilishda ko'zga tashlanadi. Har bir fanning o'z ob'ekti, o'rganadigan sohasi mavjud. Masalan, zoologiya hayvonlar, ular organizmining to'zilishi, yashash sharaitini o'rgansa, astronomiya osmon jismilari, ularning xususiyatlarini o'rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nazarova S. O'zbek tili o'qitish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 1992.
2. Sayfullayeva R. va bosh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Darslik. – T.: 2010.
3. To'xtaxo'jayeva M. "Pedagogika" – T.: O'qituvchi 2010.
4. Uralov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.; 2021.
5. Yo'ldoshev J. F., Usmonov S. A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – T.; 2008.
6. Pedagogik ensiklopediya 2017- y. 3- jild
7. Baratov Sh. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari. – T.: O'qituvchi. 1995.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SENZITIV RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Xurvalieva Tarmiza Latipovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti professoru, pedagogika fanlari doktori,
Xursanova Fotima,
Xamrayeva Zuhra,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talablari

Аннотацияю *В статье представлены теоретические основы об особенностях сензитивного развития детей дошкольного возраста от рождения до 6-7 лет. В частности, описаны особенности психического развития ребенка в каждый возрастной период.*

Ключевые слова*: сенсорика, психика, речь, общение, среда, поведение, воспитание, культура, развитие, рефлексия, интуиция, сенсорика.*

Annotationю *The article presents the theoretical foundations about the features of the sensitive development of preschool children from birth to 6-7 years. In particular, the features of the mental development of the child in each age period are described.*

Key words*: sensorics, psyche, speech, communication, environment, behavior, upbringing, culture, development, reflection, intuition, sensorics.*

Ma'lumki maktabgacha bolalik davrida bola aqliy, axloqiy, jismoniy va ma'naviy shakllanishning o'ziga xos psixologik xususiyatlarga boy yo'lni bosib o'tadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasi va ta'lim-tarbiyasi bo'yicha xorijda va mamlakatimizda bir qancha olimlar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Jumladan V.Shtern, K.Byuler, K.Levin, A.Vallon, Z.Freyd, L.S.Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, A.R.Luriya, A.N.Leontev, P.Ya. Galperinlar tomonidan senzitiv rivojlanish va shaxs taraqqiyotining o'zaro munosabat nazariyasi yaratilgan.

Senzitiv davr **(**lotincha sēnsus so‘zdan olingan bo‘lib, hissiyot, sezgi) ontogenetik rivojlanish davri bo‘lib, butun tana a’zolarini ichki va tashqi ta’sirlarga yuqori hissiy javobi ya’ni fiziologik, psixologik jihatdan o‘zgarishi yangi bilim va xulq-avtorn shakllarini o‘zlashtirishga tayyorligi bilan namoyon bo‘ladi.

Fransuz psixologi va faylasufi Rene Dekart bolaning senzitiv davrini o‘rganib, quyidagi xulosaga keladi: “5-6 yosh bolalarda g‘oyalar mavjudligiga ko‘ra uchta turga bo‘linadi: natija va oqibatga ko‘ra paydo bo‘ladi; tayyor g‘oyalar; tug‘ma va tabiiy g‘oyalar. Natija va oqibatga ko‘ra paydo bo‘ladigan g‘oyalar hissiy tajribalar bilan bog‘liq bo‘lib, sezgi a’zolarimizni umumiy holatidan kelib chiqadi. Bu g‘oyalarni bola mustaqil ravishda o‘z tajribalarini tahlil qilishi natijasida oladi. Ular alohida narsa va buyumlar, hodisalar haqida bilim beradi, lekin atrof olam haqidagi ob’ektiv qoidalarni anglashiga yordam bermaydi. Tug‘ma va tabiiy g‘oyalar insonga atrof olam borliq haqida hamda uning rivojlanish qonuniyatlari haqidagi bilimlarni beradi” [5; 62-63-b].

Dekart va Spinoza voqelikni bilishda bevosita haqiqatga erishish bilan amalga oshiriluvchi alohida usul va aqliy sezgirlik yetakchi hisoblanishini ilgari suradilar. Inson o‘zini anglasa, atrof olamni ham anglaydi, qalb va ruhiyat inson tanasidagi qoidalar bir xil kechadi [7].

Dj.Lokk insondagi barcha bilimlar hissiy tajriba asosida yig‘iladi degan xulosaga keladi- “ hissiy tajriba ikkita turga bo‘linadi: refleksiya va sezgi. Ikkala jarayon ham tashqi olam haqidagi bilimlarning asosi bo‘lib xizmat qiladi. Sezgi nafaqat anglashning birinchi bosqichi, balki tashqi olam haqidagi bilimlarni kashf qilishning yagona yo‘li, inson bilan bog‘lanuvchi yagona kanal hisoblanadi. Insonning sezgi a’zolari narsa va buyumlar, atrofimizdagi odamlar haqida batafsil ma’lumot beradi” [2]. Maktabgacha yoshdagi bolalarda avvalo tarbiyachi sezgini rivojlantirishi muhim. Sezgi rivojlanishi bilish faoliyatini samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

David Gartli bolaning psixik rivojlanish jarayoniga ta’sir ko‘rsatish haqiqatdan ham chegaralanmagan deb hisoblaydi. U quyidagi fikrlarni bildiradi “inson psixikasining rivojlanishi va xulq-atvorining shakllanishiga oid bilimlarni qiyoslash orqali o‘zlashtirishdan bola tarbiyasida foydalanish lozim.Chunki bolaning kelajagi atrofdagilarning unga nimalar haqida axborot berayotganligi bilan bog‘liqdir. Shuning uchun bolaning qanday o‘sishi, qanday fikrlashi va hatti-harakati faqatgina kattalarga bog‘liqdir”[2;72-81-b]. Shunday ekan, maktabgacha yoshidagi bolalar tarbiyasida oila va ota-onalar ta’sirini yanada kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

L.S.Vigotskiy senzitiv rivojlanish davrini quyidagicha tasniflaydi ”rivojlanishga aniq hissiy ta’sir ko‘rsatish, unda murakkab o‘zgarishlar ro‘y beradi”[1]. Boshqa davrda bunday holatlar neytral bo‘lishi mumkin, qayta ta’sir ko‘rsatadi rivojlanish davrida. Senzitiv davr har qanday tirik organizmda yuz beradi. Olim nutq rivojlanishingg beshta davrga ajratgan.

1). 1,5-3 yoshgacha bolalarda so‘z boyligi ortadi. Qo‘l motorikasi rivojlanadi.

2).3-4 yoshda tovush va xarflar bilan tanishadi. Anglangan nutq rivojlanadi.

3).4-5 yoshda matematika va musiqaga qiziqish paydo bo‘ladi. Rang, shakl va o‘lchamni tushunadi. Yozish malakalari shakllanadi.

4). 5-6 yosh ijtimoiy ko‘nikma rivojlanadi, muloqotga qiziqish ortadi. O‘qish va yozish malakalari shakllanadi.

5).8-9 yoshda nutqiy qobiliyat rivojlanadi. Tasavvur kengayadi va madaniy ko‘nikmalarni egallaydi [1]. Shunday qilib, 5-6 yosh o‘qish uchun senzitiv davr sanaladi. Bu yoshdagi bolalar o‘qishni tez o‘zlashtiradi.

M.Montessori fikricha, senzitiv davrda har bir bolaning individual xususiyatini inobatga olish muhim. Bu davrda aniq chegara bo'lmaydi, biri boshlansa, ikkinchisi uzoq muddat davom etishi mumkin.

Olimlar senzitiv davrni deraza oynsiga o'xshatadi. Oyna asta sekin yopiladi, qaysidir yoshda inson psixik funksiyalarni o'zlashtira olmaydi. Senzitiv va tanqidiy fikrlash davrida emotsional rivojlanish kuzatiladi. Masalan: bolani erkalatish, mehr berish, diqqat e'tiborli bo'lish muhim. Ilk kunidanoq kattalarga ishonishni boshlaydi. Agarda ota-onalar bolaning harakatlari ga e'tibor bermasa, javobsiz qolsa, u kamgap, odamovi bo'lib qoladi. Bolalarda qandaydir faoliyatga qiziqish paydo bo'ladi, kattalar uni qo'llab-quvvatlamasa bir qancha muddat o'tgach, qiziqish yo'qoladi. Bolaning turli yosh davrida atrof olamning ta'sirini qabul qiladi. Vaqtlar o'tib, mazkur jarayon ancha pasayadi. Masalan, ilk yoshda bola nutqi osongina shakllanishi mumkin, kattalar yordamisiz gapirishni biladi, grammatik gaplar tuzadi, fonetik va leksik jihatdan mustaqil harakat qiladi. Agarda nutq shakllanishida qandaydir ta'sir bo'lsa, bir qancha muddat to'xtalib qoladi va rivojlanishida qiyinchilik ro'y beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Виготский Л.С. Вопросы детской психологии-СПб.: Союз, 1997.-224 с.
2. Галустова О. В. Шпаргалка по истории психологии: учеб. пособие. -М.: ТК Велби, 2005.-48 с.
3. Дарвиш О.В**. Возрастная психология. Учеб.пособие для студ. высш. учеб. Заведений**. - М.: Владос-пресс, 2003.-341 с.
4. Davletshin. M.G., Sh.Do'stmuhamedova va boshq. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya.O'quv metodik qo'llanma.-T.: 2004-129 b.
5. Декарт Р.Рассуждения о методе.М.: 2020-416 с.
6. Дубро ва В.,. Ковалевич А. Основы психологии: Хрестоматия: учеб.пособие. М.:Беларусь, 2003.-495 с..
7. Спиноза Б. The Philosophy of Spinoza As Contained in the First, Second, and Fifth Parts of the Ethics and in Extracts from the Third and Fourth. Creative Media Partners, 2016.-220 p

DARSLARDA DIFFERENSIAL TA'LIM YONDASHUVLARIDAN FOYDALANISH

Xasanova Xurshida Naimovna,
Navoiy viloyat PMM dotsenti, pedagogika fanlari doktori(DSc).

Annotatsiya: *Kimyo darslarining o'qitish samaradorligini oshirishda fanni boshqa fanlar bilan integrativ aloqadorligiga asoslanish muhimdir. Ushbu maqolada kimyo darslarini zamonaviy yondashuvlardan STEAM ta'limi asosida o'qitish orqali o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini, darslar samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy ahamiyati asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar*: kimyo, STEAM ta'limi, zamonaviy metodlar, bilim, kreativlik, matematika, yondashuv, samaradorlik, nazariya, integratsiya, amaliyot.*

Аннотация: *при повышении эффективности преподавания предмета химии важно опираться на интегративную взаимосвязь с другими предметами. В этой статье обосновывается теоретическая и практическая значения повышения интереса учащихся к науке, повышения эффективности уроков посредством преподавания химии на основе современного подхода STEAM.*

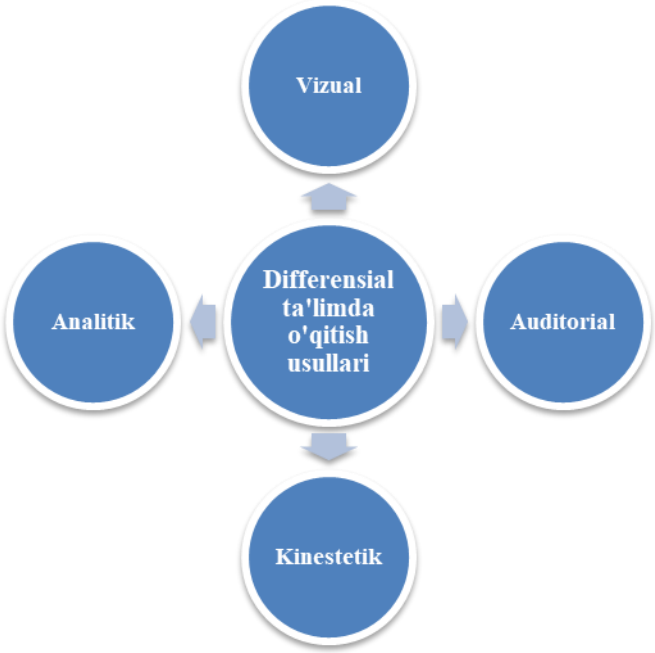
Ключевые слова: *химия, образование STEAM, метод, знания, креативность, математика, подход, эффективность, теория, интеграция, практика.*

Abstract: *To increase the effectiveness of teaching the subject of chemistry, it is important to rely on an integrative relationship with other subjects. This article substantiates the theoretical and practical significance of increasing students' interest in science and improving the effectiveness of lessons through chemistry teaching based on the modern STEAM approach.*

Keywords: *chemistry, STEAM education, method, knowledge, creativity, mathematics, approach, efficiency, theory, integration, practice.*

Darsning sifat va samaradorligi unda qo‘llaniladigan usul va vositalarni to‘g‘ri tanlanishiga bog‘liq. O‘qitish usullarini to‘g‘ri tanlashda har bir o‘quvchining qiziqishlari, bilim darajasi, qobiliyatlari, imkoniyatlarini inobatga olish bilan bir qatorda o‘tilishi lozim bo‘lgan mavzuning murakkablik darajasini ham inobatga olish muhim sanaladi. Bunda shaxsning individual ekanligini nazarda tutgan holda har bir o‘quvchi o‘zining o‘rganish usuli, qobiliyatlari va o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasiga qarab turlicha rivojlanishini tushunish lozim. O‘qituvchi hammaga darsni bir xil tushuntiradi, biroq kimlardir darsni yaxshi o‘zlashtirsa, kimlardir o‘rtacha darajada, kimdir esa umuman o‘zlashtirmagan bo‘ladi.

O‘quvchilarning o‘rganish usullarini tushunish va darsni shu asosda tashkil etish, ularning ta’lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi. Har bir o‘quvchining individual o‘rganish usuli va ehtiyojlarini inobatga olish, samarali ta’limni ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ta’lim jarayonida yuzaga kelayotgan bunday muammolarni hal qilishda differensial yondashuvning ahamiyati kattadir. Bu yondashuv yordamida o‘quvchilar o‘zlariga mos tarzda bilim olishadi va o‘z qobiliyatlarini to‘liq yuzaga chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

1-rasm. Differensial ta’limda qo‘llaniladigan o‘qitish usullari

O‘quvchilarning o‘rganish uslublari farqli bo‘ladi: ba’zilar vizual tarzda fan yuzasidan bilimlarni ko‘rgazmaviy materiallar, taqdimotlar, jadvallar va sxemalar yordamida yaxshiroq o‘rganadi, boshqalari esa auditorial yoki kinestetik uslubdagi materiallarni ma’qul ko‘radi. O‘quvchilarning o‘rganish usullariga moslashtirish, har

bir o‘quvchiga o‘ziga mos materiallar va faoliyatlar taqdim etish imkonini beradi. Masalan, vizual o‘rganish usulini afzal ko‘radigan o‘quvchilarga diagrammalar, grafiklar va videoroliklar yordamida tushuncha berish, auditorial o‘rganishga moyil bo‘lganlarga esa audio materiallar yoki darslarni tinglashni taklif qilish samarali bo‘ladi. Kinestetik o‘rganish usulini afzal ko‘radigan o‘quvchilar amaliy ishlarda faol ishtirok etishadi, bu esa ularning tajribalarini boyitadi. Vizual va auditorial uslublarni qo‘llash esa o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantiradi va ularga ilgari surilgan materialni yanada chuqurroq anglash imkonini yaratadi.

Darslarda differensial ta’limdan foydalanish natijasida o‘quvchilar o‘zlari uchun qulay bo‘lgan uslubni tanlashadi va aynan shu uslubda o‘rganishadi, bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi va ular tomonidan yodlanadigan va tushuniladigan materiallarning miqdorini orttiradi. Har bir o‘quvchi o‘zining o‘rganish ehtiyojlariga mos ravishda resurslar, materiallar va faoliyatlarni tanlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ta’lim jarayonining har bir o‘quvchi uchun individual va samarali bo‘lishini ta’minlaydi. O‘quvchilar turli uslublarda o‘rganish orqali o‘z bilimlarini va ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, bu esa ularni yanada muvaffaqiyatli qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tony Wagner. ―The Global Achievement Gap: Why Even Our BestSchools Don‘t Teach the New Survival Skills Our Children Need - and What WeCan Do About it.Aug. 2009.
2. Trilling B., Fadel Ch. ―21st Century Skills: Learning for Life in OurTimes‖. ISBN: 978-0-470-55391-6 September 2009 Jossey-Bass 256 Pages. Matyakubova Z. O‘quvchilar bilimini baholashda ko‘p tanlov javobli test toshiriqlaridan foydalanish metodi(umumiy biologiya misolida): ped.fan.nomz. dis. –T.: 2000. – 132 b.
3. Stuckey, Marc, Lippel, Marianne, Eilks, Ingo. Teaching chemistry about Stevia – a case of cooperative curriculum innovation within PROFILES in Germany. //CEPS Journal 4 (2014) 1. Pp.69-83.
4. Jeongho Cha, Su Yin Kan, Poh Wai Chia. Spot the differences Game: An Interactive method that engage students in organic chemistry learning.//Journal of Korean chemical society 2018. 159-162.
5. Xasanova X.N., Nurmonov S.E. The effect of individual and group learning forms in the teaching of organic chemistry art school students. // International Multidisciplinary Research Journal akademikal. India: 3 march 2019.
6. Xasanova X. N. Dunyo mamlakatlarida maktablarda ta’lim sifatiniyaxshilashda STEAM ta’limidan foydalanishning ahamiyati. Ilm sarchashmalari. Ilmiy-nazariy metodik jurnal. –Urganch. - 3/2023. - 61-64 b.

YANGI ZAMON TARBIYACHISINING PEDAGOGIK KOMPETENTLIGI

Babayeva Dono Razzakovna,
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti professori

Annotatsiya*. Tarbiyachining pedagogik imidji va kasbiy kompetentligining mohiyati, ularning o‘zaro bog‘liqligi va ta’lim tizimiga ta’siri hamda yangi zamon tarbiyachisining pedagogik imidjini shakllantirish va kasbiy kompetentligini rivojlantirishga oid ilmiy yondashuvlarni o‘rganish mazmuni yoritilgan.*

Tayanch tushunchalar: *munosabat, ta’lim, meyo‘r, pedagog, shaxs, onglilik, psixolog, oila, jamiyat, kompetensiya, ijtimoiy, rivojlantirish, muammo, transversal, ta’sir, muammo, maslahat.*

Аннотация. *В статье раскрывается сущность педагогического имиджа и профессиональной компетентности воспитателя, их взаимосвязь и влияние на систему образования, а также содержание научных подходов к формированию педагогического имиджа и развитию профессиональной компетентности воспитателя нового времени.*

Ключевые понятия: *отношение, образование, норма, педагог, личность, осознанность, психолог, семья, общество, компетентность, социальный, развитие, проблема, трансверсальный, влияние, вопрос, консультация.*

Abstract. *This article highlights the essence of the pedagogical image and professional competence of an educator, their interconnection and impact on the education system, as well as the content of scientific approaches to forming the pedagogical image and developing the professional competence of the modern educator.*

Key concepts: *attitude, education, norm, pedagogue, personality, consciousness, psychologist, family, society, competence, social, development, issue, transversal, influence, problem, consultation.*

Bugungi kunda ta’lim sohasida ishlovchi mutaxassislarning kasbiy kompetentligini oshirish va pedagogik imidjini shakllantirish dolzarb muammolardan biridir. Tarbiyachining pedagogik imidji va kasbiy kompetentligining mohiyati, ularning o‘zaro bog‘liqligi va ta’lim tizimiga ta’siri tahlil qilinadi. Yangi zamon tarbiyachisining pedagogik imidjini shakllantirish va kasbiy kompetentligini rivojlantirishga oid ilmiy yondashuvlarni o‘rganish hamda samarali tavsiyalar ishlab chiqishdir. Shunga qaramay, ko‘plab tarbiyachilar o‘z imidjini rivojlantirish va kasbiy kompetentligini oshirishda yetarli resurs va bilimga ega emas. Pedagogik imidj va kompetentlikning ta’lim jarayoniga ta’siri bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu omillar bolalar tarbiyasi sifatini oshirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ushbu masalaga ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yondashish zarur.

Pedagogik imidj nafaqat tashqi ko‘rinish, balki nutq madaniyati, o‘zini tutish qoidalari va kasbiy mahoratdan iborat. Zamonaviy tarbiyachilarning kompetentligi bilim, ko‘nikma va shaxsiy fazilatlarning uyg‘unligi asosida shakllanadi. Pedagogik imidj va kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun uzluksiz ta’lim va kasbiy rivojlanish dasturlari muhim rol o‘ynaydi. Tarbiyachilar uchun muntazam ravishda trening va seminarlar tashkil etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish, tarbiyachilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish va kasbiy o‘sishiga sharoit yaratishdan iborot. Pedagogik imidj va kompetentlik tarbiyachi faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, ularning rivojlanishi ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tarbiyachining zamonaviy kasbiy talablarga javob berishi uchun doimiy ravishda o‘z ustida ishlashi, yangi ta’lim texnologiyalarini o‘zlashtirishi va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishi lozim. Tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarga tabiat, jamiyat hodisalari, kattalarning mehnati haqida boshlang‘ich bilim va tushunchalar beradi, ularga madaniy ahloq, o‘z tengdoshlari va kattalar bilan madaniyatli munosabatda bo‘lish, yaxshilik, haqiqatgo‘ylik, adolat, jasurlik, kamtarinlik, kattalarga hurmat bilan qarash, tabiatga qiziqish, kuzatuvchanlik, o‘simlik va hayvonlarga g‘amxo‘rlik bilan qarash, mehnatsevarlik, kattalarning mehnati natijalarini asrab-avaylash kabi ahloqiy sifatlarni tarbiyalaydi. Tarbiyachi bolalarimizga zamonaviy bilim berish uchun, avvalo,

murrabbiyning o‘zi chuqur bilimga ega bo‘lishi kerak. Bolalarning nutq madaniyati pedagogning (va boshqa kattalarning) nutq madaniyatiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Pedagog talaffuzning adabiy me’yorlariga rioya qilishi, o‘z nutqida turli shevalar, mahalliy so‘zlashuvlar ta’sirini bartaraf etishi, so‘zlarda urg‘uni to‘g‘ri qo‘yishi lozim. Tarbiyachi imiji ta’lim tashkiloti imijiga ta’sir etadi. Tarbiyachining kasbiy kompetenti va mahoratida gavdalanadi hamda uning individual o‘ziga xosligi ko‘rinadi. Psixologik jozibador xususiyatga ega shaxs, insonlar e’tibori va hurmatiga muqarrar, unga bu bioenergetik quvvat to‘ldirish va tiklash imkonini beradi, bunga undagi ijobiy barqaror xush kayfiyat misol bo‘ladi. Tarbiyachi o‘zining maqsadlariga erishish sari optimist va o‘ziga ishonchi mavjud bo‘lishi kerak. Tarbiyachi imijini yaratishda atrof-muhitni hisobga olish lozim, shu bilan birga faoliyat yuritayotgan jamoaga mos imijini yaratishi kerak. Har bir muhitning o‘z imiji mavjud. Shu bilan birga Tarbiyachi o‘z invidualligini, tak rorlanmasligini yo‘qotmasligi zarur. “Kompetentlik-bilimdonlik, kasbga moslik, malakalilik, tajribalilik, mas’uliyatlilikni rahbarlik faoliyatiga singdirib borish demakdir. O‘z sohasining, ishining ustasi bo‘lish, sohasining sirlarini ham har tomonlama chuqur bilish demakdir.

Pedagog odobi, eng avvalo, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o‘zaro munosabatlarida namoyon bo‘ladi. Biroq bunday yondashuv bir qadar cheklangan nuqtai nazar ekanligini ta’kidlash joiz. Zero, tarbiyachining kasbiy axloqi faqat tarbiyalanuvchilar bilan muloqoti jarayonidagina namoyon bo‘lmaydi, balki uning butun faoliyati davomida birinchi darajali ehtiyoj sifatida ifodalanadi. Boshqacha aytganda, pedagog odobi tushunchasi tarbiyachi dunyoqarashining hayotiy tizimini anglatadi. Pedagog odobi tu shunchasining mazmuni axloqiylik bilan birga iqtisodiy, siyosiy, huquqiy jihatlarni ham o‘z ichiga qamrab oladi. Tarbiyachi odobining mohiyati, asosiy mazmuni peda gogik faoliyat uchun muhim bo‘lgan axloqiy sifatlarda ifodalanadi. Umuminsoniy va milliy-axloqiy fazilatlar barcha kishilar, hamma kasb egalari, jumladan, o‘qituvchitarbiyachilar uchun ham juda zarurdir. Axloqiy fazilatlar mehnat jarayonida kishining xulqi, fe’l-atvorini tartibga solib turuvchi axloqiy qoidalar, normalar, talablar, mezonlar shaklida ifodalanadi. Tarbiyachi umuminsoniy va milliy-axloqiy fazilatlarni o‘zlashtirib olishi, tajribada qo‘llashi, o‘zining dunyoqarashi, mafkurasi va axloqiy tajribasi bilan taqqoslashi lozim. Fikrlash va his etish, turmushda sinab ko‘rish natijasida umuminsoniy va milliy-axloqiy sifatlar, qoidalar, normalar o‘qituvchining o‘z axloqiy fazilatiga, e’tiqodiga aylanadi. Bular tarbiyachining dunyoqarashi, fikr va mulohazalari bilan qo‘shilib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyat qurish sharoitida uning o‘rni va rolini belgilaydi. Tarbiyachi odobining normalari har bir muallimning shaxsiy fikriga, axloqiy fazilati va e’tiqodiga aylanishi lozim. Axloqiy e’tiqod va sifatlar tarbiyachining mashg‘ulotlari jarayonida, tarbiyaviy ishlarida, ota-ona lar bilan muomala-munosabatlarida, kundalik turmushda o‘zining shaxsiy namunasi bilan axloqiy ta’sir o‘tkazishida ko‘zga tashlanadi. Tarbiyachi takt tarbiyachi axloqining amaliy ko‘rinishlaridan biridir. Tarbiyachi xulqining natijalari uning yoshlarga axloqiy ta’sirining samaradorligida, axloqiy tarbiya sohasida erishgan yutuqlarida namoyon bo‘ladi. Tarbiyachi odobining asosiy sifatlari umuminsoniy va milliy-axloqiy fazilatlar, tushunchalariga mos keladi va ularni pedagogik faoliyat bilan bog‘liq tarzda bir qadar oydinlashtiradi, aniqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D.R.Babayeva, M. Abdullayeva, G.Jumasheva. Maktabgacha ta’limni boshqarishning ilmiy asoslari T.: Ilim ziyo zakovat 2021
2. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika.T.: TDPU 2013

4. R.Ishmuhamedov, M. Mirsoliyeva. Rahbarning innovatsion faoliyati. Fan va texnologiyalar. T.: 2022
5. R. X.Djurayev. Ta’lim menejmenti. T.: Voris 2006

O‘YIN ORQALI RIVOJLANTIRUVCHI TA’LIM METODLARINI JORIY ETISH

Astanaqulov Kamalitdin Maxkamovich,
Navoiy viloyati PMM kafedra mudiri

Zamonaviy ta’lim tizimida bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning intellektual, ijtimoiy, nutqiy, jismoniy va emosional salohiyatini ochish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida bola rivojining asosi shakllanishi inobatga olinsa, bu jarayonda ta’limning shakl va uslublari, metodik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shular orasida eng samarali va tabiiy yondashuvlardan biri bu – o‘yin orqali rivojlantiruvchi ta’lim metodlarini joriy etishdir.

O‘yin – bu bolalar uchun tabiiy ehtiyojdir. Bola o‘yin orqali atrof-muhitni o‘rganadi, muloqot qiladi, harakatlanadi, his-tuyg‘ularini ifodalaydi va ijod qiladi. Rivojlantiruvchi o‘yinlar esa bolada muayyan ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, tafakkur, tasavvur, xotira, nutq, diqqat, motorika kabi psixologik funksiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogikada konstruktiv, shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida o‘yin metodlarini ta’lim jarayoniga joriy qilish orqali nafaqat bolalarning bilim olishini, balki ularning mustaqil fikrlash, ijod qilish, guruhda ishlash va hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish kabi ko‘nikmalarini ham shakllantirish mumkin.

Shuningdek, milliy dastur va konsepsiyalarda ham maktabgacha ta’lim sifatini oshirishda o‘yin texnologiyalarini joriy etish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilab berilgan. Xususan, 2030-yilgacha mo‘ljallangan Maktabgacha va maktab ta’limini rivojlantirish strategiyasi ham innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar, o‘yin asosidagi ta’lim shakllarini keng joriy etishni nazarda tutadi.

Demak, bu mavzuni o‘rganish orqali:

- bolalar rivojlanishida o‘yin metodlarining ilmiy-nazariy asoslari aniqlanadi;
- real ta’lim jarayonida uchraydigan muammolar tahlil qilinadi;
- ilg‘or tajriba va tavsiyalar ishlab chiqiladi;
- pedagoglarga amaliy ko‘mak beriladi.

Mazkur loyiha nafaqat maktabgacha ta’lim tizimi uchun dolzarb, balki ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan yangi metodik yechimlarni taklif etish nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik nuqtayi nazardan, o‘yin – bu ta’limning tabiiy shakli hisoblanadi. U orqali ta’limiy maqsadlar yengil va quvnoq tarzda, bolalarning faol ishtiroki bilan amalga oshiriladi. O‘yin metodi – didaktikaning muhim bo‘g‘ini bo‘lib, quyidagi pedagogik vazifalarni bajarishga xizmat qiladi:

- **Bilim berish:** O‘yin orqali bola yangi axborotlarni tezroq va qiziqarli tarzda o‘zlashtiradi. Masalan, ranglar, sonlar, shakllar, harflar o‘yinda yaxshiroq esda qoladi.
- **Ko‘nikmalarni shakllantirish:** O‘yinlar orqali nutq, mantiqiy tafakkur, kuzatuvchanlik, muvofiqlashtirish, eslab qolish, ifodali fikrlash kabi ko‘nikmalar shakllanadi.

- **Ijtimoiylashtirish:** Guruhli o‘yinlar orqali bola jamoadorlik, tengqurlari bilan muloqot qilish, navbat kutish, nizolarni hal qilish kabi ijtimoiy xulq-atvor ko‘nikmalarini egallaydi.
- **Tarbiya berish:** O‘yin orqali axloqiy, estetik, irodaviy sifatlar (mehr-shafqat, halollik, sabr-toqat, g‘alabaga intilish) tarbiyalanadi.

O‘yin turlari va ularning ta’limiy ahamiyati

Turli o‘yin turlari bolaning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi

O‘yin turi	Ta’limiy ahamiyati
Didaktik o‘yinlar	Bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash
Rolli o‘yinlar	Ijtimoiy rollarni tushunish, emotsional sezgirlik
Harakatli o‘yinlar	Jismoniy rivojlanish, koordinatsiya, tezlik
Dramatik o‘yinlar	Ijodiylik, ifodali nutq, tasavvur
Qurilish-o‘yinlari	Fazoviy fikrlash, mantiqiy tartib, mehnatga bo‘lgan munosabat

O‘yin va rivojlantiruvchi ta’lim uyg‘unligi: Rivojlantiruvchi ta’limning asosiy tamoyillari – individual yondashuv, faoliyatga tayangan o‘rganish, bolaga erkinlik berish – aynan o‘yin faoliyatida mukammal amalga oshadi. O‘yin bolani faollikka undaydi, bu esa uning tashabbuskorligi va mustaqilligini rivojlantiradi. Shuningdek, o‘yin vositasida bolaning nutqi, diqqat-e’tibori, eslab qolish qobiliyati, tafakkuri tabiiy va quvnoq muhitda shakllanadi.

1. Rolni o‘ynash (Rolli o‘yinlar)

Rolni o‘ynash o‘yinlari bolalarga turli ijtimoiy vazifalarni bajarish, boshqalar bilan muloqot qilish va ijtimoiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bu o‘yinlar yordamida bola turli kasblarni va rollarni o‘rganadi, bu esa uning empatiya va ijtimoiy tushunishni rivojlantiradi. Masalan, “doktor va bemor” o‘ynash orqali bola kasalliklar va sog‘liqni saqlash masalalari haqida bilim oladi, shuningdek, o‘z fikrlarini ifodalash va boshqalar bilan samarali muloqot qilishni o‘rganadi. Rolni o‘ynash bolalar o‘zlarini turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday tutishni, qanday muammolarni hal qilishni va turli sharoitlarda qanday xatti-harakatlarni amalga oshirishni o‘rganadilar.

Misollar:

“Doktor va bemor” o‘yini: Bolalar bir-biriga “doctor” va “bemor” rollarini berib, sog‘liqni saqlash va tibbiyot sohasida o‘zlarini qanday tutishlarini o‘rganadilar. Bu o‘yin yordamida bolalar inson organizmi haqida ma’lumot olishadi va empatiya ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

“Do‘kon va xaridor” o‘yini: Bu o‘yin yordamida bolalar savdo-sotiq jarayonini o‘rganadilar, xarid qilish, narxlarni belgilash va mijozlar bilan muloqot qilishni mashq qiladilar. Ular savdo va iqtisodiyotning asosiy tushunchalarini o‘zlashtiradilar.

2. Konstruktor o‘yinlari

Konstruktor o‘yinlari, masalan, Lego bloklari yoki boshqa qurilish o‘yinlari bolalar uchun fazoviy tafakkurni, mantiqiy fikrlashni va yaratuvchanlikni rivojlantirishda muhim vositadir. Bu turdagi o‘yinlar bolalarga ob'ektlar va shakllar haqida ko‘proq ma'lumot olish imkoniyatini yaratadi. Konstruktor o‘yinlarida bolalar turli shakllarni, o‘lchamlarni va naqshlarni qurish orqali ular bilan muloqot qilishni o‘rganadilar. Bu metod bolalarga muammolarni hal qilishda yordam beradi, chunki

ular o‘yin davomida har xil to‘siqlarni bartaraf etish uchun yangicha fikrlarni ishlab chiqishadi.

Lego bloklari: Lego bloklari yordamida bolalar turli shakllarni, binolarni, mashinalarni va boshqa obyektlarni qurishadi. Bu o‘yin bolalarga o‘z fikrlarini konkret shakllarda ifodalash, muammo yechish va kreativ yondashuvni o‘rganish imkonini beradi.

“Qurilish maydoni” o‘yini: Bolalar turli konstruktorlar yordamida inshootlar quradilar, bu esa ularni fazoviy tafakkurni rivojlantirishga undaydi. Ular ob’ektlar va strukturalar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadilar.

3. San’at va ijodiy o‘yinlar

San’at va ijodiy o‘yinlar bolalarning tasavvurini kengaytirishga, ranglar, shakllar va kompozitsiya bilan ishlashga yordam beradi. Bu o‘yinlar yordamida bolalar ijodiy ifodalanish, estetik did va tasavvurini rivojlantiradilar. Rasm chizish, kollaj yaratish, bo‘yash va boshqa san'at shakllarini qo‘llash bolalarga o‘z fikrlarini vizual ravishda ifodalash imkonini beradi. Shuningdek, musiqiy va raqs o‘yinlari orqali bolalar ritmni, musiqani va jismoniy harakatlarni uyg‘unlashtirishni o‘rganadilar. Bu turdagi o‘yinlar bolalarning ijodiy tafakkurini va hissiy intelektini rivojlantiradi, shu bilan birga bolalarning o‘z-o‘zini ifodalashga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Rasm chizish va bo‘yash: Bu o‘yinlar orqali bolalar ranglarni, shakllarni va kompozitsiyani o‘rganadilar. Ular o‘z hissiyotlarini, tasavvurlarini va fikrlarini rasm orqali ifodalashadi. Masalan, “tabiat manzarasi” yoki “hayvonlar dunyosi” mavzularida rasm chizish.

“Shakl va ranglar” o‘yini: Bolalar turli rangdagi va shakldagi buyumlar bilan o‘yin qilib, ularning ranglarini va shakllarini o‘rganadilar. Bu o‘yin bolalarning estetik didini rivojlantirishga yordam beradi.

4. Ilm-fan va tabiat o‘yinlari

Ilm-fan va tabiatga oid o‘yinlar bolalarga atrof-muhitni o‘rganish va tabiat hodisalarini tushunishda yordam beradi. Bu o‘yinlar bolalar uchun tabiiy dunyo bilan bevosita aloqada bo‘lish imkoniyatini yaratadi. Ekologik o‘yinlar orqali bolalar tabiatni asrash, resurslarni tejash va ekologik mas'uliyatni o‘rganadilar. Ilmiy o‘yinlar bolalarga o‘zlarini ilmiy kashfiyotlarga yo‘naltirish va yangi bilimlarni o‘rganish imkoniyatini beradi. O‘yinlar orqali bolalar fizika, kimyo, biologiya kabi fanlar asosida eksperimentlar o‘rganadilar va kuzatish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Ekologik o‘yinlar: “Tabiatni asraylik” o‘yini orqali bolalar atrof-muhitni qanday himoya qilish, chiqindilarni to‘g‘ri ajratish, o‘simlik va hayvonlar dunyosini qanday saqlash haqida o‘rganadilar. Bolalar tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatda bo‘lishni o‘rganadilar.

“Qushlar va o‘simliklar” o‘yini: Bu o‘yinda bolalar o‘simliklar va hayvonlarning turli turlarini o‘rganadilar. Masalan, "Qushni top!" o‘yinida bola qushlarning turli turlarini taniydi, ularning yashash muhitlari va o‘rni haqida bilimga ega bo‘ladi.

“Eksperimentlar” o‘yini: Kimyo yoki fizika asosida o‘yinlar, masalan, suyuqliklarni aralashtirib, yangi moddalarni olish orqali bolalar ilm-fan haqida qiziqarli va interfaol tarzda ma’lumot olishadi.

5. Jismoniy va harakatli o‘yinlar

Jismoniy va harakatli o‘yinlar bolalarning jismoniy salomatligini yaxshilash, mushaklarni mustahkamlash va harakat ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Bunday o‘yinlar bolaning tana shaklini, muvozanatini va qo‘l-oyoqlarini

boshqarish qobiliyatini oshiradi. Jismoniy o‘yinlar bolalar uchun ko‘ngilochar bo‘lib, ularni faol tarzda shug‘ullanishga undaydi. Bu o‘yinlar shuningdek, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, chunki bola guruhda o‘ynash orqali hamkorlik qilishni, raqobatni va jamoada ishlashni o‘rganadi.

“Futbol” yoki “basketbol” o‘yinlari: Ushbu jismoniy o‘yinlar bolalarga jismoniy kuchni va harakatni muvofiqlashtirishni o‘rgatadi. Ular tezlik, koordinatsiya va jamoaviy ishlashni rivojlantiradilar.

“Ko‘prikdan o‘tish” o‘yini: Bolalar yotgan yoki turli darajadagi to‘siqlardan o‘tish orqali o‘z muvozanatlarini rivojlantiradilar. Bu o‘yin bolalarning motor ko‘nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

1. Qurish-yasash va matematika markazi

O‘yin metodlari:

- ✓ Konstruktor o‘yinlari (lego, bloklar bilan qurish)
- ✓ Shakllar va figuralar yig‘ish (geometrik o‘yinlar)
- ✓ Raqamli tangramlar, sanash va qiyoslash o‘yinlari

O‘ziga xos jihatlar: Bolaning mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi; Qo‘l harakatlarini muvofiqlashtiradi; Raqam va shakl tushunchalarini mustahkamlaydi

Amaliy misol: “Qasr quramiz” o‘yini orqali bolalar sanash, navbatma-navbat ishlash, simmetriya tushunchasini o‘rganadi.

2. Til va nutq markazi

O‘yin metodlari:

- ✓ So‘z boyligini kengaytiruvchi o‘yinlar (“Ayt, top”, “Nimani tariflayapman?”)
- ✓ Dialogli rolli o‘yinlar (do‘kon, mehmonlik, kasb tanishuv)
- ✓ Hikoya tuzish va hikoya davom ettirish o‘yinlari

O‘ziga xos jihatlar: Og‘zaki nutq va izchillikni rivojlantiradi; Dialog va muloqot madaniyatini shakllantiradi; Leksik va grammatik ko‘nikmalarni mustahkamlaydi

Amaliy misol: “Kasblar shaharchasi” rolli o‘yini orqali bolalar kasblarni nomlaydi, gap tuzadi, vaziyatda to‘g‘ri so‘zlashishni o‘rganadi.

3. San’at markazi

O‘yin metodlari:

- ✓ Ranglar va shakllar bilan bo‘yash o‘yinlari
- ✓ Kollaj yaratish, mustaqil san’at asari yasash o‘yinlari
- ✓ Musiqa ostida surat chizish (tasavvur va his-tuyg‘uni ifodalash)

O‘ziga xos jihatlar: Bolaning tasviriy ifoda va estetik tuyg‘usini rivojlantiradi; Ranglar va chiziqlar orqali o‘z fikrini ifodalashni o‘rgatadi; Ijodiy fikrlash va noan’anaviy yechim topishni qo‘llab-quvvatlaydi

Amaliy misol: “Bahor manzarasi” ijodiy o‘yini orqali bolalar tasvirni rasmga aylantiradi va his-tuyg‘ularini bo‘yoqlar orqali ifodalaydi.

4. Sahnalashtirish va drammalashtirish markazi

O‘yin metodlari:

- ✓ Ertaklarni sahnalashtirish o‘yinlari
- ✓ Qo‘g‘irchoq teatri, mini sahna ko‘rinishlari
- ✓ Dialoglar va rolli sahnalar orqali nutq mashqlari

O‘ziga xos jihatlar: Rollarni ijro etish orqali ijtimoiy rollarni o‘rganish; Nutqdagi ifodalilik va tana tilini rivojlantirish; Tasavvur, empatiya va his-hayajon bilan fikr bildirish

Amaliy misol: “Bo‘ri va echkilar” ertagini sahnalashtirish orqali bolalar nutq, mimika, ketma-ketlik va ijtimoiy xatti-harakatlarni o‘rganadi.

5. Ilm-fan va tabiat markazi

O‘yin metodlari:

- ✓ Tabiat bilan tajriba o‘yinlari (suv, qum, tuproq bilan)
- ✓ “Top va taxmin qil” o‘yinlari – o‘simlik, hayvon, ob-havo
- ✓ Kichik tajribalar orqali o‘yinli kashfiyotlar (magnitlar, suv aylanishi)

O‘ziga xos jihatlar:Ilmiy tafakkur va sabab-oqibatni tushunish; Tabiat hodisalarini amaliy kuzatish orqali o‘rganish; Ekologik tarbiya va kuzatuvchanlikni rivojlantirish

Amaliy misol: “Uch rangli muz kubiklari” tajribasi orqali bolalar fizik holatlar, eritish, aralashmalar haqida tushunchaga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, O‘yin – bu bolalikning ajralmas bo‘lagi bo‘lib, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun u nafaqat ko‘ngil ochar faoliyat, balki shaxsiy, intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishning muhim pedagogik vositasidir. Ushbu maqolada bolalar tarbiyasida o‘yin orqali rivojlantiruvchi ta’lim metodlarini joriy etish masalalari chuqur o‘rganildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘yin metodi orqali ta’lim berish bolaning tashabbuskorligi, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy muloqot madaniyati va ijodkorlik salohiyatini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maqolada mavjud ta’lim amaliyotida kuzatilayotgan muammolar – metodik yondashuvlarning bir xilligi, didaktik o‘yinlar resurslarining yetarli emasligi, o‘yin faoliyatini rejalashtirishdagi murakkabliklar, tarbiyachilarning malaka darajasi va ijodkorligining yetishmasligi kabi holatlar o‘rganildi. Bu muammolar o‘yin orqali rivojlantiruvchi metodlarni samarali qo‘llashga to‘sqinlik qilmoqda.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, agar ta’lim jarayoniga o‘yin metodlari to‘g‘ri, tizimli va innovatsion asosda joriy etilsa, bu bolalarda hayotiy ko‘nikmalarning shakllanishiga, bilimga bo‘lgan qiziqishning ortishiga va ta’limga ijobiy munosabatning qaror topishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedova M., Qo‘shqarova Z. Didaktika: nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021.
2. To‘raqulova G. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: , 2020.
3. Qodirova M., Zokirova M. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: “Noshir”, 2019.
4. Zunnunova D.S. Didaktik o‘yinlar orqali ta’lim sifati va samaradorligini oshirish. // Pedagogik mahorat jurnali, 2022, №3, B. 45–50.
5. Bahromova D.M. Ilk yoshdagi bolalar bilan ishlashda didaktik o‘yinlarning roli. // Maktabgacha ta’lim muammolari, 2021, №2.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi”ga oid qaror va farmonlari. – www.lex.uz
7. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 2004.
8. Smirnova E.O. Igra v zhizni rebenka. – Moskva: Mozaika-Sintez, 2017.
9. Piaget J. Rebenok i realnost′: Problemy detskoy psikhologii. – Moskva: Eksmo, 2007.

"FORMING "4K" SKILLS IN STUDENTS THROUGH EXTRACURRICULAR ACTIVITIES" IN IMPROVING THE SKILLS OF TEACHERS (THE TOPIC "PROTECT NATURE!" IN THE NATURAL SCIENCES SECTION)

Djurayeva Perdegul Saidovna,
National training of teachers of Nauai region in new methods center,
"Preschool, primary and special educational methods" department associate docent

Abstract. *The nature of our country is very unique. No matter what time of year you choose, either our city or our village is in bloom. If we take the winter season, we can breathe in the fresh air, the land is covered with a white blanket, and children with faces like apples are sledding. And if we describe the spring season, everything is green, and our daisies are sprouting from under the ground. Summer is the time when real fruits ripen and children have fun. If we focus on autumn, this time of year is especially golden, when our poets understand the language. Yes, in any case, the nature of my country is beautiful and vast! I am glad that I was born in this country as a Kazakh!*

Keywords: *creative abilities, nature conservation, proverbs about nature, poems, flowers, pictures, travel, let's talk about nature, life is called, Aral Sea region, Mother Nature, protection, life, discussion.*

Introduction. ***The importance of the topic:*** The innovative approach based on the "4K" model does not require special conditions for its use in schools. For example, students develop critical thinking skills through quizzes, and communicative skills through quizzes and exercises. It is not correct to say that there are no conditions for using these methods in schools. Previously, we paid more attention to children's writing, writing them in written speech. In the new practice, it is more important for children to think critically and freely express their opinions. Students learn to approach problems analytically and form their own point of view based on logical thinking.

4K Model: As a tool for measuring critical thinking, creativity, communication, and collaboration – the 4K concept, adopted by the academic community, has been extensively studied and tested, resulting in its widespread use in many educational standards. In 2010, the American Management Association confirmed the relevance of the 4K concept in its research.

• Now, what is 4K education? Why is it needed for our child and where can we get education with this system? Let's try to find answers to these questions. 20 years ago, no one imagined the existence of such professions as SMM specialists or mobile application developers. In an era of a developed labor market, it is impossible to know exactly what professions will be in demand in a few years, but it will definitely change.

• Not to mention manual labor, the work of accountants and analysts will also be automated. It can be said that future employers are interested in flexibility and skills that cannot be replaced by algorithms alone.

• As for the theory, in 2016, the President of the World Economic Forum in Davos, Klaus Schwab, announced the beginning of the fourth technological revolution. According to him, now robots will do all the work for us, and by 2020, every worker who considers himself necessary should know: Ability to solve complex tasks; critical thinking skills; creative thinking; ability to manage people;

ability to work in a team; ability to identify and monitor the feelings of others and oneself; ability to express one's opinion, make judgments, and make decisions; adaptability to the customer; ability to negotiate; ability to quickly switch from one task to another.

• Critical thinking and creative abilities, which ranked 4-10th in 2015, will be among the top three most needed by 2020. It was decided to call these skills Soft Skills (flexible skills, professional competence) and Hard Skills - "hard" professional skills. In our country, experts in the field of education narrowed down the top ten of Davos to four key skill systems, later giving them the name "4K system": Collaboration (Collaboration), (Coordination) (cooperation) teamwork; Communicative (Communication), (dialogue); Creative thinking (creativity);

Critical Thinking (Critical Thinking). If we give a separate explanation for each "K", then Critical Thinking (Critical Thinking) is the ability to control the flow of information, see cause-and-effect relationships, sift through unnecessary information and draw conclusions. Make decisions in the face of failure and understand the reasons for its successes and failures.

Creative thinking (creativity), (Креативность) - allows you to be confident in changing situations, make unconventional decisions, and assess the situation from different perspectives. A creative person becomes a doer. He can develop and improve other people's initiatives. Overcoming difficulties becomes an interesting puzzle for him.

Communicativeness (communication), (communication) – today everything is just a phone call or a day away, that is, 24/7, or SMS away. The ability to negotiate and establish relationships, listen to the interlocutor and express one's point of view becomes a life skill. Collaboration (collaboration), (coordination) (cooperation) teamwork is closely related to professional competence. The ability to assess a common goal and its results, to determine the roles in achieving it.

TEACHING TO SOLV PROBLEMS IN COLLABORATION - Appendix 1: Rules for working in small groups. Students should have the necessary knowledge and skills to complete the work. Groups should be given specific tasks. Sufficient time should be allocated to the small group to complete the task. It is worth noting that opinions in groups are not limited and should not be suppressed. They should clearly know how to present the results of the group, the teacher should give them instructions. In any case, get involved, express your opinion freely.

Appendix 2: Questions to stimulate the audience's knowledge. What is a problem situation? When is a will needed? What is the relationship between intelligence and experience?

Appendix 3: Brief theory Teaching joint problem solving. An interesting, problematic situation is a situation in which a person finds himself in a difficult situation or condition due to the result of his thinking during his actions. In this case, he does not know how to explain the event or process. Controversial and problematic situations strengthen the mental strength of students, they begin to look for ways to clarify the situation, encounter difficulties. A person begins to think only when faced with a problem. He begins to think and act with the knowledge he has acquired, and begins to draw conclusions at a level appropriate to his level. Students should be able to tell and explain how they completed the tasks. It is important for the teacher to be able to express in his own words the points he did not understand during the calculation. It is not for nothing that the German teacher Disterweg said that "A bad

teacher tells the truth, but a good teacher teaches to find it." In this case, the teacher's task is not only to explain the topic, but also to be able to correctly pose the problem, to interest students in their subject, to disturb their feelings and to participate as a partner in solving the problem. If the student's activity is free, if his freedom is not violated, a sense of respect for the individual is formed.

The teacher's collaboration with students during the discussion protects the child from dumbness and blind obedience. The lesson becomes a unified act of cooperation aimed at a common goal. Strengthen willpower and encourage creativity. To develop students' self-confidence, teach them to distinguish between pleasant and unpleasant goals. It is easier to achieve pleasant goals. If it is necessary to overcome obstacles, even more willpower is needed. Educate students in tolerance. Explain that in some cases it is necessary to be able to wait. Explain the benefits of failure. Analyze his mistakes with the student. Do not force students to do anything. Do not pay attention to the gender of the student. Willpower does not depend on the gender of the student! Using literary characters as examples, show your student how useful it is to achieve your goals. Conduct temperament therapy with the student. Teaches tolerance, freedom.

To accustom students to observe the rules of etiquette. Behavioral skills in society are closely related to the manifestation of will. The unity of reason and experience. This rule is closely related to the scientific rules of education. If it gives results, your knowledge will increase to some extent, - said M. Ulykbek. Armed with knowledge, students learn how science arose from practical needs, how productive forces developed, innovations in technology and economics, the gradual development of science, and how science helps to improve life. Experience plays a huge role in the development of science. The validity of scientific theories is tested in practice: they are confirmed or refuted by experience. In the process of mastering the basics of science, students must understand the complex relationship between such theory and practice.

Abdulkasim Firdawsi said: "Greatness is not in words, but half a deed is better than a hundred words." The theoretical knowledge, skills and qualifications acquired by students in mathematics, physics, biology, chemistry, astronomy and other natural sciences are used in the experimental room and laboratories, in experimental areas and in the production process. Examples of models created using the laws of statics.

***The importance of the topic*:** Nature is an inexhaustible source of beauty. We learn to love and protect nature, to treat Mother Nature with love. Today, we commune with nature, trying to understand it. Today, we learn kindness from Mother Nature! Nature is the golden cradle, the environment where humanity and all living things have been living since ancient times.

The goals and objectives of the project work are:

1.Educational: to expand students' understanding of the values of love for the environment;

2.Developmental: to develop creative abilities, the ability to do good, thinking skills, and the ability to freely express their thoughts

3.Educational: to educate children to protect nature, love their country, land, kindness, goodness, provide environmental education, and to treat Mother Nature with love;

Visual aids: slides prepared for an interactive board, proverbs about nature, verses, flowers, pictures. Project work: a non-traditional travel-style reflective

lesson. Project work methods: storytelling, explanation, question-and-answer, making wishes, discussion, creative work.

4. Refreshment: "Learn kindness from nature!" - "Kind heart" game. Wishing nature "heart to heart"

5. Summing up the lesson. Assessment. Lesson progress: (Students sit in a circle, beautiful bouquets are placed in the middle). Organization:

Good morning, children! Every morning, as soon as you wake up, you open the window and look at Mother Nature. What did Mother Nature make us happy with today, what does she tell us? So, I invite you to go on a journey to Mother Nature together. Do you agree? It's wonderful!

The theme of our trip today is: "Protect Nature".

Our goal: Today, together with you, we will expand our understanding of the values of love for the environment, learn to love and protect nature, and treat Mother Nature with love. Today, we will commune with nature, try to understand it. Today, we will learn kindness from Mother Nature! Nature is the golden cradle, the environment where humanity and all living things have been living since ancient times. Nature is an inexhaustible source of beauty. So, we will begin our lesson today by greeting nature. Let's all stand up and recite these lines together!

Research materials and methodology.

Plan I The dream of all living things is air

Good day, my sun, my steppe, my forest,
Good day, my flowers, my birds, my lakes.
Good day, plants, insects
Good day, all living things!

Very good! We all sit down. Children, what is nature in general? What does it include?

Air, water, plants, animals, birds, fish...

So, the first stop of our journey is called "The dream of all living things is air." The turn to speak is given to the students.

Among the natural resources, the lifeblood of all living things is air.

What do you say is the most precious thing in life,

In life, people are precious, you are precious.

And air is more precious to humans than anything else,

Air is precious, the breath you take is precious.

Indeed, there is nothing more precious than air. A person can only last a minute or two without breathing. That is why our wise people have a saying: "It is as necessary as air." But no one can fully answer how clean our air is. If we look at our cities, we see a thick cloud of fog over the city. Smoke from cars, factories, and factories destroys the transparency of our air. How many people who breathe that air have fallen ill? Then, firstly, humanity has offended Mother Nature, and secondly, it has committed a crime against itself. A baby born into the world is disabled and goes through life in misery. At the end of

my speech, I would like to say to people: Hey, people, Mother Nature gave you air to breathe, because she is very kind.

You justify his trust, don't pollute the air!
Let the air be no one's dream or sorrow,
There is no greater soul than air, it is great in the world.
Who needs us, who thinks,
The day after we breathe clean air.

Yes, children, it is impossible to imagine life without air. It is the duty of each of us not to pollute the air. And is it possible to imagine life without water?

Search results. 2nd plan The source of life is water

Our second stop is called "The source of life is water." How important is water?

Water is a source of wealth that enhances the beauty of nature and turns the earth into a shady garden. "Water also has a demand," say our wise people. The Republic of Uzbekistan has abundant rivers, lakes, and seas, and the immeasurable and unaccountable use of this abundant water leads to water depletion. For example, the Syr Darya River used to feed the Aral Sea with abundant water. Later, this river water was used to grow rice and cotton in large quantities. As a result, the water in the Aral Sea decreased and it shrank. The salt from the shrank water came out from under it, dried up, and evaporated into the air. This is what happened to the Aral Sea region. This is also a human-made atrocity.

In many places, there is not enough drinking water.
We need to think about the Aral Sea, about the country,
The pristine nature is deteriorating every year.
We are ready to protect Mother Nature, who nourishes us,
With our civic pride!

So, we said that water is the soul of nature, the beauty of the earth. And what makes nature beautiful? It is plants.

Plan 3 Natural resources – plants

Our next third stop is called "Natural wealth - plants." One group of natural wealth is the beautiful plants on earth. What can we say about them?

Plants and trees are like a fluffy carpet that transforms our nature. Our people consider plants to be the essence of life and have never spared their care. The famous saying "Let the forest remain as long as your father has cattle" is a testament to this. Due to wasteful use, some species of plants are becoming extinct, and about 300 of them have been listed in the Red Book. In our country, a lot of work is also being done under the "Green World" program. I think that if every citizen does not consciously understand the importance of protecting them, no amount of bans will save our wonderful green garden. Therefore, I urge all of you here to learn about the plants of your region and protect them.

Open your eyes and grow a garden in your spring,
May it become your blessed abode.
May a shady garden flourish in our land,

Spread out into the bright sunshine.

Indeed, each of us can turn our land into a shady garden.

And what, children, turns our beautiful nature into a beautiful song? (Birds)

Discussions. 4 - plans Forest style birds

So, our next stop is called "Forest Beauty Birds". What do you think about it?

Birds, both the beauty of nature and their song, soar like a bird. Their beautiful songs melt our souls and involuntarily captivate us. They are our winged friends. They are the guardians of nature. Reliable companions of the fields and gardens. That is why our ancestors valued and respected birds. They compared their brave sons to falcons, and their beautiful daughters to swans.

There are 340 species of birds in Uzbekistan. Among them, the birds that have become rare are included in the Red Book and are under protection. Our ancestors highly valued birds. In ancient times, during the Dzungar invasion, the villagers fled their lands. In that village, only our grandfather Tole Bi did not move and did not tear down his yurt. When the Kalmyk military leader asked why, Tole Bi showed him the roof of his house. "A swallow has built a nest in my hut, but its chicks are still young and cannot fly," he said. The young military leader was pleased with Tole Bi's humanity. Then Tole Bi called our grandfather "Swallow Bi," and the swallow "Aulie Kus."

Kazakhs could also predict the weather by looking at birds.

• If a bird fluffs its feathers, it will rain, the weather will change.

• If a yellow warbler whistles, it will really be autumn.

• If a crow caws, it will snow.

• If a yearling flocks, spring will come early.

• If a cuckoo calls loudly and often, the sun will warm.

• If a jay chirps, a guest will come.

• If a crow bathes in the water in early spring, the sun will warm.

If we sing, it is our song, if we honor, it is our beauty, it is the duty of each of us to protect the beautiful birds of nature.

If we say that birds are the song of nature, what else do you think adds beauty to nature? (Animals) So our next stop is called "Animals, the Beautiful Statue of Nature".

The beautiful statue of nature, the beautiful appearance is animals. Our people have long loved and cared for animals like the apple of their eye, and have called their daughters with clear eyes "Botagoz". Today, the animals that adorn the forest are becoming fewer and fewer. One of them is the Saiga antelope, a representative of the amazing fauna that has been living in Kazakhstan since the Stone Age. It is often

called a deer by the people. Its horns themselves have healing properties that can cure pneumonia, heart disease, and other diseases. And its meat is a very quickly digestible light food. This is probably why the deer is called a "sacred animal, a sacred animal" in Kazakh. But today, there are very few of these sacred animals left. For example, according to the 1991 census, its population was estimated at 700-900 thousand, while the latest census in 2009 showed only 30.7 thousand. The main reason for the decline in the saiga population is the widespread illegal hunting of the animal through broken-neck hunting. Today, various reserves such as "Darwin", "Intas" and other funds have been created and various works are being done to protect the saiga, gazelle, kulan, argali, etc. I believe that thanks to such care and kindness of people, our forests will again be filled with beautiful animals. Very well, children, we traveled to the wonderful creations of nature. Mother Nature has given us everything we need. She gave us air to breathe, clear water to drink, and everything we need, she gave us a wonderful green world, and she gave us birds and beautiful animals to make our forests and groves beautiful. In short, we get everything we need for life from Mother Nature.

Conclusion and recommendations. Plan 5 I love nature or being in touch with nature

"Nature! You are the most beautiful in the world, the most beautiful! Your fragrant air, your running animals, and your birds that fill the surroundings with beautiful songs are all beautiful! I learned beauty from you. If only you knew how lucky the human race is to live in the midst of such beauty. Sometimes I dream, if I were a poet, that I would include every stone and piece of your soil in my poem. But I will keep your beauty in the depths of my heart!". After listening to the students' opinions, I said: "Children, if you sing about the beauty of nature like this, I will express it in verse like this. Come on, let's all listen."

The sunlight is beautiful,
The colorful red flowers are beautiful.
The clear water is beautiful with the sound of the waves.
The high peaks are also beautiful.
How beautiful is the swan on the moonlit lake
How beautiful is the falcon's song
How beautiful are the birds that sing in the steppe
How beautiful are the deer with their clear eyes
How beautiful is the pressure wrapped in a white blanket.
How beautiful is the spring blooming like a flower
How beautiful is my summer playing with flowers.
How beautiful is my autumn painted in yellow.
Thus, looking at nature
It is beautiful to be in touch with nature.
If you love Mother Earth with all your heart
You will also be the most beautiful in the world!

Let's take a look at the student's works from the pure heart on the theme "If nature were speechless...": If nature were speechless, it would speak to us like this: "Hey, human being! You grew up in my arms. I warmed you with my sunshine when you were cold, and sheltered you with my trees in the heat. You breathed my clear, clean air. Mother Earth nourishes you, your beautiful descendants continue from century to century. Through me, you felt beauty, beauty! But I am angry with you.

Why do you say that? Look at me today. My air is polluted. My water is muddy, stagnant. Where have my saiga and beautiful deer in my forest gone? Why have my birds that sing beautifully in the fields become fewer? Why are my fish dying on the shore? If you take everything from me today, how will your future generations survive? "Even water has its own needs," you people would say. Today I ask you this question. Please answer, nature would say. "If nature were to be spoken of, it would say the following about Semipalatinsk nature and its current state: Semey, the inhabitants of the region! Where is my lush forest? You have cut down its trees without counting. As a result, the wind in your city has become less and less. Sand is flying in the sky. And do you know how harmful it is to your health? If you think about the future of your descendants, restore your forest, humanity!".

"If nature had a say, it would say about the Semipalatinsk test site: People, do you know what atrocities you have committed? You have not only poisoned my air, you have crippled your generation. How many people have spent their entire lives crying because of this explosion? When asked, "Who is to blame?" they say, "This is what is written on my forehead." But only people are to blame for this, the test site is a man-made conspiracy. My air will be clean, but will you be able to restore the health of your offspring? - Nature would say "

If I were an artist..." (In this section, the paintings of students who draw well in the class were exhibited and their opinions were listened to)

If I were a poet..." (In this section, the poems of students who compose poetry in the class were listened to. In addition, the students read poems dedicated to nature by other poets with emotion).

Plan 5 Conclusion

Conclusion of the lesson: "From heart to heart" At the end of the lesson, students make a wish to nature and take turns hanging the following words on the sunbeam hanging on the board.

Keep blooming, Mother Earth!

May your sky be clear!

May your sky not be covered by clouds!

May your grove be full of animals and birds!

May your water be clear and clean!

May your rivers, lakes, and seas be full of fish!

May your forests be full of red and green flowers!

May your days be bright! etc.

Chorus:

Nature, we love you,

We bow our heads!

Everyone stands up and bows to Mother Nature. The song is "My Nature".

Used literature:

1. Natural science: a textbook for the 3rd grade of general education schools/ A. Bakhramov. - Reworked and supplemented 6th edition - T.: Chulpon BPSU, 2019 - 128 p.

2. Natural fans: darslik for the 4th grade of general secondary schools, part I. / Y.V.Malikova, S.V.Kosyanenko. - Tashkent. <Novda Edutainment>, 2023.-136 p.
3. Tabiatshunoslik: Darslik for the 4th grade of general secondary schools. 3rd edition/ A. Baxromov. , Sh. Sharipov, M. Nabiyeva – T. : <Sharq>, 2017. – 120b
4. Gov. kz
https://www.gov.kz
5. Sovereign Kazakhstan - Sovereign Kazakhstan
https://egemen.kz

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОСТИ БИЛИНГВОВ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Нажмиддинова Гулноза Одиловна,
PhD, доцента, DSc докторант ИППКДСДОО

Аннотация. *В данной статье раскрыта педагогическая проблема работы по воспитанию и развитию социальной коммуникативности билингвов дошкольного возраста посредством развития их речи в дошкольных образовательных организациях. Приведены различные примеры воспитания ребёнка посредством развития его речи в дошкольном возрасте для того, чтобы его социальная адаптация к человеческому миру в условиях цифрового и информационного общества состоялась и в условиях цифрового и информационного общества прошла безболезненно.*

Ключевые слова: *развитие, интеллект, задача, навыки, мышление, форма, заинтересовать, успешность, готовность, игра, образование, формирование.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli va axborotlashgan jamiyat sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash bo'yicha ishlarning pedagogik muammo sifatida tahlili ochib berilgan. Bolaning kattalar dunyosiga moslashishi va bu davrni og'riqsiz bo'lishi uchun maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalashning turli namunalari keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *rivojlanish, intellekt, vazifa, ko'nikma, tafakkur, shakl, qiziqish, muvaffaqiyat, tayyorgarlik, o'yin, ta'lim, shakllantirish.*

Annotation. *This article reveals the pedagogical problem of work on the education of preschool children through the development of their speech in preschool educational organizations. Various examples of raising a child through the development of his speech at preschool age are given in order for his social adaptation to the human world to take place and be painless.*

Key words: *development, intellect, task, skills, thinking, form, interest, success, readiness, game, education, formation.*

Введение. По инициативе Президента Республики Узбекистан в сентябре 2017 года было создано Министерство дошкольного образования Республики Узбекистан. С этого момента начался отсчет нового периода в развитии системы дошкольного образования. В период с 1991 по 2017 годы в стране сложившаяся система управления дошкольным образованием не позволяла эффективно и своевременно устранять системные проблемы, разрабатывать и внедрять инновационные подходы, наблюдались большие несоответствия между демографическими тенденциями и состоянием инфраструктуры дошкольных образовательных организаций.

Основным условием усиления политической и экономической роли Узбекистана, повышения благосостояния её населения является обеспечение роста конкурентоспособности страны. Главное конкурентное преимущество высокоразвитой страны связано с возможностью развития её человеческого потенциала, который во многом определяется состоянием системы образования, где находится источник обеспечения устойчивого экономического роста страны. Перед детьми от одного до трех лет встает задача постижения огромного окружающего мира и приобретения самых необходимых навыков. Процесс становления личности и ее нравственной сферы не может быть ограничен возрастными рамками. Он продолжается и видоизменяется всю жизнь. Как известно, старший дошкольный возраст отличается повышенной восприимчивостью к социальным воздействиям. Ребенок, придя в этот мир познает способы общения, поведения, отношения и т.д. и использует для этого собственные наблюдения, делает выводы и умозаключения, подражает взрослым. Развиваясь путем проб и ошибок овладевает элементарными нравственными нормами жизни в человеческом обществе. Однако самостоятельный путь освоения нравственных норм не всегда эффективен и не достаточно обеспечивает освоение глубины морали. Поэтому роль взрослого как «социального проводника» очень важна и ответственна. Задача педагога - определить, чему, как и когда учить ребенка, чтобы его адаптация к человеческому миру состоялась и прошла безболезненно, определить какой механизм должен быть положен в основу педагогического воздействия.

Начальной ступенью формирования человеческого потенциала в условиях цифрового и информационного общества выступает дошкольное образование, поскольку известно, что наиболее высокие темпы развития, проявление индивидуальности происходит именно в дошкольном возрасте. Здесь закладывается фундамент личности, интенсивно формируются базовые социальные установки, основы мировоззрения, привычки, развиваются познавательные способности, эмоционально-волевая сфера, складываются многообразные отношения с окружающим миром Билингв как носитель двух языков и культур обладает особой структурой личности, что делает особенно актуальным изучение проблемы развития личности в билингвальном пространстве социума. Соответственно, чем раньше ребенок включается в межкультурное билингвальное взаимодействие, тем более эффективно происходит освоение второго языка. Для ребенка дошкольного возраста характерна отличительная черта - гибкость языка, которая способствует усвоению второго языка без затруднений.

Формирование и развитие билингвизма в детском возрасте в условиях цифрового и информационного общества, когда процесс усвоения языков протекает естественно, может впоследствии оказать гармонизирующее влияние на поведение человека в области общественных отношений. Реализация такой глобальной задачи возможна при обеспечении целостного культурно-диалогического развития детей в условиях двуязычия. Стандартизация средств выражения является одной из ведущих признаков поставленной речи информационного и общественно-политического жанра. Следует отметить факт тяготения стандарта речи информационного и общественно-политического жанра к фразеологизации, чему способствует серийность, повторяемость.

Одной из важных проблем социолингвистики на современном этапе развития языкознания является определение основных особенностей современной языковой ситуации, кардинальных тенденций их динамики. При анализе обширного материала, как социальные функции государственных языков разных стран, вполне возможны широкие выводы и значительные обобщения. Измерение социальных функций языков и сравнение реального уровня функций с ценностными ориентациями народов-носителей языков, с их предпочтениями могут дать добротный материал для объективной оценки разных типов языковых и билингвальных ситуаций в регионах, а также для прогнозирования социальных последствий проведения в жизнь законов о языках в разных регионах. В результате разностороннего исследования билингвизма текущего периода мы пришли к следующим выводам и обобщениям, которые имеют важное теоретическое и практическое значение.

Поскольку язык является составной частью национальной культуры, реальное содержание двуязычия в первую очередь отражает лингвокультурные и психологические ценности и ориентиры его носителя, а затем оно само влияет на них. По нашему мнению, исходя из современной языковой и билингвиальной ситуации в различных регионах, можно дать такое определение двуязычия: билингвизм - это результат межцивилизационного взаимодействия различных культур народов, одна из форм адаптации совершенно иной или родственной языковой культуры.

Рассматриваемая разновидность устной литературной речи и диалекта, в аспекте становления и развития двустороннего билингвизма предметом исследования.

Анализ звуковой системы даёт основание полагать, что степень проявления интерференции зависит от того, насколько данная звуковая система находится в зависимости от звуковой системы родной речи. Фонологический контрастивно-сопоставительный анализ вскрывает возможное, потенциальное поле интерференции в звучащей речи. Однако для определения причин и глубины проявления интерференции недостаточен только фонологический анализ, так как фонологическая тождественность звуков не всегда является предпосылкой правильной, нормированной литературной речи на втором языке, т.е. парадигма конкретной фонемы, реализуемой в речи, родного языка не всегда совпадает с парадигмой фонемы второго языка. Условия проявления той или иной фонемы в речи могут совпадать полностью или частично, или не совпадать совсем. При полном совпадении парадигмы фонем обоих языков обычно фонетическая интерференция не имеет места, если функционирование какого-либо члена парадигмы не обусловлено другими фонетическими факторами, не имеющими аналогий в контактирующих языках. В системе вокализма на решающее влияние оказывает качественная редукция гласных звуков, а в системе консонантизма - фонематическая реализация коррелятивных согласных по признаку мягкости-твердости. Фонетическая интерференция различных видов вызывается также комбинаторными различиями, в частности, сочетанием гласных с мягкими согласными и скоплением согласных в начале слов

Использование индивидом или коллективом людей двух языков в качестве средства общения людей, орудия выражения их мыслей и чувств; социолингвистический, который четко определяет критерии, которые имели бы свой собственный социолингвистический статус, к числу которых мы относим

следующие: наличие двух и более наций, народностей и их представителей на данной территории; наличие двух языков, служащих средством общения людей; наличие различных демографических и социальных групп; способ овладения вторым языком индивидом, коллективом, группой людей, народом; направление действия контактирующих языков в той или иной двуязычной общности людей; степень охвата носителей одного народа тем или иным типом двуязычия; ареал распространения двуязычия; степень активности проявления двуязычия в городской и сельской местности; психолингвистический, учитывающий:

1) лексико-грамматические и грамматические категории в первичном и вторичном языках;

2) языковые категории, не свойственные родному языку, но существующие во втором языке;

3) лексико-грамматические и грамматические категории, присущие родному языку, но отсутствующие во вторичном языке и языковом сознании носителей последнего; лингвокультурологический, выражающийся в том, что каждый язык имеет свой способ концептуализации окружающей действительности.

Отсюда заключаем, что каждый язык имеет особую языковую картину мира, и языковая личность обязана организовывать содержание высказывания в соответствии с этой картиной; педагогический, учитывающий разработку лингвометодических основ усвоения второго языка, изучение условий возникновения двуязычия, функционирования родного и второго языков, ментальности видения мира этносом, знания психологии усвоения неродного второго языка, позволяющее разработку методики взаимосвязанного преподавания контактирующих языков в условиях цифрового и информационного общества.

Системный характер языка наиболее четко и последовательно проявляется при овладении грамматическим строем второго языка. На первом этапе овладения языком влияние системы родного языка и родной речи является решающим в прявлении множественного характера интерференции. На втором этапе системность языка вызывает явление саморегуляции: усвоенные правильные навыки и умение порождения речи на втором языке, образуя свою собственную систему, начинают оказывать влияние на продуцирование новых правильных речевых клише и стереотипов, речевых произведений. На первом этапе овладения вторым языком саморегуляция речи находится под воздействием системы родного языка, а на втором этапе, при более высокой ступени двуязычия, сказывается преимущественное влияние системы второго языка, то есть на втором этапе усвоенные стереотипы второязычной речи оказывают сопротивление влиянию системы родного языка. В силу воздействия системности языка и саморегуляции во второй изоглоссе интерференция носит нерегулярной и экстенсивный характер, так как модели и стереотипы правильно построенного высказывания вовлекают в свою орбиту новые модели и стереотипы из арсенала второго языка.

В заключении следует отметить, что перед языковедами стоят большие задачи по исследованию нерешённых проблем языковых контактов современного периода, в том числе актуальнейшее значение имеет исследование билингвистических языковых контактов в аспекте становления двустороннего

билингвизма в регионе, а также лингвокультурологических концептов контактирующих языков в аспекте исследуемой проблемы.

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан УП-5198, от 30 сентября 2017г. «О мерах по коренному совершенствованию управления системой дошкольного образования».
2. Нажмиддинова Г. О. Технологии развития речи детей 5-7 лет посредством наблюдений и экскурсий // Педагогическое значение научно-практических инноваций в развитии системы дошкольного образования Международная научно-практическая конференция 11-12 ноября 2020 г. Самарканд, Узбекистан.
3. Нажмиддинова Г. О. Issues of the development of connected speech in children 5-7 years old with a differentiated approach to learning // scopus. Vol. 17 No. 6 (2020): PalArch’s Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology (2020.12.03) https://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/view/2357. Pages: 8927-8933

O‘QUVCHILARDA KIBERBULLINGA QARSHI IMMUNITET SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMI

Do‘sanov Elbek Abdusamatovich,
Navoiy viloyat pedagogik mahorat markazi kafedra mudiri, dotsent.,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Annotatsiya: *Kiberbulling — bu onlayn muhutda, asosan ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va o‘yin platformalarida amalga oshiriladigan ruhiy yoki psixologik zo‘ravonlikdir. O‘smirlar orasida bu hodisa tobora keng tarqalib bormoqda va uning oqibatlari jiddiy bo‘lishi mumkin. Quyida kiberbullingning oqibatlari va uning yuzaga kelish sabablari haqida bu loyiha ishida batafsil ma’lumot berib o‘tamiz. Tadqiqotga asoslangan statistik ma’lumotlar va real hayotiy misollar orqali mavzu chuqur yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Aqliy va ruhiy Agressiv xulq, axborot-psixologik, xavfsizlik, emotsional, tafakkur, tashxis, mexanizm, ma’naviy-ma’rifiy, ong.*

Kirish. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi bilan Internet o‘quvchilarning o‘qishi, mehnati va hayotining muhim qismiga aylandi. Butunjahon kompyuter tarmog‘ining o‘quvchi uchun ochadigan imkoniyatlari cheksizdir. Bu nafaqat ta’lim xizmatlari va global axborot makonidan ma’lumot olish, balki virtual aloqadir. Internet, albatta, ko‘p foyda keltirgan bo‘lsa-da, u ko‘plab salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, ulardan biri kiberbullingdir. Kiberbulling deb raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladigan bullingga aytiladi. Bu ijtimoiy media, xabar almashish platformalari, o‘yin platformalari va mobil telefonlarda sodir bo‘lishi mumkin. Bu takroriy xatti-harakatlar bo‘lib, nishonga olinganlarni qo‘rqitish, g‘azablantirish yoki sharmanda qilishga qaratilgan. Axborot texnologiyalari (AT) bugungi kunda hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Ularning ta’lim, sog‘liqni saqlash, iqtisodiyot, ijtimoiy hayot va kundalik faoliyatimizdagi o‘rni tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi bilan yoshlar orasida kiberbulling holatlari ortib bormoqda. Kiberbulling – bu shaxsga nisbatan onlayn tarzda sodir etiladigan tahdid, haqorat, tahqirlash va boshqa ruhiy zo‘ravonlik shakllaridir. Bu holat o‘quvchilarning psixik salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, o‘smirlarni kiberbullingdan himoya qilish, ularda unga qarshi psixologik immunitetni shakllantirish bugungi dolzarb masalalardan biridir.

Kiberbullingga qarshi immunitet hosil qilishning psixologik mexanizmi o‘quvchilarda ijtimoiy-psixologik barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Ushbu loyiha ishining asosiy maqsadi – o‘quvchilarda kiberbullingga qarshi immunitetni shakllantirishning psixologik mexanizmini o‘rganish va samarali usullarni ishlab chiqishdir.

O‘smirlarda kiberbullingga qarshi psixologik immunitetni shakllantirish mexanizmlarini aniqlash va ularni mustahkamlashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish.Yoshlarni kiberxavfsizlik va axborot ma’daniyati sohasida ongli va mas’uliyatli fuqorolar sifatida tarbiyalashdir.Bu jarayonning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Kiberbulling tushunchasini va uning psixologik oqibatlarini o‘rganish.

O‘quvchilarda kiberbullingga qarshi ruhiy barqarorlik darajasini aniqlash.

Psixologik immunitet tushunchasini tahlil qilish.

Kiberbullingga qarshi psixologik immunitetni rivojlantiruvchi omillarni aniqlash.

Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish

O‘zbekistonda bu maqsadlarni amalga oshirish uchun turli tashabbuslar amalga oshirilmoqda masalan, “Cyber 10 day”kabi kompleks targ‘ibot tadbirlari orqali aholining kiberxavfsizlik bo‘yicha bilimlarini oshirishga qaratilga faoliyatlar o‘rkazilmoqda.Bu tadbirlar orqali yoshlarni kiberjinoyatlardan himoya qilish, ularni kiberxavfsizlik oid bilimlar bilan ta’minlash va kiberbullingning oldini olishga qaratilgan chora tadbirlar amalga oshirilmoqda.

• ijtimoiy tarmoqlarda kimdir haqida yolg‘on ma’lumotni tarqatish yoki kimnidir xijolatli

fotosuratlarini joylashtirish

• xabar almashish platformalari orqali zararli xabarlar yoki tahdidlar yuborish

• kimningdir nomidan ish qilish va ularning nomidan boshqalarga haqoratlaydigan xabarlar

yuborish.

Yuzma-yuz bulling va kiberbulling ko‘pincha bir-biri bilan bir vaqtda sodir bo‘lishi mumkin. Ammo kiberbulling raqamli iz qoldiradi, bu foydali bo‘lishi mumkin bo‘lgan va tahqirlashni to‘xtatish uchun dalillar keltirishi mumkin bo‘lgan yozuvdir. Kiberbulling (kiberhujum) – bu Internet texnologiyalaridan foydalangan holda ta’qib qilishning

bir shakli. Uning namoyon bo‘lish shakllari har xil – haqorat, shantaj, tahdidlar, tuhmat, ta’qib va hokazolar. Kiberbullingga sabab bo‘luvchi omillar zamirida ko‘pincha uning tashabbuskorining psixologik muammolari (qo‘rquvlar, voqea-hodisalar kompleksi, travma) yotadi. Kiberbulling jabrlanuvchisiga ta’sir o‘tkazish uchun ular ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta, messenjerlar va boshqa onlayn platformalardan foydalanadilar, chunki bu vositalar orqali har qanday ma’lumot yashin tezligida tarqaladi. Kompyuter yoki telefonning tugmasini bitta bossa bo‘ldi – haqoratomuz va badnom qiluvchi sharmandali fotosuratlar, video tasvirlar, masxaralovchi rasmlar, turli mish-mishlar juda katta auditoriyaga yetib boradi. Internet va mobil telefonlardan foydalangan

holda, kiber tajovuzkorlar o‘z jabrdiydalarini tunu kun qo‘rquvda ushlab turib, ularga o‘z hayotlarini to‘liq nazorat qilish illyuziyasini yaratib berishlari mumkin.

Ikkita asosiy xususiyat sizga kiberbullingni aniqlash imkonini beradi.

1. Muddatli davom etish. Tizimli ravishda takrorlanadigan harakatlar.

2. Aniq belgilangan tomonlarning mavjudligi. Har doim tajovuzkor va jabrlanuvchi bor. Virtual dunyoda tajovuzkorni aniqlash qiyin bo‘lishi mumkin. U o‘zini osongina yashirgan holda ko‘plab akkauntlarni yarata oladi. Bu kiberhujumchi kimligini tanib olishni qiyinlashtiradi. Shuningdek, tajovuzkorning ko‘pincha sheriklari ham bo‘ladi.

Psixologik buzilish. Kiberbulling jabrlanuvchilari, ayniqsa, o‘smirlar haqida gap ketganida, ular ko‘pincha yakkalanib qolishadi, o‘zlariga nisbatan ishonchlari pasayadi, o‘zlarini namoyon qilish bilan bog‘liq muammolar paydo bo‘ladi, tashvishlanish va xavotirlanish kabi depressiv holatlar darajasi ortib ketadi va o‘z joniga qasd qilish fikrlari/urinishlari paydo bo‘ladi. Shaxs doimiy stressda, faqat salbiy his-tuyg‘ularni boshidan kechiradi va ba’zida jabrlanuvchi roliga juda odatlanib qoladi. Somatik buzilish. Salbiy his-tuyg‘ular va qo‘rquv iskanjasida surunkali uyqusizlik, bosh og‘rig‘i, ishtaha yo‘qolishi kabi psixosomatik kasalliklar paydo bo‘lishi mumkin. Bugungi kunda ta’lim muassasalarida o‘quvchilar o‘rtasida kiberbulling keng tarqalgan bo‘lib, uning kuchayishi bugungi jamiyatda xavotir uyg‘otmoqda. 2019 yilda K.D. Xlomov va boshqalar o‘quvchilarning 70% ga yaqini kiberbullingdan aziyat chekishini va 44,3% tajovuzkor sifatida harakat qilishini ta’kidladilar . Shuni hisobga olish kerakki, o‘quvchilarning aksariyati onlayn ta’qibni jiddiy muammo deb bilishadi. Shunday qilib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi virtual dunyoda salbiy, agressiv xatti-harakatlar, muloqot tendentsiyasining paydo bo‘lishiga yordam berdi. Shuni ta’kidlash kerakki, ushbu muammo butun dunyoda keng tarqalgan bo‘lib, bolalar va o‘quvchilarning Internetdan foydalanish xavfsizligiga tahdid soladi va bu bizning tadqiqotimiz mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, tadqiqotning maqsadi ta’lim muhitida o‘quvchilar o‘rtasida kiberbullingning xususiyatlarini aniqlash edi. Ushbu maqolaning vazifalari:nazariy tahlil jarayonida ta’lim muhitida o‘quvchilar o‘rtasida kiberbulling muammosini ko‘rib chiqish, shuningdek, ta’lim jarayonining barcha sub’ektlari uchun kiberbullingga qarshi kurashishning asosiy strategiyalarini ishlab chiqish. So‘nggi o‘n yillikda ham xorijiy (M.Garaigordobil, R.M.Kovalski, S.P.Limber, D.Olveys, D.Patchin, S.Xinduya va boshqalar) ko‘plab asarlari paydo bo‘ldi. Hozirgi vaqtda kiberbullingning ko‘plab ta’riflari mavjud, ammo bu hali o‘rnatilmagan terminologiyaga ega bo‘lgan yangi tadqiqot sohasi. Bizning fikrimizcha, bu hodisani eng to‘liqroq ochib beruvchi tadqiqotchilar J.V.Patchin, S.Hinduja kiberbullingni o‘zini himoya qila olmaydigan shaxsga qarshi ijtimoiy tarmoqlarda turli zamonaviy texnik elektron vositalardan foydalangan holda qasddan, doimiy (takroriy) tajovuzkor xatti-harakatlar deb tushunadi. Ular kiberbullingning (an’anaviy bezorilik, bahs-munozara, masxara qilishdan farqli o‘laroq) xususiyatlarini ta’kidlaydilar, masalan 1) qasddan bezorilik; 2) zararli ta’sir (maqsad qo‘rqitish); 3) doimiy takrorlash (bezorilik kuniga 24 soat, haftada 7 kun davom etishi mumkin - Kiberbulling va an’anaviy bezorilik o‘rtasidagi yana bir farq shundaki, onlayn bezorilikning chegarasi yo‘q. Olimlarning ta’kidlashicha, kiberbulling ko‘pincha anonim (jabrlanuvchi har doim ham o‘z jinoyatchisini bilmaydi), virus tarqalishi (qisqa vaqt ichida ko‘p odamlarni qamrab oladi), jabrlanuvchiga og‘ir azob-uqubatlarni keltirib chiqaradi [o‘sha erda]. Ushbu hodisaning anonim tabiati tajovuzkorning mas’uliyatini kamaytiradi, olib tashlaydi, u virtual makonda “yuzma-yuz” ayta olmaydigan yoki qilib bilmaydigan narsani aytadi yoki qiladi. Bundan tashqari, an’anaviy bezorilikda bezorilar o‘zlarining xatti-harakatlari jabrlanuvchiga qanday ta’sir qilishini kuzatishi mumkin. Onlayn

zo‘ravonlik bilan bezovtalanuvchi o‘z harakatlarining natijasini, jabrlanuvchining azobini “ko‘rmaydi” va zo‘ravonlik nishonining barcha oqibatlarini hisobga olmaydi. Shuning uchun, bu tajovuzkorning minimal empatiyasiga va uning jabrlanuvchidan ajralishiga olib kelishi mumkin. Kiberbulling hech qanday o‘ziga xos fazilatlarni, masalan, oflayn zo‘ravonlik uchun

Xulosa Pedagoglarning amalga oshirayotgan olamshumul faoliyatisiz ijtimoiy hayotni tasavvur qilib bo‘lmaydi. Barcha kasb egalarini o‘qituvchi tarbiyalaydi, ta’lim beradi, fan asoslari va hayot qonuniyatlarini o‘rgatadi, kasb sirlaridan ogoh qiladi. Shuning uchun ham “O‘qituvchi”, “Ustoz” degan nom har doim elda aziz, hurmatda benazirdir. Bu haqda mamlakatimizning birinchi prezidenti Islom Karimov ham o‘zining “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch” asarida o‘qituvchi faoliyatiga yuksak baho berib: “Barchamizga ayonki, inson qalbiga yo‘l avvalo ta’lim-tarbiyadan boshlanadi. Shuning uchun qachonki bu haqda gap ketsa, ajdodlarimiz qoldirgan bebaho merosni eslash bilan birga ota-onalarimiz qatori biz uchun eng yaqin bo‘lgan yana bir buyuk zot o‘qituvchi va murabbiylarning olijanob mehnatini hurmat bilan tilga olamiz.

Biz yurtimizda yangi avlod, yangi tafakkur sohiblarini tarbiyalashdek mas’uliyatli vazifani ado etishda birinchi galda ana shu mashaqqatli kasb egalariga suyanamiz va tayanamiz, ertaga o‘rnimizga keladigan yoshlarning ma’naviy dunyosini shakllantirishda ularning xizmati naqadar beqiyos ekanini o‘zimizga yaxshi tasavvur qilamiz” -degan edi. [2].

Shuning uchun ham o‘qituvchi o‘zining serqirra mehnat faoliyati davomida o‘z ruhiyatini sog‘lomlashtirishni va psixologik jihatdan boshqara olishni bilishi uning o‘z kasbi sohasida uzoq yillar unumli va samarali mehnat qila olishini ta’minlash bilan bir qatorda yosh avlodning har tomonlama kamol topishida o‘zining ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublika Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018 yil 14 avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3907-sonli qarori.
2. I.A.Karimov. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asari. T.: “Ma’naviyat” 2008.
3. F.Nasriddinov. “Kamolot va ma’naviyat saboqlari”. T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti. 1998.
4. Ye.Tarasov. “Populyarnaya psixoterapiya”. M.: 1997.
5. Internet resurs: Lex.uz.

BO‘LAJAK FIZIKA O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Soliyeva Nafosat Abdiqahorovna,
Navoiy viloyati PMM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish imkoniyatlari haqida ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar. *Xalqaro baholash dasturlari, PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS, kompetensiya, funksional savodxonlik, zamonaviy pedagogik texnologiyalar*

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri – bu bo'lajak fizika o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini xalqaro talablarga mos tarzda rivojlantirishdir. Fizika fanining murakkabligi, nazariy va eksperimental tafakkurni uyg'unlashtirish zaruriyati o'qituvchidan nafaqat fizika faniga oid bilimlar, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalar, baholash tizimlari va o'quvchilarda ilmiy tafakkurni shakllantirish ko'nikmalarini talab qiladi. Buni hisobga olgan holda PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS kabi xalqaro baholash dasturlarini bo'lajak fizika o'qituvchilarini tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarida o'qitish vazifasi turadi. Bu vazifalarni bajarishda bo'lajak fizika o'qituvchilarini tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari xalqaro baholash dasturlaridan olingan tahliliy natijalari asosida o'quv rejalarini, fan dasturlarini va sillabuslarini yangilab borishlari hamda yangi avlod darsliklarini yaratishlari zarur. Bu orqali ta'lim samaradorligi, uzviylik va kompetensiyaviy yondashuv prinspilariga asoslangan holda ilmiy – nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash, baholash malakalarini mustahkamlash va shaxsiy pedagogik mahoratini rivojlantirish imkoniyati paydo bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga muvofiq umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy – axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasining 2030 – yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. Shuningdek, mazkur tizimda ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o'rnatish, o'quvchi yoshlarning ilmiy–tadqiqot va innovatsion faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab – quvvatlash hamda rag'batlantirish maqsadida hukumat qaroriga muvofiq rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish bo'yicha xalqaro baholash dasturlarini TALIS (The Teaching and Learning International Survey – TALIS) tashkil etishga kirishildi. Mazkur qaror ijrosini ta'minlash maqsadida mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida, xususan, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida fizika o'qituvchilarini tayyorlash strategiyasini tubdan yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Konsepsiya doirasida, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlarini joriy etish, o'quvchilarning bilim darajasini, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS va boshqa dasturlarda doimiy ishtirok etish nazarda tutilgan

Bo'lajak fizika o'qituvchilari nafaqat o'z fanining mazmunini chuqur egallashi, balki zamonaviy baholash metodikasi, muammoli o'qitish, funksional savodxonlik, ilmiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi uslublarni egallashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 – yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019 – yil 29 – apreldagi PF – 5712 – sonli

farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y., 06/19/5712/3034-son;
2. Tashkenbayev U. N., Ismailov A.A., Tog'ayeva G., va boshqalar. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarnıng tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini baholash. – Toshkent.: Sharq, 2019. – 112 b.; – B. 5 - 6.
3. [O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora – tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrdagi 997-son qarori (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.12.2018-y., 09/18/997/2289-son)

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA LOYIHA TEXNOLOGIYASINI QO'LLASH IMKONIYATLARI

Boltayeva Zilola Bobojonovna,
Navoiy viloyati PMM katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dars jarayonida loyiha texnologiyasidan foyda lanish uchun keng imkoniyatlar yaratishi, faol o'rganishga undashi, turli fanlar bilan integratsiya imkoniyatlari berilgan.

Abstract: This article provides opportunities for using project technology in the classroom, encouraging active learning, and integrating it with various disciplines.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности использования проектной технологии в классе, поощрения активного обучения и интеграции ее с различными дисциплинами.

Kalit so'zlar. Loyiha, mustaqil fikrlovchi, tashabbuskor, ijtimoiy faol shaxs.

Keywords: Project, independent thinker, initiative, socially active person.

Ключевые слова: Проект, самостоятельный мыслитель, инициатива, социально активная личность.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi - o'quvchilarda bilimga qiziqish, fikrlash, muloqot va ijodiy faoliyatning shakllanish davri hisoblanadi. Aynan shu davrda o'quv chilarning tabiiy qiziqishlari, kuzatuvchanligi va faol o'rganishga tayyorligi yuqori bo'ladi. Bu esa dars jarayonida loyiha texnologiyasidan foydalanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

1. Faol o'rganishga undaydi

Loyiha texnologiyasi o'quvchilarni bilimni tayyor shaklda qabul qilishdan ko'ra, **mustaqil izlab topishga** yo'naltiradi. Bu ularning:

- fikrlash qobiliyatini,
- kuzatuvchanligini,
-savol berish va javob topish ko'nikmasini rivojlantiradi.

2. Turli fanlar bilan integratsiya imkoniyati

Loyiha texnologiyasi barcha fanlarda – ona tili, matematika, tabiatshunoslik, tasviriy san'at,texnologiya kabi yo'nalishlarda muvaffaqiyatli qo'llanilishi mum kin.

Misollar:

- Ona tili: "Sevimli kitobim" loyihasi – kitob tanishtiruvi, mini-prezentatsiya.

-Matematika: "O'zim yasagan hisob-kitoblar" – real hayotdagi o'lchovlar, byud jet hisoblash.

-Tabiatshunoslik: "Suv – hayot manbai" – tajribalar, plakatlar, videoroliklar.

-Tasviriy san'at: "Men orzu qilgan maktab" – rasm, maket, ko'rgazma.

3. Hamkorlikda o'rganishni ta'minlaydi

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari jamoada ishlashni yangi boshlayotgan bo‘lsa larda, loyiha metodida:

-guruhli fikrlash,

-vazifalarni taqsimlash,

- do‘stona muloqot qilish,

- bir-birini qo‘llab-quvvatlash singari ijtimoiy ko‘nikmalar rivojlanadi.

4. Ijodkorlik va tashabbusni rag‘batlantiradi

O‘quvchilar o‘z g‘oyasini ilgari surish, uni loyihalashtirish va amalga oshi rish jarayonida:

- o‘z salohiyatini kashf etadi,

-ijodiy fikrlashga o‘rganadi,

-natijaga javobgarlik hissi bilan qaraydi.

5. Bilimlarni hayotga bog‘laydi

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun o‘z atrofidagi dunyoni bilish muhim. Loyiha orqali:

- fanlararo bog‘liqlik vujudga keladi,

-real hayotdagi muammolar yechimiga jalb qilinadi,

-tajriba, ekskursiya, suhbatlar orqali hayotiy kompetensiyalar shakllanadi.

6. O‘qituvchining metodik imkoniyatlarini kengaytiradi

O‘qituvchi uchun loyiha texnologiyasi:

-innovatsion metodlarni joriy etish,

- baholashni soddalashtirish,

-darslarni samarali tashkilqilish,

-ota-onalarni o‘quv jarayoniga jalb qilish imkonini beradi.

Boshlang‘ich ta’limda loyiha texnologiyasini qo‘llash – bu nafaqat o‘quvchi larga chuqur va mustahkam bilim berish vositasi, balki ularni **mustaqil fikrlovchi, tashabbuskor, ijtimoiy faol shaxs** qilib tarbiyalash vositasidir. Loyiha metodining bu bosqichda joriy qilinishi ta’lim sifati va o‘quvchining shaxsiy rivojlanishini ta’ minlaydi.

1–4-sinflar uchun mos loyiha faoliyati namunasi

Loyiha nomi:

“Mening atrofimdagi tabiat”

Maqsad:

O‘quvchilarda tabiatga muhabbat va e’tibor, kuzatuvchanlik hamda atrof-muhitni asrashga oid tushunchalarni shakllantirish.

Loyiha turi:

Ijodiy-amaliy loyiha (tabiatshunoslik, ona tili va tasviriy san’at integratsiya si)

Loyiha davomiyligi:

2 haftadan 3 haftagacha (haftada 2–3 dars soati)

Bosqichlari:

1. Mavzuni tanishtirish va muammo qo‘yish

- O‘qituvchi o‘quvchilarga tabiat haqida qisqacha hikoya qiladi, savollar beradi (Masalan: “Bizning atrofimizda qanday daraxtlar, hayvonlar yashaydi?”, “Tabiatni nima uchun asrashimiz kerak?”).

-O‘quvchilar o‘z kuzatuvlarini, hayvonlar va o‘simliklar haqidagi ma’lumotlarini baham ko‘radi.

2. Ma’lumot to‘plash va kuzatuvlar o‘tkazish

-O‘quvchilar sinfda va maktab hududida tabiat elementlarini kuzatadilar (daraxtlar, gullar, qushlar, hasharotlar).

-Har bir o‘quvchi yoki guruh o‘z kuzatuvlaridan kichik kundalik yuritadi (rasm, qisqa eslatmalar bilan).

3. Ijodiy ishlar

-O‘quvchilar o‘zlari kuzatgan tabiat manzaralarini rasmga tushiradilar yoki kollaj tayyorlaydilar.

-Guruhlarda “Tabiatni asrash uchun biz nima qila olamiz?” mavzusida kichik pla kat yoki poster ishlanadi.

4. Ta’limiy suhbat va muhokama

Loyihaning davomida o‘quvchilar o‘z ishlarini sinf oldida taqdim etadilar, o‘z fikrlarini bayon qiladilar.

O‘qituvchi bilan birga tabiatni asrash bo‘yicha oddiy qoidalar ishlab chiqiladi

5. Natijalarni baholash va taqdimot

-O‘quvchilar loyiha davomida tayyorlagan ishlarni sinfda ko‘rgazma tarzida namo yish qiladilar.

- O‘zaro baholash va o‘qituvchining mulohazalari bilan yakunlanadi.

Kutilayotgan natijalar:

- O‘quvchilarda tabiatga nisbatan mehr-muhabbat va mas’uliyat tuyg‘usi shakllana di.

-Mustaqil kuzatuv va ma’lumot yig‘ish ko‘nikmalari rivojlanadi.

- Guruhda ishlash, fikr almashish, ijodiy faoliyatga jalb qilinish o‘rganiladi.

- Ona tili, tasviriy san’at va tabiatshunoslik fanlari bo‘yicha bilimlar mustahkam lanadi.

Qo‘shimcha tavsiyalar:

- Loyihani darsdan tashqari vaqtlarda ham davom ettirish uchun ota-onalarga ham ko‘rsatmalar berilishi mumkin (bog‘da, uy sharoitida kuzatuv qilish).

-Rasm va kollaj uchun turli materiallardan foydalanish o‘quvchilarning ijodkorligi ni rag‘batlantiradi.

Xulosa.

Boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarining psixologik va rivojlanish xususi yatlarini hisobga oling. Ular uchun loyiha mavzulari oddiy, qiziqarli va kundalik hayotga yaqin bo‘lishi muhim.

-Kichik yoshdagi bolalar uchun (1-2-sinflar)qisqa va aniq topshiriqlar, ko‘proq amaliy va visual materiallar bilan ishlash, rasm chizish, qo‘lda ishlashga urg‘u be ring.

- 3-4-sinflar uchun esa murakkabroq mavzularni tanlab, mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga e’tibor qarating.

- Loyiha faoliyatini guruhda tashkil eting, chunki yosh o‘quvchilar o‘zaro muloqot va hamkorlik orqali ko‘proq o‘rganadilar.

- Har bir yosh bosqichi uchun mos va qiziqarli metodik vositalar va materiallar tayyorlang.

Loyihalar mavzusi va ko‘lami yoshga mos bo‘lishi – bunda o‘quvchilar ning diqqatini jamlash, motivatsiyasini oshirish osonroq bo‘ladi.

- O‘quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olib, ularning individual xususiyatlarini inobatga oling.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022-2026-yillar da maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida” PF-134-son farmoni, - T.: 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-79 son farmoni, - T.: 2023.
3. Murodov, I. F. (2011). *Boshlang‘ich ta’limda ta’lim jarayonining samaradorligi ni oshirish metodlari*. T.: Fan va texnologiya.
4. Muxamedov, R. (2014). *Pedagogik amaliyotda innovatsion yondashuvlar*. Toshkent: O‘qituvchi.
5. Pahlavonov, M. M. (2016). *Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish*.Toshkent: O‘qituvchi.
6. Shodmonov, I. M. (2019). *O‘quvchilarning mustaqil ishlari va uning samaradorli gi*.T.: Ta’lim.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Boltayeva Zilola Bobojonovna,
Navoiy viloyati PMM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada interfaol metodlar,pedagogik texnologiya,axborot texnologiyalari, boshlang‘ich ta’lim dars jarayonlarida qo‘llaniladigan interfaol metodlar ularning tasnifi berilgan.

Abstract. This article provides a classification of interactive methods, pedagogical technologies, information technologies, and interactive methods used in primary education teaching processes.

Аннотация. В статье представлена классификация интерактивных методов, педагогических технологий, информационных технологий и интерактивных методов, используемых в начальном образовании.

Kalit so‘zlar: pedagogik texnologiya,ta’lim- tarbiya, O‘quvcnilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish, badiiy o‘qish, zamonaviy ta’lim

Keywords: pedagogical technology, education, improving students' creative abilities, artistic reading, modern education

Ключевые слова: педагогические технологии, образование, развитие творческих способностей учащихся, художественное чтение, современное образование.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida interfaol metodlar innovatsion texnologiyalar pedagogik va axborot texnologiyalarni o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish e’tibori kundan – kunga kuchayib bormoqda. Mashg‘ulotlar mobaynida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarni bilim egallash bilan birgalikda, ular egallayotgan bilimlarni mustahkamlashga , xulosalarni ham o‘zlari chiqarishga o‘rgatadi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar ta’lim jarayonida anchagina ilmiy tushunchalarni o‘zlashtiradilar, ammo oldingi darslarda o‘zlashtirilgan turli alomatlar, belgilar, xususiyatlarni qorishtirib, chalkashtirib ham yuboradilar. Chunki ularda tushunchalar tarkibiga kiradigan narsa va hodisalar bilan ularning belgilari o‘rtasida uzviy bog‘lanish tarkib topmagan bo‘ladi.

Ko‘p tushunchalarni, chunonchi, baland-past, uzoq-yaqin, kam-ko‘p va hokazolarni, avval voqealikdagi narsa va hodisalar o‘rtasidagi fazoviy munosabatlarni

bevosita idrok qilish asosida o‘zlashtiradilar.Yoshlar bilan ishlash masalalari alohida e’tibor talab qiladi. Biz madaniyamizning istiqboli yosh avlodimiz qanday tarbiya topishiga, qanday ma’naviy fazilatlar egasi bo‘lib voyaga yetishiga, farzandlarimizning hayotga nechog‘lik faol munosabatda bo‘lishiga, qanday oliy maqsadlarga xizmat qilishiga bog‘liq ekanini hamisha yodda tutishimiz kerak. Bizning bugungi mehnatimizga qanday baho berilishi ham ana shunga bog‘liq.

Yosh avlodga ta’lim – tarbiya berishning maqsadi ,vazifalari, mazmuni, uslubiy talablariga ko‘ra fan, texnika va ilg‘or texnologiya yutuqlaridan unumli foydalanish, bugungi ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Innovatsion metodlar o‘quvchilarda o‘z –o‘zini anglash, kelgusi hayot yo‘lini to‘g‘ri belgilash, ma’naviy va axloqiy qadriyatlar mohiyatini to‘g‘ri anglashga, turli muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilar uchun muammoli savollar berish ulardagi mustaqil ijodiy firklarni taraqqiy ettiradi. Bolalarga birgina blankalarga bir nechta doiralarni chizish topshirig‘i berilib chizilgan doiralarni hayotda mavjud predmetlarga o‘xshatib berishlari so‘ralsa, predmetlarni o‘xshatish jarayonida ijodiy fikrlashi rivojlanib boradi. Bularni tahlil etish jarayonida bolalardagi mustaqil ijodiy fikrlash rivojlanib, o‘xshatishlarni bir xilligi mavjud bo‘lsa o‘chirishlari kerak bo‘ladi. Shundan so‘ng qolgan o‘xshatishlari sanalib, qaysi bo‘lada ko‘proq shakllar qolgan bo‘lsa, o‘sha bolalarga nisbatan mustaqil ijodiy fikrlashi rivojlanganligini aniqlash mumkin.

O‘quvcnilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish usullaridan yana biri badiiy o‘qish darsidir. Odatda badiiy faoliyat bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning eng samarali yo‘nalishi hisoblanadi. Bunga tasviriy san’at, texnologiya va musiqa darslari yordam beradi.

“Nostandart vaziyatlarni qabul qilish”. Bu matn bilan ishlashda o‘quvchilarni kutilmagan savollarga javob berish so‘raladi.

-Odamlar boshlari bilan yurishni boshlasalar nima bo‘ladi?

-Agar jo‘mrakdan sut oqsa nima bo‘ladi? Va hokazo

Matn bilan ishlashda savollar ham nostandart bo‘lishi kerak. Asosiysi, bola savolda qanday xarakter qayd etilganligi haqida tasavvurga ega. Bu jarayonda mantiqiy bog‘liq bo‘lgan, kompozitsion va grammatik jihatdan ishlab chiqilgan, kengaytirilgan va to‘liq, hissiy semantik bayon qilingan izchil nutq rivojlanadi.

“Taqlid”. Bu metodni o‘tkazishda mavzu o‘quvchilarga tushunarli bo‘lishi va bolalar topshiriqni bajarish jarayonida asar qahramoniga mos harakatlar qilishi talab qilinadi. O‘quvchi obrazga kirishi bilan bir qatorda uning nutqi va harakati hamohang bo‘lishi talab qilinadi.

“Yozuvchi “. Ushbu yoshdagi bolalar xayol qilishni yaxshi ko‘radilar, buni har jihatdan rag‘batlantirish kerak. Dastlab o‘quvchilar o‘qilgan matn uchun boshqa sarlavha qo‘yishadi. Barcha aytilgan variantlar ijobiy baholanib, ularning ichidan eng yaxshi g‘oyalar tanlab olinadi. O‘qituvchi asar oxirini ochiq qoldiradi va o‘quvchilardan matnning oxirini “yozib tugatish” so‘raladi. Bu bolaga asar qahramonlarining tarixiga chuqur kirib borishi uchun imkoniyat beradi. Asarni yangi talqinda ixtiro qilish juda yaxshi uslubdir. Har bir shaxs muayyan ijodiy quvvatga ega. Mazkur ijodiy quvvatning asosini esa yangi narsalarni yaratish tashkil etadi. O‘quvchilarning tasavvurlari ijodiy hamda yaratuvchilik xarakteriga ega bo‘ladi. O‘quv yoki badiiy adabiyotlarni o‘qish jarayonida o‘quvchilar ushbu kitoblarda bayon qilingan voqelikni o‘z xotiralarida qayta jonlantirishlari talab etiladi. Ijodiy xayollar

yaratuvchi xayollardan yangi namunalarni mustaqil yaratish bilan ajralib turadi. Ular o‘quvchi faoliyatning o‘ziga xos natijalarida aks etadi.

“Yopiq kitob" usuli- bu muayyan fan bo‘yicha matn materialini qo‘llanish usullaridan biri bo‘lib, o‘quvchilardan matnda bor ma’lumotlarni eslab qolishni, lekin munozara paytida matnni qayta bayon etmaslikni talab qiladi. Bu usul ham boshqa usullar bilan birgalikda qo‘llanishni va o‘quvchilar o‘qishda faqat “qayta bayon etish" bilan o‘quvchilarning ijodiy faoliyatlarini kengaytirishda va rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Sayohat” o‘yinlari alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ular geografik, tarixiy, o‘lkashunoslik xarakteriga ega. Bunda yo‘yinlar kitoblar, xaritalar va turli hujjatlar yordamida amalga oshiriladi. Ular o‘quvchilarda tasavvur qilish vaziyatlari yordamida o‘tkaziladi. Barcha harakatlar va kechinmalar o‘yindagi rollar yordamida aniqlanadi. Bu yerda o‘quvchilar geolog, iqtisodchi, zoolog, muhandis rollarida namoyon bo‘ladilar. O‘quvchilar kundaliklar, xatlar yozadilar, bilish xarakteriga ega bo‘lgan turli-tuman materiallarni to‘playdilar, chegaralanmasliklarini talab qiladi.

“Sherni davom ettir”. Bunda o‘quvchilarga sherdagi yo‘qolgan satrlarni davom ettirish so‘raladi. Dilshod Rajabning “Bahor” sheri misolida;

Qish qahrini so‘ndirib Osmonlarni to‘ldirib
Ayozdan g‘olib kelgan .....

Xulosa qilganda zamonaviy talim barcha o‘quvchilarga o‘z qobiliyatlarini va barcha ijodiy qobiliyatlarini namoyish etish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.N. Azizxo‘jaeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. -T.: TDPU. 2006 y
2. S.A. Madyarova va boshq. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.- T.: IQTISOD-MOLIYA, 2009, 240 b.
3. R.Ishmuhamedov, M.Yuldashev. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. - T.: 2013 y. -279 bet.
4. A.A. Xoliqov. Pedagogik mahorat. Darslik. Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: Iqtisod-moliya, 2011 y. -420 bet.

GEOGRAFIYA DARSLARIDA METODLARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Yo‘ldoshev Abdurauf Suyunboy o‘g‘li,
Sirdaryo viloyati PMM metodisti

Annotatsiya: *Mazkur maqola umumta’lim maktablari geografiya fani o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda mavjud bo‘lgan metodlar zamon talablariga moslashtirilgan holda yangicha talqin qilingan. Ushbu usullarni amalda qo‘llash yuzasidan tavsiyalar berish bilan birgalikda muallif tomindan takomillashtirilgan metodlarni amaliyotda qo‘llash usullari ko‘rsatib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *texnologiyaga, interfaol metodlar, XXI asr ko‘nikmalari, ijtimoiy ko‘nikmalar, ta’limiy maqsad, metod, geografiya.*

Asosiy qism. Umumgeografik ta’limga o‘quvchilar tarbiyasi va rivojlanishiga ta’sir qilishi nuqtaiy nazardan qarash kerak. Hozirgi zamon ishlab chiqarish tarmoqlari – yirik sanoat, agrosanoat komplekslari va transport tarmoqlaridan iborat, ular tabiat kompleksi va uning komponentlariga keskin ta’sir qilib qolmasdan, balki

atrofmuhitning ifloslanishiga, tabiatdagi ekologik aloqalarning buzilishiga olib keladi. Geografiyaning asosiy vazifasi jamiyat bilan tabiat o‘rtasidagi murakkab aloqadorlikni ta’minlashdan iborat. Bu aloqadorlikni chuqur ilmiy tadqiqotlar o‘tkazish orqali amalga oshirish mumkin.

Geografiya ta’limi maqsadlarini uch guruhga ajratish mumkin.

1. Ta’limiy maqsadlar:

- o‘quvchilarga tabiiy, iqtisodiy, kartagrafiya va boshqa geografiya fanlarining asoslarini o‘rgatish. Tabiatni qo‘riqlash va undan oqilona foydalanishning tabiiy-ilmiy va texnika, iqtisodiy tarmoqlarning takomillashuvi, toki bu jamiyat hayoti va ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun imkon yaratsin;
- o‘quvchilarni iqtisodiy, ekologik ta’lim bilan qurollantirish;
- o‘quvchilarda geografik madaniyatni shakllantirish, ularni kartalar, ma’lumotnomalar bilan ishlay olish, kundalik matbuot materiallarini o‘qishda geografik bilimlarni qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirish.

2. O‘quvchilarni geografiya va unga aloqador bo‘lgan fanlar asosida o‘z bilimlarini oshirish qobiliyatlarini shakllantirish:

- o‘z respublikasining tabiiy va iqtisodiy geografiyasiga oid bo‘lgan

bilimlarni chuqur bilish;

- o‘quvchilarda tabiatga, xo‘jalikka, tabiat bilan xo‘jalik o‘rtasidagi aloqalarga nisbatan to‘g‘ri ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;
- o‘quvchilarda vatanparvarlik, milliy g‘urur xislatlarini shakllantirish.
- o‘quvchilarga turli mamlakatlarning xo‘jalik yuritish metodlari, tabiiy boyliklardan unumli foydalanishi, aholini ish bilan ta’minlashi kabi masalalar mohiyatini ochib berish;
- zamonaviy fan va texnika taraqqiyoti davrida o‘quvchilarning mehnat tarbiyasi, kasb tanlashi, umuman, hayotda o‘z o‘rnini topishga ko‘maklashish;
- o‘z mamlakati iqtisodiyoti yutuqlari bilan g‘ururlanish, o‘z yashab turgan jamiyatning haqiqiy egasi deb his qilishi kabi hislatlarni shakllantirish.

3. O‘quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirish:

- o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, fikrlash, esda saqlab qolish, og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish;
- o‘quvchilarni kuchi yetadigan darajada geografik muammolarni yechishga o‘rgatish.
- geografik narsa va hodisalarga nisbatan atroflicha yondashish, o‘z fikr va mulohazalarini bevosita kartaga bog‘lay olish qobiliyatlarini rivojlantirishga ko‘maklashish. Ta’limning maqsadi geografiya fani mazmuni bilan chambarchas bog‘liq. Demak, ta’lim maqsadini yuqori pog‘onaga ko‘tarish uchun geografiya ta’limi ilmiy jihatdan rivojlanishda bo‘lishi kerak.

Maktab geografiya darslarining samaradorligi va darslar sifatini hamda o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqish va e’tiborini oshirishga qaratilgan ayrim metod va usullarni quyida sizlar bilan ko‘rib chiqamiz.

“U KIM ? BU NIMA ?” METODI

Bu metodni dars davomida uyga vazifa sifatida berilgan mavzuni so‘rash yoki yangi o‘tilgan mavzuni mustahkamlash jarayonida qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Metodni qo‘llashda o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasini hisobga olish

muhim sanaladi. Metod doirasida beriladigan savol va topshiriqlar o‘quvchilarning bilimi va mavzuni o‘zlashtirish darajasidan kelib chiqqan holda

tanlanishi ushbu metodning yanada samarali va o‘quvchilar uchun qiziqarli bo‘lishiga sabab bo‘ladi.

Shuningdek metod doirasida beriladigan savol va topshiriqlar mavzuning katta hajmdagi va murakkabligi yoki kichik hajmdagi va soddaligi ham albatta hisobga olinishi zarur.

“U KIM ? BU NIMA ?” metodidan foydalanishdan avval sinf jamoasini 4 yoki 5 nafardan iborat bo‘lgan kichik guruhlarga taqsimlab olinadi. Har bir guruhga yuqoridagi metodni qo‘llash bo‘yicha berilgan tafsiyalarni hisobga olgan holda savol va topshiriqlar beriladi.

“U KIM ? BU NIMA ?” metodining qo‘llanilishi.

7-sinf geografiya “Geografik xaritalar” mavzusi.

“U KIM ? BU NIMA ?”	
1-guruh	Geografik xaritalarni shartli ravishda 3 turga bo‘lish mumkin: ....., siyosiy-ma’muriy va ..... xaritalar.
	Bunday turdagi xaritalarida quruqlik yuzasidagi va dengiz ostidagi notekisliklar — tog‘lar, qirlar, tekisliklar tasvirlanadi. Bu turdagi xaritalarga ..... xaritalari deyiladi.
	..... xaritalarida turli hududlardagi o‘simliklar, ularning qanday tarqalgani ko‘rsatiladi.
	.... xaritalarida ko‘mir, neft, gaz, temir rudasi va Yerning boshqa mineral boyliklari qayerlarda joylashgani shartli belgilar bilan aks ettiriladi.
	..... xaritalarida Yer yuzining qayerida qancha yog‘in yog‘ishi, havo harorati qanday bo‘lishi, shamollar yo‘nalishi ko‘rsatiladi.
2-guruh	..... xaritalarida Yer yuzida tabiat zonalarining qanday joylashganligi, bu zonalarda qanday turdagi o‘simliklar o‘sishi, qanday tuproqlar tarqalgani ko‘rsatiladi.
	..... xaritalarda dunyodagi davlatlar, ularning ma’muriy qismlari (viloyatlari, tumanlari, shaharlari), asosiy transport yo‘llari va boshqalar tasvirlanadi.
	..... xaritalarda sanoat korxonalari va qishloq xo‘jaligi ekinlari, transport yo‘llari shartli belgilar bilan tasvirlanadi.
	Xaritalarda turli predmet va hodisalarni tasvirlash uchun xaritaning o‘ziga xos tili hisoblangan ..... foydalaniladi.
	Xaritalarda turli obyekt va hodisalarning harakati, siljishi harakat yo‘nalishi — ..... bilan tasvirlanadi.
3-guruh	Yer yuzasining relyefi xaritalarda har xil ..... bilan tasvirlanadi.
	0 metrdan (dengiz sathidan) 200 metrgacha bo‘lgan pasttekisliklar ..... rangda tasvirlanadi.
	200 dan 500 metrgacha baland bo‘lgan qirlar ..... rangda, undan baland yerlar ..... rangda tasvirlanadi.
	.....da materiklar, okeanlar, orol hamda yarimorollar shakli ancha aniq, lekin juda kichraytirilgan holda tasvirlanadi.
	.....da Yer yuzasi tekis yuzada juda kichraytirilgan holda shartli belgilar bilan tasvirlanadi.
4-guruh	Yerning qabariq yuzasi tekis yuzada (qog‘ozda) tasvirlanganda ayrim xatoliklar bo‘ladi. Bunda asosiy xatoliklar ikki xil bo‘ladi: ..... xatoligi

	va ..... xatoligi.
	Hozirgi kunda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib ..... xaritalar yaratilmoqda.
	..... xaritalar ham mavjud bo‘lib, ularda konturlar beriladi xolos. Bu xaritalardan amaliy ishlarni bajarishda foydalaniladi.
	Globusda Shimoliy qutb doim ..... tomonda, janubiy qutb esa ..... tomonda ko‘rsatiladi.

“U KIM ? BU NIMA ?” metodidan foydalanish doirasida o‘quvchilarni baholash quyidagicha amalga oshiriladi;

Ush bu metod doirasida har bir guruhga 5 tadan savol yoki topshiriqlar beriladi. Har bir guruh tomonida to‘g‘ri bajarilgan topshiriq yoki to‘g‘ri javob uchun 1 ball dan beriladi. Jarayon yakunida umumiy ballar hisob-kitob qilinadi va shu asosida guruh a’zolari baholanadi:

1-2 ball to‘plagan guruh a’zolari 3 baho;

3-4 ball to‘plagan guruh a’zolari 4 baho;

5 ball to‘plagan guruh a’zolari 5 baho bilan baholanadilar.

Xulosa.

Buguni kun talablaridan kelib chiqib shuni aytish mumkinki o‘qituvchi-pedagoglar zimmasiga nihoyatda mas’uliyatli vazifalar yuklanmoqda. Ya’ni o‘quvchi ommaviy axborot vositalarni har qanday inson osonlik bilan olishi mumkin hamda qiziqarli qilib ishlab chiqilgan, ammo tagi puch bo‘lgan o‘yinlardan e’tiborini o‘qishga, bilim olishga bo‘lgan qiziqishlarini qaratishi zarur bo‘lmoqda. Bu juda qiyin tuyilsada imkonsiz emas.

Hozirda o‘quvchilar bilan birgalikda ota-onalari ham faqat o‘zlari manfaatli deb bilgan narsalarnigina o‘rganishni xohlaydilar. Demak, biz o‘quvchilar o‘rganilayotgan bilimlarni real hayotda qaysi o‘rinlarda ishlatilishini asoslab ko‘rsatmog‘imiz kerak bo‘ladi. Fanni o‘qitish bilan birga “soft skills” ya’ni o‘zbekchaga tarjima qilinganda “ijtimoiy ko‘nikmalar” bilan birga o‘rgatishga harakat qilishimiz zarur. Biz har qancha o‘rgatishga harakat qilganimiz bilan o‘quvchi bu bilimlarni qay o‘rinlarda qanday holatda ishlatishni bilmasa va bu ko‘nikmalarni ishlatmasa vaqt o‘tishi bilan qancha yaxshi eslab qolganligiga qaramay unutish ehtimoli yuqori.

Shu sababli o‘quvchilarning qiziqishi va hozirgi zamon talablariga moslashgan holatda pedagoglar interfaol metodlardan foydalanishda kreativlik bilan yondoshishi zamon talabi bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduvohidov S.N, Ganiyev Z.A. Geografiya ta’limi metodikasi. – Samarqand, SamDU nashriyoti, 2021.– 330 b.

2. Dilafruz Xidoyatova “Interaktiv metodlar 1.0” “VNESHINVESTPROM” nashri 2023-yil Toshkent.

3. https://techmagia.ru/test-s-kartinkoj-mozhete-li-vy-stat-detektivom/bing.com.

O‘QUVCHILARINING DASTURLASHGA OID ALGORITMIK FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISHGA MO‘LJALLANGAN WEB-PLATFORMA YARATISH VA FOYDALANISH USULI

Mirsanov Jurabek Muxammadiyevich,
Samarqand akademik litsey o‘qituvchisi

Bugungi kunda zamonaviy dasturlash tillarining paydo bo‘lishi tufayli undan foydalanib masalalarni dasturlash va o‘quvchilarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini shakllantirishning yangicha yondashuvlarini ishlab chiqish hamda didaktik ta’minotni takomillashtirish zarurati paydo bo‘lmoqda. Shuning uchun ilgari surilayotgan tadqiqot umumiy o‘rta ta’lim makatabi o‘quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini shakllantirishga mo‘ljallangan web-platformani yaratish g‘oyasi ilgari surilgan.

O‘quvchilarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini shakllantirishga mo‘ljallangan web-platformani yaratishda U.Taylakov [1], J.Elmurodov [2]larning tadqiqotlari asos qilib olindi. Bunda web-platformalarni yaratish va joriy etishda quyidagi bosqichlarni amalga oshirish lozim (2.1-rsmga qarang).

1-bosqich. O‘quv maqsadini aniqlash;

2-bosqich. Domenidan ro‘yxatdan o‘tish;

3-bosqich. Web-platformani tarkibiy tuzilmasini ishlab chiqish;

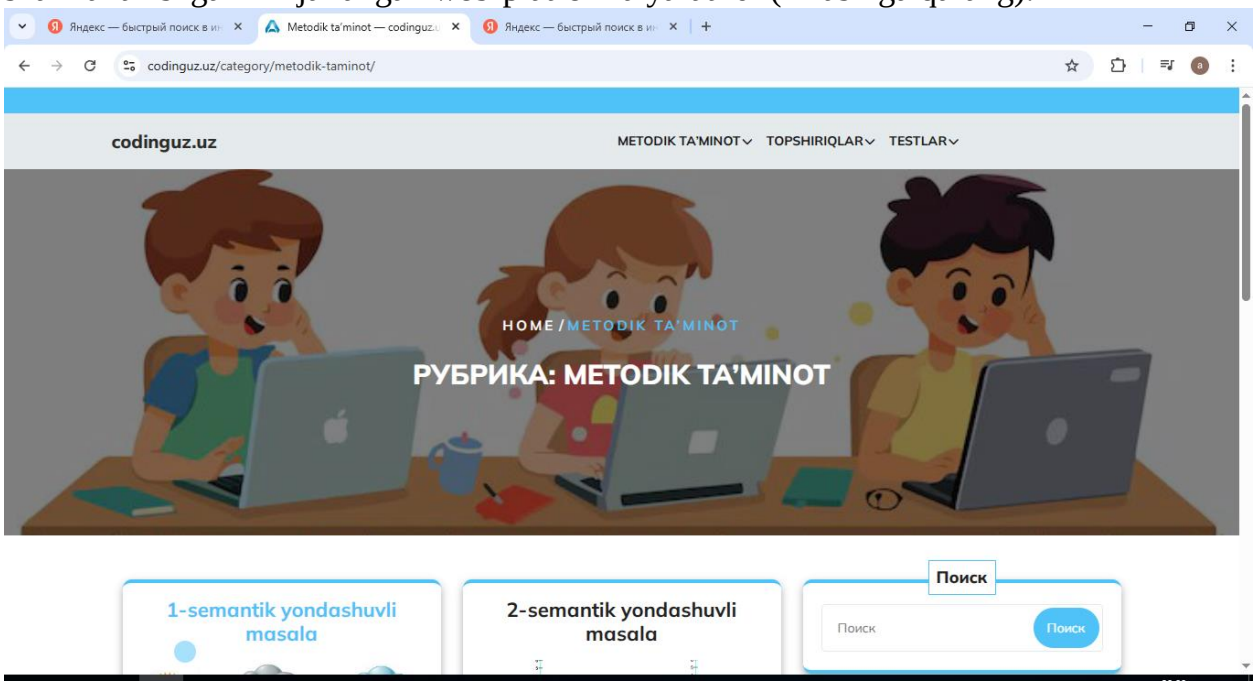
4-bosqich. Dasturiy ta’minotni yoki qobiq dasturni tanlab olish;

5-bosqich. Beta versiyasini ishlab chiqish;

6-bosqich. Sinash va baholash**.** Platformani sinovdan o‘tkazish vaqtida, uning ishlashidagi xato va kamchiliklarni aniqlash hamda bartaraf etish;

7-bosqich. Serverga joylashtirish. Sinovdan so‘ng platforma serverga joylashtiriladi va real sharoitlarda ishlash uchun sozlanadi.

Ushbu bosqichlar asosida global tarmoqni https://codinguz.uz/ manzilida umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini shakllantirishga mo‘ljallangan web-platforma yaratildi (1-rasmga qarang).

1-rasm. O‘quvchilarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini shakllantirishga mo‘ljallangan web-platformadan foydalanish jarayoni

Tadqiqot doirasida taklif etilayotgan web-platforma “Metodik ta’minot”, “Topshiriqlar”, “Testlar”, “Dasturlashga oid xorijiy manbalar”, “Teskari aloqa”, “Jamoa bo‘lib dasturlash” va “Masalalarni dastur kodini tahlil qilish” bo‘limlaridan iborat.

Ushbu yaratilgan web-platformalar quyidagi didaktik imkoniyatlarni beradi:

- dasturlashga oid mustaqil ta’lim faoliyati uchun motivatsiyasini oshirish;
- dasturlash tillariga doir ilmiy va uslubi ma’lumotlarni matn, grafik, audio va video formatlarda uzatish;
- tarmoq orqali dasturlashga oid loyiha va guruh ishlarini muhokama qilish;
- dasturlashga oid mustaqil topshiriqlarni onlayn tartibda olish va topshiriqlarni jo‘natish;
- dasturlash to‘liq o‘zlashtirishga mo‘ljallangan didaktik raqamli o‘quv vositalar mujassamlashganligi;
- o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida teskari aloqani amalga oshirish mavjudligi;
- o‘quvchilarning mustaqil ravishda o‘zini-o‘zi baholashga mo‘ljallanganligi;
- jamoa bo‘lib dasturlash imkoniyati mavjudligi.

Shunday qilib, umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini shakllantirishga mo‘ljallangan web-platformani yaratishda tadqiqot doirasida taklif etilayotgan talablar, algoritm va bosqichlardan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi. Bular asosida yaratilgan web-platforma umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini shakllantirish uchun zamonaviy didaktik o‘quv vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Тайлаков У. К. ўқувчиларнинг дарсдан ташқари ўқув фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш (10-синф «Информатика ва ахборот технологиялари» фанини ўқитиш мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа фанлари доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2022. – 149 б.
2. Элмуродов Ж.А. Умумий ўрта таълим муассасалари учун очиқ ахборот-таълим муҳитини яратиш ва жорий этиш методикасини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент, 2021. – 152 б.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING PEDAGOGIK NAZARIY ASOSLARI VA LOYIHA FAOLIYATINING DIDAKTIK MOHIYATI

Rahmonov Ulfat Ubaydullayevich,
Navoiy viloyati PMM metodisti

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy ta’lim paradigmasi bo‘lgan kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslarini va uni amaliyotga tatbiq etishning samarali vositasi sifatida loyiha faoliyatining didaktik mohiyatini tahlil qiladi. Tadqiqotda kompetensiyaviy yondashuvning tarixiy rivojlanish bosqichlari, asosiy tamoyillari va uning an’anaviy ta’limdan farqli jihatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, loyihaga asoslangan ta’limning didaktik tizimi, uning bosqichlari, o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zgargan rollari hamda baholash mezonlari ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Natijalar qismida an’anaviy va innovatsion yondashuvlar qiyosiy tahlil qilingan, kompetensiyaviy yondashuvning rivojlanish bosqichlari diagramma shaklida keltirilgan va O‘zbekistonning PISA-2022 xalqaro baholash dasturidagi natijalari

OECD o‘rtacha ko‘rsatkichlari bilan taqqoslanib, kompetensiyaviy ta’limning dolzarbligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *kompetensiyaviy yondashuv, loyiha faoliyati, didaktik mohiyat, pedagogik nazariya, ta’lim texnologiyalari, PISA, kompetensiya, loyihaga asoslangan ta’lim.*

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations of the competency-based approach, a modern educational paradigm, and the didactic essence of project-based activity as an effective tool for its practical implementation. The study examines the historical stages of development of the competency-based approach, its main principles, and its differences from traditional education. Additionally, the didactic system of project-based learning, its stages, the changed roles of teacher and student, and assessment criteria are highlighted based on scientific sources. In the results section, a comparative analysis of traditional and innovative approaches is provided, the development stages of the competency-based approach are presented in a diagram, and the relevance of competency-based education is substantiated by comparing Uzbekistan's results in the PISA-2022 international assessment program with the OECD average.

Keywords: *competency-based approach, project activity, didactic essence, pedagogical theory, educational technologies, PISA, competence, project-based learning.*

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы компетентностного подхода, современной образовательной парадигмы, и дидактическая сущность проектной деятельности как эффективного инструмента его практической реализации. В исследовании рассматриваются исторические этапы развития компетентностного подхода, его основные принципы и отличия от традиционного образования. Также на основе научных источников освещается дидактическая система проектно-ориентированного обучения, его этапы, изменившиеся роли учителя и ученика, а также критерии оценивания. В разделе результатов представлен сравнительный анализ традиционного и инновационного подходов, этапы развития компетентностного подхода изображены в виде диаграммы, а актуальность компетентностного образования обоснована сравнением результатов Узбекистана в международной программе оценки PISA-2022 со средними показателями по ОЭСР.

Ключевые слова: *компетентностный подход, проектная деятельность, дидактическая сущность, педагогическая теория, образовательные технологии, PISA, компетенция, проектно-ориентированное обучение.*

Kirish. Jahon ta’lim tizimida ro‘y berayotgan global o‘zgarishlar, jumladan, O‘zbekiston ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining qabul qilinishi, o‘qitish jarayoniga yangicha yondashuvlarnijoriy etishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda ta’limning asosiy maqsadi shunchaki bilimlar majmuasiniberish emas, balki o‘quvchilarda egallangan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish, muammolarni hal etish, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash kabi ko‘nikmalarni shakllantirishdan iboratdir. Aynan shu maqsadlarga erishishda kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishiga aylanmoqda.

Kompetensiyaviy yondashuv o‘z mohiyatiga ko‘ra, ta’lim natijalariga e’tiborni qaratadi va bu natijalar o‘quvchining amaliy faoliyatga tayyorligi bilan o‘lchanadi. Ushbu yondashuvni amaliyotga samarali tatbiq etishning eng maqbul vositalaridan biri bu loyihaga asoslangan ta’lim (Project-Based Learning - PBL) texnologiyasidir.

Loyiha faoliyati o‘quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash, mustaqil tadqiqot olib borish va ijodiy salohiyatini namoyon etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi O‘zbekistonning PISA (Programme for International Student Assessment) kabi xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etishi va natijalarni yaxshilashga intilishi bilan ham belgilanadi. PISA tadqiqotlari aynan o‘quvchilarning funksional savodxonligini, ya’ni bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatini baholaydi. Shu bois, kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslarini va loyiha faoliyatining didaktik imkoniyatlarini chuqur o‘rganish hamda ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish bugungi kunning muhim ilmiy-pedagogik vazifasi hisoblanadi.

Asosiy qism

1. Kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik-nazariy asoslari

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim sohasiga XX asrning ikkinchi yarmida kirib kelgan bo‘lib, uning asoslari amerikalik tilshunos N.Xomskiyning ishlari bilan bog‘lanadi. U “kompetensiya” atamasini til bilimlari va uni amalda qo‘llash qobiliyati o‘rtasidagi farqni ifodalash uchun qo‘llagan. Keyinchalik bu tushuncha pedagogika va psixologiya sohalariga ham tatbiq etildi.

Kompetensiyaviy yondashuv an’anaviy “bilim, ko‘nikma, malaka” (BKM) triadasidan kengroq tushunchadir. U nafaqat nimani bilishni, balki bu bilimlarni qanday va qayerda qo‘llay olishni ham o‘z ichiga oladi. B.Xodjayev ta’kidlaganidek, bu yondashuv an’anaviy uchlikni “Bilim – Ko‘nikma – Malaka – Amaliy faoliyat tajribasi – Kompetensiya – Kompetentlik” kabi oltita birlik sifatida tahlil qilishni talab etadi.

Kompetensiyalarni bir necha turlarga ajratish mumkin. O‘zbekiston davlat ta’lim standartlarida quyidagi tayanch kompetensiyalar belgilangan:

Kommunikativ kompetensiya: Ijtimoiy vaziyatlarda muloqotga kirisha olish, o‘z fikrini og‘zaki va yozma bayon qila olish.

Axborot bilan ishlash kompetensiyasi: Mediamanbalardan zaruriy axborotni izlab topish, saralash va undan samarali foydalanish.

O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi: Doimiy bilim olish, o‘z-o‘zini jismoniy, ma’naviy va intellektual rivojlantirish.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi: Jamiyatda bo‘layotgan voqea-hodisalarga daxldorlikni his etish va faol ishtirok etish.

Umummadaniy kompetensiyalar: Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga e’tiqodli bo‘lish, madaniy merosni asrab-avaylash.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasi: Aniq hisob-kitoblarga asoslangan qarorlar qabul qilish, ilmiytexnikaviy taraqqiyotdan foydalana olish.

Ushbu tayanch kompetensiyalar barcha fanlar orqali shakllantiriladi va o‘quvchining hayotiy muvaffaqiyati uchun zamin yaratadi.

2. Loyiha faoliyatining didaktik mohiyati va tamoyillari

Loyiha faoliyati yoki loyihaga asoslangan ta’lim (LAT) kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga joriy etishning eng samarali didaktik vositalaridan biridir. Uning asoschisi sifatida amerikalik faylasuf va pedagog Jon Dyui e’tirof etiladi. Uning fikricha, ta’lim shaxsiy tajriba va amaliy faoliyat orqali amalga oshirilishi kerak.

Loyihaviy faoliyat – bu muayyan muammoni hal qilishga yoki amaliy natijaga erishishga qaratilgan, o‘quvchilar tomonidan mustaqil yoki guruhda bajariladigan, vaqt

va resurslar bo‘yicha cheklangan ijodiy-tadqiqot ishidir. Uning an’anaviy darslardan farqi shundaki, bu jarayonda asosiy e’tibor yakuniy mahsulot yoki natijaga qaratiladi va o‘quvchilar jarayonning faol ishtirokchisiga aylanadi.

"Loyihaviy faoliyat o‘quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi" .

Loyihaviy faoliyatning didaktik tuzilmasi odatda quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. **Tayyorgarlik (muammoni aniqlash) bosqichi:** Loyiha mavzusi, maqsadi, vazifalari va kutilayotgan natija belgilanadi. Bu bosqichda o‘quvchilarning qiziqishlari va real hayotiy muammolar asosiy mezon bo‘ladi.
2. **Rejalashtirish bosqichi:** Ish rejasi tuziladi, vazifalar taqsimlanadi, kerakli resurslar va ma’lumot manbalari aniqlanadi.
3. **Amalga oshirish (tadqiqot) bosqichi:** O‘quvchilar ma’lumot to‘playdi, tahlil qiladi, tajribalar o‘tkazadi va loyihaning amaliy qismini bajaradi. O‘qituvchi bu jarayonda yo‘naltiruvchi (fasilitator) vazifasini bajaradi.
4. **Natijalarni rasmiylashtirish bosqichi:** Olingan natijalar umumlashtiriladi va taqdimot (prezentatsiya, poster, video, model va h.k.) uchun tayyorlanadi.
5. **Taqdimot va baholash bosqichi:** Loyiha natijalari ommaga (sinfdoshlar, o‘qituvchilar, ota-onalar) taqdim etiladi. Baholash oldindan ishlab chiqilgan mezonlar (rubrika) asosida amalga oshiriladi.
6. **Refleksiya bosqichi:** O‘quvchilar o‘z faoliyatini, yutuq va kamchiliklarini tahlil qiladi, xulosalar chiqaradi. Bu jarayonda o‘qituvchining roli bilim uzatuvchidan maslahatchi, yo‘naltiruvchi va motivatorga aylanadi. O‘quvchi esa passiv tinglovchidan faol tadqiqotchi, ijodkor va muammo yechuvchiga aylanadi. Bu esa o‘z navbatida, yuqorida sanab o‘tilgan tayanch kompetensiyalarning samarali shakllanishiga olib keladi.

Natijalar va muhokama

Kompetensiyaviy yondashuv va loyiha faoliyatining an’anaviy ta’limdan afzalliklarini yaqqolroq ko‘rsatish uchun ularning qiyosiy tahlilini keltiramiz.

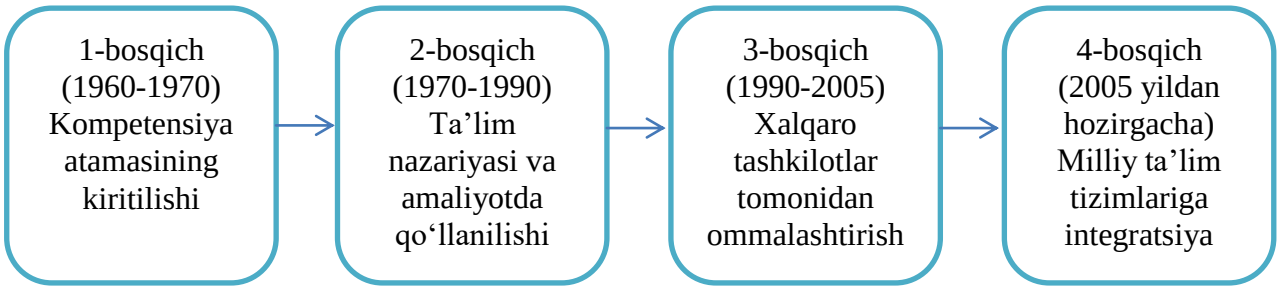
1-jadval. An’anaviy va kompetensiyaviy, loyihaviy yondashuvlarning qiyosiy tahlili

Mezonlar	**An’anaviy yondashuv**	**Kompetensiyaviy, Loyihaviy yondashuv**
Ta’lim maqsadi	Bilim, ko‘nikma va Malakalarni shakllantirish.	Kompetensiyalarni (bilimlarni amalda qo‘llay olish qobiliyatini) rivojlantirish.
O‘qituvchining roli	Bilim manbai, nazoratchi.	Fasilitator, yo‘naltiruvchi, maslahatchi, hamkor.
O‘quvchining roli	Passiv qabul qiluvchi, yod oluvchi.	Faol tadqiqotchi, muammo yechuvchi, ijodkor.
Ta’lim mazmuni	Fanga oid, asosan nazariy bilimlar.	Fanlararo, amaliyotga yo‘naltirilgan, hayotiy muammolarga asoslangan.
Asosiy metodlar	Tushuntirish, ma’ruza, suhbat.	Loyiha, keys-stadi, guruhlarda ishlash, interaktiv metodlar.
Baholash	Asosan yakuniy natijani	Jarayon va natijani birgalikda, oldindan

(bilimni) baholash.	belgilangan mezonlar asosida baholash.

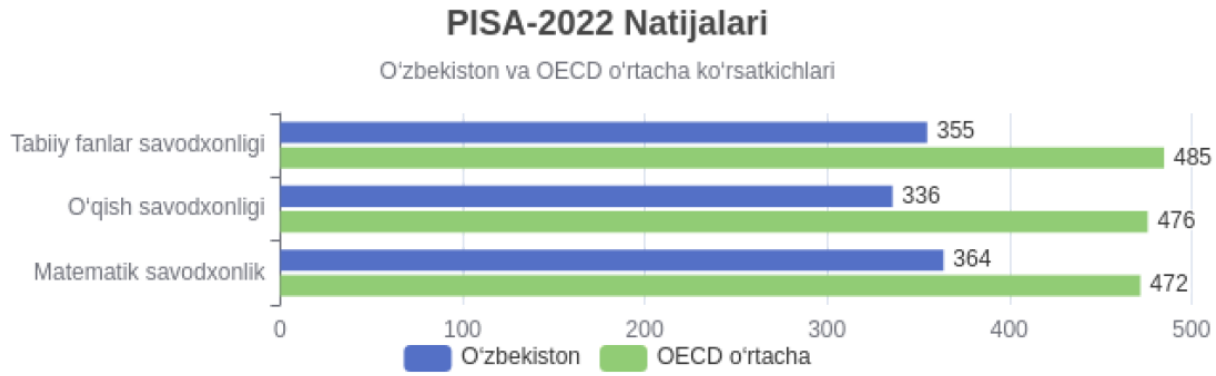
Kompetensiyaviy yondashuvning rivojlanish tarixini quyidagi diagrammada ko‘rish mumkin. Bu jarayon bir necha o‘n yilliklarni o‘z ichiga olib, nazariyadan amaliyotga bosqichma-bosqich o‘tishni aks ettiradi.

1-diagramma. Kompetensiyaviy yondashuvning rivojlanish bosqichlari

Ushbu yondashuvlarning O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun naqadar dolzarbligini PISA-2022 xalqaro baholash dasturi natijalari ham ko‘rsatib turibdi. PISA o‘quvchilarning yodlagan bilimlarini emas, balki ularni notanish vaziyatlarda qo‘llay olish, ya’ni funksional savodxonligini o‘lchaydi. Bu esa kompetensiyaviy ta’limning asosiy maqsadidir.

1-grafik. PISA-2022 natijalari: O‘zbekiston va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) o‘rtacha ko‘rsatkichlari taqqoslamasi

Grafikdan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston o‘quvchilarining natijalari barcha yo‘nalishlar bo‘yicha OECD mamlakatlarining o‘rtacha ko‘rsatkichlaridan ancha past. Bu holat ta’lim jarayonida nazariy bilim berishdan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga o‘tish zaruriyatini yaqqol ko‘rsatadi. Loyiha faoliyati kabi interaktiv metodlar o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni tahlil qilish va ijodiy yechimlar topish kabi PISAda baholanadigan muhim kompetensiyalarni rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi. An’anaviy yondashuvdan voz kechib, kompetensiyaviy ta’lim va loyihaga asoslangan o‘qitishni keng joriy etish orqali kelgusi PISA tadqiqotlarida yuqoriroq natijalarga erishish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta’limning nazariy poydevori bo‘lsa, loyiha faoliyati uning amaliyotdagi yorqin namoyonidir. Ushbu ikki tushuncha bir-birini to‘ldiradi va birgalikda ta’lim jarayonini tubdan o‘zgartirishga qodir.

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim maqsadlarini aniqlashtirib, o‘quvchi shaxsida qanday qobiliyatlar shakllanishi kerakligini belgilab bersa, loyiha faoliyati shu qobiliyatlarni amalda, real hayotiy muammolar orqali rivojlantirish uchun didaktik mexanizmni taqdim etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga yaqinlashtirish va PISA kabi xalqaro baholash dasturlarida munosib o‘rin egallash uchun ta’lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuv va loyiha faoliyatini tizimli ravishda integratsiya qilish strategik ahamiyatga ega. Bu o‘z navbatida, pedagoglardan o‘z kasbiy mahoratini doimiy oshirib borishni, yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishni va o‘quv jarayonida o‘z rolini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Kelgusi tadqiqotlar turli fanlar kesimida loyihaviy ta’lim modellarini ishlab chiqish, kompetensiyalarni baholashning aniq va shaffof mezonlarini yaratish hamda pedagog kadrlarni ushbu yo‘nalishda qayta tayyorlash metodikasini takomillashtirishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.B.Qorayev, N.I.Tirkashev Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limning asos iy jihatlari. *Academic Research in Educational Sciences,* 2022 *3*(1), 1071-1078.
2. D.K.Xasanova Kompetensiyaviy yondashuvning amalga oshish bosqichlari. *Oriental Renai ssance: Innovative, educational, natural and social sciences,* 2024 *4*(3).
3. N.Saidova Pedagogikada loyihaviy faoliyat tushunchasi va tuzilmasi. 2025. *Centralasian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*.
4. N.Saidova Ta’lim jarayonida loyihaviy yondashuv: bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ta’siri. 2025 *Centralasian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*.
5. I.N.Navro‘zov, Loyiha metodi asosida o‘qitishning asosiy aniq maqsadi va samaradorligi. 2021 *Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar, (6)*.
6. H.N.Arziqulov Kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik-psixologik asoslari. 2023 *Development of pedagogical technologies in modern sciences*.
7. OECD 2023. PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. *OECD Publishing, Paris*.
8. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.

RAHBAR KADRLARNING TA'LIM JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISHDAGI O‘RNI VA ROLI

Rajabova Durdona Komil qizi,
Navoiy viloyati PMM Fanlarni rivojlantirish bo‘limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim muassasalaridagi rahbar kadrlarning ta'lim jarayonini samarali tashkil etishdagi o‘rni va roli ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Samarali rahbarlik o‘qituvchilarning motivatsiyasi va faoliyat samaradorligini oshirishda, shuningdek, ijobiy maktab madaniyatini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga egaligi yoritib berilgan.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируется место и роль руководящих кадров в образовательных учреждениях в эффективной организации образовательного процесса. Освещено,

что эффективное руководство имеет решающее значение в повышении мотивации и эффективности деятельности учителей, а также в формировании позитивной школьной культуры..

Abstract. This article analyzes the role and place of managerial personnel in educational institutions in the effective organization of the educational process from a scientific and theoretical point of view. It is highlighted that effective leadership plays a decisive role in increasing the motivation and effectiveness of teachers, as well as in the formation of a positive school culture.

Kalit so‘zlar: Ta'limda yetakchilik, rahbar kadrlarning roli, ta'lim jarayonini tashkil etish, o‘qituvchi motivatsiyasi, maktab samaradorligi, transformatsion yetakchilik.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifasi – jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan, raqobatbardosh va yuqori malakali kadrlarni tayyorlashdan iborat. Bu jarayonning samaradorligi bevosita ta'lim muassasalari rahbar kadrlarining professional mahorati va yetakchilik qobiliyatlariga bog‘liq. Rahbar nafaqat ma'muriy menejer, balki butun o‘quv-tarbiya jarayonining asosiy ilhomlantiruvchisi, tashkilotchisi va strategik yo‘nalishini belgilovchisi hisoblanadi.

Ta’lim tizimidagi muvaffaqiyatlar ko‘pincha samarali rahbarlik bilan bog‘liq bo‘lib, yetakchilarning qarorlari, munosabati va tashkiliy tuzilmani shakllantirishdagi faoliyati o‘qituvchilar faoliyatiga, maktab muhitiga va, pirovardida, o‘quvchilarning natijalariga sezilarli ta'sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolaning maqsadi — rahbar kadrlarning ta'lim jarayonini sifatli va samarali tashkil etishdagi ko‘p qirrali o‘rni va muhim rolini ilmiy adabiyotlar tahlili asosida ochib berishdan iborat.

1. Rahbar kadrlarning asosiy funksiyalari

Ta’lim muassasasi rahbari faoliyati faqatgina nazorat va hisobot bilan cheklanmaydi. Tadqiqotchi olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra, samarali ta'lim yetakchisi quyidagi asosiy funksiyalarni amalga oshiradi:

1.1. Vizyonni yaratish va yo‘nalishni beligilash

Rahbarning eng muhim vazifasi – maktabning kelajakdagi rivojlanish vizyonini (ko‘zlangan maqsadini) yaratish va uni barcha xodimlarga yetkaza olishdir. Bu vizyon jamoaning yuqori natijalarga erishishiga bo‘lgan yagona ma’noni va intilishni shakllantirishi lozim. Vizyonni aniq belgilash orqali rahbar o‘qituvchilarni umumiy maqsad yo‘lida birlashtiradi.

1.2. Xodimlarni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash

Samarali rahbar xodimlarni intellektual rag‘batlantiradi, kasbiy rivojlanishlari uchun sharoit yaratadi va ularga o‘rnak bo‘ladi. U o‘qituvchilarga ishonch bildirish (vakolat berish - empowerment), ochiq muloqotni yo‘lga qo‘yish va ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash orqali yuqori motivatsiya va majburiyatni (sodiqlikni) shakllantiradi. Bu, o‘z navbatida, o‘qituvchilar faoliyatining va o‘quv jarayoni sifatining oshishiga olib keladi.

1.3. Tashkiliy tuzilmani va madaniyatni qayta loyihalash

Rahbar kadr ta'lim muassasasining ichki muhitini, ya'ni tashkiliy madaniyatini shakllantirishda bevosita ishtirok etadi. U hamkorlikka, shaffoflikka, o‘zaro hurmatga va doimiy takomillashuvga asoslangan madaniyatni yaratadi. Bunday madaniyat o‘qituvchilarning kasbiy muhitda o‘zlarini himoyalangan his qilishlariga yordam beradi, ishdan charchash (burnout) holatlarini kamaytiradi va ijodkorlikni rag‘batlantiradi.

2. Yetakchilik uslublarining ta'lim jarayoni samaradorligiga ta'siri

Rahbar tanlagan yetakchilik uslubi ta'lim jarayonining natijalariga bevosita ta'sir koʻrsatadi. Ilmiy tadqiqotlar ta'limda ayniqsa ikki yetakchilik uslubining muhimligini koʻrsatadi:

2.1. Transformatsion Yetakchilik (Transformational Leadership)

Transformatsion rahbarlar oʻz xodimlarini ilhomlantiradi, ularning vizyon va qiymatlarga sodiqligini oshiradi. Bu uslub quyidagilar orqali maktab samaradorligini oshiradi:

Motivatsiya: Oʻqituvchilarni oddiy "ish"dan koʻra koʻproq narsaga intilishga undaydi. **Ijodkorlik va Innovatsiya**: Yangi oʻqitish usullarini sinab koʻrish va ta'lim muammolariga ijodiy yondashishni ragʻbatlantiradi.

Ijobiy madaniyat: Hamkorlik va doimiy oʻrganish madaniyatini shakllantiradi, bu esa yuqori akademik natijalarga olib keladi.

2.2. Ishtirokchi Yetakchilik (Participatory Leadership)

Ishtirokchi yetakchilikda rahbar qaror qabul qilish jarayonlariga xodimlarni faol jalb qiladi. Bu uslub oʻqituvchilarning maktab maqsadlari uchun mas'uliyatini oshiradi, ular orasida ijtimoiy kapitalni va hamkorlikni rivojlantiradi. Natijada, oʻquvchilar faoliyati va tashkiliy madaniyat yaxshilanadi. Rahbarning adolatlilik va shaffoflikni namoyish etishi oʻzaro ishonchni mustahkamlaydi, bu esa jamoaviy birlashishni ta'minlaydi.

3. Ta’lim natijalariga ta'sir etish mexanizmlari

Rahbar kadrlarning samarali faoliyati bevosita yoki bilvosita ta'lim natijalariga ta'sir qiladi. Ushbu ta'sir quyidagi mexanizmlar orqali namoyon boʻladi:

Oʻqituvchi Faoliyatining Oʻsishi: Rahbarning yetakchiligi oʻqituvchilarning motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi, bu esa oʻz-oʻzidan ularning dars berish sifatini va faoliyat samaradorligini oshiradi.

Resurslarni samara bilan boshqarish: Rahbar yaxshi boshqaruv koʻnikmalariga ega boʻlgan holda, mavjud ta'lim resurslarini (moliyaviy, inson, texnik) eng samarali tarzda taqsimlaydi va ularni oʻquv jarayoni ehtiyojlariga moslashtiradi.

Kasbiy oʻrganishni qoʻllab-quvvatlash: Rahbarlar xodimlar uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Ular oʻqituvchilarni yangi usullarni oʻrganishga, tajriba almashishga va doimiy takomillashuvga undaydi.

Ijtimoiy muhitni yaxshilash: rahbarning hissiy qoʻllab-quvvatlashi va strukturaviy aniqlikni ta'minlashi ish muhitini yaxshilaydi, xodimlarning ishdan qoniqishini oshiradi.

Xulosa

Ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda rahbar kadrlarning oʻrni hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular nafaqat ma'muriy boshqaruvchi, balki strategik yetakchi, vizyoner va motivator sifatida ish yuritishlari lozim. Transformatsion va ishtirokchi yetakchilik uslublarini qoʻllash orqali rahbarlar: Oʻqituvchilarning motivatsiyasi va faoliyatini sezilarli darajada oshiradi. Hamkorlik va innovatsiyaga asoslangan ijobiy tashkiliy madaniyatni shakllantiradi. Ta'lim resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlaydi.

Samarali rahbarlik ta'lim muassasasining umumiy natijalari va samaradorligini bevosita yaxshilaydi. Shuning uchun ta'lim tizimida yetakchilik qobiliyatiga ega boʻlgan, doimiy oʻrganishga tayyor, adolatli va vizyoner rahbarlarni tayyorlash va ularni qoʻllab-quvvatlash dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Ta'lim sifatini oshirish uchun rahbar kadrlarni muntazam yetakchilik treninglaridan oʻtkazish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi - Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021.
2. Abdullayeva, B. S. (2018). Ta’lim muassasasi menejmenti: nazariya va amaliyot. Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 310 b. (Ta’lim tashkilotlarini boshqarishning zamonaviy usullari)
3. To‘rayev, H. R. (2021). Rahbar kadrlarning transformatsion yetakchilik uslublarini ta’lim samaradorligiga ta’siri. Pedagogik ta’limda innovatsiyalar jurnali, № 3, 15-22-b. (Yetakchilikning pedagogik natijalarga ta’siri tahlili. Jurnal maqolasi bo‘lgani uchun aniq betlar oralig‘i ko‘rsatildi)
4. Ismoilov, A. T., & Rahmatullayeva, Z. M. (2020). Ta’lim jarayonini tashkil etishda kadrlar salohiyatidan samarali foydalanish. O‘quv qo‘llanma. Samarqand: SamDU nashriyoti, 240 b. (Kadrlar bilan ishlash va resurslarni boshqarish masalalari)
5. Olimov, Q. E. (2019). Ta’lim tizimi rahbarlarida motivatsiya va mas’uliyatni oshirish mexanizmlari. Oliy ta’lim jurnali, № 5, 45-53-b. (Rahbarlarning xodimlarni rag‘batlantirishdagi roli. Jurnal maqolasi bo‘lgani uchun aniq betlar oralig‘i ko‘rsatildi)

FRAZEOLOGIYA VA FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK TUZILISHI

Nosirova Iroda Sobirjon qizi,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti

Frazeologiya – bu til tarkibidagi barqaror so‘z birikmalari, ya’ni tayyor holda ishlatiladigan ifodalar tizimini o‘rganadigan bo‘limdir. Bunday birliklar frazeologik birliklar yoki frazeologizmlar deb ataladi. Frazeologizmlar ma’nosi jihatidan yaxlit bo‘lib, ularni tashkil etgan so‘zlarning har biri alohida ma’no bermaydi. Masalan,

- yuragi yorildi — juda qo‘rqdi
- tili uzun — odobsiz, haddidan oshgan
- og‘zi qulog‘ida — juda xursand
- boshi osmonga yetdi — quvonchdan sarmast bo‘ldi.

Frazeologizmlarning asosiy belgilar

1. Barqarorlik – tarkibiy qismlarining o‘rni o‘zgarmaydi.
2. Ma’nodagi yaxlitlik – so‘zma-so‘z tahlil qilib bo‘lmaydi.
3. Tayyor holda qo‘llanish – nutqda mavjud shaklda ishlatiladi.
4. Obrazlilik – ma’nosi o‘xshatish asosida paydo bo‘ladi.

Frazeologizmlarning semantik tuzilishi

№	Turi	Tavsif	Misollar
1	Frazeologik chatishma	Ma’nosi butunlay ko‘chgan, so‘zma-so‘z talqin qilib bo‘lmaydi	yuragi yorildi, oyog‘i ostidan yer qochdi
2	Frazeologik birlashma	Ma’nosi qisman ko‘chgan, asosiy so‘z ma’nosini saqlaydi	ko‘ngli to‘ldi, og‘zi qulog‘ida
3	Frazeologik qo‘shilma	So‘zlar o‘z ma’nosini qisman saqlaydi, ammo yangi ma’no beradi	maslahat bermoq, qaror qabul qilmoq

Frazeologizmlarning semantik tahlili

Frazeologizm	**So‘zma-so‘z ma’nosi**	**Ko‘chma ma’nosi**	**His-tuyg‘u ifodasi**
yuragi yorildi	yurak yorilishi	juda qo‘rqdi	salbiy
boshi osmonga yetdi	osmonga chiqish	juda quvondi	ijobiy
tili uzun	til uzunligi	haddidan oshgan	salbiy
og‘zi qulog‘ida	og‘iz va quloq	xursand	ijobiy
ko‘zi qizidi	ko‘zning qizishi	g‘azablandi	salbiy
Frazeologizm	So‘zma-so‘z ma’nosi	Ko‘chma ma’nosi	His-tuyg‘u ifodasi

Frazeologizmlarning tildagi ahamiyati

• Tilni obrazli va ta’sirchan qiladi.
• Milliy madaniyat va xalq ruhini ifodalaydi.
• Badiiy nutqning asosiy vositasi hisoblanadi.
• Inson his-tuyg‘ularini qisqa va kuchli ifodalaydi.

Frazeologizmlarning ifoda uslublarida qo‘llanishi

Uslub	**Tavsif**	**Misollar**
Badiiy	Obraz yaratish uchun ishlatiladi	yuragi yorildi, boshi osmonga yetdi
So‘zlashuv	Og‘zaki nutqda keng ishlatiladi	gap qaytarmoq, yo‘l bosmoq
Publitsistik	Ta’sir kuchini oshirish uchun	xalq ko‘nglidan joy olmoq
Ilmiy va rasmiy	Kamdan-kam ishlatiladi	qaror qabul qilmoq

Frazeologizmlarning grammatik xususiyatlari

• Gapda kesim, to‘ldiruvchi, hol yoki aniqlovchi vazifasida keladi.

• Shaklan so‘z birikmasiga o‘xshaydi, lekin ma’nosi jihatidan bir birlik hisoblanadi.

Misollar:

- (Kesim): U boshini egdi.
- (Hol): U yuragi hovuchida keldi.
- (To‘ldiruvchi): Men uning og‘zi qulog‘ida ekanini bildim.

Frazeologizmlar tilda nafaqat ifoda vositasi, balki madaniy, tarixiy, estetik va stilistik boylikdir. Ular orqali til yanada jonli, ta’sirli va xalqona tus oladi. Shuning uchun ham ularni o‘rganish, to‘g‘ri ishlatish va saqlash har bir til egasi uchun muhim vazifadir.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM DARSLARIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Hamdamova Nafisa Xayritdinovna,
Navoiy viloyati PMM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik texnologiya, uning asosiy vazifalari, boshlang‘ich ta’lim dars jarayonlarida qo‘llaniladigan interfaol metodlar ularning tasnifi berilgan.

Abstract. This article presents pedagogical technology, its main tasks, and the classification of interactive methods used in primary education teaching processes.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические технологии, их основные задачи, а также классификация интерактивных методов, используемых в начальном образовании.

Kalit so‘zlar: pedagogik texnologiya,ta’lim- tarbiya, zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablar.

Keywords: pedagogical technology, education, important requirements for the organization of modern education.

Ключевые слова: педагогические технологии, образование, важные требования к организации современного образования.

Pedagogik texnologiya-bu ilmiy asosda tuzilgan, zamon va makon bo‘yicha dasturlashtirilgan hamda ko‘zlanayotgan natijalarga erishishga yordam beruvchi, pedagogik jarayonning barcha tarkiblarining harakatlanish tizimidir.

Uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ta’lim- tarbiya jarayonini umumiy, yaxlit ishlab chiqish;
- ta’lim- tarbiya jarayonida hal etilishi lozim bo‘lgan aniq maqsad va vazifalarni belgilash;
- ta’lim- tarbiya jarayoni mazmunini ishlab chiqish;
- ta’lim- tarbiya jarayonida ta’lim oluvchining erkin, mustaqil faoliyat ko‘rsatishi uchun muayyan shart- sharoitlarni yaratish hamda ko‘nikma va malakalarini shakllantirish;
- ta’lim oluvchilar faoliyatini nazorat qilish va baholashni tashkil etish.

Bugun ta’lim- tarbiya sohasida zamonaviy axborot va pedagogik texnologiya larni qo‘llash asosiy talablardan biriga aylandi.Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish o‘qituvchining interfaol usullarni qay darajada bilishi hamda ularni ta’lim- tarbiya jarayonida faol qo‘llay olishiga bog‘liqdir.

Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shu ningdek, o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik maho rat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Tajribamdan kelib chiqqan holda boshlang‘ich sinf dars jarayonlarida quyida gi interfaol usullarni qo‘llashni tavsiya etaman.

“Insert” usuli.

Bu usuldan (3- sinf) yangi mavzu bayoni, yangi mavzuni mustahkamlash, takrorlash bosqichlarida foydalaniladi. Unda o‘quvchilarga matn beriladi. Bu matn da eski ma’lumotlar bilan birga yangi ma’lumotlar ham mavjud bo‘ladi.Birorta olim, asar muallifi haqida ma’lumotlar bo‘lishi mumkin. O‘quvchilar ularni 4 ta belgi bilan (+,-,!,?) belgilaydilar. So‘roq bilan belgilangan ma’lumotlarni o‘qituv chi tushuntirib beradi.

“Qarorlar shajarasi”

Bu usuldan asossan, o‘tilgan mavzularni takrorlash hamda umumlashtirish maqsadida foydalaniladi. Unda o‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linadi. Har bir guruh biror mavzu, misol uchun, “O‘zbekistonda muhim sanalar”,”14- yanvar – Vatan himoyachilari kuni”, “8- mart- Xalqaro xotin – qizlar kuni”,”9- may – Xoti ra va

qadrlash kuni",”Mustaqillik bayrami” kabilarda belgilangan vaqt (3-5 daqi qa) davomida ma'lumot yozadi. So‘ng 1- guruh 2- guruhga, 2- guruh 3- guruhga, 3- guruh 4- guruhga o‘z topshiriqlarini davom ettirish uchun beradi.Bunday amal har bir guruhga o‘z topshirig‘I qaytguncha bajariladi. Keyin guruhlar o‘z masalasi bo‘yicha berilgan topshiriqni navbati bilan taqdim etadi.

O‘quvchilarning erkin fikrlash va o‘z nutqini mustaqil ifodalay olishi o‘qish va ona tili darslarida, ayniqsa, e'tiborga olinadi.Bunday malakalarni o‘zlashtirishga kirishgan bolalar darsning tinglovchisigina bo‘lib qolmay, balki faol ishtirokchisi ga ham aylanadilar.

“Hikmatli anogramma” usuli. Bunda biror bir hikmatli iboraning so‘zlari tarqoq holatda o‘quvchilarga beriladi. Ular so‘zlarni joy- joyiga qo‘yish orqali hik matli gaplarni hosil qilish kerak bo‘ladi.

Masalan: “Bering, tabiatini, e'tibor bersangiz, biror, bilmoqchi, do‘stlariga, inson” so‘zlaridan. “Biror inson tabiatini bilmoqchi bo‘lsangiz, do‘stlariga e'tibor bering” hikmatli so‘zni hosil qiladilar.

“Oltin tarozi” usuli. Bu usuldan ham ona tili darslarida foydalanish mum kin. Oltin tarozi maketi yasalgan bo‘lib, uning bir palasiga “Bo‘sh vaqt” yozuvi, ikkinchi palasiga guruhlarning mavzudan olgan bilim, ma'lumotlari yozilgan qo g‘oz tarqatmalar qo‘yiladi. Tarozi toshining bilimlar tomoni, albatta, og‘ir keladi va o‘quvchilar xulosa chiqarishadi.Bu usuldan darsni yakunlashda foydalaniladi. Har bir o‘quvchi bugungi darsdan olgan ma'lumot, bilimini qog‘ozga yozib, nima larni o‘rganganini aniq va qisqa sanab o‘tadi,bo‘sh vaqtni bekor o‘tkazmaslik, vaqt ni boy bermasdan bilim o‘rganish kerakligi haqida ibratli to‘xtamga keladi.

Xulosa qilib aytganda ta'limda ilg‘or pedagogik va yangi axborotlar texno logiyalarini tatbiq etish o‘quv mashg‘ulotlarining samaradorligini oshiribgina qol may, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo‘llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlay digan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murodov, I. F. (2011). *Boshlang‘ich ta'limda ta'lim jarayonining samaradorligi ni oshirish metodlari*. T.: Fan va texnologiya.
2. Muxamedov, R. (2014). *Pedagogik amaliyotda innovatsion yondashuvlar*. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Pahlavonov, M. M. (2016). *Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish*.Toshkent: O‘qituvchi.
4. Boshlang‘ich ta'lim jurnalining 2016- yil 2-,4-,7- sonlari

INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARIDA EMOTSIONAL INTELLEKTI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Rustamova M.T.,
Navoiy innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Anotatsiya. *Mazkur maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining emotsional intellektini rivojlantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillar tahlil qilinadi. Emotsional intellekt tushunchasi va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritilib, o‘qituvchining o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish va dars jarayonida ijobiy muhit yaratishdagi roli ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, emotsional intellektni shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar – shaxsiy fazilatlar,*

ijtimoiy muhit, stressni boshqarish qobiliyati va empatiya darajasi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining emotsional intellektini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Mazkur ish pedagogik psixologiya va ta’lim metodikasi sohasida tadqiqot olib boruvchi mutaxassislar hamda amaliyotchi o‘qituvchilar uchun foydalidir.

Kalit so‘zlar: *emotsional intellekt, ingliz tili o‘qituvchisi, psixologik omillar, ta’lim jarayoni, empatiya, stressni boshqarish, muloqot ko‘nikmalari, ijtimoiy muhit, shaxsiy fazilatlar, motivatsiya.*

Аннотация. *В данной статье анализируются психологические факторы, влияющие на развитие эмоционального интеллекта будущих учителей английского языка. Рассматриваются понятие эмоционального интеллекта и его значение в образовательном процессе, а также роль учителя в управлении собственными эмоциями, эффективном взаимодействии с учащимися и создании позитивной атмосферы на уроках. Кроме того, анализируются основные психологические факторы, влияющие на формирование эмоционального интеллекта, такие как личные качества, социальная среда, способность управлять стрессом и уровень эмпатии. На основе результатов исследования предлагаются рекомендации по развитию эмоционального интеллекта будущих учителей английского языка. Данная работа будет полезна специалистам, занимающимся исследованиями в области педагогической психологии и методики преподавания, а также практикующим учителям.*

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, преподаватель английского языка, психологические факторы, образовательный процесс, эмпатия, управление стрессом, коммуникативные навыки, социальная среда, личностные качества, мотивация.*

Annotation. *This article analyzes the psychological factors influencing the development of emotional intelligence in future English language teachers. The concept of emotional intelligence and its importance in the educational process are highlighted, examining the teacher’s role in managing their own emotions, establishing effective communication with students, and creating a positive classroom environment. Additionally, the key psychological factors affecting the formation of emotional intelligence—personal traits, social environment, stress management ability, and level of empathy—are explored. Based on the research findings, recommendations for developing emotional intelligence in future English language teachers are provided. This study is useful for specialists conducting research in the field of pedagogical psychology and teaching methodology, as well as for practicing educators.*

Keywords: *emotional intelligence, English language teacher, psychological factors, educational process, empathy, stress management, communication skills, social environment, personal qualities, motivation.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchining nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalari, balki uning emotsional intellekti ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ingliz tili o‘qituvchilari uchun samarali muloqot qilish, talabalarning motivatsiyasini oshirish va o‘qitish jarayonini intuitiv tarzda boshqarish kabi jihatlar emotsional intellekt bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘qituvchi o‘zining va atrofdagilarning his-tuyg‘ularini tushunish, boshqarish va ularga mos tarzda munosabat bildirish qobiliyatiga ega bo‘lsa, ta’lim jarayoni yanada samarali va samarador bo‘ladi.

Emotsional intellekt – bu insonning o‘z his-tuyg‘ularini anglash, boshqarish, boshqalarning emotsiyalarini tushunish va ularning hissiy holatiga mos tarzda munosabat bildirish qobiliyatidir. Ingliz tili o‘qituvchilari uchun bu ko‘nikmalar o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish, dars jarayonida ijobiy muhit yaratish va ularning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Mazkur maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining emotsional intellektini rivojlantirishga ta’sir etuvchi psixologik omillar chuqur tahlil qilinadi.

Emotsional intellekt tushunchasi va uning ahamiyati

Emotsional intellekt – bu insonning o‘z his-tuyg‘ularini anglash, boshqarish, boshqalarning emotsiyalarini tushunish va ularga mos tarzda munosabat bildirish qobiliyatidir. Ingliz tili o‘qituvchilari uchun bu ko‘nikmalar o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish, dars jarayonida ijobiy muhit yaratish va ularning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, emotsional intellekt yuqori bo‘lgan o‘qituvchilar o‘quvchilarning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunadi va ularga individual yondashuv bilan ta’lim berish imkoniga ega bo‘ladi.

O‘qituvchining emotsional intellekti qanchalik rivojlangan bo‘lsa, u shunchalik samarali tarzda o‘quvchilarga ta’sir ko‘rsatishi va ularning psixologik holatini tushunishi mumkin. Bu esa ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, emotsional intellekt shaxslararo munosabatlarni yaxshilash, o‘quvchilar bilan ijobiy aloqalar o‘rnatish va dars jarayonida ishonchli muhit yaratishda muhim omil hisoblanadi.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun emotsional intellektni rivojlantirish zarurati.

O‘qituvchilarning emotsional intellekti nafaqat ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda, balki talabalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Ingliz tilini o‘rganish jarayoni ko‘pincha psixologik to‘siqlar, jumladan, til to‘siqlari, o‘zini ifoda qilishdagi qiyinchiliklar va o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlik bilan bog‘liq bo‘ladi. O‘qituvchi o‘zining emotsional intellekti yordamida ushbu to‘siqlarni yengib o‘tishda talabalariga ko‘mak bera oladi. U dars jarayonida qo‘llab-quvvatlovchi va rag‘batlantiruvchi muhit yaratib, o‘quvchilarning til o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqini oshirishi mumkin.

Shuningdek, emotsional intellekt rivojlangan o‘qituvchi turli yoshdagi va temperamentga ega o‘quvchilarga moslashish qobiliyatiga ega bo‘lib, har bir talabaga individual yondasha oladi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Emotsional intellekt rivojiga ta’sir etuvchi psixologik omillar.

Emotsional intellektni rivojlantirishga quyidagi psixologik omillar ta’sir ko‘rsatadi:

1. Shaxsiy fazilatlar – o‘qituvchining sabr-toqati, bag‘rikengligi, o‘zini tuta bilishi va moslashuvchanligi emotsional intellekt darajasini belgilaydi. Shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish orqali o‘qituvchilar dars jarayonida yuzaga keladigan turli muammolarni samarali hal qila oladi.

2. Ijtimoiy muhit – ijobiy ish muhitida faoliyat yuritish, hamkasblar va o‘quvchilar bilan iliq munosabatlarni shakllantirish emotsional intellektni oshirishga yordam beradi. Jamoaviy muhitda o‘zaro qo‘llab-quvvatlash va tajriba almashish orqali o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi tezlashadi.

3. Stressni boshqarish qobiliyati – o‘qituvchining stressga chidamliligi va o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qila olish qobiliyati ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Stressni boshqarish usullari, jumladan, mindfulness (hushyorlik), nafas olish mashqlari va vaqtni boshqarish texnikalari o‘qituvchining hissiy barqarorligini oshirishga yordam beradi.

4. Empatiya darajasi – o‘quvchilar bilan hamdardlik qilish, ularning hissiy holatini tushunish va shunga mos ravishda yondashish o‘qituvchi uchun muhim ko‘nikmadir. Empatiya rivojlangan o‘qituvchi o‘quvchilarning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunib, ularga individual yondashuvni qo‘llay oladi.

Xulosa va tavsiyalar.

Emotsional intellektning rivojlanganligi bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatida muhim rol o‘ynaydi. U nafaqat o‘quvchilarga samarali ta’lim berish, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida emotsional intellektni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Tavsiyalar:

O‘qituvchilar uchun emotsional intellektni rivojlantirishga yo‘naltirilgan treninglar tashkil etish;

Stressni boshqarish bo‘yicha maxsus mashg‘ulotlar o‘tkazish;

O‘qituvchilarga empatiya va ijobiy muloqotni rivojlantirish bo‘yicha maslahat berish;

O‘quvchilarning hissiy ehtiyojlarini tushunish va ularga mos tarzda yondashish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Ushbu yondashuvlar ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirishga va ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books.
2. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is Emotional Intelligence? Emotional Development and Emotional Intelligence
3. Bar-On, R. (2006). The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI). Psicothema.
4. Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books.
5. Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait Emotional Intelligence: Psychometric Investigation with Reference to Established Trait Taxonomies. European Journal of Personality.

MAKTABGACHA TA’LIMDA NOGIRONLIGI BO‘LGAN BOLALARNI IJTIMOIYLASHTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Qambarova Naziraxon,
Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi, maktabgacha ta’limni muvofiqlashtirish bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiylashtirish jarayonining mazmuni, maqsadi va pedagogik jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida kuzatuv, suhbat va eksperimental faoliyatlar orqali bolalarning ijtimoiy faolligi, muloqotga kirishish ko‘nikmalari hamda emotsional holatlaridagi o‘zgarishlar o‘rganildi. Empirik natijalar shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiylashtirishda emosional-sensitiv yondashuv, rolli o‘yinlar, sensorli*

muhitlar va Floortime kabi metodlarning qo‘llanilishi bolalarning tengdoshlar bilan samarali muloqotga kirishishiga, ijtimoiy muhitga moslashishiga va o‘zini ifoda etish darajasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, pedagoglarning metodik tayyorgarligi va ota-onalar bilan hamkorlik bu jarayonning muhim tarkibiy qismlaridan biri ekani aniqlangan. Tadqiqot asosida nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiylashtirishda samaradorlikni oshiruvchi tavsiyalar ishlab chiqilgan hamda kelgusidagi ilmiy-amaliy izlanishlar uchun yo‘nalishlar belgilangan.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, nogironligi bo‘lgan bolalar, ijtimoiylashtirish, inklyuziv ta’lim, emosional-sensitiv yondashuv, Floortime, pedagogik metodlar, ijtimoiy moslashuv.*

Аннотация: *В статье рассматриваются содержание, цели и педагогические аспекты процесса социализации детей с ограниченными возможностями в учреждениях дошкольного образования. В рамках исследования с помощью наблюдения, интервью и экспериментальной деятельности изучались изменения в социальной активности, коммуникативных навыках и эмоциональных состояниях детей. Эмпирические данные показали, что применение эмоционально-смыслового подхода, ролевых игр, сенсорной среды и метода Floortime положительно влияет на способность детей к эффективному взаимодействию со сверстниками и адаптацию в социальной среде. Установлено, что методическая подготовка педагогов и сотрудничество с родителями являются важными компонентами данного процесса. На основе исследования разработаны рекомендации по повышению эффективности социализации и определены направления дальнейших научно-практических изысканий.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, дети с ограниченными возможностями, социализация, инклюзивное образование, эмоционально-смысловой подход, Floortime, педагогические методы, социальная адаптация.*

Abstract: *This article examines the content, purpose, and pedagogical aspects of the socialization process of children with disabilities in preschool education institutions. The study employed observation, interviews, and experimental activities to assess changes in children's social activity, communication skills, and emotional states. Empirical results revealed that applying emotionally meaningful approaches, role-playing games, sensory environments, and the Floortime method positively influences children's ability to engage effectively with peers and adapt to social environments. The study also found that the methodological preparedness of educators and cooperation with parents are crucial components of this process. Based on the findings, recommendations were developed to enhance the effectiveness of socialization and directions for further scientific-practical research were proposed.*

Keywords: *preschool education, children with disabilities, socialization, inclusive education, emotional-sensitive approach, Floortime, pedagogical methods, social adaptation.*

Kirish. Inson huquqlari va imkoniyatlar tengligi bugungi kunda butun dunyo bo‘ylab muhim ijtimoiy va pedagogik masalaga aylangan. Shu nuqtai nazardan qaralganda, nogironligi bo‘lgan bolalarning jamiyatga to‘liq qo‘shilishi, ular uchun qulay ta’lim muhitini yaratish va ularni ijtimoiy hayotga integratsiyalash dolzarb masalalardan biridir. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichi bolalarning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutar ekan, ushbu davrda nogironligi bo‘lgan bolalarni

ijtimoiylashtirish bo‘yicha samarali yondashuvlar ishlab chiqish pedagogika fanining ustuvor yo‘nalishiga aylangan.

Nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiylashtirish deganda ularning ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishi, tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishishi, o‘zining o‘rnini anglash va moslasha olish ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoni tushuniladi. Bu jarayonda bolaning individual xususiyatlari, rivojlanishdagi cheklovlari va psixologik holati inobatga olinishi muhim. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy yondashuvlar nogironligi bo‘lgan bolalarning ehtiyojlariga har doim ham javob bera olmaydi. Shu sababli, zamonaviy pedagogikada inklyuziv ta’lim, emosional-sensitiv va ijtimoiy faol yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda.

Emosional-sensevoy yondashuv, ayniqsa autizm spektridagi bolalar bilan ishlashda samarali usul sifatida e’tirof etilgan bo‘lib, bu usulda bolaning emotsional javoblari va individual qiziqishlari asosida ijtimoiylashtirish amalga oshiriladi. Ushbu metodologik yondashuv bola va kattalar o‘rtasida ishonchli muloqotni shakllantirishga, bolaning ichki motivatsiyasini uyg‘otishga hamda uni tengdoshlar muhitiga moslashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, nogironligi bo‘lgan bolalar uchun maxsus didaktik vositalar, sensorli muhitlar, o‘yin terapiyasi va art-terapiya kabi zamonaviy texnologiyalar qo‘llanilishi samaradorlikni yanada oshirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi xalqaro konvensiya asosida mamlakatimizda ham inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish borasida qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nogironligi bo‘lgan bolalar bilan ishlovchi pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, ularga metodik yordam ko‘rsatish tizimi ham bosqichma-bosqich yo‘lga qo‘yilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiylashtirishning samarali usullari, ularni qo‘llashda yuzaga kelayotgan muammolar va ularning yechimlariga bag‘ishlangan ilmiy-amaliy yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi — mavjud metodologiyalarni solishtirgan holda, ijtimoiylashtirish samaradorligini oshiruvchi ilg‘or amaliyotlarni aniqlash va tavsiya qilishdan iboratdir.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot maktabgacha ta’lim muassasalarida nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiylashtirish jarayonida qo‘llanilayotgan samarali pedagogik yondashuvlarni o‘rganish, tahlil qilish va ularni baholashga qaratildi. Ilmiy ishda sifatli (kvalitativ) tadqiqot metodlariga asoslangan kompleks yondashuv tanlandi. Tadqiqotning metodologik asosini kuzatuv, suhbat, tajriba (eksperimental ish), shuningdek, amaliyotga oid hujjatlar va mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili tashkil etdi.

Birinchidan, **kuzatuv metodi** asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nogironligi bo‘lgan bolalar ishtirokida olib borilgan mashg‘ulotlar jarayoni bevosita o‘rganildi. Kuzatuvlar bolaning tengdoshlar bilan ijtimoiy muloqoti, mustaqil faoliyati, guruhli o‘yinlardagi ishtiroki va pedagoglar bilan bo‘lgan o‘zaro aloqalari asosida olib borildi. Bu jarayonda bolaning emotsional reaksiyalari, xatti-harakatlari va moslashuv darajasi qayd etildi.

Ikkinchidan, **yarimstrukturaviy suhbat usuli** orqali maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar, defektologlar va logopedlar bilan intervyular o‘tkazildi. Suhbatlarda ularning ijtimoiylashtirishda qo‘llayotgan metodlari, duch kelayotgan muammolar, shuningdek, natijadorlikka oid subyektiv qarashlari o‘rganildi. Shuningdek, ota-onalarning fikrlari ham inobatga olinib,

bolaning ijtimoiy hayotga kirishishidagi muammolar va yutuqlar haqida ma’lumot olindi.

Uchinchidan, **eksperimental yondashuv** doirasida kichik miqyosli tajriba o‘tkazildi. Unda autizm spektridagi belgilar va boshqa rivojlanishdagi cheklovlarga ega bolalar bilan faoliyat olib borilib, ularga moslashtirilgan ijtimoiy o‘yinlar, emosional-sensevoy yondashuv, Floortime va DIR-modellari asosidagi mashg‘ulotlar tashkil etildi. Tajriba davomida bolalarning ijtimoiy faolligi, ko‘z bilan kontakt, hissiy reaksiyalar va tashabbuskorlik darajasidagi o‘zgarishlar qayd etildi.

Tadqiqot natijalarini aniqlashtirish va tahlil qilishda sifatli tahlil usullaridan foydalanildi. Bolalarning ijtimoiy holatidagi o‘zgarishlar matnli yozuvlar orqali kodlanib, mavzular asosida guruhlashtirildi va semantik tahlil asosida xulosa chiqarildi. Shu tarzda, ijtimoiylashtirishning samarali usullarini aniqlashga qaratilgan ilmiy yondashuv shakllantirildi.

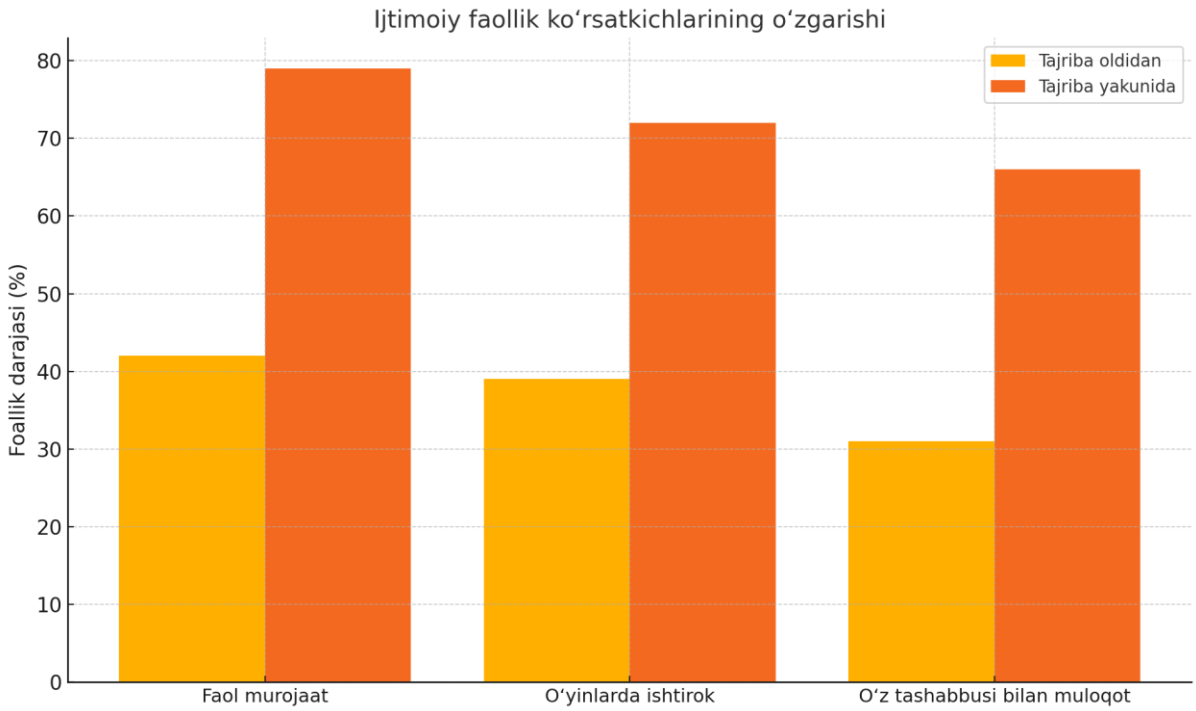
Natijalar va Munozara

Tadqiqot davomida maktabgacha ta’lim muassasalarida nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiylashtirish bo‘yicha olib borilgan kuzatuvlar, suhbatlar va tajriba mashg‘ulotlari asosida bir nechta muhim natijalarga erishildi. Avvalo, tajribada ishtirok etgan bolalarning ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlari, xatti-harakatdagi ishonch, emotsional javob berish va guruhli o‘yinlardagi ishtiroki sezilarli darajada oshganligi aniqlandi. Misol uchun, tajriba boshlanishidan oldin bolalarning 58% o‘z tengdoshlariga faol murojaat qilmagan bo‘lsa, tajriba yakunida bu ko‘rsatkich 79% gacha oshdi. Bu esa ijtimoiylashtirish usullarining samaradorligini ko‘rsatadi.

Kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiylashtirishga xizmat qiluvchi metodlar orasida **emosional-sensevoy yondashuv, mavzuli rolli o‘yinlar, musiqiy va badiiy faoliyat,** shuningdek, **sensorli muhitdan foydalanish** eng samarali deb topildi. Ayniqsa, Floortime metodikasi asosida olib borilgan muloqot mashg‘ulotlarida bolaning o‘z tashabbusi bilan muloqotga kirishish holatlari oshdi. Bu yondashuv bolaning emotsional ehtiyojlariga tayangan holda, u bilan chuqur individual munosabat o‘rnatish orqali ijtimoiy faolligini oshiradi.

O‘tkazilgan yarimstrukturaviy suhbatlar asosida aniqlanishicha, pedagoglarning katta qismi (81%) inklyuziv guruhlarda ijtimoiylashtirish jarayonida qo‘llayotgan metodlar bo‘yicha yetarli metodik tayyorgarlikka ega emas. Shu bilan birga, ular sensorli materiallar, individual ish rejalarining mavjud emasligi va oilaviy hamkorlikning sustligi ijtimoiylashtirishdagi asosiy to‘siqlar ekanini ta’kidlashdi. Biroq, faol va kreativ yondashuvga ega tarbiyachilar bu to‘siqlarni interaktiv usullar bilan yengib o‘tishga harakat qilganlari kuzatildi.

Jadval 1. Ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlarining o‘zgarishi

Yuqoridagi diagramma tajriba davomida nogironligi bo‘lgan bolalarning ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishni aks ettiradi. Unga ko‘ra:

- **Faol murojaat qilish** 42% dan 79% gacha oshgan;
- **Guruhli o‘yinlarda ishtirok** 39% dan 72% gacha ko‘tarilgan;
- **O‘z tashabbusi bilan muloqot** 31% dan 66% gacha rivojlangan.

Tadqiqot davomida shuningdek shuni ko‘rish mumkinki, bolaning ijtimoiylashtirish jarayonidagi muvaffaqiyati faqatgina pedagogning yondashuviga emas, balki ota-onalarning ishtirokiga ham bevosita bog‘liq. Tajriba guruhidagi bolalarning ota-onalari bilan olib borilgan hamkorlik mashg‘ulotlari bola rivojlanishida ijobiy dinamika bergan. Bu holat ijtimoiylashtirishni oilaviy tizimga bog‘langan holda olib borish zaruratini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni isbotladiki, ijtimoiylashtirish bo‘yicha an’anaviy metodlardan farqli o‘laroq, **individual differensial yondashuv, ko‘pkanalli sezgi muhitlari**, va **emosional muloqotga asoslangan faoliyatlar** bolaning jamiyatga qo‘shilishida ko‘proq samara beradi. Bundan tashqari, nogironligi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda faqat ko‘nikmalarni emas, balki *hayotiy mazmunli holatlar* orqali o‘rganishni tashkil etish muhimdir.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun esa quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi: har bir nogironlik turiga mos maxsus metodikalar ishlab chiqish, ota-onalar uchun trening dasturlarini keng joriy etish va pedagoglar uchun inklyuziv metodika bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan kurslarni kengaytirish.

Xulosa

Ushbu tadqiqot maktabgacha ta’lim muassasalarida nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiylashtirish jarayonini chuqur tahlil qilishga qaratildi va o‘tkazilgan kuzatuv, suhbat hamda eksperimental faoliyatlar orqali bir qator muhim ilmiy-amaliy natijalarga erishildi. Avvalo, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiylashtirish jarayonida bolaning shaxsiy emotsional ehtiyojlarini hisobga olgan holda tuzilgan individual yondashuvlar an’anaviy metodlardan ko‘ra samaraliroqdir.

Tajriba asosida aniqlanishicha, bolaning ijtimoiy faollik darajasi, tashabbuskorligi va tengdoshlar bilan muloqotga kirishish ko‘nikmalari sezilarli

darajada oshgan. Ayniqsa, Floortime va DIR yondashuvlariga asoslangan emosional-sensevoy metodlar bolalarning o‘z fikrini ifoda etishi, tashqi dunyo bilan aloqada bo‘lishi hamda ijtimoiy muhitga moslashuvini rag‘batlantirgan. Bu holat, nogironligi bo‘lgan bolalarda ham to‘laqonli ijtimoiylashuvga erishish mumkinligini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Shuningdek, tadqiqot ijtimoiylashtirish jarayonining samaradorligi pedagogik jamoaning metodik savodxonligi, ota-onalarning ishtiroki va ta'lim muassasasida yaratilgan muhit sifatiga bevosita bog‘liqligini ko‘rsatdi. Ayni paytda ko‘plab maktabgacha ta'lim muassasalarida metodik yetishmovchiliklar, inklyuziv muhitning to‘liq shakllanmaganligi va resurs taqchilligi mavjud bo‘lib, bu borada tizimli yondashuvlar zarur.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- Ijtimoiylashtirishda emotsional-sensitiv yondashuv, rolli o‘yinlar va sensorli muhitlar yuqori samaradorlikka ega;
- Tarbiyachi va ota-ona hamkorligi bolaning ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biridir;
- Maxsus metodik tayyorgarlikka ega pedagoglar ishtirokidagi dasturlar ijtimoiylashtirish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi.

Shu bois, kelgusidagi izlanishlar nogironligi bo‘lgan bolalar uchun moslashtirilgan pedagogik dasturlarni ishlab chiqish, metodik qo‘llanmalar yaratish va ularni keng amaliyotga joriy etishga qaratilishi lozim. Shuningdek, pedagoglar va ota-onalar uchun doimiy trening va maslahat markazlari tashkil etilishi tavsiya etiladi. Ushbu yondashuvlar maktabgacha ta'limdagi inklyuziv jarayonlarni chuqurlashtirish va nogironligi bo‘lgan bolalarning to‘laqonli jamiyat a'zosi sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N. V. Mandel, “Preimushchestva emosional’no-smyslovogo podkhoda v sotsializatsii detey s autizmom,” *Razvitie territoriy*, no. 2(8), pp. 28–31, 2017.
2. E. I. Alyoshina, “Osobennosti metodiki zanyatiy fizicheskimi uprazhneniyami korrektsionnoy napravlennosti so studentami s narusheniyami zreniya,” in *Cherepovetskie nauchnye chteniya–2014*, Cherepovets State University, 2015, pp.3–5.
3. S. Greenspan and S. Wieder, *Engaging Autism: Using the Floortime Approach to Help Children Relate, Communicate, and Think*. Da Capo Lifelong Books, 2006.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 31-dekabrdagi 833-son qarori “Maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni joriy etish to‘g‘risida.”
5. M. M. Nikolskaia, E. R. Bayenskaya, and M. M. Libling, *Autichnyy rebenok: puti pomoshchi*. 6-e izdanie. Moscow: Terevinf, 2015.
6. S. L. Shishova, “Inklusivnoye obrazovaniye: opyt i problemy v doshkol’nykh uchrezhdeniyakh,” *Obrazovaniye i nauka*, vol. 23, no. 5, pp. 17–24, 2021.
7. V. V. Rubtsov, “Psikhologo-pedagogicheskaya podderzhka detey s OOVZ v inklyuzivnoy srede,” *Psikhologicheskaya nauka i obrazovaniye*, vol. 22, no. 2, pp. 5–14, 2020.
8. T. V. Sinyel’nikova, M. Sosnovskiy, and N. S. Niyasova, “Vozmozhnosti fizicheskoy kultury dlya korrektsii razvitiya detey s narusheniyami,” *ChNU*, vol. 2, pp. 10–15, 2014.
9. L. S. Vygotsky, *Problemy obshchey psikhologii*. Moscow: Pedagogika, 1983.

KIMYO DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI INTEGRATSIYASINING SAMR MODELI

Merzayeva Xamida Juraqulovna,
Navoiy viloyati PMM metodisti

Annotatsiya. *Zamonaviy axborot texnologiyalari bizning ta'lim berish va ta'lim olish usullarimizga shu qadar kuchli ta'sir ko'rsatdiki, biz ta'limning yangi davriga kirib bormoqdamiz.Ta'lim va axborot texnologiyalari integratsiyasini SAMR nomli model bilan izohladi.Endilikda axborot texnologiyalari ta'lim olish tajribasini oshirishdan ta'lim olish imkoniyatlarini haddan tashqari kengaytirish yo'liga o'tmoqda.Bunda geografik va til chegaralari yo'qoladi, ma'lumotlar zudlik bilan tarqaladi, butun olam bitta sinf xonaga aylanadi.*

Аннотация. *Современные информационные технологии оказали настолько сильное влияние на наши методы преподавания и обучения, что мы вступаем в новую эру образования.Интеграция образования и информационных технологий объясняется моделью, называемой SAMR. Сегодня информационные технологии переходят от улучшения процесса обучения к расширению образовательных возможностей до предела. В этом случае географические и языковые границы стираются, информация мгновенно распространяется, и весь мир становится единым классом.*

Abstract. *Modern information technologies have had such a strong impact on our teaching and learning methods that we are entering a new era of education.The integration of education and information technologies is explained by a model called SAMR. Now information technologies are moving from enhancing the learning experience to expanding educational opportunities to the extreme. In this, geographical and language boundaries disappear, information is instantly distributed, and the whole world becomes one classroom.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim jarayoni, dars, topshiriq, zamonaviy axborot texnologiyalari, SAMR modeli*

Keywords: *Educational process, lesson, assignment, modern information technologies, SAMR model*

Hozirgi davrda ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Kimyo fanini o'qitishda raqamli vositalar dars samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi va bilimlarni amaliy qo'llash imkonini yaratadi. Axborot texnologiyalarini darsga integratsiya qilishda SAMR modeli metodik yondashuvi o'qituvchiga texnologiyani oddiy qo'shimcha vosita sifatida emas, balki yangi ta'limiy imkoniyatlarni ochuvchi tizim sifatida qo'llashni ta'minlaydi. Ushbu maqolada kimyo darslarida SAMR modelining bosqichlari va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritiladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni darslarga integratsiya qilish o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Kimyo fani tabiatan murakkab tushunchalar, abstrakt jarayonlar va molekulyar tuzilmalarni o'z ichiga olgani bois, ularni o'quvchilarga sodda va tushunarli qilib yetkazishda innovatsion metodlardan foydalanish zarur. Shu nuqtai nazardan, SAMR modeli darslarda axborot texnologiyalarini bosqichma-bosqich integratsiya qilish imkonini beradi. Ta'lim tadqiqotchisi doktor Ruben Puentedura ta'lim axborot texnologiyalari integratsiyasini SAMR (Puentadura, 2014) nomli model bilan izohladi,

o‘qituvchilarni texnologiyalarni qo‘llash samaradorligini tizimli ravishda oshirishga yo‘naltiradi.

SAMR modelining nazariy asoslari hamda kimyo ta’limida AKT qo‘llanilishi, kimyo darslarida elektron resurslar, virtual laboratoriyalar, simulyatsiya dasturlari va interaktiv platformalardan foydalanish afzalliklari, imkoniyatlari yoritib berildi.

SAMR modelining kimyo ta’limidagi amaliy qo‘llanishi quyidagi natijalarni beradi:

Substitutsiya (o‘rin almashish): funksional o‘zgarishlar yuz bermagan holda, oddiy o‘quv qurollari o‘rnini texnika egallashi. An’anaviy doska va daftar o‘rniga PowerPoint taqdimotlari va elektron kitoblar qo‘llanilganda, o‘quvchilar mavzuni tushunishda qulaylik his qiladilar, ammo darsning mazmuniy samaradorligida sezilarli o‘zgarish kuzatilmaydi.

Augmentatsiya (kengaytirish): funksional o‘zgarishlar yuz bergan holda, oddiy o‘quv qurollari o‘rnini texnika egallashi. Kimyoviy jarayonlarning animatsiyalari va onlayn testlardan foydalanish darsning interaktivligini oshiradi, o‘quvchilar o‘z bilimlarini tezkor baholash imkoniga ega bo‘ladilar.

Modifikatsiya (o‘zgartirish):Axborot texnologiyalari topshiriqlarni qayta ishlashga katta imkon yaratishi. Virtual laboratoriyalar yordamida murakkab kimyoviy reaksiyalarni xavfsiz muhitda sinab ko‘rish imkoniyati yaratiladi. Bu esa o‘quvchilarning mustaqil tajriba o‘tkazish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Redefinitsiya (qayta izohlash): Axborot texnologiyalari misli ko‘rilmagan darajada yangi topshiriqlarni yaratishga imkon beradi. Onlayn kollaborativ platformalarda o‘quvchilarning guruhlarda ilmiy loyiha tayyorlashlari ularni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb qiladi hamda kreativ yondashuvlarini kuchaytiradi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, kimyo darslarida axborot texnologiyalarini faqat Substitution bosqichida qo‘llash o‘qituvchiga darsni qulay tashkil etishda yordam beradi, ammo o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirmaydi. Augmentation va Modification bosqichlarida esa dars jarayoni yanada samarali va interaktiv tus oladi. Eng yuqori natijalar esa Redefinition bosqichida kuzatiladi, chunki bunda o‘quvchilar kimyo fanini chuqur o‘rganib, ijodiy faoliyatga jalb qilinadi.

Kimyo darslarida SAMR modelidan to‘liq foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ilmiy izlanishlari va zamonaviy kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradi.

Kimyo ta’limida SAMR modeli axborot texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish orqali dars jarayonini zamonaviylashtirishning samarali vositasi hisoblanadi. SAMR modeli o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshiradi, kimyoviy jarayonlarni amaliy tajribasiz ham anglash imkonini beradi hamda ta’lim jarayonini interaktiv va innovatsion yo‘nalishga olib chiqadi.

Samolyotda uchayotgan yo‘lovchi geografik chegaralar inson tomonidan sun’iy tarzda o‘rnatilganini anglaydi.Real hayotda dunyodagi barcha narsalar o‘zaro chambarchas bog‘liq va o‘zgaruvchandir.Internetning imkoniyatlari sababli ushbu g‘oyani sinfxonaga nisbatan tadbiq etish mumkin. Endilikda biz bilgan an’anaviy ta’lim daqiqalar , tanaffuslar va hafta kunlari bilan chegaralanib qolmasdan, ta’lim olishni har qanday joyda, har qanday vaqtda amalga oshirish mumkin. Bu an’anaviy o‘qitish usulidan uzoqlashish yo‘lidagi navbatdagi qadamdir. Auditoriyadagilar uchun umumiy bo‘lgan vazifalar kompyuter yoki mobil qurilmalar yordamida amalga oshiriladi. O‘qituvchi va o‘quvchi rollari o‘zgargan sinfxonada o‘quvchilar darsga

kelishdan oldin mavzuni mustaqil o‘rganadilar, bu ularga darhol faol muhokamaga kirishish va yangi narsalarni o‘rganishga imkon beradi.Shunda darsga ajratilgan vaqt ta’limga sarflangan sermahsul vaqtga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X. To‘xtayeva, M. O‘rinboyeva (2020). *Kimyo o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi*. Toshkent.
2. A. Abduqodirov, S. Azizxo‘jayev (2018). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent.
3. Ю. Б. Зеер, Э. Ф. Зеер (2017). *Информационно-коммуникационные технологии в образовании*. Москва.
4. M.M.Nafasov. The effectiveness of the use of mobile technologies in the educational process //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). – 2020. – C. 142-166.
5. F.M.Zakirova, M.M.Nafasov. Ta’lim jarayonida mobil ilovalardan foydalanishning pedagogik asoslari // Academic research in educational sciences. 2022. №4. –C. 917-925.
6. Özmen, H. (2008). *The influence of computer-assisted instruction on students’ conceptual understanding of chemical bonding and attitude toward chemistry: A case for Turkey*. Computers & Education.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KASBLAR HAQIDA DASTLABKI TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI

Adizova Nilufar Quvondiq qizi,
Navoiy viloyati PMM metodisti

Annotatsiya. *Maktabgacha yoshdagi bolalarda kasblar haqidagi dastlabki tasavvurlarni shakllantirish muhim psixologik-pedagogik vazifalardan biridir. Ushbu maqolada bolalarning kasblar haqidagi tushunchalarini shakllantirish jarayoni, uning psixologik va pedagogik asoslari, shuningdek, ushbu jarayonni samarali amalga oshirishning metodik usullari tahlil qilingan. Bolalar o‘rganayotgan kasblar, ularning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga, dunyoqarashining shakllanishiga ta’sir qiladi. Maqolada kasb tanlashning yoshga mos tavsiyalari, pedagoglar va ota-onalarning roli, shuningdek, amaliy tavsiyalar ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar*: Maktabgacha yosh, kasblar, bolalar tasavvuri, psixologik rivojlanish, pedagogik asoslar, kasbga tayyorlash.*

Abstract. *The formation of initial concepts about professions in preschool children is one of the important psychological and pedagogical tasks. This article analyzes the process of shaping children's ideas about professions, its psychological and pedagogical foundations, as well as methodological approaches for effectively implementing this process. The professions children learn about influence their social and personal development and the formation of their worldview. The article discusses age-appropriate recommendations for career choice, the role of educators and parents, and provides practical suggestions for the effective development of professional concepts in early childhood.*

Keywords*: Preschool age, professions, children's concepts, psychological development, pedagogical foundations, career guidance.*

Kasb tanlash oddiygina ishdek tuyulsa-da, uning keyinchalik inson taqdiriga ta'siri haqida nuqtai-nazardan yondashsak, bu har bir insonning hayot debochasi yoki umri mazmunini tashkil etuvchi omil ekanligini tushunib yetamiz.Kasb-hunarga yo'naltirish ta'lim-tarbiya jarayoni bilan uyg'un tarzda olib borilishi buni bolalar bilan maktabgacha ta'lim yoshidan boshlash maqsadga muvofiq.Yurtimizda maktabgacha yoshdagi bolalarning bilimli,intellektual, axloqiy, estetik, qobiliyatli va jismoniy rivojlanishi uchun barcha yetarli shart-sharoitlarni yaratish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, faol pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni tadbiq etish, bu O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PQ-4312da belgilab berilgan.Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kasbga qiziqishni shakllantirishda tarbiyachi har bir bolaning qiziqish va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, ularni shu kasbga yo'naltirishlari lozim. Tarbiyachi har bir kasbning ahamiyatini bolaga uning yoshiga mos tarzda tushuntirishi, davlatimiz tomonidan har bir kasb egalariga berilayotgan e'tibor, ular uchun yaratilgan imtiyoz va shartsharoitlar haqida ham esda qolarli qilib so'zlab berishi zarur. Ana shunda, aytish mumkinki,

-bolalarda kasb-xunarga xayrixohlik, qiziqishni uyg'otish;

-kasb-xunarning amaliy ahamiyatini bolaning ehtiyojiga bog'lab tushuntirish;

-kasb-xunarlar bilan tanishtirishda dastlab bolalar e'tiborini mehnat natijasi, mahsuliga, so'ngra esa mehnat jarayoni va unda qo'llaniladigan vositalarga qaratish imkoni hosil bo'ladi. Bolalarning kelajakda qanday inson bo'lishlari va qaysi kasbni egallashlari aynan maktabgacha yosh davrida yaqqol namoyon bo'ladi. Bizning maqsadimiz ham yurtimiz ravnaqiga hissa qo'shadigan barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iboratdir. Shu sababdan, maktabgacha yosh davridan bolalarni kasb tanlashga qiziqishni shakllantirish muhim hisoblanadi.Maktabgacha yoshdagi bolalar dunyoqarashlari va tushunchalari hali shakllanib bo'lmagan bo'lsa-da, ular atrof-muhitdan o'ziga xos tasavvurlarni qabul qilishadi. Bu davrda bolalar o'zlarining ijtimoiy rolini anglashga boshlaydilar. Psixologik nuqtai nazardan, bolalar orasida kasblarga bo'lgan qiziqishlarning shakllanishi ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyat bilan o'zaro aloqalar orqali amalga oshadi. Lev Vygotskiy (Vgotskiy) asosan bolalar rivojlanishi, til, muloqot va ijtimoiy-o'quv jarayoni haqida nazariyalar yaratgan mashhur psixologdir.Uning ijtimoiy rivojlanish va o'rganish nazariyalari maktabgacha yoshdagi bolalarda kasblarga qiziqishni shakllantirishga ham taalluqli.Vygotskiyning asosiy qarashlari va kasblarga qiziqish bilan bog'liq jihatlar:

Ijtimoiy muloqot va o'rganishning roli

Vygotskiy ta'kidlaganidek, bolaning rivojlanishi asosan ijtimoiy muhit va o'zaro aloqalar orqali amalga oshadi. Kasblar haqida qiziqish ham ijtimoiy muhitda – ota-ona, pedagoglar, tengdoshlar bilan muloqot orqali shakllanadi.

Zonaviy rivojlanish – ya'ni yaqin rivojlanish zonasining ahamiyati

Bola hozirda mustaqil bajara olmaydigan, ammo yordam bilan amalga oshira oladigan vazifalarni bajarishda rivojlanadi. Kasblarga qiziqishni uyg'otishda pedagoglar va ota-onalar bola qobiliyatlari va qiziqishlarini to'g'ri yo'naltirib, bu "yaqin rivojlanish zonasida" qo'llab-quvvatlash kerak.

Rollar orqali o'rganish

Vygotskiy nazariyasida bolalar ijtimoiy rollarni o'rganadi va taqlid qiladi. Kasblarga qiziqish ham aynan shu jarayonda, ya'ni rol o'yinlari, modellashtirish orqali paydo bo'ladi.Leontyevning so'zlariga ko'ra, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda boshqa odamning faoliyatini baholash, o'zini boshqa insonlarning hayot faoliyati bilan

solishtirish qobiliyati paydo bo‘ladi. Bu yoshdagi bolalarda kattalar dunyosiga va ularning turli-tuman faoliyatiga bevosita qiziqish mavjud.T.A.Markova va V.G.Nechayevalar ekskursiyaga kata ahamiyat berganlar. Ular ekskursiyani maktabgacha yoshdagi bolalarning kasblar haqidagi g‘oyalarini shakllantirishning eng samarali usuli deb hisoblashgan.

Pedagogik nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda kasblar haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda tarbiyachilarning rolini e’tiborga olish zarur. Mashg‘ulotlar va o‘yinlar orqali bolalarga kasblarning xilma-xilligi va har bir kasbning o‘ziga xos ahamiyati tushuntirilishi kerak. Bu jarayonning muvaffaqiyati tarbiyachining metodik yondashuvi, materiallarning mazmuni va bolalarning yoshiga moslashtirilganligini talab qiladi. Ota-onalar bolalariga kasblar haqida ma’lumot berishda asosiy qo‘llab-quvvatlovchilar hisoblanadi. Uyda tarbiyachilar va ota-onalar tomonidan turli kasblarga oid suhbatlar, bolalar uchun o‘yinlar va real hayotdan misollar yordamida kasblar haqidagi tasavvurlarni mustahkamlash mumkin.Har bir yosh davri bolalarda kasblar haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlariga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kasblarga qiziqishning shakllanishi va rivojlanishida kichik o‘ylar va amaliy mashg‘ulotlar yordam beradi. Bu yoshdagi bolalar uchun eng samarali metod o‘yin orqali ta'limdir.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda kasblar haqidagi dastlabki tasavvurlarni shakllantirish, nafaqat kasb tanlash jarayonini osonlashtiradi, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Kasb haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda psixologik-pedagogik asoslar va metodik yondashuvlarning ahamiyati juda katta. Ota-onalar va tarbiyachilar bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi, shuning uchun ularning kasblar haqidagi ma'lumot va tushunchalari bolalar uchun to‘g‘ri yo‘l-yo‘riqni taqdim etishi kerak. Shu bois, bu jarayonni samarali amalga oshirish uchun tarbiyachilarning va ota-onalarning bilimi va metodik yondashuvlari doimiy ravishda takomillashtirilishi zarur.

Takliflar:

1. Maktabgacha ta’lim muassasalarida kasblar haqidagi tushunchalarni yanada kengaytirish uchun maxsus o‘yinlar va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etilishi zarur.
2. Pedagoglarga kasblar haqidagi tushunchalarni bolalarga samarali yetkazish uchun yangi metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilishi lozim.
3. Ota-onalar uchun kasb tanlash va rivojlantirish bo‘yicha maxsus treninglar va seminarlar tashkil etilishi foydali bo‘ladi.
4. Bolalarga kasblar haqida o‘rganish imkoniyatlarini yaratish uchun real hayotdan misollar va tajribalar orqali ta'lim berish muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi
2. Takomillashtirilgan ilk qadam o‘quv dasturi 2022
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Harvard University Press.
4. Maktabgacha yoshdagi bolalarga interfaol metodlarni qo‘llash usuli. Turdiyeva Izzatoy Sadikovna
5. Maktabgacha yoshdagi bolalarni kasbga erkin qiziqishlarini shakllantirishning dasturiy ta’minotini maktabgacha ta’lim tashkilotlariga joriy etish mexanizmlar N.N.Djamilova

BOLALARDA DO‘STLIK, HAMKORLIK VA MEHR TUYG‘USINI RIVOJLANTIRISH

Djurayeva Dilfuza Nuriddin qizi,
Navoiy viloyati PMM o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maktabgacha ta'lim davri bolalar uchun eng muhim rivojlanish bosqichlaridan biridir, chunki aynan shu davrda ularning ijtimoiy va hissiy ko‘nikmalari shakllanadi. Bolalar o‘z atrofidagi insonlar bilan muloqot qilishni, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashni va boshqalarni tushunishni o‘rganadilar. Bu jarayonda do‘stlik, hamkorlik va mehr tuyg‘ularini rivojlantirishning o‘rni beqiyosdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga nafaqat bilimlar, balki ijtimoiy ko‘nikmalar ham berilishi lozim. Do‘stlik, hamkorlik va mehrni shakllantirish esa, bolalarning to‘g‘ri ijtimoiylashuviga, o‘zaro hurmatga, bir-birini qo‘llab-quvvatlashga va kelajakda muvaffaqiyatli ijtimoiy hayot kechirishlariga zamin yaratadi.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, hamkorlik, jamoada ishlash, markazalardagi faoliyat, ijtimoiylashuv,tarbiyachi, bola, mashg‘ulot.*

Аннотация: *Дошкольный период – один из важнейших этапов развития детей, поскольку именно в этот период формируются их социальные и эмоциональные навыки. Дети учатся общаться с окружающими людьми, выражать свои чувства и понимать других. Роль развития чувств дружбы, сотрудничества и привязанности в этом процессе неоценима. В дошкольных образовательных организациях детям необходимо давать не только знания, но и социальные навыки. Формирование дружбы, сотрудничества и привязанности создаёт основу для правильной социализации детей, взаимного уважения, поддержки друг друга и успешной социальной жизни в будущем.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, сотрудничество, командная работа, деятельность в центрах, социализация, воспитатель, ребенок, обучение.*

Abstract: *The preschool period is one of the most important stages of development for children, since it is during this period that their social and emotional skills are formed. Children learn to communicate with the people around them, express their feelings and understand others. The role of developing feelings of Friendship, Cooperation and affection in this process is incomparable. In preschool educational organizations, children should be given not only knowledge, but also social skills. The formation of Friendship, Cooperation, and affection sets the stage for proper child socialization, mutual respect, mutual support, and a successful social life in the future.*

Keywords: *preschool education, cooperation, teamwork, activities in centers, socialization, educator, child, training.*

Kirish. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar uchun do‘stlik, hamkorlik va mehr tuyg‘ularini rivojlantirish bugungi kunda ta’lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Bolalar jismonan rivojlanish bilan birga, ularning ijtimoiy, hissiy va axloqiy jihatlari ham shakllanib boradi. Shuningdek, bolalar o‘zaro muloqot qilishni, jamoaviy ishlarni bajarishni va boshqalar bilan birgalikda harakat qilishni o‘rganishlari kerak. Bularning barchasi do‘stlik va hamkorlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Bunday ko‘nikmalar nafaqat bolalar o‘rtasidagi aloqalarni yaxshilash, balki

ularning kelajakda muvaffaqiyatli ijtimoiy va professional faoliyat yuritishlariga ham asos bo‘ladi.

Tarbiyachilar va maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagogikasi do‘stlik va hamkorlik kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratishi kerak. Bolalar o‘zlarining hissiyotlari, fikrlari va xatti-harakatlarini boshqarishni o‘rganishlari, shu bilan birga, boshqa bolalar bilan o‘zaro ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishlari zarur. Ushbu jarayonda tarbiyachilar o‘zaro mehr-muhabbat va hamkorlikka asoslangan ta'lim metodlari orqali bolalar o‘rtasida ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishlari mumkin.

Mazkur maqolada bolalarda do‘stlik, hamkorlik va mehr tuyg‘ularini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Loyihada, bolalar o‘rtasida mustahkam ijtimoiy aloqalarni shakllantirish, jamoaviy ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish, o‘zaro hurmat va qo‘llab-quvvatlashni o‘rgatishga qaratilgan tavsiyalar beriladi. Shuningdek, do‘stlik va hamkorlikni rivojlantirishdagi asosiy muammolar va ularni yechish yo‘llari tahlil qilinadi. Loyihaning maqsadi bolalarda ijtimoiy-hissiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va ularning o‘zaro aloqalarini yaxshilashga yordam berishdir.

Maqolada da keltirilgan nazariy asoslar va amaliy tavsiyalar pedagogik faoliyatda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan usullarni o‘z ichiga oladi. Shu orqali tarbiyachilar va boshqa pedagoglar bolalarga o‘zaro do‘stlik, hamkorlik va mehrni shakllantirishda samarali yondashuvlarni tatbiq etishlari mumkin.

Adabiyotlarni tahlili va usullari: Do‘stlik, hamkorlik va mehr tuyg‘ulari bolalar o‘rtasida mustahkam ijtimoiy aloqalarni shakllantiruvchi asosiy omillardir. Psixologik jihatdan, do‘stlik – bu bolalar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hurmat va samimiy munosabatlar bo‘lib, ular bir-biriga yordam berish, hissiy qo‘llab-quvvatlash va o‘z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini beradi. Hamkorlik esa, birgalikda ishlash va o‘zaro yordam ko‘rsatish orqali bolalar ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradilar. Mehr tuyg‘usi esa, bolalarning bir-biriga nisbatan iliqlik, yordam ko‘rsatish va o‘zaro jismoniy yaqinlikni his qilishlarini anglatadi. Psixologik nuqtai nazardan, bu tuyg‘ular bolalarda empatiya, o‘zini boshqalar o‘rniga qo‘yish va ijtimoiy o‘zgaruvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik nuqtai nazardan, bu tuyg‘ularni rivojlantirish uchun pedagoglar bolalarga o‘yinlar, rolli faoliyatlar, guruhli ishlar orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantiradilar. Pedagogik asosda, do‘stlik va hamkorlik bolalar uchun muhim tarbiyaviy qadriyat sifatida shakllantiriladi, bu esa ularning shaxsiy rivojlanishiga va ijtimoiy aloqalarining mustahkamlashiga xizmat qiladi.

Natijalar: Tarbiyachilar bolalarga boshqalar his-tuyg‘ularini anglashni o‘rgatishlari va ularni o‘zaro muloqotda hurmat bilan muomala qilishga yo‘naltirishlari lozim. Shu maqsadda, turli mavzularda rasmli hikoyalar o‘qish, bolalarga his-tuyg‘ularni anglash uchun mashqlar o‘tkazish mumkin.

Mashg‘ulot ishlanma: "Men va mening do‘stim"

Maqsad: Bolalarda do‘stlik, hamkorlik va mehr tuyg‘ularini rivojlantirish, o‘zaro hurmat va yordamni o‘rgatish.

Vazifa:

Bolalar o‘rtasida do‘stlik va hamkorlikni shakllantirish.

Ijtimoiy-hissiy ko‘nikmalarni rivojlantirish.

Bolalar o‘rtasidagi muloqotni yaxshilash.

O‘zaro yordam va qo‘llab-quvvatlashni o‘rgatish.

Yosh guruhi:5-6 yosh

Muddat:30-40 daqiqa

Metodlar: Interaktiv metodlar, O‘yin usullari, Rolli o‘yinlar, Kreativ faoliyat (rassomlik, qo‘l mehnati)

Materiallar: Rasmli kartochkalar (do‘stlikni ifodalovchi tasvirlar), Rangli qog‘ozlar, Qalamlar, bo‘yoqlar, O‘yinchoqlar, Yuzni ifodalovchi kartochkalar (baxtli, g‘amgin, xursand), Yumshoq to‘p (bolalar bir-biriga uzatadi)

Mashg‘ulotning borishi:

1. Kirish (5 daqiqa)

Tarbiyachi bolalarni salomlashadi va do‘stlik va hamkorlikning ahamiyati haqida qisqacha gapiradi.

Tarbiyachi bolalarga do‘stlik va hamkorlikning nima ekanligini tushuntiradi: “Do‘stlik - bu bir-birimizni qo‘llab-quvvatlash, yordam berish, birga o‘ynash, bir-birimizni sevish va hurmat qilishdir”.

Bolalar bilan muloqot qilib, “Sizningcha, do‘st bo‘lishning qanday afzalliklari bor?” degan savol bilan boshlanadi.

2. Asosiy qism (20 daqiqa)

“Do‘stlik rasmlari” (10 daqiqa)

Tarbiyachi bolalarga do‘stlik va hamkorlikni ifodalovchi rasmlar taqdim etadi.

Har bir bola o‘z rasmida qanday do‘stlikni tasvirlashi kerakligini tushuntiradi. Bolalar rangli qog‘ozlar va bo‘yoqlar yordamida bir-biriga yordam beradigan yoki birga o‘ynayotgan bolalarning tasvirlarini chizadilar.

Tasvirlar yakunlangach, bolalar o‘z rasmlarini bir-birlariga ko‘rsatib, nima tasvirlanganini tushuntiradilar. Tarbiyachi bolalarga "Do‘stlar bir-biriga qanday yordam beradi?" deb savollar beradi.

“Do‘stlar o‘ynayapti” (10 daqiqa)

Bolalar o‘rtasida rolli o‘yinlar tashkil qilinadi.

Bolalarga bir necha o‘yinchoqlar taqdim etiladi va ular bir-biriga yordam berib, o‘ynashadi. Masalan, bir bola o‘yinchoqni boshqa bolaga berib, “Bu sening o‘yining, endi sen o‘ynashni boshlaysan”, deydi.

Tarbiyachi har bir bola o‘z o‘yinida do‘stlik va hamkorlikni qanday ko‘rsatganini ta'kidlaydi.

“To‘pni o‘tkazish” (10 daqiqa)

Bolalar yumshoq to‘pni bir-biriga uzatadilar, lekin har bir bola to‘pni uzatishdan oldin "Do‘st bo‘lish" yoki "Hamkorlik qilish" haqida bir gap aytishi kerak. Masalan: "Men seni sevaman!", "Keling birgalikda o‘ynaylik!"

Tarbiyachi bolalarga "Sizningcha, do‘stlikda eng muhim narsa nima?" deb so‘raydi va bolalar o‘z fikrlarini aytadilar.

3. Xulosa (5 daqiqa)

Tarbiyachi mashg‘ulot yakunida bolalar bilan qisqacha suhbat o‘tkazadi. "Bugun nima o‘rgandik? Do‘stlik va hamkorlik nima?" deb savol beradi.

Har bir bola o‘z fikrini aytib, mashg‘ulotda o‘rganilgan narsalar haqida qisqacha mulohaza qiladi.

Tarbiyachi bolalarga do‘stlik va hamkorlikning hayotda qanday ahamiyatga ega ekanligini tushuntiradi va bolalarni bir-birini qo‘llab-quvvatlashga, do‘st bo‘lishga undaydi.

Mashg‘ulotning yakunlari:

Bolalar do‘stlik va hamkorlik haqida ko‘proq bilib oldilar.

Ular bir-biriga yordam berishni, o‘zaro muloqot qilishni va qo‘llab-quvvatlashni o‘rgandilar.

Mashg‘ulot orqali bolalarda o‘zaro hurmat, sevgi va mehr tuyg‘ulari mustahkamlandi.

Muhokama: Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, jamoani shakllantirishning o‘ziga xos uslubiy asoslari yo‘q. Bu ishtirokchilarni birlashtirishi va hissiy qulaylik muhitini yaratishi lozim bo‘lgan maxsus tanlangan vazifalar, mashqlar, o‘yinlar to‘plamidir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolalarida jamoaviy munosabatlarni tashkil etishga doir ilmiy-amaliy tajribalarni o‘rganish tarbiyalanuvchilarda jamoaviy ko‘nikmalarni tarkib toptirishda quyidagi jihatlarni hisobga olish lozimligini ko‘rsatdi:

- jamoaviy mashg‘ulotlarda bolalarning yoshga xos xususiyatlarini inobatga olish lozim;
- jamoaviy munosabatlarni tashkil etishda tarbiyalanuvchilar o‘rtasida do‘stlik, bir-biriga yordam berish, hamkorlik sifatlarini shakllantirishga e’tibor qaratish;
- bolalar bilan ochiq chexra va muloyimlik bilan suhbatlashish;
- kattalar (tarbiyachilar, ota-onalar) va bolalarni do‘stona hamkorligini ta’minlash;
- jamoaviy munosabatlarda raqobatlashishga doir mashg‘ulotlarni kamroq o‘tkazish;
- diqqatini jalb qilishga qiynaladigan, tez-tez chalg‘ib qoluvchi bolalar bilan xushmuomala bo‘lish;
- mashg‘ulotlarni tashkil etishda yetarlicha metodik va didaktik ta’minotini ta’minlash;
- o‘yinli mashg‘ulotlarni o‘tkazishda xavfsizlik qoidalariga amal qilish;
- jamoaviy mashg‘ulotlardan o‘zini chetga olib qochuvchi bolalar bilan alohida shug‘ullanish, ularni o‘zini erkin his etishi uchun yaqin insonlarini mashg‘ulotlarda birga ishtirok etishini ta’minlash;
- tarbiyalanuvchilarning xatti-harakatini baholamaslik;
- jamoaviy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishda oila a’zolarining yordamiga suyanish;
- jamoaviy mashg‘ulotlar, ularning mazmuni, turlari, o‘tkazish bosqichlari, jamoaviy munosabatlarni tashkil etishning tashkiliy, didaktik, metodik va pedagogik-psixologik shart-sharoitlari haqida tarbiyachilarga muntazam bilim berish, metodik yordam ko‘rsatish.

Yuqorida bayon etilgan jihatlarni hisobga olish nafaqat jamoaviy mashg‘ulotlarning sifati, samaradorligi, turli-tumanligini ta’minlaydi, balki bolalarda jamoaviy ko‘nikmalar va ijtimoiy fazilatlarni tarkib toptirishga ham ijobiy ta’sir etadi. Syujetli-rolli rivojlanish markazida bolalar faoliyati orqali bolalarda ijtimoiy muhitga moslashuvchanlik ko‘nikmasi rivojlanadi. Shu bilan birgalikda bu markazning jihozlanishi va u yerdagi atributlar bolaning bilish jarayoning rivojlanishiga yordam beradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning olgan bilim ko‘nikma va malakalarining hayotga tadbiq etishning ilk boshqichlaridan biri bu markaz deyishimiz mumkin.

Maktabgacha ta’limning Davlat standartining tarkibiy qismlari ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari; maktabgacha ta’lim tashkilotining davlat o‘quv dasturi; maktabgacha ta’lim tashkilotlarini o‘yinlar to‘plami, o‘yinchoqlar, mebel, jihozlar va boshqa texnik,

reabilitatsiya vositalari bilan jihozlash me’yorlaridan[1] iborat bo‘lib mazkur talablar maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini belgilab beradi.

Xulosalar: Maktabgacha ta’lim muhitida do‘stlik, hamkorlik va mehr tuyg‘ularini rivojlantirish bolalar o‘rtasida ijtimoiy va hissiy ko‘nikmalarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Bolalar o‘zaro do‘stlikni, hamkorlikni va mehrni o‘rganish orqali bir-birlariga nisbatan g‘amxo‘rlik ko‘rsatish, birgalikda ishlash va o‘z hissiyotlarini boshqalarga ifodalashni o‘rganadilar. Bu jarayonlar bolalar o‘rtasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va ijtimoiy-hissiy rivojlanishni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Pedagoglar, tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasidagi samarali hamkorlik, bolalarga do‘stlik, hamkorlik va mehrni rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi. O‘yinlar, amaliy faoliyatlar va suhbatlar bolalar o‘rtasida ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun samarali pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Do‘stlik va hamkorlikni rivojlantirish bolalarda o‘zaro hurmat va empatiya tuyg‘ularini uyg‘otadi, bu esa ular uchun ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi.

Bolalar o‘rtasida bu tuyg‘ularni rivojlantirish nafaqat maktabgacha ta’limning asosiy maqsadlaridan biri, balki ularning kelajakdagi ijtimoiy hayoti va shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N. T. Saidaxmedov – Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
2. X. Yo‘ldoshev – Ilk yoshdagi bolalar psixologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2002.
3. S. S. Usmonov – Maktabgacha ta’lim psixologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2015.
4. Sh. A. Xolmatov – Axloqiy tarbiya asoslari. – T.: O‘zbekiston, 2014.
5. M. X. Turaev – Maktabgacha tarbiya nazariyasi va metodikasi. – T.: O‘qituvchi, 2009.
6. Q. M. To‘xtaxodjayev – Pedagogik mahorat. – T.: Iqtisod-moliya, 2018.
7. M. Jo‘raev – Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot madaniyatini shakllantirish. – T.: Fan, 2020.
8. “Maktabgacha ta’lim” jurnalining maxsus sonlari (2019–2024 yillar)

ONA TILI DARSLARIDA MODELLASHTIRISH METODI

Xakimova Dilorom Ikromovna,
Navoiy viloyati PMM metodisti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta’lim va tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari, modellashtirish metodidan foydalanish, axborot uzatuvchi modellarning shakllari, ona tili darslarida modellashtirish metodidan fanlararo integratsiyada foydalanish masalalari o‘z aksini topgan.*

Аннотация. *В данной статье отражены преимущества использования педагогических технологий в процессе обучения и воспитания. Рассматриваются применение метода моделирования, формы моделей передачи информации, а также вопросы использования метода моделирования на уроках родного языка в контексте межпредметной интеграции.*

[1] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-son Qarori.

Annotation. *This article highlights the advantages of using pedagogical technologies in the process of education and upbringing. It discusses the application of the modeling method, the forms of information-transmitting models, and the use of the modeling method in mother tongue lessons within the context of interdisciplinary integration.*

Kalit so‘zlar: *Modellashtirish, model, grafik va belgili modellar, integratsiya, diagrammalar, jadvallar, xaritalar.*

Ключевые слова: *Моделирование, модель, графические и символьные модели, интеграция, диаграммы, таблицы, карты.*

Keywords: *Modeling, model, graphical and symbolic models, integration, diagrams, tables, maps.*

So‘nggi yillarda mamlakatimizda boshqa sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim sohasida ham yangi islohotlar joriy etilmoqda. Islohotlardan ko‘zlangan maqsad shuki, ta’lim sifatini oshirish, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirishdir. Qaysi sohada bo‘lmasin, inson egallangan bilimlarini, nazariy ilmini o‘z hayotida amaliy maqsadda texnologiyalardan foydalanib tadbiq etadi.

Texnologiya (yunoncha techne – san’at, mohirlik, uquv) har bir sohada bo‘ladi, shu jumladan, ta’lim sohasida ham. Ta’lim va tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi uchun o‘ziga xos afzalliklari bor. Pedagogik texnologiyalar – pedagogik jarayonni yangicha boshqarish va tashkil etish mexanizmidir.

Biz bilamizki, PISA xalqaro tadqiqoti o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik, tabiiy-ilmiy fanlar savodxonligi yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi. Shini ta’kidlagan holda shuni aytish kerakki, har bir yo‘nalishda axborotli ma’lumotlarning matn shaklidagi ko‘rinishlari mavjud. O‘qish savodxonligi juda muhim jarayon bo‘lib, u matn shaklida berilgan ma’lumotlarni tushuna olishi va ularga reaksiya bera olish ko‘nikmasini, o‘qigan ma'lumotlaridan hayotiy vaziyatlarda foydalana olish, bilim va imkoniyatlarini oshira olish ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhim omili ekanligini anglash mumkin. Modelli matnlar bilan ishlash shaxsning turli hayotiy vaziyatlar va masalalar ustida matematik mulohaza yuritish, berilgan muammoni matematika yordamida ifodalay olish, muammoni yechishda matematikani qo‘llay olish va olingan natijalardan muammoning yechimini talqin qilish imkoniyatini beradi. Shuningdek, matnlardagi modellar hayotning turli sohalarida duch kelishi mumkin bo‘lgan vaziyatlarni matematik savodxonlikka tayanib tahlil qilinishida muhimligi aniq.

O‘qish savodxonligi yo‘nalishida axborot uzatuvchi modellarning qo‘llanilishi, ya’ni matnning mazmun-mohiyatini yoritib berishga mo‘ljallangan diagrammalar, rasmlar, kartalar, grafik va jadvallar o‘quvchida berilgan matnni tushunishi, mazmuni haqida kreativ va tanqidiy fikr yurita olishi, mulohaza yuritishi, o‘qiganlari haqida o‘z fikrini bera olishi kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Bunda kreativlik juda muhim Kreativlik bu noodatiy fikr yuritish, yangi g‘oyalarni o‘ylab topish usulidir.

Pedagogik texnologiyada umumiy pedagogik metodlar faol qo‘llaniladi. Shulardan biri modellashtirish metodidir. Matematik model – matematik timsollar, belgilar va hodisalar sinfining taxminan namunasi, bayoni. O‘qitishning interfaol shakl va metodlarida bu yondashuv ancha zamonaviy, qulay va samarali hisoblanadi. Ta’lim jarayonida modellashtirish metodidan foydalanish natijasida o‘quvchi faoliyatining umumiy mazmunini yorituvchi model yaratiladi. Model o‘ziga xos matn, jadval, formula, fotosurat, sxema, loyiha, tasviriy ifoda, xarita, diagramma kabi shakllarda

bo‘ladi. Ta’lim jarayonida amalga oshirilishi zarur deb belgilangan vazifalarning yechimini topishda qo‘llaniladigan modellashtirish metodi muhim ahamiyatga ega.

Modellar qanday maqsadga xizmat qilishiga ko‘ra moddiy ko‘rishga ega va axborot uzatuvchi modellar guruhiga ajratiladi. Axborot uzatuvchi modellarning grafik va belgili modellar kabi ko‘rinishlari hozirgi XXI asr ko‘nikmalarini o‘zida mujassamlashtirishi lozim bo‘lgan soha mutaxassislariga juda kerakli. Maktab davridanoq o‘quvchilarni yuqoridagi ko‘nikmalarga o‘rgatish davr talabidir. Modellarning turli shakllari mavjud bo‘lib, ular ma’lumotlarni tahlil qilishda samarali va qulay. Grafik (obrazli) modellar rasm, sxema, diagramma, fotosurat kabilar bo‘lsa, belgili modellar infografika, jadvallar, formula, xaritalardir.

Matematik savodxonlik o‘quvchidagi bir qancha ko‘nikmalarni baholaydi. U hodisalarni tavsiflash, tushuntirish va oldindan aytib berish uchun tushunchalar, algoritmlar, faktlar va vositalarni o‘z ichiga oladi. U insonlarga matematikaning olamdagi o‘rnini tushunishga hamda yaratuvchan, qiziquvchan va o‘zini o‘zi tahlil qiladigan XXI asr fuqarolariga zarur bo‘lgan asoslangan hukm va qarorlar qabul qilishga yordam beradi.[1] O‘quvchilarda ijodkorlik, kreativlik, tadqiqotchilik va tahlil qilish, muammoni tavsiflash, ma’lumotlardan foydalanish, tizimli fikrlash, muloqot qilish,xulosa chiqarish, mulohaza yuritish, anglash kabi ko‘nikmalar rivojlanadi.

Ko‘rinib turibdiki, XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan 4 K modeli talablari o‘z-o‘zidan amalga oshiriladi. O‘quvchilarining ona tili darslarida integratsiyalash holda ta’lim olishlarida modellashtirish metodi yordam beradi. Bunda o‘quvchilar ona tili, matematika, tabiiy fanlar, tasviriy san’at, tarbiya, tarix fanlariga oid bilimlarini yuzaga chiqarish, mustahkamlash, qiyoslash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

7-sinf ona tili darsligidagi diagrammalar, jadvallar, xaritalar o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishida qulay usullardan biridir. Masalan, “Ijtimoiy tarmoqlar” mavzusida berilgan quyidagi topshiriq yuzasidan ta’lim oluvchini yo‘naltirish yo‘llarini aniq qilib belgilab olish muhimdir.

Avvalo, o‘quvchilar diagrammadagi ma’lumot bilan tanishadilar, so‘ng ularning tahlilini qilish uchun mushohada yuritadilar, ya’ni necha xil yangiliklarga qiziqish berilganligi, ularning ko‘rsatkichlari necha foizligi, bir-biridan qancha farq qilishi, farq qilish sabablari va xulosalari aniqlanadi. Shundan keyin axborot uzatuvchi modeldan foydalangan holda og‘zaki matn tuzishlari yoki yozma matn tuzishlari mumkin. Bunda o‘quvchi diagramma bilan ishlaydi, ma’lumot oladi, qiyoslaydi, tahlil qiladi,xulosa chiqaradi va axborot beruvchi yozma matn tuzadi.

[1] “PISA” XALQARO DASTURIDA MATEMATIK SAVODXONLIK

Dilfuza Meliyevna Maxmudova, TVCHDPI, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Topshiriqning ketma-ket bajarilishi quyidagicha bo‘lishi mumkin.

1. Ma’lumot qanday shaklda berilgan? (diagramma)
2. O‘zbekistonda ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining yangiliklarga qiziqishlari qanday ko‘rinishlarda? (muntazam ravishda yangiliklarni kuzatuvchilar,yangilik saytlaridagi ayrim sahifalardan foydalanuvchilar, tasodifiy kelgan xabarni ochib ko‘ruvchilar, do‘stlardan kelgan xabarni ochib ko‘ruvchilar,biror mavzuga doir yangilik izlovchilar)
3. O‘zbekistonda ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining yangiliklarga qiziqish ko‘rsatkichlari necha foizni tashkil etadi?

-muntazam ravishda yangiliklarni kuzatuvchilar-87%

-yangilik saytlaridagi ayrim sahifalardan foydalanuvchilar-83%

- tasodifiy kelgan xabarni ochib ko‘ruvchilar-72%

- do‘stlardan kelgan xabarni ochib ko‘ruvchilar-66%

-biror mavzuga doir yangilik izlovchilar-52%)

4. Bu ma’lumotlarni bir-biriga qiyoslang.

muntazam ravishda yangiliklarni kuzatuvchilar yangilik saytlaridagi ayrim sahifalardan foydalanuvchilardan 4% ko‘p; tasodifiy kelgan xabarni ochib ko‘ruvchilar bilan do‘stlardan kelgan xabarni ochib ko‘ruvchilarning farqi 6% va h.)

5. Siz qaysi toifaga kirasiz? Nega?
6. Shu kabi ma’lumotlarni ketma-ketlikda og‘zaki bayon eting.
7. Matematik qanday terminlardan foydalandingiz?
8. Diagramma orqali nima haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘ldingiz?

Shu kabi topshiriqlar ustida ishlashlari maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ko‘rinib turibdiki, o‘quvchilar ona tili faniga tegishli gap tuzish, qo‘shimchalarni, so‘zlarni o‘rinli qo‘llash, fikrni izchil davom ettirish malakasiga ega bo‘lsa, matematika faniga tegishli diagramma bilan ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘ladi, tabiiy fanga tegishli ijtimoiy munosabatlar (zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish)ni tahlil qiladilar, tarix faniga bog‘lab qadimgi axborot almashish usullari haqida bilib oladilar.

Xarita ko‘rinishidagi modellar, ayniqsa, o‘quvchilar uchun ham qiziqarli, ham juda foydali. 7- sinf ona tili darsligidagi “Turon yo‘lbarsi” mavzusida berilgan xaritaning afzalligi u bilan qay tarzda ishlashga bog‘liq. Bunda o‘quvchilarda insoniyat oldidagi ekologik muammolar yoritilgan matn mazmunini anglash, xulosa chiqarish, muhokama matnini yaratish kabi ko‘nikmalarni xaritali savol asosida shakllantirish mumkin.

Bu xaritali savol orqali o‘quvchi yozuvsiz xarita bilan ishlashni, faktlarni qiyoslashni, farqning sababi va oqibatlarini, yechim uchun taklif-mulohazalarini bildirishni, hudud haqidagi qo‘shimcha ma’lumotlarni berishni o‘rganadi. Yuqoridagi tavsiyalar asosida o‘qituvchilarning darsni samarali tashkil qilishlariga ko‘mak beradi. Chunki XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga oid 4K yondashuv aynan shunday modellashtirish orqali dunyoning rivojlangan davlatlarida ta'lim-tarbiya jarayonining natijasini qiyosiy taqqoslash, o‘quvchilar bilimining rivojlanish dinamikasini hamda ta’lim sifatini muntazam tahlil qilib borish maqsadida xalqaro tadqiqotlar takomillashib bormoqda.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish quyidagi qulayliklarga asos bo‘ladi:

- yangicha yondashuv orqali ta’limiy, pedagogik, ijtimoiy faoliyat o‘zgaradi;
- o‘qituvchi va o‘quvchi ishtirokidagi jarayon samarali faoliyat ko‘rinishiga keladi;

- ilmiy ma’lumotlarni amaliyotga bog‘lab asoslash va tahlil qilish, qo‘llash, xulosa chiqarish imkoniyati vujudga keladi;
- ta’lim resurslaridan foydalanish hajmi oshadi;
- pedagogik muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish yo‘llari ochiladi .

Pedagogik jarayonni qanday tashkil qilish, jarayon samaradorligini oshirish har bir pedagogdan mahorat, o‘zgacha yondashuv hamda pedagogik texnologiyadan o‘rinli, samarali foydalanishini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmon
2. Ona tili, 7-sinf uchun darslik, K. M. Mavlonova. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. –224 b
3. https://nces.ed.gov/surveys/pisa/
4. “PISA” xalqaro dasturida matematik savodxonlik, Dilfuza Meliyevna Maxmudova, TVCHDPI, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Marufova Munira Egamkulovna,
Samarkand pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik diagnostikadan foydalanish asoslari ochib berilgan.*

Annotation: *The basics of using pedagogical diagnostic software in preschool education are explained*

Аннотация: *Изложены основы исползования педагогических диагностических программ в дошколном образовании.*

Tayanch so‘zlar: *ta’lim, tarbiya, pedagogik diagnostika, tadqiqotlar, axborot-kommunikativ texnologiyalar ,rivojlantirish.*

Ключевые слова: *образование, педагогическая диагностика, исследования, информасионные и коммуникасионные технологии, развитие.*

Keywords: *education, pedagogical diagnostics, research, information and communication technologies, development*

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik diagnostika funksional imkoniyatlariga ko‘ra quyidagicha farqlanadi:

1)shart-sharoit bilan bog‘liq diagnostika (ta’limiy muhitni o‘zgartirishni ta’minlovchi; ijtimoiy-madaniy shart-sharoit va boshqalar)ni ta’lim jarayoniga tatbiq etishni aniqlash;

2)mahsulot ko‘rinishidagi innovatsiyalar (pedagogik vositalar, loyihalar, texnologiyalar)ni joriy qilish darajasini va ularning natijalarini tashxislash.

3) boshqaruvga doir yangiliklarni kiritish darajasini o‘rganish va ularni tashxislash.

Ta’lim jarayonida pedagogik diagnostika ta’limiy faoliyatni tahlil etish va o‘zgarishlarga ehtiyojni aniqlash; yangiliklarni baholash va tanlab olish;

bo‘lajak ko‘zda tutilgan ta’limiy tizimni loyihalashni o‘rganish; yangiliklarni qo‘llash darajasini aniqlash; natijalarni tahlil etish va baholashga qaratilishi lozim. Shu

bilan birga pedagogik diagnostika turli darajada - alohida pedagog yoki tarbiyalanuvchi faoliyatini tashxislaydi. Bunda:

a) faoliyatli: motivli maqsad, vazifalar, mazmun, shakl, metodlarni qo‘llash natijasida qo‘lga kiritiladigan samara tashxislanadi;

b)sub'yektivli: ta'lim tashkilotining barcha sub'yektlari – pedagoglar, bolalar, ota-onalar, metodistlar, konsultantlar, ekspertlar, ta'limni boshqarish organlari xodimlari, attestatsiya komissiyasining faoliyati tashxislanadi;

v)darajali; xalqaro, respublika, viloyat, tuman, shaxar, talim

tashkiloti darajasidagi pedagogik faoliyat sub'yektlarining o‘zaro hamkorligi darajasi tashxislanadi;

g)mazmunli; ta'lim-tarbiya ishlari, o‘quv-tarbiya jarayonini

tashkil etish darajasi, ta'lim tashkilotini boshqarishga doir yangiliklarni

ishlab chiqish va o‘zlashtirish holati baholanadi;

d)boshqaruvga doir faoliyatning ta'lim tashkilotidagi muammolarini aniqlash, ularning qamrovlik darajasi kvalimetrik o‘lchanadi.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlangan, jismonan sog‘lom, aqlan yetuk va ma'naviy jihatdan shakllangan etib voyaga yetkazish ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida talqin qilinmoqda. Shulardan kelib chiqib, 2017 yil mamlakatimizda maktabgacha ta'lim sohasida Davlat talablari yaratildi. Mazkur talablar O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari bo‘lib, ular O‘zbekiston Respublikasining “Ta'lim to‘g‘risida”gi Qonun, Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ta'lim va tarbiya berish, maktab ta'limiga tayyorlash bo‘yicha davlat talablari belgilandi.

Maktabgacha ta'lim tizimining qayta tashkil etilishi – bu maktabgacha ta'lim tashkilotiga ko‘proq mos keluvchi tizimni yaratish bilan bog‘liq holda qaraladi. Demak, maktabgacha ta'lim tashkiloti bola ta'lim-tarbiyasida davlatning asosiy talablarini qondira oladigan tashkilot sifatida qabul qilinib, birinchidan, yangi turdagi Davlat talablarining vazifalari takomillashtirildi; ikkinchidan, soha va kichik sohalarida farqlandi; uchinchidan, Davlat talablari soha va kichik soha indikatorlariga o‘zgartirishlar kiritildi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o‘quv-tarbiyaviy faoliyat «O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktab y oshidagi bolalarni rivojlantirishga oid davlat talablari» asosida amalga oshiriladi. Davlat talablari tug‘ilgandan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalarning beshta asosiy rivojlanish sohalariga bo‘lingan. Har bir rivojlanish sohasi o‘z o‘rnida kichik sohalarga bo‘lingan bo‘lib, ular har bir yosh guruhiga mos bir nechta talablardan (kutilayotgan rivojlanish ko‘rsatkichlaridan) iborat .

Davlat talablari asosidagi yosh davrlari bosqichlari

№	**Bolaning maktabgacha ta'lim yosh davrlari**	**Bosqichlar**
1	go‘daklik	tug‘ilgandan 1 yoshgacha
2	erta yoshdagi bolalik	1 yoshdan 3 yoshgacha
3	kichik maktabgacha yosh	3 yoshdan 4 yoshgacha
4	katta maktabgacha yosh	5 yoshdan 6 yoshgacha
5	maktabga tayyorlov yoshi	6 yoshdan 7 yoshgacha

Davlat talablari asosidagi yosh davrlari bosqichlarini inobatga olib, biz tadqiqotimizda 5-6, 6-7 yoshli katta maktabgacha yosh va maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarning rivojlanishi va ijtimoiy moslashishini ta'minlovchi shaxsga

yo‘naltirilgan texnologiyalarni takomillashtirishga kirishdik. Buning uchun biz tadqiqotimizda maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining (5-6,6-7 yosh) intellektual, jismoniy, ruhiy, ma’naviy, estetik rivojlanishini baholash mezonlarini yosh davrlariga oid tabaqalashtirishga harakat qildik .

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning rivojlanish ko‘rsatkichlari

Yosh davrlari	**Mezonlar**	**Rivojlanishni baholash indikatorlari**
Katta maktabgacha yosh (5-6 yosh) maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yosh)	Ijtimoiy-hissiy rivojlanish; Men» konsepsiyasi; Hissiyotlar va ularni boshqarish;	yirik motorika; mayda motorika; sensomotorika; sog‘lom turmush tarzi va xavfsizlik
Katta maktabgacha yosh (5-6 yosh) maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yosh)	Bilish jarayonining rivojlanishi;	ijodiy rivojlanish nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari; dunyoni badiiy tasavvur etish; - badiiy-ijodiy qobiliyatlar
katta maktabgacha yosh (5-6 yosh) maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yosh)	Intellektual-anglash malakalari; elementar matematik malakalar; tadqiqiy-bilish va samarali refleksiv faoliyat.	nutq va til; - o‘qish malakalari; - qo‘l barmoqlari mayda motorikasi; dunyoni badiiy tasavvur etish; - badiiy-ijodiy qobiliyatlar.
katta maktabgacha yosh (5-6 yosh) maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yosh)	Jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi	yirik motorika; mayda motorika; sensomotorika; sog‘lom turmush tarzi va xavfsizlik

Jadvalda aks ettirilganidek, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining (5-6,6-7 yosh) intellektual, jismoniy, ruhiy, ma’naviy, estetik rivojlanishini ta’minlashga mo‘ljallangan shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalarini yosh davrlariga oid tabaqalashtirdik va bola rivojlanishining sohalariga oid mezonlarni ishlab chiqdik.

Bunda:

“Ijtimoiy-hissiy rivojlanish” sohasida “Men” konsepsiyasi; hissiyotlar va ularni boshqarish; ijtimoiylashuv, kattalar va tengdoshlar bilan muloqotga e’tibor qaratilgan bo‘lsa, “nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari” sohasida: nutq va til; o‘qish malakalari; qo‘l barmoqlari mayda motorikasiga e’tibor qaratiladi.

Bolaning “Bilish jarayonining rivojlanishi” sohasida: intellektual-anglash malakalari; elementar matematik malakalar; tadqiqiy-bilish va samarali refleksiv faoliyatiga eьtibor qaratilsa, «jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining

shakllanishi»da yirik motorika; mayda motorika; sensomotorika; sog‘lom turmush tarzi va xavfsizlik kabilar inobatga olinadi.

Bolaning "Ijodiy rivojlanish» sohasida dunyoni badiiy tasavvur etish; badiiy-ijodiy qobiliyatlariga e'tibor qaratiladi. Binobarin, Davlat talablarida ta'kidlanishicha, "asosiy sohalarning kichik sohasi rivojlanishning ma'lum bir tomonlarini o‘z ichiga qamrab oladi va ularning aniq bir yo‘nalishini ko‘rsatib beradi. Kutilayotgan natija esa, bolalarda o‘zlashtiriladigan bilim, ko‘nikma va malakalar ko‘rsatkichi bilan belgilanadi.Maktabgacha taьlim tashkilotlarida pedagogik diagnostika vositalari va metodlaridan foydalanib, rivojlanish soxalari kompetensiyalarining shakllanishiga xizmat kiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari" 2018 yil
2. "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturi, 2018 yil
3. Qodirova F. R va boshq. "Maktabgacha pedagogika" T:. 2019 yil
4. Abdullayeva Sh.A., Ro‘ziyeva D.I. Pedagogik diagnostika va korreksiya. - Toshkent: Universitet, 2019. - 288 b.
5. Abdullina O. A. Obщyepedagogicheskaya podgotovka uchitelya v sisteme vьisshego pedagogicheskogo obrazovaniya. - M.: Prosveщyeniye, 1989. – 139 s.

MUSIQA DARSLARIDA INTELLEKTUAL SALOHIYATNI RIVOJLANTIRISHDA LOYIHA METODINING O‘RNI

Turayeva Dilso‘z Ixtiyorovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi metodisti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada musiqa ta'limida intellektual salohiyatni rivojlantirishda loyiha metodining samaradorligi ilmiy tahlil qilingan. Loyiha metodi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, musiqiy savodxonlik va jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, musiqa darslarida innovatsion yondashuv sifatida loyihaviy faoliyatni tashkil etishning afzalliklari va istiqbollari yoritiladi.*

Аннотация*.В данной статье научно проанализирована эффективность проектного метода в развитии интеллектуального потенциала в музыкальном образовании. Показано, что проектный метод способствует развитию у учащихся самостоятельного мышления, творческих способностей, музыкальной грамотности и навыков коллективного взаимодействия. Также раскрываются преимущества и перспективы организации проектной деятельности как инновационного подхода на уроках музыки.*

Abstract *. This article provides a scientific analysis of the effectiveness of the project method in developing intellectual potential in music education. It is shown that the project method contributes to the development of students' independent thinking, creativity, musical literacy, and teamwork skills. The advantages and prospects of organizing project-based activities as an innovative approach in music lessons are also highlighted.*

Kalit so‘zlar:*musiqa ta'limi, loyiha metodi, innovatsion yondashuv, intellektual salohiyat, kreativlik, kompetensiya, ijodkorlik.*

Ключевые слова*: музыкальное образование, метод проектов, инновационный подход, интеллектуальный потенциал, креативность, компетенция, творчество.*

Keywords: *music education, project method, innovative approach, intellectual potential, creativity, competence, artistry.*

Bugungi kunda ta’lim tizimida intellektual salohiyatni rivojlantirish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, musiqa ta’limi nafaqat o‘quvchilarning estetik didini shakllantirish, balki ularning tafakkurini, ijodiy qobiliyatini va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan musiqa darslarida **loyiha metodidan foydalanish** o‘quvchilarda bilimlarni chuqur o‘zlashtirish, mustaqil fikrlash va yangicha yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi. Mazkur maqolada loyiha metodining nazariy asoslari hamda uning musiqiy ta’limdagi qo‘llanish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Zamonaviy sharoitda ta'limning gumanistik falsafasi turli xil texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi, uning maqsadi nafaqat bilimlarni uzatish, balki har bir bolaning ijodiy qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlash, rivojlantirish, o‘stirish, uning mustaqilligini rag‘batlantirishdir. samarali ta'lim faoliyati. Ushbu texnologiyalardan biri loyiha faoliyatidir.

Musiqiy loyiha faoliyati pedagogik yangiliklarni faol izlash va musiqa-ta’lim jarayoniga joriy etish natijasi bo‘ldi. Bugungi kunda u o‘quvchilarga shaxsga yo‘naltirilgan, insonparvar yondashuv g‘oyalariga asoslangan universal pedagogik texnologiya sifatida qaraladi va musiqiy loyiha faoliyatida amalga oshiriladigan loyiha usuli ularning musiqiy-ijodiy rivojlanishi va o‘zini o‘zi belgilashining samarali vositasidir. Hozirgi vaqtda ta'lim loyihalarining quyidagi turlari qo‘llaniladi. O‘yinli - rolli loyihalar, masalan, qo‘shiqlarni dramatizatsiya qilish, bolalar operalarini ishlab chiqarish. O‘quvchilar shaxsini rivojlantirish uchun rolli o‘yin katta ahamiyatga ega: u turli xil rollarni o‘z zimmasiga oladi, empatiya qiladi, odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni boshqarishni boshlaydi va unga xos bo‘lgan ijodiy salohiyatni namoyish etadi. Axborot va tadqiqot loyihalari / tezislar, taqdimotlar/. Masalan, “O‘zbek xalq qo‘shiqlarining turlari”, “Bastakor hayoti va ijodi”, “Bir cholg‘u asbobi tarixi”. Ssenariy loyihalar - maktab yoki alohida sinf uchun darsdan tashqari tadbir (kontsertlar, tanlovlar, mashg‘ulotlar, festivallar va boshqalarni tayyorlash va o‘tkazish). Ijodiy ishlar – tinglangan musiqa asari asosida bepul kompozitsiya, xorijiy estrada qo‘shiqlari matnining adabiy tarjimasi. Nashriyot loyihalari - devor gazetalari, stendlar uchun materiallar. Mualliflik loyihalari - qo‘shiq yozish, romantika. Loyiha faoliyatining o‘ziga xos xususiyati tashkilotning maxsus shaklidir. Loyiha bo‘yicha ishni tashkil qilishda bir nechta shartlarga rioya qilish muhimdir.

1. O‘quvchilarga taklif etilayotgan muammo shunday tuzilganki, o‘quvchilarni bilimning turdosh sohalari va turli axborot manbalaridan faktlarni jalb qilishga yo‘naltiriladi. Sinfdagi barcha o‘quvchilarni ishga jalb qilish, har bir topshiriqni uning tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda taklif qilish kerak.

2. Loyihani amalga oshirish yangi, qo‘shimcha ma'lumotlarni izlash, ushbu ma'lumotlarni muhokama qilish va uni hujjatlashtirish, loyihani amalga oshirish usullarini tanlashni o‘z ichiga oladi (bu chizmalar, qo‘l san'atlari, viktorinalar, taqdimotlar va boshqalar bo‘lishi mumkin). Ba'zi loyihalar uyda mustaqil ravishda ishlab chiqiladi, boshqalari esa o‘qituvchi yordamini talab qiladigan sinfda yaratiladi. Asosiysi, yigitlarning tashabbusini bosmaslik, har qanday g‘oyaga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va "muvaffaqiyat" holatini yaratish. Bundan tashqari, faoliyat mazmuni va usullarini mustaqil tanlash shaxsning hissiy sohasini, uning qobiliyatlarini, moyilligini, qiziqishlarini rivojlantirishga, ijodiy o‘zini o‘zi belgilash tajribasini shakllantirishga yordam beradi.. Agar musiqiy loyiha faoliyatining tuzilishi

haqida gapiradigan bo‘lsak, uni mozaika printsipi bo‘yicha yaratilgan ulkan panel bilan taqqoslash mumkin. O‘quvchilar mustaqil ravishda axborot oladilar va musiqiy loyiha faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va ko‘nikmalarni rivojlantiradilar. Turli fanlar bo‘yicha olingan individual bilimlar va faoliyat usullari yaxlit rasmga "qo‘shiladi". Loyihaning yagona tuzilishida birlashtirilgan ushbu rasmning tafsilotlari yangi semantik tarkibni oladi. Musiqiy loyiha faoliyatini amalga oshirish jarayonida O‘quvchilar o‘zlarining mazmuniga ko‘ra, bir qarashda bir-biridan uzoq bo‘lib ko‘rinadigan mavzular o‘rtasidagi aloqalarni aniqlaydilar. Bunday sharoitlarda talabalarning musiqiy loyiha faoliyati natijasi musiqiy-badiiy loyiha yoki o‘quv xarakteriga ega ijodiy mahsulotdir. Asosiy va qo‘shimcha ta’limning integratsiyasi sharoitida musiqa-loyiha faoliyati o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantirishning yagona modelini yaratish yo‘lida samarali vosita va kuchli katalizatorga aylandi.Bilim olish, ko‘nikma va ko‘nikmalarni rivojlantirish ta'limning yakuniy maqsadi emas, balki o‘quvchining mustaqil musiqiy, badiiy, o‘quv va ilmiy-tadqiqot faoliyatini amalga oshirishi uchun o‘zlashtirishi kerak bo‘lgan vosita bo‘lib, ularning ijodiy o‘zini o‘zi yaratish tajribasiga asoslanadi. - qat'iylik.Loyiha faoliyatidan foydalangan holda, bolalar musiqa san'atining tabiatini, uning ishlash qonuniyatlarini to‘liqroq tushunadilar, shuningdek, musiqiy-badiiy va o‘quv-tadqiqot faoliyatining o‘zaro kirib borishini ta'minlashga yordam beradi.Loyihaga asoslangan ta’lim texnologiyalari muayyan amaliy yoki nazariy ahamiyatga ega bo‘lgan muammoni hal qilishda o‘quvchilar faoliyatini natijalarga qaratadi. Zamonaviy pedagogik tushunchalar tizimli yondashuvga, yagona ta'lim makonini yaratishga qaratilgan. Ikkinchisi turli ta'lim sohalari va tuzilmalari o‘rtasidagi yaqin o‘zaro aloqani nazarda tutadi. Bu dizayn texnologiyasi bizga harakat qilish imkonini beradigan yo‘nalishdir. **Loyiha metodi** pedagogik texnologiya bo‘lib, nafaqat o‘quvchilarning faktik bilimlarini umumlashtirishga, balki ularni o‘z-o‘zini tarbiyalash orqali yangi bilimlarni qo‘llash va o‘zlashtirishga qaratilgan. Maktab o‘quvchilarining muayyan loyihalarni yaratishda faol ishtirok etishi ularga ijtimoiy-madaniy muhitda harakat qilishning yangi usullarini o‘zlashtirish imkoniyatini beradi.Ta'lim loyihasi kognitiv faoliyatni faollashtirish, ijodkorlikni (ijodiy fikrlash), tadqiqot qobiliyatini, jamoada muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish va muayyan shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi. Loyihalar mazmuni o‘quvchilarni individual va jamoaviy faoliyatda san'at va hayotning abadiy mavzularini tushunishga yordam beradi. O‘qituvchining vazifasi - ta'lim loyihalarini amalga oshirish jarayonida kognitiv qiziqishlar, maxsus va umumiy ta'lim ko‘nikmalari va musiqiy va intellektual faoliyat qobiliyatlari, aks ettirish tajribasi, tugallangan loyihani etarli darajada baholash va o‘zini o‘zi qadrlash, tajribani rivojlantirishni ta'minlash. talabalarning ijodiy o‘zini o‘zi belgilash qobiliyati to‘planadi. O‘qituvchi nafaqat o‘quvchilarni o‘rganishga yordam beradi, ularning kognitiv faoliyatini yo‘naltiradi, ma'lumot olish, bilim va tajribaga ega bo‘lish yo‘llarini taklif qiladi, mustaqil maslahatchi sifatida ishlaydi. Talabalar o‘z maqsadlariga erishish uchun faoliyat usullari va turlarini tanlashda erkindirlar. Ular passiv ortiqcha emas, balki jarayonning faol ishtirokchilaridir. Konstruktiv tanqidiy fikrlash shakllantirilmoqda, uni o‘qitishning odatiy sinf shaklida o‘qitish qiyin. Loyihani himoya qilish ham individual, ham jamoaviy ijodiy faoliyat shaklida amalga oshirilishi mumkin: jamoaviy tanlovlar, musiqiy ring, ota-onalar uchun har tomonlama ta'lim, musiqiy chiqish (teatrizatsiya), spektakl, san'at festivali va boshqalar.Talabalar loyihasini baholashning asosiy mezonlari quyidagilar bo‘lishi mumkin. Mavzu va taklif etilayotgan yechimlarning

dolzarbligi, ishning amaliy yo‘nalishi va ahamiyati, mavzuning to‘liqligi va izchilligi, uning to‘liqligi, xulosalar chiqarish va umumlashtirish qobiliyati, mulohaza yuritishning mustaqilligi, loyiha ishtirokchilarining ijodkorlik darajasi, mavzuning o‘ziga xosligi, yondashuvlari, yechimlari o‘z nuqtai nazarini bahslasha olish. Loyihaning badiiy dizayni (musiqiy asarlar, slaydlar, chizmalar tanlash; albomlar, stendlar, gazetalar, fotosuratlar, videolar tayyorlash; loyiha himoyasini adabiy va sahna ko‘rinishida qo‘llab-quvvatlash). Loyiha usulini amalda qo‘llash musiqa o‘qituvchisining pozitsiyasini o‘zgartirishga olib keladi. U tayyor bilimlarni tashuvchidan o‘z o‘quvchilarining kognitiv faoliyati tashkilotchisiga aylanadi. Sinfdagi psixologik iqlim ham o‘zgarmoqda, chunki o‘qituvchi o‘zining o‘quv-tarbiyaviy ishlarini va talabalarning ishini talabalarning turli xil mustaqil faoliyatiga, tadqiqot, izlanish va ijodiy xarakterdagi faoliyatning ustuvorligiga yo‘naltirishi kerak. Shunday qilib, musiqa-loyiha faoliyati universal pedagogik texnologiya sifatida nafaqat musiqa va san'at ta'limi sifatini oshirishga yordam beradi, balki ta'limning turli yo‘nalishlari mazmunini ularning yaqin munosabatlarida o‘zlashtirishning samarali vositasi va ijodiy o‘z-o‘zini rivojlantirish omili bo‘lib xizmat qiladi. -maktab o‘quvchilarini aniqlash; maktab ta’limida musiqiy-pedagogik jarayonning integral tendentsiyalarini kuchaytiradi, uning ortiqcha so‘zlashuvi, rasmiylashtirilishini bartaraf etishga yordam beradi va shu bilan tizim rivojiga yangi sur’at olib keladi. Boshlang‘ich maktab yoshining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, boshlang‘ich maktabda quyidagilar muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin: natijalarni taqdim etishda eng erkin va noan'anaviy yondashuvni o‘z ichiga olgan ijodiy loyihalar: teatrlashtirilgan tomoshalar, musiqiy o‘yinlar, musiqa san'ati asarlari va boshqalar. Loyiha faoliyati mahsuloti (ijodiy mahsulot) quyidagilardir: chizmalar ko‘rgazmalari, gazetalar, shovqin asboblari, bayramlar, musiqiy rasmlar, ertaklar. Shuni ta'kidlash kerakki, boshlang‘ich maktablarda loyiha faoliyati bevosita o‘qituvchi yoki ota-onalarning rahbarligi ostida amalga oshiriladi, bolalar esa ta'lim faoliyatining bir qismi sifatida o‘z g‘oyalarini amalga oshiradilar, tadqiqotlar olib boradilar, umumlashtiradilar va olingan natijalarni taqdim etadilar. Loyiha yoki tadqiqot muammosi o‘quvchilarning kognitiv qiziqishlari sohasida bo‘lishi va ularning proksimal rivojlanish zonasida bo‘lishi kerak. Misol: "Quvnoq musiqachi" ni qo‘shiq mazmuniga o‘rganish bosqichida bolalar o‘zlarining "Animatsion film" loyihasini yaratadilar. Bolalarga qo‘shiqning ma'lum bir misrasi uchun rasm chizish vazifasi beriladi, sinfda bolalar rasmlar takrorlanmasligi uchun kim nima chizishini muhokama qiladilar. (Diskda qo‘shiqning taqdimoti mavjud). Natijada taqdimot paytida qo‘shiq kuylanadi. Mavzu: “Musiqa asboblari”. "Ekskursiya - musiqa asboblari mamlakatiga sayohat" loyihasi, bu erda bir guruh bolalar asboblar haqida qisqacha ma'ruzalar tayyorlaydilar va rasmlarni ko‘rsatuvchi qo‘llanmalar sifatida ishlaydilar. Boshqa bir guruh musiqachilar sifatida ishlaydi va shovqinli asboblarda qisqa improvizatsiya qiladi (bolalar asboblarni o‘zlari yasashadi). Natijada, bolalar asboblar bilan passiv emas, balki faol tanishadilar: ular kerakli va qiziqarli ma'lumotlarni topishni, eng yaxshi qo‘llanmani tanlashni, shuningdek, uyda o‘zlari yasagan shovqinli asboblarni chalishni o‘rganadilar. Shuningdek, dars davomida bolalar o‘zlari mavjud materiallardan oddiy shovqin asboblarini yasashadi. Ishlatilgan: bankalar, qutilar, loviya, guruch, no‘xat, turli xil boncuklar va boshqalar. Shovqinli asboblarni chalishni o‘rganish jarayonida eshitish tushunchalari, ritm, tembr va dinamika hissi yaxshi shakllanadi. Bola o‘z harakatlarida, e'tiborida va tashkilotida mustaqillikni rivojlantiradi. Shovqinli asboblar orkestr o‘yini bo‘lib, u erda tasavvur, improvizatsiya

va ijodkorlik uchun joy mavjud. Orkestrda o‘ynash bolalarning idrokini faollashtiradi, ularni ijodiy jarayonga daxldor his qilishiga yordam beradi va maktab o‘quvchilarida katta qiziqish uyg‘otadi. Faoliyatning bu turi shogirdlarimda zavq, shodlik, har kimda o‘z kuchini sinab ko‘rish istagini uyg‘otayotganini ko‘rib, ko‘pincha bu faoliyatdan umumiy musiqiy va ijodiy rivojlanish uchun foydalanaman. “Simfonik orkestr asboblari” mavzusidan oldin o‘quvchilarga “Simfonik orkestr” loyihasini taklif qildik. Loyihaning qisqacha mazmuni-“vokal” va “instrumental” musiqa tushunchalarini mustahkamlash. Orkestrni aniqlang. Bolalarning simfonik orkestr guruhlari xususiyatlari va xususiyatlari haqidagi bilimlarini boyitish. Cholg‘u asboblarining kelib chiqishi haqidagi afsonalarni aytib bering. Bolalarning so‘z boyligini musiqiy atamalar bilan boyitish. Simfonik orkestrning joylashuvi bilan tanishtiring. Bolalarning musiqiy tajribalarini kengaytirish. Musiqaga hissiy sezgirlikni rivojlantirish. Loyiha natijalari- bolalarda kognitiv qiziqishni rivojlantirish, musiqa haqidagi tasavvurlarini kengaytirish. Klassik musiqaning musiqiy asarlariga ijobiy-emotsional va ongli munosabat. Musiqani idrok etishga, unda ifodalangan his-tuyg‘ularga va kayfiyatlarga emotsional javob berishga tayyorlik. Har bir bolani ijodiy faoliyatga jalb qilish.Bolalarda musiqa asboblarining xilma-xilligi haqidagi tushunchalarini shakllantirish. Barcha loyihalarning asosiy natijasi: musiqiy shaxsni rivojlantirish: fikrlash, musiqiy qobiliyatlari rivojlangan, ijodiy, mustaqil, musiqiy mahoratga ega, mehr va rahm-shafqatni yo‘qotmagan. Loyiha har doim o‘quvchiga mustaqil ravishda o‘rganish imkoniyatini beradi. Loyiha faoliyati san'at sohasidagi faoliyat ko‘lamini kengaytirish imkoniyatini beradi. Loyiha faoliyati o‘quv jarayonini diversifikatsiya qilishga yordam beradi, kichik maktab o‘quvchilari uchun o‘rganilayotgan materialga bevosita qiziqish uyg‘otadi yoki o‘rta maktab o‘quvchilari uchun o‘quv faoliyatini tashkil etish shakliga aylanadi. Dizayn va tadqiqot faoliyati o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi birgalikdagi ishlarni o‘z ichiga oladi, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini, qidiruv va tadqiqot faoliyatini, o‘quvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga yordam beradi. Loyiha ustida ishlash jarayonida, qoida tariqasida, katta hajmdagi axborot materiallari qayta ishlanadi va umumlashtiriladi. Yigitlar nafaqat kitob, gazeta va jurnallardan, balki Internet manbalaridan ham foydalanadilar. Loyihaga sinfdagi barcha o‘quvchilar jalb qilingan bo‘lib, bu fan bo‘yicha yuqori sifatli bilim olishga hissa qo‘shadi. Loyiha faoliyati jarayonida quyidagi umumiy ta'lim ko‘nikmalari shakllanadi. Musiqa ta’limida loyiha metodidan foydalanish o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Bu metod nafaqat musiqiy bilim va ko‘nikmalarni chuqurlashtiradi, balki ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va jamoaviy hamkorlikni ham shakllantiradi. Kelgusida loyiha metodini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish musiqiy ta’lim samaradorligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonova, X. (2020). *Ta’limda loyiha metodining samaradorligi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Jo‘rayev, A. (2019). *Musiqa ta’limi jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Xudoyberdiyeva, M. (2021). *Musiqa darslarida ijodkorlikni rivojlantirish yo‘llari*. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
4. Polat, E. S. (2010). *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования*. Moskva: Akademiya.
5. Барбара, В. (2018). *Инновационные методы в музыкальном образовании*. Moskva: Akademiya

MUSIQA DARSLARIDA RAQAMLI TEHNALOGIYALARNING O‘RNI

Xudoynazarov Dilshodbek Obidjon o‘g‘li,
Sirdaryo viloyat PMM metodisti

Annotatsiya: *Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli vositalardan samarali foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Xususan, interaktiv platformalar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning mustaqil fikrlash va faol ishtirokini rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu kabi ilg‘or platformalardan biri sifatida Learningapps.org platformasi ta’lim sohasida keng qo‘llanilmoqda.*

Kalit so‘zlar: *Learningapps.org, apps, video, audio, interfeys, platforma.*

Learningapps.org platformasi – bu o‘quv mashg‘ulotlarini interaktiv shaklda tashkil qilishga mo‘ljallangan bepul veb-platforma bo‘lib, u o‘qituvchilar, o‘quvchilar hamda mustaqil o‘rganayotgan foydalanuvchilar uchun ko‘plab qulayliklarni taqdim etadi. Ushbu platforma 2011-yilda Germaniyaning Bern universiteti tomonidan ishlab chiqilgan va bugungi kunda dunyo bo‘ylab turli ta’lim muassasalarida faol qo‘llanmoqda.

Saytning asosiy maqsadi – o‘quv jarayonida foydalaniladigan interaktiv topshiriqlarni (apps) yaratish, saqlash, ulashish va ularni o‘quvchilarga topshirish orqali darslarning sifatini oshirishdir. Bu topshiriqlar vizual va audio komponentlarga boy bo‘lib, o‘quvchilarning eshitish, ko‘rish, fikrlash va yodlash kabi kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Platformaning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- O‘quvchilar matn, rasm, video va audio orqali berilgan topshiriqlarni yechish orqali darsda faol ishtirok etadilar.
- Har bir foydalanuvchi o‘z faniga mos, turli darajadagi topshiriqlarni mustaqil ravishda yaratishi mumkin.
- Platforma bir nechta tillarda ishlaydi, jumladan, ingliz, rus, nemis, fransuz va boshqa tillar mavjud. Hozirda o‘zbek tilidagi interfeys mavjud bo‘lmasa-da, o‘zbek tilida kontent yaratish imkoniyati to‘liq mavjud.
- Foydalanuvchi uchun qulay interfeys, oson ro‘yxatdan o‘tish jarayoni va topshiriq yaratish bo‘yicha ko‘rsatmalar mavjud.
- Saytda fanlar bo‘yicha minglab tayyor mashqlar mavjud bo‘lib, ularni bevosita dars jarayonida ishlatish yoki o‘zgartirish mumkin.
- Learningapps.org sayti nafaqat o‘qituvchilar uchun, balki o‘quvchilarning mustaqil o‘qish jarayonini tashkil etishda ham samarali platforma hisoblanadi. O‘qituvchi tomonidan berilgan havola orqali o‘quvchilar istalgan qurilmada (kompyuter, planshet, smartfon) o‘zlariga topshiriqlarni mustaqil ravishda bajarishlari mumkin.

Shuningdek, platformaning eng muhim jihatlaridan biri bu uning ixtiyoriylik asosida ishlashi va foydalanuvchilarga hech qanday majburiy to‘lovlarsiz xizmat ko‘rsatishidir. Bu esa uni keng ommaga qulay qiladi va barcha darajadagi ta’lim muassasalari uchun ochiq platforma sifatida xizmat qiladi.

Learningapps.org platformasining ta’lim jarayonidagi o‘rni

Zamonaviy ta’lim jarayoni an’anaviy usullardan interaktiv, raqamli va ijodiy yondashuvlarga tobora o‘tayotgani kuzatilmoqda. Bu jarayonda o‘quvchilarni darsga faol jalb etish, ularning mustaqil fikrlash va bilimlarni mustahkamlash qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan Learningapps.org

platformasi ta’lim jarayonida innovatsion vosita sifatida alohida o‘rin egallaydi. Learningapps.org platformasi orqali tuziladigan topshiriqlar o‘quvchilarning faol ishtirokini talab qiladi. Bu topshiriqlar an’anaviy testlar shaklida emas, balki turli interaktiv shakllarda taqdim etiladi – juftliklarni topish, bo‘sh joylarni to‘ldirish, krossvord yechish, video asosida savollarga javob berish va boshqalar. Bu esa o‘quvchini faol fikrlash, izlanish va xotirani ishga solishga undaydi.

Raqamli vositalar orqali tashkil etilgan darslar o‘quvchilar uchun vizual jihatdan jozibador, zamonaviy va interaktiv bo‘lgani sababli ular darsga nisbatan katta qiziqish bilan yondashadilar. Learningapps.org platformasida yaratilgan topshiriqlar aynan shu jihatdan katta ustunlikka ega: rangli interfeys, media vositalar qo‘shish imkoniyati (rasm, audio, video) orqali o‘quvchilarni rag‘batlantirishga xizmat qiladi. O‘quvchilar bilim darajasi, tezligi va qiziqishlariga qarab alohida topshiriqlarni bajara oladilar. O‘qituvchi bir mavzu yuzasidan turli darajadagi topshiriqlarni yaratib, ularni guruh yoki individual tarzda taqdim qilishi mumkin. Bu esa o‘quv jarayonida differensial va individual yondashuvni ta’minlaydi.

Learningapps.org platformasi umumiy o‘rta ta’limdan tortib oliy ta’limgacha bo‘lgan bosqichlarda qo‘llanilishi mumkin. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashda bu platforma juda foydali, chunki ko‘plab topshiriqlar o‘yin elementlari asosida tashkil etilgan bo‘lib, ular dars jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Learningapps.org platformasi har qanday fan uchun moslashtirilgan topshiriqlar yaratish imkonini beradi. Masalan:

- ❖ Ona tili darsida bo‘sh joylarni to‘ldirish yoki gaplarni tuzatish;
- ❖ Matematika darsida raqamli mantiqiy juftliklar;
- ❖ Ingliz tilida tarjima yoki rasmga qarab so‘z tanlash;
- ❖ Musiqa fanida audio fayl asosida kompozitorni aniqlash kabi topshiriqlarni yaratish mumkin.

Platforma orqali o‘qituvchi o‘z topshiriqlarini yaratib, havola ko‘rinishida o‘quvchilarga yuborishi, o‘quvchilar esa uni bajarib, natijalarni ko‘rishi va muhokama qilishi mumkin. Bu jarayon o‘qituvchi-o‘quvchi aloqasini mustahkamlash, darsdan tashqari faoliyatni jonlantirishga xizmat qiladi. Pandemiya davrida Learningapps.org platformasi kabi onlayn vositalarning ahamiyati yanada oshdi. Bu platforma orqali o‘qituvchilar masofaviy darslarni boyitish, nazorat va mustahkamlash topshiriqlarini samarali tarzda taqdim eta oldilar.

LearningApps.org platformasi – zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, o‘quvchilarda ijodkorlikni rivojlantiradi, ularni bilim olish jarayoniga faol jalb etadi, shuningdek, darslarni interaktiv va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Ayniqsa, musiqa, ona tili, tarix, matematika kabi fanlarda bu platformaning o‘rni katta. O‘qituvchilar ushbu vositani doimiy va tizimli ravishda qo‘llasa, ta’lim sifati oshadi va raqamli kompetensiyalar rivojlanadi.

Platforma quyidagi afzalliklarga ega:

- ❖ Interaktiv topshiriqlar turlarining xilma-xilligi (testlar, moslashtirish, to‘ldirish, rasm bilan ishlash, videoga asoslangan topshiriqlar va boshqalar).
- ❖ Tillarni o‘zgartirish imkoniyati va ko‘plab fanlarga moslashtirish qulayligi.
- ❖ O‘quvchilar bilan real vaqtda ishlash va mashqlar natijalarini baholash funksiyasi mavjud.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bu platforma yordamida har bir dars mazmunan boy, texnologik jihatdan zamonaviy va metodik nuqtayi nazardan asosli shaklga ega bo‘ladi. Musiqa darslarida raqamli didaktik vositalardan foydalanish zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylanmoqda. Bunday vositalar o‘quvchilarning musiqaga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularda tinglash, his qilish, eslab qolish, ijodiy fikrlash kabi ko‘nikmalarni samarali shakllantirishga yordam beradi. Ayniqsa, interaktiv platformalar, audiovizual materiallar, onlayn testlar va virtual cholg‘u asboblari orqali o‘quv jarayonini yanada boyitish, har bir o‘quvchining individual o‘zlashtirishiga moslashtirish imkonini beradi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D.Raxmonqulova “Maktabda musiqa darslarini tashkil etish va o‘tkazish metodikasi”. – T.: TDPU, 2020.
2. Axmedov A.A., Jo‘rayev R. **Ta’limda raqamli texnologiyalar –** Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2022.
3. Musiqa va san’at ta’limida innovatsion texnologiyalar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – T.: TDPU, 2021.
4. D.Jonibekov “Didaktik o‘yinlardan foydalanishga mo‘ljallangan pedagogik dasturiy vositalar” Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi, 2025.

Elektron resurslar

1. uz.wikipedia.org
2. Learningapps.org

INGLIZ TILIDA GAPIRISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV MASHQLARDAN FOYDALANISH

Rizayeva Gulasal Mizrob qizi,
BuxDu magistranti, Navoiy viloyat Qiziltepa tumani 2-umumiy o‘rta ta’lim o‘qtuvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqola turli xil o‘quv muhitida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan amaliy strategiyalarga e’tibor qaratib, ingliz tilida gapirishni rivojlantirishning turli usullarini o‘rganadi. Tadqiqot mavjud adabiyotlarni tahlil qiladi, samarali metodologiyalarni taqdim etadi va turli yondashuvlarning natijalarini muhokama qiladi. Maqsad o‘qituvchilar va o‘quvchilarga ingliz tilida gapirish qobiliyatini oshirish bo‘yicha tushunchalarni berishdir.*

Kalit so‘zlar*: Ingliz tilida gapirish qobiliyatlari, tilni rivojlantirish, aloqa strategiyalari, til o‘rganish usullari, ravon gapirish, tilni bilish, og‘zaki muloqot. Ingliz tilida ravon gapirish shaxsiy va professional muloqot uchun zarur bo‘lgan tilni bilishning asosiy tarkibiy qismidir.*

Ingliz tili global lingua franca bo‘lgani uchun, uni samarali gapirish qobiliyati ko‘plab imkoniyatlar uchun eshiklarni ochishi mumkin. Biroq, kuchli nutq qobiliyatlarini rivojlantirish grammatika va so‘z boyligini tushunishdan ko‘proq narsani talab qiladi; bu turli xil til ko‘nikmalarini, shu jumladan tinglash, talaffuz va madaniy ongni birlashtirishni o‘z ichiga oladi.

Ushbu maqola ingliz tilida nutq qobiliyatini rivojlantirishning eng samarali usullarini o‘rganishga qaratilgan. Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va turli yondashuvlarni muhokama qilish orqali ushbu tadqiqot turli darajadagi o‘quvchilar

tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan amaliy strategiyalarni taklif qilishga intiladi.

Og‘zaki ingliz tili ko‘nikmalarini rivojlantirishga amaliyot, suvga cho‘mish va faol o‘rganishni birlashtirgan holda turli usullar orqali murojaat qilish mumkin. Mana ba'zi samarali strategiyalar:

Muntazam Nutq Amaliyoti

- Til almashish bo‘yicha sheriklar: ona tilida so‘zlashuvchilar yoki boshqa o‘quvchilar bilan gaplashishni mashq qilish uchun til hamkorini toping yoki til almashish platformalariga qo‘shiling (masalan, Tandem yoki HelloTalk).

- Suhbat klublari: ingliz tilida so‘zlashadigan klublar yoki guruhlarga shaxsan yoki onlayn tarzda qo‘shiling, bu erda siz muntazam suhbatlar qilishingiz mumkin.

- Rolli o‘yin: kundalik vaziyatlarda ishonchni mustahkamlash uchun umumiy stsenariylarni (masalan, ovqatga buyurtma berish, yo‘l-yo‘riq so‘rash) mashq qiling. Texnologiyadan Foydalanish

- Til o‘rganish ilovalari: Duolingo, Babbel yoki Rosetta Stone kabi nutq qobiliyatiga qaratilgan ilovalardan foydalaning.

- Nutqni aniqlash vositalari: talaffuzni mashq qilish va tezkor fikrmulohazalarni olish uchun Google Translate yoki nutqni aniqlaydigan ilovalar kabi vositalardan foydalaning. Mahalliy tarkibni tinglash

- Podkastlar va Audiokitoblar: turli xil aksanlar va nutq uslublariga ko‘nikish uchun muntazam ravishda inglizcha podkastlarni yoki audiokitoblarni tinglang.

- Filmlar va teleshoular: tinglash va tushunish qobiliyatini oshirish uchun filmlarni yoki teledasturlarni ingliz tilida subtitrsiz (yoki dastlab inglizcha subtitrlar bilan) tomosha qiling. Yozib olish va o‘z-o‘zini baholash

- Gapirayotganingizni yozib oling: turli mavzularda gaplashayotganda ovozingizni yozib oling. Yaxshilash uchun joylarni aniqlash uchun yozuvlarni tinglang.

- Ona Tili bilan Solishtiring: talaffuz, stress va intonatsiyani sozlash uchun yozuvlaringizni ona tili bilan Solishtiring. Ishonch bilan gapirish

- Ommaviy nutq: ishonch va artikulyatsiyani yaxshilash uchun taqdimot qilish yoki Toastmasters klubiga qo‘shilish kabi ommaviy nutq imkoniyatlarida ishtirok eting. - Ingliz tilida o‘ylang: ona tilingizdan tarjima qilish o‘rniga fikringizni ingliz tilida o‘ylashga o‘rgating. Bu ikkilanishni kamaytiradi va ravonlikni yaxshilaydi. Talaffuzni o‘rgatish

- Fonetika amaliyoti: ingliz tilidagi fonetik tovushlarni o‘rganing va ravshanlikni oshirish uchun ularni mashq qiling.

- Talaffuz kamaytirish kurslari: talaffuz kamaytirish darslari olib yoki onlayn darslarda talaffuz tayyorlash qaratilgan quyidagi tushunmoq. Interaktiv faoliyat bilan shug‘ullanish

- Munozaralar va munozaralar: argumentli va ishonarli nutqni mashq qilish uchun turli mavzularda munozaralar yoki guruh muhokamalarida qatnashing.

- Interaktiv til o‘yinlari: so‘z birikmasi o‘yinlari yoki hikoya qilish kabi nutqni o‘z ichiga olgan til o‘yinlarini O‘ynang. Ona tilida so‘zlashuvchilarning fikri

- Repetitorlik mashg‘ulotlari: Real vaqt rejimida konstruktiv fikr bildira oladigan va xatolarni tuzata oladigan ona tili o‘qituvchisi bilan ishlash.

- Tilga cho‘mish: iloji bo‘lsa, ingliz tilida so‘zlashadigan muhitga sho‘ng‘ing, bu erda siz har kuni tildan foydalanishga majbur bo‘lasiz. Izchillik va sabr

- Kundalik mashg‘ulot: har kuni ma'lum bir vaqtni, hatto bir necha daqiqaga bo‘lsa ham, gapirishni mashq qilishga bag‘ishlang.

- Sabr va matonat: ravonlik vaqt talab qilishini tushuning. Muvaffaqiyatingizga sabr qiling va muntazam ravishda mashq qiling. Ushbu usullarni birlashtirish ingliz tilida ravon va ishonchli gapirishdagi muvaffaqiyatingizni tezlashtirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilida gapirish qobiliyatini rivojlantirish ko‘p qirrali yondashuvni talab qiladi. Hech bir usul barcha o‘quvchilarning ehtiyojlarini qondira olmaydi, ammo vazifalarga asoslangan o‘rganish, kommunikativ tillarni o‘qitish, texnologiya integratsiyasi va suvga cho‘mish kombinatsiyasi keng qamrovli til o‘rganish tajribasini yaratishi mumkin. O‘qituvchilar ushbu usullarni o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirishi, ravonlik va aniqlikni hal qiladigan muvozanatli yondashuvni ta’minlashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Johnson, K. E. The Sociocultural Turn and Its Challenges for Second Language Teacher Education. // TESOL Quarterly., – London., 2006.
2. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London., 2001.
3. Galskova, N. D. Theory of learning a foreign language. Language didactics and methods: study guide. Linguistic un-tov and fac. in. spring university ped. study plant / N.D. Galskova, N.I. Gez. – Moscow: Izdatelsky center “Akademiya”, 2006. – 336 p.
4. Салиева З.И. Говорение и его роль в практическом овладении иностранным языком // Проблемы современного образования. – 2015. – №5.

FOTOSINTEZ JARAYONINI O‘QUVCHILARGA YORITIB BERISHDA 5E YONDASHUVINI QO‘LLASH

Safarova A.M.,
Konimex tumani 16-umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘qituvchisi

“Maktabda o‘qitish metodikasi o‘zgarmasa,
ta’lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o‘zgarmaydi!”
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev

Annotatsiya. Maqolada “Fotosintez” jayonini yangi 5E yondashuvi yordamida yoritib berish keltirilgan. O‘quvchilarga mavzuning yetib borishini osonlashtirish; o‘qituvchilarga esa bu modelning qo‘llanilishini mavzu yordamida ko‘rsatish.

Kalit so‘zlar: Engagement-jalb qilish, Exploration – “o‘rganish, Explanation – tushuntirish, Elaboration-mustahkamlash, Evaluation- baholash, fabrika, xomashyo, sintezlash, yetkazib berish, maxsulotlarni saqlash ba’zalari.

Hozirgi shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda ilm fan, texnologiyalarning yangi avlodi shakllanib, suniy intellekt tobora jahon hamjamiyatiga singib bormoqda. Shu qatorda o‘quvchilarimiz ham oldingi an’anviy o‘qitish texnologiyalari ular uchun jo‘l va zerikarli darslarga aylanib qolayapdi. Shu sababli o‘quvchilarga oson, qiziqarli va eslab qolish oson bo‘lishi uchun 7-sinf yangi darsligi V bob 5.1 “Organizmlarning oziqlanishi” mavzusi ichidagi FOTOSINTEZ jarayonini 5E moduli yordamida yoritib beramiz.

1-Engagement - “Jalb qilish”: O‘quvchilarni mavzuga jalb qiladigan savol tashlaymiz.

-Siz o‘simlikni nimaga o‘xshatasiz?

A) fabrika B) mashina C) market (bozor)

Bu savolni o‘quvchilarni biroz fikrlarini jamlab o‘ylashga majbur qiladi. Javoblar eshitilgandan so‘ng fikrlar izohlanadi.

-Mashina bo‘la olmaydi, chunki o‘simlik passiv harakatga ega.

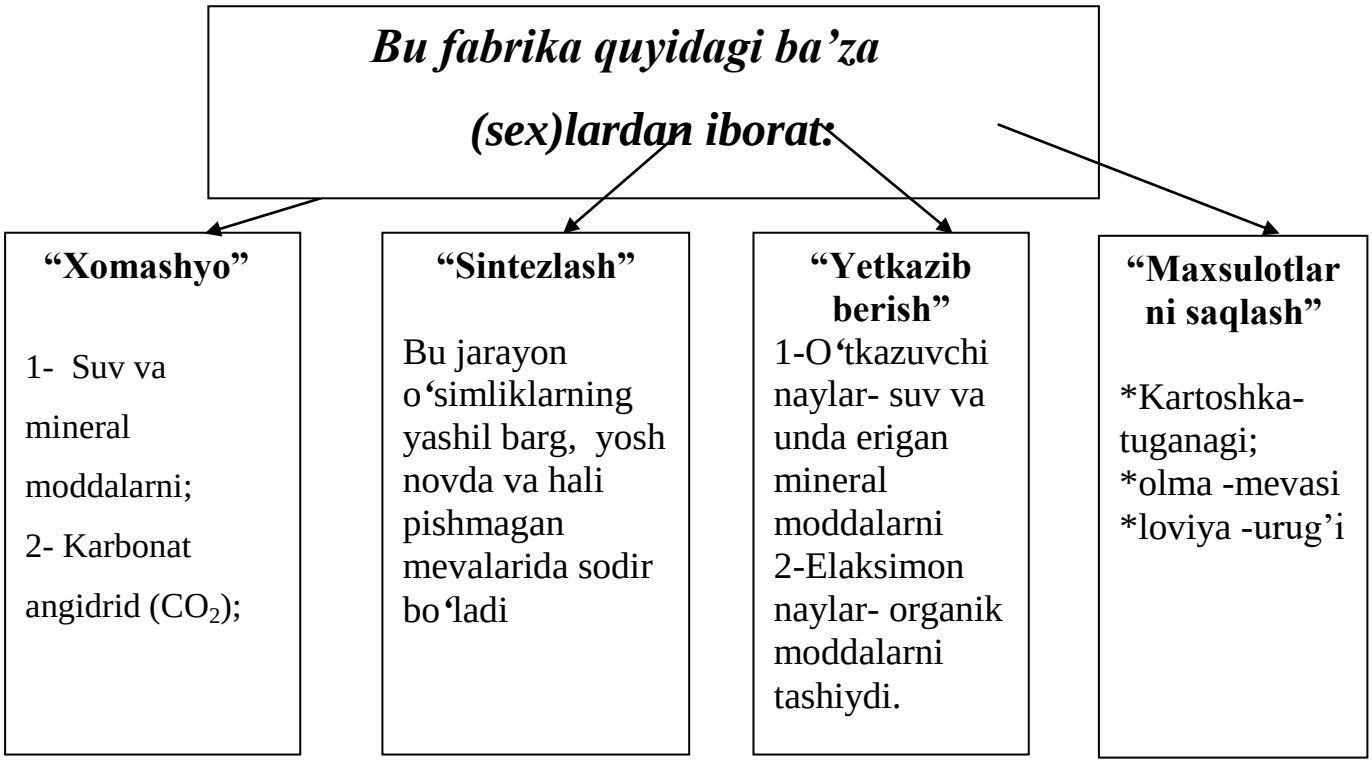
-Market ham emas chunki u yerda tayyor maxsulotlar bo‘ladi, o‘simlik esa o‘zi ozuqa sintezlaydi.

-Fabrika to‘g‘ri fikr! Chunki fabrika ham o‘simliklar singari maxsulot ishlab chiqaradi!

Qadrli o‘quvchilar biz siz bilan bugun ***"Fotosintez"*** fabrikasiga sayohat qilamiz!

2-Exploration – "o‘rganish"

Fotosintez- yunoncha so‘z bo‘lib "***fotos"-yorug‘lik*** va ***"sintez"-qo‘shish,birlashtirish*** degan ma'noni anglatadi. Bunda o‘simliklar quyoshdan keladigan ko‘rinadigan nurlarning **yorug‘lik** energiyasidan foydalanib kimyoviy energiya sintezlaydi va ildizdan qabul qilgan **suvda erigan mineral moddalar** hamda barg og‘izchalari orqali qabul qilgan **CO_2** ni **birlashtirish** orqali organik modda (glyukoza-$C_6H_{12}O_6$) sintezlaydi.

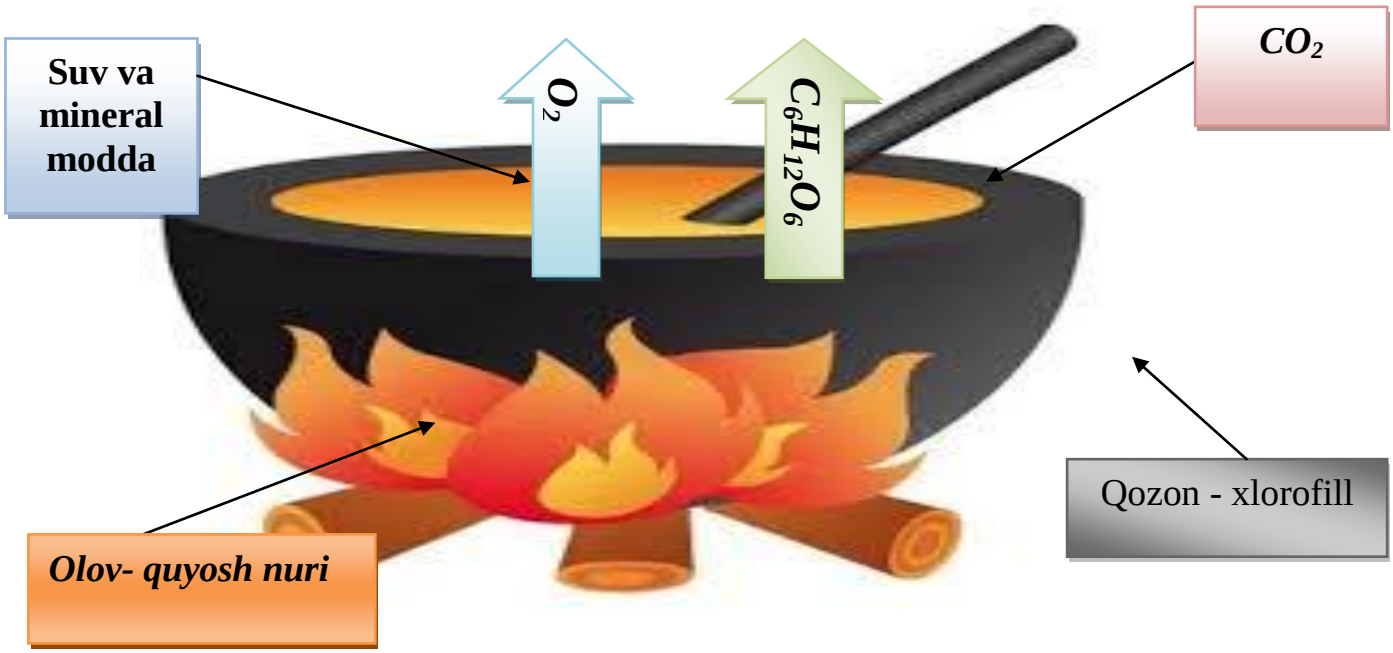
Ya'ni fabrika va zavodlarda bo‘lgani kabi bu jarayon uchun asasiy xomashyo bu karbonat angidrid gazi(CO_2) suv(H_2O). "xomashyo" qancha ko‘p bo‘lsa maxsulot shuncha ko‘p ishlab chiqariladi.

-So‘ng bu maxsulotlar "sintezlash" ba'zasi o‘simlikning yashil organlari barg, yosh novda va xom mevalardagi xlorofill donachalarida quyosh nuri ta'sirida organik moddaga aylanadi.

3-Explanation – " tushuntirish"

Sintezlash ba'zasini quyidagi chizma orqali yoritib bersak o‘quvchi uchun bu jarayon murakkablik tug‘dirmaydi.

Bu yerda: qozon- xlorofill, olov- quyosh nuri, suv va karbonat angidrit- ovqat tayyorlash uchun masalliqlar va natijada ovqat –shakar(glyukoza) va kislorod hosil bo‘ladi.

Insonlar ovqatni qozonda pishiradilar. O'simliklarda bu vazifani xlorofill donachalari amalga oshiradi. Qozonsiz ovqat qilishning imkoni bo'lmagani kabi xlorofillsiz o'simliklar organik modda sintezlay olmaydi!

Mana nega FOTOSINTEZ jarayoni o'simliklarning yashil organlarida amalga oshadi!

Natijada dastlab shakar, so'ngra kraxmal hosil bo'ladi va barg og'izchalari orqali havoga erkin kislorod(O_2) ajralib chiqadi. Bu jarayonning kimyoviy ifodalanishi quyidagicha:

$$6CO_2 + 6H_2O \xrightarrow{\text{Quyosh nuri+xlorofill}} C_6H_{12}O_6 + 6O_2$$

Fotosintez jarayonida faqat shakar va kraxmal emas, balki boshqa organik moddalar ya'ni oqsil va moylar ham hosil bo'ladi.Fotosintez bu juda murakkab jarayondir. Xlorofill donachalari ishtirokida hosil bo'lgan organik moddalar suvda eriydi. Ular barg eti hujayralaridan tomirlarning ***elaksimon naylariga*** o'tadi. Ular orqali barcha organlarga – ***gul, meva, urug ' va ildizga*** tarqaladi.O'simlik organlarining hujayralari shu organik moddalardan oziqlanadi .Demak "Mahsulotni yetkazish" bazasi elaksimon naylar – bu fabrikadagi tayyor maxsulotni tashiydigan quvurlardir.

"Mahsulotni saqlash " bazasining asosiy vazifasi ortiqcha organik moddalarni meva,urug', ildiz va boshqa organlarning g'amlovchi to'qimalarida to'plashdan iboratdir. Bunga ko'ra:

Uglevod- bug'doy va donli ekinlar urug'da,kartoshka tuganagida,sabzi va lavlagi ildizmevasida to'planadi.

Oqsil – dukkakli ekinlar (mosh,loviya,no'xot,yeryong'oq) urug'ida to'planadi.

Moy – kungaboqar pistasi, g'o'za chigiti, yong'oq mag'zida to'planadi.

4-Elaboration- "Mustahkamlash"

-Siz agar o'simlikni mashina yoki magazin deb hisoblasangiz, o'simlik qismlarini qanday nomlar edingiz?

-Fotosintez fabrikasidagi sexlarni nomlari bilan sanang va tushuntiring!

5Evaluation- "Baholash"

-Nimalarni o'rganding?

-Yana nimani bilmoqchisan?

-Kichik loyiha ishlari tayyorlash orqali o'quvchilarni baholash.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, “Fotosintez jarayonini o‘quvchilarga yoritib berishda 5E yondashuvini qo‘llash” o‘quvchilarning tasavvur olamini kengaytirishga, ularni olgan bilim va malakalarini kelajakda hayot yo‘lida qo‘llashga zamin yaratadi.

Fotosintez sirlarini bilgan tadbirkor dehqonlarimiz ulkan issiqxonalar qurib issiqlik, yorug‘lik ,mineral moddalarni vaqtida yetkazib xalqimiz dasturxoniga qishda ham sabzavot va poliz ekinlari yetkazib bermoqdalar.

O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA KREATIV G‘OYALARNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Narzullayev N.H.,
Navoiy viloyati PMM mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kreativ fikrlash bugungi yoshlarga kerak bo‘lgan muhim ko‘nikmadir, ta’lim jarayonida o‘qituvchilarda kreativ qobiliyatni rivojlantirish yo‘llari va bosqichlarini yoritib berish yo‘llari yoritilgan. Kreativlik asosida yoshlarda shakllanadigan shaxsiy – ijodiy yo‘nalganlik, ijodiy tasavvurning yuqoriligi, mustaqillik, murakkab vazifalarni hal etishdagi tutgan o‘rni hamda ahamiyati haqida to‘xtalib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *kreativlik, kreativ kompitentlik, ijodkor, iroda, diqqat, tafakkur.*

Аннотация: *В статье рассматривается значение творческого мышления как важного навыка для современной молодёжи, а также пути и этапы развития творческих способностей педагогов в образовательном процессе. Рассматриваются роль и значение креативности в формировании личностно-творческой направленности молодёжи, развитого творческого воображения, самостоятельности и решении сложных задач.*

Ключевые слова: *креативность, творческая компетентность, творец, воля, внимание, мышление.*

Abstract: *This article discusses the importance of creative thinking as an important skill for today's youth, and the ways and stages of developing creative abilities in teachers during the educational process. The article discusses the role and importance of creativity in the formation of a personal-creative orientation in young people, high creative imagination, independence, and solving complex tasks.*

Keywords: *creativity, creative competence, creator, will, attention, thinking.*

Kreativlik – bu shaxsning individual xarakteri hisoblanib, madaniy aloqalarda shaxsiy yondashuv, shaxsiy fikrni qo‘llash va rivojlantirishdir. Kreativlik psixologik nuqtayi nazarda tahlil qilinganda bugungi kundagi muhim pedagogik muammodir. Kreativlikni lug‘aviy ma’nosidan kelib chiqadigan bo‘lsak, o‘qituvchilarni shaxsiy innovatorlikka undovchi pedagogik kategoriya hisoblanadi. Kreativlik o‘qituvchilarni shaxsiy sifatlarini integratsiyasi hisoblanadi. Chunki o‘quvchi xarakteri tabiatdan qiziquvchan bo‘ladi. Bunda turli xil muammoni o‘quvchining o‘zi mustaqil holatda bajarish jarayonida uchragan muammolarni yengishda o‘qituvchining kreativ salohiyatiga tayanadi, u bilan birgalikda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Kreativlik tushinchasi murakkab va uning bir qancha ma’nolari mavjud. Kreativlik o‘quvchilarda o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan sifat emas albatta. Kreativlik o‘quvchining yangiliklarga intilishi, yangiliklarni o‘zlashtirishi va o‘zining kundalik faoliyatida qo‘llay olish jarayonlarida duch keladigan qiyinchiliklarni yenga olish demakdir.

O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasini isloh qilishdagi sa’y harakatlarining biri – bu pedagog kadrlarning zamon talablariga hamnafas tarzda

faoliyat yuritishlari, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashga doir chuqur bilim, ko‘nikma, malaka va madaniyatga ega bo‘lishlarini talab etmoqda. Bu esa o‘z-o‘zidan ta’lim va tarbiya ishlarining qonuniyatlarini o‘rganuvchi pedagogika faniga “kreativlik” degan tushunchani olib kirdi. Ayniqsa ilmiy bilimning bugungi kundagi rivojlanishi, kreativlikning shaxsni, jamiyatni va davlatni rivojlantirishga ta’siri ushbu masalasini ilmiy pedagogik nuqtai nazardan chuqur o‘rganishni talab etmoqda. Ayniqsa umumta’lim maktablarida o‘qituvchi kadrlarning kreativligini rivojlantirishga bo‘lgan ijtimoiy buyurtma vujudga kelmoqdaki, bu borada ilmiy pedagogik izlanishlar olib borish talab etiladi.

Kreativlik – shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma’naviyatining ajralmas qismi bo‘lib, shaxsni o‘z-o‘zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo‘lgan bilimlarning ko‘p qirrali ekanligida emas, balki yangi g‘oyalarga intilishda va o‘rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o‘zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo‘ladi. Filologiya fanlari doktori M.Ayimbetov ham o‘qituvchilarning pedagogik mahoratiga doir o‘z fikrlarini bayon etish bilan bir qatorda pedagogning shaxsiy va kasbiy faoliyati masalalariga to‘xtalib o‘tgan. Olim “kreativlik” yoki “ijodkor” tushunchalarini bevosita qo‘llanmagan bo‘lsalar ham ijodkor o‘qituvchining sifat ko‘rsatkichlarini yoritib berishga doir fikrlarini bayon etgan. Olim mahoratli zamonaviy o‘qituvchining strukturaviy komponenlarini ko‘rsatib bergan. Shu bilan bir qatorda olim bunday pedagoglarning oltita belgisini alohida e’tirof etgan.

Bular:

1.Pedagogik jamoada katta obruga ega bo‘lishi.

2.O‘zlarini juda jiddiy tutishi va pedagogik taktga ega bo‘lishi.

3. Darslarini oliy darajada tashkil etishi.

4. O‘quvchilar bilan do‘stona munosabatda bo‘lish.

5. Murakkab vaziyatlarda o‘zlarini tuta bilishi va pedagogik faoliyatini bir maromda olib borishi.

6. Pedagogik jamoada hamda maxallada katta ta’sir ko‘chiga ega bo‘lishi sanab o‘tilgan.

“Pedagogik mahorat” ushbu atamini eshitganda hamma ko‘z oldiga keltiradigan birinchi so‘z o‘z ishining ustasi, hozirgi kun bilan hamnafas mutaxassisdir. Hozirda pedagoglarning mahoratini oshirish bo‘yicha deyarli har yili yangi farmon va farmoyishlar taqdim etilmoqda. Chunki hozirgi yoshlar kundan-kunga qiziqishlari ortib bormoqda. Dars jarayonini to‘g‘ri tashkil etish, o‘qituvchi emas, balki o‘quvchilar faolligini oshirish, yoshlarni qo‘llab-quvvatlaash, ularni to‘g‘ri yo‘nalishga qaratish va hakozo bularning barchasi hozirgi pedagoglarga qo‘yiladigan mas’uliyat hisoblanadi. Ta’lim jarayonida internet resurlari, audio-video vositalaridan foydalanish imkoniyati yaratilmoqda. Ayniqsa, bular “elektron darsliklar”da o‘z aksini topmoqda. Axborot kommuniktsiya davrida elektron axborot almashish jarayoni, elektron resurslarni ishlab chiqish, undan foydalanish borasida hukumatimiz tomonidan qabul qilingan bir qator meyoriy-huquqiy hujjatlar mavjud. Bu meyoriy hujjatlar kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, axborotlashtirish, milliy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini yanada rivojlantirishga qaratilgan.

Bugun tez sur’atlar bilan rivojlanayotgan davr taraqqiyotida ta’lim tizimi ham o‘ziga xos chora-tadbirlar bilan alohida o‘rin egallamoqda. Jumladan, barkamol yosh

avlodni ham ma’nan, ham jismonan shakllantirishda yurtboshimiz tomonidan imkoniyatlar berilmoqda. Bugungi kunda esa sa’yi-harakatlarning amaliy ko‘rinishi sifatida olib borilayotgan qarorlar, farmonlar, bir qator dasturlarning ishlab chiqarilib, hayotga tadbiq etilayotgani bunga yaqqol misol bo‘la oladi

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda kreativlik – shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma’naviyatining ajralmas qismi bo‘lib, shaxsni o‘z-o‘zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo‘lgan bilimlarning ko‘p qirrali ekanligida emas, balki yangi g‘oyalarga intilishda va o‘rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o‘zgartirishda, hayotiy muammolarni echish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. :TDPU, 2003.
2. Jumaev A. Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsining ijtimoiy faollik omillari. “Xalq ta’limi” jurnali, 2006, № 6.
3. Mavlanova R.A, Raxmonqulova N.X. “Boshlang‘ich ta’limda innovatsiya”.T.,TDPU 2007-y
4. Ismailov A. Kreativ fikrlashni baholash. Toshkent: “Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo‘limi” 2021-y
5. I.S. Xotamov, M.K. Olimov, G.R. Madrahimova, I.S. Foziljonov Kreativ fikrlash. O‘quv qo‘llanma - Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2022-y
6. http://ziyonet.uz/
7. http://pedagog.uz/
8. http://edu.uz/

FIZIKA, ASTRONOMIYA VA TABIIY FANLARDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH AHAMIYATI

Jumaniyazov Amirbek Umarbekovich,
Sirdaryo viloyati PMM metodisti

Annotatsiya: *Bugungi kunda ilm-fan va texnologiya taraqqiyoti bevosita raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liqdir. Fizika, astronomiya va tabiiy fanlarda zamonaviy kompyuter dasturlari, raqamli sensorlar, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlarni qayta ishlash tizimlari qo‘llanilishi ilmiy izlanishlarni yanada rivojlantirib, yangi kashfiyotlarga yo‘l ochmoqda.*

Kalit so‘zlar: *Virtual tajribalari, eksperimental tajriba, simulyatsiyalar, fizikaviy qonuniyat, jarayon, fizikaviy tushuncha, fizik hodisa.*

Annotation: *Today, the development of science and technology is directly interconnected with digital technologies. In physics, astronomy, and natural sciences, the use of modern computer software, digital sensors, artificial intelligence, and big data processing systems is advancing scientific research and paving the way for new discoveries.*

Keywords: *Virtual experiments,* experimental experiment, *simulations, physical law, process, physical concept,* physical phenomenon *(ko‘plik:* physical phenomena*).*

Ta’lim jarayonida laboratoriya mashg‘ulotlarini virtual simulyatsiyalar tajribalarining yangi bilimlar manbai hisoblanadi, fizikava astronomiya nazariyalarning fundamental asoslari, o‘qitish usuli va metodlari, o‘rganilayotgan hodisa va jarayonlarni vizuallashtirish – illustratsiya qilish, o‘quvchilarning fizikaviy

va astronomik tafakkurini rivojlantirish, amaliy topshiriqlar, malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirish vositalari ekanligi ushbu maqolada yoritib berilgan.

Virtual laboratoriyalar - bu haqiqiy laboratoriya bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa qilmasdan yoki ularning to‘liq yo‘qligida va tasavvur qilish qiyin tajribalarni amalga oshirishga imkon beruvchi dasturiy ta’minotlar kompleksi.

An’anaviy laboratoriyalar bilan taqqoslaganda virtual laboratoriyalar ko‘plab afzalliklarga ega:

- virtual laboratoriyalar xavfsizroq, ya’ni yuqori kuchlanishli yoki xavfli kimyoviy moddalar bilan ishlashda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish qulay;
- virtual ishlar ko‘p qirrali, shuningdek, moslashuvchanlik va turli obyektlarga moslashish qulayligini ta’minlaydi;
- oddiy sharoitda imkonsiz bo‘lgan yoki uni o‘tkazish katta vaqt va moddiy xarajatlar bilan bog‘liq bo‘lgan tajribani o‘tkazish mumkin bo‘ladi;
- shaxsiy kompyuterdan foydalanish nafaqat bajarilishini nazorat qilishni, balki talabani aniq laboratoriya ishini bajarishga tayyorlashni ham soddalashtiradi;
- kompyuterdan foydalanish yaxshi o‘qigan o‘quvchilarga o‘quv materialini tezroq o‘zlashtirishga va ortda qolganlarni kutmaslikka imkon beradi;
- virtual laboratoriya ishining grafik imkoniyatlari real qurilmalar bilan yoki ikki o‘lchovli shaklda tasvirlab bo‘lmaydigan ko‘p o‘lchovli jarayonlarni ko‘rish imkonini beradi;
- laboratoriya ishlarini yaratish xarajatlarini kamaytirish qisqa vaqt ichida ularning bazasini sezilarli darajada kengaytirishga imkon beradi va shu bilan o‘qitishda ko‘proq moslashuvchanlikni ta’minlaydi.
- fizika o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari bilan bir qatorda kamchiliklari ham borligini ta’kidlash lozim:
- haqiqiy tajribani kompyuter bilan to‘liq almashtirib bo‘lmaydi;
- muhandislik fakulteti talabalarini o‘qitishda juda muhim bo‘lgan asbob-uskunalar bilan ishlashda amaliy ko‘nikmalarning yetishmasligi;
- mavzu ko‘rinishining yetishmasligi.

Fizikada raqamli texnologiyalar

Fizika murakkab qonuniyatlarga asoslangan fan bo‘lib, ko‘plab hisob-kitoblarni talab qiladi.

Kompyuter modellashtirish yordamida issiqlik uzatish, elektromagnit to‘lqinlar, kvant hodisalari kabi murakkab jarayonlar aniq o‘rganiladi. Raqamli o‘lchov asboblari laboratoriya tajribalarini yanada ishonchli qiladi. Virtual simulyatsiyalar orqali qimmat yoki xavfli tajribalarni xavfsiz sharoitda o‘tkazish mumkin.

Astronomiyada raqamli texnologiyalar

Astronomiya eng qadimiy fanlardan biri bo‘lsa-da, uning zamonaviy rivojlanishi bevosita raqamli texnologiyalarga bog‘liq.Teleskoplar va sun’iy yo‘ldoshlar ordamida olinadigan surat va ma’lumotlar raqamli formatda qayta ishlanadi. Yulduzlar, galaktikalar va butun koinot evolyutsiyasini modellashtirish uchun superkompyuterlar qo‘llaniladi.

Big Data texnologiyalari kosmosdan kelayotgan ulkan hajmdagi ma’lumotlarni saralash va tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, NASA va ESA teleskoplaridan kelayotgan milliardlab signalni oddiy kompyuter emas, balki maxsus hisoblash tizimlari qayta ishlaydi.

Tabiiy fanlarda raqamli texnologiyalar

Biologiya, kimyo va boshqa tabiiy fanlarda ham raqamli texnologiyalar keng qo‘llanmoqda. Mikroskoplar endi raqamli tasvir olish imkoniyatiga ega bo‘lib, biologik hujayralarni chuqurroq o‘rganish imkonini beradi. Kimyoda molekulalar va reaksiyalar kompyuter yordamida modellashtiriladi. Bu yangi dori vositalari aratishda katta ahamiyat kasb etadi. Ekologiyada esa sun'iy yo‘ldosh ma'lumotlari yordamida iqlim o‘zgarishi, atmosfera tarkibi va biosfera jarayonlari kuzatilib boriladi.

Virtual laboratoriya ishlaridan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qilib, shuni aytish mumkinki, axborot texnologiyalari an'anaviy texnologiyalarni to‘ldirishi kerak, balki ularni almashtirmasligi kerak. Kompyuter tajribasi o‘quv jarayonini yanada rang-barang, qiziqarli va hayajonli qiladi, lekin u haqiqiy eksperimentni to‘liq almashtira olmaydi.

Virtual simulyatsiyalar orqali dars mashg‘ulotlarini tashkil etishning boshqa uslubiy talablari quyidagilardan iborat:

1. O‘quvchilar tajriba o‘tkazishga tayyor bo‘lishlari shart emas. Eksperiment g‘oyasi, uning borishi va olingan natijalar o‘quvchilar uchun tushunarli bo‘lishi kerak. Shu maqsadda o‘qituvchi o‘rnatish sxemasini, uning barcha tarkibiy qismlarini tushuntirishi, o‘lchov vositalariga yoki kuzatilgan ta'sir sodir bo‘lgan elementlarga e'tibor berishi kerak.

2. Iloji bo‘lsa, tajribalar bir nechta usullarda o‘tkazilishi kerak (ayniqsa, bu o‘quv materialini chuqurroq o‘zlashtirishga hissa qo‘shsa).

3. Darsdagi virtual simulyatsiyalar soni juda ko‘p bo‘lmasligi kerak. Virtual simulyatsiyalar o‘quv materialini o‘rganishga hissa qo‘shishi va darsdagi asosiy maqsaddan chalg‘itmasligi kerak.Agar darslarda o‘tkaziladigan tajriba uchun kerak bo‘lgan asbob va uskunalar yo‘q bo‘lsa, virtual simulyatsiyalar soni ko‘p bo‘lsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

4. Agar uskuna imkon bersa, ko‘rgazmali tajribalar miqdoriy nisbatlarni o‘rnatish bilan amalga oshirilishi kerak.

5. O‘quv materialini o‘rgatish jarayonida ko‘rgazmali blok o‘quvchilar oldida yig‘ilishi kerak. Faqat juda murakkab uskunalar ishlatilsa, o‘rnatishni oldindan yig‘ish mumkin (shuning uchun tayyor stendlardan foydalanmaslik kerak).

6. O‘rnatish imkon qadar ishonchli bo‘lishi kerak.

7. O‘rnatish muvaffaqiyatsiz bo‘lsa, nosozlikni topish va tezda bartaraf etish va ijobiy natijaga erishish uchun tajribani takrorlash kerak. Agar berilgan sharoitda buning iloji bo‘lmasa, o‘quvchilarga rad etish sababini tushuntirish kerak va keyingi darsda namoyishni takrorlashni unutmaslik lozim.

8. Maktab sharoiti uchun mavjud bo‘lgan ko‘rgazmali eksperiment tegishli kino kliplar yoki kompyuter animatsiyalari namoyishi bilan almashtirilmasligi kerak.

Namoyish texnikasi ikkita talabga javob berishi kerak:

namoyish qilish usuli iloji boricha ilmiy usulga mos kelishi va ishonchli natijalar berishi kerak;

namoyish davomida o‘rnatishning kutilgan va muhim tarkibiy qismlarining maksimal ko‘rinishiga erishish kerak.

Virtual laboratoriya ishlarini qo‘llashning dolzarbligi yana shundan iboratki, unda laboratoriya tajribalarini tashkil qilish uchun murakkab qurilmalarni yasash, qurilmalarni saqlash, almashtirish shart emasligi bilan bir qatorda ta'mirlash ishlari, asboblarni tozalash kabi ishlar bajarilishi shart emas. Hamma laboratoriya ishlari kompyuter xotirasida yoki tashqi xotirada elektron variantda va bir joyda saqlanadi. Kompyuter qurilmasi xavfsiz, ishlatish qiyin emas va shu bilan birga

foydalanuvchidan faqatgina belgilangan maxsus dasturlar bilan ishlash ko‘nikmasini talab qiladi.

Maktab fizika kursining har bir mavzusidan majburiy ko‘rgazmalar ro‘yxati dasturda mavjud. U, birinchi navbatda, zamonaviy fizikaning eksperimental bazasini tashkil etuvchi tajribalarni o‘z ichiga oladi, ular fundamental deb ataladi, bular, birinchi navbatda, Galiley, Kavendish, Shtern, Ersted, Faradey, Gers, Stoletov va boshqalar. Ulardan ba’zilari maktab sharoitida yetarlicha ishonchlilik bilan namoyish etilishi mumkin, boshqalari esa murakkab va qimmatbaho jihozlarni talab qiladi (Lebedev, Milliken, Rezerford tajribalari) va shuning uchun ularni faqat kino, televizor yoki kompyuter texnologiyalari yordamida modellashtirish mumkin.

Bu tajribalarni sahnalashtirish imkon qadar aniq, tushuntirish esa o‘ylangan bo‘lishi va tajribaning nafaqat fizik mohiyatini, balki uning fizika fanlari tizimidagi o‘rnini ham aks ettirishi kerak.

O‘rganilgan fizik hodisalar va nazariyalarni texnika, texnologiya va kundalik hayotda qo‘llashnilishini ko‘rsatish. Bunday tajribalarni namoyish qilish nafaqat fizika va texnika o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish, balki o‘quvchilarni zamonaviy texnologik jamiyat sharoitida hayotga tayyorlash uchun ham zarurdir. Texnik va texnologik xarakterdagi obyektlar bilan tanishish fizikani o‘rganish motivatsiyasini shakllantirishga yordam beradi, o‘quvchilarning ilgari o‘rganilgan jismoniy hodisalar haqidagi bilimlarini chuqurlashtirish va tizimlashtirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бугаев А.И. Методика преподавания физики. Теоретические основы. - М.: Просвещение, 1981. 288с.
2. Хорошавин С.А. Физический эксперимент в средней школе. -М.: Просвещение, 1988. -175 с.
3. Niyazxonova V.E. Dars jarayonida internet axborot resurslaridan foydalanishning tashkiliy-uslubiy jihatlari.
4. Orifjanov U. va boshqalar. Fizikadan savol va masalalar to‘plami. -T.: “Turon Ikbol”, 2007. 126 b.
5. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. - T. Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA ULARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Qurbonova Xolbibi To‘raqulovna,
Navoiy viloyati PMM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalar ulardan foydalanish va dars jarayonida foydalanishning o‘ziga xosligi shundaki, ular o‘qituvchi va o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O‘qituvchining faoliyati o‘quv materialini bayon qilish, o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e’tiqodini shakllantirish, o‘quvchilarning mustaqil mashg‘ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iboratligi bayyon etilgan.

Abstract. This article describes the peculiarity of the use of modern technologies and their use in the teaching process, which is carried out through the joint activities of the teacher and students. It is stated that the teacher's work consists of presenting educational material, increasing students' interest in science, deepening their thinking

and forming their beliefs, guiding students' independent activities, and checking and evaluating their knowledge, skills and qualifications.

Аннотация. В данной статье рассматривается специфика применения современных технологий и их применение в учебном процессе, осуществляемом посредством совместной деятельности преподавателя и студентов. Указывается, что деятельность преподавателя заключается в представлении учебного материала, повышении интереса студентов к науке, углублении их мышления и формировании их убеждений, руководстве самостоятельной деятельностью студентов, а также в проверке и оценке их знаний, умений и квалификации.

Kalit so'zlar: Innovatsion texnologiyalar,ta'lim tarbiya,usul vosita

Keywords: Innovative technologies, education, method and tool

Ключевые слова: Инновационные технологии, образование, метод и инструмент

Boshlang'ich ta'lim – bolaning indivudial va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda uning jismoniy va psixik rivojlanishini ta'minlovchi,uni uzluksiz ta'- limning keyingi bosqichiga har tomonlama maqsadli yo'naltirilgan ta'lim – tarbiya jarayonidir.

Hozirgi davr o'qituvchi va o'quvchi oldiga katta talablar qo'ymoqda, bu ta-lablarning eng asosiysi – darsning samaradorligi, uning sifatliligi, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalariga, maktablardagi turli xil o'quv mashg'ulotlari, ularni tash- kil qilinishi va u orqali o'quvchilarni turli bilim va ko'nikmalarni egallab olishidir. Bugungi kunda ta'lim jarayonini to'g'ri va samarali tashkil qilishda innovatsion texnologiyalar, texnik vositalarning, jumladan, zamonaviy kompyuterlarning o'rni beqiyosdir.

Bolalarning yoshlikda olgan bilimi toshga o'yilgan naqshga teng hisoblana-di. Ularga nimani o'rgatsak, shuni yodlab qoladi va o'rganadi. Kelajakda ham ay- nan bugun olgan bilimi yuzasidan shakllanib boradi. Tarbiyasi ham xuddi shunday, bugun kundalik hayotida nima bilan shug'ullanishni o'rgangan bo'lsa, ertaga ham xuddi shu ishlar bilan shug'ullanadi. Masalan bugun o'qish bilan band bo'lishni o'rgangan bola ertaga ham o'qish bilan bog'lanib qoladi va ilmiy izlanishlar yo'li dan boradi. Ta'lim olish jarayonini yengil amalga oshirishni yo'lga qo'yish kerak. Ya'ni o'tilayotgan darslarni qiziq va interaktiv o'yinlar bilan o'tish maqsadga mu vofiq bo'ladi.

Pedagogik texnologiyaning har turli ta'riflari mavjud bo'lib, har bir ta'rif ma'lum nuqtai nazardan yondashishni ifodalaydi. Ayrim asosiy ta'riflar va ular ning sharhlarini ko'rib chiqamiz: Texnologiya – biror ishda, mahoratda, san'atda qo'llaniladigan usullar, yo'llar yig'indisi. Texnologiya-ishlov berish, ahvolni o'z gartirish san'ati, mahorati, qobiliyati, metodlar yig'indisi (V. M. Shepel). Peda gogik texnologiya-o'qitishning, ta'limning shakllari, metodlari, usullari, yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'indisi va komponovkasi (joylashuvi) ni belgi lovchi psixologik tartiblar (ustanovka)lar majmuasi; u pedagogik jarayonning tash kiliy – uslubiy vositalaridan iborat (B.T. Lixachev). Pedagogik texnologiya o'qituv chi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay ola digan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir. (V.P. Bespalko). Pedagogik texnologiya-ta'limning rejalashtiriladigan natijalariga erishish jarayoni tafsiloti (I. P. Volkov). Ta'lim texnologiyasi-didaktik tizimning tarkibiy jarayonli qismi (M. Choshanov). Pedagogik texnologiya-o'quv jarayonining o'quvchilar va o'qituvchi uchun so'zsiz qulay sharoitlar ta'minlashni loyihalash, tashkil qilish va o'tkazish bo'yicha hamma detallari o'ylab chiqilgan birgalikdagi pedagogik faoli yat modeli (V. M. Monaxov). Pedagogik texnologiya-texnika resurslari, odamlar va ularning o'zaro

ta’sirini hisobga olgan holda ta’lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo‘yuvchi o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirishning hamma jarayonlarini yaratish, qo‘llash va aniqlashning tizimli metodi (YUNESKO).

Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o‘ziga xos-ligi shundaki, ular o‘qituvchi va o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amal ga oshiriladi. O‘qitish jarayoni o‘qituvchi hamda o‘quvchilar faoliyatini o‘z ichiga oladi. O‘qituvchining faoliyati o‘quv materialini bayon qilish, o‘quvchilarning fan ga bo‘lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e’tiqodini shakllantirish, o‘quvchilarning mustaqil mashg‘ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko‘nik ma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat.

Ma’lumki, har bir dars mavzusini o‘rganishda o‘ziga xos texnologiya, usul va vositalarni tanlashga to‘g‘ri keladi. O‘qitish jarayonida yuqori natijaga erishish uchun dars jarayonini oldindan ketma- ketligini mo‘ljallash kerak bo‘ladi. Bunda o‘qituvchi predmetning o‘ziga xos tomonlarini, o‘quv jarayonini va sharoitini, o‘quvchilarning ehtiyojini va imkoniyatlarini, bilim saviyasini, sharoitga qarab ish latiladigan texnologiyalarni tanlashi lozim.

Quyida boshlang‘ich sinf dars jarayonlarida qo‘llaniladigan zamonaviy tex-nologiyalardan namunalar keltirib o‘taman

1. **“Rasmli rebus”** usuli. Mazkur metod asosan darsning “Mustahkamlash “ qismida qo‘llansa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu metod yordamida o‘quvchilar shoir ijodiga doir asarlari rasmlarga qarab aniqlashi kerak bo‘ladi. Masalan, re -busda baliqcha, hovuz, tilla tanga rasmlari aks etgan bo‘lsa, demak bu yerda sho- irning “Tilla baliqcha” she’ri tasvirlangan bo‘ladi.Bu bolalarda aqliy qobilyatlarini rivojlantirishda qo‘l kelishi mumkin.

2. **“Tezkor savol-javob”** metodi. Ushbu metodni biz darsning “O‘tilgan mavzuni takrorlash va uyga vazifa so‘rash” qismida qo‘llashni lozim ko‘rdik. O‘quvchilarga o‘tgan mavzu yuzasidan savollar beriladi. O‘quvchilar esa sa- vollarga tezkorlik bilan javob berishlari kerak bo‘ladi. Bunda o‘quvchilar ja- voblarini yozma tarzda berganlari maqsadga muvofiq, chunki bunda ularning o‘z sheriklarining javoblarini o‘zlashtirishi inobatga olinadi.

3. **“Qiziqarli krossvord**” metodi. Ushbu metod orqali o‘quvchilar darsning “Yangi mavzu bayoni” qismida olgan bilimlarini mustahkamlashda qo‘l kelishi mumkin. Ya’ni, bunda sinfdagi o‘quvchilar guruhlarga bo‘lingan holda ishlasalar samaraliroq bo‘ladi.

4. **“Loyiha”** metodi. Bu metodni biz darsning “Yakuniy qismi”da qo‘llasak yaxshi bo‘lardi. Chunki, darslikdagi o‘tilgan o‘qish uchun berilgan ma’lumotlar nisbatan kam hajmda hamda dars vaqtining chegaralanganligi bois, o‘quvchilar keng va to‘liq ma’lumotlar olishi qiyin bo‘lishi mumkin. Ana shunday vaziyatlarda ushbu uusl yaxshi samara berishi mumkin. “Loyiha” metodi o‘quvchilarni mustaqil o‘rganishga va izlanishiga turtki bera oladigan metoddir. O‘qituvchi dars yakunida o‘quvchilarga qiziq bo‘lgan mavzuni o‘rtaga tashlaydi va sardori tayinlanadi. Ke-yingi darsgacha ularga berilgan topshiriqlar bo‘yicha ma’lumotlar topish, so‘ngra taqdimot loyihasini tayyorlash vazifasi yuklatiladi

“Qizil va yashil kartochkalar bilan ishlash” metodi Bu metodda o‘qi- tuvchi to‘g‘ri va noto‘g‘ri ta’rif, jumlalarni aytadi, to‘g‘ri va noto‘g‘ri yechilgan misollarni ko‘rsatadi. O‘quvchilar to‘g‘ri jumlaga yashil kartochkani, noto‘g‘ri jumlaga esa qizil kartochkani ko‘rsatadi. Bu metod o‘quvchilarni tezkor fikrlashga va topqirlikka, chaqqonlikka, aqlni charxlashga undaydi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki,

o‘qituvchi har bir mavzuga mos interfaol metodni tanlasa va undan ta’lim jarayonida to‘g‘ri foydalana olsa, ta’lim mazmuni o‘quvchi shaxsiga aniq va tushunarli, esda qolarli bo‘ladi. Yuqorida aytganimizdek, biz o‘quvchiga oson- likcha to‘g‘ri javobni, haqiqatni aytib qo‘yishimiz emas, balki ularga haqiqatni topadigan yo‘lni ko‘rsatib qo‘yishimiz kerak. Toki ularning o‘zi to‘g‘ri javobni izla sin, marraga o‘zining harakati bilangina borsin. O‘qituvchidan yordam esa o‘sha to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsata olishdir.

Xulosa.

Ma’lumki, ta'limda ilg‘or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o‘quv mashg‘ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo‘llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhamedov R.J, Yuldashev M.A, “Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedago gik texnologi yalar” “Nihol” nashryoti,-T.2013 y.
2. Olimov Q.T. Pedagogik texnologiyalar.-T.: “Fan vatexnologiyalar” nashriyoti, 2011.- 275 b
3. G‘afforova Tal’at Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar: O‘quv qo‘llanma. T.: Tafakkur, 2011. – 160 b
4. Sharifzoda, S.O‘., Xudoynazarov, E.M. *Pedagogika nazariyasi va tarixi* (II-qism) [Matn] : darslik / S.O‘. Sharifzoda,E.M. Xudoynazarov. – Toshkent: Book many print, 2022. - 286 b.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA LOYIHA TEXNOLOGIYASINI QO‘LLASH

Hamdamova Nafisa Xayritdinovna,
Navoiy viloyati PMM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Loyiha texnologiyasi, turli fanlar doira sida loyihalashtirishga oid amaliy misollar, loyiha turlari hamda boshlang‘ich ta’ limda loyiha texnologiyasini qo‘llashga oid amaliy ishlardan namunalar keltirilgan.

Abstract. This article presents examples of practical work on project technology, design in various disciplines, types of projects, and the application of project technology in primary education.

Аннотация. В статье представлены примеры практических работ по проектной технологии, проектированию в различных дисциплинах, виды проектов, а также применение проектной технологии в начальном образовании.

Kalit so‘zlar: Loyiha texnologiyasi, loyihalashtirishga oid amaliy misollar, Ijodiy va texnologik loyihalar

Keywords: Project technology, practical examples of design, Creative and technological projects

Ключевые слова: Проектная технология, практические примеры проектирования, креативные и технологические проекты.

Hozirgi kunda ta’lim tizimida sodir bo‘layotgan tub o‘zgarishlar o‘qituvchi dan nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchini mustaqil fikrlashga, muammoni tahlil qilishga, izlanishga yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritishni talab qilmoqda. Shu bois boshlang‘ich ta’lim bosqichida interfaol metodlar, zamonaviy pedagogik tex

nologiyalar, xususan loyiha asosida ta’lim berish yondashuviga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Bugungi kun zamonaviy ta’limini zamonaviy usul va metodlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu jumladan, bir qarashda oddiydek ko‘ringan loyihalash texno logiyasi ham o‘quv jarayonida samardorlikni yanada oshirishga atroflicha xizmat qilmoqda. Shu o‘rinda bu texnologiyaning asl negizi, uni amalga oshirish shakllari, ko‘zlanadigan natijava bu metod orqali ta’limga olib kiriladigan unsurlar haqida fikr yuritamiz.Loyihalash (lotincha, projectus -olg‘a tashlangan fikr, g‘oya, obraz) metodi o‘z nomi bilan kelgusidagi ishlarni amalga oshirishda rejalashtirish bo‘lib, proyekt ma’lum bir hisob kitoblarga, chizmalarga va boshqalarga asoslangan holda tavsiflash, bayon qilish shaklida mujassamlashgan g‘oya, fikrning ifodasidir.

Loyiha texnologiyasi nima?

Loyiha texnologiyasi – bu o‘quvchilarning amaliy yoki nazariy muammoni mustaqil yoki guruh bo‘lib, bosqichma-bosqich hal qilishi orqali natijada muayyan mahsulot yoki ilmiy-ijodiy ishni yaratish asosida bilim olish jarayonidir.

Bu usulda o‘quvchi markaziy o‘rinda bo‘ladi. O‘qituvchi esa rahbar, yo‘ naltiruvchi,maslahat beruvchi sifatida ishtirok etadi. Loyiha texnologiyasi o‘quvchi larda quyidagi ko‘nikmalarni shakllantiradi:

- Mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish,
- Muloqot qilish va guruhda ishlash,
- Muammoni aniqlash va uni yechishga yo‘naltirilgan izlanish olib borish,
- Yaratilgan mahsulotni taqdim etish va himoya qilish.

Turli fanlar doirasida loyihalashtirishga oid amaliy misollar

1. Ona tili

Loyiha mavzusi: “Mening sevimli ertaklarim”

Faoliyat: O‘quvchilar o‘zlari yoqtirgan ertaklarni tanlab, ularni qisqacha hiko ya qilib yozadilar, rasm chizadilar va sinfda taqdimot qiladilar.

Natija: Ertaklar to‘plami yoki kichik teatr sahnalashtiruvi.

Boshlang‘ich ta’limda ona tili darsi o‘quvchilarning nutq madaniyatini shakl lantirish, so‘z boyligini oshirish hamda fikrlarni aniq va mantiqan ifoda etish ko‘ nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu fan orqali o‘quvchilar matnlarni o‘qish,tushunish, tahlil qilish, hikoya tuzish va muloqot qilish qobiliyatlarini egal laydilar.

Ona tili darslarida loyiha texnologiyasidan foydalangan holda, o‘quvchilar mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish va amaliy nutq faoliyatini rivojlantirish imkoniga ega bo‘ladilar. Matnlar ustida ishlash, hikoya tuzish, intervyu olish kabi faoliyatlar o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini mustahkamlashda samarali vositalardir.

Matematika

Loyihamavzusi: “Shaharimizdagi shakllar”

Faoliyat:O‘quvchilar shahardagi geometrik shakllarni topib, ularning nomi, shakli va o‘lchamlari haqida ma’lumot to‘playdilar.

Natija: Geometrik shakllar katalogi yoki posterlar tayyorlash.

Boshlang‘ich ta’limda matematika fani o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, hi soblash ko‘nikmalari va muammolarni yechish qobiliyatlarini rivojlantirishga qara tilgan. Ushbu fan orqali o‘quvchilar raqamlar bilan ishlash, oddiy amallarni baja rish, shuningdek, oddiy statistik ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishni o‘rgana dilar.

Matematika darslarida loyiha texnologiyasi yordamida o‘quvchilar real ha yotdagi vaziyatlarni tahlil qiluvchi kichik loyihalar bajaradilar. Masalan, sinfdagi

sevimli mashg‘ulotlar, o‘yinlar yoki taomlar bo‘yicha statistik ma’lumotlar yig‘ish va ular asosida hisobotlar tayyorlash ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Texnologiya

Loyiha mavzusi: “Oddiy qurilmalar yasash”

Faoliyat:O‘quvchilar oddiy uy-ro‘zg‘or asboblarini yoki o‘yinchoqlarni tay yorlaydilar.

Natija: Ishlab chiqilgan qurilmalar ko‘rgazmasi.

Boshlang‘ich ta’limda texnologiya fani o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalari ni rivojlantirishga, texnik vositalar bilan ishlash, oddiy qurilmalar va moddalar yordamida mahsulot yaratish malakalarini shakllantirishga qaratilgan. Ushbu fan bolalarga ijodiy yondashuvni o‘rgatadi va mustaqil mehnat qilishga rag‘batlantira di.

Texnologiya darslarida loyiha texnologiyasi orqali o‘quvchilar kichik guruhlarda yoki yakka tartibda turli maketlar, qurilmalar yoki amaliy ishlarni baja radilar. Masalan, o‘z qo‘llari bilan oddiy konstruktorlar yig‘ish, amaliy foydalanish ga mo‘ljallangan oddiy mahsulotlar yaratish, uni taqdim qilish orqali ularning tex nik fikrlash ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

1–2-sinflar uchun loyiha turlari

- Vizual va qo‘llanma loyihalar: Rasmlar, kollajlar, sodda qo‘l mehnati asosida bajariladigan loyihalar.

- Hikoya va drama loyihalari: Qisqa hikoyalar yozish, rolli o‘yinlar va kichik teatr sahnalashtirish.

- Amaliyhayotga oid loyihalar: Oddiy atrof-muhitni o‘rganish, oilaviy yoki maktab hayotiga oid faoliyatlar.

2. 3–4-sinflar uchun loyiha turlari

- Tadqiqot va izlanish loyihalari: Oddiy kuzatishlar, eksperimentlar va o‘rganishishlari.

- Guruh loyihalari: Birgalikda ish olib borish, mas’uliyatni bo‘lishish va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish.

- Ijodiy va texnologik loyihalar: Rasm, qo‘lsan’ati, oddiy qurilmalar yasash, taqdimot tayyorlash.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda loyiha texnologiyasini qo‘llash o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlanti rishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu texnologiya orqali o‘quvchilar o‘z bilim larini amaliy faoliyatda qo‘llash, hamkorlikda ishlash va o‘z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Loyiha Metodi darslarni qiziqarli va mazmunli qilish, shuningdek, o‘quvchilarning qiziqish va ehtiyojlarini hisobga olishga yor dam beradi.

Loyiha texnologiyasining asosiy tamoyillariga rioya qilgan holda, o‘qituv chilar o‘quv jarayonini samarali tashkil etishi, yosh xususiyatlariga mos loyihalarni tanlashi va har bir bosqichni aniq rejalashtirishi muhimdir. Shuningdek, natijani baholashda jarayonni ham hisobga olish, hamkorlikni rag‘batlantirish va o‘quv chilarga mustaqillik hamda ijodkorlikka imkon yaratish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Natijada, loyiha texnologiyasi boshlang‘ich ta’limda nafaqat bilimlarni mus tahkamlash, balki o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ham katta hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risi da” PF-60-son farmoni, - T.: 2022.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekis ton Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5712-son farmoni, - T.: 2019.
3. Akilov, N. I. (2018). *Boshlang‘ich ta’limda matematika o‘qitish metodikasi.*Toshkent: O‘qituvchi.
4. G‘ofurov, S. X. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar.*Toshkent: O‘qituvchi.
5. G‘ulomov, A. A. (2017). *Boshlang‘ichta’limmetodikasi.* Toshkent: Akadem nashr.

JISMONIY TARBIYA FANINI O‘QITISHDAGI ASOSIY MODELLAR

Otaqulov Sevdiyor Rizoqulovich,
Navoiy viloyati PMM metodisti

Annotatsiya: *An’anaviy modelda o‘qituvchi o‘quvchilarga ko‘rsatmalar beradi va ular shu ko‘rsatmalarga muvofiq harakat qiladi. Samaradorlik modeli esa o‘quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga mo‘ljallangan. Ushbu modellar jismoniy tarbiya jarayonida o‘quvchilarning rivojlanishi va o‘qitishning samaradorligini oshirish uchun qo‘llaniladi.*

Kalit so‘zlar: *Innovatsion metodlar, moslashuvchanlik, yangi yondashuvlar tajriba sinovlari, jamoa bilan ishlash, hamkorlik, jamoaviy ruh, sport madaniyati.*

Jismoniy tarbiya fanini o‘qitish hozirgi kunda nafaqat o‘quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish, balki ularning sog‘lom turmush tarzi, ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ta’minlashning muhim qismidir. Jismoniy tarbiya darslari bolalar va yoshlarning umumiy sog‘lig‘ini yaxshilash, sport madaniyatini shakllantirish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu jarayonda turli pedagogik modellar qo‘llaniladi, har biri o‘ziga xos yondashuv va uslubga ega. O‘quvchilarni faollikka jalb qilish, harakat madaniyatini singdirish va ularning individual ehtiyojlarini qondirish uchun ushbu modellarni to‘g‘ri tanlash o‘qituvchining asosiy vazifasidir. Shuningdek, jismoniy tarbiya jismoniy faollikni hayotiy odat sifatida shakllantirishda, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishga zamin yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiya o‘quvchilarga faqat mashqlarni o‘rgatish bilan chegaralanmaydi, balki ularga muloqot qilish, jamoada ishlash, o‘z-o‘zini boshqarish kabi qobiliyatlarni ham rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli, o‘qituvchilar turli modellarni qo‘llagan holda, o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantiruvchi va ularga sog‘lom hayot tarzini singdiruvchi samarali darslar tashkil etishi zarur.

1. An’anaviy (klassik) o‘qitish modeli

An’anaviy o‘qitish modeli ko‘p yillik tajribaga ega bo‘lgan klassik yondashuv bo‘lib, o‘qituvchi markazida bo‘lgan ta’lim jarayoniga asoslanadi. Bu modelda o‘qituvchi asosiy bilim beruvchi, yo‘naltiruvchi va nazorat qiluvchi sifatida faoliyat yuritadi. O‘quvchilar esa tinglovchi va ijrochi sifatida ishtirok etishadi, ular o‘qituvchining ko‘rsatmalariga rioya qilib, tayyor bilimlarni qabul qilishadi. O‘qituvchi asosiy boshqaruvchi rolni bajaradi. U mavzuni tushuntiradi, ko‘rsatmalar beradi va o‘quvchilarning harakatlarini nazorat qiladi. Darsning mazmuni va ketma-ketligi oldindan rejalashtirilgan bo‘lib, har bir bosqichda qattiq rioya qilinadi. O‘quvchilarga oldindan belgilangan bilimlar uzatiladi. O‘qitish jarayoni ko‘pincha bir tomonlama bo‘lib, o‘qituvchi ma’lumotni taqdim etadi, o‘quvchilar esa bu ma’lumotni o‘zlashtirishga intiladi. O‘qituvchi-o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot cheklangan bo‘lishi

mumkin.O‘qituvchi ta’lim jarayonini kuzatib boradi va o‘quvchilarni baholash orqali ularning bilim darajasini aniqlaydi. Baholash ko‘pincha o‘zlashtirilgan bilimlar darajasiga qarab amalga oshiriladi.

Afzalliklari:

- Ma‘lumotlarni tizimli va aniq yetkazish imkonini beradi.
- O‘qituvchi dars jarayonini to‘liq nazorat qiladi, bu esa intizomni saqlashda yordam beradi.
- Tashkiliy jihatdan qulay va katta guruhlar bilan ishlashda samarali.

Kamchiliklari:

- O‘quvchilarning individual qobiliyat va qiziqishlariga kam e’tibor qaratiladi.
- O‘quvchilarning ijodiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari kamroq rivojlanadi.
- Bir tomonlama o‘qitish o‘quvchilarning faolligini cheklashi mumkin.

Ushbu model ayniqsa nazariy bilimlarni o‘rgatishda samarali hisoblanadi, lekin zamonaviy pedagogik yondashuvlar o‘qitishning interfaol usullari va o‘quvchi faoliyatiga asoslangan modellarni ham qo‘llashni taklif etiladi.

2. Qobiliyatga asoslangan model (Skill-based model)

Qobiliyatlarga asoslangan model jismoniy tarbiya fanida har bir o‘quvchining individual jismoniy qobiliyatlari va ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ta’lim yondashuvidir. Ushbu modelda har bir o‘quvchining jismoniy imkoniyatlari, tayyorgarlik darajasi va qobiliyatlari inobatga olinadi va shunga muvofiq mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Bu yondashuv orqali o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishi bilan birga, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va motivatsiyasi ham ortadi. Individual yondashuv: Har bir o‘quvchi o‘z qobiliyatlari va jismoniy holatiga qarab mashqlarni bajaradi. Bu jarayonda ularning har biriga mos keladigan vazifalar va mashqlar belgilanadi. Shu tariqa, qobiliyat darajasi past bo‘lgan o‘quvchilar ham rivojlanish imkoniga ega bo‘ladi. Rag‘batlantirish va motivatsiya: Ushbu modelda o‘quvchilarni rag‘batlantirish va o‘z yutuqlarini ko‘rsatish muhim o‘rin tutadi. Har bir o‘quvchi o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda muvaffaqiyat qozonadi, bu esa ularda motivatsiyani oshiradi va o‘ziga bo‘lgan ishonchni kuchaytiradi. Bosqichma-bosqich rivojlantirish: O‘quvchilar murakkablik darajasi bo‘yicha o‘z mahoratlarini bosqichma-bosqich oshirib boradilar. Har bir o‘quvchi o‘z darajasiga mos mashqlarni bajarar ekan, asta-sekin yuqoriroq darajalarga ko‘tariladi. Jismoniy ko‘nikmalarni rivojlantirish: Bu model o‘quvchilarning jismoniy ko‘nikmalarini (kuch, chidamlilik, moslashuvchanlik, muvozanat, tezlik va boshqalar) yaxshilashga qaratilgan. Mashqlar ularning qobiliyatlarini kuchaytirish va rivojlantirishga mos ravishda tanlanadi. O‘z-o‘zini baholash va maqsad qo‘yish: O‘quvchilar o‘z rivojlanishlarini o‘zlari baholab, keyingi maqsadlarni belgilashga undaladi. Bu usul orqali ular o‘z yutuqlarini ko‘rib, o‘z maqsadlariga qanday erishishni o‘rganadilar.

- Har bir o‘quvchiga moslashuvchanlik: O‘quvchilar qobiliyatlaridan qat’i nazar, darslarda o‘z qobiliyatlariga mos ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.
- O‘z-o‘zini rivojlantirish: O‘quvchilar o‘z shaxsiy maqsadlari va rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash imkoniyatiga ega bo‘ladi.
- Jamoaviy ishlash imkoniyati: Garchi o‘quvchilar individual rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘lishsa ham, bu model jamoaviy mashg‘ulotlarga ham e’tibor qaratadi, bu esa ularning ijtimoiy va kommunikatsion ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Qobiliyatlarga asoslangan model, ayniqsa, jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning jismoniy va shaxsiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Bu yondashuv

nafaqat harakat ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki o‘quvchilarning o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchini ham mustahkamlaydi.

3. Jamoaviy o‘yinlar modeli (Sport education model)

Jamoaviy o‘yinlar modeli jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning jamoaviy faoliyat orqali rivojlanishini ta’minlashga yo‘naltirilgan o‘qitish yondashuvidir. Ushbu modelning asosiy maqsadi o‘quvchilarga jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘zaro hamkorlikni kuchaytirish va birgalikda muvaffaqiyatga erishish hissini uyg‘otishdir. Jamoaviy o‘yinlar orqali o‘quvchilar nafaqat jismoniy rivojlanadi, balki ijtimoiy va kommunikatsion qobiliyatlarini ham mustahkamlaydilar. Hamkorlikka asoslangan o‘yinlar: Bu modelning markazida o‘quvchilarning birgalikda ishlashi va umumiy maqsadga erishish uchun hamkorlik qilishi yotadi. Har bir jamoa a’zosi umumiy natijaga hissa qo‘shadi va jamoaviy muvaffaqiyat uchun mas’uliyatni bo‘lishadi. Jamoaviy ruh va liderlik: Jamoaviy o‘yinlarda o‘quvchilar bir-biriga yordam berishadi, vazifalarni bo‘lib olishadi va o‘yin davomida bir-birlariga maslahat beradilar. Bu jarayon jamoaviy ruhni rivojlantiradi va liderlik qobiliyatlarini oshiradi. Strategik fikrlash va tezkor qarorlar: O‘yin davomida o‘quvchilar vaziyatga qarab tezkor va samarali qarorlar qabul qilishadi. Jamoaviy o‘yinlarda ko‘p hollarda taktik rejalashtirish va strategik fikrlash talab etiladi. Har tomonlama rivojlanish: Jamoaviy o‘yinlar orqali o‘quvchilar nafaqat jismoniy ko‘nikmalarini, balki ijtimoiy, emosional va intellektual qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar. Bu jarayonda ular bir-biriga ishonch bildirish, yordam berish va birgalikda muammolarni hal qilishni o‘rganadilar.Raqobat va sport madaniyati: Jamoaviy o‘yinlar modelida raqobat elementlari bo‘lishi mumkin. Bunda o‘quvchilar bir-birlariga hurmat bilan yondashish, sport etikasiga rioya qilish va sog‘lom raqobat muhitida o‘zini sinovdan o‘tkazish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

- O‘zaro yordam va ishonchni rivojlantirish: O‘quvchilar jamoada birgalikda ishlash orqali bir-biriga ishonch hosil qiladi va o‘zaro yordam ko‘rsatadi.
- Liderlik va mas'uliyat: O‘quvchilar jamoa oldida javobgarlikni his qilib, liderlik qobiliyatlarini rivojlantiradi.
- Jismoniy va ruhiy rivojlanish: Jamoaviy o‘yinlar nafaqat jismoniy sog‘lomlashtirishga, balki ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ham yordam beradi.
- Motivatsiya va raqobatbardoshlik: Jamoa bilan birgalikda muvaffaqiyatga erishish o‘quvchilarda katta motivatsiya hosil qiladi va ularning raqobatbardoshligini oshiradi.

Jamoaviy o‘yinlar modeli nafaqat o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshiradi, balki ularni jamiyat bilan samarali muloqot qilishga, hamkorlikka va mas’uliyatli bo‘lishga o‘rgatadi.

4. Sog‘lom turmush tarzi modeli (Health-based model)

Jismoniy tarbiya fanida o‘quvchilarga sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga va uni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvidir. Ushbu modelning asosiy maqsadi o‘quvchilarga sog‘lom hayot kechirish uchun kerakli ko‘nikma va bilimlarni o‘rgatish, ularning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonligini ta’minlashdir. Sog‘lom turmush tarzi modeli faqatgina jismoniy mashqlarga emas, balki to‘g‘ri ovqatlanish, dam olish, gigiyena va zararli odatlardan voz kechish kabi hayotiy muhim jihatlarga ham e’tibor qaratadi. Jismoniy faollikning ahamiyati: Ushbu modelda o‘quvchilarning jismoniy faolligini oshirish va kundalik hayotda jismoniy mashqlarni odatga aylantirishga katta e’tibor qaratiladi. Jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarga muntazam mashqlar va sport bilan shug‘ullanishning sog‘liq uchun foydalari

tushuntiriladi. O‘quvchilarga zararli odatlar, masalan, chekish, spirtli ichimliklar iste’moli, nosvoy va boshqa zararli moddalarning sog‘liqqa zararli ta’siri haqida tushunchalar beriladi. Bu orqali o‘quvchilarni zararli odatlardan himoya qilish va ularni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish ko‘zda tutiladi. Ruhiy va ijtimoiy salomatlik: Sog‘lom turmush tarzi modeli faqat jismoniy sog‘liq bilan cheklanib qolmaydi, balki ruhiy va ijtimoiy farovonlikka ham e’tibor beradi. Stress bilan kurashish, emotsional boshqaruv va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish qobiliyatlari shakllantiriladi. Sog‘lom turmush tarzi modeli o‘quvchilarda sog‘lom turmushga oid odatlarni shakllantirish orqali ularning umumiy rivojlanishi va farovonligini ta’minlaydi. Ushbu model orqali o‘quvchilar nafaqat jismoniy jihatdan sog‘lom bo‘lishadi, balki ruhiy va ijtimoiy jihatdan ham o‘zlarini rivojlantiradilar, jamiyatda faol va sog‘lom insonlar bo‘lib yetishadilar.

4. O‘quvchilar tomonidan boshqariladigan model (Student-centered model)

O‘quvchilar tomonidan boshqariladigan model jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning o‘zlari mustaqil ravishda jismoniy faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish va boshqarishda ishtirok etishiga asoslangan ta’lim modeli hisoblanadi. Bu yondashuv orqali o‘quvchilarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish, o‘zini-o‘zi boshqarish va mas’uliyatni his qilish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Mustaqil qaror qabul qilish: O‘quvchilar o‘yinlar va mashg‘ulotlarning qoidalari, mazmuni va davomiyligi bo‘yicha o‘zlari qaror qabul qiladilar. Bu ularda mustaqil fikrlash va vaziyatlarni boshqarish qobiliyatini shakllantiradi.O‘zini-o‘zi baholash: O‘quvchilar o‘z faoliyatlarini tahlil qilib, natijalarni baholaydilar va keyingi darslar uchun xulosa chiqaradilar. Bu usul ularga o‘z harakatlarini yaxshiroq tushunishga va rivojlantirishga yordam beradi. Mas’uliyat va jamoaviy ishlash: O‘quvchilar mashg‘ulotlar uchun mas’uliyatni bo‘lishib olishadi va bu ularning jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Har bir jamoa o‘z natijalari va yutuqlari uchun mas’uliyatni sezadi, bu esa ularni yanada jipslashtiradi. O‘quvchilar tomonidan boshqariladigan model o‘quvchilarda liderlik, mas’uliyat va mustaqillikni rivojlantirishga qaratilgan ta’lim modelidir. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishidan tashqari ularni ijtimoiy jihatdan ham shakllantiradi, jamoada ishlash qobiliyatlarini kuchaytiradi va ularni qaror qabul qilishda ishonchliroq qiladi.

5. Tajriba asosidagi o‘qitish modeli (Experiential learning model)

Jismoniy tarbiya fanida tajriba asosida o‘qitish modeli (experiential learning model) o‘quvchilarga nazariy bilimlarni amaliy tajriba orqali o‘rgatishni maqsad qiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarga real vaziyatlar orqali tajriba orttirishga, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga va o‘rganganlarini amalda qo‘llashga imkon beradi.

Darslarni qiziqarliroq qilish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. Interaktiv mashqlar

Gamifikatsiya: O‘yin elementlarini qo‘shish, masalan, ballar, mukofotlar va turnirlar.

Simulatsiyalar: Real hayotdagi vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali mashqlarni qiziqarliroq qilish.

2. O‘quvchilarni faollashtirish

Guruh ishlari: O‘quvchilarni jamoalarda ishlashga jalb qilish, muammolarni birgalikda hal qilish.

Rolli o‘yinlar: O‘quvchilarni turli rollarda qatnashishga undash, bu ularning kreativligini oshiradi.

3. Texnologiyalarni qo‘llash

Virtual Haqiqat: VR texnologiyalaridan foydalanish, masalan, virtual sport turlari.

Mobil ilovalar: Jismoniy faoliyatni kuzatish va baholash uchun mobil ilovalarni qo‘llash.

4. Yangi metodlar

Kross-disciplinar yondashuv: Jismoniy tarbiyani boshqa fanlar bilan integratsiya qilish (masalan, matematika yoki san’at).

Interaktiv kurslar: Onlayn platformalarda interaktiv darslar va mashqlar.

5. O‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish tahlil va baholash: O‘quvchilarga o‘z faoliyatlarini tahlil qilish va baholash imkoniyatini berish.

Muzokaralar: O‘quvchilar bilan dars mavzulari bo‘yicha muzokaralar va bahslar o‘tkazish.

6. Yaratilish va kreativlikni rag‘batlantirishshaxsiy loyihalar: O‘quvchilarga o‘zlari qiziqqan mavzularda loyihalar yaratishga imkon berish.

Kreativ mashqlar: Mashqlarni yangi va qiziqarli usullar bilan bajarishga undash.

7. Munosib muhit yaratish

Tashkiliy o‘zgarishlar: Darslar uchun turli muhit yaratish, masalan, ochiq havoda mashqlar yoki maxsus sport zallari.

Motivatsion atrof-muhit: Motivatsion so‘zlar, o‘quvchilarning yutuqlarini tan olish.

8. Sog‘lom raqobat muqobatlari

Sport musobaqalari: O‘quvchilar o‘rtasida do‘stona musobaqalar tashkil qilish.

Raqobatli loyihalar: Jismoniy faoliyat bo‘yicha ijodiy raqobat.

Bu usullar darslarni yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning faoliyatga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Xulosa:

Har bir modelning darsdagi roli o‘quvchilarning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda o‘ziga xos yondashuvni taqdim etadi. An’anaviy model tizimli yondashuvni, qobiliyatlarga asoslangan model individual ehtiyojlarni, jamoaviy o‘yinlar modeli jamoaviy ishlashni, sog‘lom turmush tarzi modeli salomatlikni, o‘quvchilar tomonidan boshqariladigan model esa liderlik va mas’uliyatni rivojlantiradi. Boshqa xususiy modellar innovatsion yondashuvlarni va yangi metodlarni qo‘llash orqali darslarni yangilaydi va rivojlantiradi. Darslarni qiziqarli va samarali qilish uchun interaktivlik, texnologiyalar, yangi metodlar, va o‘quvchilarning faol ishtiroki kabi strategiyalarni qo‘llash muhimdir. Bu yondashuvlar darslarni ko‘proq jalb etuvchi, motivatsiyalovchi va o‘quvchilarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi qiladi. Shuningdek, yaratish va kreativlikni rag‘batlantirish, munosib muhit yaratish va sog‘lom raqobat muqobatlari o‘quvchilarning darslarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. T.S.Usmonxo‘jayev, M.B.Aliyev “Bolalar va o‘smirlar sporti mashg‘ulotlari nazariyasi va uslubiyatlari” Toshkent “ILM ZIYO”-2006

2. T.Rajabov “Sportning olimpiya turlaridan muntazam shug‘ullanuvchilar, yosh o‘qituvchilar va murabbiylar uchun tavsiya” 2006 y.

3. N.X.Soatov, F.F.Nadjimov “Maktabda jismoniy tarbiya” Toshkent 2015 y.

4. A.K.Ataev, R.A.Belov “Sportivno-massovaya rabota po mestu jitelstva” Tashkent “O‘qituvchi” 1992 y

KICHIK MAKTAB YOSHDAGI O‘QUVCHILARNING EMOTSIONAL-IRODAVIY SOHANING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Safarova Navbahor Xalimovna,
BXU magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda hissiy kechinmalar juda yorqin tarzda aks etadi. O‘quvchilarning tez ko‘nikuvchanligi va ma`lum darajada ta`sirchanligi, ulardagi ishonuvchanlik, taqlid qilishga moyillik, o‘qituvchining katta obro‘ga ega ekanligi muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so‘zlar: *kichik maktab yoshidagi, pedagogik-psixologik, emotsional-irodaviy, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish.*

Аннотация: *В данной статье ярко отражены эмоциональные переживания детей младшего школьного возраста. Важны быстрота адаптации и в определенной степени впечатлительность учащихся, их надежность, склонность к подражанию, а также наличие у преподавателя хорошей репутации.*

Ключевые слова: *младший школьный возраст, педагогико-психологический, эмоционально-волевой, контроль собственного поведения.*

Abstract: *In this article, the emotional experiences of children of primary school age are vividly reflected. It is important that the students are quick to adapt and to a certain extent impressionable, their trustworthiness, tendency to imitate, and the fact that the teacher has a great reputation.*

Keywords: *primary school age, pedagogical-psychological, emotional-volitional, controlling one's behavior.*

Kirish. Tuyg‘ular noma'lum ob'ekt bo‘lib, ularni his-tuyg‘ular deb tasniflash mumkin emas, chunki ular bir lahzalik hodisadir.Bugungi kunda psixologiyada hissiyotlar sohasida global tadqiqotlar boshlanadi, chunki bu his-tuyg‘ularni yaratishdir.Biz insonning hayot tomonidan taqdim etilgan holatlarga qanday hissiy munosabatda bo‘lishi haqida gapiramiz.Biz xursandmiz, qo‘rqamiz, g‘azablanamiz, deb aytishga odatlanganmiz - bu barcha harakatlar qalbimizning holatini ifodalaydi.Ilgari, hissiy holatlar his-tuyg‘ularga tenglashtirilgan, ammo bu mavzu bo‘yicha so‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, his-tuyg‘ular avvalgi holatdir. Avvaliga biz hissiy munosabatda bo‘lamiz, keyin esa hissiyotga ega bo‘lamiz.

“Iroda” termini deganda shaxsning qiyinchiliklarni yengib aniq maqsadni ko‘zlab harakat qilish qobiliyati tushuniladi. Zo‘r iroda bu biror narsani qilishga intilish va unga erisha olishgina emas balki zarur bo‘lib qolganda o‘zini biror narsadan voz kechishga majbur qila olish hamdir. Iroda shunchaki istak va uning qondirilishi emas, balki bu ham istak, ham uni to‘xtatilishi, ayni vaqtda undan voz kechish hamdir. Kishi hayotida irodaning ahamiyati nihoyatda kattadir. Iroda oddiy kundalik hayotda, ayniqsa, katta qiyinchiliklarni yengishga to‘g‘ri keladigan qiyin paytlarda zarur bo‘ladi. Irodaning o‘ziga xos ko‘rinishlari shaxsning tavakkalchilik vaziyatidagi xatti-harakatida ko‘rinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Irodaga motivatsion yondashuv dastavval Aristotel asarlaridan boshlangan. Keyinchalik, fransuz olimi Rene Dekart bu masalani atroflicha o‘rganishga kirishgan. U Aristotel farqli ravishda irodani insonni xatti-harakatlarga undovchilar ruhning xohishi, deb qaraydi va uni reflektorga bog‘liq bo‘lmagan ruhiy hodisa, deb reflektor haqidagi ta’limotni kengaytiradi. Irodaning asosiy vazifasi deb tushuntiradi. Dekart ehtiroslarni jilovlab, tanlangan xatti-

harakatlarni bajarishdan iboratdir, deb ta'kidlaydi. Iroda tashqi narsalar ta'sirida tug'iladi, xohish esa bevosita ruh asosida paydo bo'ladi. Ya'ni ruhning mahsuli. Iroda ehtiroslarga qarshi kurashishi, vujudning ehtirosga qaratilgan harakatlarini tormozlab qo'yishi mumkin. R.Dekart aqlni irodaning quroli deb tushuntiradi va yaxshilik hamda yomonlik to'g'risida qat'iy hukmga ega bo'lgan ruhni kuchli ruh deb hisoblaydi.

Fransuz psixologi Teodol Arman Ribo jonli materiyaning vaziyatda javob berishini oddiy iroda shakliga kiritadi. Iroda asosida deydi u "motivlashtiruvchi kuch sifatida ehtiros va qiziqish yotadi". Irodaning rivojlanishi deb ko'rsatadi Ribo, "bu reflektor reaksiyalardan mavhum (abstrakt) g'oyalarga undovchi, xatti-harakatlarga o'tishdan iboratdir "

Amerikalik psixolog U.Jeyms ishlarida ikki va undan ortiq xattiharakatlar g'oyasi bo'lganda ulardan birini tanlab olish irodaning asosiy vazifalaridan biri deb hisoblaydi.

L.S.Vigotskiy irodani yuksak ruhiy funksiya sifatida talqin etib, uni tarixiy taraqqiyot mahsuli ekanligini, har bir irodaviy akt avvalo ijtimoiy, jamoaviy, umumruhiy, inter psixologik jarayon deb ta'kidlaydi. Irodaning keyingi taraqqiyotini esa u kollektiv faoliyatda ko'radi. Masalan, deydi L.S.Vigotskiy, bola o'yin va o'qish jarayonida boshqalaming buyruq va ko'rsatmalari, o'yin qoidalarini bajarib, o'zini boshqarishga o'rganadi. O'yin haqida K.Levin irodaning mohiyati affektlar va xatti-harakatlarni boshqara olishlikdan iborat deydi. Darhaqiqat, ko'p psixologlar kuchli iroda egalari kam affektga tushadi deb ta'kidlaydilar. L.Vekker irodaning xulq-atvorni tartibga solib turuvchi alohida funksiyasi borligini ta'kidlaydi.

V.I.Selivanov irodani "Odamning o'z xulq-atvorini, ongli tartibga solish qobiliyati", deb ta'riflab buni miyaning tartibga soluvchilik funksiyasidan iborat deydi. [1]

Maktab ta'limi uning turmush tarzi, tartibi, ijtimoiy holati, sinf jamoasi, oila muhitdagi ahvolini o'zgartiradi, bolaning asosiy vazifasi o'qishdan iborat bo'lib qoladi. Yangi bilim, ko'nikma, malakalar egallashdan tabiat va jamiyat to'g'risidagi qonuniyatlarni o'zlashtira boshlaydi. Ta'lim o'quvchidan muayyan darajadagi uyushqoqlikni, intizomlikni, irodaviy zo'r berishlikni, faollikni, maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni talab qiladi. Ixtiyorsiz xatti-harakatlar o'rnini anglashilgan rejali, maqsadga muvofiq aqliy mehnat egallay boradi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning axloqiy onglari I va IV sinfdagi o'qish mobaynida muhim o'zgarishlarga uchraydi va axloqiy sifatlar, bilim va tasavvurlar sezilarli darajada boyiydi va bola o'zini o'zi anglay boshlaydi. U o'ziga xos bolgan yaxshi-yomon xususiyatlarni bilmasa ham, lekin u o'zining «Men»ini his qiladi. O'zining vazifasi, maqsadi, uni bajarish lozimligi, unga berilgan vazifalarni bajarish, takrorlash uning burchi ekanligi kabilarni anglab yetadi.

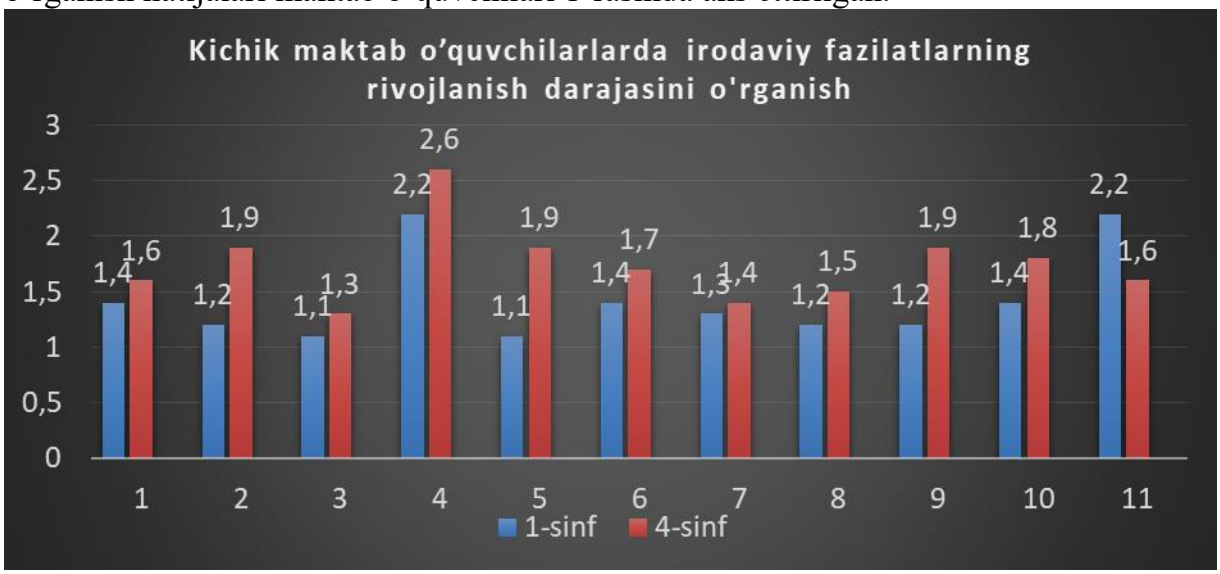
Axloqiy his-tuyg'ular va shaxsning irodaviy xususiyatlari ham shakllanadi. Boshlanglch sinf o'quvchilarida iroda tarbiyasi tashabbuskorlik, dadillik, o'zini tuta bilish, sabotlilik, chidamlilik, qat'iylik, kamtarlik va intizomlilik kabi irodaviy sifatlarni o'stirish va mustahkamlashdan iboratdir. Iroda tarbiyasi bolalarda yomon sifatlar paydo bo'lishining oldini olish va agar bunday sifatlar paydo bo'lsa, ularni yo'qotishdan iboratdir. Bolalar irodasining salbiy tomonlaridan biri o'ziga ishonmaslikdir. O'ziga ishonmaslik holati o'qish, mehnat, o'yin va shu kabi faoliyatlarda tez-tez qaytarilib turadigan muvaffaqiyatsizliklar tufayli yuzaga keladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilaming his-tuyg'ulari ulaming faoliyatida namoyon bo'ladi va rivojlanadi.Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'zlarining har

bir faoliyat natijalariga baho bera oladilar. Baho kishida qoniqish va qoniqmaslik hislarini yuzaga keltirishi mumkin bo‘lib, bu hislar bolani yaxshi o‘qishga ruhlantiradi. Ba’zan past baho olish orqali yuzaga kelgan salbiy hislar chuqurlashib, o‘qituvchining noto‘g‘ri reaksiyasi va kattalaming doimiy tanbeh va tanqidlari oqibatida bolaning xarakter xislatiga aylanib qolishi mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining faoliyatlari uchun ijobiy baho olishlariga yordam beruvchi asosiy hislardan biri intellektual hislardir. Odamning aqliy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan hislar intellektual hislar deb ataladi. Bilishga qiziqish, taajjublanish. Va hayron qolish hislari, ishonch, ishonchsizlik va shubhalanish hislari intellektual hislar qatoriga kiradi. [2]

Kichik maktab o‘quvchilarning irodaviy fazilatlarining rivojlanish darajasini aniqlash uchun T.I. Shulgi so‘rovnomasidan foydalanildi. Sinf o‘qituvchilari va ota-onalardan har biri o‘quvchi uchun tegishli ustunga " + " belgisini qo‘yish orqali sifat rivojlanish darajasini ko‘rsatadigan anketani to‘ldirish taklif qilinadi.

Kichik maktab o‘quvchilarda irodaviy fazilatlarning rivojlanish darajasini o‘rganish natijalari maktab o‘quvchilari 1-rasmda aks ettirilgan.

1-rasm- Kichik maktab o‘quvchilarda irodaviy fazilatlarning rivojlanish darajasi.

1-rasmda keltirilgan natijalarni tahlil qilish bizga quyidagilarni amalga oshirishga imkon beradi boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirish darajasiga oid xulosa.

Intizom xulq-atvorni talablarga bo‘ysundirish sifatida, kattalar tomonidan ilgari surilgan qoidalar 1-sinf o‘quvchilarida kam rivojlangan (1,3), 4-sinf o‘quvchilari uchun-o‘rtacha (1.5) ball. Qat'iylik, boshlangan ishni oxirigacha yetkaza olish qobiliyati sifatida , ishning uzoq muddatli bajarilishi 1-sinf o‘quvchilari past darajada (1,2), 4 – sinf o‘quvchilari o‘rtacha darajasi (1,9). Harakat, hissiyotlarni sekinlashtirish qobiliyati sifatida chidamlilik, qabul qilingan qarorning amalga oshirilishiga to‘sqinlik qiluvchi omillar 1-sinf o‘quvchilari past darajada (1,1), 4-sinf o‘quvchilari ham past daraja (1,3). Belgilangan maqsaddan tezda o‘tish qobiliyati sifatida qat'iyatlilik 1-sinf o‘quvchilarida o‘rtacha (2,2), 4-o‘quvchilarda rivojlangan sinflar yuqori darajada (2,6). Jasorat hayot, sog‘liq uchun xavf bilan harakat qilish qobiliyati sifatida 1-sinf o‘quvchilarida past darajada (1,1), 4-sinf o‘quvchilarida esa o‘rtacha (1,9). Mustaqillik, harakatni bajarmasdan bajarish qobiliyati sifatida tashqi yordam, o‘zingizni boshqarish qobiliyati va xulq-atvori va xatti-harakatlari uchun javobgar bo‘lish 1-sinf o‘quvchilarida rivojlangan past (1,4), 4 – sinf o‘quvchilari o‘rtacha (1,7).

Tashkilot, mehnatsevarlik, rejaga muvofiq ishlash qobiliyati sifatida, belgilangan maqsadlarni rejalashtirish va aniq bajarish, ularni oxirigacha yetkazish, 1-sinflarda ishlab chiqilgan kattalarning barcha koʻrsatmalariga aniq va aniq rioya qiling sinf darajasi (1,3), 4-sinf oʻquvchilari ham past darajada (1,4). Ishchanlik, oʻz ishini shunday tashkil qilish qobiliyati sifatida buni aniq belgilangan vaqtda bajaring, 1-sinf oʻquvchilarida ishlab chiqilgan past (1,2), 4 – sinf oʻquvchilari ham past (1,5). Tashabbuskorlik, oʻz oldingizga yangi vazifalar qoʻyish qobiliyati sifatida va ularni amalga oshirish, 1-sinf oʻquvchilarida past darajada rivojlangan (1,2), 4-sinf oʻquvchilari-oʻrta darajada (1,9). Maqsadga intilish, maqsadga uzoq vaqt rioya qilish qobiliyati sifatida, qiyinchiliklarni yengish, 1-sinf oʻquvchilarida past darajada rivojlangan (1,4), 4-sinf oʻquvchilari oʻrta darajada (1,8). Tirishqoqlik, oʻquv ishlarini bajarishda toʻplanish sifatida,aniqlik, tirishqoqlik, 1-sinf oʻquvchilarida yuqori darajada rivojlangan (2,2), 4-sinf oʻquvchilari uchun-oʻrtacha (1,6).

Shunday qilib, irodaviy fazilatlarning rivojlanishini oʻrganish natijasida kichik maktab oʻquvchilaridan, yani 1-sinf oʻquvchilaridan aniqlandi intizomning past darajada rivojlanishi bilan tavsiflanadi, qat'iyatning rivojlanish darajasi past,qat'iylikning rivojlanish darajasi, past chidamlilik, oʻrta daraja qat'iylikni rivojlantirish, jasoratning past rivojlanish darajasi, past mustaqillik, past tashkilotchilik, kam ishchanlik, tashabbuskorlikning past rivojlanish darajasi, fidoyilik past darajasi, mehnatsevarlikning yuqori darajasi.

4-sinf oʻquvchilari oʻrtacha rivojlanish darajasiga ega intizom, qat'iyatlilikning oʻrtacha rivojlanish darajasi, past chidamlilik, qat'iyatlilikning yuqori darajasi, oʻrta daraja jasoratni rivojlantirish, mustaqillikning oʻrtacha rivojlanish darajasi, past tashkilotchilik, past samaradorlik, oʻrtacha rivojlanish darajasi tashabbuskorlik, maqsadga muvofiqlikning oʻrtacha rivojlanish darajasi, oʻrtacha tirishqoqlikning rivojlanish darajasi namoyon qiladi.

Xulosa qilib aytilganda iroda – shaxsning harakatini ifodalaydigan ruhiy jarayon. Mustaqil - oʻzining asosli fikriga ega boʻlish. Chidam – shaxsning yuqori darajadagi irodaliligi. Qat'iyat – oʻz qarorlarida sobiqqadam boʻlish. Abuliya - irodasizlikning yuqori koʻrinishi hisoblanadi. Maqsad - shaxsni biror sohaga undovchi xolat. Natija-harakat tufayli erishilgan yutuq. Irodaning shakllanishi birinchi navbatda ota-onaga bogʻliq. Bolada ongli intizomni shakllantirish tarbiyaning muhim shartlaridan biridir. Irodaviy fazilatlarni rivojlantirish intizomning zaruriy sharti boʻlib, u xulq-atvor qoidalariga rioya qilish zarurligini tushunishga yordam beradi, shuningdek, oʻz xohishistaklarini tartibga soladi. Irodaviy sifatlarni tarbiyalashda maktab muhim oʻrin tutadi. U bolaga bir qator talablarni qoʻyadi, ularsiz maktabda oʻqish mumkin emas, u bolaning intizomini shakllantiradi. Oʻqituvchi bolaning irodaviy fazilatlari, shuningdek, turli axil xususiyatlarning shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi. Bolalar koʻpincha oʻqituvchining xatti-harakatlariga taqlid qilishga intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.K.Shamshetova, R.N.Melibayeva, X.E.Usmanova, I.O.Xaydarov. Umumiy psixologiya. oʻquv qoʻllanma. - T.: "Barkamol fayz media", 2018.
2. Z. T. Nishanova Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya /darslik/. Toshkent: "Inuovatsiya-Ziyo", 2020, 418 bet.
3. E Gʻoziyev.Ontogenez pslxologiyasi/darslik /.Tosbkent:"NIF MSH", 2020.
4. Nishanova, Z.T.Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya :darslik 2018 yil

MAKTABGACHA TA’LIMTDA BOLALARNI KOGNITIV RIVOJLANISHNI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA SINGAPUR TAJRIBASI

Mirzayeva Hulkar,
Karmana tuman 23-DMTT direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. *Maktabgacha ta’lim sohasida bolalarning individual imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish, ularda mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish, muammoni hal qilish va ijodiy ifoda qilish kompetensiyalarini shakllantirish uchun an’anaviy o‘qitish metodlari yetarli emas. Shu sababli zamonaviy ta’limda faol, integratsiyalashgan va bolani markazga qo‘yuvchi metodik yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababdan zamonaviy yondashuvlarni amalga oshirish juda muhim. Zamonaviy yondashuvlarni tashkil etish maqsadida xorijiy tajribalarni o‘rganish va uni amaliyotga joriy etish pedagoglar oldida turgan eng muhim vazifalarimizdan biridir.*

Kalit so‘zlar: *kognitiv, zamonaviy yondashuv, metod, CPA modeli, Aniq bosqich, rasmli va mavhum bosqichlar.*

Ta’lim-tarbiya jarayonida qo‘llaniladigan turfa xil usullar ya’ni metodlar mavjud. Pedagog qay uslubda ta’limiy faoliyatni olib bormasin maqsadiga yetish imkonini izlaydi, bu borada, ta’lim metodlari va innovatsion metodlardan foydalanadi. Ta’lim metodlari shu vaqtga qadar o‘zining samarasini ko‘rsatib kelmoqda va zamon pedagoglari yangicha uslubda ta’limiy jarayonni o‘tib yanada yaxshi natijalar olishga intilmoqdalar. Shuningdek innovatsion metodlardan foydalanib kelishmoqdalar. Innovatsion faoliyatda pedagogik yangiliklar: o‘qitishning yangi usul va metodlarining yaratilishi va qo‘llanishi o‘quv jarayonining samarali va sifatli tashkil etilishini yaratib beradi.

Pedagogikada metod – pedagog va ta’lim oluvchining (bolaning) ma’lum ta’lim-tarbiyaviy natijasi: bilimlarni egallash, malaka va ko‘nikmalarni hosil qilish, qobiliyatlarni o‘stirish, axloqiy sifatlar, xulq odatlarni shakllantirishga erishish uchun yo‘llangan hamkorlikdagi faoliyatining usulidir. Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarni turli faoliyatlarni o‘tkazish jarayonida turli metodlardan, zamonaviy hamda xorijiy usul va uslublarni o‘rganish va amaliyotga joriy etish muhim.

So‘ngi yillarda Singupar davlatining o‘quv dasturlarini o‘rganish va amaltiyotga tadbiq etish orqali bir qancha amaliy ishlar olib borilmoqda. Singupar davlatida maktabgacha ta’limda bolalarni aqliy qobiliyatini rivojlantirishda qo‘yidagi CPA modelidan foydalanilar ekan.

CPA modeli (Concrete–Pictorial–Abstract): bosqichli o‘qitish yondashuvi. Primary Mathematics Grade K – bu Singapurda ishlab chiqilgan va dunyo miqyosida o‘z samarasini isbotlagan dastur bo‘lib, u bolalarda matematik tafakkurni rivojlantirishni chuqur anglashga asoslaydi. Dastur shunchaki hisob kitob qoidalarini yodlash emas, balki matematik tushunchalarni tushunish, ular orasidagi munosabatlarni aniqlash, real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga urg‘u beradi.

CPA modeli (Concrete–Pictorial–Abstract): bosqichli o‘qitish yondashuvi Dastur ta’lim-tarbiya berishning CPA (Concrete–Pictorial–Abstract) modeli asosida tashkil etilgan. Bu yondashuv, ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tabiiy va moslashtirilgan metodik ketma-ketlikdir:

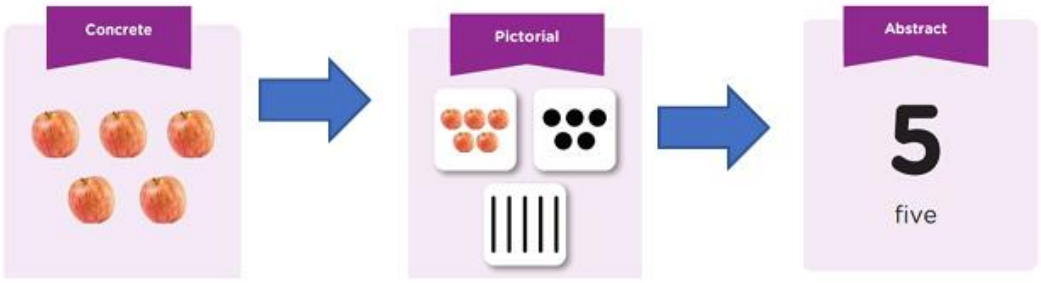
Concrete (Aniq bosqich) – bu bosqichda bolalar turli predmetlar (kublar, tayoqchalar, hisob toshlari, figuralar) yordamida matematik tushunchalarni qo’l bilan

ushlab, amaliy faoliyat orqali o'rganadilar. Bu, ayniqsa, yosh bolalarning konkret tafakkuri ustuvor bo'lgan davrda eng samarali usul hisoblanadi.

Pictorial (Rasmli bosqich) – bu bosqichda bolalar konkret predmetlar o'rniga ular tasvirini ishlatadilar (masalan, suratlar, diagrammalar, chizmalar). Bu bosqich, bolani aniq shakllardan mavhum fikrlashga o'tkazuvchi oraliq pog'ona hisoblanadi. Piktorial model bolalarning fazoviy tafakkurini va ko'rish asosidagi tushunishni mustahkamlaydi.

Abstract (Mavhum bosqich) – bu bosqichda bolalar matematik belgilar va ifodalar (raqamlar, formulalar, amallar belgisi) yordamida masalalarni mustaqil yechish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Bu yuqori darajadagi matematik tafakkurni ifodalaydi va bolalarning muammoli vaziyatlarda matematik bilimlarni qo'llashga tayyorligini namoyon etadi.

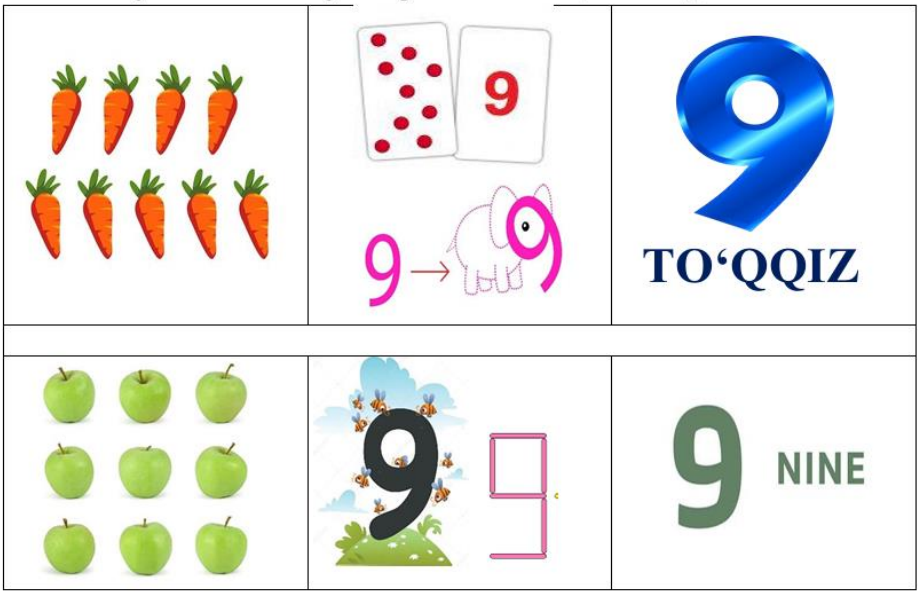
Aniq-rasmli-mavhum (ARM) usuli bolalarga raqamli tushunchalarni tushunishni rivojlantirishga yordam beradigan jismoniy va ko'rgazmali qurollardan foydalangan holda o'quv Faoliyatlarini rejalashtirish uchun asos yaratadi. Quyidagi misol CPA yondashuvidan foydalangan holda '5' raqamini o'rgatishni aks ettiradi:

Miqdor tushunchalari mavhum bo'lganligi sababli, Aniq-rasmli-mavhum (ARM) yondashuvi quyidagilarni ta'minlaydi. Pedagoglarga tarqatma resurslar yordamida o'quv jarayonini rejalashtirishga yordam beradigan tuzilma hisoblanadi.Bolalarda miqdor tushunchasini Aniq-rasmli-mavhum (ARM) yondashuvi asosida o'rgatish taklif etilgan.

Shuningdek,

-CPA yondashuvidan foydalangan holda "9" raqamini o'rgatishni

Maktabgacha ta’lim sohasida bolalarning individual imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish, ularda mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish, muammoni hal qilish va ijodiy ifoda qilish kompetensiyalarini shakllantirish uchun an’anaviy o‘qitish metodlari yetarli emas. Shu sababli zamonaviy ta’limda faol, integratsiyalashgan va bolani markazga qo‘yuvchi metodik yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Quyida kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga joriy etishda eng samarali hisoblangan ilg‘or pedagogik yondashuvlar yoritiladi:

1.Faoliyatga asoslangan yondashuv: Bu yondashuvga ko‘ra, bola o‘rganuvchi emas, faol ishtirokchi hisoblanadi. Bilimlar bevosita o‘z tajribasi, harakati, sinashi, kuzatuvi orqali shakllanadi. Har bir ta’limiy faoliyat bolaga amaliy harakat qilish, fikr yuritish va muammoni hal qilish imkonini beradi. Didaktik o‘yinlar: ―Nimani farqlading?, ―Ketma-ketlikni joylashtir, ―Kim topadi?

2.Multimodal yondashuv (ko‘rish-eshitish-harakat integratsiyasi): Bolalarning bilimni o‘zlashtirishi uchun turli sezgi kanallari orqali axborot olish muhim. Multimodal o‘qitish – ko‘rish (vizual), eshitish (auditiv), teginish-harakat (kinestetik) vositalar yordamida o‘rganishni anglatadi. Masalan: Shaklni nomlashda: rasmni ko‘radi, nomini eshitadi, plastilindan yasaladi.

3. STEAM yondashuvi elementlari: STEAM – Science (fan), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Arts (san’at), Mathematics (matematika) integratsiyasiga asoslangan ta’lim modelidir. Bu yondashuv orqali bolalarda tahlil qilish, modellashtirish, sinov va ijodiy fikrlash rivojlanadi. Misollar: Loyiha faoliyati: ―Men uy qurdim‖ – qurilish bloklari bilan, rasmini chizish, vazifasini aytish va

4. Refleksiya (fikrga qaytish va tahlil qilish): Bolaning o‘z tajribasiga, faoliyatiga natijaga nisbatan munosabat bildirish ko‘nikmasi – kompetensiyalarning shakllanishi uchun muhimdir. Refleksiya jarayoni ta’limiy faoliyat oxirida, faoliyatdan keyin o‘tkaziladi. Refleksiya usullari: ―Qanday his qilding?‖ ―Nimaga erishding?‖ ―Yana qanday qilgan bo‘larding?‖ ―Senga nima yoqdi, nima qiyin bo‘ldi?‖ Rangli kartochkalar: yashil (o‘xshadi), sariq (urindim), qizil (yana sinab ko‘raman).

5. Differensial va individual yondashuv: Har bir bola noyobdir: bilimni o‘zlashtirish sur’ati, qiziqishlari, qiyinchiliklari turlicha. Shuning uchun ta’limiy faoliyatlar bir xil uslubda barcha uchun emas, balki har bir bolaning rivojlanish darajasiga moslab taklif qilinishi kerak. Kam faol bolalar uchun: vizual vositalar, ko‘rsatib berish, erkin vaqt. Faol bolalar uchun: murakkabroq topshiriqlar, muammo yechish, erkin javob imkoniyati.

Maktabgacha yoshda bolalarga elementar matematik tushunchalarni shakllantirishda pedagoglar quyidagilarga e’tibor qaratishlari zarur:

• Kundalik tajribalarda elementar matematik tushunchalari va ko‘nikmalarini o‘rganish va ulardan foydalanishdan zavqlaning.

• Munosabatlar va mosliklarni tushunish.

• Hisoblash ko‘nikmalarini va miqdorni his qilishni rivojlantirish.

• Asosiy shakllar va fazoviy tushunchalarni tushunish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Internet manbalari.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM DARS JARAYONLARIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Saidova MohiraKamolovna,
Pulatova Barchinoy Yusupovna,
G‘ozg‘on shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchilari

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida interfaol usullardan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun dars jarayonini samarali tashkil etishda an’anaviy uslublar va interfaol metodlarning o‘rni beqiyosdir. Bolalarning mustaqil fikrlashi, ijodiy tafakkuri, nutqiy faolligi va muloqot madaniyati rivojlanadi. Guruhli ishlar, rolli o‘yinlar, bahs-munozaralar va turli interaktiv texnologiyalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli, samarali va mazmunli qiladi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda interfaol usullardan foydalanish bugungi kunda eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Abstract. This article highlights the advantages of using interactive methods in primary education. The role of traditional methods and interactive methods in the effective organization of the teaching process for primary school students is incomparable. Children's independent thinking, creative thinking, speech activity and communication culture are developed. Group work, role-playing games, discussions and various interactive technologies make the learning process of students interesting, effective and meaningful. Therefore, the use of interactive methods in primary education is one of the most urgent tasks today.

Аннотация. В данной статье рассматриваются преимущества использования интерактивных методов в начальном образовании. Роль традиционных методов и интерактивных методов в эффективной организации процесса обучения учащихся начальной школы несравнима. Развиваются самостоятельность мышления, творческое мышление, речевая активность и культура общения детей. Групповая работа, ролевые игры, дискуссии и различные интерактивные технологии делают процесс обучения учащихся интересным, эффективным и содержательным. Поэтому использование интерактивных методов в начальном образовании является одной из актуальных задач сегодня.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, interfaol metodlar, dars samaradorligi, mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur, muloqot madaniyati, guruhli ish, rolli o‘yin, bahs-munozara, nutqiy faollik, ta’lim texnologiyalari, pedagogik yondashuv, faol ishtirok, tarbiyaviy ahamiyati.

Keywords: Primary education, interactive methods, lesson effectiveness, independent thinking, creative thinking, communication culture, group work, role-playing, debate, speech activity, educational technologies, pedagogical approach, active participation, educational significance.

Ключевые слова: Начальное образование, интерактивные методы, эффективность урока, самостоятельность мышления, творческое мышление, культура общения, групповая работа, ролевая игра, дебаты, речевая деятельность, образовательные технологии, педагогический подход, активное участие, образовательная значимость.

“Yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual salohiyatga ega insonlar qilib tarbiyalash – ta’limning bosh maqsadidir”
Sh.M. Mirziyoyev

Bugungi kunda ta’lim jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, o‘quvchilarni faollikka chorlaydigan, mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkurni rivojlantiradigan usullardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich ta’limda dars jarayonini qiziqarli, samarali va mazmunli tashkil etish uchun interfaol metodlardan foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Chunki interfaol usullar o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi, uning darsdagi qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi. Boshlang‘ich ta’lim — inson kamolotining ilk poydevorini qo‘yadigan eng muhim bosqichdir.

Bu davrda o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi shakllanadi. Boshlang‘ich sinflarda dars jarayonini samarali tashkil etish o‘qituvchidan yuksak mahorat talab qiladi.An’anaviy dars usullari o‘quvchilarga faqat bilim berishga qaratilgan bo‘lsa, interfaol usullar ularni faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi. Interfaol metodlar dars jarayonini qiziqarli, samarali va mazmunli qiladi. O‘quvchilar o‘qituvchining faqat tinglovchisi emas, balki suhbatdoshi va hamkoriga aylanadi.Bu esa ta’limning sifat va samaradorligini oshiradi. Shu sababdan ham zamonaviy ta’lim jarayonida interfaol usullardan keng foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual salohiyatga ega insonlar qilib tarbiyalash – ta’limning bosh maqsadidir.”Bu fikr boshlang‘ich ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish zarurligini yanada kuchaytiradi.Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari faol, qiziquvchan va serg‘ayrat bo‘ladilar. Ularning dars jarayoniga faol jalb etilishi ularning bilimini mustahkamlaydi. Interfaol usullar o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantiradi.Ular mustaqil fikr bildiradilar va o‘z nuqtai nazarlarini himoya qiladilar.Shuningdek, bu metodlar o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytiradi.Guruhli ishlarda ular bir-birini tinglashni o‘rganadilar.O‘z fikrini ifodalash, dalillar bilan asoslash va boshqalarning fikrini hurmat qilish madaniyati shakllanadi.Bu esa o‘quvchilarning ijtimoiy hayotda faol bo‘lishiga yordam beradi.Interfaol usullar nutqni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega.O‘quvchilar og‘zaki va yozma nutqni ravon va aniq shakllantiradilar. Boshlang‘ich ta’limda qo‘llaniladigan interfaol metodlarning turlari ko‘p. Masalan, “Aqliy hujum”, “Insert”, “Klaster”, “Blits-so‘rov”, “Munozara” va boshqa metodlar.Ularning barchasi o‘quvchilarning faolligini oshiradi

Dars jarayonini zerikarli bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaydi.O‘quvchilar darsni zavq bilan o‘rganadilar.

Bu metodlarning tarbiyaviy ahamiyati ham kattadir.Ular orqali o‘quvchilar o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, hamkorlik kabi qadriyatlarga rioya qiladilar.Shuningdek, interfaol metodlar ijodkorlikni rivojlantiradi.O‘quvchilar topshiriqlarda yangi g‘oya va yondashuvlarni qo‘llaydilar.Bu ularning tafakkurini kengaytiradi va ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqaradi. Topshiriqlarni bajarishda tashabbus ko‘rsatadilar.Bu esa ularda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini shakllantiradi. Shuningdek, interfaol metodlar orqali o‘quvchilar real hayotiy vaziyatlarga tayyorlanadilar.

Masalan, muammoli vaziyatni hal qilishni o‘rganadilar. Boshqalar bilan hamkorlikda ishlashni o‘zlashtiradilar. Har bir dars ular uchun yangi tajribaga aylanadi. Shu jihatdan interfaol metodlar ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Ularning afzalliklari dars samaradorligida yaqqol ko‘rinadi.

Zamonaviy ta’limda o‘qituvchi bilim manbai emas, balki yo‘naltiruvchi sifatida namoyon bo‘ladi.Interfaol usullar orqali o‘qituvchi o‘quvchilarga bilim olish yo‘lini ko‘rsatadi.O‘quvchilar esa o‘zlari bilim olish jarayonida faol qatnashadilar. Bu esa

bilimlarning yanada mustahkam bo‘lishini ta’minlaydi.O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida sog‘lom hamkorlik vujudga keladi.Buning natijasida ta’lim-tarbiya jarayonida yuqori samaradorlikka erishiladi.

Demak, boshlang‘ich ta’lim darslarida interfaol metodlardan foydalanish nafaqat dolzarb, balki zarur hamdir.Bu usullar orqali o‘quvchilar mustaqil, ijodiy va faol shaxs sifatida shakllanadilar.Ular kelajakda jamiyatda munosib o‘rin egallash uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.Shu sababli interfaol usullar boshlang‘ich ta’lim jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarga nafaqat bilim berish, balki ularda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik kabi kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir. An’anaviy dars usullari asosan o‘qituvchi markazida tashkil etilsa, interfaol metodlar o‘quvchilarni ham dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bu esa ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi. Interfaol metodlarning o‘rni shundaki, ular o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularni dars davomida faol bo‘lishga undaydi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Blits-so‘rov”, “Rol o‘ynash”, “Debat” kabi metodlar o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, darsni jonli va qiziqarli qiladi. Shuningdek, interfaol metodlar yordamida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqi, mantiqiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlardan foydalanishning dolzarbligi yanada ortib bormoqda. Chunki ta’lim jarayoni oldiga qo‘yilayotgan yangi talablar — o‘quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi, mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishni taqozo etmoqda. **Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev** ham ta’lim-tarbiyaga oid nutqlarida yosh avlodni mustaqil fikrlashga o‘rgatish eng muhim vazifa ekanini ta’kidlab kelmoqda.Shu bois, interfaol metodlar boshlang‘ich ta’limda nafaqat ta’limiy, balki tarbiyaviy maqsadlarga erishishda ham muhim vosita hisoblanadi. Ularning qo‘llanishi dars samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarni faol, bilimli va ijodkor shaxslar qilib tarbiyalaydi. An’anaviy dars usullarida asosan o‘qituvchi markazda turadi, u o‘quvchilarga tayyor bilimlarni beradi va ular bu bilimlarni yodlab olishga harakat qiladilar. O‘quvchilar passiv tinglovchi sifatida qatnashadilar, ko‘pincha faqat savollarga qisqa javob berish yoki yozma mashqlarni bajarish bilan chegaralanadilar. Natijada, ularning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va hamkorlik ko‘nikmalari yetarli darajada rivojlanmaydi.Interfaol metodlarda esa o‘quvchi dars jarayonining markazida turadi. O‘qituvchi esa yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va hamkor sifatida faoliyat yuritadi. O‘quvchilar muhokama, bahs, guruhli ishlar, savol-javob, rolli o‘yinlar orqali o‘z bilimlarini mustaqil izlaydilar va o‘zlashtiradilar. Bu esa bilimlarning yanada mustahkam va hayotiy bo‘lishiga xizmat qiladi.Interfaol metodlarning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- O‘quvchilarni faol ishtirokchi sifatida dars jarayoniga jalb etadi.
- Mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.
- O‘quvchilarning nutq madaniyatini shakllantiradi, og‘zaki va yozma ifodani boyitadi.
- Guruhli ishlar orqali hamkorlik va muloqot madaniyatini rivojlantiradi.
- Darsni qiziqarli qiladi, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi.
- Ta’limiy maqsad bilan bir qatorda tarbiyaviy maqsadlarga ham erishiladi.

Xulosa qilib aytganda, interfaol metodlar an’anaviy usullardan farqli ravishda o‘quvchini bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi va faol ishtirokchiga aylantiradi.

Bu esa boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki shaxsiy sifatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.N. Azizxo‘jaeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. -T.: TDPU. 2006 y
2. S.A. Madyarova va boshq. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.- T.: iqtisod-moliya, 2009, 240 b.
3. R.Ishmuhamedov, M.Yuldashev. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. - T.: 2013 y. -279 bet.
4. G‘ofurov, S.X. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar*. Toshkent: O‘qituvchi.

INGLIZ TILIDA GAPIRISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV MASHQLARDAN FOYDALANISH

Rizayeva Gulasal Mizrob qizi,
BuxDu magistranti, Navoiy viloyat Qiziltepa tumani 2-umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘qtuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola turli xil o‘quv muhitida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan amaliy strategiyalarga e'tibor qaratib, ingliz tilida gapirishni rivojlantirishning turli usullarini o‘rganadi. Tadqiqot mavjud adabiyotlarni tahlil qiladi, samarali metodologiyalarni taqdim etadi va turli yondashuvlarning natijalarini muhokama qiladi. Maqsad o‘qituvchilar va o‘quvchilarga ingliz tilida gapirish qobiliyatini oshirish bo‘yicha tushunchalarni berishdir.

Kalit so‘zlar*: Ingliz tilida gapirish qobiliyatlari, tilni rivojlantirish, aloqa strategiyalari, til o‘rganish usullari, ravon gapirish, tilni bilish, og‘zaki muloqot. Ingliz tilida ravon gapirish shaxsiy va professional muloqot uchun zarur bo‘lgan tilni bilishning asosiy tarkibiy qismidir.*

Ingliz tili global lingua franca bo‘lgani uchun, uni samarali gapirish qobiliyati ko‘plab imkoniyatlar uchun eshiklarni ochishi mumkin. Biroq, kuchli nutq qobiliyatlarini rivojlantirish grammatika va so‘z boyligini tushunishdan ko‘proq narsani talab qiladi; bu turli xil til ko‘nikmalarini, shu jumladan tinglash, talaffuz va madaniy ongni birlashtirishni o‘z ichiga oladi.

Ushbu maqola ingliz tilida nutq qobiliyatini rivojlantirishning eng samarali usullarini o‘rganishga qaratilgan. Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va turli yondashuvlarni muhokama qilish orqali ushbu tadqiqot turli darajadagi o‘quvchilar tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan amaliy strategiyalarni taklif qilishga intiladi.

Og‘zaki ingliz tili ko‘nikmalarini rivojlantirishga amaliyot, suvga cho‘mish va faol o‘rganishni birlashtirgan holda turli usullar orqali murojaat qilish mumkin. Mana ba’zi samarali strategiyalar:

Muntazam Nutq Amaliyoti

- Til almashish bo‘yicha sheriklar: ona tilida so‘zlashuvchilar yoki boshqa o‘quvchilar bilan gaplashishni mashq qilish uchun til hamkorini toping yoki til almashish platformalariga qo‘shiling (masalan, Tandem yoki HelloTalk).

- Suhbat klublari: ingliz tilida so‘zlashadigan klublar yoki guruhlarga shaxsan yoki onlayn tarzda qo‘shiling, bu erda siz muntazam suhbatlar qilishingiz mumkin.

- Rolli o‘yin: kundalik vaziyatlarda ishonchni mustahkamlash uchun umumiy stsenariylarni (masalan, ovqatga buyurtma berish, yo‘l-yo‘riq so‘rash) mashq qiling. Texnologiyadan Foydalanish

- Til o‘rganish ilovalari: Duolingo, Babbel yoki Rosetta Stone kabi nutq qobiliyatiga qaratilgan ilovalardan foydalaning.

- Nutqni aniqlash vositalari: talaffuzni mashq qilish va tezkor fikrmulohazalarni olish uchun Google Translate yoki nutqni aniqlaydigan ilovalar kabi vositalardan foydalaning. Mahalliy tarkibni tinglash

- Podkastlar va Audiokitoblar: turli xil aksanlar va nutq uslublariga ko‘nikish uchun muntazam ravishda inglizcha podkastlarni yoki audiokitoblarni tinglang.

- Filmlar va teleshoular: tinglash va tushunish qobiliyatini oshirish uchun filmlarni yoki teledasturlarni ingliz tilida subtitrsiz (yoki dastlab inglizcha subtitrlar bilan) tomosha qiling. Yozib olish va o‘z-o‘zini baholash

- Gapirayotganingizni yozib oling: turli mavzularda gaplashayotganda ovozingizni yozib oling. Yaxshilash uchun joylarni aniqlash uchun yozuvlarni tinglang.

- Ona Tili bilan Solishtiring: talaffuz, stress va intonatsiyani sozlash uchun yozuvlaringizni ona tili bilan Solishtiring. Ishonch bilan gapirish

- Ommaviy nutq: ishonch va artikulyatsiyani yaxshilash uchun taqdimot qilish yoki Toastmasters klubiga qo‘shilish kabi ommaviy nutq imkoniyatlarida ishtirok eting. - Ingliz tilida o‘ylang: ona tilingizdan tarjima qilish o‘rniga fikringizni ingliz tilida o‘ylashga o‘rgating. Bu ikkilanishni kamaytiradi va ravonlikni yaxshilaydi. Talaffuzni o‘rgatish

- Fonetika amaliyoti: ingliz tilidagi fonetik tovushlarni o‘rganing va ravshanlikni oshirish uchun ularni mashq qiling.

- Talaffuz kamaytirish kurslari: talaffuz kamaytirish darslari olib yoki onlayn darslarda talaffuz tayyorlash qaratilgan quyidagi tushunmoq. Interaktiv faoliyat bilan shug‘ullanish

- Munozaralar va munozaralar: argumentli va ishonarli nutqni mashq qilish uchun turli mavzularda munozaralar yoki guruh muhokamalarida qatnashing.

- Interaktiv til o‘yinlari: so‘z birikmasi o‘yinlari yoki hikoya qilish kabi nutqni o‘z ichiga olgan til o‘yinlarini O‘ynang. Ona tilida so‘zlashuvchilarning fikri

- Repetitorlik mashg‘ulotlari: Real vaqt rejimida konstruktiv fikr bildira oladigan va xatolarni tuzata oladigan ona tili o‘qituvchisi bilan ishlash.

- Tilga cho‘mish: iloji bo‘lsa, ingliz tilida so‘zlashadigan muhitga sho‘ng‘ing, bu erda siz har kuni tildan foydalanishga majbur bo‘lasiz. Izchillik va sabr

- Kundalik mashg‘ulot: har kuni ma'lum bir vaqtni, hatto bir necha daqiqaga bo‘lsa ham, gapirishni mashq qilishga bag‘ishlang.

- Sabr va matonat: ravonlik vaqt talab qilishini tushuning. Muvaffaqiyatingizga sabr qiling va muntazam ravishda mashq qiling. Ushbu usullarni birlashtirish ingliz tilida ravon va ishonchli gapirishdagi muvaffaqiyatingizni tezlashtirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilida gapirish qobiliyatini rivojlantirish ko‘p qirrali yondashuvni talab qiladi. Hech bir usul barcha o‘quvchilarning ehtiyojlarini qondira olmaydi, ammo vazifalarga asoslangan o‘rganish, kommunikativ tillarni o‘qitish, texnologiya integratsiyasi va suvga cho‘mish kombinatsiyasi keng qamrovli til o‘rganish tajribasini yaratishi mumkin. O‘qituvchilar ushbu usullarni o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirishi, ravonlik va aniqlikni hal qiladigan muvozanatli yondashuvni ta'minlashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Johnson, K. E. The Sociocultural Turn and Its Challenges for Second Language Teacher Education. // TESOL Quarterly., – London., 2006.
2. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London., 2001.
3. Galskova, N. D. Theory of learning a foreign language. Language didactics and methods: study guide. Linguistic un-tov and fac. in. spring university ped. study plant / N.D. Galskova, N.I. Gez. – Moscow: Izdatelsky center "Akademiya", 2006. – 336 p.
4. Салиева З.И. Говорение и его роль в практическом овладении иностранным языком // Проблемы современного образования. – 2015. – №5.

TASVIRIY SAN’ATDA ART - PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Ilyasova Umida Azizovna,
Tasviriy san’at o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada tasviriy san’at sohasida art-pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning nazariy asoslari va amaliy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida san’at vositalaridan foydalanishning o‘quvchilarning estetik didi, ijodiy tafakkuri hamda shaxsiy rivojiga ta’siri ilmiy asosda tahlil etilgan. Art-pedagogika metodlarining afzalliklari, innovatsion yondashuvlar, shuningdek, ularni qo‘llashda uchraydigan muammolar va ularning yechimlari ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *tasviriy san’at, art-pedagogika, texnologiya, innovatsiya, ijodiy tafakkur, estetik tarbiya, metodika*

KIRISH: Hozirgi kunda ta’lim tizimida yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda faqatgina nazariy bilimlarni berish emas, balki o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, estetik did, yangicha qarashlar va mustaqil yondashuvlarni shakllantirish ham katta ahamiyat kasb etadi. Shunday yondashuvlardan biri bu — art-pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga qo‘llashdir. Art-pedagogika mohiyatan san’at vositalari orqali o‘quvchining dunyoqarashini kengaytirish, o‘z fikrini erkin ifodalashga undash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ayniqsa, tasviriy san’at ta’limida ushbu texnologiyalar o‘quvchilarni rang, shakl, kompozitsiya va obrazlar bilan ishlash jarayonida faol ishtirok etishga jalb qiladi. Shu orqali ular nafaqat chizish mahoratini egallaydi, balki san’at asarlarining ichki mazmunini anglash, o‘z hissiyotlarini badiiy vositalar bilan ifodalash, voqelikka san’at nuqtayi nazaridan qarash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bugungi globallashuv sharoitida zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashgan art-pedagogik yondashuvlar yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Virtual galereyalar, raqamli tasviriy san’at dasturlari, interaktiv mashg‘ulotlar o‘quvchilarni san’atga yanada yaqinlashtirib, ularning qiziqishini orttiradi. Shu bilan birga, milliy qadriyatlarimiz, tarixiy va madaniy merosimizni san’at vositalari orqali yosh avlodga yetkazish imkoniyati ham kengaymoqda. Tasviriy san’at darslarida art-pedagogik texnologiyalardan foydalanish nafaqat o‘quvchilarning badiiy didini shakllantiradi, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki san’at insonning ruhiy dunyosiga bevosita ta’sir qiladigan qudratli vositadir. Shu bois, ushbu yondashuvni o‘quv jarayonida samarali qo‘llash kelajakda ijodkor, estetik didga ega, ma’naviy yetuk shaxslarni voyaga yetkazishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Art-pedagogika tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy adabiyotlarda keng qo‘llanila boshlagan. Bu yo‘nalish san’at vositalarini

o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarda qo‘llashni nazarda tutadi. Masalan, rus psixologi L. S. Vygotskiy o‘zining “Psixologiya iskusstva” asarida san’atning inson tafakkuri va ruhiy rivojlanishiga ta’sirini chuqur tahlil qilib, uning ta’lim jarayonida qo‘llanishi shaxs kamolotiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan [1]. Shuningdek, mashhur pedagog K. D. Ushinskiy san’at va ta’limning uzviy bog‘liqligini alohida qayd etib, badiiy faoliyat orqali tarbiya samaradorligini oshirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslagan [2]. G‘arb olimlari ham art-pedagogika va art-terapiya masalalariga katta e’tibor qaratganlar. Xususan, amerikalik tadqiqotchi E. Kramer “Art as Therapy with Children” nomli asarida san’atning bolalar psixologik rivojlanishidagi o‘rnini ochib bergan va uni pedagogik jarayon bilan uyg‘unlashtirish samaradorligini ko‘rsatib o‘tgan [3]. Ingliz olimasi C. Case esa “Art Therapy with Children: From Infancy to Adolescence” kitobida san’at vositalaridan foydalanish o‘quvchilarni nafaqat estetik, balki ijtimoiy jihatdan ham rivojlantirishi mumkinligini asoslagan [4].

O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ham bu sohada qator izlanishlar olib borgan. Jumladan, A. Ergashev o‘z ilmiy ishlarida tasviriy san’at ta’limida innovatsion metodlar, jumladan, art-pedagogik yondashuvlarni qo‘llash o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda samarali ekanini ta’kidlagan [5]. N. To‘xtaboeva esa art-terapiya va art-pedagogika o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatib, ularning o‘quvchilar ruhiyati va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi rolini ochib bergan [6]. Shuningdek, J. Nazarov tasviriy san’at ta’limi orqali estetik dunyoqarashni shakllantirish masalalarini yoritib, art-pedagogikaning ta’limdagi metodologik asoslarini belgilab bergan [7].

Tahlil va natijalar. Tasviriy san’at ta’limida art-pedagogik texnologiyalarning qo‘llanilishi bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Chunki bu yondashuv o‘quvchilarni nafaqat san’at asarlarini ko‘rish yoki chizish jarayonida faol ishtirok etishga jalb qiladi, balki ularning tafakkuri, ijodiy qobiliyati va estetik dunyoqarashini shakllantirishga ham xizmat qiladi. O‘quvchi oddiygina rasm chizuvchi emas, balki fikrlovchi, san’at asarlari orqali o‘z ichki dunyosini ifodalovchi, hissiyotlarini tashqi shaklda namoyon etuvchi shaxs sifatida kamol topadi. Shu bois art-pedagogik yondashuvlar ta’lim jarayonida o‘quvchining shaxsiy rivojlanishi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va badiiy tafakkurini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida qaralmoqda. Ta’limda art-pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning asosiy ustunliklaridan biri shundaki, ular o‘quvchilarda san’at orqali hayotiy voqelikni anglash va uni o‘z dunyoqarashidan kelib chiqib qayta talqin qilish imkonini beradi. O‘quvchi oddiygina buyum yoki manzara tasvirini chizish bilan kifoyalanib qolmaydi, balki uni o‘z tasavvuri, his-tuyg‘usi orqali qayta yaratadi. Bu jarayon esa o‘quvchining mustaqil fikrlashini, ijodiy qarashlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Art-pedagogikaning yana bir muhim jihati shundaki, u o‘quvchilarning ruhiy holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. San’at inson ruhiyatiga eng bevosita ta’sir qiluvchi vosita sifatida qadimdan e’tirof etib kelinadi. Ayniqsa, tasviriy san’at darslarida ranglar, shakllar, kompozitsiya orqali o‘quvchi o‘z kayfiyatini ifodalash imkoniga ega bo‘ladi. Shu jarayonda u o‘zini erkinroq his qiladi, ichki kechinmalarini badiiy shaklda tashqi olamga chiqaradi. Bu esa nafaqat ijodiy qobiliyatni rivojlantiradi, balki psixologik yengillik ham yaratadi. Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, art-pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarda dars jarayoniga qiziqishni oshiradi. Odatda, an’anaviy dars usullarida o‘quvchi ko‘proq tayyor bilimlarni egallaydi va o‘qituvchining ko‘rsatmalariga amal qiladi. Art-pedagogik yondashuvda esa u faol ishtirokchiga aylanadi. Masalan, o‘quvchiga berilgan topshiriq shunchaki nusxa ko‘chirish emas, balki o‘z fantaziyasini ishga solib, ijodiy yondashishni talab etadi. Bu

esa dars jarayonini jonli, qiziqarli va samarali qiladi. Shu o‘rinda zamonaviy texnologiyalarning art-pedagogika bilan uyg‘unlashuvi alohida e’tiborga loyiqdir. Raqamli san’at dasturlari, virtual muzeylar, 3D-modellashtirish vositalari orqali o‘quvchilar san’atni yangi burchakdan o‘rganish imkoniga ega bo‘lishmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, an’anaviy rasm chizish ko‘nikmalarini boyitsa, ikkinchi tomondan, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish madaniyatini shakllantiradi. Natijada, yoshlar kelajakda nafaqat rassom sifatida, balki zamonaviy dizayner, animator yoki grafik san’atkor sifatida ham rivojlanishi mumkin. Art-pedagogik texnologiyalar nafaqat ijodiy rivojlanish, balki ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishda ham muhimdir. Guruh bo‘lib ishlash jarayonida o‘quvchilar bir-birining fikrini tinglash, hamkorlik qilish, o‘z qarashlarini himoya qilish va murosaga kelish kabi ko‘nikmalarni o‘zlashtiradilar. Bu esa ularni kelgusida jamiyatda faol, ijtimoiy mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Shuningdek, art-pedagogikaning milliy qadriyatlarni singdirishdagi o‘rni ham katta. Tasviriy san’at darslarida milliy naqshlar, xalq amaliy san’ati namunalaridan foydalanish o‘quvchilarda nafaqat estetik didni rivojlantiradi, balki ularda milliy o‘zlikni anglash, qadriyatlarni hurmat qilish, tarixiy merosga mehr uyg‘otadi. Shu yo‘sinda, san’at ta’limi faqatgina ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish bilan cheklanmay, balki ma’naviy-axloqiy tarbiyani ham ta’minlaydi. Art-pedagogik yondashuvlarning yana bir afzalligi shundaki, ular dars jarayonida turli metodlarni uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Masalan, tasviriy san’at darsida nafaqat chizish, balki musiqa tinglash, adabiy matnlarni tahlil qilish, teatr elementlaridan foydalanish ham mumkin. Bu o‘quvchilarda ko‘p qirrali estetik qobiliyatni rivojlantiradi va ular o‘zini turli san’at turlari bilan sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda, art-pedagogik texnologiyalar bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Chunki san’atda “xato” tushunchasi nisbiydir. Har bir chizilgan obraz yoki shakl muallifining individual qarashini aks ettiradi. Bu jarayon o‘quvchiga o‘z ijodiy ishidan faxrlanish imkonini beradi. Natijada, o‘quvchi o‘z qobiliyatiga ishonch hosil qiladi va bu ishonch uning boshqa sohalardagi faoliyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa. Tasviriy san’atda art-pedagogik texnologiyalardan foydalanish bugungi kunda nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu texnologiyalar o‘quv jarayoniga yangicha yondashuvni olib kirib, an’anaviy ta’lim usullarini innovatsion vositalar bilan boyitadi. Natijada o‘quvchilar san’at asarlarini nafaqat ko‘rib yoki tasvirlabgina qolmay, balki ularning ichki mazmunini his etishga, badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishga erishadilar. Art-pedagogik yondashuv o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni, shaxsiy qarashlarini ifoda etishni va ijodiy tajriba orttirishni rag‘batlantiradi. Bu esa yoshlarning nafaqat badiiy-estetik tarbiyasini, balki psixologik va intellektual rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlaydi. Ta’lim jarayonida san’at orqali pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarni motivatsiya qilish, ularning qiziqishini kuchaytirish va ta’lim samaradorligini oshirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L. S. Psixologiya iskusstva. — Moskva: Iskusstvo, 1965.
2. Ushinskiy K. D. Chelovek kak predmet vospitaniya. — Moskva: Pedagogika, 1988.
3. Kramer E. Art as Therapy with Children. — New York: Schocken Books, 1971.

4. Case C. Art Therapy with Children: From Infancy to Adolescence. — London: Routledge, 2007.
5. Ergashev A. Tasviriy san’at ta’limida innovatsion yondashuvlar. — Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
6. To‘xtaboeva N. Art-terapiya va pedagogik texnologiyalar uyg‘unligi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

KO‘ZI OJIZ O‘QUVCHILARNING MUSIQIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI

Astanova Zumradxon Toxirovna,
ADPI Doktoranti

Annotatsiya: *Mazkur tezisda ko‘zi ojiz yoshlaning musiqiy bilimlarni egallashlari uchun maxsus qo‘llanmalar yaratish to‘g‘risida fikrlar bayon etiladi.*

Kalit so‘zlar: *qalb ko‘zi, brayl, tiflopedagog, solfedjio, interval, akkord, alteratsiya, dinamik pribor.*

Аннотация: *Вот несколько советов о том, как посмотреть или записаться на музыку для слепых описано.*

Ключевые слова: *сердечный глаз, шрифт Брайля, тифлопедагог, сольфеджио, интервал, аккорд, альтерация, динамический инструмент.*

Annotation: *Here are some suggestions on how to look or get an appointment for music for blind people described.*

Keywords: *heart eye, braille, typhlopedagogue, solfeggio, interval, chord, alteration, dynamic instrument.*

Kirish: Shunday insonlar borki, zoxiriy ko‘zlari bilan emas balki, botiniy, ya’ni, qalb ko‘zlari bilan his etish orqali dunyoni idrok etadilar.

Zero, qalb ko‘zi – Alloh yaratgan barcha narsalarni botiniy idrok eta oladigan “mardum” (gavhar)dir.[1]

Ayniqsa, ko‘zi ojiz insonlar qalb ko‘zlariga tayangan holda butun borliqni ichki bir tuyg‘ular bilan tasavvur etish orqali ijtimoiy hayotga moslashadilar. Bu moslashuv jarayoni ko‘zi ojizlar hayotida sog‘lom insonlar singari yashash, bilim olish, kasb tanlash, jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lish borasida qulay shart-sharoitlarga ehtiyoj tug‘diradi.

Bugungi kunda ko‘zi ojiz insonlar hayotini yengillashtirish maqsadida ular uchun davlatimiz tomonidan ko‘plab qulayliklar yaratilmoqda, har sohada imkoniyat eshiklari ochilmoqda. Xususan, ta’lim sohasining turli yo‘nalishlari bo‘yicha olib borilayotgan islohatlar o‘z samarasini bera boshladi. Jumladan, musiqa va san’at sohasida ko‘zi ojiz iste’dodli yoshlar ko‘plab yutuqlarga erishmoqdalar. Ular o‘z ijro mahoratlarini katta-katta sahnalarda namoyish etib, nafakat Respublika miqyosida, xatto xalqaro ko‘rik-tanlovlarda ham qatnashib faxrli o‘rinlarni egallamoqdalar.

Ko‘zi ojiz san’at ustalari: Rustamqori Tursunov, O‘lmas Rasulov, Orolmirzo Safarov, Ochilbek Matchonov kabi ustozlar izidan borayotgan yosh iste’dod sohiblari milliy musiqiy san’atimiz rivojiga munosib hissa qo‘shib kelmoqdalar.

Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, “Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa,

[1] A. Navoiy “Qaro ko‘zum” g‘azali 1-bayt 2-qator, www.google.com

havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham albatta bo'ladi."[1]

Ushbu ilhombaxsh so'zlar ko'rish imkoniyati cheklangan yoshlarning ongiga chuqur kirib borgan holda ularni ijodkorlikka da'vad eta boshladi. ko'zi ojiz insonlar tabiatan adabiyot, san'at va musiqaga bolalikdan astoydil mehr qo'yadilar, juda-juda qiziqadilar. Ularning ba'zilari boshqa bir sohaning egasi bo'lsa ham biron bir cholg'uni chala oladilar yoki qo'shiq kuylaydilar, g'azal o'qiydilar.

Ko'zi ojiz insonlar, ayniqsa, kitob mutolaa qilishni, radio tinglashni o'zlarining eng sevimli mashg'uloti deb hisoblaydilar. Bu mashg'ulotlar orqali ular bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni ta'minlaydilar va bundan zavq olib yashaydilar.

Ko'zi ojiz insonlarning eng sevimli sohalaridan biri musiqa bòlib, ular musiqasiz yashay olmaydilar. Chunki, musiqa dardli qalblarga malham, o'ksuk ko'lngillarga taskin beruvchi ma'naviy ehtiyojdir. Ko'zi ojiz insonlar bu borada o'z ustida ishlashni yaxshi biladilar. Buning Samarali natijasi esa ularni mazkur sohani egallashlari uchun zamin yaratadi.

Bugungi kunda "Nurli maskan"[2] ixtisoslashtirlgan maktab-internatlarida musiqaning turli yo'nalishlari bo'yicha Bolalar musiqa va san'at maktablarining maxsus sinflari tashkil etilib, bu sinflarda ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar sog'lom bolalar bilan bir qatorda tahsil olmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi "Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir"[3] mazmunidagi fikrlari ko'zi ojiz yoshlarni ham musiqa san'atiga jalb qilish, kitobxonlik madaniyatini oshirish yuzasidan amaliy ko'rsatma sifatida xizmat qilmoqda. Zero, yurtboshimiz yuksak ite'dodli ko'zi ojiz yoshlar qatlamini har tomonlama qo'llab-quvvatlash bo'yicha g'amxo'rdirlar.

O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 22-iyulda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 11-sentabrda ma'qullangan O'RQ-641-sonli "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi" qonunining 8, 38, 40-moddalari asosida bugungi kunda ko'zi ojiz bolalar ta'lim-tarbiyasiga davlatimiz tomonidan katta e'tibor va imkoniyatlar berilmoqda. Shuningdek, bu qonunning 8-moddasida qayd etilgan "Nogironligi bo'lgan bolalarning rivojlanayotgan qobiliyatini va o'z individualligini saqlab qolish huquqini hurmat qilish prinsipi"dan kelib chiqib nogironligi bo'lgan bolalarni har tomonlama va uyg'un rivojlantirish, ularning ijtimoiy faolligini oshirish, mehnatga bo'lgan qiziqishiga ko'maklashish, ta'limga, ilm-fanga, texnikaga, san'at va sportga jalb etish maqsadida nogironligi bo'lgan bolalar manfaatlari, ularga nisbatan bajariladigan barcha harakatlarda ustuvorlik yaqqol seziladi.

Ushbu qonunning 38, 40-moddalarida yozilihicha, davlat organlari nogironligi bo'lgan shaxslarning har biri uchun mosroq bo'lgan tillarni, muloqot qilish usullari va

---

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 03.08.2017 dagi O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi www.president.uz

[2] "Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda ta'lim berish sifatini oshirish hamda ular faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori 18.04.2022 1-bandi www.yuz.uz

[3] O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 03.08.2017 dagi O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi www.president.uz

vositalarini rivojlantirish, Brayl alifbosini, muqobil harflarni, nutq va og‘zaki muomala ko‘nikmalarini o‘zlashtirish, shuningdek o‘qituvchilarni va maktab xodimlarini inklyuziv ta’lim masalalarida o‘qitish, imo-ishora tilini va Brayl alifbosini biladigan nogironligi bo‘lgan o‘qituvchilarni ta’lim muassasalariga ishga joylashtirish yordamida nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun ko‘makdosh bo‘lgan loyihalar tahsinga sazovordir.

Ko‘zi ojiz yoshlarning musiqa sohasidagi hali yechimini topmagan muammolarini hal etish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. bugungi kunda ta’lim sohasiga kirib kelayotgan innovatsiyalashish jarayoni ilgarilab, o‘zaro raqobatlashib ketayotgan bir paytda ko‘zi ojizlar ta’limi, ayniqsa, musiqa yo‘nalishi zamon bilan hamqadamlikda, o‘z faoliyatini samarali tashkil etishda davr talabidan ortda qolmoqda. Chunki, ko‘zi ojiz o‘quvchilarni musiqa ta’limi, cholg‘u ijrochiligi, nota savodxonligi, solfedjio va musiqa nazariyasi kabi musiqaning turli yo‘nalishlarida o‘qitish uchun Brayl nota yozuvida zarur qo‘llanma va darsliklarning yo‘qligi dolzarb muammoligicha qolmoqda. Buning natijasida o‘quvchilar qanchalik mohir ijrochi bo‘lmasin, ular nota savodxonligidan, Solfedjio, Musiqa nazariyasi, Garmoniya, Polifoniya kabi fanlarni o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Orkestr va Xorda ijro etish, shuningdek, unda drijorlik qilish haqida esa aytmasa ham bo‘ladi. Hozirda ko‘zi ojiz o‘quvchilar noyob esda saqlash tug‘ma iste’dodiga tayanib, ko‘p hollarda an’anaviy ijrochilik yo‘nalishida tahsil olishga majbur bo‘lmoqdalar. Ya’ni ular ko‘proq tinglash orqali biror cholg‘uni chalish yoki qo‘shiq kuylashni o‘rganmoqdalar. Qolgan yo‘nalishlar esa ularga bir orzudek bo‘lib qolmoqda.

Bu muammoning yechimini topish uchun ushbu sohadagi izlanuvchilar yanada chuqurroq izlanishlar olib borishi zarur. Buning uchun bizgacha mavjud bo‘lgan brayl nota yozuvidagi chet el adabiyotlarini tubdan o‘rganib, davlat ta’lim standartiga mos holda bosqichma-bosqich uzluksiz ta’lim tizimiga olib kirish lozim. Eng avvalo, “Nurli naskan” ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda, Umumta’lim maktablar qoshida ochilgan ko‘zi ojiz bolalar uchun maxsus sinflarda, Bolalar musiqa va san’at maktablarida tahsil olayotgan ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun maxsus metodik va o‘quv qo‘llanmalar (Musiqa alifbosi va nazariyasi) yaratish kerakki, ushbu qo‘llanmalar musiqaning turli yo‘nalishlarida faoliyat olib borayotgan pedagoglar, hamda bilim olayotgan o‘quvchilarning nota savodxonligiga, musiqa nazariyasiga, solfedjiosiga oid muammolarini hal etishga xizmat qilishi lozim. Shuningdek, mazkur qo‘llanmada: tovush va uning turlari, musiqiy tovushning xususiyatlari, skripka kaliti, nota yozuvi hamda cho‘zimlari, ritm, o‘lchovlar, alteratsiya va dinamik belgilar, intervallar, nota cho‘zimini uzaytiruvchi va nota yozuvini qisqartiruvchi alomatlar, pauzalar, ladlar majmuasi, akkordlar kabi barcha zarur bilimlar tiflopedagogik tilda tushuntirilishi kerak. Musiqa savodxonligidagi besh chiziqli nota tizimi va barcha belgilar Priborning[1] birgina yo‘lidan iborat bo‘lgan bo‘rtma nuqtalar ko‘rinishida o‘z aksini topishi ko‘zda tutilgan. Ayrim noqulaylik tug‘diruvchi belgilarni qayta ko‘rib chiqish, moslashtirish, mavjud bo‘lmaganlarini esa yaratish zarur bo‘ladiki, bunday izlanishlar natijasi o‘zidan keyingi kashf qilinadigan ko‘plab ilmiy yangiliklarga keng yo‘l ochib beradi. Bu esa kelajakda ko‘zi ojiz bolalarning yuqori cho‘qqilarga erishib, musiqa ilmining yetuk namoyondalari, buyuk san’at ustalari bo‘lib yetishishlariga xizmat qiladi.

[1] Pribor – ko‘zi ojizlarning yozish moslamasi

Xulosa tarzida ta’kid o‘rinliki, ushbu muammolarning yechimini topish uchun quyidagi amaliy-nazariy va metodik ishlar yuzasidan tizimli ravshda faoliyat olib borish maqsadga muvofiqdir:

1. Brayl nota alifbosini yaratish.

2. Musiqa nazariyasi, Solfedjio, Shashmaqom, Fortepiano, Ansanbil, Orkestr, Xor uchun bir ovozli va ko‘p ovozli kuy-qo‘shqlarning matnlari va notalarini brayl yozuviga o‘girib, alohida kitob shaklida nashr qilish.

3. Musiqa tiflopedagogikasi metodikasini ishlab chiqish.

4. Pedagoglarni bu tizim bo‘yicha qayta tayyorlash.

Ko‘zi ojiz yoshlar musiqa sohasida yetuklikka, barkamollikka intiladilar. Buning uchun ilk qadam sifatida brayl nota alifbosing yaratilishi juda zarurdir. O‘ylaymanki Bu boradagi izlanishlar mahsuli o‘sib kelayotgan iste’dodli ko‘zi ojiz yosh ijrochilarga poydevor bo‘lib xizmat qiladi. ishonamanki, ushbu tadqiqotda o‘z aksini topgan fikrlar kelajakda ko‘zi ojiz yoshlarning bu boradagi ilmiy qarashlariga turtki beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Navoiy “Qaro ko‘zum” g‘azali 1-bayt 2-qator, www.google.com
2. Sh.M. Mirziyoyev. “O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvi”dagi ma’ruzasi. 03.08.2017 www.president.uz
3. PQ-209-sonli “Ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda ta’lim berish sifatini oshirish hamda ular faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 18.04.2022 1-bandi www.yuz.uz
4. Sh.M. Mirziyoyev. “O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvi”dagi ma’ruzasi. 03.08.2017 www.president.uz
5. O‘RQ-641-sonli “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”. 22.07.2020 www.lex.uz

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Xudayberdiyeva Dildora Sirojovna,
Zarafshon shahar 4-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Matematika darslarida innovatsion texnologiyalarini qo‘llash orqali, zamon talabiga mos dars o‘tishlari, ta’limning zamonaviy metodologiyasini yaratish, davlat ta’lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish. Bu hozirgi davrda uzluksiz ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri ekanligi yoritib berilgan.

Аннотация: Использование инновационных технологий в математике, современных методов обучения, создание современных методик обучения, совершенствование государственных образовательных стандартов на основе компетентностного подхода. Это одна из важнейших задач системы непрерывного образования сегодня.

Annotation: The use of innovative technologies in mathematics, modern teaching methods, the creation of modern teaching methodologies, the improvement of state educational standards on the basis of a competency-based approach. This is one of the most important tasks of the continuing education system today.

Kalit so‘zlar: innovatsion texnologiyal, zamonaviy metodologiya, vosita, metod.

Ключевые слова: инновационная технология, современная методология, инструмент, метод.

Keywords: innovative technology, modern methodology, tool, method.

Boshlang‘ich ta’lim – bu o‘quvchilarning bilim olishi va shaxs sifatida shakllanishida asosiy poydevor hisoblanadi.Ayniqsa, matematika fani o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga, tartibli bo‘lishga va aniq xulosa chiqarishga o‘rgatadi.Matematika darslari orqali o‘quvchilar turli hayotiy vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini hosil qiladilar.Shu bois boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodlari alohida e’tiborni talab qiladi.Metod tushunchasi o‘qitish jarayonining asosiy vositalaridan biridir. O‘quvchilarni o‘qitishda tanlanadigan metod dars samaradorligini bevosita belgilab beradi.O‘qituvchining pedagogik mahorati metodlarni to‘g‘ri tanlash va qo‘llash bilan chambarchas bog‘liqdir.Metodlar yordamida o‘qituvchi bilimni tushuntiradi, mustahkamlaydi va amaliyotda qo‘llashga o‘rgatadi.Har bir darsning mazmuniga mos metod tanlash o‘qituvchidan katta mas’uliyatni talab qiladi.Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hali kichik yoshda bo‘lganliklari sababli ularga qulay va tushunarli metodlar zarurdir.

Ta’limning zamonaviy metodologiyasini yaratish, davlat ta’lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o‘quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bo‘yicha ulkan ishlar amalga oshirildi. Hozirgi kunda har bir sohada innovatsion texnologiyalardan foydalanish zamon talabi bo‘lib bormoqda. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ilmiy tomondan bilimlari kamroq bo‘ladi, shuningdek ilmiy uslubda tushuntiriladigan mavzularni ham tushunishlari, o‘zlashtirishlari biroz qiyin bo‘ladi. Shuning uchun o‘qituvchilar o‘quvchilarning mavzularni yanada yaxshi o‘zlashtirishlari uchun turli xil innovatsion texnologiya, metodlar va o‘yinlardan foydalanishlari zarur.Agar biror tizimni yangilashga qaratilgan faoliyat qisqa muddatli, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo‘lib, faqatgina tizimdagi ayrim elementlarni o‘zgartirishga xizmat qilsa u novatsiya (yangilanish) deb yuritiladi. Bordi-yu, faoliyat ma’lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilib, uning natijasi muayyan tizimning rivojlanishiga yoki undan tubdan o‘zgartririshga xizmat qilsa, u innovatsiya (yangilik kiritish) deb ataladi. Ta’lim oluvchida yangi g‘oya, me’yor, qoidalarni yaratish, o‘zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg‘or g‘oyalar, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarini shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta’limga innovatsion ta’lim deyiladi. Innovatsion ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta’lim texnologiyalari yoki ta’lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Ta’lim innovatsiyalari - ta’lim sohasi yoki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo‘llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalardan iborat deb aytish mumkin.

Ma’lumki, boshlang‘ich sinflarda ta’lim-tarbiya samaradorligiga erishish maktab ta’limining poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Jahonda ta’lim standartlari darajasida bilim berish hamda ta’lim innovatsiyalarini joriy etish orqali har tomonlama yetuk ijodkor ma’naviy boy, kasb-hunarli, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, milliy istiqlol g‘oyasi ruhida tarbiyalangan, o‘z mustaqil fikriga ega barkamol shaxsni voyaga yetkazish kabi vazifalarni hal etishda ta’lim muassasalarining pedagogik jamoasi, xususan, har bir fan o‘qituvchisi o‘z pedagogik faoliyatini tubdan o‘zgartirishi lozim. O‘quvchilarga faqat og‘zaki usulda tushuntirish bersak bo‘ladi, lekin “Ming marta eshitgandan, bir marta ko‘rgan Afzal” dir. Mavzuga oid ma’lumotlarni kompyuter va multimedia vositalaridan foydalangan holda taqdimot ko‘rinishida taqdim etsak, o‘quvchilarning murakkab mavzularni tushunishi oson bo‘ladi va xotirasida qoladi.

Dars mashg‘ulotlarida turli metodlardan to‘g‘ri foydalanish imkon darajasida darsning sifatli o‘zlashtirilishida, o‘quvchilarning mavzuni yetarli darajada tushunib olishlarida qo‘l keladi. Lekin ayrim metodlar o‘qituvchi tomonidan ko‘zlangan maqsadga erishishi uchun kutilgan natija bermasligi ham mumkin.

Ma’lumki boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini, asosan “A’lo” va “Yaxshi” baho olishga qiziqishadi hamda sinfdagi o‘quvchilar bir-biri bilan raqobatda o‘qishadi. O‘quvchilarning darsga qiziqishlarini yanada oshirish uchun bir qancha metod va texnologiyalar mavjud bo‘lib, ulardan ba'zilarini dars mashg‘ulotlarida qanday qo‘llash bo‘yicha namunalar keltiramiz.

“**Soat millari” metodi**

Bunda ma'lum bir mavzuni o‘yin orqali qiziqarli qilib yetkazib berish mumkin

O‘quvchilarni turgan holatda (o‘tirgan holatda ham bo‘ladi)ketma-ket raqamlatib,1,2 deb,faqat 1 degan o‘quvchilar ichki doirani hosil qilishi,2 degan ishtirokchilar ichki doiradagi har bir ishtirokchini paralleli bo‘lgan holatda jufti bo‘lib tashqi doirani tashkil qiladi,va faqat tashqi doiradagi ishtirokchilar soat sterelkasi bo‘ylab aylanishadi va paralleldagi jufti bilan ma'lumot almashadi.

So‘ng tashqi doira va ichki doiralar alohida bo‘lib o‘z ma’lumotlarini almashishadi.

Natijada hamma ma’lumotlar har bir ishtirokchiga yetib boradi.

Masalan 9 ga ko‘paytirish mavzusini ketma-ket har bir bolada yodlata olish mumkin,yana ma'lum bir hikoya asosiy tushunchalarini singdirish mumkin

Agar bu o‘yinda 15 ta o‘quvchi ishtirok etsa,siz o‘sha ishtirokchiga mos 15 ta ma'lumotni o‘rgata olasiz.

Texnologiyalardan foydalanishda ular ta'limning sifatini belgilashi lozim, undan ko‘zlangan maqsadga yetishish nazarda tutilishi kerak. Bunda o‘qituvchilar o‘z o‘quv fanini maqsadini belgilab chiqishi kerak. Belgilangan maqsad asosida albatta samara bo‘lmog‘i lozim. Bola har bir o‘yinga qiziqishi undan o‘ziga biror narsa olmog‘i kerak. Boshlang‘ich sinf bolalariga dars jarayonida foydalanadigan o‘yinlar orqali bolaning bilimi oshishi dars jarayonini o‘zlashishi bilan birgalikda uning maktabga ustozlariga bo‘lgan mehr-muhabbati oshib boradi. Aynan boshlang‘ich sinflarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish bolani darsga jalb etishga yordam beradi. O‘yinlar orqali erkin fikr yuritish tafakkurining shakllanishini ortganini ko‘rish mumkin. Aynan boshlang‘ich sinflarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish bolani darsga jalb etishga yordam beradi. Ularda o‘quvchilardaning diqqati bir joyga

to‘planadi tafakkuri o‘sib boradi. O‘zlarida erkin fikr yuritish jarayoni shaklanadi. Dars jarayonida qo‘llanadigan didaktik o‘yinlardan Zanjir o‘yini: Bu o‘yinda o‘qituvchi bir so‘z aytadi. Shu so‘zning tugagan harfidan boshab bolalar so‘zni davom ettiradi. O‘yin orqali bolalar hammasi darsga jalb etiladi. **“Tez ayt”** o‘yini: bu o‘yinda o‘qituvchi sinf bo‘ylab yuradi bir bolani turg‘izib unga bir tur nomini aytadi.

“Musobaqa” metodi. Bu metoddan 3-sinf matematika darsida “Ko‘p xonali sonlarni qo‘shish” mavzusini mustahkamlash jarayonida qo‘llash maqsadga muvofiq.

Bu metoddan foydalanishda dastlab 3 nafar o‘quvchi doskaga chiqariladi va ularning har biriga o‘qituvchi tomonidan oldindan tayyorlab kelingan turlicha misollar(qiyinchilik darajasi bir xil) alohida-alohida varaqlarda taqdim etiladi.

Metod - (lotincha) “usul”, “yo‘l” degan ma'nolarni bildiradi. Batafsilroq aytganda, biror maqsadga erishish uchun qilingan sa'y-harakatlardir. Innovatsion texnologiyani har bir jabhada qo‘llash mumkin. Ta'limda yangicha yondashuv, yangicha metodika, multimedia vositalari, kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Zamon talabiga muvofiq holda har bir fan o‘qituvchisi o‘zining mutaxassisligini, chuqur o‘zlashtirgan, pedagogik-psixologik hamda metodik bilim, ko‘nikma va malakalarni puxta egallagan, ta’lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshiradigan zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor va ularni ta’lim jarayonida qo‘llay olish malakasiga ega bo‘lishi bilan birga innovatsion faoliyat egasi bo‘lishi lozim. Har bir dars o‘qituvchidan o‘ziga xos innovatsiyalarni, ya’ni ijodiy yondashuvni talab qiladi. Matematika darsida o‘quv tarbiya jarayonining barcha elementlari o‘zaro uyg‘unlikda bo‘ladi. Bular maqsad va mazmun, vositalar, metodlar, ta’limni tashkil qilish shakllari bilan uzviy bog‘liq. Noan’anaviy ta’limda 4 ta komponent uyg‘unlikda amalga oshiriladi.

Bular maqsad, mazmun, faoliyat, natija. Demak, hozirgi zamon matematikasi darsining asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

-darsning dastur talablariga mosligi;

-har bir dars maqsadlarining aniq rejalashtirilishi;

-o‘quv materiallarining sinfda taqsim qilib, o‘zlashtirilishini ta’minlash va ta’lim natijalariga erishish;

-o‘quvchilarni sinfda toliqtirmasdan faol ishlarini ta’minlash;

Matematika darslarida o‘quvchilarning kuzatuvchanlik, ziyraklik, atrofga tanqidiy qarash, ishda tashabbuskorlik, mas’uliyat, to‘g‘ri va aniq so‘zlash, hisoblash, o‘lchash va yozuvlarda aniqlik, mehnatsevarlik va qiyinchiliklarni yengish xislatlari tarbiyalanadi.

Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitishda kichik guruhlarda ishlash usulidan foydalanish ancha samarali bo‘ladi. Bunday usulda o‘qitishda kichik guruhlar to‘rtta o‘quvchidan tashkil topadi. O‘qituvchi avval mavzu mazmunini tushuntiradi, so‘ngra o‘quvchilarning mustaqil ishlari tashkil etiladi. O‘quvchilarga berilgan o‘quv topshiriqlari yoki masalalar to‘rt qismga ajratilib, har bir o‘quvchi topshiriqning ma’lum qismini bajaradi. Topshiriq yakunida har bir o‘quvchi o‘zi bajargan qism yuzasidan umumiy xulosa chiqariladi. O‘qituvchi

har bir kichik guruh natijasini tinglaydi va test savollari yordamida bilimlarni nazorat qilib baholaydi. Bunday mashg‘ulot shakllari va dars bir-birini to‘ldiradi. O‘quvchilarning matematika fanini o‘rganishga qiziqishlarini orttiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, matematika o‘qitish samaradorligini oshirish o‘quvchining ta’lim markazida bo‘lishini va ularning mustaqil bilim olishlarini

ta’minlash uchun ta’lim muassasalarida yaxshi tayyorgarlik ko‘rgan va ***o‘z*** sohasidagi bilimlarini mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarini va axborot texnologiyalarini biladigan, ularda o‘qish va tarbiyaviy mashg‘ulotlarni tashkil etishda foydalanish qoidalarini biladigan bo‘lishi kerak. Buning uchun barcha fan o‘qituvchilarini yangi pedagogik texnologiyalar va axborot texnologiyalaridan foydalanib ishlashni zamon talab qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matematika (1-sinf). Turon iqbol. 2020-yil, 160 bet. O‘quv qo‘llanma.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. T.: 2008

TAYYORLOV GURUH TARBIYALANUVCHILARINI MAKTAB TA’LIMIGA MOSLASHTIRISHDA MTT VA MAKTAB HAMKORLIGI

Toshqulova Zuhra Ulug‘bek qizi,
NavDU magistranti

Annotatsiya: *Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar sog‘lom, har tomonlama kamol topib shakllanadi, bu maskanda bolalarda o‘qishga intilish hissi uyg‘onadi, maktabga borish qiziqishi rivojlanadi. Majburiy bir yillik tayyorlov guruhlari bolalarda maktabga bo‘lgan qiziqish hamda ishtiyoqni hosil qilish asosidir. Ushbu maqolada tayyorlov guruhlari, ya’ni “Majburiy bir yillik tayyorlov guruh” tarbiyalanuvchilarini maktab ta’limiga moslashtirishning ahamiyati hamda bunda maktabgacha ta’lim tashkiloti va maktab hamkorligi masalalari bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Tarbiya, ta’lim, mashg‘ulot, tarbiyalanuvchilar, adaptatsiya, moslashish, maktab, o‘qituvchi, o‘yin, zamonaviy, intellektual, informatsiya.*

Аннотация: *В дошкольных образовательных организациях дети растут здоровыми и развиваются во всех аспектах, здесь у детей развивается желание учиться и появляется интерес к посещению школы. Обязательные годичные подготовительные группы являются основой формирования у детей интереса и страсти к школе. В данной статье описывается важность адаптации учащихся подготовительных групп, т.е. “Обязательной годовой подготовительной группы” к школьному образованию, а также вопросы организации дошкольного образования и школьного сотрудничества.*

Ключевые слова: *Воспитание, образование, обучение, ученики, адаптация, школа, учитель, игра, современное, интеллектуальное, информация*.

Barchamizga ma’lumki, maktabgacha ta’lim bola shaxsining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Ta’lim sohasida keng joriy qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining 8-moddasida: “Maktabgacha ta’lim va tarbiya bolalarni o‘qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma’naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o‘rta ta’limga tayyorlashga qaratilgan ta’lim turidir.

Maktabgacha ta’lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni boshlang‘ich ta’limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi”[1] deyilgan. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi “Boshlang‘ich ta’limga bolalarni majburiy bir yillik tayyorlashga bosqichma-bosqich o‘tish bo‘yicha chora-tadbirlar haqida”gi 999-sonli qarorini ijro etish doirasida O‘zbekiston o‘z zimmasiga 6-7 yoshli bolalarning maktabga to‘lovsiz majburiy bir yillik tayyorgarligi bo‘yicha majburiyatni oldi. 6-7 yoshli bolalarni har tomonlama

rivojlantirish, ularga ta'lim tarbiya berish va maktabga tayyorlash maqsadida qamrab olinmagan bolalar uchun majburiy bepul bir yillik ta'lim joriy qilindi.

Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash, birinchidan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyaviy ishni maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni umumiy har tomonlama rivojlanishining yuqori darajasini ta'minlaydigan, ikkinchidan, bolalarni maktabning boshlang'ich sinflardan o'rganishlari lozim bo'lgan o'quv fanlarini egallashga, maxsus tayyorlashni ta'minlaydigan qilib tashkil etilishi kerak. 6-7 yoshli bolalar endi maktabgacha bolalikni yakunlaydi va maktabda o'qishga moslashish bosqichi hisoblanadi.

Olti yoshli bolaning maktabga tayyorgarligi haqida gapirilganda ko'pincha muayyan reja asosida, tartibli, ko'p qirrali maqsadga yo'naltirilgan, o'zaro mantiqiy bog'liq, izchil boshlang'ich ta'limga zamin vazifasini o'tovchi psixik o'sish darajasini nazarda tutiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning maktab ta'limiga o'tishi hamisha uning hayoti, axloqi, qiziqishi va munosabatlarida jiddiy o'zgarishlarni yuzaga chiqaradi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yoki oilada maktab ta'limiga tayyorlash, uni murakkab bo'lmagan bilim, ko'nikma va malakalar bilan tanishtirish kerak bo'ladi. Bunday tanishtiruv moslashuv davrining jiddiy qiyinchiliklaridan xalos bo'lishga yordam beradi.

Yurtimizda bolalar maktabga borishlaridan oldin majburiy bir yillik tayyorlov guruhlarida tarbiyalanuvchilarni har tomonlama rivojlantirish, ularga ta'lim tarbiya berish, maktabga tayyorlash va maktabga moslashishi uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Tarbiyalanuvchilarni maktab ta'limiga moslashtirishda maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab o'rtasidagi hamkorlik ishlari olib boriladi.

Maktab bilan MTT o'rtasida uzviy aloqa murakkab va ko'p tomonlama tuzilishga ega. Unda ta'lim-tarbiyaviy ishlarning mazmuni, metod va usullari, tashkiliy shakllari, shuningdek bolalarni tarbiyalash shart-sharoitlari va pedadogik talab kabi yetakchi tomonlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Bunda quyidagilarga alohida e'tibor berish kerak:

- Maktab talabi nuqtai nazaridan bolalar bilimlarni chuqurroq egallab olishlari lozim.
- MTT nuqtai nazaridan bolalarni maktab talabi darajasidagi bilim, malaka, ko'nikmalar bilan qurollantirish.
- Bolalrning maktabga ruxiy tayyorgarligi. Bu yerda vazifa bolalar mehnatining har qanday turiga tayyor turishlari, ularda aqliy mehnat-bilishga qiziqishni o'stirishning kelajakdagi mustaqil faoliyatga tayyorlashdan iborat.
- MTTda beriladigan ta'lim rivojlantiruvchi tarzda bo'lishi kerak.
- MTT bilan maktab o'rtasida izchil aloqa o'rnatish.

Uzviylik MTT va maktabda shaxsni har tomonlama shakllantirish bo'yicha olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishini izchillik bilan amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. MTT maktabgacha yoshdagi bolalarda boshlang'ich sinf ta'limi maqsad va vazifalariga mos keladigan sifat jihatdan yangi xususiyatlarni shakllantiradi[5].

Bolalarni maktab ta'limiga moslashtirishda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari va maktab o'quvchilari o'rtasida aloqa o'rnatish ham juda foydali jarayon bo'lib bolalarni maktab o'quvchilariga yaqinlashtirish shakllari ham xilma-xil: bular, maktabga ekskursiya uyushtirish, maktab muzeyiga, sinf xonasiga, kutubxona, ustaxonaga borish, birgalikdagi mashg'ulotlar, jismoniy tarbiyaga oid tadbir va musobaqalar, bayram ertaliklari, musiqa-badiiy kechalar o'tkazish, rasmlar hamda loy plastilindan yasalgan o'yinchoqlar ko'rgazmasini tashkil etish va boshqalardir.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab o'rtasidagi hamkorlik ikki yo'nalishda olib boriladi, bular quyidagilar:

- Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachi pedagoglari bilan maktab pedagoglari jamoasi o'rtasidagi aloqa.
- Maktabgacha ta'lim tashkiloti bolalari va boshlang'ich sinf o'quvchilarini bir-birlariga yaqinlashtirish.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti bilan maktab pedagogik tashviqot, metodik va amaliy masalalar yuzasidan bir-birari bilan aloqa bog'laydi. Pedagogik tashviqot ishlari maktabgacha ta'lim tashkiloti maktabga tayyorlov guruhi ya'ni majburiy bir yillik tayyorlov guruh tarbiyachisining va birinchi sinf o'qituvchisini maktabgacha ta'lim tashkilotining majburiy bir yillik tayyorlov guruhida va birinchi sinfda olib boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlar vazifasi bilan tanishtirishni, majburiy bir yillik tayyorlov guruhi va birinchi sinf dasturi mazmunini, tayyorlov guruhi bolalari va maktabdagi 1-sinf o'quvchilarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni taqazo etadi. Mana shu usulda ish olib borilganda o'qituvchi va tarbiyachilar maktabni 1-sinf va maktabgacha ta'lim tashkilotini majburiy bir yillik tayyorlov guruhidagi bolalarga xos bo'lgan yosh xususiyatlarini, ularning ruhiy tabiatini, aqliy va ijtimoiy rivojlantirisharini tushunib, ularni maktabga tayyorlov masalalarini yahshiroq anglab olishlarida yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab bilan aloqa o'rnatishning yana bir yo'li bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha tarbiyachi va o'qituvchilar jamoasi bilan birgalikda o'tkaziladigan tadbir, seminar, pedagogik kengashlar tashkil etilishi va unda bolalarning yosh xususiyatlarini, ularning maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan maktabga o'tishlaridagi ruhiy qiyinchiliklar, maktab sharoitiga qiynalmay moslashishlariga yordam beruvchi omillar bo'yicha tarbiyachi va o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan leksiyalar va tajriba almashishlar ham bolalarni maktab ta'limiga moslashtirishda tayyorlov guruhlari va majburiy bir yillik tayyorlov guruhlari tarbiyachilari uchun ham juda foydali hisoblanadi.

Majburiy bir yillik tayyorlov guruhlari maktablarda tashkil qilinishi ham adaptatsiya jarayoniga yordam bo'lib xizmat qilmoqda. Chunku, bolalar maktab muhitini, tartib-qoidalarini ko'rishadi hamda tanishadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkiloti hamda maktab o'rtasidagi uzviy aloqa samarali bo'lishi uchun quyidagi shartlarga rioya qilish lozim:

MTT bilan maktab o'rtasidagi aloqa izchil amalga oshirib borilishi, u uzoq muddatga mo'ljallangan bo'lishi, amalga oshiriladigan ishlar, hal etiladigan masalalar rejali tusda bo'lishi; hamkorlik asosini birgalikda ishlash bo'yicha tuzilgan istiqbol rejasi tashkil etib, unda o'zaro aloqaning bosh vazifasi, mazmuni, ish shakllari, vaqti, bajarish uchun javobgar shaxslar ko'rsatilishi. Maktab bilan MTT yil davomida mana shunday aloqa o'rnatib borishi natijasida ta'lim-tarbiyaviy ishlar yaxshi natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ – 637sonli. 2020-yil 23 sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 9-martdagi "Bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bir yillik tayyorlash tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 132-sonli Qaror.
3. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti" T.: 2020

4."Maktabgacha ta'lim pedagogikasi" S.Shodiqova T.: 2010.
5.Berdiyeva M.M. Maktabgacha pedagogika fanidan ma'ruza matni. Termiz davlat universiteti, 2015.

KASBIY RIVOJLANISH JARAYONIDA DARS KUZATUVI VA TAHLILINING ZAMONAVIY KONSEPSIYALARI

Rasulov Jaxongir Sindarovich,
Sirdaryo viloyati PMM *metodisti*

Аннотация: *В данной статье исследуются современные концепции наблюдения и анализа уроков в процессе профессионального развития учителей. В исследовании рассмотрены такие подходы, как Lesson Study, peer-observation, видеоанализ, рефлексивные методы и цифровые платформы. В качестве методологии использовались обзор литературы, наблюдение и сравнительный анализ. Инновационные формы анализа уроков способствуют развитию профессиональных компетенций педагогов, обмену опытом и повышению качества образования. Автор вносит научный и практический вклад, раскрывая эффективность этих методов и предлагая рекомендации по их применению в образовательной практике.*

Keywords*: This article explores modern concepts of lesson observation and analysis in teachers professional development. The study examined approaches such as Lesson Study, peer observation, video analysis, reflective methods, and digital platforms. Literature review, observation, and comparative analysis methods were employed. Innovative forms of lesson analysis enhance teachers professional competencies, strengthen peer collaboration, and improve education quality. The author contributes scientifically and practically by highlighting the effectiveness of these methods and providing recommendations for their implementation in educational practice.*

Ключевые слова: *Профессиональное развитие, наблюдение за уроками, анализ уроков, современные концепции, Lesson Study, peer-observation, видеоанализ, рефлексия, цифровые платформы, педагогическая компетентность.*

Key words: *Professional development, lesson observation, lesson analysis, modern concepts, Lesson Study, peer-observation, video analysis, reflection, digital platforms, pedagogical competence.*

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakatning intellektual salohiyatini yuksaltirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va xalqaro standartlarga moslashgan uzluksiz ta'lim tizimini shakllantirishga qaratilgan. O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun quyidagi yo‘nalishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda: innovatsion pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish, ilg‘or tajribalarni o‘rganish va almashish, "ustoz-shogird" tizimini mustahkamlash, refleksiv amaliyotga asoslangan dars tahlilini yo‘lga qo‘yish hamda maktab sharoitiga mos malaka oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish. Prezident maktablarida joriy etilgan ilg‘or metodlarni ommalashtirish, raqamli platformalar orqali tajriba almashish va o‘qituvchilarning mustaqil ta'lim olish faoliyatini rag‘batlantirish ham kasbiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda O‘zbekiston ta'lim tizimidagi islohotlar sharoitida dars tahlilining mazmuni, o‘qituvchilarning

kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari hamda ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ilmiy asosda yoritiladi. Bu orqali pedagoglarning professional kompetensiyasini yuksaltirish, dars jarayonini samarali tashkil etish va zamonaviy ta’lim konsepsiyalarini tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

1. ***Kasbiy rivojlanishning uzluksizligi va dars tahlili, xorij tajribalari***

O‘qituvchining kasbiy rivojlanishida asosiy tamoyil – uzluksizlikdir, kasbiy rivojlanish doimiy, tizimli va maqsadli yo‘lga qo‘yilgan bo‘lishi kerak; bunda o‘qituvchi o‘z faniga doir bilimlarni yangilab borish, zamonaviy pedagogik va metodik yondashuvlarni joriy etish, ilg‘or milliy va xorijiy tajribalarni o‘rganish hamda shaxsiy kasbiy mahoratini mustaqil oshirishga yo‘naltiriladi. Ushbu jarayonning muhim mexanizmlaridan biri – dars kuzatuvi va tahlilidir, chunki kuzatuv orqali nafaqat kamchiliklar aniqlanadi, balki samarali amaliyotlar identifikatsiyalanib, ularni ommalashtirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Kasbiy rivojlanish tizimi bir nechta o‘zaro bog‘langan elementlardan iborat: individual o‘rganish (ilmiy adabiyotlar, kurslar, onlayn resurslar), hamkasblararo hamkorlik (mentorlik, professional learning communities – PLC), tashqi treninglar va nazorat-baholash (sertifikatlash, baholash dasturlari).

Har bir element o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini kengaytirishga xizmat qiladi: metodik savodxonlik, pedagogik kommunikatsiya, baholash madaniyati va darsni rejalashtirish qobiliyati. Uzluksizlik tamoyili bu elementlarni monolit tizimga aylantirish – ya’ni doimiy ta’lim va amaliyotning hamnafas bo‘lishini ta’minlashdir. Dars kuzatuvi (observation) va tahlil (lesson analysis) kasbiy rivojlanishning “feedback loop”ini tashkil etadi. Samarali kuzatuv quyidagi funktsiyalarni bajaradi: real dars amaliyotini aniqlash va baholash, muammolar va yutuqlarni aniq ko‘rsatish, professional muloqot uchun dalillar taqdim etish, o‘quv jarayonini yaxshilash bo‘yicha konkret tavsiyalar ishlab chiqish. Muhimi – kuzatuv baholash vositasi emas, balki o‘qituvchining o‘sishini qo‘llab-quvvatlovchi o‘rganish jarayoni bo‘lishi lozim. Shu jihatdan kuzatuvlar ham yaratuvchan hamda o‘rganishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak (ya’ni “growth-oriented”). Xorijiy tajribalardan biri, “Lesson Study” dars kuzatuv usuli, Yaponiya va undan keyin jahon miqyosida ommalashgan usullardan bo‘lib, unda o‘qituvchilarni hamkorlikda dars rejasini ishlab chiqish, bir (yoki bir necha) darsni kuzatish va chuqur tahlil qilishga yo‘naltirilgan professional rivojlanish modellaridan hisoblanadi [2]. U keng qamrovli tayyorgarlik, kuzatuv va debriefing (muhokama) bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Lesson Study yadrosi – darsni “tadqiqiy” obyekt sifatida ko‘rib, o‘quvchilarning o‘rganishni qanday amalga oshirayotganini ma’lum nazariy va empirik mezonlar asosida tahlil qilishdir. Bu yondashuv o‘qituvchining kasbiy bilimini amaliy jihatdan boyitadi va doimiy o‘zaro o‘rganish madaniyatini shakllantiradi.

Xorijiy tajribalar: Danielson Framework (AQSh) va strukturaviy rubrikalar AQShda keng tarqalgan bo‘lib, bu o‘qituvchining amaliyotini to‘rt domen (rejalashtirish, muhit yaratish, dars o‘tish va professional mas’uliyat) bo‘yicha tasniflovchi rubrika. Ushbu uslub kuzatuvlarni standartlashtirish, o‘zini baholash va maqsadli professional rivojlanish rejasini tuzishda qulaylik yaratadi. Strukturaviy rubrikalar haqiqiy amaliy dalillar va kompetensiyalarga asoslangan aniq mezonlarni beradi, shu bilan o‘qituvchiga o‘zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini yaratadi. Xorijiy tajribalar: Ofsted va “Six models of lesson observation” (Buyuk Britaniya) kabi ta’lim muassasalari kuzatuvining turli modellari (masalan, summativ baholashga yo‘naltirilganlar, professional o‘sishga yo‘naltirilganlar va boshqalar) haqida tadqiqotlar o‘tkazilgan [1]. Shu bilan birga, “peer-observation” (hamkasb

kuzatuvi) yanada ko‘proq ishtirokchilarning qo‘llab-quvvatlovchi muloqoti va o‘zaro tajriba almashinuvi ustida quriladi. “Peer-observation” o‘qituvchilarning ishonchini oshiradi va professional hamjamiyat ichida o‘rganishni rag‘batlantiradi. Kasbiy rivojlanishning uzluksizligi va dars tahlili o‘rtasida kuchli bog‘liqlik mavjud: kuzatuv va tahlil o‘qituvchining o‘sishini rag‘batlantiruvchi asosiy mexanizmdir. Xalqaro tajribalar (Lesson Study, Danielson Framework, Ofsted-ta’limiy modellari, peer-observation) ushbu mexanizmlarning turli: ham madaniy, ham strukturaviy jihatlarini ochib beradi. Mahalliy sharoitda bu yondashuvlarni moslashtirish – uzluksiz kasbiy o‘sishga xizmat qiluvchi samarali tizim yaratishning muhim sharti hisoblanadi [3].

2. *O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun imkoniyatlar*

Ta’lim sifatini oshirishda o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchining bilim va ko‘nikmalari doimiy ravishda yangilanib borishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va xalqaro tajriba bilan tanish bo‘lishi talab etiladi. Shu sababli kasbiy rivojlanishni samarali ta’minlash uchun bir qator mexanizmlar ishlab chiqilgan bo‘lib, ular quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1. Zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalarni o‘zlashtirish uchun sharoit yaratish. O‘qituvchilar dars jarayonida interaktiv metodlar, raqamli vositalar va STEAM kabi innovatsion yondashuvlardan foydalanishi uchun ularga tegishli metodik qo‘llanmalar, texnik vositalar hamda raqamli ta’lim resurslari bilan ta’minlash muhimdir. Bu nafaqat dars samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik va axborot savodxonligini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

2. Mustaqil ishlashni rag‘batlantirish - pedagogning o‘z ustida ishlashi kasbiy rivojlanishning asosiy sharti hisoblanadi. Shu bois, o‘qituvchilarni ilmiy adabiyotlar, elektron kutubxonalar, xalqaro ma’lumotlar bazalari va metodik portallardan foydalanishga yo‘naltirish zarur. Mustaqil ta’lim olish jarayonini rag‘batlantirish uchun ular tomonidan tayyorlangan ilmiy maqolalar, metodik ishlanmalar yoki innovatsion loyihalarni baholash va moddiy hamda ma’naviy rag‘batlantirish tizimini yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi.

3. Ilg‘or tajribalarni o‘rganish va almashish - o‘qituvchilar o‘rtasida seminar-treninglar, mahorat darslari, ochiq darslar, amaliy konferensiyalar tashkil etish kasbiy rivojlanishda samarali vositalardan biridir. Tajriba almashish jarayonida pedagoglar yangi metodlarni o‘rganib, o‘z faoliyatiga moslashtirishi, shuningdek, boshqa mutaxassislarning xatolaridan saboq olishi mumkin. Bu jarayon ta’lim sifatini oshirishda hamkorlik va jamoaviy o‘rganishning kuchli vositasi hisoblanadi.

4. “Ustoz-shogird” tizimi - pedagogik tajribaga ega bo‘lgan ustozlar yangi kadrlar bilan hamkorlikda ishlashi o‘qituvchining tezkor kasbiy shakllanishiga yordam beradi. Bu tizim nafaqat bilim va ko‘nikmalarni o‘rgatish, balki kasbiy qadriyatlar, pedagogik etika va innovatsion fikrlashni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, yosh kadrlar uchun bu tizim mentorlikning muhim shakli bo‘lib, ular uchun amaliy maslahatlar manbai vazifasini bajaradi.

5. Refleksiv amaliyot - o‘qituvchilar o‘zaro dars kuzatuvi va tahlili asosida tajriba almashishi zamonaviy kasbiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir. Refleksiya jarayonida pedagog o‘z faoliyatini mustaqil tahlil qilib, o‘z kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, kelajakda takomillashtirish rejasini tuzadi. Bu yondashuv pedagogni o‘z ustida ishlashga undaydi va dars sifati muntazam oshib borishiga sabab bo‘ladi.

6. Maktab negizida malaka oshirish – bu kasbiy rivojlanishni samarali tashkil

etishning eng qulay usullaridan biri bo‘lib, u mahalliy sharoit va real dars jarayonlariga asoslangan metodik ishlanmalarni ishlab chiqishdir. Maktabning o‘zida metodik markazlar faoliyatini yo‘lga qo‘yish, malaka oshirish kurslarini joyida tashkil qilish, o‘qituvchilarning amaliyotga yaqin bilim olishiga imkon beradi. Bu yondashuv nazariya bilan amaliyot o‘rtasidagi tafovutni kamaytiradi va ta’lim samaradorligini oshiradi.

O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun yaratilayotgan imkoniyatlar nafaqat ularning shaxsiy bilim va ko‘nikmalarini boyitadi, balki butun ta’lim tizimining sifat ko‘rsatkichlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shunday ekan, innovatsion texnologiyalarni o‘zlashtirish, mustaqil ta’lim olishni qo‘llab- quvvatlash, ilg‘or tajribalarni almashish, ustoz-shogird tizimini rivojlantirish, refleksiv amaliyot va maktab negizida malaka oshirish – bugungi ta’lim islohotlarining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim [4].

Xulosa va tavsiyalar

Kasbiy rivojlanish jarayonida dars kuzatuvi va tahlilining zamonaviy konsepsiyalari o‘qituvchilarning professional kompetensiyasini rivojlantirishda alohida o‘rin tutadi. Bu jarayon o‘qituvchilarga o‘z faoliyatini mustaqil tahlil qilish, metodik yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqish, ilg‘or tajribalarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Eng muhimi, dars tahlili o‘qituvchini faqat baholash obyekti sifatida emas, balki doimiy ravishda o‘z ustida ishlovchi, kasbiy va shaxsiy rivojlanishga intiluvchi faol subyekt sifatida shakllantiradi. Shu boisdan, ta’lim jarayonida samaradorlikni oshirish va o‘qituvchilarni zamonaviy talablarga mos holda rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin. Dars kuzatuvi va tahlilining zamonaviy konsepsiyalarini amaliyotga joriy etish o‘qituvchilarni kasbiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash va ularning kompetensiyalarini yangi bosqichga olib chiqishda muhim omil hisoblanadi. Refleksiya, hamkorlik, raqamli tahlil, mustaqil ishlash madaniyati va innovatsion malaka oshirish kurslari uyg‘unligi ta’lim tizimida sifatli o‘zgarishlar qilish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim islohotlarining samaradorligini oshirib, o‘quvchilarning raqobatbardosh bilim va ko‘nikmalarni egallashiga sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Stigler, J. W., & Hiebert, J. (1999). *The teaching gap: Best ideas from the world's teachers for improving education in the classroom*. New York, NY: Free Press.

2. Dudley, P. (2014). *Lesson study: Professional learning for our time*. London: Routledge.

3. OECD. (2021). *Teachers’ professional learning and development*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/19939019

4. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2020). *O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash konsepsiyasi*. Toshkent: XTV. https://uzedu.uz

BIOLOGIYA FANIDA ISKALA METODI ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH

Hamdamova Ra’no G‘ayratovna,
Navoiy viloyati PMM biologiya fan metodisti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada biologiya fanida iskala (scaffolding) metodi asosida darslarni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Iskala metodi o‘quvchi shaxsini faol bilim egallash jarayoniga jalb etish, ularda mustaqil*

fikrlash, mantiqiy tahlil qilish, hamkorlikda ishlash va muammoli vaziyatlardan chiqish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Maqola davomida iskala metodining o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatidagi o‘rni, ularning vazifalari hamda bosqichma-bosqich qo‘llash mexanizmi tahlil qilingan. Darslarni shu metod asosida tashkil etish orqali o‘quvchilarda bilim olishga qiziqish ortishi, mavzularni puxta o‘zlashtirish, ekologik va ilmiy dunyoqarashning kengayishi kuzatilgan. Maqolada keltirilgan xulosalar biologiya darslarida innovatsion metodlardan foydalanishning ilmiy-amaliy ahamiyatini ko‘rsatib beradi.

Annotation: *This article highlights the theoretical and practical aspects of organizing lessons in biology based on the scaffolding method. The scaffolding method engages students in the process of active knowledge acquisition, helping them to develop independent thinking, logical analysis, collaborative skills, and the ability to solve problem situations.The article analyzes the role of the scaffolding method in the activities of both teachers and students, their tasks, and the step-by-step application mechanism. Organizing lessons on the basis of this method enhances students’ interest in learning, ensures deeper mastery of the topics, and broadens their ecological and scientific worldview. The conclusions presented in the article demonstrate the scientific and practical significance of using innovative methods in biology lessons.*

Аннотация: *В данной статье раскрываются теоретические и практические аспекты организации уроков биологии на основе метода «искола» (scaffolding). Данный метод вовлекает учащихся в процесс активного усвоения знаний, способствует развитию у них самостоятельного мышления, логического анализа, навыков сотрудничества и умения выходить из проблемных ситуаций. В статье проанализированы роль метода «искола» в деятельности учителя и ученика, их задачи, а также механизм поэтапного применения. Организация уроков на основе данного метода способствует росту интереса учащихся к обучению, глубокому усвоению материала и расширению их экологического и научного мировоззрения. Представленные в статье выводы демонстрируют научно-практическое значение использования инновационных методов в преподавании биологии.*

Kalit so‘zlar: *Biologiya ta’limi, iskala (scaffolding) Metodi,innovatsion pedagogik texnologiyalar, mustaqil fikrlash, hamkorlikda o‘qitish, muammoli vaziyatlarni hal etish, dars samaradorligi, ekologik dunyoqarash, o‘quvchi faolligi.*

Keywords: *Biology education, scaffolding method,innovative pedagogical technologies, independent thinking,collaborative learning, problem-solving skills, lesson effectiveness, ecological worldview, student engagement.*

Ключевые слова: *Образование по биологии, метод «искола» (scaffolding), инновационные педагогические технологии, самостоятельное мышление, решение проблемных ситуаций, эффективность уроков, экологическое мировоззрение, активность учащихся*

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ijodkorlik hamda muammoni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish eng asosiy vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Ta’lim mazmunini o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirish, ularning bilish faoliyatini faollashtirish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirish ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Bugungi kunda biologiya fani ta’lim tizimida nafaqat o‘quvchilarga tabiiy fanlar bo‘yicha bilim berish, balki ularda ekologik madaniyatni shakllantirish, mustaqil tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish vazifasini ham bajaradi. Shu sababli biologiya fanini

o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda. Shulardan biri – iskala metodi bo‘lib, u ta’lim jarayonida o‘quvchini faol subyektga aylantirish, o‘qituvchini esa yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, yo‘lboshchi va maslahat beruvchi sifatida ko‘rsatadi. Biologiya fanida iskala metodidan foydalanish orqali o‘quvchilar murakkab biologik jarayonlarni bosqichma-bosqich o‘zlashtirib, o‘qituvchi yordamidan mustaqillikka o‘tadi. Bu esa ta’lim samaradorligini oshiradi va fan bo‘yicha chuqur bilimlarni shakllantirish imkonini beradi.

Iskala metodi dastlab pedagogikada amerikalik olim J. Bruner va uning hamkorlari tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u Lev Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi nazariyasiga tayangan holda amaliyotga tatbiq etilgan. Ushbu metod mohiyatan o‘quvchilarning bilim olish jarayonida ularga zaruriy “tayanch” ko‘rsatish, o‘qituvchi tomonidan yo‘l-yo‘riq berish hamda asta-sekin bu tayanchni qisqartirib, o‘quvchini mustaqil faoliyatga olib borishga asoslanadi. “Iskala” (scaffolding) atamasi qurilishda ishlatiladigan vaqtinchalik tayanchni anglatadi. Pedagogikada esa bu tushuncha o‘qituvchi tomonidan o‘quvchiga beriladigan vaqtinchalik yordamni bildiradi. Metodning didaktik asoslari L. S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga borib taqaladi. Vygotskiy fikricha, o‘quvchi mustaqil bajara olmaydigan vazifani tajribali yo‘lboshchi yordamida bajarishi mumkin. Iskala metodining maqsadi esa o‘quvchining shu zonadagi faoliyatini kengaytirib, uni mustaqil bilim olish darajasiga olib chiqishdir. J. Bruner va uning ilmiy maktabi bu nazariyani rivojlantirib, o‘qituvchi o‘quvchiga dastlab aniq yo‘l-yo‘riq va yordam ko‘rsatishi, keyinchalik esa bu yordamni bosqichma-bosqich qisqartirib, o‘quvchini mustaqil faoliyatga o‘rgatishi lozimligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Iskala metodida o‘qituvchi va o‘quvchi vazifalari	
O‘qituvchi vazifasi	**O‘quvchi vazifasi**
Yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi	Mustaqil izlanadi
O‘quvchi uchun tayanch yaratadi	Faol ishtirok etadi
Kichik guruhlar tashkil etadi	Guruhlarda bahs-munozarada ishtirok etadi
Motivatsiya beradi	Qo‘shimcha izlanadi
Yordamni bosqichma-bosqich kamaytirib boradi	Faol tajriba va kuzatuvlar o‘tkazadi
Baholaydi va tahlil qiladi	Xulosa chiqaradi

Iskala metodida o‘qituvchi – yo‘lboshchi, o‘quvchi – izlanishchi sifatida ishtirok etadi. O‘qituvchi yordamining bosqichma-bosqich kamayib borishi o‘quvchini mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvga o‘rgatadi, o‘quvchi oxir-oqibat mustaqil bilim egasiga aylanadi.

Biologiya darslarida iskala metodini qo‘llash nafaqat bilimlarni mustahkamlash, balki o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, tabiat hodisalarini tahlil qilish, ekologik tafakkurni rivojlantirish va hayotiy muammolarni ilmiy asosda hal etishga o‘rgatishda ham muhim o‘rin tutadi. Bugungi kunda biologiya darslarida an’anaviy uslublar bilan bir qatorda innovatsion metodlarni joriy etish, xususan, iskala metodidan foydalanish ta’lim samaradorligini keskin oshirishi mumkin.

Iskala metodining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Bosqichma-bosqichlik – o‘qituvchi dastlab kengroq yordam beradi, keyinchalik yordam hajmi kamayadi.

Faollik va hamkorlik – o‘quvchi o‘z faoliyatida faol ishtirok etadi, o‘qituvchi esa sherik sifatida unga ko‘maklashadi.

Moslashuvchanlik – yordam o‘quvchining individual qobiliyatlari va ehtiyojlariga qarab belgilanadi.

Mustaqillikka yo‘naltirish – metodning yakuniy maqsadi o‘quvchini mustaqil bilim olishga o‘rgatishdir.

Biologiya fani tabiatdagi murakkab hodisalarni o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Bu jarayonda o‘quvchilardan yuqori darajada tahliliy fikrlash, kuzatuvchanlik va xulosalar chiqarish talab etiladi. An’anaviy metodlar orqali bu jarayonni to‘liq amalga oshirish qiyin bo‘lishi mumkin. Shu sababli iskala metodini qo‘llash quyidagi afzalliklarni beradi:

1. **Ilmiy tafakkurni rivojlantiradi** – o‘quvchilar biologik jarayonlarni o‘qituvchi rahbarligida tushunib boradilar va asta-sekin mustaqil tahlil qilishga o‘tadilar.
2. **Bilimlarni chuqur o‘zlashtiradi** – vaqtinchalik yordam orqali murakkab tushunchalar bosqichma-bosqich o‘zlashtiriladi.
3. **O‘quvchi faolligini oshadi** – metodda o‘quvchi faol ishtirokchi sifatida qaraladi, u passiv tinglovchiga aylanib qolmaydi.
4. **Hamkorlik muhiti shakllanadi** – o‘quvchilar o‘zaro fikr almashadi, guruhlarda ishlaydi, natijada kommunikativ ko‘nikmalari rivojlanadi.
5. **Motivatsiya kuchayadi** – o‘quvchi yordam orqali muvaffaqiyatni tezroq his qiladi, bu esa unga keyingi bosqichlarda mustaqil ishlashga turtki bo‘ladi.

Biologiya fanida iskala metodining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Jumladan, biologiya murakkab tushunchalarga boy fan bo‘lgani uchun iskala metodi uni o‘rganishda samarali hisoblanadi. O‘quvchilar fotosintez, DNK replikatsiyasi, yurak faoliyati kabi jarayonlarni dastlab o‘qituvchi yordamida tushunadi. Keyinchalik ular o‘zlari tajriba o‘tkazib, tahlil qilishga o‘tadi. Shu yo‘l bilan o‘quvchi bilimni chuqurroq o‘zlashtiradi. Masalan, ekologiya darsida “biosfera qatlamlari” mavzusini o‘rganishda o‘qituvchi sxemalar orqali tushuntiradi. Keyinchalik o‘quvchilar guruhlarda ishlash orqali mustaqil taqdimot tayyorlashadi.

Botanika darslarida “Fotosintez jarayoni” mavzusida o‘qituvchi dastlab sxemalar, animatsiyalar va izohlar orqali o‘quvchilarga tayanch beradi. Keyinchalik o‘quvchilar o‘zlari jarayonning bosqichlarini mustaqil tushuntirib berishadi, tajribalar o‘tkazishadi.

Zoologiya darslarida “Hayvonlarning nerv tizimi” mavzusida avval o‘qituvchi asosiy sxemalarni izohlaydi, so‘ngra o‘quvchilarga turli hayvonlarning nerv tizimlarini taqqoslash vazifasi topshiriladi. Bu jarayonda dastlabki yordam qisqaradi, o‘quvchilar mustaqil xulosa chiqarishga o‘tadi.

Odam anatomiyasi va fiziologiyasi darslarida, “Qon aylanish tizimi” mavzusini o‘rganishda o‘qituvchi tayyor jadval va modellarni ko‘rsatadi. Keyinchalik o‘quvchilar bu model asosida yurak va tomirlarning faoliyatini mustaqil tushuntiradi.

Iskala (skaffolding) – o‘qituvchining o‘quvchilarga o‘quv materialini o‘zlashtirishda yoki o‘quv topshirig‘ini bajarishda tegishli usul va vositalar orqali tizimli yordam berishi. Iskalaning asosiy g‘oyasi shundaki, dars davomida o‘qituvchi o‘quvchining ehtiyojiga qarab yordam ko‘rsatadi. o‘qituvchining yordami yo‘naltiruvchi savollar yoki ko‘rsatmalar berish, vizual vositalardan foydalanish orqali amalga oshishi mumkin. o‘quvchi yangio‘quv materialini qanchalikyaxshi o‘zlashtirsa, unga yordam kamroq kerak bo‘ladi va oxir-oqibat o‘qituvchining yordamiga ehtiyoj

qolmaydi. Quyida biologiya darsida “Fotosintez” mavzusida iskala metodi orqali bir soatlik dars ishlanmasi bilan tanishib o‘tasiz.

Dars maqsadlari

1. Ta’limiy maqsad: O‘quvchilarga fotosintez jarayonining mohiyati, shart-sharoitlari va bosqichlari haqida ilmiy asoslangan bilim berish. Yorug‘lik fazasi va qorong‘ilik fazasi bosqichlarini tushuntirish.

2. Tarbiyaviy maqsad: O‘quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish, tabiatga ongli munosabatni tarbiyalash.

3. Rivojlantiruvchi maqsad: Mustaqil fikrlash, tahlil qilish, kuzatish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish. Jamoada ishlash va o‘z fikrini asoslab berish malakasini mustahkamlash.

Dars jihozi:

Xloroplast modeli yoki rasmiy plakat.

Fotosintez jarayonining sxemasi.

Multimediali taqdimot (slaydlar, animatsiyalar).

Oddiy tajriba uchun: yashil barg, suv, shisha idish, quyosh yorug‘ligi.

Dars jarayoni (Iskala metodi asosida)

1. Yo‘naltirish bosqichi (o‘qituvchi faolroq) - O‘qituvchi savol beradi: “O‘simliklar o‘sishi va yashashi uchun energiyani qayerdan oladi?”

- O‘quvchilarning javoblari eshitiladi.

O‘qituvchi “fotosintez” tushunchasiga izoh beradi va asosiy jarayonni qisqacha sxema yoki jadvallar orqali ko‘rsatadi.

2. Hamkorlik bosqichi (o‘qituvchi va o‘quvchi birgalikda) - O‘qituvchi fotosintezning ikki bosqichini, yorug‘lik va qorong‘ilik bosqichlarini tushuntirib beradi. O‘quvchilar bilan birgalikda xloroplast ichidagi jarayonni rasm orqali izohlaydilar va o‘quvchilarni guruhlarga taqsimlab, topshiriq beradi:

1-guruh: Fotosintez uchun zarur shart-sharoitlar.

2-guruh: Yorug‘lik fazasi jarayonlari.

3-guruh: Qorong‘ilik fazasi jarayonlari.

3. Amaliyot bosqichi (o‘quvchilar faolroq) -Oddiy tajriba: Bargni quyosh nurida va qorong‘ida qoldirish orqali kraxmal to‘planishini tajriba orqali kuzatadilar. Bunda o‘qituvchi yo‘l-yo‘riq beradi, o‘quvchilar bajaradi. O‘quvchilar tajriba natijasidan xulosa chiqaradi.

4. Mustaqillikka o‘tish bosqichi (o‘quvchi mustaqil)- Har bir guruh o‘z mavzusini taqdim qiladi. O‘quvchilar fotosintez jarayonining umumiy sxemasini mustaqil chizib tushuntirib beradi.

O‘qituvchi guruhlar uchun yakuniy savollarni beradi:

1. Fotosintez jarayonining asosiy mahsulotlari nima?

2. Nega fotosintez biosfera hayoti uchun muhim?

3. Atmosfera kislorodi va oziq zanjiri bilan qanday bog‘liq?

Baholash uchun -Guruhlarning taqdimoti (5 ballgacha).

- Mustaqil chizilgan fotosintez sxemasi (5 ballgacha).
- Savol-javoblarda ishtirok (5 ballgacha).

Dars yakunida o‘quvchilar fotosintezning mohiyati, shartlari va bosqichlarini tushunib oladi. Tabiiy jarayonlarning hayotdagi ahamiyatini anglaydi. Mustaqil fikrlash va ilmiy xulosa chiqarishga o‘rganadi.

Uyga vazifa berilib dars yakunlanadi.

Turli tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iskala metodidan foydalanilgan darslarda o‘quvchilarning bilim o‘zlashtirish darajasi yuqoriroq bo‘ladi. Xususan, eksperimental sinflarda o‘quvchilar mustaqil ishlashga tezroq o‘rganadi, ilmiy terminlardan to‘g‘ri foydalanadi, biologik jarayonlarni chuqur tahlil qiladi. Pedagogik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, iskala metodidan foydalangan darslarda: o‘quvchilarning 80 foizi mavzuni to‘liq o‘zlashtiradi; mustaqil ishlash qobiliyatida 25–30 foizlik o‘sish kuzatiladi; dars jarayonida savol-javoblar soni ikki baravar oshadi; o‘quvchilarning ijodiy fikrlash va guruhlarda ishlash ko‘nikmalari shakllanadi.

Metodning afzalliklari quyidagi xususiyatlarda aks etadi:

O‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantiradi;

Murakkab mavzularni bosqichma-bosqich o‘zlashtirishni ta’minlaydi;

Hamkorlik va guruhli ishlarni rivojlantiradi;

O‘quvchilar motivatsiyasini oshiradi;

Albatta metodning kamchiliklari ham bor. Jumladan**,** har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini inobatga olish zarur hisoblanadi. Bu esa o‘qituvchidan yuqori darajada tayyorgarlik talab etadi. Vaqt jihatidan an’anaviy darslarga qaraganda ko‘proq sarflanadi.

Xulosa qilib aytganda, biologiya darslarida iskala metodini qo‘llash o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini faollashtiradi, ularda ilmiy dunyoqarashni rivojlantiradi hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ushbu metod an’anaviy o‘qitish usullariga samarali qo‘shimcha bo‘lib xizmat qiladi va o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini ochishga yordam beradi. “Fotosintez jarayoni” mavzusini iskala metodi asosida o‘qitish natijasida o‘quvchilarda nafaqat biologik bilimlar kengaydi, balki ularning mustaqil fikrlash, izlanish, hamkorlikda ishlash va o‘z qarashlarini asoslab berish ko‘nikmalari ham shakllandi. Ushbu metod o‘quvchilarni dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirib, ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirdi.

Avvalo, dars boshida o‘qituvchi tomonidan berilgan yo‘naltiruvchi savollar va tushuntirishlar o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha dastlabki bilimlarini aniqlashga va yangi bilimlarni qabul qilishga tayyorlashga xizmat qildi. Keyinchalik, kichik guruhlarda ishlash, tajriba o‘tkazish va kuzatishlar orqali o‘quvchilarning bilimlari asta-sekin mustahkamlandi. Oxirgi bosqichda esa ular mustaqil ravishda umumlashtirishlar qilish, tajriba natijasini izohlash va fotosintezning hayotiy ahamiyatini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Shu asosda aytish mumkinki, **iskala metodidan foydalanish biologiya fanini samarali o‘qitishning muhim omili bo‘lib**, u o‘quvchilarni dars jarayonida faol, izlanuvchan va mustaqil bilim oluvchi shaxsga aylantiradi. Ayniqsa, murakkab biologik jarayonlardan biri bo‘lgan fotosintez mavzusini o‘qitishda bu metod o‘quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” PQ–5712-son Qarori. – Toshkent, 2019.

2. Xudoyberdiyev, A., & Yo‘ldosheva, M. *Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar*. – Toshkent: Noshir, 2021.

3. Qodirova, F. *Innovatsion metodlar asosida biologiya ta’limini takomillashtirish*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. Abdullayeva Sh. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. Toshkent, 2020.

4. Qodirov A. *Biologiya o‘qitish metodikasi*. Toshkent, 2019.

INKLYUZIV TA’LIMDA MAXSUS YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI O‘QITISH

Qurbonova Nilufar To‘raqulovna,
Karmana tumani 25-sonli alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internati tarbiyachisi

Annotatsiya:Ushbu maqolada jamiyatimizning bir bo‘lagi bo‘lgan maxsus yordamga muhtoj bolalar va o‘smirlarni ijtimoiy qo‘llab - quvvatlash, ularga ta’lim-tarbiya berish, kasb – hunarga yo‘llash, sog‘lom bolalar qatoridan o‘rin olib, o‘z qobiliyati va imkoniyatlaridan foydalana oladigan inson qilib voyaga yetkazishga doir fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Ta'lim, bolalar, nogironlar, maxsus ta'lim, umumiy ta'lim, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy ajratish, maktab, nogironlar, yaxlit, jins, umumiy ta'lim muassasalari.

Аннотация.В данной статье социальная поддержка детей и подростков, нуждающихся в особой помощи, являющихся частью нашего общества, обеспечение их воспитанием и обучением, направление в профессию, занятие места среди здоровых детей, мысли и мнения о взрослении представляются как человек, умеющий использовать свои способности и возможности.

Ключевые слова:Образование, дети, инвалиды, специальное образование, общее образование, инклюзивное образование, социальная эксклюзия, школа, инвалиды, целостный, гендер, общеобразовательные учреждения.

Abstract.In this state, social support for children and adolescents, emergency workers and personal assistants, the promotion of our society, the provision of education and training, rehabilitation in the profession, healthy children, thinking and thinking about growing up as a person, able to use their abilities and opportunities .

Keywords:Education, child, disability, special education, general education, inclusive education, social exclusion, school, disability, total, gender, general education.

Imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga ko‘ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda.Inklyuziv ta'lim madaniyati! Salamanka deklaratsiyasiga muvofiq har bir o‘quvchi xususiyatlarini isloh qilishni qo‘llab-quvvatlovchi va ma'qullovchi dalil sifatida qaraladi. Uning maqsadlari jinsi, irqi, madaniyati, ijtimoiy millati, dini, individual imkoniyati va qobiliyati farqlar sabab ijtimoiy segregatsiya oldini olish uchun emas. Dunyo tajribasiga ko‘ra, maktablarda kiritish ko‘pincha tengdoshlari bilan birga o‘rta maktablarda nogironlar ta'lim sifatida qaraladi (Judi Kugel'mas) biroq, inklyuziv ta'lim mohiyati bilim va bilim hali jamiyatda yetarli emas. "Inklyuziv "va" integrallashgan " terminlari ko‘pincha bir xil ma'noda ishlatiladi.

Sharqning mashhur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniylarning tarbiyaning maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta’limning ta’siri to‘g‘risidagi qarashlari inklyuziv talim rivojlanishining metodologik bazasi hisoblanadi.[1]

Davlatimizning ustivor siyosati yosh avlodni aqlan teran,jismonan sog‘lom, ma’naviy yetuk har tomonlama rivojlangan komil inson qilib voyaga yetkazishdan iborat. Jamiyatimizning bir bo‘lagi bo‘lgan maxsus yordamga muhtoj bolalar va o‘s mirlarni ijtimoiy qo‘llab - quvvatlash, ta’lim- tarbiya berish, kasb – hunarga yo‘llash, sog‘lom bolalar qatori o‘rin olib, o‘z qobiliyati va imkoniyatlaridan foydalana oladigan inson qilib voyaga yetkazish davlatimiz siyosatining bir bo‘lagi bo‘lib hisoblanadi.Inklyuziv ta’lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat’iy nazar, ularning barchasiga sifatli ta’lim - tarbiya berishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta’lim olishi, o‘zlashtirishda qiynalayotgan bo‘lsa, o‘qish va yozishga o‘rganish uchun maxsus yordamga ega bo‘lishi, darslarga qatnamay qo‘ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko‘rsatilishini kafolatlaydi. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi - yordamga muhtoj bo‘lgan bolalarga samarali bilim olish uchun sharoit yaratishdir.Ushbu sharoitda yordamga muhtoj bolalarni integrasiyalash va reabilitasiya qilish, har bir bolaning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ularga mos samarali inklyuziv talim turini tanlash lozim.Ta’lim sohasida yordamga muhtoj bolalarning tahsil olishlari hamisha jamiyatning diqqat markazida turgan dolzarb masala hisoblanadi. Shunday ekan, ularga ta’lim beruvchi pedagoglar va mutaxassislar malakasini oshirish, zarur zamonaviy qo‘llanmalar, jihozlar bilan ta’minlash ham bu masalani hal qilish uchun qo‘yilgan qadamlardan biri hisoblanadi.[1]

Davlat rahbarining 2020−2025 yillarda respublikada inklyuziv ta’limni rivoj lantirish, boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarni ochish va maktab-internatlarni optimallashtirishga oid qarori qabul qilindi.Prezident 2020- yil 13 oktyabr kuni “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorga imzo chekdi.Mazkur qaror bilan 2020−2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi, ushbu konsepsiyani 2020−2021 yiilarda amalga oshirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi” hamda Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta’limini 2025 yilgacha rivojlantirishning maqsadli parametrlari tasdiqlandi.

Konsepsiya erishilgan natijalar, maqsadli ko‘rsatkich va tegishli davrga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlardan kelib chiqib, 2020- yildan boshlab har yili tasdiqlanadigan alohida “yo‘l xaritasi” asosida bosqichma-bosqich amalga oshi- riladi. Inklyuziv ta’lim tizimini qo‘llab-quvvatlashda siyosat asosiy rol o‘ynay- di.Siyosat tomonidan inklyuziv ta’limning qo‘llab quvvatlanishi bu ta’lim tizi- mining samarasini va rivojlanishini ta’minlaydi.

Inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o‘z isbotini topdiki, har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshdan o‘z vaqtida aniqlab mutaxassislarga murojaat qilinsa va maktabga tayyorgarlik ishi o‘z vaqtida olib borilsa albatta ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin. Ya’ni inklyuziv ta’limning samarasi yuqori darajada bo‘ladi.

Inklyuziv ta’limning ahamiyati shundaki, imkoniyati cheklangan bolalarni ilk yoshlaridanoq sog‘lom bolalar qatoriga qo‘shib sifatli ta’lim olishini ta'min- lagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini va harakatlarini rivojlantirishdir.Juda

uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregatsion ta'lim muassasalarida ta'lim- tarbiya berish samarali deb hisoblanib kelindi.1970-1980 yillarga kelib jahon miqyosida insonparvarlik va kamsitishlarga yo‘l qo‘ymaslik g‘oyasining ilgari surilishi maxsus ehtiyojli bolalarga e'tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi.

Inklyuziv ta'lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi:

- ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologik-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo‘naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;
- o‘quvchilarning ta'limdagi tenglik huquqini kafolatlash;
- jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog‘lom bolalarning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish;
- imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarni oilalardan ajramagan holda yashash huquqini ro‘yobga chiqarish;
- jamiyatda imkoniyatti cheklangan bolalar va o‘smirlarga nisbatan do‘stona va mehr-muhabbatli munosabatini shakllantirishdir.

Inklyuziv ta'limning prinsiplari:

1. Insonning qadr qimmati, uning qobiliyati va yutug‘iga bog‘liq emas.
2. Har bir inson o‘ylash vahis qilish qobiliyatiga ega.
3. Har bir kishi eshitish va muloqot qilish qobiliyatiga ega.
4. Har bir kishi bir-biriga muhtoj.
5. Shaxsning to‘liq va haqiqiy ta'lim olishi faqat real hamkorlikda amalga oshadi.
6. Hamma kishilar o‘z tengdoshlarini qo‘llab-quvvatlashga muhtoj.
7. Hamma ta'lim oluvchilarni yutuqga erishishiga ularning nimadir qila olmasligi emas , balki nimanidir qila olishidir.
8. Hamkorlik qilish kishi hayotini har tomonlama kuchaytiradi.

Inklyuziv ta'lim tizimi quyidagi ta'lim muassasalarni o‘z ichiga oladi; maktabgacha umuta'lim, umuy o‘rta ta'lim, o‘rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim.Bu ta'lim muassasalarning maqsadi bolalarning ta'lim olishi va kasb-hunarga tayyorlashda ularning o‘rtasidagi to‘siqlikni bartaraf etib ochiq ta'lim muhitini yaratishdan iborat. Umumta'lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo‘lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsiyalashgan ta'lim tizimidan uzinig mazmun - mohiyati, maqsadi, vazifalari va xarakat dasturi bilan farqlanadi.

Bolaning tarbiya va o‘quv faoliyatida orqada qolishi psixik funksiyalarni o‘zlashtirmaganligi natijasidir. Masalan, bolaning kiyim kiyishida ketma-ketlikning buzilishi uning xotirasi zaifligidan emas, balki ushbu jarayonni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan malakalarni egallamaganligi tufayli ro‘y beradi.[1] Bunday psixikmuammoni psixoreksiyalash usullari bilan birga bolaga kiyimlarni to‘g‘ri ketma-ketlikda kiyish tasvirlangan rasmlar taqdim etilishi mumkin. L.S.Vigotskiy ijtimoiy muhit sog‘ligi imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir, degan g‘oyani ilgari suradi.Xuddi shuningdek, u imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishini ildizi yomon o‘simlikka o‘xshatadi. “Uning ingichkagina ildizlari oziqlantiruvchi tuproqning qatlamlari va shakliga mos kelmaydi. Ular o‘z-o‘zicha tuproqning oziqa beruvchi qatlamlariga yetib borolmay, quruq va zaharli

qatlamga kirib qoladi. Bunday o‘simlik muvofiq sharoitlarda gullashi mumkin edi, biroq odatdagi sharoitda taraqqiyotning cho‘qqisiga yetmasdan, bujmayib so‘lib qoldi”, deydi.

Binobarin, ta'lim-tarbiya tizimini har bir millat va elatning o‘ziga xos tomonlari, milliy an'analari, urf-odatlari, davlatning maqsad-vazifalari hamda tarbiyalanuvchilarning ruhiy va jismoniy rivojlanishidagi xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.Imkoniyati cheklangan bolalarda kattalar bolaning rayiga, mustaqil bo‘lishiga qarshi turmasdan, mumkin qadar istagi, intilishiga yordam bersalar, uning shaxsini shakllantirish jarayonidagi qiyinchiliklar o‘z-o‘zidan barham topadi. Imkoniyati cheklangan bolada o‘jarlik, qaysarlik, itoatsizlik xususiyatlari paydo bo‘lishi bu kattalarning haddan tashqari paypaslaganliklari oqibatida vujudga keladi.

Psixolog olima L.M.Krijanovskaya imkoniyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta'lim tizimida ta’lim-tarbiya berishda psixologik korreksiyalash metodlari orqali tarbiyalash yo‘llarini keng yoritib bergan. Uning fikricha, inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya ishlarining samarali bo‘lishi, yaxshi yutuqlarga erishishda maktab psixologi, pedagog, tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi uzviy bog‘langan bo‘lishi lozim.

Inklyuziv ta'lim tizimida jahon miqyosida amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko‘plab muammolar va to‘siqlar mavjud.Ular jumlasiga quyidagilar kiradi: Salbiy munosabat; Hamjamiyatda ko‘rinmaslik; Moddiy mablag‘ muammolari; Jismoniy moslashtirish; Sinfdagi o‘quvchilar soni; Qaramlik; Jinsiy belgilarga qarab kamsitish; Favqulodda vaziyatlar, mojorolar va qochoqlar. Salbiy munosabat-maxsus ehtiyojli bolalarning umumta'lim muasasalari tizimida ta'lim tarbiya olaishlari uchun eng katta to‘siq bo‘lsa kerak. Salbiy munosabat muammosining mazmuni shundaki, ota-onalar, hamjamiyat a'zolari, o‘qituvchilar, umumta'lim muassasalari hodimlari, boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalrning o‘zlaridagi umumta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya olishlariga nisbatanqashiliklari va buni istamasliklaridir.[1]Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi noto‘g‘ri fikr, ular to‘g‘risida ma'lumotlarning yetishmasligi, nogiron bolalarning chegaralangan muhitda o‘sganligi va boshqalardir. Ham jamiyatda ko‘rinmaslik muammosining mazmuni shundaki, ko‘pincha ko‘plab maxsus ehtiyojli bolalar ota-onalar tomonidan qattiq bekitiladi. Ularni uyga qamab hech kimga ko‘rsatmaydilar, ro‘yxatga olish jarayonida nogiron bolasi to‘g‘risida hech bir ma'lumot berilmaydi. Natijada ko‘plab nogiron bolalar hamjamiyatda ishtirok etishdan mahrum bo‘ladilar. Ular to‘g‘risida hech bir ma'lumotni bo‘lmasligi ta'lim-tarbiya muassasalariga qatnamasliklariga olib keladi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak ,inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o‘z isbotini topdiki, har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshdan o‘z vaqtida aniqlab mutaxassislarga murojaat qilinsa va maktabga tayyorgarlik ishi o‘z vaqtida olibib borilsa albatta ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin. Ya'ni inklyuziv ta’limning samarasi yuqori darajada bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация. // «Проблема дефектологии». М., 1996. -С. 42.

.

2. Крыжановская Л.М. Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов. - М.: «Владос», 2013. 83-б.
3. Maktablar hamma uchun - Save the children - 2002y. 20\23 bet
4. Pulatov Sh.N.Sankhya-ancient Indian philosophical school. //PUSTAK BHARATI RESEARCH JOURNAL// JAN-June. ISSUE Toronto, Canada. No: 1-2, 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TUSHUNCHALARNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Mansurova Zulfiya Ravshanovna,
Samarqand viloyati Ishtixon Pedagogika kolleji maxsus fan o‘qituvchisi

Annotasiya. *An’anaviy o‘qitish usullariga qo‘shimcha ravishda innovatsion texnologiyalarning, jumladan, axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT), raqamli o‘yinlar, vizual-multimedia vositalaridan foydalanish bolalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuning uchun ham maktabgacha ta’limda matematik tushunchalarni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so‘lar*; innovatsion texnologiya, ta’lim jarayonini modernizatsiyalash, ta’limiy maqsad, maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalar.*

Maktabgacha yoshdagi bolalarni innovatsion texnologiyalaridan foydalanib tarbiyalashning asosiy maqsadi ta’lim jarayonini modernizatsiya qilishdan iboratdir. Buning uchun bolalar bog‘chalarining pedagogik jamoalari bolalarni tarbiyalash va intellektual rivojlantirishninng boshqa ta’lim tashkilotlaridan farq qiladigan eng yangi modellarini ishlab chiqishdan iborat. Maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’limning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biri bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashdan iborat.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida matematika o‘qitish bo‘yicha so‘nggi yillarda xorijiy tajribalarni o‘rgani va amaliyotga qo‘llash bo‘yicha bir qancha ishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, Singapur davlatining NEL dasturida bolalarni tanqidiy fikrlash, elementar matematika malakalarini shakllantirish bo‘yicha mantiqiy fikrlashga oid bir qancha metodikalar joriy etilmoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar sodda, ilk matematika tushunchalar bo‘yicha o‘z ko‘nikma va malakalarini shakllantiradi hamda rivojlantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar son va sanoq geometrik shakllar vaqt va fazo haqida kattaliklarni o‘rganadi. Shu bilan birga eng soda geometrik figuralar bilan ularning ba’zi xossalari bilan tanishadilar, taqqoslash orqali shaklini tahlil qiladilar va baholashni o‘rganadilar.

Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim muassalarida matematik ta’lim berish usulining mazmuni qo‘yidagilardan iborat:

1. Matematika o‘qitishda koz‘da tutilgan maqsadlarni asoslash, (matematika qay tarzda o‘qitiladi?);

2. Maktabgacha ta’lim muassasalarida matematika o‘qitish mazmunini ilmiy ishlab chiqish (nimalarni o‘rgatish o‘rgatiladi?);

3. Matematik bilim berish usullarini ilmiy ishlab berish ya’ni bolalar hozirgi kunda zarur bo‘lgan bilimlarni, malaka, ko‘nikmalarni va aqliy faoliyatni qobiliyatlarni egallab oladigan bo‘lishlari uchun o‘quv ishlari metodikasi qanday bo‘lishi kerakligi;

4. Matematik bilim berish vositalarini darsliklar ,didaktik materiallar ko‘rsatma – qo‘llanmalar, pedagogik texnologiyalar va texnik vositalarni ishlab cniqish juda muhimdir.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida matematikani o‘rgatishning ta'limiy maqsadlari, bolalarga real olamdagi yuz beradigan eng sodda hodisalardagi miqdoriy nisbatlarni tushunishiga va olamdagi fazoviy shaklllarni, ularning joylashishlarini, natural son, geometrik shakl miqdor va boshqa tushunchalar muhim o‘rgatiladi.

Tarbyaviy maqsadlari matematikaga doir bajariladigan ishlar bolalarni boshqa oladigan bilimlariga qaraganda ko‘proq tirishqoqlikka, puxtalikka, aniqlikka o‘z fikr xulosalarini nazorat qila oladigan, tanqidiy fikrlashga undaydi.

Matematik tasavvurlarini shakllantirishda olib boriladigan asosiy shakl –bu mashg‘ulotdir. Mashg‘ulotlaridan tashqari vaqtlarda o‘yinlar tashkil qilinadi, bolalarning matematik tasavvuri mustahkamlanadi, chuqurlashtiriladi va kengaytiriladi.

Maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi bolalari misolida narsalarni 10 gacha sanay olish uchun ularga,

Ya'ni necha ?, Qancha ?, nechanchi? Kabi savollariga javob bera olishi o‘rgatiladi.

Maktabgacha tayyorlov guruhi uchun elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirishda bolalarning oldingi bosqichlarda olgan bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirishi o‘rgatiladi. Ushbu maqolada innovatsion ta'lim texnologiyalari va ularning pedagogiik asoslari o‘rganilib, o‘quv jarayonida zamonaviy texnologiyalardan interaktiv metodlardan foydalanish samaraliroqdir. **“Smart Board”** (aqlli doska) yordamida interaktiv matematik mashg‘ulotlar **“Mozaik 3D”, “Khan Academy Kids”** kabi ilovalar orqali vizual tasavvurni kuchaytirish, **LEGO Education**, **Montessori materiallari** orqali amaliy-matematik ko‘nikmalarni shakllantirish, **“ScratchJr”** orqali dastlabki algoritmik fikrlashni o‘rgatish hozirgi pedagoglar uchun juda muhimdir.

“Smart Board” yordamida interaktiv matematik mashg‘ulotlar

Smart Board — bu sensorli ekranli, kompyuterga ulangan interaktiv doska bo‘lib, u o‘qituvchiga turli o‘yinlar, animatsiyalar, testlar va mashqlar orqali bolalar bilan jonli muloqotda dars o‘tish imkonini beradi.

📌 **Afzalliklari:**

- **Vizual ko‘mak:** Rangli grafikalar, shakllar, multfilmlar orqali matematik tushunchalarni oson tushuntirish.
- **Ishtirokni kuchaytiradi:** Bolalar doskaga chiqib bevosita misol yechadi, shakllarni joylashtiradi yoki raqamlarni harakatlantiradi.
- **Interaktiv o‘yinlar:** Masalan, sonlarni tartib bilan joylashtirish, geometrik shakllarni tanish o‘yinlari.
- **Tezkor baholash:** Test yoki mashq yechilgach natijani avtomatik tekshiradi.

📓 **Misollar:**

- 1 dan 10 gacha bo‘lgan raqamlarni to‘g‘ri tartibda joylashtirish o‘yini
- Shakllarni kattaligi yoki rangi bo‘yicha ajratish
- Oddiy misollarni (3+2, 5−1) turli xil variantlar bilan tanlash orqali yechish

👩‍💻 **Amaliy qo‘llanish:**O‘qituvchi “Smart Board” orqali **PowerPoint** yoki maxsus interaktiv dasturlar (masalan, **SMART Notebook**) yordamida dars tayyorlaydi. Bolalar esa doskaga chiqib topshiriqlarni bajaradilar, bu esa ularning e'tiborini jalb qiladi va faol ishtirokini ta'minlaydi.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN TA'LIMIY O‘YIN FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

Mirzayeva Zebiniso Sharipovna,
Kattakurg‘on tuman 18 son DMMTT direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: *Ushbu maqola maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning mashg‘ulot jarayonida qo‘llaniladigan o‘yinlarning o‘rni va uning ahamiyati haqida so‘z yurtiladi.*

Kalit so‘zlar*: Tarbiya, o‘yin, maktabgacha ta’lim, o‘yinchoq, oila, uzluksiz ta’lim.*

‘‘Bola o‘yinda qanday bo‘lsa,o‘sib ulg‘aygach ishda ham ko‘pincha, ko‘p jixatdan shunday bo‘ladi”(A.S.Makarenko)

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o‘yindir. Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko‘p olimlarning diqqatini o‘ziga jalb qilib kelmoqda. Bog‘cha yoshidagi bolalar o‘zlarining o‘yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg‘a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog‘cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosobatda bo‘lishga intiladi. Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yinlari atrofdagi narsa va hodisalarni bilish quroli bo‘lishi bilan birga yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Boshqacharoq qilib aytganda, o‘yin qudratli tarbiya qurolidir. Bolalarning o‘yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, yuksak insoniy hislatlarni tarbiyalash mumkin. Hozirgi vaqtda o‘yin faoliyati to‘liq amalga oshirilgandagina bola shaxsi rivojlanadi. O‘yin faoliyatini bevosita kattalar bilan birga amalga oshiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta’lim sohasidagi islohatlar avvalo oiladan bashlanadi.

Maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’limning asosiy bug`ini hisoblanadi. Avvalo bu tizimga ota-onalarning ijtimoiy faoliyati va farzandlari uchun shart-sharoit yaratishlari nazarda tutilgan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ish mazmuniga esa kichkintoylarni maktab bosqichida o‘qishga tayyorlashdir. Maqsadimiz bilimni sifatini ko‘tarish va dunyo andozalari darajasiga olib chiqish. O‘yinning bolalar psixik tarakkiyotidagi kudratli roli mashxur pedagog va psixologlardan tashqari mutafakkir yozuvchilarni xam dikkat e’tiborini jalb etgan.

Adabiyotlar tahlili. Masalan rus yozuvchilaridan biri M.Gorkiy bolalar o‘yin va uning mohiyati hakida shunday degan edi. “O‘yin bolalar uchun uzlari yashab turgan dunyoni bilish hamda uni uzgartirish qurolidir”. O‘yin bolalar xayotida shunday kup qirrali faoliyatki unda bolalarga mansub bulgan mehnat ham, narsalar hakida fikr yuritish ham, hayol qilish, dam olish va xushchakchaklik manbalari xam mujassamlashgan. Mana shu jarayonlarning barchasi o‘yin faoliyatida namoyon buladi. Bolaning ongida uni qurshab turgan voelik to‘g‘risidagi xilma-xil o‘yin faoliyatini takomillashtiradigan sharoitlarni tadqiq qilgan.

N.M.Aksarinaning ta’kidlashicha, o‘yin o‘z-o‘zidan vujudga kelmaydi, buning uchun kamida uchta sharoit bo‘lishi lozim:

a) taassurotlar tarkib topishi;

b) har xil ko‘rinishdagi o‘yinchoqlar va tarbiyaviy ta’sir vositalarining muhayyoligi;

v) bolalarning kattalar bilan tez -tez muomala va muloqotga kirishuvi. Bunda kattalarning bolaga bevosita ta’sir kursatish uslubi hal qiluvchi rol o‘ynaydi. D.B.Elkonin uz tadqiqotida rolli o‘yinning syujeti bilan bir qatorda, uning mazmuni

ham mavjud ekanini yozadi. Uning fikricha, o‘yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jihatini aniqroq aks ettirishi o‘yinning mazmunini tashkil qiladi. O‘yin o‘z mohiyati jihatidan katta kishilarning hatti–harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo‘lishi tufayli bolalarda ma’naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob – axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi. Maktabgacha yoshdagi bola o‘yin jarayonida tabiblik yoki muallimlik rolini bajarayotgan bo‘lsa, shu kasbga tegishli barcha sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Ular o‘yinga juda berilib ketsalar, bajarayotgan rollariga xos sifatlar shunchalik samimiy, ijodiy tarzda namoyon bo‘ladi. Bolalar uchun o‘yin mazmunining hech bir chegarasi yo‘q. Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o‘z o‘yinlarida aks ettira oladilar. O‘yinning ahamiyati bola shaxsining o‘sib, kamolotga etishiga ta’sir ko‘rsatishdan iboratdir. O‘yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o‘rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga o‘z-o‘ziga munosabati o‘zgarayotgan o‘yinda namoyon bo‘ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (xavas) lari bevosita o‘yinda ifodalanadi. O‘yin bolalarning xayolparastligi tufayli narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma’qul tomonga “o‘zgartirish” imkoniyatini beradigan faoliyatdir.

Rus pedagogi A.S. Makarenko “Bola o‘yinda qanday bo‘lsa, o‘sib ulg‘aygach ishda ham ko‘pincha, ko‘p jixatdan shunday bo‘ladi” –deb to‘g‘ri aytgan edi. Haqiqatdan ham o‘yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o‘rtasidagi turli munosabatlarni har tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolaning o‘yin faoliyati mazmun jihatdan har kungi vaziyatga qarab o‘zgarib turadi. O‘yin doimo o‘zgarib turganligi tufayli bola o‘ynab charchamaydi, zerikmaydi. Bolaning atrof muhitga kishilarga, narsalarga va o‘ziga bo‘lgan turli munosabatlari mazmun hamda shakl jihatdan har doim o‘zgarib turadigan o‘yin jarayonida namoyon bo‘ladi.

BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Ximmatova Gulmira Murotjon qizi,
SamDU talabasi,
Ximmatova Maftuna Muritjonovna,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti talabasi

Bola – jamiyat va davlatning eng qimmatli boyligidir. Bolalarning huquq va erkinliklarini himoya qilish masalasi butun dunyo miqyosida eng muhim ijtimoiy-huquqiy vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki har bir bola to‘laqonli hayot kechirish, ta’lim olish, sog‘lom bo‘lib ulg‘ayish va shaxs sifatida shakllanish huquqiga ega. Shu bois, bolalar huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari milliy qonunchilikda ham, xalqaro normalarda ham keng ko‘lamda belgilab qo‘yilgan.

Bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha eng muhim xalqaro hujjatlar quyidagilardan iborat:

- **BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi (1989)** – bolalarning hayot, ta’lim, sog‘liqni saqlash, oilada yashash, fikr bildirish va diskriminatsiyadan himoya qilinish kabi asosiy huquqlarini belgilaydi.
- **BMTning Bola mehnatiga oid konvensiyalari (Mehnatning eng yomon shakllarini taqiqlash, 1999)** – bolalarning majburiy mehnatdan himoya qilinishini kafolatlaydi.

- **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948)** va **BMTning Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi paktlari (1966)** – bolalarning asosiy huquqlarini umumiy inson huquqlari tizimida mustahkamlaydi.
- **UNESCOning Ta’lim to‘g‘risidagi konvensiyalari** – bolalarning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlaydi.

Bu hujjatlar O‘zbekiston tomonidan ham ratifikatsiya qilingan bo‘lib, ular milliy qonunchilikka integratsiya qilinmoqda.

O‘zbekistonda bolalar huquqlari alohida e’tiborda bo‘lib, quyidagi normativ-huquqiy asoslar mavjud:

- **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi** (2023-yilgi yangi tahrir) – unda bolalarning huquqlari, ta’lim olish va sog‘liqni saqlash huquqi, shuningdek, ularni kamsitishning taqiqlanishi mustahkamlangan.
- **“Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun** (2008) – bolalarning asosiy huquqlarini aniq belgilaydi va davlatning ularni himoya qilish majburiyatini ko‘rsatadi.
- **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun** (2020) – bolalarning bepul va majburiy umumiy ta’lim olish huquqini kafolatlaydi.
- **Mehnat kodeksi** – bolalar mehnatini cheklash, ularni xavfli va og‘ir mehnat turlarida ishlatishni taqiqlash qoidalarini o‘z ichiga oladi.
- **Oila kodeksi** – ota-onalarning farzandlarni tarbiyalash, ta’minlash va ularning manfaatlarini himoya qilish majburiyatlarini belgilaydi.
- **Voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha komissiyalar faoliyati** – bolalarni huquqiy himoya qilishda muhim organlardan biri hisoblanadi.

Bolalar huquqlarini himoya qilishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardir:

- **Ta’lim huquqi** – har bir bola sifatli va bepul umumiy ta’lim olish imkoniyatiga ega.
- **Sog‘liqni saqlash huquqi** – bolalarni bepul tibbiy xizmat bilan ta’minlash, ularning sog‘lom o‘sishi uchun shart-sharoit yaratish.
- **Ijtimoiy himoya** – yetim bolalar va ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalardagi bolalarni qo‘llab-quvvatlash.
- **Zo‘ravonlikdan himoya** – bolalarni jismoniy, ruhiy va jinsiy zo‘ravonlikdan himoya qilish.
- **Fikr bildirish huquqi** – bolaning o‘z fikri va manfaatini erkin ifoda etishi, qarorlar qabul qilishda uning ovozini inobatga olish.
- **Madaniy va shaxsiy rivojlanish** – bolalarning iste’dodini yuzaga chiqarish uchun sharoit yaratish.

Shu bilan birga, bolalar huquqlarini himoya qilish borasida muammolar ham mavjud:

- Qishloq joylarda ta’lim sifati va tibbiy xizmatning yetarli darajada emasligi;
- Bola mehnatidan noqonuniy foydalanish holatlari;
- Oilaviy zo‘ravonlik va psixologik tazyiq;
- Yetim bolalarning to‘laqonli ijtimoiy integratsiyasi muammolari.

Ularni hal etish uchun:

- Huquqiy targ‘ibot va huquqiy madaniyatni oshirish;
- Maxsus davlat dasturlari orqali bolalarga qo‘shimcha ijtimoiy yordam ko‘rsatish;
- Ta’lim va tibbiy xizmatning sifatini oshirish;

- Nodavlat notijorat tashkilotlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish muhimdir.

Bolalar huquqlarini himoya qilish – jamiyatning ertangi kuni, davlatning barqarorligi va taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli huquqiy asoslarni yanada mustahkamlash, ularni amalda samarali tatbiq etish, bolalar manfaatlarini har qanday vaziyatda birinchi o‘ringa qo‘yish – davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. **“Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya”**, 20 noyabr 1989-yil.
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, 10-dekabr 1948-yil.

3-SHO‘BA: MA’NAVIY MEROS VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING O‘QITILISHIDA INNOVATSION YONDOSHUVNING O‘RNI VA AHAMIYATI.

OYDIN HOJIYEVA SHE’RIYATIDA QO‘LLANGAN TERMINLARNING POETIK OBRAZ YARATISHDAGI ROLI

Mardanov Uktamjon Rustamovich,
Navoiy viloyati PMM direktori

Annotatsiya. Maqolada Oydin Hojiyeva she’riyatida sohaviy terminlarning lingvopoetik funksiyasi tahlil qilinadi. Shoiraning terminlardan badiiy maqsadda foydalanish mahorati ularning estetik, emotsional va aksiologik yuk kasb etishida namoyon bo‘ladi. Zoologiya, botanika va dehqonchilik terminlari poetik obraz darajasiga ko‘tarilib, milliy tafakkur hamda madaniy qadriyatlarni ifodalovchi vosita sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar*: lingvopoetika, sohaviy terminlar, badiiylik, emotsional rezonans, poetik obraz, milliy tafakkur, she’riyatda til birliklari, estetik energiya.*

Аннотация: В статье анализируется лингвопоэтическая функция отраслевых терминов в поэзии Ойдин Хаджиевой. Мастерство поэтессы в использовании терминов в художественных целях проявляется в их эстетической, эмоциональной и аксиологической нагрузке. Термины зоологии, ботаники и земледелия поднимаются до уровня поэтического образа и интерпретируются как средство выражения национального мышления и культурных ценностей.

Ключевые слова: *лингвопоэтика, отраслевые термины, художественность, эмоциональный резонанс, поэтический образ, национальное мышление, языковые единицы в поэзии, эстетическая энергия.*

Abstract: The article analyzes the linguopoetic function of specialized terms in Oydin Hojiyeva's poetry. The poetess's skill in using terms for artistic purposes is manifested in their aesthetic, emotional, and axiological load. The terms zoology, botany, and agriculture have risen to the level of a poetic image and are interpreted as a means of expressing national thinking and cultural values.

Keywords: *linguopoetics, specialized terminology, poetic artistry, emotional resonance, poetic imagery, national thought, linguistic units in poetry, aesthetic energy.*

Kirish.

She’riyat – inson ruhining eng nozik kechinmalarini, qalb hayratlarini va tafakkur olamidagi teranliklarni ifoda etuvchi badiiy so‘z san’atidir. Har bir ijodkor o‘zining ichki olami, estetik didi va tilga bo‘lgan munosabati orqali she’riyatga o‘ziga xos rang, ohang va mazmun olib kiradi. Oydin Hojiyeva ana shunday iste’dodli shoiralardan biri bo‘lib, uning she’rlarida tilning barcha qatlamlari, xususan, sohaviy terminlar poetik obraz yaratishning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shoira ijodida terminlar oddiy ilmiy tushunchalar sifatida emas, balki ruhiy-falsafiy mazmun yuklangan, emotsional rezonans hosil qiluvchi lingvopoetik birliklar sifatida talqin etiladi. Zoologiya, botanika, dehqonchilik kabi sohalarga oid terminlar Oydin Hojiyeva she’riyatida milliy tafakkur, madaniy qadriyatlar va estetik energiyani ifodalovchi kuchli badiiy vositaga aylanadi. Ushbu maqolada shoiraning she’riy

to‘plamlarida qo‘llangan terminlarning poetik funksiyasi, semantik o‘zgarishi va lingvopoetik tizimdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

Iste’dodli shoira Oydin Hojiyeva ko‘ngil kechinmalarini so‘z vositasida o‘ziga xos mahorat bilan yorqin bo‘yoqlarda tasvirlab beradi. Uning ijodida barcha til birliklari qatorida terminlarning ham o‘rni nihoyatda beqiyosdir.

Oydin Hojiyevaning tildan foydalanishga bo‘lgan talabchanligi va javobgarlik hissini shoiraning o‘tli she’rlaridan ham bilib olsa bo‘ladi. Bu mulohazalar nafaqat badiiy ijod bilan shug‘ullanuvchilar, balki ona tilidan foydalanuvchi barcha insonlarning hayotida asqotishi mumkinligi inobatga olinib, ushbu kichik tadqiqotda keltirish lozim topildi.

Shoira xalqimiz qalbidan chuqur joy olgan “Men sevgan qo‘shiq”, “Zarkokil qiz va quyosh” (1972), “Manzillar” (1975), “Navo” (1977), “Tarovat” (1978), “Tong tuyg‘ulari”, “Yurakdagi tuyg‘ular”, “Shukrona”, “Sirlashuv”, “Shom shu’lalari” (2010) kabi qator she’riy to‘plamlarni she’riyat muxlislariga taqdim etgan.

Ana shu to‘plamlarida keltirilgan she’rlarida qo‘llangan sohaviy terminlar lingvopoetikaning asosiy kategoriyalaridan biri sifatida Oydin Hojiyeva she’riyatida badiiylikni yuzaga keltiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Ular tilning denotativ qatlamidan chiqib, konnotativ, emotsional va aksiologik qiymat kasb etadi.

Shoira she’riyatida sohaviy terminlar tildagi estetik energiyani faollashtiruvchi, milliy tafakkur va madaniyatni aks ettiruvchi, badiiylikni shakllantiruvchi kuchli lingvopoetik vosita sifatida o‘z o‘rnini topgan.

Toj-u taxt egasi – shahzodalarim,
Orzu hayollari ozodalarim,
Ot bosmagan izni bosgan toylarim,
Yalpizli, rayhonli shabbodalarim! (Yoshlarga deganim)

Yuqoridagi misralarda zoologiyaga oid “ot”, “toy”: botanikaga oid “yalpiz”, “rayhon” kabi sohaviy terminlar o‘zining asl lug‘aviy ma’nosidan yiroqlashib, obraz yaratishning asosiy vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ijodkor mazkur terminlarga ruhiy, falsafiy va madaniy mazmun yuklab, ularni poetik obraz sifatida transformatsiya qiladi. Yuqoridagi misralarda ot – ota timsoli sifatida talqin qilingan bo‘lsa, toy – otaning ezgu ishlarini davom ettirayotgan solih farzand timsoli sifatida tasvirlangan. Yalpizli, rayhonli shabbodalar esa farovonlik, go‘zallik va sadoqat ramzi sifatida talqin qilinadi.

Terminlar Oydin Hojiyeva she’riyatida nafaqat mazmuniy birlik, balki kompozitsion markaz sifatida ham xizmat qiladi. Shoiraning ko‘plab she’rlarida ilmiy termin poetik ritmni belgilaydi va asosiy semantik yadroni tashkil etadi.

Shoiraning “Tanbeh” she’rida zoologiyaga oid terminlar xuddi shunday poetik maqsadga yo‘naltirilgan:

Oxurdan bosh ko‘tarmagan
Novvos bo‘lma –
Novvoslarni semirtirib
So‘yarlar!
Nafsi xarom bo‘lma –
Qopqonlarga
Kart dumbalar qo‘yarlar.
Bo‘zto‘rg‘ayim!
Bo‘zlab-bo‘zlab erkin uch!

O‘zing urma aslo
Tillo qafasga.
Tutqunlikning ming yili hech
Arzirmikan
Dashtlardagi
Bir kunlik
XUR
Nafasga!
Arslon panjasiga
Tushgan kiyikdan
Sadqa ne titragan
bir jondan ortiq.

Oydin Hojiyeva she’riyatida kasb-hunarga oid terminlar inson ongida mavjud bo‘lgan tabiat, jon, nur, maysa, oftobro‘ya, ko‘klamoq kabi konseptlar bilan integratsiyalanadi. Bu esa terminlarning yangi kognitiv xaritasini hosil qiladi. Masalan, “maysa” so‘zi dehqonchilikka oid tushuncha bo‘lsa-da, ijodkor she’riyatida u inson ruhiy quvvati, ichki motivatsiyasi ramzi sifatida talqin qilinadi. Bu holatda termin idrok jarayonida emotsional va semantik ko‘prik hosil qiladi:

Bug‘doy doni bo‘ldim, oftobro‘yada
Maysaday ko‘kladim, tomir otdim men.
Yurak chigit bo‘ldi, jon – himoyada,
Qora sovuqda ham nurga botdi men…

Ushbu tahlillar natijasida aniq bo‘ladiki, terminlar Oydin Hojiyeva she’riyatida ruhiy-falsafiy mazmunni ifodalash, milliy qadriyatlarni poetik shaklda tiklash va o‘quvchi idrokida emotsional rezonans hosil qilishga xizmat qiladi. Demak, sohaviy terminlar shoiraning lingvopoetik tizimida markaziy o‘rin tutadi.

Xulosa.

Oydin Hojiyeva she’riyatida sohaviy terminlardan foydalanish nafaqat tilning ilmiy qatlamini badiiy nutqqa olib kirish, balki ularni poetik obrazga aylantirish orqali ruhiy-falsafiy mazmun yaratish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Zoologiya, botanika, dehqonchilik kabi sohalarga oid terminlar shoiraning she’rlarida o‘zining lug‘aviy ma’nosidan yiroqlashib, emotsional, aksiologik va estetik yuklanma kasb etadi. Bu holat lingvopoetik tizimda terminlarning semantik yadroni shakllantiruvchi, kompozitsion markaz vazifasini bajaruvchi kuchli vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Shoira tilga bo‘lgan talabchanligi, badiiy ifoda vositalarini chuqur anglash qobiliyati va milliy tafakkurga sodiqligi orqali terminlarni o‘quvchi idrokida emotsional rezonans hosil qiluvchi poetik elementga aylantiradi. Natijada, Oydin Hojiyeva she’riyatida sohaviy terminlar nafaqat mazmuniy, balki estetik va madaniy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa lingvopoetik tahlil uchun yangi yondashuvlar va kognitiv asoslar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyeva O. *Shom shu’lalari*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2010. – 160 b.
2. Hojiyeva O. *Zarkokil qiz va quyosh*. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1972. – 112 b.
3. Hojiyeva O. *Manzillar*. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1975. – 96 b.
4. Hojiyeva O. *Navo*. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1977. – 104 b.
5. Hojiyeva O. *Tarovat*. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1978. – 120 b.
6. Jo‘raev N. *Lingvopoetika asoslari*. – Toshkent: Fan, 2008. – 232 b.

7. G‘afurov N. *Badiiy matn lingvistikasi*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2015. – 256 b.
8. Karimov A. *She’riy matn poetikasi*. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 208 b.
9. Sa’dullayev A. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002. – 320 b.
10. Normurodov B. *Til va badiiy tafakkur*. – Toshkent: Fan, 2006. – 210 b.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA TARBIYAVIY ISHLARNI AMALGA OSHIRISH METODIKASI

Karimova Dilfuza Abduqayumovna,
Navoiy viloyati PMM dotsenti Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida ta’lim-tarbiyaning milliy ma’naviy negizlari, ma’naviy-axloqiy tarbiya va uning asosiy tarkibiy qismi, tarbiya metodlari, tarbiya qoidasi, ajdodlarimizning boy ma’naviy merosini o‘quvchilar ongi va qalbiga singdirish aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ta’lim, tarbiya, axloq, odob, xulq, qadriyat, meros, ajdodlar, jamiyat, o‘quvchi, millat, xalq, yoshlar.

Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan. [1]

Sh.Mirziyoyev

Jamiyat taraqqiyotida muhim o‘rin egallagan insonni tarbiyalash, uni bilim olishga, mehnat qilishga undash va bu xatti-harakatini sekin – asta ko‘nikmaga aylantirib borish lozim. Insonning mushohada qilishi qobiliyatni tarbiyalaydi va aqlni peshlaydi. Aql ongni saqlaydi. Ong esa moddiy va ma’naviy manbaga aylanadi. Shu tarzda inson asta – sekin takomillashib, komillikka erishib boradi. Ammo buning uchun tarbiyachi va tarbiyalanuvchilardan uzoq davom etadigan mas’uliyat, sharafli mehnat va qunt, irodani talab etadi. Bunda tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatini e’tiborga olishi zarur.

Tarbiyaning samarali bo‘lishi nimalarga bog‘liq?

Ma’naviy va insoniy sifatlarning shakllanishida oiladagi, atrofdagi, jamiyatdagi muhit va munosabat muhim o‘rin egallaydi. Bolalarni taqlidchanlik xususiyati mavjudligi tufayli ularni tarbiyalashda ota – onaning ongi, ma’naviyati, bilimi, tarbiyalanganligi muhim ahamiyatga egadir.

Yoshlar barcha sohada yetakchi bo‘lishlari uchun eng avvalo, go‘zal odob-axloqli bo‘lishlari lozim. Chunki, islomiy ta’limotga ko‘ra, odob oxirat ne’matlariga yetkazuvchi asosiy vositalardan biridir. Qur’oni Karimda ham, Rasulullоh (alayhissalom) hadislarida ham odob-axloq masalasiga alohida e’tibor berilgan. Farzand tarbiyasi haqida ilgari ham juda ko‘p yozilgan.

Buyuk ajdodlarimizga xos azmu shijoat, xalqimizning metin irodasi, tobora ulg‘ayib kelayotgan barkamol avlodimizga tayanib, jamiyatimiz hayotini tubdan yangilash yo‘lini izchil davom ettirish - eng dolzarb vazifamizdir.

Bu millat kishilik taraqqiyotiga o‘zining o‘chmas ulushini qo‘shgan, mamlakatimiz shuhratini olamga taratgan, tarix sahifalariga abadul-abad muhrlangan. Zaminimiz azaldan buyuk allomalar, mutafakkirlar, o‘z zamonasidan o‘zib ketgan daholar yurti bo‘lib kelgan. Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Farg‘oniy, Muhammad al Xorazmiy, Mirzo Ulug‘bek, Ali Qushchi, Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Zamaxshariy, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Bakr Qaffol Shoshiy, Abu Mansur Moturidiy, Abduxoliq G‘ijduvoniy, Bahouddin Naqshband, Abulmuin Nasafiy, Burhoniddin Marg‘inoniy, Imom Dorimiy nomlarining o‘zi bir kitob bo‘ladi. [2]

Jumladan, Amir Temur axloqi husniya - yaxshi xulqlar egasi bo‘lgan. U oqil va tadbirli sarkarda sifatida odamlarni ishga tayinlashda ham, vazifasidan ozod etishda ham shoshmashosharlik va adolatsizlikka yo‘l qo‘ymagan, balki yetti o‘lchab bir kesgan. Amir Temur singari jahon ma’naviyati saltanatida o‘z o‘rinlariga ega bo‘lgan buyuk bobokalonlarimizning axloq, go‘zal xulq haqidagi fikrlari bugungi kun talabi bilan yozilgandek tuyuladi. “O‘g‘illarim! Millatning ulug‘ martabasini, saodatini saqlamoq uchun sizlarga qoldirayotgan vasiyat va tuzuklarni yaxshi o‘qing, aslo unutmang va tatbiq eting. Millatning dardlariga darmon bo‘lmoq vazifangizdir. Zaiflarni qo‘riqlang, yo‘qsillarni boylar zulmiga tashlamang. Adolat va ozodlik dasturingiz, rahbaringiz bo‘lsin”. [3]

Ismoil Al-Buxoriy “Axloqning yaxshi bo‘lishi, taomning pokizaligi, rostlik va omonatga xiyonat qilmaslik shart, dunyoviy ishlardan chetda qolgan bo‘lsang ham zarari yo‘qdir”, – deb yozadi. O‘rta Osiyo mutafakkirlarining axloq haqidagi fikrlari, o‘gitlari shunday kuchga egaki, ular o‘quvchilar qalbida insoniylik urug‘larining unib chiqishiga, katta hayot yo‘liga olib chiqishga yordam qiladi, ma’naviy kuch-quvvat beradi. Ta’lim muassasalari o‘quvchilari o‘rtasida tarbiyaviy soatlar, ertalabgi saflanish, ma’naviyat kunlari kabi tadbirlarda Buxoriy avlodlari, Marg‘inoniy izdoshlari, Moturidiy va Naqshband davomchilari, Islom sivilizatsiyasi bilimdoni shiori ostida ochiq darslarni o‘tishdan eng asosiy maqsad ham maktab o‘quvchilarining vatanparvarlik e’tiqodini shakllantirishdir. Vatanni sevmoq uchun, dastavval, uning ma’nosini, tarixini, taqdiri va istiqbolini chuqur anglab yetmoq kerak. [4]

Yosh avlodni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda:

• xalqimizning boy milliy, madaniy, tarixiy an’analari, urf-odatlari hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali, zamonaviy pedagogik texnologiyalar ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etish;

• milliy va umuminsoniy fazilatlarni shakllantirish va mustahkamlashda keng jamoatchilik kuchi va tajribasiga tayanish zarur.

Barkamol avlodni shakllantirishning muhim shartlari:

birinchidan, yosh avlodga o‘zligimiz, muqaddas an’analarimizni anglash tuyg‘ularini, xalqimizning ko‘p asrlar davomida shakllangan ezgu fazilatlarini, jamiyat oldida turgan oliy maqsad va vazifalarni singdirish;

ikkinchidan, jamiyatimizda bugungi kunda mavjud bo‘lgan hurfikrlilikka tayangan holda yoshlarni xalqimiz va davlatimiz daxlsizligini asraydigan, el-yurtimizni eng yuksak maqsadlar sari chorlaydigan yagona g‘oya – milliy mafkuraga sadoqat o‘yin yakuni sifatida odamlar nega taqiqlangan xatti-harakatlarni sodir etishlari, oilaviy hayotga zid bo‘lgan xatti-harakatlarni amalga oshirishlarining sabablari aniqlanadi. Ushbu yakuniy xulosalar kichik guruhlarda ham ishlab chiqilishi mumkin.

uchinchidan, yoshlarni O‘zbekistonga munosib voris bo‘la oladigan baynalmilalchilik ruhida tarbiyalash;

to‘rtinchidan, yosh avlodni ulug‘ ajdodlarimizning munosib vorislari ekanliklari, ayni vaqtda, jahon va zamonning umumbashariy yutuqlarini egallash ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

Ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlar, Davlatimiz rahbari ta'kidlab o‘tganidek:

birinchidan, ijtimoiy-siyosiy iqlimga ijobiy ta'sir ko‘rsatishiga;

ikkinchidan, insonning hayotda o‘z o‘rnini topishiga;

uchinchidan, jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirishga;

to‘rtinchidan, insondagi mavjud salohiyatni to‘la ro‘yobga chiqarishga;

beshinchidan, umumiy va maxsus bilimlarga, zamonaviy dunyoqarashga ega bo‘lgan ongli, tafakkuri tiniq, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etadigan komil insonlarni tarbiyalashga qaratilgan.

Tarbiya metodlari - o‘quvchi shaxsini har tomonlama kamol toptirish maqsadi bilan belgilanadi va tarbiya jarayoniga taalluqli ko‘pgina tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi. Tarbiya metodlari ijtimoiy jamiyat tomonidan ta'lim muassasalari oldiga har tomonlama barkamol, erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi etib tarbiyalash vazifalari bilan belgilanadi.

Tarbiya metodlari - bu o‘qituvchi (tarbiyachi) va jamoa tomonidan g‘oyaviy va ma'naviy e'tiqodlarini, ma'naviy his-tuyg‘u va odatlarini tarkib toptirish maqsadida qo‘llaniladigan shaxsga tarbiyaviy ta'sir ko‘rsatish usullari demakdir. Tarbiya metodlari o‘quvchi(tarbiyalanuvchilar)ning o‘z shaxsini takomillashtirish borasidagi harakatni ham tashkil etishni nazarda tutadi. Shu bois ta'lim tizimida tarbiya metodlari o‘qituvchi va o‘quvchilarning tarbiyaviy vazifalarni hal qilishga qaratilgan o‘zaro bog‘langan, birgalikdagi faoliyati usuli sifatida qarab chiqiladi.

Tarbiya qoidasi - pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil etish maqsadida foydalanadigan boshlang‘ich holat, rahbarlik asosidir. Tarbiya qoidalari o‘qituvchi, tarbiyachilarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi qoidalar hisoblanadi, yangi kishini shakllantirish vazifalari bilan belgilanadi. Tarbiya qoidalari Sharq va Markaziy Osiyo faylasuf — donishmandlarining fikrlari va milliy pedagogika erishgan yutuqlarga asoslanadi. Tarbiya qoidalari mustaqil xarakterga ega bo‘lib, tarbiyaning o‘ziga xos xususiyatlarini va qonuniyatlarini aks ettiradi. Tarbiyaviy jarayonda bu qoidalarga rioya qilish uning samarasini oshiradi, yaxshi natijalarga olib keladi.[5]

Farzandlarimizning kelajakda komil inson bo‘lib yetishishlarida oila va jamiyatda yaxshi tarbiya olishning o‘rni beqiyosdir. Ota-ona, ustoz-murabbiylar, rahbar va yoshi kattalar qancha madaniyatli, odobli bo‘lsa, shu jamiyat va muhitda o‘sayotgan shaxslar ham shunchalik odobli bo‘lib yetishadi. Bunday sermas'uliyat ijtimoiy ishni amalga oshirish, ya'ni yoshlarimizning odobli, xushxulqli, vijdoni pok kishilar bo‘lib yetishishlari uchun o‘z xulq-atvorimiz bilan ularga yaxshi ibrat va namuna bo‘lishimiz bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi. Ilgarigi zamonda shunday maqol bor edi: “Domlaning aytganini qil-u, qilganini qilma”. Hozir bu maqol eskirdi: o‘smir va o‘spirinlar ko‘pincha ustozlari va kattalarning tashqi yashash tarzidan o‘rnak oladilar, ya'ni ular “domlaning qilganini qilishadi”. Bu o‘rinda ularning quyidagi haqli e'tirozlarini inobatga olish zarur.: “Nima uchun chekmagin, ichmagin deyishadi-yu, o‘zlari chekishadi, ichishadi?”, “Nima uchun rost gapirgin deydilar-u, o‘zlari yolg‘on so‘zlaydilar?”. Agar o‘qituvchi va boshqalar ana shunday so‘zda to‘g‘ri-yu, amalda noto‘g‘ri ish tutishsa, shogirdlari qanday qilib uni hurmatlaydi? Undan nimani o‘rnak qilib oladilar? Shu ma'noda tarbiyachi har vaqt o‘z

so‘ziga amal qilishi va so‘zining ustidan chiqishi kerak. Ibratning aynan ana shu jihati komil inson tarbiyasida katta ahamiyatga ega.

Ibrat tarbiyasi insonni qadimdan qiziqtirib kelgan. Bu ayniqsa, Yunonistonnning mashhur mutafakkirlari Aflotun va Arastuning nomi bilan bog‘liq pandnomalaridan keng o‘rin olgan. Jumladan, Sharq mamlakatlarida Aflotunning Arastuga, Arastuning Iskandarga nasihati va vasiyatnomalari yaxlit asar sifatida tarqalgan. Arastuning aytishicha, tarbiyachining o‘zi tarbiya ko‘rgan, insoniy fazilatlarni egallagan bo‘lishi darkor.

Bulardan tashqari Sharq mamlakatlarida axloq va ta'lim-tarbiyaga oid “Rushnoinoma”, “Qobusnoma” Farididdin Attorning “Pandnoma”si, O‘bayd Zakoniyning “Sad pand” kabi asarlari keng tarqalgan. Ilk o‘rta asrlarda Arastu va uning izdoshlarining risolalari arab tiliga tarjima qilindi va ularning ta'limotlari Al-Kindiy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Umar Xayyom, Nasriddin Tusiy, Jomiy, Navoiy va boshqa Sharq faylasuflari tomonidan o‘rganildi va boyitildi.

Demak, bugungi yoshlarimizning kamoloti va unga mos dunyoqarashi muntazam ravishda takomillashib, rivojlanib borishida ibrat-namunaning o‘rni beqiyosdir. Bu o‘z navbatida Ozod va Obod Vatan, erkin va farovon hayot yaratuvchilarining ongli a'zolarini tayyorlashni kafolatlaydi. [6]

Farzandlarimizning kelajakda barkamol inson bo‘lib yetishishi avvalo, uning yoshligida olgan odob-axloqi hamda ilm-ma'rifatiga bog‘liqdir. Shuning uchun bir hadisi sharifda shunday deyiladi: “Yoshlikda o‘rganilgan ilm toshga o‘yilgan naqsh kabidir”. To‘g‘ri, bola yoshlik qilib ta'lim-tarbiya olishning ahamiyatini to‘liq anglamasligi, tushunmasligi mumkin. Shuning uchun barcha ota-onalar farzandlarini yoshlik chog‘laridan boshlab odob-axloqli qilib tarbiyalash bilan birga, ilm-u-fanning barcha qirralarini egallashga qiziqtirib borishlari lozim. Ta'lim muassasasida berilayotgan darslarni o‘quvchilar puxta o‘zlashtirishiga alohida e'tibor qaratish har bir ota-ona va ustozlarning mas'uliyatli burchidir. **Mustaqilligimizni asrab-avaylash, uning qadriga yetadigan, o‘z bilimi va mehnati bilan** uni mustahkamlab, Uchinchi renessans poydevorini yaratadigan barkamol avlod tarbiyasi haqida qayg‘urar ekanmiz, diqqat markazimizda hamisha ana shunday sog‘lom dunyoqarashga ega yoshlarimiz kamol topadigan ma'naviy muhitni barpo etish muhim vazifa bo‘lib qolaveradi.

Shaxsni o‘quvchilar jamoasida tarbiyalash va kamol toptirish – barkamol shaxs tarbiyasining asosiy qoidasidir. Bola shaxsi faqat jamoadagina, uning ta'siridagina haqiqiy shaxs sifatida shakllanadi. Hozirgi sharoitda jamiyatning har bir a'zosi biror bir pedagogik jamoaning faol a'zosi bo‘lishi zarur. [7]

Ilg‘or pedagogik tajribalarning ko‘rsatishicha, o‘quvchilar ahil jamoa bo‘lib uyushgandagina tarbiya ishlarini amalga oshirish ancha yengil bo‘ladi va muvaffaqiyati ta'minlanadi. Yaxshi uyushgan, sog‘lom jamoada o‘quvchilarning fikri juda katta tarbiyaviy kuchga ega bo‘ladi va tarbiya jarayonida o‘qituvchilarning tayanchiga aylanadi. O‘quvchilarining ma'naviy va ma'rifiy tarbiyasini tashkil etishda o‘qituvchilar, tarbiyachilar, bolalar yetakchisi, psixolog, ota-onalar, shuningdek ta'lim muassasasi rahbariyati mahalla, voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha komissiyalar, huquq-tartibot idoralari, maktabning jamoatchilik komissiyasi, tegishli davlat va nodavlat tashkilotlari, ijodiy uyushmalar hamkorlikda faoliyat yuritadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda ta'lim va tarbiya tizimining to‘xtovsiz rivojlanishi, ilmiy yangiliklar bilan boyib borishi zarurligini tushunishimiz va bu yo‘nalishda umumbashariy tamoyillarga murojaat qilishimiz,

milliy va zamonaviy bilimlarga asoslangan fan-texnika yutuqlaridan samarali foydalanishimiz muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi.– Toshkent: O'zbekiston, 2017.06.15
2. Mirziyoev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.
3. Amir Temur "Temur tuzuklari" -Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2018
4. Imom Buxoriy hadislar to'plami - Toshkent: "O'zbekiston" , 2010
5. Ishmuhamedov R. J, Yuldashev M. A. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2013.
6. M.Quronov "Milliy tarniya". – T., "Ma'naviyat", 2007 y
7. I.Sh. Alqarov, R.Mamatquliva, H.D.Norqulov "Shaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi" -T .: «Fan va texnologiya», 2009

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQI RIVOJLANISHINING SENZITIV DAVRLARI

Xurvalieva Tarmiza Latipovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori, pedagogika fanlari doktori
Abdikarimova Inobat,
Maxmudova Fotima,
Xamroeva Zuxra,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabalari

Аннотация. *В статье освещены особенности развития речи детей дошкольного возраста. Приведён анализ особенностей речевого развития в разные возрастные периоды по М.Монтессори. Также рассматриваются методические приёмы, используемые в процессе обучения и воспитания детей.*
Ключевые слова*: речь, сензитивный (чувствительный) период, слово, произношение, буква, звук, этика и нравственность, общение, потребность.*

Annotation*. The article highlights the features of speech development in preschool children. It provides an analysis of the characteristics of speech development at different age stages according to M. Montessori. The article also discusses methodological approaches used in the process of educating and upbringing children.*
Keywords: *speech, sensitive period, word, pronunciation, letter, sound, ethics and morality, communication, need.*

Bolalarda nutq rivojlanishining senzitiv davri tug'ilganidan olti yoshgacha davom etadi**.** Bu davr 1 yoshdan 4 yoshgacha davom etadi. Bu yoshdagi bolalarga harakatchanlik kuchli bo'ladi. Chunki, harakatlanish natijasida qon kislorod bilan to'yinadi, bosh miya rivojlanadi, psixik jarayon rivojlanishi faollashadi. Bilish faoliyati juda yuqori bo'ladi, harakatlari ham jadallashadi. Bu yoshdagi bolalar uchun shunday faoliyat turlari tanlanishi kerakki, harakatlanish cheklanmasligi lozim. O'quv-tarbiyaviy jarayonlarda bolalar ko'p o'tirishi mumkin emas, ular zo'riqmasligi uchun jismoniy daqiqalar o'tkazish zarur. 2 yoshdan 6 yoshgacha bolalar xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtiradi. Bolalar atrofida qanday voqea-hodisalarni ko'rsa shunga

ta'sirlanadi, shuning uchun ular bilan muloqot madaniyatiga xos ravishda munosabatda bo'lish muhim.

Italiyalik olima M.Montessori 0-6 yoshgacha bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishini senzitiv davrlarini aniqlagan:

0-4 oylik- bola tovushlarni anglaydi, ovoz chiqqan tomonga qaraydi, tovushlarni eshitadi va taqlid qiladi.

1-1,5 yoshda- so'zlarni talaffuz qiladi va nutqni tinglaydi.

2-2,5 yosh-so'z boyligi yig'iladi, hissiyotlari va istaklarini ifodalaydi. O'zbek tilini grammatik me'yorlarini o'zlashtiradi.

2,5-3 yoshda bola eshitganlarini o'ylaydi va nutq so'zlashni yoqtiradi. O'z fikrlarini so'zlaydi.

3,5-4 yoshda–foydalangan so'zlar va nutqini anglaydi.

4-4,5 yosh- muammolarni echish uchun nutqdan foydalandi.

5 yoshda-tovush va harflarga qiziqadi. O'z fikrlarini ifodlaydi. O'qishni o'rganadi va boshqalar fikrini tushunadi.

0 -3 yoshda bolalar atrof muhitdagi voqeliklarni anglaydi va tushunadi "[11]. Mariya Montessori bolalarni turmush tarzi tartiblariga o'rgatish lozimlini tavsiya etadi. Bolalar oilada tartib qoidaga o'rgatiladi. Odamlar uchun pol yurishga mo'ljallangan, suv baliqlar uchun, ular esa suvda suzadi. Bolalar yotishi uchun krovati bor, o'yinchoqlar uchun javon. Bolalar oyoq kiyimlar uchun javon alohida ekanligini tushunadi, idish tovoqlar oshxonada turishini biladi. Agarda onasi otasini oyoq kiyimini kiyib olsa, hayratlanadi. Har bir oila a'zosini vazifalarini anglaydi (ona-ovqat pishardi, kir yuvadi, uyni tozalaydi... v.h.). Bolalar uchun kundalik tartib ham muhim hisoblanadi. Bolaning bir yoshligidanoq, tartibga o'rgatish zarur. Ertalablabki nonushtadan so'ng sayrga chiqish, uyqudan oldin qo'l va tishlarni tozalab yuvish kabi sog'lom turmush tarziga o'rgatiladi. Kattalarning bolalarga bo'lgan talablari muntazam va aniq bo'lishi lozim, masalan ovqat vaqtida gapirmaslik, ovqatdan oldin va keyin qo'llarni yuvish, kattalar so'zlashayotganda aralashmaslik kabi odob-axloq qoidalari o'rgatib boriladi. 3 yoshda bolaga o'rgatilgan odob-axloq me'yorlari va tartib-intizom kelgusi hayotida ham zamin bo'ladi. M.Montessori, sensor tarbiyani tafakkurning asosi deb ta'riflaydi, so'z boyligi ko'payadi, matematik idrok, yozish malakalari, estetik tarbiya rivojlanadi. Atrof olamni sezish orqali anglaydi, hissiy idrok rivojlanadi. Bolalarda tajribalar shakllandi, turli shakllar, miqdor va rangni idrok qiladi. Ularda ko'rish, eshitish va taktil sezgi rivojlanadi.

Tartibni idrok qilish davri. Tug'ilganidan 3 yoshgacha yuz beradi. 1,5 -2,5 yoshgacha bolalar mayda buyumlarni idrok qiladi, maslan: tugmachalar, konstruktor o'yinlarni yig'adi va mayda qismlarga ajratadi. Bu esa bolalarga atrof olam haqidagi tushunchalarni shakllanishiga yordam beradi, butun va qismning mohiyatini anglaydi. Bu bola rivojlanishing muhim davri sanalib, tug'ilgan vaqtida tartib, ozodalik nimaligini farqlamaydi, atrof muhit u uchun oddiy xaotik hisoblanadi. asta sekin u atrof olamni kuzatadi, so'ngra tartib qoida haqida tushuncha paydo bo'la boshlaydi. Uy ro'zg'or buyumlarini farqlaydi, oziq-ovqatlar muzlatgichda turadi, kitoblar esa javonda, har bir kishini o'z kiyimlari bor ekanligini anglaydi. Narsa buyumlarni vazifasini tushunadi, qoshiqda ovqatlanish, stulchada o'tirish, stolga dasturxon tuzatish lozimligini biladi. Kunlik tartibni o'zlashtiradi, ertalab uyqudan uyg'ongach yuz – qo'lni yuvish, so'ngra ovqalanish va boshq. Ota-onalarning vazifasi esa, bola uchun kunlik tartibga amal qilishni ta'minlashdan iborat.Kattalar bilan muloqot qilishga o'rgatiladi. Ushbu bosqchida ota-oanalarga katta ma'suliyat yuklanadi, bolaning tabiiy

ehtiyojlarini qondirish, kundalik turmush tarziga o‘rgatish kabilarni bajaradilar. Bir yoshgacha tovushlarni eshitadi, turlicha ovozlar chikaradi, ularni chuzib aytadi. Passiv so‘z zaxirasi paydo bo‘la boshlaydi, bola so‘z mazmunini tushunsa ham o‘zi mustaqil talaffuz qila olmaydi. Bir yarim yoshlarga etganda, yangi so‘zlarni o‘zlashtira boshlaydi. Bola gapirishni xoxlasada, buni uddalay olmaydi. Uch yoshlarga borganda gaplarni teskari tuza boshlaydi(masalan: men keldim bog‘chadan, maktabga opam ketdi). Bolada nutq rivojlanish bosqichi boshlanadi, u gapirmasa ham ma'lumotlarni o‘zlashtira oladi. So‘zlarni tushuna boshlagach, ketma-ketlikda gapiradi. Shuning uchun ota-onalar va kattalar bolaga ifodali, ravon va grammatik jihatdan to‘g‘ri gapishlari lozim. Ushbu davrda ko‘proq bola bilan so‘zlashish, she'r va ertaklar o‘qib berish, murakkab bo‘lmgan qo‘shiqlar kuylash maqsadga muvofiq. Uch yoshdan keyin bolalar "o‘z-o‘zi" bilan so‘zlasha boshlaydi. Bu esa nutq rivojlanishining eng zarur bosqichi bo‘lib, nimani eshitsa shuni o‘ylab gapiradi, asta-sekin o‘zi haqida fikrlay boshlaydi. To‘rt yoshdagi bolalar uchun harflar qiziqarli tuyula boshlaydi, ularni grafik tasvirlash bilan birga ma'nosini ham anglay boshlaydi. Harflarga so‘zlar aytadi masalan: A harfiga -ayiq, ari, asal, arra, anor, avtobus va boshq. So‘zlayotgan harf va tovushlar o‘rtasidagi aloqadorlikni tushunadi. Bu davrda barcha sezgi organlari rivojlanadi. Bu yoshdagi bolalar rang, shakl, katta va kichikni idrok qila boshlaydi. Narsa-buyumlarning xususiyati va belgilarini his qilishga intiladi. O‘yinchoqlarni tanlab o‘ynaydi. Eng muhim bolada tanlov imkoniyati paydo bo‘ladi.

Kattalar bolalarga yurish, so‘zlashish, o‘qish, yozishni, hatti-harakatni o‘rgasa, ular uchun oson kechadi. Ota-onalar birgalikda bolalar bilan barcha harakatlarni bajarishlari lozim. Bolalarga atrof olamdagi voqea-hodisalar ta'sir qiladi, shuning uchun sezitiv davrda ular bilan birga o‘ynash, suhbatlashish, ularning hoxish va istaklarini inobatga olish muhim. Shundagina bolalarda produktiv tafakkur rivojlanishiga erishiladi. Mariya Montessori fikricha, "hech qachon bolalarga biror narsani to‘liq o‘rgata olmaymiz, qachonki, senzitiv davrga mos ravishda ta'lim-tarbiyani tashkil etilmasa". Ayni senzitiv davrda bolalarda muayan ko‘nikma shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Давletshin. M.G., Sh.Do‘stmuhamedova va boshq. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya.O‘quv metodik qo‘llanma.-T.: 2004-129 b.
2. Козина Е.Ф. Методика ознакомления с окружающим миром в предшколном возрасте.М.: Изд..Прометей-2011-690 с.
3. Qodirova F.R.,.Qodirova R.M. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi .Darslik. T.:Istiqlol, 2006-247 b.
4. Монтессори М. Помоги мне сделат это самому.М.: И.Д.Карапуз, 2002.-252 с.

TO‘Y ETNOGRAFIZMINING LINGVOMADANIY TADQIQI
(Navoiy viloyati misolida)

Suvanova Mavjuda Xamrakulovna,
Navoiy viloyati PMM dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. *Ushbu maqolada to‘y marosimlariga oid etnografizmlar lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. O‘zbek xalqining an'analari, urf-odatlari va marosim madaniyati orqali shakllangan til birliklari o‘rganiladi. To‘y marosimida qo‘llanadigan atamalar, ramziy ifodalar hamda xalqona iboralarning milliy mentalitet va qadriyatlarni aks ettirishdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *to‘y, etnografizm, lingvomadaniyat, an’ana, urf-odat, ramz, marosim.*

Аннотация. *В статье рассматриваются этнографизмы, связанные со свадебными обрядами, с точки зрения лингвокультурологии. Анализируются языковые единицы, сформированные через традиции, обычаи и обрядовую культуру узбекского народа. Особое внимание уделяется свадебной терминологии, символическим выражениям и народным фразам, отражающим национальный менталитет и ценности.*

Ключевые слова: *свадьба, этнографизм, лингвокультура, традиция, обычай, символ, обряд.*

Abstract. *This article examines ethnographisms related to wedding ceremonies from a linguo-cultural perspective. It analyzes linguistic units shaped by the traditions, customs, and ritual culture of the Uzbek people. Particular attention is given to wedding terminology, symbolic expressions, and folk phrases that reflect national mentality and cultural values.*

Keywords: *wedding, ethnographism, linguo-culture, tradition, custom, symbol, ritual.*

Har bir xalqning o‘z an’ana va qadriyatlariga xos bo‘lgan bir qancha urf-odat va milliy marosimlari mavjud. Ana shunday marosimlar jumlasiga to‘y marosimlari va ularni o‘tkazish jarayonlari bilan bog‘liq an’analar, udumlar, hamda ularni uyushtirishga mansub vositalar kiradi. Chunki to‘y marosimlari barcha xalqlarda qadimdan shakllangan ham etnografik, ham umuminsoniy qadriyatlari hisoblanadi. Ularda muayyan xalqning azaliy urf-odatlari, an’analari, milliy madaniyati ifodalangan bo‘lib, ularga nisbatan madaniy meros, madaniy jarayon, madaniy makon, madaniy an’ana va madaniy fond kabi tushunchalar qo‘llanilib kelinmoqda. Umumiy qilib bu tushunchalarni milliy mentalitet ifodachilari deyishimiz mumkin. Zero, mentalitetni xalqning tarixan tarkib topadigan, o‘zida xalqning ruhiy-etnomadaniy xususiyatlarini sog‘lom saqlaydigan, etnosning voqelikka milliy-madaniy munosabatida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy-ruhiy immuniteti, xalqning hayot qonunlarini tahlil etish kuchidir[1].

Boshqa barcha xalqlar singari o‘zbek xalqi ham o‘zining milliy ma’naviyatini aks ettiruvchi ko‘plab an’analarga ega bo‘lib, ular shu xalqning tarixiy-taraqqiyotini, ma’naviy olamini aks ettiruvchi omillar sifatida tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilib kelinmoqda. O‘zbek xalqiga, uning urug‘ va qabilalarining turmush tarzi, yashash sharoiti hamda faoliyatiga xos holda shakllangan to‘ylarning marosim (urf-odat, udum) hamda an’analarini ifodalovchi etnografizmlar xalq(lar) tilida qadimdan mohiyati o‘zgarmagan holda turli shakl va sharoitlarda qo‘llanib kelayotgani uchun ham xalqning betakror oltin bitigi bo‘lgan sheva so‘zlari, ya’ni dialektizmlar jumlasiga kiradi[2]. Chunki ularni ham ma’lum bir hududda yashovchi aholi vakillari bilishadi, tushunishadi va o‘zaro muloqot jarayonida faol qo‘llashadi.

Ma’lumki, so‘nggi yillarda dunyo tilshunoslik fani sohasida milliy tillarning leksik tarkibini, lug‘aviy imkoniyatlarining darajalarini xalq madaniyati, ma’naviy qadriyatlar, xalqning tafakkur tarzi va tarixiy-milliy an’analari bilan bog‘lab tadqiq

[1] Odilov Yo. Til va mentalitet // O‘zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 2021. 3-son, 44-b.

[2] Откупшиков Ю.В. Диалектный материал и этимологии // Международный симпозиум по проблемам этимологии исторической лексикологии и лексикографии. Тезисы докладов. М., Наука, 1984. С. 38-39.

etish yetakchi ilmiy-nazariy konsepsiyalardan biriga aylanib borayotganligi tilshunoslik fanida psixolingvistika, kognitiv lingvistika, etnolingvistika, lingvokulturologiya kabi yangi sohalarning paydo bo‘lishi hamda rivojlanishiga ma’lum darajada asos bo‘lmoqda. Har bir xalq tilini to‘liq, haqiqiy ma’noda bilish uchun uning ichki qonuniyatlarini aniqlashning o‘zi yetarli emas. Uning asosiy manbai shu tilda so‘zlashuvchi etnoslarning rivojlanish tarixi va taraqqiyoti, kundalik hayotida shakllangan an’anaviy madaniyati, ma’naviy olami va badiiy tafakkuri bilan bevosita bog‘liqligi til materiallari tahliliga lingvokulturologik, lingvogeografik va etnolingvistik xususiyatlarni ham hisobga olgan holda yondashishni talab qiladi. Shuning uchun ham xalq dunyoqarashi va madaniyatini tilning leksik boyligi va so‘zning nutqiy imkoniyatlari bilan bog‘liq tarzda tadqiq qilish o‘zlikni ifoda etishning muhim shakli hisoblanib, tilning milliy mohiyatini aniqlashda asosiy mezon sanaladi. Tilning leksik boyligida o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan, xalqning milliy madaniyatini ko‘rsatuvchi manbalardan biri – muayyan xalqning an’analarini, turmush tarzining barcha jihatlarini o‘zida qamrab olgan etnografizmlar sanaladi. Har bir millatga xos lingvomadaniy xususiyatlar ular foydalanadigan tilning etnografik leksikasi majmuida namoyon bo‘ladi. Hozirgi zamon dunyo tilshunosligida har bir xalq va ular tilining o‘zaro muloqot hamda munosabatlar jarayonida madaniy makonga ega ekanligi, ma’naviy va ma’rifiy jarayonlarda shakllanib, rivojlanganligi, aql-idrok manbi bo‘lishi, milliy-madaniy an’analarga asoslanganligi, shu bilan birga madaniy fondning birlamchi hamda asosiy elementi ekanligi, ya’ni milliy o‘ziga xoslikni aks ettirgan lug‘aviy birliklar asosan tilshunoslik fanining lingvokulturologik, etnosemantik, antropolingvistik va etnolingvistik yo‘nalishlarida tadqiq etilmoqda. Shu tarzda tilshunoslik fanining rivojlanishi va taraqqiyoti tufayli etnoslarning moddiy hamda ma’naviy madaniyatini ijtimoiy munosabatlar asosida o‘rganish natijasida etnografik lakunalarni umummilliy (etnik), hududiy va dialektal tiplarga bo‘lib, ilmiy-nazariy hamda ilmiy-amaliy asoslarda tavsif va tahlil etib, tasniflash imkoni yuzaga keldi. Buning oqibatida muayyan hudud shevasiga mansub bo‘lgan etnografizmlar o‘sha joyda shakllangan moddiy va ma’naviy madaniyatning semiotik, ya’ni ramziy tili ekanligi ham aniqlanib, ular ilmiy nuqtayi nazardan o‘rganilmoqda. Til etnos hamda madaniyatning yaxlit tizim ekanligini isbotlagan zamonaviy tadqiqotlarning ilmiy tahlil va xulosalari, shuningdek, ularda o‘rinli qo‘llanilgan ilmiy-nazariy konsepsiyalarning mohiyati turkiy tillarning etnografik leksikasi, shu jumladan, Surxondaryo vohasidagi to‘y marosimlarining mazmun-mohiyatini o‘zida ifodalovchi dialektal etnografizmlarning leksik-semantik tabiati va lingvokulturologik tadqiqini amalga oshirishga ilmiy-nazariy hamda ilmiy-amaliy jihatlardan metodik va metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Mustaqillik xalqimizga erkin va ozod yashash uchun, o‘zining azaliy qadriyat, urf-odat, udumlarini saqlab, ularni yosh avlodga singdirish uchun katta imkoniyat va shart-sharoitlar eshigini ochdi. Chunki davlatimiz mustaqillikka erishgandan keyin mamlakatimizda yashayotgan barcha xalqlarning tili, moddiy hamda ma’naviy madaniyati, folklori, madaniy fondini bezavol saqlab qolish, ularning madaniy va ma’naviy merosini yanada rivojlantirish, qadriyatlarini ilmiy asoslarda tadqiq va targ‘ib etish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Bugungi kungacha tilshunos olimlar tomonidan yaratilgan ikki va ko‘p tilli lug‘atlar, shuningdek, izohli, etimologik va terminologik lug‘atlarning yuzaga kelganligi, o‘zbek tili shevalarining leksik, morfologik va fonetik xususiyatlarining atroflicha o‘rganilganligi, o‘zbek xalq shevalariga oid etnografik-dialektal leksikaning areal-hududiy xususiyatlarini mukammal talqin etib, ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy tahlil qilishga asosdir. Chunki,

dialektal leksika tarkibida xalq, urug‘ va qabilalarning turmush tarzi ko‘rinishlarini ifodalovchi etnografik leksikaning o‘ziga xos o‘rni, mavqei, mohiyati va shu bilan birga ijtimoiy, ta’limiy-tarbiyaviy, ma’naviy-ma’rifiy ahamiyati ham bor. Etnografik leksika katta hajmdagi leksik birliklarni o‘zida jamlagan bo‘lib, faqat uning bir bo‘lagi – to‘y marosimlari etnografizmlari hisoblanadi. Shu bois Navoiy viloyatida yashovchi xalqlarga xos asosiy moddiy va ma’naviy belgilarini madaniyatida saqlagan, uzoq davrlar mobaynida hududiy-areal xususiyatlar kasb etgan ushbu hududdagi to‘y marosimlari etnogrrafizmlarining leksik-semantik tabiati va lingvomadaniy xususiyatlarini o‘rganilayotgan joyga xos madaniy jarayon, madaniy makon, mentalitet, madaniy an’ana madaniy meros va madaniy fond tushunchalariga tayanilgan holda tadqiq qilishning ob’ektiv zarurati sezilmoqdaki, ushbu masalani monografik tadqiqot sifatida o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jabborov I. O‘zbek xalqi etnografiyasi. – T.: O‘qituvchi, 1994.
2. Jabborov Iso. Jahon etnologiyasi asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
3. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005.
4. Жанпейсов Э. Этнокультурная лексика казахского языка. – Алма-Ата: Наука, 1989.
5. Jumanazarov E. Qirg‘iz va o‘zbeklarning nikoh to‘yi udumlari tarixidan (XIX asroxiri – XX asr) //O‘zbekiston tarixi. – 2001. -№3.
6. Odilov YO. Til va mentalitet // O‘zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 2021. 3-son, 44-b.
7. Откупшиков Ю.В. Диалектный материал и этимологии // Международный симпозиум по проблемам этимологии исторической лексикологии и лексикографии. Тезисы докладов. М., Наука, 1984. С. 38-39.

YOSHLARNING HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHDA DAVLAT VA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING HAMKORLIGI

Shadiyev Bexzod Mirsalimovich,
Navoiy viloyati PMM dotsenti v.b.

Annotatsiya. *Mazkur maqolada yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirishda davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining o‘zaro hamkorligi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda huquqiy madaniyat tushunchasining mohiyati, yoshlarning huquqiy sotsializatsiyasi, fuqarolik jamiyati institutlarining funksional roli, siyosiy institutlarning ta’siri hamda huquqiy ongni rivojlantirishga qaratilgan mexanizmlar o‘rganilgan. Maqolada yoshlarning huquqiy faolligini oshirish orqali jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash zarurligi asoslab beriladi.*

Annotation. This article analyzes the theoretical and practical aspects of the interaction of state and civil society institutions in the formation of the legal culture of young people. The study examines the essence of the concept of legal culture, the legal socialization of young people, the functional role of civil society institutions, the influence of political institutions, and mechanisms aimed at developing legal awareness. The article substantiates the need to ensure the rule of law in society by increasing the legal activity of young people.

Kalit so‘zlar: Huquqiy madaniyat, yoshlar, fuqarolik jamiyati, siyosiy institutlar, huquqiy sotsializatsiya, demokratik islohotlar, huquqiy ong, huquqiy tarbiya.

Keywords: Legal culture, youth, civil society, political institutions, legal socialization, democratic reforms, legal awareness, legal education.

Yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirishda jamiyat huquqiy hayotining dinamikasini belgilovchi asosiy doktrina sanaladi. Sababi yoshlar huquqiy hayotda uning ertangi kundagi yo‘nalishini belgilovchi qator imkoniyatlarga ega muhim ijtimoiy qatlam bo‘lsa, huquqiy va siyosiy institutlar huquqiy-siyosiy jarayonlarning asosiy sub’ektlaridir. Faqat shu o‘rinda yoshlarning jamiyat huquqiy hayotida o‘ziga munosib o‘rin topishi uchun muayyan ta'lim-tarbiya, bilim, amaliy ko‘nikma va tajriba to‘plashiga ehtiyoj bo‘ladi. Fuqarolik jamiyati institutlari huquqiy tizimda o‘zining munosib o‘rniga ega bo‘lishi uchun maqbul mexanizmlarni yaratadi, unda yoshlarni o‘z tarkibiga jalb etuvchi elementlar ham mavjud bo‘ladi. Muhimi, yoshlar jamiyat huquqiy tizimida o‘z ehtiyoj va manfaatlarini qondirish uchun muayyan siyosiy institutga uyushishini anglashi lozim. Shu bois masalani yoshlar huquqiy madaniyatining shakllanishida fuqarolik jamiyati institutlarning ta'sirini o‘rganish zarur.

Yoshlarga huquqiy tarbiya berishdan ko‘zlangan maqsadlardan biri - har bir yosh inson huquqiy madaniyatni o‘zlashtirib olishiga erishishdan iborat. Jamiyatga nisbatan huquqiy madaniyat yuridik qadriyatlar va me'yorlar, huquqiy institutlar va muassasalar, huquqiy ong va xulq-atvor dinamik birligining sifat xususiyatini ifodalaydi. Shaxsga nisbatan esa u individ atrof dunyoni idrok etadigan o‘ziga xos “huquqiy qonun” bo‘lib, u huquqiy reallikni o‘zlashtirishning mezoni sifatida gavdalanadi.

Shaxsning huquqiy madaniyati uning huquqiy va siyosiy ijtimoiylashuvi natijasidir, uning butun ijtimoiy tajribasining, ayniqsa, jamiyatda huquq-tartibotni ta'minlashi kerak bo‘lgan organlar, davlat apparati xodimlari, barcha mansabdor shaxslar faoliyatini hamda ularning fuqarolar ehtiyojlariga e'tibor bilan qarash darajasini baholashdan kelib chiqadigan tajribasining mahsulidir.

Ana shu ijtimoiylashish jarayonining asosiy qismi inson hayotining dastlabki 2-3 o‘n yilligiga, uning yoshlik davriga to‘g‘ri keladi. Yoshlarni jamiyatning alohida ijtimoiy-demografik guruhiga (qatlamiga) ajratish unga xos bo‘lgan yosh yoki psixologik xususiyatlar bilan emas, balki yoshlar bajaradigan o‘ziga xos ijtimoiy rol bilan izohlanadi. Bu rol avvalgi avlodlar tajribasi, qadriyatlari, madaniyatini o‘zlashtirib olishdan va ularni yangi jihatlar va xususiyatlar bilan boyitishdan iboratdir [1].

Huquqiy normalarni boshqa ijtimoiy normalardan farqlab turadigan asosiy belgilardan biri davlatning butun xalq manfaatlarini ko‘zlab, bu normalarni majburan ijro ettirishi va ularni buzganlik uchun jazolashi mumkinligidan iboratdir. Tabiiyki, huquqiy institutlar va ommaviy axborot vositalari davlatning majbur qilishi, huquqbuzarlik uchun yuridik javobgarlikning adolatli hamda zarur ekanini fuqarolarga tushuntirishi lozim. Biroq, qonunni hurmat qilish, to‘g‘ri xulq-atvorning etakchi sababi sifatida uni qo‘llab-quvvatlash hissini qaror toptirishga yordamlashish ham muhim sanaladi. Yoshlarning huquqqa bo‘lgan munosabatida jazodan qo‘rqish ustunlik qiladi. Ular jazoni kuchaytirishni huquqiy normalarga rioya etishning asosiy vositasi deb biladilar.

Fuqarolarimizning davlat va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, o‘z navbatida, jamiyatimizni yanada demokratlashtirish, erkinlashtirish va fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish bilan chambarchas bog‘liq. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish, avvalo, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq muayyan masalalarni hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini kamaytirish va bu vazifalarni bosqichma-bosqich jamoat tashkilotlariga o‘tkaza borishni nazarda tutadi.

Fuqarolik jamiyati institutlari tarkibiga quyidagilar kiradi:

1. Siyosiy partiyalar.
2. Kasaba uyushmalari.
3. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari.
4. Xotin-qizlar qo‘mitalari.
5. Jamoat birlashmalari.
6. Nodavlat notijorat tashkilotlari.
7. Ommaviy axborot vositalari.

“Fuqarolik jamiyati institutlari mustahkam huquqiy poydevor, ya'ni demokratik qonunlar asosida, muayyan huquqiy makonda faoliyat yuritadilar. Ular o‘z huquqiy maqomini to‘la-to‘kis anglab etishi, qonun bilan o‘zlariga berilgan huquq va imkoniyatlardan foydalanish darajasi, qolaversa, davlat organlari bilan bo‘ladigan turli-tuman aloqalarda namoyon bo‘ladigan huquqiy madaniyatning mazmuni, tabiati, mexanizmi ham hali yuridik fanda ilmiy jihatdan etarlicha o‘rganilmagan. Ushbu masalalarni ilmiy tahlil etish, ularning mohiyatiga etib borish fuqarolik jamiyatini barpo etish va huquqiy madaniyatni yuksaltirishdek strategik vazifani muvaffaqiyatli hal qilishga ko‘maklashadi.

Huquqiy madaniyatning yuksak bo‘lishi O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlat shakllanishiga va adolatli fuqarolik jamiyati qurilishi yo‘lidagi barcha islohotlarni yuridik jihatdan ta'minlanishiga xizmat qiladi. Uning muammolarini o‘rganish va huquqiy echimini topish bugunning muhim talabidir” [2].

O‘z-o‘zidan ma'lum bo‘ladiki, yoshlar huquqiy va siyosiy madaniyatining shakllanishida siyosiy institutlarning ta'siri va o‘rni katta. Oldingi paragrafda qayd etganimizdek, siyosiy institutlarning barchasi inson tomonidan boshqarilishi, muayyan siyosiy maqsad va talabga egaligi hamda vorisiylik xususiyati bois ham odamlarga, xususan yoshlarning huquqiy va siyosiy jihatdan yuksalishida katta ta'sir ko‘rsatadi. Chunki, siyosiy institutlar ham davriylik, sivilizasion taraqqiyot, mafkuraviy va tafakkur o‘zgarishi singari voqelikni boshidan kechiradi. Bu esa yangi talab, istak, imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, jamiyatning transformasiyalashuvida buni yaqqol ko‘rish mumkin. Har qanday o‘zgarish va islohotlar esa o‘z navbatida yangicha fikrlaydigan, aniqrog‘i yoshlarga ehtiyoj sezadi. Tabiiyki, bu yoshlar uchun o‘z ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

Buni umumbashariy demokratik tamoyillar va jamiyatni erkinlashtirish jarayonida ko‘rishimiz mumkin. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligi bevosita yoshlar tomonidan to‘g‘ri idrok etilishiga bog‘liq. Mamlakatimizda kechayotgan demokratlashtirish, fuqarolik jamiyatini qurish bilan bog‘liq vazifalar odamlardan zarur huquqiy bilimlarga va yuqori huquqiy madaniyatga ega bo‘lishni talab qiladi. Huquqiy bilimlarning sayozligi va huquqiy madaniyatning past bo‘lishi islohotlar jarayoniga salbiy ta'sir ko‘rsatishi, hatto ijtimoiy larzalarga olib kelishi mumkin [3].

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, huquqiy va siyosiy

munosabatlar turli xil siyosiy institutlar hamda turli xil ijtimoiy- siyosiy kuchlar o‘rtasida amalga oshadi. Boshqacha aytganda, u yoki bu ijtimoiy guruhlar, kuchlar siyosiy munosabatlar sub'ekti sifatida namoyon bo‘ladi. Yoshlar o‘z xohish irodasi, mustaqil tanlash orqali hamda manfaatlarining mushtarakligi nuqtai nazaridan kelib chiqib o‘zlari istagan siyosiy institutlarni tanlab ular bilan hamkorlikda faoliyat ko‘rsatishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abzalov E.M. Yoshlar muammosi va huquqiy madaniyat. - T.: TDYUI. Huquqiy ma’rifat targ‘iboti Markazi, 2000. - 53-bet.
2. Mamatov X.T. Huquqiy madaniyat va O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatining shakllanish muammolari. Yuridik fanlar doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya. - Toshkent, 2011. B. 5.
3. Jumayev R. Davlat va jamiyat: Demokratlashtirish yo‘lida. - T.: “Sharq”, 1998. B. 63.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING MATEMATIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Fayzullayeva Gavhar G‘aybulla qizi,
Profi University Navoiy filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada mamlakatimizda matematika sohasini rivojlantirishga qaratilayotgan e’tibor, matematika fanini o‘qitishdan ko‘zlangan zamonaviy maqsad va vazifalar, matematikani o‘qitish jarayonining eng asosiy yo‘nalishlari masalalari yoritilgan. Shuningdek, matematika o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish ahamiyati haqida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich sinf, matematika, axborot texnologiyalari, kompyuter, mantiqiy va tanqidiy fikrlash, matematik madaniyat, taqdimot, interaktiv o‘qitish.*

Abstract: this article covers the focus on the development of the field of mathematics in our country, modern goals and objectives aimed at teaching mathematics, issues of the most basic areas of the mathematics teaching process. Also mentioned is the importance of the use of Information Technology in the teaching of mathematics.

Keywords: *elementary grade, mathematics, Information Technology, Computer, logical and critical thinking, mathematical culture, presentation, interactive teaching.*

Аннотация: В данной статье освещаются вопросы, направленные на развитие области математики в нашей стране, современные цели и задачи преподавания математики, наиболее основные направления процесса обучения математике. Также подчеркивается важность использования информационных технологий в обучении математике.

Ключевые слова: *начальная школа, математика, информационные технологии, компьютер, логическое и критическое мышление, математическая культура, презентация, интерактивное обучение.*

Mamlakatimizda ta’lim sohasiga berilayotgan e’tibor o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, PISA, TIMSS, PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlariga samarali tayyorlashga xizmat qilmoqda. Shuningdek, respublikamizda malakali kadrlar tayyorlashga, ta’lim-tarbiya

tarbiya jarayoniga axborot va raqamli texnologiyalarni jalb qilishga e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida quyidagilar ustuvor yo‘nalish etib belgilangan:

maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional, oliy ta’lim tashkilotlari va ilmiy muassasalar o‘rtasidagi yaqin hamkorlikni ta’minlovchi yaxlit tizimni shakllantirish;

umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim muassasalarida matematika fanlarini o‘qitish sifatini oshirish, hududlarda matematika faniga ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyatini rivojlantirish hamda yangi maktablarni tashkil etish;

matematika fani bo‘yicha kadrlarni, xususan qishloq joylardagi maktablarning kadrlarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish, matematika fani bo‘yicha darsliklar va o‘quv qo‘llanmalarni takomillashtirish;

iqtidorli yoshlarni aniqlash hamda ularning matematika fani bo‘yicha mahalliy va xalqaro fan olimpiadalarida muvaffaqiyatli ishtirok etishini hamda sovrinli o‘rinlarni egallashini ta’minlash;

ta’lim berishning onlayn platformasini yaratish va amaliyotga tatbiq etish, masofadan o‘qitish tizimi samaradorligini oshirish, baholash tizimining shaffofligini ta’minlash mexanizmlarini joriy qilish;

matematika fanini bilish darajasini baholash bo‘yicha milliy sertifikatlashtirish tizimini joriy qilish, oliy ta’limning tegishli yo‘nalishlari va mutaxassisliklarida matematika fani bo‘yicha mashg‘ulotlarni ko‘paytirish hamda ta’lim berish sifatini oshirish;

matematika sohasidagi ilmiy-tadqiqotlarning ishlab chiqarish bilan uzviy bog‘liqligini ta’minlash, amaliy matematikani rivojlantirish va iqtisodiyot tarmoqlaridagi muammolarni modellashtirish asosida matematik yechimlarni ishlab chiqish;

matematika sohasida ta’lim olayotgan va ilmiy-tadqiqotlar bilan shug‘ullanayotgan iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, chet eldagi oliy ta’lim muassasalari hamda ilmiy tashkilotlar bilan aloqalarni rivojlantirish.

Matematika olamni, dunyoni bilishning asosi bo‘lib, tevarak-atrofimizdagi voqea va hodisalarning o‘ziga xos qonuniyatlarini ochib berishda juda katta ahamiyatga egaki, matematik bilimlarsiz ishlab chiqarish va fanning rivojlanishini tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shuning uchun ham matematik madaniyat – umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Matematika fanini o‘qitishdan ko‘zlangan zamonaviy maqsad va vazifalar quyidagilardan iborat:

• o‘quvchilarda kundalik faoliyatda qo‘llash, fanlarni o‘rganish va ta‘lim olishni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan matematik bilim va ko‘nikmalar tizimini shakllantirish va rivojlantirish;

• jadal taraqqiy etayotgan jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan, aniq va ravshan, tanqidiy hamda mantiqiy fikrlay oladigan shaxsni shakllantirish;

• milliy, ma‘naviy va madaniy merosni qadrlash, tabiiy-moddiy resurslardan oqilona foydalanish va asrab-avaylash, matematik madaniyatni umumbashariy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida tarbiyalashdan iborat.

Matematikani o‘qitish jarayonining eng asosiy yo‘nalishlari quyidagi to‘rt qismdan iborat:

– matematik tushunchalar to‘plamini bilish;
– matematik mulohaza yurita olish;
– matematik masala va muammolarni yechish;
– matematik tilni egallash.

Axborot texnologiyalari deganda, axborot yetkazishning turli vositalari – yozuv, qog‘ozning ixtiro etilishi, bosma yozuv, radio, ovoz yozish texnik qurilmalari, kompyuterlar nazarda turiladi. Psixologik va pedagogik tadqiqot ishlarida shu narsa ta’kidlamoqdaki, axborot texnologiyalari o‘quvchilarning nazariy, ijodiy va refleksiv tafakkuri rivojlanishiga kuchli ta’sir etadi. O‘quvchining xotirasida u yoki bu hodisa, jarayonning obrazli ifodalanishi o‘quv materialini boyitib, uning ilmiy jihatdan o‘zlashtirilishiga yordam beradi.

“Matematika” o‘quv jarayonida axborot texnologiyalarini qo‘llash uchun katta imkoniyatlar yaratadi Bunda o‘quv jarayonining turli bosqichlarida (yangi materialni o‘rganish, ilgari o‘rganilgan bilimlarni mustahkamlash va tizimlashtirish, bilimlarni va o‘rganilgan faoliyat usullarini nazorat qilish, materialni umumlashtirish va takrorlash) darsning turli bosqichlarida. (bilimlarni yangilashda, yangi materialni taqdim etishda va hokazo) va, o‘quv jarayonining ajralmas qismi bo‘lgan auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarda foydalanish mumkin.

Interaktiv o‘qitish yordamida o‘quvchilar o‘rtasida muloqotni va hamkorlikni rivojlantirish orqali bilimni boyitishga erishiladi. Bu usul o‘quvchilarni guruhlarda ishlashga, fikrlarini erkin bildirishga va birgalikda yechim topishga undaydi. Interaktiv o‘qitishda har bir o‘quvchi faol ishtirok etadi va yangi bilimlarni samarali o‘zlashtiradi. Bir masalani bir necha guruhga bo‘lib berish kerak va ularni o‘z usullari bilan yechish jarayonini kuzatish kerak. Har bir guruh o‘z natijalarini boshqa guruhlarga taqdim etadi va ularning fikrlarini muhokama qiladi. Har bir guruh boshqa guruhlarning yechimlarini tahlil qiladi va qiyoslaydi.

Masalan, "Bir qishloqda har 10 kunda bir marta bozor tashkil etiladi. Agar bu qishloqda har 3 oyda bir marta asosiy bozor ham bo‘lsa, 1 yilda necha marta bozor tashkil etiladi?"

Guruhlar har xil yondashuvlardan foydalanib yechim topishga harakat qiladi. Ular 1 yilda 365 kun borligini va har 10 kunda bir marta bozor bo‘lishini muhokama qiladilar. Har bir guruh o‘z yechimini taklif etadi: oddiy bozor 36 marta, asosiy bozor 4 marta, jami 40 marta bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta'lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr bosqichining talabalari quyidagi bilimlarni egallashlari kerak:

- arifmetik qurilishining nazariy yo‘nalishlari haqidagi bilimlar manfiy bo‘lmagan integerlarning va son, son tushunchalarini shakllantirish tizimlar, bo‘linish nazariyasi;
- bir hil qo‘shimchalar-skalar tizimlari;
- o‘lchovining miqdorlari, usullari va vositalari;
- asosiy algebraik tushuncha va faoliyat qoidalari haqidagi bilimlar monomiallar, polinomlar va fraksiyali-ratsional ekspre-qurish, kesishga doir matematik muammolarni yechish ko‘nikmasi va figuralarni yig‘ish, samolyotni uchburchak va boshqa figuralar bilan qoplash, shuningdek, rasmlarni skanerlashni yaratish;
- qobiliyati, kombinatorik tushunchalar, qoida va formulalardan foydalanish, ularning qoidalari inferentsiyasi (xulosasi) va to‘g‘ri mulohaza yuritishning asosiy

sxemalari matematik gaplarni asoslash, mantiqiy jihatdan to‘g‘ri yechish matematik jumlalar, gaplarning haqiqati yoki soxtaligini asoslash, mantiqiy xatolar;

- matematik bir xil transformatsiyalarni amalga oshirish imkoniyati yechishda ifodalar, matematik jumlalar, geometrik figuralar matematikaviy problemalar.

Hujjatda asosan muloqotni rivojlantirishga qaratilgan (matematik kommunikatsiya strategiyalaridan kengroq darajada foydalanish imkoniyati kasbiy faoliyat uchun yetarli, bo‘lajak o‘qituvchining odatiy matematik muammolarni yechish qobiliyati. Uning bazasi qobiliyatidan iborat bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

a) odatiy yechish algoritmlarini amaliy qo‘llash imkoniyati muammolar;

b) yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar kontseptsiyasini qayta yaratish imkoniyati individual va ijtimoiy amaliyotda va odatiy muammolarga kamayadi;

c) odatiy muammolarni tizimlashtirish, kamaytirish mezonlarini topish odatiy muammolarga muammolar;

d) odatiy muammoni tan olish yoki aniq bir ozishga qodirligi odatiyiga muammo;

e) turli axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatidan odatiy muammolarni hal qilish tartib-taomillarini topish.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash lozimki, matematika faning oldiga qo‘yilgan yuqoridagi maqsad va vazifalarni amalga oshirishda innovatsion va raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. PQ-4708-son. 07.05.2020 yil. https://lex.uz/docs/-4807552

2. Abduraxmonov A.G. Matematikani o‘qitishda axborot texnalogiyalarining ahamiyati/ Chirchik State Pedagogical University Effectiveness of Introduction of Digital Technologies in the Educational Process, 2023.

3. Dehqonova M.Sh., Axmedova U.Y. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini matematik savodxonligini oshirish jarayonida ularning tafakkuri, qobiliyati va intellektual rivojlanish/ Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. April, 2023

4. Djumayev M., “Mathematical regularity and development of creative thinking of students”., Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Tashkent.(Uzbekistan)., German International Journal of Modern Science No28, 2022., 26-28 pages.

5. Saidova M.J. Boshlang‘ich sinf matematika darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish. Ped.fan.fals.dok…diss…Toshkent, 2020. – 13 b.

MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHDA STEAM YONDASHUVI ASOSIDA REFLEKSIV FAOLIYAT ELEMENTLARINI TARKIB TOPTIRISH

Karshiyeva Shaxnoza Turakulovna,
Navoiy davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Matematik tasavvurlarni shakllantirish jarayonida STEAM yondashuvining ahamiyati va unda refleksiv faoliyat elementlarini joriy etish imkoniyatlari tahlil qilingan. STEAM ta’limi yordamida tarbiyalanuvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish,*

shuningdek, ularning o‘rganish jarayonida o‘z tajribalari va bilimini tahlil qilishga yo‘naltirilgan refleksiv faoliyatni shakllantirish muhimligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: *Matematik tasavvur, STEAM, refleksiya, intellektual qobiliyatlar, kattalik, shakl, vaqt, son, maydon, mo‘jal olish, hisoblash, o‘z-o‘zini baholash, yondashuv.*

Аннотация: *Проанализирована значимость STEAM-подхода в процессе формирования математических представлений и возможности внедрения элементов рефлексивной деятельности в нем. Подчёркнута важность развития у обучающихся критического мышления и навыков решения проблем с помощью STEAM-образования, а также формирования рефлексивной деятельности, направленной на анализ собственного опыта и знаний в процессе обучения.*

Ключевие слова: *Математическое воображение, рассуждение, размишление, интеллектуалние способности, размер, форма, время, число, плошад, постановка селей, расчет, самооценка, подход.*

Annotation: *The importance of the STEAM approach in the process of forming mathematical concepts and the possibilities of introducing elements of reflective activity within it have been analyzed. It is emphasized that, with the help of STEAM education, developing learners’ critical thinking skills and problem-solving abilities, as well as fostering reflective activity aimed at analyzing their own experiences and knowledge during the learning process, is important.*

Key words: *Mathematical imagination, reasoning, reflection, intellectual abilities, size, shape, time, number, area, goal setting, calculation, self-assessment, approach.*

STEAM - bu hali to‘liq o‘rganilmagan zamonaviy ta'lim texnologiyasi va shuning uchun pedagoglar o‘rtasida ko‘plab savollar tug‘diradi. Mamlakatimizda ko‘p yillar davomida ta’lim fanga asoslangan edi: har bir tarbiyachi o‘z intizomi doirasida tarbiyalanuvchilarga bilim berib kelishdi..

Ammo, ma'lum bo‘lishicha, ta'limga bunday yondashuv zamonaviy dunyoda ahamiyatsiz bo‘lib bormoqda. Alohida fanlarni o‘rganishda tarbiyalanuvchilar "dunyoning yaxlit tasvirini rivojlantira olmaydilar: bir xil hodisa turli xil narsalar kabi turli mavzularda o‘rganiladi". Olingan bilimlarni tez rivojlanayotgan real dunyoda qo‘llashda muammolar paydo bo‘ladi.

STEAM-ta'limi mazkur qiyinchiliklarni yengib o‘tishga yordam beradi, hodisalarni kompleks tarzda o‘rganishga, tabiiy fanlarni yagona yaxlitlikda birlashtirishga xizmat qiladi. Bu fanlar quyidagilardan iborat:

S — Science (Fan),

T — Technology (Texnologiya),

E — Engineering (Muhandislik),

A — Art (San’at),

M — Mathematics (Matematika),

va bularning barchasi amaliy yondashuv asosida olib boriladi (ya’ni, nazariya kabi amaliyot ham muhimdir).

Bu yondashuv (STEAM-yondashuvi) “o‘quv faoliyatining yetakchi turi sifatida tadqiqot olib borish” g‘oyasiga asoslangan bo‘lib, bunda tarbiyalanuvchilar tadqiqotchi, tashabbuskor sifatida o‘z savollari, g‘oyalari, kashfiyotlari va natijalari (mahsulotlari) bilan ishtirok etadilar.

Matematik tasavvur — bu o‘quvchilarning matematik obrazlar, munosabatlar va tushunchalarni mantiqiy fikrlash orqali anglab olish qobiliyatidir. U quyidagilarni o‘z

ichiga oladi:

Abstrakt fikrlash

Muammoni hal qilish malakalari

Modellashtirish

Qiyoslash va tahlil qilish

Refleksiya – bu o‘quvchining o‘z o‘qish faoliyatini, tushunganlarini, qilgan xatolarini tahlil qilishi, baholashi va kelgusida uni yaxshilashga qaratilgan faoliyatidir.

Refleksiv faoliyat elementlari:

O‘zini baholash

Xatolardan saboq olish

O‘zgarishga ochiqlik

O‘z ustida ishlash

Fikr yuritish va tahlil qilish

STEAM yondashuvi asosida Matematik tasavvurni shakllantirishda refleksiv faoliyat:

Tarbiyalanuvchilar loyihalar orqali o‘rganadi (masalan, qurish- yasash asosida maketlar yasash)

Har bir bosqichdan so‘ng refleksiya qilinadi: nimani o‘rgandim? Qayerda xato qildim? Qanday yaxshilash mumkin?

Matematik modellashtirishni bajarib, tarbiyalanuvchilar natijalarni tahlil qiladi, muammoga yangi yechim topishga harakat qiladi.

O‘z fikrini og‘zaki yoki yozma ravishda asoslash va baholash orqali refleksiv ko‘nikmalar rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdan bolalarda matematik bilimlaming yetarli bo‘lishiga katta ahamiyat berish muhimdir. Chunki, inson hayoti davomida matematik hisob-kitoblarga tez- tez duch keladi, ya’ni matematik bilimlar har qadamda kerak bo‘ladi. Agar biz maktabgacha yoshdan bolalami matematika olamiga turli qiziqarli usullardan foydalangan holda olib kira olsak, matematik bilimlar bilan yetarli darajada qurollantirsak, ular maktabda a’lo baholarga o‘qib, yuqori natijalarga erishadilar, hayoti davomida xalqimiz uchun foydali kasbni tanlash va chuqur egallashda qiynalmaydilar. Chunki qaysi kasbni olmaylik uni mahorat bilan bajarishga albatta matematik bilimlar kerak bo‘ladi. Shu sababli turli ta’limiy usullar, qiziqarli she’rlar, topishmoqlar orqali bolalaming yoshiga mos matematik bilimlar berib borishga katta ahamiyat berish muhimdir.

Ilk matematik tushunchalaming qanchalik aniq va mukammal bo‘lishi, bolalarda mantiqiy fikrlash, xulosa chiqarish jarayonlarining kuchli bo‘lishini ta’minlaydi. Ya’ni matematika bolalami mantiqiy fikrlashga - to‘g‘ri fikrlash, to‘g‘ri fikrlardan to‘g‘ri xulosalar chiqa- rishga o‘rgatadi, shu bilan birga nutqning takomillashuviga katta yordam beradi. Ilk matematik tushunchalar bolalaming yoshiga mos tarzda qiziqarli qilib o‘rgatilsa, samarali natijalarga erishiladi. Bolalarda umumiy bilimlar bilan birgalikda o‘ziga bo‘lgan ishonch, mustaqil fikrlash, o‘z fikrini chiroyli ifoda eta olish kabi fazilatlar shakllanadi.

Matematik tushunchalami shakllantirish - inson ijodiy faoliyatining butun maqsadli amalga oshiriladigan pedagogik jarayonidir. Uning maqsadi-bolalami faqat matematikani bilishdan emas, balki ulami hayotga tayyorlash, o‘zlarining hayotdagi o‘rinlarini topa olishlariga yordam berishdan iborat.

Bolalarda matematik tushunchalami rivojlantirish fanining asosiy masalalari quyidagilardan iborat:

bolalarda matematik tushunchalami rivojlantirish darajasi nuqtai nazaridan ikkinchi kichik, o‘rta, katta va maktabga tayyorlov guruhlari uchun shartlar rejasini asoslash;

matematik tushunchalamirivojlantirish maktab matematikasini o‘rganishga tayyorlashni rejalash;

matematik tushunchalaming rivojlantirish yo‘llari va shartlarini ishlab chiqish;

bolalarda matematik tushunchalami rivojlantirishni ta’minlovchi metodik ko‘rsatmalar berish.

Gnedenko o‘z ishlarida matematik qobiliyatlaming ikki darajasini ajratib ko‘rsatadi: “Oddiy o‘rta qobiliyat” (ushbu qobiliyat boshlang‘ich maktab kursini o‘zlashtirish uchun zamin bo‘lgan) va “o‘rtadan yuqori bo‘lgan qobiliyat”, ya'ni matematik bilimlarni osonlikcha egallashda masalalaming aql yechimini topishda namoyon bo‘ladigan qobiliyatdir.

Matematik tasavvurni rivojlantirishda:

STEAM yondashuvi o‘quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilishda matematikani qo‘llash imkonini beradi;

Refleksiv faoliyat esa bu jarayonni chuqurlashtiradi, o‘z-o‘zini anglash va rivojlanishga yo‘naltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Takomillashtirilgan “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi 3-nashri
2. Y.R Maxmutazimovna “Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyalari” O‘quv qo‘llanma -T: “Tamaddun” 2022 y
3. D.R Babayeva, N.N Djamilova “Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyalari” O‘quv qo‘llanma -T: 2022 y
4. T.Ismoilov va X.Majidova. STEAM va SMART ta'lim texnologiyasi. Uslubiy qo‘llanma / 2022 yil.
5. STEAM-технология в профильном образовании: Сборник материалов дистанционной конференции 15 апреля 2022 г. – Калининград: КНВМУ, 2022. – 100 с.

BOLALARNING SPORTGA OID TA’LIM-TARBIYA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI VA YO‘NALISHLARI

Ochilov Jonibek Abdo‘xomid o‘g‘li,
Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada bugungi zamonaviy jamiyatda sportga oid ta’limni ahamiyati va bolalar uchun qanchalik foydali ekanligi tushuntirib berilgan. Bolalar salomatligi, jismoniy va aqliy rivojlanishiga tahdidlari va bolalarning harakat faolligining barqaror pasayishi, jismoniy harakatsizligining kuchayishi ularning o‘quv jarayonida odatiy jismoniy passivligi, tayanch-harakat harakatsizligini bartaraf etishga ota-onalarning ta’siriga qaratilgan fikr va mulohazalar, takliflar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *Sport, ta’lim, jismoniy mashq, jamiyat, musobaqa, ruhiyat, salomatlik.*

Abstract: *The article explains the importance of sports education in today’s modern society and how beneficial it is for children. It discusses the threats to children's health, physical and mental development, and the steady decline in their physical activity levels. It also highlights the increasing physical inactivity among children and their habitual physical passivity during the learning process. The article*

presents opinions, reflections, and suggestions focused on addressing musculoskeletal inactivity and emphasizes the influence of parents in overcoming these challenges.

Key words: *Sport, education, physical exercise, society, competition, psychology, health*

Аннотация: *В статье разъясняется значение спортивного образования в современном обществе и то, насколько оно полезно для детей. Рассматриваются угрозы здоровью детей, их физическому и умственному развитию, а также устойчивое снижение уровня двигательной активности у детей. Особое внимание уделяется усилению гиподинамии, привычной физической пассивности в учебном процессе и отсутствию двигательной активности опорно-двигательного аппарата. В статье представлены мнения, размышления и предложения, направленные на преодоление этих проблем, а также подчеркивается влияние родителей в данном процессе.*

Ключевые слова*: спорт, образование, физические упражнения, общество, соревнование, психика, здоровье.*

Sport inglizcha "o'yin" degan ma'noni anglatib, jismoniy madaniyatning tarkibiy qismi. sport jismoniy mashqlarning turli qisimlari bo'yicha musobaqalar tashkil etish, tayyorlash va o'tkazish tizimi. Sportning vazifasi inson salomatligini mustahkamlash va jismoniy rivojlantirish bilan birga sport musobaqalarida yuqori natija va g'alabalarga erishishdir.

Sport ko'plab darajalarda ishtirokchilar uchun juda foydali ta'sir ko'rsatishi mumkinligiga shubha yo'q. Biroq, biz sportdan olinadigan foyda — bu shaxsning o'zi, uning atrofidagi odamlar, faoliyatning kechadigan konteksti, shuningdek, sportning davomiyligi, intensivligi va chastotasiga bevosita bog'liq, degan fikrdamiz. Bu oddiy eshitilsa-da, sport har bir kishiga hamma narsani bera oladi degan tasavvurni tanqidiy ko'z bilan ko'rish muhim deb hisoblaymiz. Aks holda, biz barcha sport tajribalariga bir xil yondashib, ishtirokchilar, manfaatdor tomonlar, sport rahbarlari va murabbiylar orasida noto'g'ri tushunchalar shakllanishiga sabab bo'lishimiz mumkin. Natijada, sport tajribasiga nisbatan faqat yuzaki e'tibor beriladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, sport murabbiyligi sohasida ishtirokchilarning motivlari va murabbiylik muhiti ularning faol ishtirokini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi. Bolalarning sportdagi ishtirokiga oid motivatsion omillarni tahlil qilgan tadqiqotlar shuni aniqladiki, sportda qatnashish qaroriga beshta asosiy omil ta'sir ko'rsatadi: o'zini malakali deb his qilish, qiziqish va zavq olish, ota-onalarning ishtiroki, yangi ko'nikmalarni o'rganish hamda do'stlar va tengdoshlar bilan bo'lgan aloqalar. Bunday natijalar shuni anglatadiki, psixologik omillar bilan bir qatorda bolalar sportda qatnashayotgan ijtimoiy-madaniy kontekst ham ularning motivatsiyasiga bevosita ta'sir qiladi. Shunday ekan, murabbiylar yosh ishtirokchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ularning sportdagi faol ishtirokini ta'minlaydigan rivojlanishga yo'naltirilgan o'quv muhitini yaratishlari lozim. Shu bilan birga, murabbiylar ijobiy munosabatni ustuvor qo'yib, zavq, jamoaviylik va harakatga berilgan bahoni g'alaba va raqobatdan ustun qo'yishlari zarur. Bolalarni sportga jalb qilishning birnecha omillari mavjud, ularga quyidagilar kiradi: demografik, biologik, psixologik, kognitiv-emotsional, xulq-atvorga oid xususiyatlar va ko'nikmalar, ijtimoiy-madaniy hamda jismoniy muhit.

Bolalarni sportda ishtirok etishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganuvchi tadqiqotlar soni hali ham yitarli emas. Ushbu tadqiqot Portugaliyalik bolalar va o'smirlarning sportdagi ishtirokiga demografik yosh, jins va ijtimoiy-iqtisodiy holat

hamda ijtimoiy-madaniy omillar (oiladagi va tengdoshlarning, jismoniy tarbiya o'qituvchisining ta'siri) qanday ta'sir qilishini o'rgangan. Bu tadqiqot uchun 10-18 yoshdagi 3352 nafar bolalar va o'smirlar, ularning ota-onalari, aka-ukalari orasidan tasodifiy tanlab olingan respondentlar so'rovnoma orqali baholandi umumiy natijalari shuni ko'rsatadiki

- Yosh, bolalar va o'smirlarning sportda ishtiroki bilan bog'liq emas edi.
- Ijtimoiy-iqtisodiy holat yuqori va o'rtacha bo'lgan bolalar sportda faolroq ishtirok etgan.
- Oila a'zolari sportda ishtirok etgan hollarda, bolalar ham sportga ko'proq jalb qilingan.
- O'g'il bolalar qizlarga qaraganda sportda ko'proq qatnashgan. Ammo onaning sportdagi ishtiroki qizlar va o'g'illar uchun turlicha ta'sir qilgan:
- **Qizlar** onalari sportda ishtirok etgan hollarda sport bilan shug'ullanishga ko'proq moyillik bildirgan.
- **O'g'il bolalar** uchun onaning sportga jalb etilishi yoki etilmasligi unchalik farq qilmagan.
- **Tengdoshlar** sportda ishtirokiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan

Boshqa omillar hisobga olinganidan so'ng, **jismoniy tarbiya o'qituvchisining** ta'siri bolalarning sport ishtirokiga sezilarli ta'sir ko'rsatmagan. **Xulosa qilib ayganda** bolalarning sportda ishtirokiga demografik va ijtimoiy-madaniy omillar, xususan **jins,** Ijtimoiy-iqtisodiy holat**, oila a'zolarining** sportda ishtirokiga va **tengdoshlarning ta'siri** muhim ahamiyat kasb etadiganligini aniqlagan.

Jismoniy savodxonlik tushunchasi tez orada global miqyosda e'tibor qozonib, ilmiy izlanishlarning keskin ko'payishiga sabab bo'ldi. Jismoniy savotxonlik jamiyatni jismoniy faollikdan cheklangan madaniyatdan jismoniy faollikka boy madaniyatga o'zgartirishda kuchli vosita sifatida qaralmoqda, shu bois ko'plab mamlakatlar uni maktablarda, jamoalarda va sog'liqni saqlash muassasalarida faol targ'ib qilmoqda. Jismoniy savotxonlik ko'plab yetakchi tashkilotlar tomonidan jismoniy tarbiyaning ajralmas qismi sifatida e'tirof etilgan: masalan, Angliya Yoshlar Sport Jamg'armasi va SHAPE America tashkiloti uni ta'lim dasturlarining asosiga aylantirgan.

Garchi ko'pchilik tashkilotlar va tadqiqotchilar Uaytxed tomonidan berilgan quyidagi ta'rifga tayanishsa-da — "hayot davomida jismoniy faollikka qatnashishni qadrlash va unga mas'uliyat bilan yondashish uchun zarur bo'lgan motivatsiya, ishonch, jismoniy salohiyat, bilim va tushuncha" — har bir mamlakat jismoniy savotxonlikni madaniy xususiyatlarga qarab rivojlantirgan. Masalan, Kanada bu tushunchani erta qabul qilib, uni jamoalarda keng targ'ib qilgan; AQShdagi Aspen instituti jismoniy savotxonlikni "qobiliyat, ishonch va istak" vositalari bilan bog'lagan; Avstraliya unga ijtimoiy, Yangi Zelandiya esa ruhiy (spiritual) vositalarini qo'shgan.

Jismoniy savotxonlikni baholashga oid tadqiqotlar ham kengayib bormoqda. Kanada "Passport for Life" dasturini ishlab chiqib, o'quvchilar va o'qituvchilarning jismoniy savotxonlik darajasini faol qatnashuv, sog'lom turmush tarzi va harakat ko'nikmalari orqali baholamoqda. "PLAY" (Physical Literacy Assessment for Youth) tizimi esa turli guruhlar uchun moslangan oltita alohida vosita orqali jismoniy savotxonlikni baholash imkonini beradi. Bolalar va o'smirlar uchun mo'ljallangan "Kanada jismoniy savotxonlik baholash tizimi" (CAPL) esa jismoniy savotxonlikni to'rtta asosiy yo'nalishda o'lchaydi: jismoniy salohiyat, kundalik xatti-harakatlar, motivatsiya va ishonch, hamda bilim va tushuncha. Bu yunalishlar bolalarni sportga bo'lgan qiziqishini keng ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cairney, J., Kiez, T., Roetert, E. P., & Kriellaars, D. (2019). *A 20th century narrative on the origins of the physical literacy construct*. Journal of Teaching in Physical Education, 38(2), 79–89, Dudley, D., Cairney, J., Wainwright, N., Kriellaars, D., & Mitchell, D. (2017). *Physical literacy: A global environmental scan*
2. World Health Organization. (2018). *Global action plan on physical activity 2018–2030: More active people for a healthier world*. Geneva: WHO
3. Whitehead, M. (2001). *The concept of physical literacy*. European Journal of Physical Education, 6(2), 127–138
4. *Quality physical education: Guidelines for policy-makers*. Paris: UNESCO Publishing
5. Seabra, A. F., Mendonça, D. M., Thomis, M. A., Peters, T. J., & Maia, J. A. (2008). Associations between sport participation, demographic and socio-cultural factors in Portuguese children and adolescents. *European journal of public health*, *18*(1), 25-30
6. Bailey, R., Cope, E., & Pearce, G. (2013). Why do children take part in, and remain involved in sport? Implications for children's physical literacy. International Council of Sport Science and Physical Education Bulletin, 65, 9–18

ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDA INTERAKTIV USULLAR YORDAMIDA TINGLASH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Homiyatova Mavluda Amon qizi,
Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Bugungi globallashuv davrida ta'lim jarayoni shunchaki bilim berish emas, balki shaxsning kommunikativ kompetensiyasini, muloqot madaniyatini rivojlantirishni ham talab etadi. Xususan, tinglash madaniyati samarali muloqotning muhim bo'g'ini sifatida qaraladi. O'qituvchi va talaba, tarbiyachi va bola, hamkasblar o'rtasida muloqotning to'laqonli amalga oshishi tinglash qobiliyatiga bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan zamonaviy ta'lim jarayonida interaktiv usullardan foydalanish tinglash madaniyatini shakllantirishda eng muhim omillardan biri hisoblanadi.*

Аннотация: *В сегодняшнюю эпоху глобализации образовательный процесс требует не только передачи знаний, но и развития коммуникативной компетентности личности, культуры общения. В частности, культура слушания рассматривается как важное звено эффективного общения. От умения слушать напрямую зависит полноценная реализация общения учителя и ученика, воспитателя и ребенка, коллег. В связи с этим использование интерактивных методов в современном образовательном процессе является одним из важнейших факторов формирования культуры слушания.*

Abstract. *In today's era of globalization, the educational process requires not only knowledge, but also the development of communicative competence of the individual, a culture of communication. In particular, listening culture is seen as an important link in effective communication. The full-fledged implementation of communication between a teacher and a student, an educator and a child, colleagues is directly related to the ability to listen. In this context, the use of interactive methods in the modern educational process is one of the most important factors in the formation of a listening culture.*

Kalit so‘zi: *tinglash madaniyati, diologik nutq, inerfaol metodlar, interaktiv, pedagogic texnologiya.*

Ключевое слово: *культура слушания, биологическая речь, интерактивные методы, интерактивные, педагогические технологии.*

Keyword: *listening culture, dialogic speech, interactive methods, interactive, pedagogical technology.*

Kirish.

Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishning muhim sharti mazkur jarayonga tizimli yondashuv sanaladi. O‘qituvchi o‘rganilayotgan bob va mavzularning didaktik maqsadi, ta’lim mazmunidan kelib chiqqan holda yuqori samara beradigan mashg‘ulot turini belgilaydi, o‘quv yili boshidan taqvimiy mavzularni rejalashtiradi. Ta’lim texnologiyasi esa, rivojlanayotgan ta’lim jarayonini, muammoli o‘qitish vazifasini faol o‘rganish jarayonini rag‘batlantirish, tadqiqot ishlarini olib borish va tafakkur etish usulini tarbiyalashdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili va metodlar.

Pedagogik texnologiyalarning bugungi kundagi zamonaviy nomlanishidan biri bu interaktiv metod hisoblanadi. Interaktiv metodlarning o‘ziga xos maqsadlari bor. Zamonaviy ta’lim jarayonida interaktiv usullar yordamida tinglash madaniyatini rivojlantirish oliy ta’lim muassasasida dars jarayonida hamda ma’naviy ma’rifiy ishlar amalga oshirilayotgan vaqtda amalga oshiriladi. Oliy ta’lim muassasasida dars jarayonida diologik va polilogik ta’lim metodlaridan faol foydalaniladi. Dialogic nutq yuzasidan bir qancha olimlar tadqiqot olib borishgan. L.P.Yakubinskiy dialogik nutq asoschilaridan biri hisoblanadi. Lev Petrovich Yakubinskiy (1892-1945) tomonidan dialogik nutq nazariyasida ishlab chiqilgan innovatsion yondashuvlar u foydalangan texnika va misollar bilan muhokama qilingan. Dialogik nutqni o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning tegishli tadqiqot sohasi bo‘lib, uning doirasida metodologiyasi, maqsad va vazifalari bilan farq qiluvchi tadqiqotlar olib boriladi. Bugungi kunda muhim nazariy va amaliy masalalarni hal qilishga qaratilgan ko‘plab ishlar mavjud: dialogik reaktsiyalar turlarini tavsiflash [Arutyunova 1970], dialogni modellashtirish va funktsional-lingvistik tahlil qilish muammolari [Balayan 1970; 1971], nutqning alohida turlarining dialogik funktsiyalarini o‘rganish [Bulygina, Shmelev 1982; Byrdina 1985; Tsurikova 2001] va dialogik mulohazalar turlari [Shvedova 1956; Svyatogor 1967], dialog tuzilishining tavsifi [Byrdina 1992], dialogik nutqning sintaktik xususiyatlarini o‘rganish [Vinokur T.G. 1955; Mixlina 1955 yil; Shvedova 1960; Svyatogor 1960], dialogik o‘zaro ta’sir ishtirokchilarining kommunikativ rollarining tavsifi [Vinokur T.G. 1993; Romanov 1995], dialogning tarkibiy qismlarini aniqlash [Debrenne, Narignani 1983; Kucherenosov 1989], dialogik matnning izchilligini tahlil qilish [Paducheva 1982; Lisochenko 1984 yil; Kasatkina 2004 yil; Fugeron, Breuer, 2004]. Turli janrdagi badiiy asarlarda dialogik nutqni tahlil qilishga bir qator ishlar bag‘ishlangan: bu dramada nutq aktlari nazariyasi nuqtai nazaridan dialog tahlili [Lagutin 1991], she’riy nutqdagi dialogik birlikning vazifalari va semantik xususiyatlari tavsifi [Muxametova 1985].

G.Gasanova o‘zaro munosabatlarning dialog xarakteriga ega bo‘lishi va uning ijtimoiy tavsifini batafsil tahlil qilar ekan, madaniyat olami bilan har qanday aloqaga kirishishda o‘zaro munosabatlarning ongdagi asosiy yo‘li dialog ekanligini hamda dialog o‘z mohiyatiga ko‘ra teng huquqli suhbatdoshlarning o‘zaro fikr almashinish jarayoni hisoblanadi, ya’ni so‘zlovchi va tinglovchi orasidagi fikr almashinish

jarayoni, o‘zaro suhbat, savol – javoblardan tashkil topadi deb, Z.A.Xolmatova o‘zining “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida dialogga asoslangan munosabatlar madaniyatini shakllantirishning didaktik shart – sharoitlari” nomli ilmiy tadqiqot ishida o‘rinli ta’kidlab o‘tgan.

Oliy ta’lim muassasalarida, dars jarayonida talabalarning tinglash madaniyatini oshirish hamda dialogik nutqni samarali tashkil etish maqsadida Nishonova Z[1]. fikriga ko‘ra bilish jarayonini tashkil etish mexanizmlari shunday qurilishi kerakki, ular talabalarni topqirlik, izlanish doirasini kengaytirish, muhokamalar jarayonida yechimlarni mustaqil izlab topishga undashi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologiyasi ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishda qo‘llaniladigan usullar, yondashuvlar, strategiyalar va texnikalarni o‘rganadigan fan bo‘lib, ilmiy izlanishlarning samaradorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Maqola yozishda ilmiy maqolalar, internet manbalari hamda xalqaro va milliy tashkilotlarining rasmiy nashrlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Dialog samarali bo‘lishi uchun talabalar muntazam ravishda o‘qituvchining fikrini tinglashlari lozim. Bu kabi o‘zaro munosabat doirasida suhbatdoshlar bir – birlarining ichki olamiga singishi natijasida ular orasida fikriy – qadriyatli munosabat vujudga keladi.

Dialog orqali talabalarda o‘z – o‘zini anglash ko‘nikmalari, ma’naviy yuksalish imkonini beradigan kompetentlikni egallashga intilish shakllanadi. Dialogga asoslangan munosabatlar o‘quv jarayonini samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi, chunki talabalar o‘rtasida o‘zaro fikr va tajriba almashinishi bilan bir-birini emotsional jihatdan anglash imkonini beradi.

Dialogik va polilogik ta'lim usullari-bu o‘quv jarayoni ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro ta'sir va almashinuvga asoslangan ta'lim yondashuvlari. Dialog ikki suhbatdoshning o‘zaro ta'sirini o‘z ichiga oladi, polilog esa uch yoki undan ortiq odamning suhbatini o‘z ichiga oladi. Ikkala usul ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga, ma'lumotni tahlil qilish, boshqalarni tinglash va ularning nuqtai nazarini hurmat qilish qobiliyatiga, shuningdek muammolarni birgalikda hal qilishga qaratilgan.

Dialogik ta'lim talabalar va o‘qituvchi o‘rtasida faol fikr va fikr almashishni o‘z ichiga oladi, bu esa materialni chuqurroq tushunish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarni o‘z fikrlarini aks ettirishga va gapirishga undaydigan savollar berishi va ma'lum bir mavzu bo‘yicha munozaralarni tashkil qilishi mumkin.

Polilogik ta’lim munozara jarayoniga bir nechta ishtirokchilarni jalb qilish orqali dialog imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu o‘quvchilarga nafaqat o‘z fikrlarini bildirishga, balki turli nuqtai nazarlarni tinglash va tahlil qilishga imkon beradi, bu esa masalani yanada yaxlit tushunishni shakllantiradi. Polilog munozara, munozara yoki davra suhbati kabi turli shakllarda bo‘lishi mumkin.

Dialogik va polilogik ta'limning afzalliklari:

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish:

[1] Z.Nishanova, “Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya” darslik. Toshkent; 2015-y.

Talabalar ma'lumotni tahlil qilishni, turli nuqtai nazarlarni baholashni va o‘z dalillarini shakllantirishni o‘rganadilar.

Aloqa ko‘nikmalarini takomillashtirish:

Dialoglar va poliloglar boshqalarning fikrlarini tinglash, tushunish va hurmat qilish, o‘z fikrlarini aniq va asosli ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Birgalikda o‘qitish:

Talabalar jamoada ishlashni, bilim va tajriba almashishni o‘rganadilar, bu esa materialni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Motivatsiyani oshirish:

Munozaralar va munozaralarda qatnashish o‘quv jarayonini yanada qiziqarli qiladi va jalb qiladi.

Dialogik va polilogik ta'limni tashkil etish xususiyatlari:

Qulay muhit yaratish:

Talabalar o‘zlarini qulay va ishonchli his qilishlari, o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari muhimdir.

Qiziqarli mavzularni tanlash:

Muhokama mavzulari dolzarb bo‘lishi, qiziqish uyg‘otishi va o‘quvchilarni fikrlashga undashi kerak.

Kerakli ma'lumotlarni taqdim etish:

Talabalar munozarada qatnashish uchun mavzu bo‘yicha etarli bilimga ega bo‘lishlari kerak.

Xulosa.

Dars jarayonida o‘qituvchi darsni talabalarga tushuntirib bo‘lganidan so‘ng, darsni qanchalik darajada o‘zlashtirdi aniqlash maqsadida turli interaktiv metodlar qo‘llash mumkin: O‘tkazilgan kuzatishlar va tahlillar shuni ko‘rsatdiki:
1. Interaktiv usullar yordamida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda talabalar tinglash jarayonida faolroq ishtirok etishdi.
2. Rol o‘yinlari va bahs-munozaralar tinglovchilarning diqqatini jamlash, muloqotda sabr-toqatli bo‘lish, fikrni to‘liq eshitib, so‘ng javob berish ko‘nikmasini shakllantirdi.
3. Klaster va baliq skeleti metodlari o‘quvchilarni muloqot jarayonida asosiy g‘oyalarni farqlash, keraksiz ma’lumotni ajratib olishga o‘rgatdi.
4. Interaktiv usullar muntazam qo‘llanilganda tinglash madaniyatining asosiy ko‘rsatkichlari – diqqat, muloqotda faollik, hurmat bilan munosabatda bo‘lish va tanqidiy tinglash ko‘nikmalari barqaror rivojlanishi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjieva G. “Interfaol metodlar yordamida talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish”. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Hasanboyeva O. “Pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.
4. Brown H.D. Principles of Language Learning and Teaching. – Pearson, 2015.

TALABALAR MUSTAQIL TA'LIM OLISH JARAYONINI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY SHAKL, METOD VA VOSITALARI

Choriqulov Rustamjon Ibodulla o'g'li,
Navoiy viloyati PMM katta o'qituvchisi

Аннотация: *В данной статье освещены вопросы использования современных форм, методов и средств в организации процесса самостоятельного обучения студентов. Проанализированы реформы, осуществляемые в системе высшего образования Республики Узбекистан, в частности, правовые и организационные основы развития самостоятельного образования на основе Указа Президента No УП-5847 от 8 октября 2019 года, Постановления Президента No 824 от 31 декабря 2020 года и других нормативно-правовых актов. В статье рассматриваются формы (работа с литературой, проектная деятельность, практические задания, онлайн-обучение), методы (самостоятельное обучение, менторство, совместное обучение, peer-assessment) и современные инструменты (платформы LMS, искусственный интеллект, технологии виртуальной и дополненной реальности) самостоятельного обучения с научно-теоретической точки зрения.*

Результаты исследования показывают, что эффективная организация самостоятельного обучения у студентов имеет важное значение в повышении уровня их знаний, укреплении их профессиональных навыков, развитии критического и креативного мышления, а также компетенций цифровой грамотности.

Annotation: *This article highlights the issues of using modern forms, methods, and tools in organizing students' independent learning process. The reforms being implemented in the higher education system of the Republic of Uzbekistan are analyzed, in particular, the legal and organizational foundations for the development of independent education based on Presidential Decree No. UP-5847 of October 8, 2019, Presidential Resolution No. 824 of December 31, 2020, and other regulatory legal acts. The article examines the forms (working with literature, project activities, practical assignments, online learning), methods (self-directed learning, mentoring, collaborative learning, peer-assessment) and modern tools (LMS platforms, artificial intelligence, virtual and augmented reality technologies) of independent learning from a scientific and theoretical point of view.*

The research results show that the effective organization of independent learning in students is important in increasing their level of knowledge, strengthening their professional skills, developing critical and creative thinking, as well as digital literacy competencies.

Ключевые слова: *самостоятельное обучение, кредитно-модульная система, современные формы обучения, педагогические методы, организация учебного процесса, цифровые технологии, платформы LMS, виртуальное обучение, креативное мышление, критическое мышление, цифровая грамотность.*

Keywords: *independent learning, credit-modular system, modern forms of education, pedagogical methods, organization of the educational process, digital technologies, LMS platforms, virtual learning, creative thinking, critical thinking, digital literacy.*

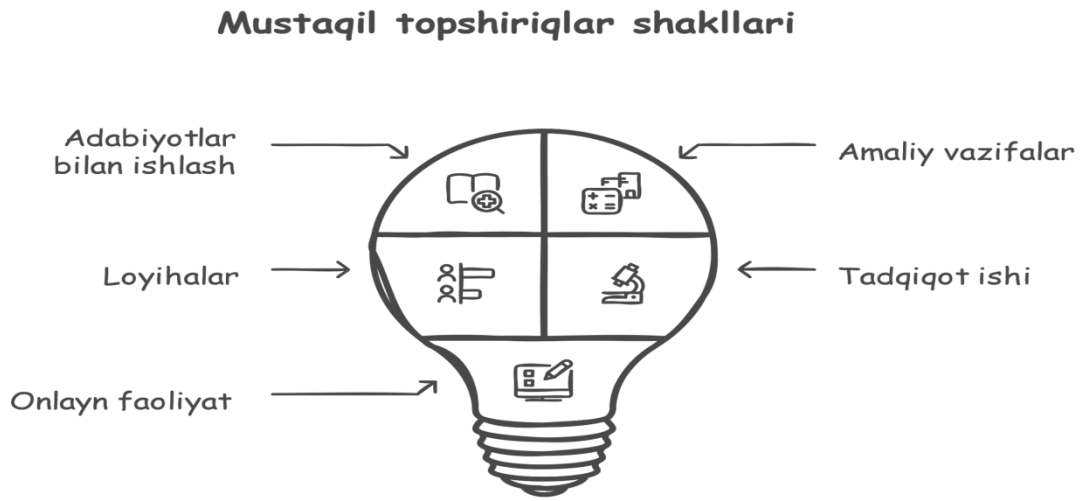
Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish va talabalarda mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son farmoni bilan tasdiqlangan *“O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”*da mustaqil ta’limni tashkil etishda kredit-modul tizimini joriy etish, talabalarning o‘z bilimini mustaqil ravishda boyitishi uchun zaruriy sharoitlar yaratish belgilab berilgan.

Shuningdek, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni bilan tasdiqlangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ta’lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, mustaqil ta’limni rag‘batlantirish orqali intellektual salohiyatli kadrlar tayyorlash asosiy vazifalardan biri sifatida qayd etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son qarori bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish tartibi” esa talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini aniq tartibga solib berdi. Ushbu hujjatda o‘quv yuklamasining muayyan qismi mustaqil ta’limga ajratilishi, zamonaviy shakl, metod va vositalardan foydalanish zarurligi alohida ta’kidlangan.

Mazkur normativ hujjatlar zamonaviy ta’lim jarayonida talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etish, bunda innovatsion pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari va interfaol metodlardan samarali foydalanish masalalarini ilmiy asosda o‘rganishni talab etmoqda. Shu sababli, mustaqil ta’limni tashkil etishning shakl, metod va vositalarini tadqiq etish hozirgi davrda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mustaqil ta’lim jarayonida talabalarga taqdim etiladigan topshiriqlar shakllari xilma-xil bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos maqsad va vazifalarni bajarishga qaratilgan. Mustaqil ta’lim topshiriqlarining turli shakllari talabalar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Har bir shakl ularning bilim darajasini oshirish, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish va ilmiy izlanish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga topshiriqlarni individual ehtiyoj va qobiliyatga moslashtirish ta’lim jarayonining samaradorligini yanada oshiradi. Tadqiqotimizda talabalar kasbiy faoliyatidan kelib chiqib quyidagi mustaqil topshiriq shakllarini tanlandi:

1. Adabiyotlar bilan ishlash - talabalardan kursga oid maqolalar, kitoblar va boshqa ilmiy manbalarni o‘qish, tahlil qilish va ulardan olingan ma’lumotlarni

o‘zlashtirish talab qilinadi. Ushbu shakl talabalarni ilmiy izlanishga tayyorlab, ularda tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Kitobning muhim boblarini o‘qib, asosiy fikrlarni qisqacha yozib olish yoki maqola bo‘yicha savollarga javob berish.

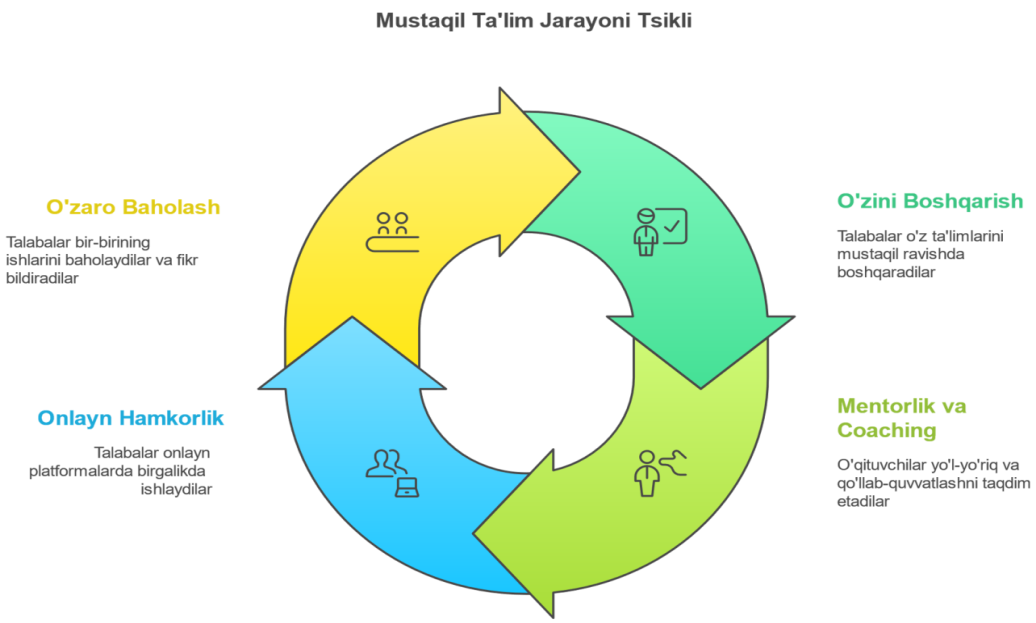
2. Amaliy vazifalar - hisob-kitoblar, laboratoriya ishlari, yoki texnik masalasalalarni hal qilish orqali nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish. Talabalar o‘z sohalariga oid ko‘nikmalarni rivojlantiradi va nazariy bilimlarni real muammolarni hal qilishda qo‘llashni o‘rganadi. Fizika bo‘yicha tajriba natijalarini hisoblash yoki muhandislik hisob-kitoblarini bajarish.

3. Loyihalar tayyorlash - talabalar individual yoki guruh bo‘lib loyihalar ishlab chiqadilar, hisobotlar tayyorlaydilar va ularni prezentatsiya qilishadi. Ushbu usul talabalarning ijodkorlik, jamoada ishlash va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shahar infratuzilmasini yaxshilash loyihasi yoki ekologik masalalar bo‘yicha hisobot tayyorlash.

4. Tadqiqot ishi - talabalardan biror mavzuda chuqur tadqiqot olib borish va uni yozma shaklda taqdim etish talab qilinadi. Bu shakl ilmiy izlanish ko‘nikmalarini rivojlantirib, talabalarni mustaqil tahlil qilish va tadqiqot olib borishga o‘rgatadi. Tanlangan mavzuga oid muammoni o‘rganish va natijalarni ilmiy maqola shaklida yozish.

5. Online faoliyat - Masofaviy ta’lim platformalarida topshiriqlarni bajarish, videodarslarni ko‘rish yoki forumlarda ishtirok etish. Talabalar raqamli vositalardan samarali foydalanishni o‘rganadi va mustaqil ishlash uchun qulay muhit yaratadi. Moodle platformasida o‘quv materiallarini o‘qish va testlarni yechish yoki Zoom orqali video-lektsiyada ishtirok etish.

Yondashuv, shakl tamoyillarni mujassamlashtirgan holda talabalarning mustaqil ta`lim olish jarayoni uchun quyidagi metodlarni foydalandik: o‘zini boshqaradigan ta’lim(Self-directed Learning), mentorlik va couching, tarmoqdagi hamkorlik(Collaborative Online Learning), o‘zaro baholash va taqriz(Peer Assessment).

Mustaqil ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda faqat metodlar emas, balki o‘qitish vositalari ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu vositalar o‘qituvchi tomonidan

o‘quv jarayonida mustaqil ta’limni tashkil etishda faol qo‘llaniladi. Mustaqil ta’limni tashkil etish modelini amalda joriy etish jarayonida o‘qitish vositalari sifatida quyidagilar belgilab berilgan: kompyuter tarmoqlari, internetning ijtimoiy serverlari, institutning WEB-sayti, elektron pochta, o‘qitishning texnik vositalari, LMS (Moodle platformasi). Biz o‘z modelimizda hozirgi kunga ommalashayotgan vosita ya`ni Sun`iy intelekt (AI) ni talabalar mustaqil ta`lim olishida zaruriy vosita sifatida tanlab oldik. Sun’iy intellekt ta’lim jarayonini to‘liq raqamlashtirish va yangi formatlarni joriy etishda markaziy rol o‘ynaydi. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) bilan birgalikda, ta’limni yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Shu bilan birga, sun`iy intelekt orqali ta’limning har bir bosqichi chuqur tahlil qilinib, o‘zgarishlar va takomillashtirishlar amalga oshiriladi.

Xulosa

Ta’lim jarayonida zamonaviy shakl, metod va vositalardan kompleks foydalanish talabalarning nafaqat akademik, balki shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqotimiz shuni ko‘rsatadiki, talabalarda mustaqil ta’limni samarali tashkil etish nafaqat ularning bilim darajasi va kasbiy malakasini oshirishga, balki mustaqil fikrlash, izlanish, ijodkorlik va raqamli savodxonlik kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mustaqil ta’limning xilma-xil shakllari (adabiyot bilan ishlash, amaliy vazifalar, loyihalar, tadqiqot ishlari va onlayn faoliyat) talabalar uchun keng imkoniyatlar yaratadi va ularning individuallashtirilgan rivojlanishini ta’minlaydi.

Shuningdek, self-directed learning, mentorlik va hamkorlikka asoslangan o‘quv metodlari hamda peer-assessment jarayonlari talabalarni o‘z bilimlarini mustaqil baholash, boshqarish va takomillashtirishga o‘rgatadi. Zamonaviy texnologik vositalar – LMS platformalari, sun’iy intellect – mustaqil ta’lim jarayoniga joriy etilganda ta’lim jarayonining samaradorligi, interaktivligi va sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son Qarori “Oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to‘g‘risida”.
4. Karimov U.K., Mamarasulov B. “Kredit-modul tizimida ta’lim jarayonini tashkil etishning nazariy asoslari”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Jalolov J.J. “Pedagogika: nazariya va amaliyot”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
6. Xodjayeva N.M. “Talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar”. – “Ta’lim taraqqiyoti” jurnali, №3, 2021. – B. 45–52.
7. Mavlonova R.A., Usmonov B.R. “Pedagogika”. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2019.
8. Anderson, L.W., Krathwohl, D.R. *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives.* – New York: Longman, 2001.
9. Knowles, M. *Self-Directed Learning: A Guide for Learners and Teachers.* – Cambridge Adult Education, 1975.

TA’LIM JARAYONIDA TEXNOLOGIYA FANINI MA’NAVIY MEROS VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR BILAN INTEGRATSIYALASHNING INNOVATSION YO‘LLARI

Boshmanova Madina To‘ychiyevna,
Sirdaryo viloyati PMM metodisti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada texnologiya fanini o‘qitish jarayonida ma’naviy meros va umuminsoniy qadriyatlarni integratsiyalashning innovatsion yo‘llari yoritilgan. Maqolada o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishda texnologiya fanining o‘rni, zamonaviy innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish samaradorligi, shuningdek, ta’lim jarayoniga integrativ yondashuvning afzalliklari ilmiy tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *texnologiya fani, ma’naviy meros, umuminsoniy qadriyatlar, integratsiya, innovatsion yondashuv, ta’lim sifati.*

Аннотация: *В данной статье раскрываются инновационные пути интеграции духовного наследия и общечеловеческих ценностей в процесс преподавания технологии. Анализируется использование национальных традиций, ремёсел, древней трудовой культуры и современных технологий в образовательном процессе. Особое внимание уделено инновационным методам — STEAM-подходу, проектному обучению, цифровым инструментам и виртуальным средам, которые способствуют формированию у учащихся национальной идентичности, творческих способностей, экологического сознания и социальной ответственности.*

Ключевые слова: *предмет «Технология», духовное наследие, общечеловеческие ценности, инновации, интеграция, STEAM, воспитание.*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of innovative approaches to integrating spiritual heritage and universal values into technology education. It explores the effective use of national traditions, handicrafts, ancient labor culture, and modern technologies in the teaching process. Furthermore, it discusses the role of innovative methods such as STEAM, project-based learning, digital tools, and virtual environments in fostering students’ national identity, creativity, ecological awareness, and social responsibility. Practical examples are presented to demonstrate the significance of an integrative approach in shaping intellectually and morally developed individuals.*

Key words: *technology education, spiritual heritage, universal values, innovation, integration, STEAM, upbringing.*

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimining asosiy vazifasi nafaqat o‘quvchilarga ilmiy bilim berish, balki ularda mustahkam ma’naviy asos, milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik tuyg‘usi va umuminsoniy qadriyatlarga chuqur hurmatni shakllantirishdan iboratdir. Zero, jamiyat taraqqiyotini faqatgina texnik va iqtisodiy rivojlanish emas, balki insonning ma’naviy-axloqiy yuksalishi, milliy qadriyatlari va madaniyatiga sodiqligi ham belgilab beradi. Shu jihatdan, texnologiya fani o‘zining amaliy yo‘nalishi, hayotiy mazmuni va

milliy an’analar bilan uyg‘unligi tufayli alohida ahamiyat kasb etadi.

Texnologiya fani nafaqat o‘quvchilarda mehnat ko‘nikmalarini shakllantiradi, balki qadimiy hunarmandchilik an’analari, milliy urf-odatlar va zamonaviy innovatsion yondashuvlarni uyg‘unlashtirish orqali ularni ma’naviy jihatdan boyitadi. Bu jarayon yosh avlod ongida “Men kimman?”, “Qaysi xalq vakiliman?” degan savollarga javob topishga yordam beradi. Milliy merosni o‘rganish va uni amaliy faoliyat orqali qayta tiklash o‘quvchilarda g‘urur, mas’uliyat va ijodkorlikni tarbiyalaydi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda ta’lim jarayonini yangilash, unda zamonaviy raqamli texnologiyalarni qo‘llash bilan bir qatorda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: *“Biz farzandlarimizni nafaqat zamonaviy bilim va kasb-hunar egasi, balki ma’naviy yetuk, Vatanga sadoqatli insonlar qilib tarbiyalashimiz kerak.”* Ushbu fikr texnologiya fanida faqat amaliy ko‘nikmalarni emas, balki ma’naviy meros va umuminsoniy qadriyatlarni integratsiya qilish zaruratini yaqqol ifodalaydi.

Demak, texnologiya fanini o‘qitishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unlashuvi nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki jamiyat taraqqiyotining ma’naviy poydevorini mustahkamlaydi. Bu esa o‘z navbatida, yoshlarni kelajakda yurtimiz taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan, ongli, bilimli, ijodkor va ma’naviy barkamol insonlar etib voyaga yetkazishning muhim sharti hisoblanadi.

O‘zbekiston olimlari tomonidan yaratilgan ilmiy ishlar, darslik va metodik qo‘llanmalarda texnologiya fanining maqsad va vazifalari chuqur yoritilgan. Jumladan, Xodjayev va boshqalar (2020 yil) tomonidan yozilgan **“Texnologiya ta’limi nazariyasi va metodikasi”** asarida texnologiya fani o‘quvchilarda mehnat madaniyati, kasbiy ko‘nikmalar va milliy hunarmandchilik an’analarini shakllantirishda tutgan o‘rni keng tahlil qilingan. Asarda qadimiy hunarmandchilik turlarini (kashtachilik, zardo‘zlik, yog‘och o‘ymakorligi, pazandachilik va boshqalar) zamonaviy ta’lim jarayoniga tatbiq etish metodlari va ularning tarbiyaviy ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar va ijodiy yondashuvlarning qo‘llanilishi texnologiya darslarining samaradorligini oshirishini ta’kidlaydi.

Xalqaro tajriba ham texnologiya fanini qadriyatlar bilan integratsiyalash muhimligini ko‘rsatadi**. UNESCO (2017) “Education for Sustainable Development Goals”** hujjatida ta’limning asosiy maqsadlaridan biri sifatida o‘quvchilarda barqarorlik, insonparvarlik va qadriyatlarga asoslangan yondashuvni shakllantirish belgilangan. Ushbu hujjatda milliy madaniyat, ekologik tarbiya va zamonaviy innovatsion ko‘nikmalar uyg‘unlashganda o‘quvchilarda to‘laqonli shaxsiy va ijtimoiy mas’uliyat shakllanishi qayd etilgan.

Bundan tashqari, **OECD (2013)** tomonidan chop etilgan ilmiy tahlillarda ta’lim tizimida innovatsion muhit yaratish, o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish va ularni ijtimoiy mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalash masalalari yoritilgan. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, texnologiya ta’limini qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish yoshlarni global muammolarni hal qilishga qodir, mas’uliyatli, bilimdon va tashabbuskor avlod sifatida voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Texnologiya fanini tarix, san’at, ekologiya, madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan bog‘lash. Bunda o‘quvchilar nafaqat amaliy ko‘nikma, balki o‘z xalqining tarixiy merosi, san’at namunalarining estetik qiymati va atrof-muhitni muhofaza qilish zarurligi haqida kengroq tasavvurga ega bo‘ladi. STEAM (Science, Technology,

Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi, loyiha asosida o‘qitish, interfaol o‘yinlar, virtual laboratoriyalar va raqamli platformalardan foydalanish. Bu o‘quvchilarda kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarda yechim topish, jamoada ishlash va zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Milliy hunarmandchilik (kashtachilik, zardo‘zlik, yog‘och o‘ymakorligi, pazandachilik, kulolchilik va boshqalar) elementlarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish. Masalan, o‘quvchilar milliy naqshlardan foydalangan holda 3D modellashtirish asosida dizayn loyihalari tayyorlashi, an’anaviy taomlarni pishirish jarayonida esa ekologik toza mahsulotlardan foydalanish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarda qatnashishi mumkin.

Bu yondashuvlar orqali texnologiya fani nafaqat amaliy ko‘nikma beruvchi fan, balki o‘quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, raqamli dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan barkamol shaxs sifatida tarbiyalash vositasiga aylanadi. O‘tkazilgan kuzatuv va tahlillar texnologiya fanini ma’naviy meros va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish samaradorligini ko‘rsatdi.

O‘quvchilar texnologiya fanining amaliy mashg‘ulotlari davomida qadimiy hunarmandchilik turlari bilan bevosita tanishdilar. Kashtachilik, zardo‘zlik, yog‘och o‘ymakorligi, kulolchilik, pazandachilik kabi milliy an’analar o‘quvchilarda nafaqat amaliy qiziqish uyg‘otdi, balki ularning milliy o‘zlikni anglash va merosga hurmat bilan qarash ko‘nikmalarini shakllantirdi. O‘quvchilarning ko‘pchiligi ota-bobolari kasblariga, milliy urf-odatlarga va xalq hunarmandchiligiga yangicha nigoh bilan qarashni boshladi. Virtual laboratoriyalar, 3D-modellashtirish, multimedia vositalari va interaktiv platformalar qadriyatlarni singdirish jarayonini yanada jozibali va samarali qildi. Masalan, **“Milliy naqshlarni 3D dasturlar yordamida tiklash”** loyihasi o‘quvchilar orasida katta qiziqish uyg‘otdi. Bu jarayonda ular an’anaviy naqshlarning tarixini o‘rgandilar, shu naqshlarni zamonaviy dasturlar yordamida qayta tikladilar va dizaynda qo‘llashni o‘rgandilar. Natijada qadimiy san’at va zamonaviy texnologiyalar uyg‘unlashib, yangi ijodiy g‘oyalar yuzaga chiqdi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarda yangi g‘oya yaratish, milliy naqsh va hunarmandchilikni innovatsion shaklda qo‘llash, loyihalar davomida yuzaga kelgan masalalarni jamoada muhokama qilib, amaliy yechim topish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik toza mahsulot yaratishga qiziqish, guruhlarda ishlash, birgalikda loyiha yaratish, natijalarni taqdim etish orqali jamoaviy ko‘nikmalar mustahkamlandi. Loyihaviy topshiriqlarni bajarish jarayonida ota-onalarning ham faol ishtiroki kuzatildi. Masalan, milliy taomlarni tayyorlash bo‘yicha o‘tkazilgan amaliy mashg‘ulotlarda ota-onalar ham qatnashib, oilaviy qadriyatlarni tiklash va mustahkamlashga hissa qo‘shdilar. Bu esa o‘quvchi, ota-ona va maktab o‘rtasida yangi hamkorlik madaniyatini shakllantirdi. Oilaviy qadriyatlarning maktab ta’limi bilan uyg‘unlashuvi o‘quvchilarda milliy merosni yanada chuqurroq anglashga yordam berdi. Amaliy mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilarda milliy merosni o‘rganishga qiziqish ortdi, ular turli tanlov va ko‘rgazmalarda faol qatnashdilar. Bu jarayon o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirdi, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib etuvchi yosh elchilar sifatida shakllantirdi. Natijada texnologiya fanini qadriyatlar bilan integratsiyalash nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshirdi, balki ularning hayotiy ko‘nikmalarini, kasbiy tayyorgarligini va ma’naviy kamolotini rivojlantirishga xizmat qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, texnologiya fanida qadriyatlarni singdirish jarayoni faqat nazariy tushunchalar bilan cheklanmasligi zarur. Bunday yondashuv o‘quvchilarni faqatgina bilim oluvchi emas, balki milliy va

umuminsoniy qadriyatlarni amalda qo‘llay oladigan, hayotiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga qodir shaxs sifatida shakllantiradi. Innovatsion metod va vositalar orqali dars jarayonlari jonli, qiziqarli va samarali tus oladi, bu esa o‘quvchilarni real hayotga tayyorlashning muhim omili hisoblanadi. Texnologiya fanini qadriyatlar bilan integratsiyalash natijasida darslar o‘zining didaktik qimmatini oshiradi. O‘quvchi nafaqat texnologik bilimlarni o‘zlashtiradi, balki milliy identitet, madaniy meros va tarixiy an’analarni ham chuqur anglaydi. Shu orqali o‘quvchi o‘zligini taniydi, ajdodlar merosini qadrlaydi va uni zamonaviy sharoitda davom ettirishga intiladi. Bu yondashuv shaxsiy ma’naviy yuksalishni ta’minlab, o‘quvchining ijodiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Umuminsoniy qadriyatlar – bag‘rikenglik, tinchlik, ekologik ong, mehnatsevarlik va insoniy birdamlik – texnologiya fani orqali amaliy mashg‘ulotlar jarayonida shakllanadi. Masalan, loyihaviy topshiriqlarda o‘quvchilar jamoaviy ishlashga, bir-birining fikrini hurmat qilishga va o‘zaro yordam berishga o‘rganadilar. Shu bilan birga, ekologik yo‘nalishdagi mashg‘ulotlar (chiqindilarni qayta ishlash, energiya tejamkor qurilmalar yasash, ekologik toza materiallardan foydalanish) yosh avlodda tabiatga mas’uliyatli munosabatni shakllantiradi. Natijada o‘quvchilar nafaqat maktab muhitida, balki jamiyat hayotida ham faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lishadi. Texnologiya fanida qadriyatlarni singdirishda innovatsion yondashuvlar o‘ta muhim rol o‘ynaydi. Xususan, **STEAM yondashuvi** qadriyatlarni zamonaviy texnologiyalar orqali qayta talqin qilish imkonini beradi. Masalan, qadimiy naqshlardan ilhomlanib 3D printer yordamida maket tayyorlash, virtual reallik (VR) texnologiyalari orqali milliy hunarmandchilik ustaxonalari bilan tanishish, yoki milliy taomlarni tayyorlash jarayonini interaktiv dasturlar orqali o‘rganish – bularning barchasi qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirishning innovatsion usullaridir. Texnologiya fani milliy meros elementlarini o‘quv jarayoniga tatbiq etish orqali o‘quvchilarda estetik didni shakllantiradi. O‘quvchilar milliy naqshlar, san’at namunalarini o‘rganish bilan birga, ularni zamonaviy dizayn va texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirishni o‘rganadilar. Bu esa yosh avlodda milliy madaniyatni asrab-avaylash, uni yangi ko‘rinishlarda rivojlantirish va xalqaro maydonga olib chiqishga turtki beradi. Texnologiya fanini qadriyatlar bilan integratsiyalash ta’lim jarayonining pedagogik, ijtimoiy, innovatsion va madaniy-estetik ahamiyatini oshirib, uni yangi bosqichga olib chiqadi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini kengaytiribgina qolmay, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, ijodkor va zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtira oladigan barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya fanida ma’naviy meros va umuminsoniy qadriyatlarni o‘qitishda innovatsion metodlardan foydalanish zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Chunki bunday yondashuv o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki ularning amaliy ko‘nikmalarini, ijodiy tafakkurini va tarbiyaviy sifatlarini ham yuksaltiradi. Innovatsion vositalar – raqamli platformalar, 3D-modellashtirish, virtual laboratoriyalar va STEAM yondashuvi – qadriyatlarni yanada jonli, qiziqarli va samarali shaklda o‘quvchilarga yetkazishga xizmat qiladi.

Birinchidan, texnologiya fanini qadriyatlar bilan integratsiyalash o‘quvchilarda milliy merosga hurmat va uni asrab-avaylash mas’uliyatini kuchaytiradi. Amaliy mashg‘ulotlarda milliy hunarmandchilik elementlarining qo‘llanilishi o‘quvchilarda o‘z tarixiga, urf-odatlariga va madaniyatiga faxr tuyg‘usini uyg‘otadi.

Ikkinchidan, umuminsoniy qadriyatlar – bag‘rikenglik, tinchliksevarlik, mehnatsevarlik, ekologik ong va insoniy birdamlik – texnologiya darslari jarayonida tabiiy ravishda shakllanadi. Bu esa yosh avlodni nafaqat milliy, balki global muammolarga ham mas’uliyat bilan qaraydigan shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Uchinchidan, innovatsion yondashuvlarning qo‘llanilishi texnologiya fanining ijtimoiy va pedagogik ahamiyatini yanada oshiradi. O‘quvchilar milliy naqshlardan ilhomlanib zamonaviy dizayn yaratishlari, ekologik toza mahsulot ishlab chiqishlari, jamoaviy loyihalarda ishtirok etishlari orqali hayotiy ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.

To‘rtinchidan, bunday integratsion yondashuv kelajak avlodni intellektual va ma’naviy jihatdan yetuk, raqamli dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan, Vatanga sadoqatli va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq shaxs sifatida tarbiyalashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, texnologiya fanini ma’naviy meros va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish ta’lim samaradorligini oshiradi, yoshlarning milliy va global maydonda o‘z o‘rnini topishiga zamin yaratadi hamda jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan barkamol shaxsni shakllantirishning ishonchli yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. To‘xtayeva D., Eshmurodova S. *Texnologiya ta’limi nazariyasi va metodikasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 240 b.
4. Abdullayev A. *Ma’naviy meros va yoshlar tarbiyasi*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021. – 152 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

O‘SMIR YOSHLARLARDA KIBERBULLINGNING OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

O‘tapov Ziyo Bakirovich,
Navoiy viloyat PMM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: *mazkur maqolada zamonaviy raqamli jamiyatda yoshlar orasida keng tarqalib borayotgan kiberbulling hodisasining salbiy oqibatlari, uning psixologik va ijtimoiy ta’siri hamda unga qarshi kurashish zarurati yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *o‘smir yoshlar, kiberbulling, internet xavfsizligi, psixologik ta’sir, profilaktika, axborotmadaniyati, ta’lim muassasalari, huquqiy choralar, raqamli texnologiyalar, onlayn zo‘ravonlik.*

Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti natijasida internet kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Internet, mobil qurilmalar va raqamli xizmatlardan foydalanish kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Ayni paytda talabalar va maktab o‘quvchilari dars materiallariga kirish, o‘qituvchilar va sinfdoshlar bilan aloqa qilish, turli onlayn platformalardan foydalanishda internetdan foydalanadilar. Biroq ularning kiberxavfsizlik sohasidagi bilim va ko‘nikmalari, ko‘pincha, yetarli

emasligi tufayli ular turli tahdidlarga, jumladan, shaxsiy ma'lumotlar o'g'irlanishi, firibgarlik, onlayn zo'ravonlik va boshqa salbiy holatlarga duch kelmoqdalar.

Axborot texnologiyalari (AT) bugungi kunda hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Ularning ta'lim, sog'liqni saqlash, iqtisodiyot, ijtimoiy hayot va kundalik faoliyatimizdagi o'rni tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi bilan yoshlar orasida kiberbulling holatlari ortib bormoqda. Kiberbulling – bu shaxsga nisbatan onlayn tarzda sodir etiladigan tahdid, haqorat, tahqirlash va boshqa ruhiy zo'ravonlik shakllaridir. Bu holat o'quvchilarning psixik salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, o'smirlarni kiberbullingdan himoya qilish, ularda unga qarshi psixologik immunitetni shakllantirish bugungi dolzarb masalalardan biridir. Kiberbullingga qarshi immunitet hosil qilishning psixologik mexanizmi o'quvchilarda ijtimoiy-psixologik barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – o'quvchilarda kiberbullingga qarshi immunitetni shakllantirishning psixologik mexanizmini o'rganish va samarali usullarni ishlab chiqishdir.

O'smirlarda kiberbullingga qarshi psixologik immunitetni shakllantirish mexanizmlarini aniqlash va ularni mustahkamlashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish.Yoshlarni kiberxavfsizlik va axborot ma'daniyati sohasida ongli va mas'uliyatli fuqorolar sifatida tarbiyalashdir.Bu jarayonning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Kiberbulling tushunchasini va uning psixologik oqibatlarini o'rganish.

O'quvchilarda kiberbullingga qarshi ruhiy barqarorlik darajasini aniqlash.

Psixologik immunitet tushunchasini tahlil qilish.

Kiberbullingga qarshi psixologik immunitetni rivojlantiruvchi omillarni aniqlash.

Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish

O'zbekistonda bu maqsadlarni amalga oshirish uchun turli tashabbuslar amalga oshirilmoqda masalan, "Cyber 10 day"kabi kompleks targ'ibot tadbirlari orqali aholining kiberxavfsizlik bo'yicha bilimlarini oshirishga qaratilga faoliyatlar o'rkazilmoqda. Bu tadbirlar orqali yoshlarni kiberjinoyatlardan himoya qilish, ularni kiberxavfsizlik oid bilimlar bilan ta'minlash va kiberbullingning oldini olishga qaratilgan chora tadbirlar amalga oshirilmoqda.

• ijtimoiy tarmoqlarda kimdir haqida yolg'on ma'lumotni tarqatish yoki kimnidir xijolatli fotosuratlarini joylashtirish

• xabar almashish platformalari orqali zararli xabarlar yoki tahdidlar yuborish

• kimningdir nomidan ish qilish va ularning nomidan boshqalarga haqoratlaydigan xabarlar yuborish.

Kiberbulling (kiberhujum) – bu Internet texnologiyalaridan foydalangan holda ta'qib qilishning bir shakli. Uning namoyon bo'lish shakllari har xil – haqorat, shantaj, tahdidlar, tuhmat, ta'qib va hokazolar. Kiberbullingga sabab bo'luvchi omillar zamirida ko'pincha uning tashabbuskorining psixologik muammolari (qo'rquvlar, voqea-hodisalar kompleksi, travma) yotadi. Kiberbulling jabrlanuvchisiga ta'sir o'tkazish uchun ular ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta, messenjerlar va boshqa onlayn platformalardan foydalanadilar, chunki bu vositalar orqali har qanday ma'lumot yashin tezligida tarqaladi. Kompyuter yoki telefonning tugmasini bitta bossa bo'ldi – haqoratomuz va badnom qiluvchi sharmandali fotosuratlar, video tasvirlar, masxaralovchi rasmlar, turli mish-mishlar juda katta auditoriyaga yetib boradi. Internet va mobil telefonlardan foydalangan holda, kiber tajovuzkorlar o'z jabrdiydalarini tunu

kun qo‘rquvda ushlab turib, ularga o‘z hayotlarini to‘liq nazorat qilish illyuziyasini yaratib berishlari mumkin.

Ikkita asosiy xususiyat sizga kiberbullingni aniqlash imkonini beradi.

1. Muddatli davom etish. Tizimli ravishda takrorlanadigan harakatlar.

2. Aniq belgilangan tomonlarning mavjudligi. Har doim tajovuzkor va jabrlanuvchi bor. Virtual dunyoda tajovuzkorni aniqlash qiyin bo‘lishi mumkin. U o‘zini osongina yashirgan holda ko‘plab akkauntlarni yarata oladi. Bu kiberhujumchi kimligini tanib olishni qiyinlashtiradi. Shuningdek, tajovuzkorning ko‘pincha sheriklari ham bo‘ladi.

Psixologik buzilish. Kiberbulling jabrlanuvchilari, ayniqsa, o‘smirlar haqida gap ketganida, ular ko‘pincha yakkalanib qolishadi, o‘zlariga nisbatan ishonchlari pasayadi, o‘zlarini namoyon qilish bilan bog‘liq muammolar paydo bo‘ladi, tashvishlanish va xavotirlanish kabi depressiv holatlar darajasi ortib ketadi va o‘z joniga qasd qilish fikrlari/urinishlari paydo bo‘ladi. Shaxs doimiy stressda, faqat salbiy his-tuyg‘ularni boshidan kechiradi va ba’zida jabrlanuvchi roliga juda odatlanib qoladi. Somatik buzilish. Salbiy his-tuyg‘ular va qo‘rquv iskanjasida surunkali uyqusizlik, bosh og‘rig‘i, ishtaha yo‘qolishi kabi psixosomatik kasalliklar paydo bo‘lishi mumkin. Bugungi kunda ta’lim muassasalarida o‘quvchilar o‘rtasida kiberbulling keng tarqalgan bo‘lib, uning kuchayishi bugungi jamiyatda xavotir uyg‘otmoqda. 2019 yilda K.D. Xlomov va boshqalar o‘quvchilarning 70% ga yaqini kiberbullingdan aziyat chekishini va 44,3% tajovuzkor sifatida harakat qilishini ta’kidladilar . Shuni hisobga olish kerakki, o‘quvchilarning aksariyati onlayn ta’qibni jiddiy muammo deb bilishadi. Shunday qilib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi virtual dunyoda salbiy, agressiv xatti-harakatlar, muloqot tendentsiyasining paydo bo‘lishiga yordam berdi. Shuni ta’kidlash kerakki, ushbu muammo butun dunyoda keng tarqalgan bo‘lib, bolalar va o‘quvchilarning Internetdan foydalanish xavfsizligiga tahdid soladi va bu bizning tadqiqotimiz mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Ushbu maqolaning vazifalari: nazariy tahlil jarayonida ta’lim muhitida o‘quvchilar o‘rtasida kiberbulling muammosini ko‘rib chiqish, shuningdek, ta’lim jarayonining barcha sub’ektlari uchun kiberbullingga qarshi kurashishning asosiy strategiyalarini ishlab chiqish. So‘nggi o‘n yillikda ham xorijiy (M.Garaigordobil, R.M.Kovalski, S.P.Limber, D.Olveys, D.Patchin, S.Xinduya va boshqalar) ko‘plab asarlari paydo bo‘ldi. Hozirgi vaqtda kiberbullingning ko‘plab ta’riflari mavjud, ammo bu hali o‘rnatilmagan terminologiyaga ega bo‘lgan yangi tadqiqot sohasi. Bizning fikrimizcha, bu hodisani eng to‘liqroq ochib beruvchi tadqiqotchilar J.V.Patchin, S.Hinduja kiberbullingni o‘zini himoya qila olmaydigan shaxsga qarshi ijtimoiy tarmoqlarda turli zamonaviy texnik elektron vositalardan foydalangan holda qasddan, doimiy (takroriy) tajovuzkor xatti-harakatlar deb tushunadi. Ular kiberbullingning (an’anaviy bezorilik, bahs-munozara, masxara qilishdan farqli o‘laroq) xususiyatlarini ta’kidlaydilar, masalan 1) qasddan bezorilik; 2) zararli ta’sir (maqsad qo‘rqitish); 3) doimiy takrorlash (bezorilik kuniga 24 soat, haftada 7 kun davom etishi mumkin - Kiberbulling va an’anaviy bezorilik o‘rtasidagi yana bir farq shundaki, onlayn bezorilikning chegarasi yo‘q. Olimlarning ta’kidlashicha, kiberbulling ko‘pincha anonim (jabrlanuvchi har doim ham o‘z jinoyatchisini bilmaydi), virus tarqalishi (qisqa vaqt ichida ko‘p odamlarni qamrab oladi), jabrlanuvchiga og‘ir azob-uqubatlarni keltirib chiqaradi o‘sha erda. Ushbu hodisaning anonim tabiati tajovuzkorning mas’uliyatini kamaytiradi, olib tashlaydi, u virtual makonda “yuzma-

yuz” ayta olmaydigan yoki qilib bilmaydigan narsani aytadi yoki qiladi. Bundan tashqari, an’anaviy bezorilikda bezorilar o‘zlarining xatti-harakatlari jabrlanuvchiga qanday ta’sir qilishini kuzatishi mumkin. Onlayn zo‘ravonlik bilan bezovtalanuvchi o‘z harakatlarining natijasini, jabrlanuvchining azobini “ko‘rmaydi” va zo‘ravonlik nishonining barcha oqibatlarini hisobga olmaydi. Shuning uchun, bu tajovuzkorning minimal empatiyasiga va uning jabrlanuvchidan ajralishiga olib kelishi mumkin.

Xulosa shuki, bugungi kunda talaba va maktab o‘quvchilari kiberxavfsizlik bo‘yicha yetarli bilimga ega bo‘lishlari va o‘zlarini internet tahdidlaridan himoya qila olishlari uchun quyidagilarga amal qilishlari lozim bo‘ladi:

- Kiberxavfsizlik bo‘yicha muntazam bilimga ega bo‘lib borishlari;
- Onlayn xavfsizlik bo‘yicha seminar va treninglarga qatnashib turishlari va shular orqali bilim, ko‘nikma shakllantirishlari;
- Yoshlarni internetdan xavfsiz foydalanish madaniyatiga o‘rgatishlari.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalar va maktab o‘quvchilari orasida kiberxavfsizlikka oid tushunchalar sust shakllangan, ularning ko‘pchiligi shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish qoidalarini yetarli darajada bo‘lmaydi. Bu esa ularni turli kiberxavf-xatarlarga nisbatan zaiflashtiradi. Kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish uchun talaba va maktab o‘quvchilariga tizimli yondashuv zarurati mavjud. Bu borada quyidagi choralarni taklif etiamiz:

- Ta’lim dasturlariga kiberxavfsizlikka oid alohida fan yoki modul kiritish;
- Maktab va universitetlarda muntazam trening va seminarlar o‘tkazish;
- Onlayn xavfsizlikka oid interaktiv o‘yinlar, viktorinalar va testlar orqali bilimlarni mustahkamlash;
- Ota-onalar va o‘qituvchilarni ham bu jarayonga jalb qilish.

Xulosa shuki, yoshlarni kiberxavfsizlikdan himoyalash – bu nafaqat texnik masala, balki keng qamrovli ijtimoiy-tarbiyaviy jarayon hamdir. Bu butun jamiyatning e’tibori va diqqat markazidagi muammodir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Singer P. W., friedman A. Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know. – Oxford University Press, 2014.
2. Mitnick K. The Art of Invisibility. – Little, Brown and Company, 2017.
3. Ekpo U. Introduction to Cyber Security. – Springer, 2021.
4. O‘zbekiston respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. – Kiberxavfsizlik strategiyasi 2022-2025.
5. European union agency for cybersecurity (enisa). Cybersecurity Threat Landscape 2023

TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA LOYIHA ISHLARINING STEAM YONDASHUVI BILAN INTEGRATSIYASI

Rahmonov Ulfat Ubaydullayevich,
Navoiy viloyati PMM metodisti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada tabiiy fanlarni o‘qitishda loyiha ishlarining ahamiyati va ularni STEAM ta’lim yondashuvi bilan integratsiya qilish imkoniyatlari tahlil qilingan. Loyiha asosida ta’lim jarayonini tashkil etish o‘quvchilarda fanlararo bog‘liqlikni anglash, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, shuningdek, ilmiy-tadqiqot faoliyatiga qiziqishni oshirishda muhim vosita ekanligi asoslab berilgan. STEAM yondashuvining asosiy komponentlari — tabiiy-ilmiy bilimlar,*

texnologiyalarni qo‘llash, muhandislik yechimlari, san’at elementlari va matematik tahlil — loyihaviy faoliyat orqali uyg‘unlashtirilishi yoritilgan. Shuningdek, biologiya, kimyo, fizika va geografiya fanlarida loyiha ishlari misolida amaliy jihatlar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari loyiha ishlarini STEAM yondashuvi bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni kelajak kasbiy faoliyatga tayyorlash va fanga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytirishda samarali ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *tabiiy fanlar, loyiha asosida ta’lim, STEAM yondashuvi, fanlararo integratsiya, ijodiy tafakkur, kompetensiya, innovatsion metodlar, interfaol ta’lim, amaliy ko‘nikmalar, raqamli texnologiyalar.*

Kirish

Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini ham shakllantirishni talab etadi. Shuning uchun ham so‘nggi yillarda loyiha asosida ta’lim metodikasi keng qo‘llanilmoqda. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning mustaqil izlanish olib borishi, muammolarga yechim topishi va o‘z bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishini ta’minlaydi. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o‘qitishda loyiha ishlari o‘quvchilarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb qilish, ularda kuzatuvchanlik, tahliliy fikrlash va tajriba o‘tkazish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda dunyo ta’lim tizimida keng joriy etilayotgan innovatsion yondashuvlardan biri bu – STEAM ta’limi (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) hisoblanadi. Mazkur yondashuvning asosiy mohiyati fanlararo integratsiyani ta’minlash va o‘quvchilarning ijodkorlik hamda muhandislik tafakkurini rivojlantirishdan iboratdir. Tabiiy fanlarni o‘qitishda loyiha asosidagi faoliyatni STEAM yondashuvi bilan uyg‘unlashtirish orqali nafaqat o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishi oshiriladi, balki ularning hayotiy kompetensiyalarini shakllantirish ham samarali yo‘lga qo‘yiladi.

Shuningdek, loyiha ishlari va STEAM yondashuvining integratsiyasi ta’lim jarayonida o‘quvchilarning shaxsiy tajribasiga asoslangan faol o‘qitishni amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, biologiyada ekologik muammolarni o‘rganish, kimyoda chiqindisiz texnologiyalarni qo‘llash, fizika va geografiyada raqamli vositalardan foydalanish orqali o‘quvchilar real hayotiy masalalarga yechim topishga yo‘naltiriladi. Bu esa ularda nafaqat ilmiy dunyoqarash, balki ijtimoiy mas’uliyat hissini ham shakllantiradi.

Demak, tabiiy fanlarni o‘qitishda loyiha ishlarini STEAM yondashuvi bilan integratsiyalash ta’lim sifatini oshirishda samarali metodlardan biridir. Bu yondashuv orqali o‘quvchilar nazariy bilimlarini mustahkamlash, texnologik yangiliklardan foydalanish, muhandislik tafakkurini rivojlantirish va ijodiy yondashuv asosida bilimlarini taqdim etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu bois mazkur masala nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ilmiy tadqiqotlarga arzigulik muhim mavzulardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism: Tabiiy fanlarni o‘qitishda loyiha ishlaridan foydalanish zamonaviy pedagogikaning eng samarali metodlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Chunki loyiha asosida ta’lim jarayoni o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini faollashtiradi, ularda mustaqil izlanish va ijodiy yondashuvni shakllantiradi. Bu yondashuvning o‘ziga xos jihati shundaki, o‘quvchi o‘qituvchining tayyor bilimlarini qabul qiluvchi emas, balki faol tadqiqotchi sifatida ta’lim jarayonida ishtirok etadi.

Loyiha asosida ta’limni tashkil etishda tabiiy fanlarning o‘ziga xos xususiyatlari ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, fizika va kimyo fanlarida tajribalar o‘tkazish orqali nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash imkoniyati mavjud. Biologiyada esa kuzatishlar va dala tadqiqotlari yordamida o‘quvchilarning tabiatga oid bilimlarini boyitish mumkin. Geografiya fanida esa loyihalar orqali o‘quvchilar xaritalash, raqamli ma’lumotlarni tahlil qilish va ekologik muammolarni yechish kabi amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.

STEAM yondashuvi tabiiy fanlarni o‘qitishda loyihaviy metodning samaradorligini yanada oshiradi. Chunki bu yondashuvda fanlararo integratsiya, texnologiyalardan foydalanish, muhandislik tafakkuri va ijodiy yondashuv uyg‘unlashadi. O‘quvchilar bir vaqtning o‘zida ilmiy qonuniyatlarni o‘rganib, texnologiyalarni qo‘llashni o‘rganadilar va ijodkorlik asosida natijalarni taqdim etadilar.

Loyiha asosida STEAM yondashuvini qo‘llash o‘quvchilarning fanga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi. O‘quvchi o‘zining yaratayotgan mahsuli bevosita amaliy ahamiyatga ega ekanini ko‘rganida, ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishi ortadi. Masalan, “Quyosh energiyasidan foydalanish” loyihasi orqali o‘quvchilar nafaqat fizika qonuniyatlarini o‘rganadi, balki ekologik muammolarga yechim topishga ham harakat qiladi.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda STEAM loyihalarining yana bir afzalligi o‘quvchilarning hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishidadir. Loyiha jarayonida guruh a’zolari o‘zaro vazifalarni taqsimlaydi, muammoga yechim topishda bir-birining bilim va tajribasidan foydalanadi. Bu jarayon esa o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalar, jamoada ishlash va muloqot madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

STEAM yondashuvi yordamida tabiiy fanlarda qo‘llaniladigan loyihalar o‘quvchilarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini ham rivojlantiradi. Masalan, “Chiqindilarni qayta ishlash” loyihasida o‘quvchilar muammoni ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilib, muhandislik yechimlarini ishlab chiqadilar va ularni amaliyotda sinab ko‘radilar. Bunday faoliyat nafaqat ilmiy bilimlarni mustahkamlaydi, balki real hayotiy muammolarni hal etishga o‘rgatadi.

Biologiya fanida STEAM loyihalari o‘quvchilarni ekologik muammolarni chuqur o‘rganishga jalb qiladi. “Mahalliy ekotizimlarni saqlash” loyihasi orqali o‘quvchilar tabiat hodisalarini o‘rganish bilan birga, texnologiyalardan foydalanib monitoring olib boradilar, muhandislik g‘oyalari yordamida ekologik muammolarga yechim taklif qiladilar.

Kimyo fanida esa loyiha ishlari orqali ekologik xavfsizlik va energiya samaradorligi masalalari o‘rganilishi mumkin. Masalan, “Chiqindisiz laboratoriya” loyihasi doirasida o‘quvchilar kimyoviy tajribalarni ekologik toza usullar bilan o‘tkazish yo‘llarini ishlab chiqadilar. Bu esa ularda ilmiy-tadqiqot faoliyatiga qiziqish uyg‘otish bilan birga, ekologik madaniyatni ham shakllantiradi.

Fizika fanida loyiha ishlari o‘quvchilarning muhandislik tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. “Quyosh panellarining samaradorligini aniqlash” loyihasida o‘quvchilar nazariy bilimlarini amaliy tajribalar orqali sinab ko‘radilar. Ular fizik qonuniyatlarni qo‘llash bilan birga matematik hisob-kitoblar asosida natijalarni tahlil qiladilar.

Geografiya fanida esa raqamli texnologiyalar asosida loyihalar tashkil etilishi mumkin. Masalan, “Hududiy iqlim o‘zgarishlarini raqamli xaritalash” loyihasida

o‘quvchilar geoinformatsion texnologiyalardan foydalanib, ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va vizualizatsiya qilishni o‘rganadilar. Bu esa ularning zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash kompetensiyasini rivojlantiradi.

STEAM yondashuvi asosida tashkil etilgan loyihalar o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini ham qo‘llab-quvvatlaydi. Masalan, loyiha natijalarini taqdim etishda o‘quvchilar grafik dizayn, animatsiya yoki badiiy ifodadan foydalanishlari mumkin. Bu esa san’at elementlarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish imkonini beradi.

Shu bilan birga, loyiha ishlari va STEAM yondashuvining uyg‘unligi o‘quvchilarning kelajak kasbiy faoliyatiga tayyorgarligini ham kuchaytiradi. O‘quvchilar texnologiya, muhandislik va ilmiy tadqiqot sohalarida zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘zlashtiradilar. Bu esa ularni mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, tabiiy fanlarni o‘qitishda loyiha ishlarini STEAM yondashuvi bilan integratsiyalash ta’lim samaradorligini oshiruvchi kuchli metodik yondashuvdir. Bu jarayon o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlash, ijodkorlik va muhandislik tafakkurini rivojlantirish, texnologiyalardan samarali foydalanish va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Xulosa

Tabiiy fanlarni o‘qitishda loyiha ishlarini STEAM yondashuvi bilan integratsiyalash ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish va ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning nazariy bilimlarini hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

STEAM yondashuvi asosida tashkil etilgan loyihalar tabiiy fanlarni boshqa fanlar bilan uyg‘unlashtirishga, texnologik va muhandislik g‘oyalaridan foydalanishga, san’at elementlari yordamida natijalarni ijodiy taqdim etishga imkon beradi. Bu esa o‘quvchilarning fanlararo kompetensiyalarini rivojlantirib, ularda yangi bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish va yangilik yaratish qobiliyatini shakllantiradi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, tabiiy fanlarda loyiha ishlari orqali STEAM yondashuvini qo‘llash o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularni hamkorlikda ishlashga, ijtimoiy mas’uliyatni his qilishga va zamonaviy texnologiyalardan ongli foydalanishga yo‘naltiradi. Shu bois bu metodika kelajakda ta’lim tizimini yanada modernizatsiya qilishda muhim strategik yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J.Dewey Experience and Education. New York: Macmillan, 1938.
2. S.Z.Beers, 21st Century Skills: Preparing Students for Their Future. National Education Association, 2011.
3. G.Yakman STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. Virginia Polytechnic Institute and State University, 2008.
4. J.W.Thomas A Review of Research on Project-Based Learning. San Rafael, CA: Autodesk Foundation, 2000.
5. П.И.Пидкасистый, Педагогика: Учебник для студентов педагогических вузов. Москва: Педагогика, 2016.
6. A.Xodjayev, X.G‘ulomova Tabiiy fanlarni o‘qitishda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2021.
7. U.U.Rahmonov, Tabiiy fanlarni loyiha ishlari asosida o‘qitish metodikasi [Matn]: O‘quv qo‘llanma.“NAVOIY” nashriyoti, 2024. – 96 b

TA’LIM TIZIMIDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING QO‘LLANILISHI

Egamberdiyeva Feruza Abdimannonovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti,
Egamberdiyev Ne’matilla Maxmudovich,
Fan va texnologiyalar instituti magistranti

Annotatsiya. *Maqolada ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi, uslubiyatini tahlil qilish, sun’iy intellekt elementlaridan foydalanib o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish kabi masalalar ko‘rib chiqilgan. Shuningdek sun’iy intellekt asosida maxsus ishlab chiqilgan robot-repetitorlarning ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishdagi ahamiyati, to‘g‘risida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, ta’lim texnologiyalari, kognitiv qobiliyat, ChatGPT, DeepSeek, katta ma’lumotlar(BigDatalar).*

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы применения технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе, анализ методологии их применения, организация учебных занятий с использованием элементов искусственного интеллекта, а также значение специально разработанных роботов-репетиторов на основе искусственного интеллекта для повышения эффективности образовательного процесса.*

Ключевые слова*: искусственный интеллект, образовательные технологии, когнитивные способности, ChatGPT, DeepSeek, большие данные (Big Data).*

Abstract. *The article examines issues such as the application of artificial intelligence technologies in the educational process, analysis of their methodology, and organization of training sessions using artificial intelligence elements. It also discusses the importance of specially developed robot tutors based on artificial intelligence in increasing the efficiency of the educational process.*

Keywords*: artificial intelligence, educational technologies, cognitive abilities, ChatGPT, DeepSeek, big data (Big Data).*

Kirish.

Zamonaviy texnologiyalar taraqqiyoti, ayniqsa sun’iy intellekt (SI) sohasidagi ilg‘or yutuqlar, butun dunyo bo‘ylab ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunning asosiy masalalaridan biri insonga xos aqlli xatti-harakatni bajara oladigan hamda muammoni intellektual tahlil qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan axborot tizimlarini yaratishdan iborat. Buning uchun dastlab inson miyasini qanday ishlashini o‘rganish, so‘ngra uni kompyuterda modellashtirish va semulyatsiya qilish talab etiladi.

Aql-idrok, odatda, inson psixikasining xususiyati sifatida tushuniladi, bu unga tashqaridan olingan ma'lumotlarni to‘g‘ri talqin qilish va yangi vaziyatlarga moslashish imkonini beradi. Insonning kognitiv qobiliyatlari yoki kognitiv funktsiyalari bor - bu miyaning eng yuqori funksiyalari bo‘lib, ular odamni tashqi dunyo bilan bog‘laydi, bu esa olam haqida tasavvurga ega bo‘lish va u bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish imkonini beradi. Kognitiv qobiliyatlar deganda insonning fikrlash, xotira, diqqat va muammoni hal qilish qobiliyatlari tushuniladi[5].

Sun’iy intellekt (SI) – bu texnologik tizimlarning inson ongiga xos bo‘lgan kognitiv funksiyalarni namoyon etish qobiliyatidir. U o‘rganish, mantiqiy tahlil qilish, muammolarni hal etish, qaror qabul qilish, tilni tushunish va atrof-muhitga moslashish kabi jarayonlarni amalga oshiradi. Sun’iy intellektning asosiy maqsadi – turli

vazifalarni bajarishga qodir bo‘lgan aqlli agentlarni yaratishdan iborat. Vazifalar turlicha bo‘lishi mumkinligi sababli, sun’iy intellektni qo‘llashning universal yagona usuli hozircha mavjud bo‘lmasada, kundalik hayotdagi turli muammolarni hal qilish uchun turli xil yondashuvlar ishlab chiqilgan. Shu sababli, sun’iy intellekt texnologiyalarining nazariy asoslarini o‘rganish va ularni boshqaruv tizimlarida samarali qo‘llash imkoniyatlarini tadqiq qilish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri sanaladi. “Aqlli agentlar” (intelligent agents) atamasi sun’iy intellekt (SI) sohasida muhim tushunchalardan biri bo‘lib, **muayyan muhitda mustaqil ravishda qaror qabul qilish** sensorlar orqali sezish, tahlil qilish va shu asosda maqsadli harakatlarni amalga oshirish **qobiliyatiga ega bo‘lgan tizimlar**ni anglatadi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili.

O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha ilmiy izlanishlar endi rivojlanib bormoqda. Respublikada raqamli ta’lim muhitini yaratish, dasturlash fanlarini interaktiv o‘qitish hamda ta’limda imitatsion modellarni joriy etishga oid tadqiqotlar yurtimizda: M.M.Aripov, M.X.Lutfillayevlarning ishlarida tadqiq etilgan.

O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalari asosida ta’limning sifat samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqot ishlari:

S.Komolov va Sh.Raxmatovlarning “Sun’iy intellekt asoslari” nomli kitobi sun’iy intellektning mashinaviy o‘qitish yo‘nalishi haqidagi qo‘llanma bo‘lib, mashinaviy o‘qitish asoslarini o‘zida qamrab oladi. Kitobda keltirilgan bilimlarni egallashda oliy matematika asoslari hamda Pyton dasturlash tili ko‘nikmalari talab etiladi.

R.H.Ayupov, G.R. Baltabaevalarning “Sun’iy intellekt: ChatGPT va uning imkoniyatlari” nomli qo‘llanmasi turli sohalarda, shu jumladan, firmalarda, kompaniyalarda va tashkilotlarda sun’íy inttelekt tizimlarini yaratish, undan foydalanish bilan shugúllanadigan insonlarga, bu sohada ilmiy izlanishlar olib borayotganlarga, talabalar va o‘quvchilarga hamda sun’iy intellektni o‘rganmoqchi bo‘lganlarga bag‘ishlanadi.

Filologiya fanlari doktori, professor, Xolmanova Zulxumorning “Sun’iy intellekt: Boris” nomli maqolasida sun’iy intellekt va uning fan sohalarida, xususan, kompyuter lingvistikasida qo‘llanishi haqida so‘z yuritilgan. Matnni avtomatik tahrirlash va matn ustida ishlash amallarining sun’iy intellekt asosidagi tizimlari, xususan, darak gaplardan iborat matnlarni avtomatik tahlil qilish tizimi (BORIS)ning ishlash prinsiplari bayon qilingan. Matn mazmunini o‘zlashtirishda, matn osti ma’nolarini anglashda, presuppozitsiyalarni aniqlashda sun’iy intellekt asosidagi BORIS tizimining o‘rni ko‘rsatib berilgan. O‘zbek tilidagi matnlar asosida ishlaydigan sun’iy intellektlarning yaratilishi bu tilni kompyuter dasturlari tiliga aylantirishda muhim o‘rin tutishi ta’kidlangan.

O‘zbekistondagi yetakchi universitetlardan biri bo‘lgan Toshkent Axborot Texnologiyalari Universitetida sun’iy intellekt va ta’lim sohasidagi ilmiy tadqiqotlar faol olib borilmoqda. Universitetda ishlab chiqilgan o‘quv dasturlari va SI asosida ta’lim tizimini yaxshilashga qaratilgan tadqiqotlar mavjud. Shuningdek, Samarqand davlat universitetida ham sun’iy intellekt va ta’limga oid bir nechta ilmiy ishlar mavjud. Universitetda talabalarga sun’iy intellekt asoslarini o‘rgatish va ta’limda SI texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha kurslar ishlab chiqilgan.

So‘nggi yillarda fanlarni o‘qitishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish hamda ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish borasida bir

qator ishlar amalga oshirilgan. Zamonaviy ta'lim tizimida SI texnologiyalaridan foydalanish masalasi xalqaro darajada ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Xususan, **P.Brusilovskiy, B.Bloom, D.Merrill** kabi olimlarning ishlarida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimlari, moslashuvchan ta'lim muhiti va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari haqida fikrlar ilgari surilgan. Dasturlash fanlarini o'qitishda sun'iy intellekt elementlarini qo'llash bo'yicha **J.Anderson, M.Resnik va A.Turing** kabi tadqiqotchilarning ishlarida dasturlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun aqlli tizimlardan foydalanish bo'yicha metodik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Shuningdek avtomatlashtirilgan baholash tizimlari bo'yicha **E.Wenger va D.Jonson** tadqiqotlarida talabalar kodlarini avtomatik baholash, ularning xatolarini aniqlash va shaxsiy o'qitish tizimlarini yaratish bo'yicha ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilgan. Hozirda mashhur bo'lgan tadqiqot ishlari **Kiyoshi Takahashi**, K.S.Rajasegar, Fatma Demirtaş, Mohamed Ali Hamade, Stefano Della Torre, Tomas Dąbrovski, Pierre Dillenbourg, Andreas Holzinger kabi olimlarga tegishlidir.

Natijalar. Ushbu yo'nalishda ko'plab tadqiqotlar olib borilgan bo'lsada, aynan **pedagogika oliy o'quv yurtlarida "Dasturlash asoslari" fanini sun'iy intellekt elementlari asosida o'qitish texnologiyasini ishlab chiqish bo'yicha chuqur o'rganilgan ilmiy ishlar yetarli darajada emas**. Shuningdek, SI yordamida individual ta'lim yo'nalishlarini shakllantirish, moslashuvchan dasturiy muhit yaratish va talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha yangicha yondashuvlar ishlab chiqish zarurati mavjud.

"Dasturlash asoslari" fanini o'qitishda sun'iy intellekt (SI) elementlaridan foydalanish ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish va uning samaradorligini oshirish imkonini beradi. Talabalarning bilim darajasini tahlil qiluvchi va ularga individual o'quv yo'nalishlarini taklif etuvchi aqlli o'qitish tizimlari ishlab chiqish orqali ularning o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshirilishiga erishiladi. SI asosida kod yozish, xatolarni tahlil qilish va optimallashtirish bo'yicha avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari ishlab chiqilishi natijasida talabalar real loyihalar ustida ishlash hamda amaliy tajribaga ega bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Sun'iy intellekt yordamida talabalar bilimlarini tahlil qilish va ularning rivojlanish dinamikasini kuzatish mumkin bo'ladi. O'quv jarayonining samaradorligi haqida aniq statistik ma'lumotlar olinadi, bu esa kelajak strategiyalarini shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari pedagogika oliy o'quv yurtlarida **"Dasturlash asoslari"** fanini interaktiv, moslashuvchan va samarali o'qitish imkoniyatini yaratadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida ta'lim jarayonining avtomatlashtirilishi, individual yondashuvning rivojlanishi va talabalarning dasturlash bo'yicha real amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi ta'minlanadi. Bu esa, o'z navbatida, kelajakda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori, 2024-yil 14-oktyabr PQ-358-son
2. "Darslarda sun'iy intellektdan foydalanish metodikasi" Mamatkarimova Gulmira Xabibullayevna https://doi.org/10.5281/zenodo.13893155
3. Lutfillayev M.X.. Axborot texnologiyalari. - Toshkent 2019: O'zMU 110 b.
4. T.A.Xo'jaqulov, NT.Malikova. Sun'iy intellekt (O'quv qo'llanma). –T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot - matbaa uyi", 2020.-216 bet.
5. Filipova I.A. Sun'iy intellektni huquqiy tartibga solish: ma'ruzalar kursi. Rus tilidan

tarjima Z.O. Kuvandikov, mas'ul muharrir A.R. Axatov - Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2022. -179 bet.
6. https://softline.ru/about/blog/kak-iskusstvennyj-intellekt-menyaet-sferu-obrazovaniya
7. Beijing Consensus on Artificial Intelligence and Education UNESCO International Conference on Artificial Intelligence and Education, Planning Education in the AI Era: Lead the Leap 2019 https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382446
8. https://media.foxford.ru/articles/neyroseti-v-obrazovanii#
9.https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Искусственный_интеллект_в_образовании

MAKTAB O‘QUVCHILARI UCHUN TURLI HAYOTIY VAZIYATLARDA MUSTAQIL FIKRLASH, TAHLIL QILISH VA AXLOQIY JIHATDAN TO‘G‘RI QAROR QABUL QILISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH

Turayeva X.I.,
Navoiy viloyati PMM metodisti

Annotatsiya. *Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – bilim berish bilangina cheklanmasdan, balki o‘quvchilarda hayotga tayyorgarlik, to‘g‘ri fikrlash va ongli qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, tarbiya fani darslari bu borada katta ahamiyat kasb etadi. Tarbiya darslari orqali o‘quvchilar nafaqat axloqiy tushunchalarni o‘zlashtiradi, balki turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, oqibatini oldindan baholash va to‘g‘ri yo‘lni tanlashga o‘rganadilar.*

Kalit so‘zlar: *Mustaqil fikrlash, axloqiy tarbiya, qaror qabul qilish, o‘quvchining shaxsiy rivojlanishi, axloqiy ong, interfaol metodlar.*

Аннотация*. Современная система образования ставит перед собой задачу не только передавать знания, но и формировать у учащихся навыки подготовки к жизни, правильного мышления и осознанного принятия решений. Особенно важную роль в этом процессе играет предмет “Воспитание”. На уроках воспитания ученики не только усваивают нравственные понятия, но и учатся принимать самостоятельные решения в различных жизненных ситуациях, заранее оценивать возможные последствия и выбирать правильный путь.*

Ключевые слова: *Самостоятельное мышление, нравственное воспитание, принятие решений, личностное развитие учащегося, нравственное сознание, интерактивные методы.*

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri — o‘quvchilarga bilim berish bilan birga, ularda hayotga tayyorgarlik ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Ayniqsa, mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axloqiy jihatdan to‘g‘ri qaror qabul qilish malakalari shaxsning ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi muvaffaqiyati uchun muhimdir. Tarbiya fanining darsliklari aynan shu ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarga murakkab hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘lni tanlashda yordam beradi. O‘quvchilarda turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axloqiy jihatdan to‘g‘ri qaror qabul qilish malakalarini shakllantirish zamonaviy ta’limning dolzarb vazifalaridan biridir. Tarbiya fanining o‘quvchilarga axloqiy qadriyatlarni singdirish bilan birga, ularni real hayotga tayyorlashdagi roli katta. Interfaol metodlardan foydalangan holda, o‘qituvchilar bu ko‘nikmalarni samarali

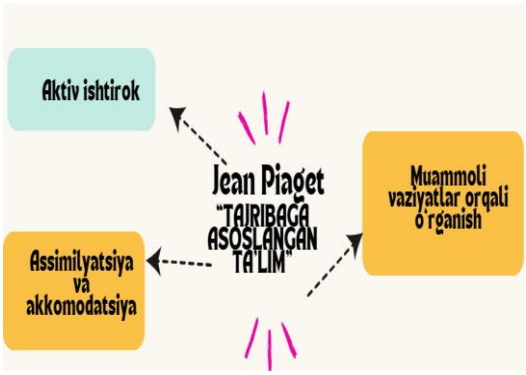
rivojlantirishlari mumkin. Shu orqali o‘quvchilar nafaqat bilimli, balki mas’uliyatli va ongli fuqarolar sifatida yetishadi. Tarbiya fani darslarida real hayotdan olingan misollar, rolli o‘yinlar va guruh munozaralari orqali tahlil qilish ko‘nikmasi yanada mustahkamlanadi. O‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axloqiy qaror qabul qilish malakalarini shakllantirish jarayonini o‘rganish maqsadida bir qancha metod va usullar qo‘llanilsa samarali bo‘ladi. Bu orqali mustaqil fikrlash va axloqiy tarbiya bo‘yicha mavjud yondashuvlar va samarali metodlar aniqlanib olinadi. O‘quvchilarda mustaqil fikrlash va axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun sinfda interfaol metodlar (rolli o‘yinlar, guruh muhokamalari, vaziyatli mashqlar) ushbu metodlarning ta’lim jarayoniga ta’siri kuzatiladi va baholanadi. Dars jarayonidagi o‘quvchilarning faoliyati, ularning muammoli vaziyatlarga munosabati, fikr bildirishlari va qaror qabul qilishlari muntazam ravishda kuzatib boriladi. Natijalar yozib borilib, keyinchalik tahlil qilinadi. O‘quvchilarga mustaqil fikrlash va axloqiy qaror qabul qilishga oid savollar beriladi, shuningdek, o‘quvchilar bilan suhbatlar o‘tkaziladi. Bu ma’lumotlar o‘quvchilarning o‘z qarorlarini qanchalik ongli va axloqiy asosda qabul qilayotganliklarini aniqlashga yordam berdi.

Axloqiy qaror qabul qilish bu shaxsning axloqiy tamoyillar va qadriyatlar asosida to‘g‘ri va mas’uliyatli tanlov qilish qobiliyatidir. Tarbiya fanida o‘quvchilarni axloqiy dilemmalar bilan tanishtirish, ularni turli axloqiy holatlarni tahlil qilishga undash orqali bu malaka rivojlantiriladi. Masalan, “Halollik va do‘stlik”, “Mehr-shafqat va adolat” kabi mavzular bo‘yicha munozaralar o‘quvchining axloqiy ongini oshiradi. Mustaqil fikrlash — insonning mavjud bilim, tajriba va mantiqiy tahlil asosida mustaqil ravishda muammolarni hal qilish qobiliyatidir. Bu ko‘nikma shaxsning ijodiy va tanqidiy fikrlashini shakllantiradi hamda mustaqil qaror qabul qilish uchun zarur shartdir . Masalan, do‘stlik va halollik mavzusidagi rolli o‘yinlarda ishtirokchilar axloqiy dilemmalarni muhokama qilib, to‘g‘ri yo‘lni tanlashda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini namoyish etdilar. O‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axloqiy qaror qabul qilish malakalarini shakllantirish ta’lim jarayonining dolzarb vazifalaridan biridir. Tarbiya fanida interfaol metodlardan foydalanish bu ko‘nikmalarni samarali rivojlantirish imkonini beradi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy faolligi mustahkamlanadi, ular jamiyatda mas’uliyatli va ongli fuqarolarga aylanishadi. Pedagog-psixolog Vygotskiyning “Mintaqaviy rivojlanish zonasi” nazariyasi ta’limda o‘quvchilarning fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan. U ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali fikrlash jarayonini shakllantirishni ta’kidlagan.

Л. С. Выготский

Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi o‘quvchilarning fikrlash va tahlil qilish jarayonlarini tushunishda asos bo‘lib xizmat qilgan. U bolaning rivojlanish bosqichlariga ko‘ra mustaqil fikrlashni shakllantirish usullarini o‘rgangan. Ta’lim va tarbiya asoslari, shuningdek, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va axloqiy ongini shakllantirish bo‘yicha izlanishlar qilgan. Ta’lim va tarbiya jarayonida faol o‘rganish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga urg‘u bergan pedagog. Uning “tajribaga asoslangan ta’lim” g‘oyalari hozirgi ta’lim tizimlarida keng qo‘llaniladi. Axloqiy tarbiya — bu shaxsda

axloqiy qadriyatlar, me’yorlar va tamoyillarni singdirish jarayoni bo‘lib, uning asosiy maqsadi o‘quvchilarda to‘g‘ri axloqiy ong va xulq-atvorni shakllantirishdir. Zamonaviy ta’lim tizimida axloqiy tarbiya nafaqat bilim berish, balki shaxsning ijtimoiy-madaniy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mustaqil fikrlash va axloqiy qaror qabul qilish malakalarini shakllantirish ahamiyati ortib bormoqda. Ilmiy tadqiqotlar ko‘rsatadiki, an’anaviy didaktik yondashuvlardan farqli o‘laroq, interfaol metodlar — o‘quvchilarning faol ishtirokini talab qiluvchi, ularning fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik usullar — axloqiy tarbiyani samarali tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Interfaol metodlar o‘quvchilarni o‘qituvchidan faqat bilim olishdan ko‘ra, mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarni hal qilishga, shuningdek, o‘z qarorlarini axloqiy tamoyillar asosida qabul qilishga rag‘batlantiradi. Masalan, guruh muhokamalari, rolli o‘yinlar, vaziyatli mashqlar va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish pedagogik jarayonda keng qo‘llaniladi. Ushbu usullar o‘quvchilarga nafaqat o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga, balki turli nuqtai nazarlarni tinglab, ularni tahlil qilishga imkon yaratadi. Bu jarayonlar shaxsning axloqiy ongini chuqurlashtirish, qaror qabul qilish jarayonini ongli va mas’uliyatli qilishga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlar shuningdek, interfaol metodlar o‘quvchilarning axloqiy rivojlanishini faollashtirishi, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini mustahkamlashi va shaxs sifatida o‘z-o‘zini anglash darajasini oshirishga yordam berishini ko‘rsatmoqda. O‘qituvchilarning ushbu metodlarni to‘g‘ri va tizimli qo‘llashi o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi hamda shaxsning ma’naviy barkamolligini ta’minlashga zamin yaratadi. Shunday qilib, axloqiy tarbiya va interfaol pedagogik yondashuvlarning uyg‘unligi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va axloqiy qaror qabul qilish malakalarini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, ularning hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘lni tanlashlariga, ijtimoiy-madaniy muhitga muvaffaqiyatli moslashishlariga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.M.Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”. 2017- yil 14-yanvar.
2. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyundagi 422-son qarori.
3. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Boshlang‘ich ta’lim va sport, tarbiyaviy ish yo‘nalishi talabalari ushun o‘quv qo‘llanma. Djurayeva S.N. Turdiyeva N.S. Baxronova A.I. Buxoro- 2021.
4. Sobirova Dilfuza Azimdjonovna. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi. Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi in-academy.uz/index.php/si

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARI DIREKTORLARIDA KOMMUNIKATIV STRATEGIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA IMKONIYATLARI

Umarova Nilufar Xasanovna,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablari direktorlarining kommunikativ strategiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va imkoniyatlari aniqlangan. Xorijiy tadqiqotlar asosida rahbarlarning samarali muloqot

qobiliyatlari maktab muvaffaqiyatiga ta’siri tahlil qilinib, shart-sharoit (tashkiliy, ijtimoiy va psixologik) lari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: maktab direktori, kommunikativ strategiyalar, pedagogik shart-sharoitlar, imkoniyatlar, ta’lim sifati.

Аннотация: В данной статье определены педагогические условия и возможности развития коммуникативных стратегий директоров общеобразовательных школ. На основе зарубежных исследований проанализировано влияние эффективных коммуникативных навыков руководителей на успех школы, а также рассмотрены условия (организационные, социальные и психологические) их формирования.

Ключевые слова: директор школы, коммуникативные стратегии, педагогические условия, возможности, качество образования.

Annotation: This article identifies the pedagogical conditions and opportunities for developing the communicative strategies of secondary school principals. Based on international research, the impact of effective communication skills of school leaders on school success is analyzed, and the conditions (organizational, social, and psychological) for their development are explored.

Keywords: school principal, communicative strategies, pedagogical conditions, opportunities, quality of education.

Bugungi kun ta’lim tizimida rahbarlarning boshqaruvga yondashuvlari, xususan, menejerlik xususiyat va lederlik sifatlariga egaliklari ta’lim tashkiloti muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri ekanligi namoyon bo‘lmoqda. Maktab ta’limi sohasidagi islohotlar orqali yaratilayotgan yangidan-yangi imkoniyatlar direktorlarning boshqaruvga strategik yondashuvlarini taqazo etmoqda. Boshqaruv muloqotidagi kommunikativ strategiyalar aloqadan ko‘zlangan maqsadga eshishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xorijiy tadqiqotlarda rahbarlarning kommunikativ ko‘nikmalari maktab muvaffaqiyatining 70–80% ini belgilashi isbotlangan. Kommunikativ strategiyalar direktorning o‘quvchilar, o‘qituvchilar, ota-onalar va jamoatchilik bilan samarali muloqot qilish usullarini o‘z ichiga olib, bu o‘quvchilarning akademik natijalarni 10–15% ga oshirishi [1] va o‘qituvchilar motivatsiyasini 20–25% ga yaxshilashi mumkinligini [2] tadqiqotlar tasdiqlamoqda.

Xorijiy tadqiqotlarda maktab direktorlari kommunikativ strategiyalarining maktab muvaffaqiyatiga ta’sirini keng o‘rganilgan. Garvard universiteti tadqiqotchisi professor Viviane Robinson [1] ning meta-tahlilida dialogik liderlik o‘quvchilarning akademik natijalariga eng katta ta’sir ko‘rsatuvchi omil deb topildi. Bu uslub faol tinglash, empatik munosabat va aniq ma’lumot almashishga asoslanib, maktabda ishonchli muhit yaratadi.

Leizvud va Jantzilar tomonidan Kanadaning 100 ta maktablarida olib borilgan tadqiqotlari kommunikativ strategiyalar o‘qituvchilar motivatsiyasini 20–25% oshirishi va o‘qitish sifatini yaxshilashi [2]ni ko‘rsatdi.

Fullan va Langvorzylar 50 ta maktabda tadqiqot olib borib, raqamli platformalar (Zoom, Microsoft Teams) maktab hayotida ota-onalar ishtirokini 40% oshirishi [3] ni aniqladi.

Day Buyuk Britaniyada 200 ta maktabda ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar asosidagi muloqotning inklyuzivlikni ta’minlashini ko‘rsatdi, bu o‘quvchilarning maktabga moslashuvini 25% oshiradi [4]. Bass va Riggio transformatsion liderlik modelida ilhomlantiruvchi muloqot o‘qituvchilarning professional rivojlanishini 30% tezlashtirishini aniqladi [5]. Shvetsiyada Arlestig 24 ta maktabda olib borilgan

tadqiqoti natijasi shonchli madaniyat muloqot samaradorligini 20% oshirishini ko‘rsatildi [6]. AQShda Louis va boshqalar tomonidan olib borilgan so‘rovnomada ishtirok etgan 836 nafar direktor misolida treninglar kommunikativ ko‘nikmalarni 20–30% oshirishi aniqlashgan [7].

Tahlil qilingan xorijiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, maktab direktorlarining kommunikativ strategiyalarini rivojlantirish asosida dialogik liderlik, jamoada hamkorlikni kuchaytirish, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, tenglik, inklyuzivlik, faol tinglash, adolat, ommaviy nutq, murosa, empatik ohang, raqamlashtirish maktabni ochiq boshqaruv maydoni sifatida qarashga yo‘naltiradi.

Dialogik liderlik - bu liderlikning bir shakli bo‘lib, unda lider jamoa a’zolari o‘rtasida ochiq, ishonchli va konstruktiv muloqotni rag‘batlantiradi, ularning fikrlarini tinglaydi va qaror qabul qilish jarayoniga jalb qiladi. Bu yondashuv ijtimoiy konstruktivizm va tashkiliy psixologiya tamoyillariga asoslanadi, bunda muloqot orqali umumiy maqsadlar va qadriyatlar shakllanadi. Dialogik liderlik nafaqat ierarxik rahbarlikdan farqli o‘laroq, balki jamoa ichidagi har bir ishtirokchining hissasini qadrlash va ularning o‘zaro hamkorligini kuchaytirishga qaratilgan.

Maktab direktori kommunikativ strategiyalar orqali jamoada hamkorlikni kuchaytirish uchun psixologik xavfsizlikni ta’minlashi, dialogik muloqotni rivojlantirishi, umumiy maqsadlarni belgilashi, transformatsion liderlik elementlarini qo‘llashi va zamonaviy kommunikativ vositalardan foydalanishi lozim. Bu yondashuvlar nafaqat o‘qituvchilar o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlaydi, balki maktabning umumiy muvaffaqiyatiga ham hissa qo‘shadi.

Amy Edmondsonning psixologik xavfsizlik nazariyasiga ko‘ra, jamoa a’zolari o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, xato qilishdan qo‘rqmaslik va yangi g‘oyalarni taklif qilish uchun xavfsiz muhitga muhtoj. Bu muhit ishonch va o‘zaro hurmatga asoslanib, jamoaviy hamkorlikni oshiradi. Psixologik xavfsizlik yuqori darajadagi innovatsiyalar va ijodiy yechimlarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, o**chiq fikr almashish sessiyalari**, **konstruktiv fikr-mulohaza yuritishga asoslangan muloqot, ishonchni mustahkamlovchi munosabatlar asosida tashkil etiladi.**

Villiyam Isaaks o‘zining “Dialogue and the Art of Thinking Together” asarida dialogik muloqotning jamoaviy ijodkorlik va hamkorlikni oshirishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi. Dialogik muloqot Martin Buber va Mixail Baxtinning ishlariga asoslanadi, bunda har bir ishtirokchining ovozi teng darajada muhim ekanligi ilgari suriladi. Bushe va Marshak dialogik tashkiliy rivojlanish bo‘yicha tadqiqotlarida dialog orqali tashkilotlarda ijobiy o‘zgarishlarni amalga oshirish mumkinligini ko‘rsatgan. Dialogik muloqot **strukturaviy dialog, faol tinglash, turli nuqtai nazarlarni qadrlash kabilarga asoslanadi.** Dialogik muloqot o‘qituvchilar o‘rtasida o‘zaro tushunish va hurmatni oshiradi, bu esa jamoaviy ijodkorlikni rivojlantiradi. Direktor bu strategiyani qo‘llash orqali maktab ichidagi qarama-qarshiliklarni kamaytiradi va hamkorlikni mustahkamlaydi.

Maktab direktorlarida kommunikativ strategiyalarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini tashkiliy, ijtimoiy va psixoligik omilllarini alohida ta’kidlash o‘rinlidir.

Tashkiliy shart-sharoitlar maktab direktorining kommunikativ strategiyalarni rivojlantirishi uchun muhim infratuzilma va tashkiliy resurslarni o‘z ichiga olib, bunda tashkilotning tuzilishi va jarayonlar muloqot samaradorligini oshiradi. Tashkiliy shart-sharoitlar s**trukturaviy yig‘ilishlar va platformalar (**masalan, Google Classroom, Microsoft Teams**), resurslar taqsimoti (**vaqt, moliyaviy resurslar va texnologik

vositalar**),** q**aror qabul qilish jarayonlarining shaffofligi** (shaffof tashkiliy tuzilmalar)ni ta’minlaydi.

Ijtimoiy shart-sharoitlar maktab jamoasi ichidagi o‘zaro munosabatlar va ijtimoiy dinamikaga bog‘liq bo‘lib, dialogik liderlik va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalariga asoslanadi. Bu jihat direktorning ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari o‘rtasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan harakatlarini o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy shart-sharoitlar **jamoaviy madaniyatni shakllantirish, turli nuqtai nazarlarni qadrlash, ijtimoiy ishonchga asoslanadi.**

Psixologik shart-sharoitlar direktorning o‘qituvchilarning motivatsiyasi, his-tuyg‘ulari va psixologik farovonligiga ta’sir qilish qobiliyatiga bog‘liq bo‘lib, p**sixologik xavfsizlik, ichki motivatsiya, empatiya va faol tinglash kabilarda namoyon bo‘ladi.**

Maktab direktorlari kommunikativ strategiyalarni rivojlantirish uchun tashkiliy (strukturaviy yig‘ilishlar, resurslar taqsimoti), ijtimoiy (jamoaviy madaniyat, ishonch) va psixologik (xavfsizlik, motivatsiya) shart-sharoitlarni ta’minlashi kerak. Bu shart-sharoitlar o‘qituvchilar o‘rtasida ishonchli va samarali muloqotni rivojlantiradi, jamoaviy hamkorlikni mustahkamlaydi va maktabning umumiy muvaffaqiyatiga hissa qo‘shadi.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash mumkinki, yuqorida keltirilgan xorijiy tadqiqotlar tahlilli va ilmiy asoslar maktab direktorlarining kommunikativ strategiyalarni rivojlantirishning ta’lim tashkilotlari muvaffaqiyatidagi muhim rolini tasdiqlaydi. Shuningdek, dialogik liderlik, psixologik xavfsizlik, transformatsion liderlik va raqamli muloqot vositalaridan foydalanish o‘qituvchilar motivatsiyasini 20–25% ga, o‘quvchilarning akademik natijalarini 10–15% ga, ota-onalar ishtirokini 40% ga va inklyuzivlikni 25% ga oshiradi. Ushbu strategiyalar maktabda ishonchli muhit yaratish, jamoaviy hamkorlikni mustahkamlash va ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

birinchidan, dialogik liderlikni kuchaytirish. Direktorlar dialogik liderlik usullarini, xususan, faol tinglash va konstruktiv fikr-mulohaza berishni o‘z faoliyatlarida keng qo‘llashlari o‘qituvchilar o‘rtasida ishonchli muhit yaratadi va qarama-qarshiliklarni kamaytiradi;

ikkinchidan, **psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish.** Direktorlarning stressni boshqarish qobiliyatlarini oshirish uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlari muntazam joriy etilishi kerak;

uchinchidan, Raqamli vositalar direktorlarning ota-onalar va jamoatchilik bilan aloqasini kuchaytirish uchun tizimli qo‘llanilishi kerak. Direktorlar uchun AKT bo‘yicha majburiy 3 oylik onlayn kurslar tashkil qilish, bu raqamli muloqot ko‘nikmalarini yanada oshirilishiga hissa qo‘shishi mumkin;

to‘rtinchidan, transformatsion liderlikni rivojlantirish. direktorning ilhomlantiruvchi motivatsiya, intellektual rag‘batlantirish, individual e’tibor va ta’sir orqali ochiq, ishonchli va samarali muloqotni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Robinson, V., et al. *School Leadership and Student Outcomes*. Identifying What Works and Why. School of Teaching, Learning and Development Faculty of Education The University of Auckland Auckland, New Zealand. 2007.

2.Leithwood, K., & Jantzi, D. (2012). The Nature and Effects of Transformational School Leadership: A Meta-Analytic Review of Unpublished Research. Educational administration quarterly Volume 48, Issue 3. 2012.
https://doi.org/10.1177/0013161X11436268
3.Fullan, M., & Langworthy, M. (2014). *A Rich Seam: How New Pedagogies Find Deep Learning*. London: Pearson. ISBN: 97809924220352014
4. Day, C., Gu, Q., & Sammons, P. (2016). *The Impact of Leadership*. Educational Administration Quarterly, 52(2), 221–258.
5.Bass, B. M., & Riggio, R. E. *Transformational Leadership*. 2006. https://doi.org/10.4324/9781410617095
6. Arlestig, H. (2007). Principals' Communication Inside Schools: A Contribution to School Improvement? The Educational Form, 71, 262-667. https://doi.org/10.1080/00131720709335010
7. Louis, K. S., Leithwood, K., Wahlstrom, K., & Anderson, S. (2010). Learning from Leadership: Investigating the Links to Improved Student Learning. New York: The Wallace Foundation.
http://www.wallacefoundation.org/knowledge-center/school-leadership/key-research/Documents/Investigating-the-Links-to-Improved-Student-Learning.pdf

MAKTABGACHA TAYYORLOV GURUH BOLALARIDA IJODIY RIVOJLANISHNI TA'MINLOVCHI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA METODIK YONDASHUVLARNING TAHLILI

Egamberdiyeva Maftuna Karimboy qizi,
Xalqaro Nordik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha tayyorlov guruh bolalarida ijodiy rivojlanishni ta'minlovchi pedagogik texnologiyalar va metodik yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Nazariy manbalar o'rganilib, kuzatuv, so'rovnoma va eksperimental tadqiqotlar asosida loyiha asosida ta'lim, ijodiy o'yinlar, STEAM yondashuvi hamda axborot texnologiyalarining ijodiy rivojlanishga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik texnologiyalarni kompleks qo'llash bolalarda ijodiy tafakkur, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarga noodatiy yondashish qobiliyatini rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ijodiy rivojlanish, pedagogik texnologiyalar, metodik yondashuv, loyiha asosida ta'lim, STEAM, o'yinli faoliyat.

Аннотация. В данной статье рассматривается эффективность педагогических технологий и методических подходов, направленных на развитие творческих способностей детей подготовительных групп дошкольного образования. На основе анализа теоретических источников, наблюдений, анкетирования и экспериментальных исследований изучено влияние проектного обучения, творческих игр, STEAM-подхода и информационных технологий на творческое развитие дошкольников. Результаты исследования показывают, что комплексное использование педагогических технологий способствует развитию у детей творческого мышления, самостоятельности и способности находить нестандартные решения в проблемных ситуациях.

Ключевые слова: дошкольное образование, творческое развитие, педагогические технологии, методические подходы, проектное обучение, STEAM, игровая деятельность.

Abstract. This article analyzes the effectiveness of pedagogical technologies and methodological approaches that ensure the creative development of preschool children in preparatory groups. Based on the analysis of theoretical sources, observations, surveys, and experimental research, the impact of project-based learning, creative games, the STEAM approach, and information technologies on creative development was examined. The findings reveal that the integrated application of pedagogical technologies enhances children’s creative thinking, independence, and ability to generate non-standard solutions in problem situations.

Keywords: preschool education, creative development, pedagogical technologies, methodological approaches, project-based learning, STEAM, play-based activities.

Kirish. Hozirgi davr ta’lim konsepsiyasida shaxsni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash ustuvor vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda ijodiy rivojlanish markaziy o‘rinda turadi, chunki u bolaning mustaqil fikrlashi, yangi g‘oyalarni ilgari surishi hamda muammoli vaziyatlarga noodatiy yondashish qobiliyatini shakllantiradi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar (Vygotskiy, Guilford, Torrance va boshqalar) ijodkorlikni bolalik davridan shakllantirish zarurligini asoslaydi. Shu bois, maktabgacha tayyorlov guruhida pedagogik texnologiyalarning innovatsion yondashuvlari orqali ijodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash dolzarb masaladir.

O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va Davlat maktabgacha ta’lim standarti bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishni alohida ta’kidlaydi. Zamonaviy didaktik yondashuvlar-loyiha asosida ta’lim, o‘yinli metodlar, STEAM integratsiyasi va raqamli texnologiyalar-ijodiy tafakkurni shakllantirishning samarali vositalari sifatida e’tirof etilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda ijodiy rivojlanishning psixologik-pedagogik asoslari ko‘plab ilmiy izlanishlarda keng yoritilgan. L. S. Vygotskiy ijodiy tafakkurni bolaning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi bilan bog‘lab, ijodkorlik ijtimoiy muhit va pedagogik faoliyat ta’sirida shakllanishini ta’kidlaydi. Torrance ijodiy tafakkurni o‘lchash va rivojlantirish uchun metodologik vositalar ishlab chiqqan bo‘lsa, Guilford ijodkorlikni divergent fikrlashning asosiy shakli sifatida talqin etadi. Shuningdek, Montessori va Reggio Emilia yondashuvlari bolalarning mustaqil izlanishlari, estetik didi va erkin tanlov imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlash orqali kreativ muhit yaratishga katta e’tibor qaratadi.

O‘zbekiston kontekstida ham maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish, xususan bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish bo‘yicha bir qator ilmiy va amaliy izlanishlar olib borilmoqda. Davlat maktabgacha ta’lim standarti ijodiy tafakkurni tayyorlov guruhlarda shakllantirilishi lozim bo‘lgan asosiy kompetensiyalar qatoriga kiritadi. Jalolov esa pedagogik texnologiyalarning innovatsion yondashuvlari bolalarda kreativ tafakkur, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalari va erkin fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishini ta’kidlaydi.

Mazkur ilmiy yondashuvlar asosida tadqiqot metodologiyasi ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida nazariy, empirik va eksperimental metodlar uyg‘un holda qo‘llanildi. Avvalo, nazariy tahlil orqali xalqaro va mahalliy manbalarda mavjud ilmiy konsepsiyalar, metodik qo‘llanmalar hamda davlat me’yoriy hujjatlari o‘rganildi. Empirik bosqichda kuzatuv, suhbat va so‘rovnoma usullari yordamida bolalar, tarbiyachilar va ota-onalarning ijodiy rivojlanishga bo‘lgan munosabatlari tahlil qilindi.

Shuningdek, pedagogik eksperiment o‘tkazilib, loyiha asosida o‘qitish, ijodiy o‘yinlar, STEAM yondashuvi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash samaradorligi sinovdan o‘tkazildi. Eksperiment natijalari sifat (qualitative) tahlil va miqdoriy (quantitative) baholash usullari yordamida qayta ishlanib, metodlarning amaliy natijadorligi aniqlab berildi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili tadqiqotning nazariy asoslarini mustahkamlab, metodologiya esa amaliyotga yo‘naltirilgan ilmiy yondashuvni ta’minladi. Ularning integratsiyasi maktabgacha tayyorlov guruhlarda ijodiy rivojlanishni samarali tashkil etish uchun kompleks ilmiy-uslubiy poydevor yaratdi.

Natijalar va tahlil

Tadqiqot davomida kuzatuvlar, so‘rovnomalar va tajribalar o‘tkazildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, turli pedagogik texnologiyalarni birgalikda qo‘llash bolalarning ijodiy qobiliyatlarini ancha tez rivojlantiradi. Masalan, loyiha asosida o‘tkazilgan mashg‘ulotlarda bolalar o‘z g‘oyalarini erkin ifoda qildilar, muammolarga o‘zlari yechim topishga harakat qildilar va birgalikda ishlashni o‘rgandilar. O‘yinli mashg‘ulotlarda esa ularning tasavvuri va fantaziyasi yanada kuchaydi. Ba’zi bolalar noodatiy rollarni ijro etishga qiziqib, voqealarni o‘z talqinida ifodalashga intildilar.

STEAM faoliyatlari ham yaxshi samara berdi – bolalar ilmiy kuzatishlarni san’at bilan uyg‘unlashtirib, yangi narsalarni o‘rganishda yanada faol bo‘ldilar. Bu ularning analitik va ijodiy fikrlashini birgalikda rivojlantirdi.Shuningdek, kompyuter va interaktiv vositalardan foydalanish bolalarning rasm chizish, hikoya yozish va sahnalashtirishdagi ijodkorligini yanada jonlantirdi. Ular ilgari ishlatmagan vositalar bilan o‘zini sinab ko‘rishga qiziqish bildirdilar.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, metod va texnologiyalarni izchil va maqsadli qo‘llash nafaqat bolalarning ijodiy rivojlanishini, balki ularning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va o‘ziga ishonchini ham oshiradi. Shuningdek, ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorlikdagi faoliyati ijodiy tarbiyaning muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘ldi.

Umuman olganda, natijalar ijodiy rivojlanishni ta’minlash uchun kompleks pedagogik yondashuv zarurligini ilmiy asoslab berdi. Ular shuni ko‘rsatdiki, ijodiy faoliyatni rag‘batlantiruvchi texnologiyalarni uyg‘unlashtirish orqali maktabgacha tayyorlov guruh bolalarida kreativ tafakkurni shakllantirish samarali tarzda amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa

Tadqiqot davomida o‘tkazilgan kuzatishlar va tajribalar shuni ko‘rsatdiki, tayyorlov guruhidagi bolalarda ijodiy rivojlanishni oshirish uchun turli pedagogik texnologiyalarni birgalikda qo‘llash juda samarali. Masalan, loyiha asosida mashg‘ulotlar o‘tkazilganda bolalar o‘z g‘oyalarini erkin ifoda etishga intildilar, ijodiy o‘yinlarda esa tasavvur va fantaziyalari kuchaydi. STEAM yondashuvi orqali esa ular nafaqat ijodiy, balki ilmiy tafakkur ham rivojlanishini namoyon qildilar. Axborot texnologiyalaridan foydalanish esa bolalarning rasm chizish, hikoya tuzish yoki sahna qo‘yish kabi faoliyatlarini yanada qiziqarli va samarali qildi.

Ijodiy rivojlanish barqaror bo‘lishi uchun tarbiyachi va ota-onalarning birgalikdagi yordami juda katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari, xalqaro ilg‘or tajribalarni (Montessori, Reggio Emilia yondashuvlari) mahalliy sharoitga moslashtirish ijodiy tarbiyaning samaradorligini oshiradi.

Maktabgacha tayyorlov guruhlarida ijodiy rivojlanishni ta’minlash samaradorligini oshirish uchun ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik

texnologiyalarni keng qo‘llash, ijodiy muhit yaratish, tarbiyachilarning kasbiy malakasini muntazam oshirib borish va ota-onalar bilan uzluksiz hamkorlikni yo‘lga qo‘yish lozim. Shuningdek, xalqaro ilg‘or tajribalarni milliy an’ana va qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish ijodiy tarbiyaning yanada mukammal amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” qarori. – Toshkent, 2019.
2. Davlat maktabgacha ta’lim standarti. – Toshkent, 2021.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
4. Torrance, E. P. (1974). *Torrance Tests of Creative Thinking*. Scholastic Testing Service.
5. Jalolov, J. (2020). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI VA SAMARADORLIGI

Komilova Feruza Ilyosovna,
BXU magistranti

Mamlakatimiz o‘quv tarbiya muassasalarining jismoniy tarbiya darsi - o‘quvchi yoshlarning jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish mashg‘ulotlarini asosiy shaklidir, ularning namunaviy o‘quv rejalalaridagi umumiy ta’lim fanlaridan biri hisoblanib, “ontogonezning” turli yoshi davri jismoniy tarbiyaning nazariy bilimlari va amaliy malakalarini shakllantirish, o‘quvchi, talaba yoshlar jismoniy statusi, somatic salomatligi ko‘rsatkichlarini rivojlantirish, mustahkamlash va takomillashtirish uchun xizmat qiladi. Jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish mashg‘ulotlarining darsdan tashqari shakllari darsga taqqoslanganda ular o‘zining davriyligi, tizimli emasligi, faqat bir marotabaliligi yoki individualligi bilan akademik darslardan tubdan farqlanadi.

Jismoniy mashqlarning turkumlarga bo‘linishi – bu ularning eng muhim belgilariga muvofiq bir-biriga bog‘langan guruhlarga taqsimlanishidir. O‘qituvchi turkumlar yordamida jismoniy mashqlarning xususiyatini aniqlay oladi, binobarin, mashqlarni tanlashni engillashtiradi, bu pedagogik vazifa talablariga javob beradi. Modomiki, jismoniy tarbiya fani rivojlanib borar ekan, yangi ma’lumotlar bilan uzluksiz boyib turadi, turkumlash esa doim bir xilda bo‘lib qolmaydi.

Har qaysi jismoniy mashq bitta emas, balki bir necha o‘ziga xos belgilarga ega. Shuning uchun aynan bir xil mashq har xil turkumlarda ifodalangan bo‘lishi mumkin. Masalan, tortilish anatomik belgilar bo‘yicha (qo‘llar va mushaklar uchun mashq) turkumlarda ham, asosan, harakat sifatlarining (ko‘proq kuchning) rivojlanishini aks ettiruvchi turkumlarda ham namoyon bo‘ladi. Binobarin, har qanday holat uchun yaroqli yagona turkum yaratilgan bo‘lishi mumkin emas; turkumda pedagogik vazifalarni echish uchun eng ahamiyatli belgilarni hisobga olish kerak.

Jismoniy tarbiya tizimlari tarixan tarkib topgan belgilari bo‘yicha jismoniy mashqlar turkumlariga (gimnastika, o‘yin, turizm, sport) bo‘linadi. Bu turkumlar bo‘yicha jismoniy mashqlar besh guruhga taqsimlanadi.

1. Suniy yaratilgan faoliyatlarda harakatlar xilma-xilligini tavsiflovchi gimnastika mashqlari, ularning samaradorligi organizmga, uning tuzilishiga ta’sir o‘tkazadi, shuningdek, barcha harakatlar koordinastion murakkabligi va uyg‘unligi bilan belgilanadi.

Harakatlarning sog‘lomlashtiruvchi turlaridan tarkib topgan o‘yin mashqlari (yugurish, uloqtirish va h.k.) o‘zgaruvchan o‘yin vaziyatlari bilan muvofiqlikda turli xil variantlarda bajariladi va umuman organizmga ta’sir qilish samaradorligi bo‘yicha va harakatning pirovard natijasi bo‘yicha baholanadi.

Sayohatdagi jismoniy mashqlarga yurish, yugurish, sakrash, to‘siqlarni engish, chang‘ida yurish, velosipedda yurish, qayiqda suzish va boshqalar kiradi.

Sog‘lomlashtiruvchi sharoitlarda yurish, yugurish, sakrash, to‘siqlarni engib o‘tish, chang‘ida yurish, velosipedda yurish, qayiqni eshkak bilan eshish qo‘shilib, sayohatchi uchun jismoniy mashqlarni tashkil etadi. Ularning samaradorligi organizmga majmuali ta’sir o‘tkazish, joylardagi to‘siqlar va masofani engish natijasi bilan baholanadi. Sportdagi mashqlar maksimal sport natijalariga erishish uchun ixtisoslashtirish predmetidir va yagona sport turkumlari bilan muvofiqlikda sun’iy standartlashtirilgan oxirgi guruhga, agar ularga qayd qilingan belgilar tegishli bo‘lsa, birinchi uchala guruh kiritilishi mumkin bo‘ladi (sport gimnastika mashqi, sport o‘yin mashqi, sport sayohatchi mashqi).

Ushbu turkumlarning shartliligi bu guruh mashqlarini tavsiflovchi belgilar tafovutida ko‘rinadi. Shuning uchun masalan, yugurish, garchi to‘rttala guruhda turli variantlarda ifodalangan bo‘lsa ham, shunga o‘xshash turkumlar jismoniy mashqlarning faqat umumiy mo‘ljalida berilgan

2. Mushak faoliyatining belgilari bo‘yicha beriladigan jismoniy mashqlar turkumi (harakat sifatlarining rivojlanishiga ta’sir qiluvchi belgilar bo‘yicha).

Tezlik-kuch mashqlari shug‘ullanuvchidan nisbatan qisqa vaqt ichida maksimal harakat qilishni talab etadi (masalan: qisqa masofaga yugurish, sakrashlar); chidamlilik namoyon qilishni talab qiluvchi jismoniy mashqlar (masalan, uzoq masofalarga yugurish, chang‘ida yurish va b.).

O‘zgaruvchan sharoitlarga muvofiq zo‘r berish darajalarini muntazam almashtiruvchi, harakatlantiruvchi sifatlarni namoyon qilish majmuasini talab etuvchi jismoniy mashqlar (o‘yinlar, yakkama-yakka kurashish). Bu turkumning shartliligi bir tomondan, jismoniy mashqni tanlab olishga imkon beradi. Uning yordami bilan harakat sifatlarining rivojlanishiga samarali erishish mumkin. Ikkinchi tomondan, u yoki bu xususiyatli mashqni muvaffaqiyatli bajarish uchun qaysi zaruriy sifatga ega bo‘lishni bilish.

3. Ilmiylik vazifasini echish uchun ularning ahamiyati bo‘yicha jismoniy mashqlar turkumlari. Ushbu turkumlarning shartliligi shundan iboratki, unda harakat ko‘nikmasi, ko‘nikmani shakllantirishga va harakat sifatlarining rivojlanishiga qaratilgan mashqlar sun’iy ravishda ajratiladi, ayni bir vaqtda har ikkala jarayon ajralmasdir. Biroq bunday turkumlashning amaliy ma’nosi yo‘qolmaydi. U mashqni o‘rgatishning har bir bosqichida etakchivazifalarni echish uchun tanlashga yordam beradi va ko‘p darajada ularni echishga ko‘maklashadi.

4. Asosan ayrim mushaklar guruhining rivojlanish belgilari bo‘yicha jismoniy mashqlar turkumlari: elka kamarida qo‘llar mushaklari uchun, bo‘yin va gavda mushaklari uchun, bel va oyoqlar mushaklari uchun nazarda tutilgan. Bu turkum ichida mashq boldirtovon mushagi uchun, tizza mushagi uchun va hokazolarga bo‘linadi; tikka turib, o‘tirib, yotib, individual va juft bo‘lib, predmetlar bilan va

predmetlarsiz bajariladigan mashqlarda jismoniy sifatlarning rivojlanishi uchun beriladigan mashqlar.

5. Sport turlari bo‘yicha jismoniy mashqlar turkumlari. Sportning har bir turi o‘ziga xos mashqlar turkumlariga ega. Pedagogik turkumlashdan tashqari biomexanikada (statik, dinamik, stiklli, astiklli, kombinastiyalashtirilgan va boshqa jismoniy mashqlar) mashqlarga, fiziologiyada esa turli kuch bilan (maksimal, submaksimal, katta va mo‘’tadil quvvatli) bajariladigan mashqlarga bo‘lish qabul qilingan.

Bir necha turkumlarning mavjudligi o‘qituvchiga ayni qo‘yilgan masalalarga eng ko‘p darajada muvofiq keladigan xilma-xil mashqlarni tanlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев А. Хонкелдиев Ш.Х. “Жисммоний тарбия назарияси ва услубияти”, Олий ўқув юртлари учун дарслик. ЎзДЖТИ нашрият манбаъа бўлими 2005 йил.
2. Саломов Р.С. “Спорт машғулотларининг назарий асослари” Тош. 2007 й. Ўқув қўлланма.
3. Матвеев Л.П. “Теория и методика физической культурў” ФиС. 1995г. 4. Саломов Р.С. “Спорт машғулотларининг назарий асослари” Тош. 2007й. Ўқув қўлланма.
5. Верхошанский Ю.В. Спортчининг махсус жисмоний тайёргарлигини асослари. М. : Жисмоний тарбия ва спорт, 1988.- 331 б., (Фан спортга)
6. Иванков Ч.Т. Теоретические основы методики физического воспитания. – М.: «Инсан», 2000. 353с.
7. Матвеев Л.П. Теория иметодика физической культуры. М., 1991. -544б. 8. Саломов Р.С. Спорт фаолиятининг назарий асослари. Т.: 2005.
9. Юнусова Ю.М. «Теория и методика физической культуры» учебное пасобие для студентов висшоих учебных заведений Т. «Иқтисод молия». 2007 йил

O‘ZBEK XALQ ERTAKLARIDA RAQAMLI ADAPTATSIYA VA ULARNING MAKTABGACHA TA’LIMDAGI O‘RNI

Iskandarova Munisa Bahodir qizi,
Navbahor tumani 10-DMTT direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. *Ushbu maqola o‘zbek xalq ertaklarining raqamli adaptatsiyasi va ularning maktabgacha ta’limdagi ahamiyatini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda an’anaviy ertaklarning zamonaviy raqamli formatga o‘tkazilishi jarayoni, bolalarning rivojlanishiga ta’siri va pedagogik jihatdan samarali qo‘llanishi masalalari tahlil qilingan. Maqolada raqamlashtirilgan ertaklarning bolalarning nutqiy, kognitiv, ma’naviy-axloqiy rivojlanishidagi o‘rni, shuningdek, milliy qadriyatlarni shakllantirishdagi ahamiyati keng yoritilgan.*

Shuningdek, maqolada xalq ertaklarining animatsiya, interfaol mobil ilovalar, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari orqali qayta talqin etilishi hamda bu jarayonning maktabgacha ta’lim sifatini oshirishdagi roli o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli adaptatsiya qilingan o‘zbek xalq ertaklari nafaqat bolalarning tasavvurini kengaytiradi, balki ularning kommunikativ ko‘nikmalari, ijodiy fikrlash salohiyati va milliy o‘zlikni anglash jarayoniga samarali ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu yondashuv maktabgacha ta’lim jarayonida interfaol va qiziqarli muhit yaratishga, tarbiyachilarning innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek xalq ertaklari, raqamli adaptatsiya, maktabgacha ta’lim, milliy qadriyatlar, pedagogik texnologiyalar, interfaol o‘quv resurslari, innovatsion ta’lim, multimediali vositalar, ijodiy tafakkur, kommunikativ ko‘nikmalar.

Kirish

O‘zbek xalq ertaklari xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va bebaho namunalaridan biri bo‘lib, ular milliy madaniyatimiz, urf-odatlarimiz va ma’naviy merosimizning ajralmas tarkibiy qismidir. Ertaklar orqali xalqimiz asrlar davomida jamiyatning axloqiy tamoyillari, ezgulik va yovuzlik kurashi, do‘stlik, mehnatsevarlik, odillik va jasorat kabi qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazib kelgan. Shu bois ertaklar maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida ham muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv davrida ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ehtiyoji ortib bormoqda. Bu esa an’anaviy ertaklarni zamonaviy shaklda — animatsiyalar, interfaol o‘yinlar, mobil ilovalar, audio va video resurslar orqali bolalarga yetkazish imkonini bermoqda. Raqamli adaptatsiya nafaqat ertaklarning mazmunini saqlab qoladi, balki ularni bolalarga yanada tushunarli, qiziqarli va samarali tarzda taqdim etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamlashtirilgan ertaklardan foydalanish bolalarning tasavvurini kengaytiradi, ularni yangi bilimlarni o‘zlashtirishga undaydi va nutqiy hamda muloqot ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bundan tashqari, interfaol ertaklar orqali bolalar o‘zlari syujet rivojida ishtirok etishlari, qahramonlarning qarorlarini tanlash orqali mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishlari mumkin.

Xalqaro tadqiqotlar (UNESCO, 2019; Zipes, 2019) shuni ko‘rsatadiki, raqamlashtirilgan madaniy meros elementlari, jumladan, ertaklar bolalarning ijtimoiy-madaniy identifikatsiyasini shakllantirish, milliy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazish va ta’lim jarayonini demokratlashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, o‘zbek xalq ertaklarini raqamli formatga o‘tkazish maktabgacha ta’lim tizimida dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri sanaladi.

Mazkur tadqiqot aynan shu jarayonni chuqur o‘rganishga, raqamli adaptatsiya qilingan ertaklarning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga ta’sirini tahlil qilishga va ularning pedagogik qo‘llanilish imkoniyatlarini yoritishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

O‘zbek xalq ertaklarining tarbiyaviy ahamiyati ko‘plab mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Masalan, Abdullayeva (2023) ertaklarning bolalarning axloqiy sifatlarini shakllantirishdagi rolini yoritgan bo‘lsa, G‘afurova (2023) ularning ijodiy va kognitiv rivojlanishga ta’sirini tahlil qilgan. Xalqaro tajribada Zipes (2019) ertaklarning global miqyosda madaniy va ijtimoiy rolini o‘rgangan, UNESCO (2019) esa nomoddiy madaniy merosni raqamlashtirishning dolzarbligini ta’kidlagan.

Metodologik asos sifatida V. Proppning ertaklar strukturasi nazariyasi, Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari va zamonaviy raqamli pedagogika konsepsiyalaridan foydalanildi.

Tadqiqot usullari kengaytirilgan holda:

Kuzatuv natijalari ertaklarning bolalarda hissiy-emotsional ta’sirini aniqlashga qaratildi.

Suhbatlar jarayonida tarbiyachilarning raqamli ertaklardan foydalanish tajribasi o‘rganildi.

Eksperimentda esa raqamlashtirilgan ertaklardan foydalangan guruh natijalari an’anaviy shaklda tarbiyalangan bolalar bilan taqqoslandi.

Statistik tahlilda natijalar o‘rtasidagi sezilarli farqlar SPSS dasturi yordamida aniqlanib, ishonchlilik ko‘rsatkichlari hisoblab chiqildi.

Natijalar

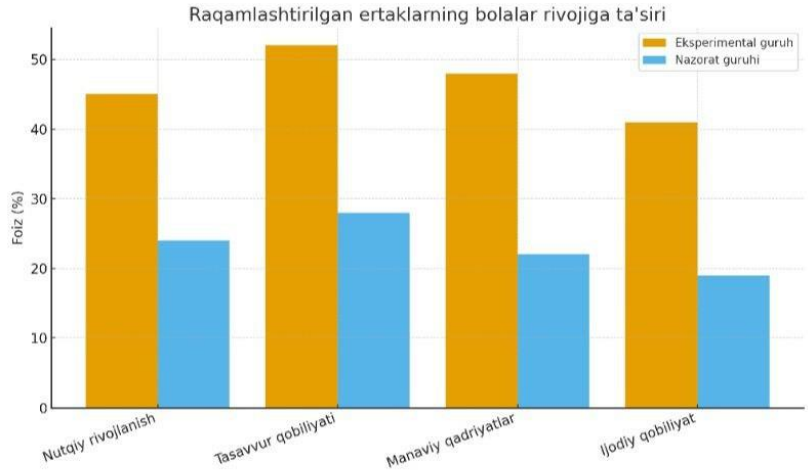
Tadqiqot natijalaridan ko‘rinib turibdiki, raqamlashtirilgan ertaklar maktabgacha yoshdagi bolalarning turli rivojlanish ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Qo‘shimcha kuzatuvlar:

Bolalarda ertak tinglashga qiziqish darajasi 60% ga oshdi.

Raqamli ertaklardan foydalangan bolalar voqeani qayta hikoya qilishda ancha faol bo‘lishdi.

Ota-onalar farzandlarining o‘zbek xalq ertaklari orqali milliy qadriyatlar bilan tanishuvidan mamnunlik bildirishdi.

Diagrammada tasvirlanganidek, nutqiy rivojlanish va tasavvur qobiliyati eng yuqori o‘sish ko‘rsatkichlariga ega bo‘ldi.

Muhokama

O‘zbek xalq ertaklarining raqamli adaptatsiyasi faqat ta’limiy emas, balki madaniy ahamiyat kasb etadi. Bolalar zamonaviy texnologiyalar orqali milliy merosimizni o‘zlashtirar ekan, ular nafaqat bilim, balki o‘z xalqiga, tarixiga va qadriyatlariga hurmat ruhida tarbiyalanadi.

Raqamlashtirish jarayonida quyidagilar muhim deb topildi:

Texnologik yondashuv: Animatsiya, audio-kitoblar, mobil ilovalar orqali ertaklarni jonlantirish.

Pedagogik yondashuv: Raqamli ertaklardan darslik va tarbiyaviy mashg‘ulotlarda foydalanish.

Psixologik yondashuv: Bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olib, vizual va interfaol elementlarni moslashtirish.

Shuningdek, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamli ertaklar nafaqat bolalarning tafakkurini rivojlantiradi, balki ko‘p madaniyatli jamiyatlarda tolerantlik, hamkorlik va ijodkorlikni kuchaytiradi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

O‘zbek xalq ertaklarining raqamli adaptatsiyasi maktabgacha ta’lim jarayonini samarali va qiziqarli qiladi.

Bolalarning nutqiy, kognitiv, ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi.

Milliy qadriyatlarni zamonaviy usullar orqali yetkazish yosh avlodning madaniy identifikatsiyasini mustahkamlaydi.

Tavsiya etiladigan yo‘nalishlar:

Raqamli ertaklarni ishlab chiqishda pedagoglar, dasturchilar va san’atkorlarning hamkorligini yo‘lga qo‘yish.

Maktabgacha ta’lim tizimi uchun yagona “Raqamli ertaklar platformasi”ni yaratish.

Tarbiyachilarni raqamli vositalardan samarali foydalanishga o‘rgatuvchi maxsus treninglar tashkil etish.

Ota-onalarni bolalarga milliy ertaklarni zamonaviy texnologiyalar orqali yetkazishga jalb qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zipes, J. (2019). The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre. Princeton University Press.
2. UNESCO. (2019). Digitalization of Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO Publishing.
3. Propp, V. (2012). The Russian Folktale. Wayne State University Press.
4. Bruner, J. (1986). Actual Minds, Possible Worlds. Harvard University Press.
5. Piaget, J. (2003). The Psychology of Intelligence. Routledge.
6. Abdullayeva, M. (2023). O‘zbek xalq ertaklarining pedagogik ahamiyati. Toshkent: Ma’naviyat.
7. G‘afurova, S. (2023). Xalq ertaklari va bolalar rivojlanishi. Jizzax: Sangzor nashriyoti.
8. Hasanov, A. (2022). Raqamli texnologiyalar va ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

BOLALARNI AXLOQIY JIHATDAN TARBIYALASHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Baratova Gulnora Yaxshiboyevna,
Sharipova Ziyoda Safarovna,
Hamidova Feruza G‘iyosovna,
Zarafshon shahri 2-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchilari

Annotatsiya: Mazkur maqolada Bolalarni axloqiy jihatdan tarbiyalash vazifasi va mazmuni bolaning ma’naviy dunyosini, uning ongini, axloqiy hislarini, shaxsiy sifatlarini tarbiyalash va rivojlantirish, axloqiy tarbiya mazmunini amalga oshirishdan iborat. Sharq mutafakkirlarining talim-tarbiya, oila va oilaviy tarbiya haqidagi qarashlari orqali shakllanganligi yoritib berilgan.

Abstract: This article highlights the task and content of moral education of children, which is to educate and develop the child's spiritual world, his consciousness, moral feelings, personal qualities, and to implement the content of moral education. It is formed through the views of Eastern thinkers on education, family, and family upbringing.

Аннотация: В статье раскрываются задача и содержание нравственного воспитания детей, заключающиеся в воспитании и развитии духовного мира ребёнка, его сознания, нравственных чувств, личностных качеств, а также в реализации содержания нравственного воспитания. Оно формируется через взгляды мыслителей Востока на образование, семью и семейное воспитание.

Kalit so‘zlar: ta’lim, innovatsiya, oila,qadriyat,farzand tarbiyasi,xulq-atvor.

Keywords: education, innovation, family, values, child rearing, behavior.

Ключевые слова: образование, инновации, семья, ценности, воспитание детей, поведение.

Tarbiyada inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir yosh avlodning betakrorligi va o‘ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini hisobga olish bugungi kun talablaridan biri hisoblanadi.

Sharq mutafakkirlarining talim-tarbiya, oila va oilaviy tarbiya haqidagi qarashlari orqali shakllangan. Sharq mutafakkirlari ijodida aks etgan umuminsoniy g‘oyalar islomiy ma’naviyat bilan hamohangdir.

Sharq mutafakkirlari oila va farzand tarbiyasi masalalariga katta e’tibor berganlar. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad Qoshg‘ariy, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Xusayn Voiz Koshifiy kabi mutafakkirlarning qator asarlarida bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari o‘rtaga qo‘yilgan va ularni hal etish yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

Abu Rayhon Beruniy insonning axloqiy fazilatlarini, umuman axloqiy tushunchalarni insonning tabiati bilan bog‘laydi. Inson tabiati esa oilada shakllanadi. Shunga ko‘ra, bola tarbiyasiga ota-ona ta’siri va namunasi benihoya kattadir, deb hisoblagan olim.

Beruniy tan va ruh pokligi masalasini o‘rtaga tashlaydi. Oilada tozalik, poklik va tartib mavjud ekan, u yerda ma’naviy poklik ham bo‘ladi. Bu fikrini tanani toza tutish bilangina cheklamaydi, balki ko‘p harakat qilishga chaqiradi.

Harakat mehnat qilish demakdir. Uning qalb va harakat haqidagi fikri inson tani bilan ruhi pokligining bir butunligi to‘g‘risidagi g‘oya bilan bog‘liqdir. Beruniy ota-onalarga qarata bolani mo‘tadillikda saqlashni tavsiya etadi. Bunga, asosan, bolani qattiq g‘azablanishdan, qo‘rqish va xafalikdan, uyqusizlikdan saqlash orqali erishilishini aytib, ularni xohlagan va foydali narsasini topib berishga, sevmagan narsasidan uzoqlashtirishga harakat qilish kerakligini uqtirgan. Ota-onaning bolaga turli munosabati turlicha xulqlarni keltirib chiqaradi. Mutafakkir bola xulq-atvorining mo‘tadilligi natijasida tan va ruh sog‘lomligi kelib chiqishini ham ilmiy asoslab bergan. Beruniy bola tarbiyasida irsiyat, muhit va tarbiya ta’sirining birdek muhim ekanligini ta’kidlab o‘tgan edi.

Pedagogika fani yosh avlodning axloqiy rivojlanishida tarbiya va ta’limni muhim omil deb hisoblaydi. Pedagogika va ruhiyatga oid tadqiqotlar natijalarining ko‘rsatishicha, maktabgacha tarbiya davri bolaning ma’naviy shakllanishida eng muhim bosqichdir. Shu davrda ma’lum maqsadga qaratilgan ta’lim-tarbiya ta’sirida shaxsning axloqiy sifatlari shakllana boshlaydi. 6—7 yoshda ijobiy xulq normalarining ancha barqaror shakli yuzaga keladi. Bola atrofdagilar bilan bo‘ladigan munosabatlarida egallab olgan axloq normalariga asoslangan holda ish tutadigan bo‘lib qoladi. Shuning uchun bolalarga ilk yoshdan boshlab axloqiy tarbiya berib borish muhimdir.

Bolalarni axloqiy jihatdan tarbiyalash vazifasi va mazmuni bolaning ma’naviy dunyosini, uning ongini, axloqiy hislarini, shaxsiy sifatlarini tarbiyalash va rivojlantirish, axloqiy tarbiya mazmunini amalga oshirishdan iborat. Bolalarga axloqiy tarbiya berishning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Bolalarda axloqiy tasavvurlar va hatti-harakatlarni tarbiyalash.
2. Xulq madaniyati va ijobiy munosabatlarni tarbiyalash.
3. Bolalarda axloqiy his-tuyg‘ularni tarbiyalash.
4. Xulqdagi salbiy sifatlarni barham toptirish.

Axloqiy tarbiya berish har xil vositalar yordamida amalga oshiriladi. Birinchi galda bolalarni har xil faoliyatlar vositasida mashg‘ulotlarda va mashg‘ulotlardan tashqari vaqtlarda, ta’lim berish orqali kattalar mehnati bilan tanishtiriladi.

Har xil bayramlar, ijtimoiy hayot voqealari, bolalar adabiyoti, musiqa, o‘yin materiallari, ommaviy axborot vositalari — televideniye, radio va boshqalar bolalarning axloqiy tarbiyasiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Kichik yoshli bolalar axloqiy tassavur va bilimlarni faqat o‘yin mashg‘ulotlarida yaxshi o‘zlashtirib oladilar. Bolalar tomonidan o‘zlashtirib olingan axloqiy tasavurlarni ularga ongli ravishda tushuntirish dastlab mashg‘ulotlarda, keyinchalik o‘yin, mehnat jarayonlarida, sayrda, mustaqil faoliyatlar orqali amalga oshiriladi.

Ma’lumki, bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirish uzoq muddatli, uzluksiz pedagogik jarayon natijasida vujudga keladigan ruhiy, ijtimoiy, ma’naviy holatdir. Bu jarayonni amalga oshirishda ta’lim muassasalarida yaratilgan pedagogik shart-sharoit, sog‘lom muhit va maqsadga yo‘naltirilgan ta’lim-tarbiya muhim ahamiyat kasb etib, bunda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur uslubiy omil hisoblanadi.

Bizga ma’lumki, pedagogik texnologiyalar ta’lim maqsadlariga erishish va shaxsning rivojlanishiga qaratilgan pedagogik faoliyatni muttasil ravishda rivojlantirish tizimi loyihasidir. Maktabgacha ta’lim mazmunini modernizatsiyalash maqsadi ham pedagogik jarayonni tashkil etishning yangi shakl va metodlarini talab qiladi.

Olib boriladigan mashg‘ulotlar jarayonida ishchan pedagogik muhitni yaratish va bunda tarbiyalanuvchilarning individual o‘ziga xosligidan kelib chiqib, ta’lim mazmunini, faoliyatni tashkil etishning noana’naviy shakl, metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirish, shaxs ma’naviy barkamolligining asosini tashkil etib, bunda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, ulardagi axloqiy sifatlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqish, ehtiyojni to‘la qondirishga yordam beruvchi, pedagogik texnologiyalarga asoslangan zamonaviy didaktik ishlanmalarni tayyorlash va ularni amalga oshirishning mustahkam mexanizmini ishlab chiqish muammoning amaliy yechimini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.A. Madyarova va boshq. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.- T.: IQTISOD-MOLIYA, 2009, 240 b.
2. R.Ishmuhamedov, M.Yuldashev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. - T.: 2013 y. -279 bet.
3. A.A. Xoliqov. Pedagogik mahorat. Darslik. Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: Iqtisod-moliya, 2011 y. -420 bet.

KO‘ZI OJIZ YOSHLARNING TA’LIM-TARBIYASIDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Baratov Muslimbek Alisher o‘g‘li,
ADPI Doktoranti

Annotasiya: *Ushbu tezisda ko‘rish imkoniyati cheklangan yoshlarning ta’lim-tarbiyasidagi muammolariga yechim izlanadi va bu borada ayrim tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Imkoniyati cheklangan, ta’lim-tarbiya, kasb-hunar, imkoniyati, shart-sharoit, ko‘zi ojiz yoshlar.*

Аннотация: *В данной диссертации исследуются проблемы образования детей с нарушениями зрения и даются некоторые рекомендации в этом отношении.*

Ключевые слова: *Неблагополучные, образование, профессия, возможности, условия, слабовидящая молодежь.*

Abstract: *This thesis seeks solutions to the educational problems of visually impaired youth and provides some recommendations in this regard.*

Keywords: *Disadvantaged, education, profession, opportunity, conditions, visually impaired youth.*

Jamiyatimizda sog‘lom insonlar bilan bir qatorda ko‘rish imkoniyati cheklangan insonlarni ham borligini imkor qila olmaymiz. Ular uchun davlatimiz ko‘plab sohalarda imkoniyatlar yaratgan. Jumladan, ta’lim sohasida. Bugungi kunda ko‘zi ojizlar ta`lim-tarbiyasi va ijtimoiy hayoti bilan bog`liq ravishda faoliyat olib borayotgan muassasa, tashkilotlarning ish jarayonini kuzatish orqali hamda tarixiy manbalarga tayanib, ular to‘g‘risida asosli fikrlarni yurita olamiz.

O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 7-fevraldagi O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli farmoni [1], 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli farmoni [2], 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3907-son qarori [3] hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda xizmat qiladi.

Ko‘zi ojizlarning o‘tmishdagi hayot tarzi, ko‘zi ojizlardan yetishib chiqqan buyuk shaxslar, ularning hayoti va ijodi, kashfiyotlari, brayl yozuvining kelib chiqish tarixi, hamda metodologiyasi to‘g`risida keltirilgan ma`lumotlar quyidagi adabiyotlarga asoslanib tahlil qilinadi:

Sunnatilla Dangalovning «Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati»

[1. 97] kitobining I bobida yevropalik ko‘zi ojiz shoir, yozuvchi va olimlardan: Gomer, Nikolos Sanderson, Tomas Bleklok, Lui Brayl; ko‘zi ojizlar ta`limi rivojiga xizmat qilgan Tiflopedagog Valentin GayuI; sharq mutafakkirlaridan Axmad Yugnakiy; bugungi kunda ta`lim tizimi uchun o‘z hissasini qo‘shib kelayotgan professorlardan Sanjar sodiqov va boshqa ko‘plab olim va pedagoglar to‘g`risida tarixiy-ilmiy ma`lumotlar bayon etilgan. Ushbu kitobning I bobi «Qalb quyoshining sohiblari yoxud ko‘zi ojiz daholar» deb nomlanishining o‘zi mualllif tomonidan ko‘zi ojizlarga berilhan munosib e`tibor va hurmatga ishoradir. Kitobning II bobi «Ko‘zi ojizlarning ta`lim tizimi va muassasalari» deb nomlanib, Respublikamizdagi ko‘zi ojiz o‘quvchilar ta`lim olgan maktab-internatlar haqida ma`lumotlar berilgan. Biroq, bu

ma`lumotlar 2010-yilgacha olib borilgan faoliyatlar yuzasidan yozilganligi sababli, izlanishlarimiz natijasiga ko‘ra ularni yangilashga to‘g`ri keldi.

S. Dangalov kitobining III bobi ko‘zi ojizlarning o‘quv qurollari va ularni o‘qitishda qo‘llaniladigan amaldagi metodlar borasida fikrlar bayon etilgan. Ushbu fikrlar zamonaviy ta`lim sifatiga qisman to‘g`ri kelmasada, qo‘shimcha ma`lumot sifatida o‘rganildi. Kitobda bayon etilgan fikrlar umumlashtirilib, ilmiy tadqiqotning 1.1 da o‘z aksini topdi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta`lim vazirligi tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan «Maxsus pedagogika» [2. 368] kitobida berilgan mavzulardan qisman foydalanildi. Kitobning 1-bo‘limi «Oligofrenopedagogika», 2-bo‘lim «Surdopedagogika», 3-bo‘lim «Tiflopedagogika»ga oid metodlar va bolalarning imkoniyati cheklanganlik darajasi, dars mashg`ulotlarida ular bilan bo‘ladigan psixologik munosabatlar, bolaga individual yondashish kabi pedagogik tavsiyalar aks ettirilgan. Ushbu tavsiyalardan ilmiy tadqiqot ishining 1.2 da foydalanildi.

M.U. Xamidovaning «Maxsus pedagogika» [3. 164] nomli o‘quv qo‘llanmasida Defektologiyaning turli yo‘nalishlariga ko‘ra nuqsonli bolalarni o‘qitish metodikasi yozilgan. Ushbu manbaa tadqiqot ishining III bobini tayyorlashda ko‘makdosh bo‘ldi.

Tadqiqotda yuqorida keltirilgan adabiyotlardan tashqari horijiy tilllarda nashr qilingan qo‘llanma va maqolalar ham o‘rganildi.

Ayni vaqtda ko‘zi ojiz yoshlarning ijtimoiy hayotda sog‘lom insonlar bilan integratsiyalashuvi jarayonida qator og‘riqli nuqtalar mavjud bo‘lganligi sababli, bugungi kunda ular ko‘plab muammolarga duch kelmoqdalar:

1. Ko‘zi ojiz yoshlarning bolalikdan ya’ni maktab yoshidan o‘zlari uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarida o‘qiganligi sababli, sog‘lom insonlardan va xatto oilaviy muhitidan ajralgan holda yashashi;

2. Ko‘zi ojiz yoshlarni mustaqil hayotga tayyorgarlik ko‘rishlari uchun ularga uy yumushlari va o‘z-o‘ziga xizmat qilishlarini o‘rgatuvchi maxsus o‘quv kurslarining hamda, o‘quv qo‘llanmalarning mavjud emasligi;

3. Sog‘lom insonlar ongida imkoniyati cheklangan, shu jumladan, ko‘zi ojiz insonlar to‘g‘risidagi tasavvur va fikr-mulohazalarning sayoz yoki salbiy shakllanganligi;

4. Davlatimiz tomonidan nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun qabul qilingan qonun va qarorlarning ijrosi joylarda to‘liq amalga tadbiq etilmayotganligi;

5. Sog‘lom va ko‘zi ojiz yoshlar o‘rtasida o‘zaro do‘stlik uchrashuvlari: turli musobaqalar, madaniy-ma’rifiy tadbirlar, ko‘rik-tanlovlar, fan olimpiadalarining o‘tkazilmasligi;

6. Farzandining nogiron tug‘ilishi sababli ayrim oilalarning ajralib ketishi va buning natijasida nogiron farzandning sarson-sargardonlikda otasiz yoki onasiz, ba’zan esa, ham otasiz, ham onasiz voyaga yetishidagi qiyinchiliklar;

7. Sog‘lom insonlarning turli baxtsiz tasodiflar yoki orttirilgan kasalliklari tufayli keyinchalik nogiron bo‘lib qolishlari kabi masalalar muammoligicha qolayotganligi o‘rganilishi zarur bo‘lgan masalalardandir.

Ushbu og‘riqli muammolarga munosib yechim topish uchun quidagi fikr-mulohazalarimiz maqsadga muvofiqdir:

1. Ko‘zi ojiz bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarining viloyat miqiyosida hududiy kunduzgi filiallarini maxsus sinflar sifatida tashkil etish va bu orqali ko‘zi ojiz bolalarning uylariga yaqin hududlarda ta’lim olishi, hamda oilasi

bag‘rida tarbiya topishi, shu bilan bir qatorda mahalla-ko‘yda sog‘lom bolalar bilan integratsiyalashuvi natijasida o‘z o‘rnini topishi;

2. “Yoshlar markazl” va “Barkamol avlod” bolalar maktablari qoshida ko‘zi ojiz yoshlarning ta’lim-tarbiyasidan tashqari ularga uy yunushlari va o‘z-o‘ziga xizmat qiluvchi, hamda kasb-xunarga yo‘naltirishga doir bilim, malaka, ko‘nikmalarini shakllantiruvchi va o‘rgatuvchi maxsus to‘garaklar, o‘quv kurslarni tashkil qilish;

3. Iqtidorli va ijodkor ko‘zi ojiz insonlarning iqtidorlarini, ijod namunalarini keng ommaga targ‘ib etish, o‘rnak sifatida ko‘rsatish orqali sog‘lom insonlar ongida ko‘zi ojiz insonlarga nisbatan hurmat, mehr-muhabbaat, ko‘makdoshlik tuyg‘ularini shakllantirish;

4. Respublikanizning barcha hududlarida, viloyat, tuman va shahar hokimliklari qoshida nogironligi bo‘lgan shaxslarni ma’naviy, huquqiy, madaniy, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlovchi bo‘limlarini joriy qilish;

5. Sog‘lom va ko‘zi ojiz yoshlar o‘rtasida do‘stlik uchrashuvlari: turli musobaqalar, madaniy-ma’rifiy tadbirlar, ko‘rik-tanlovlar, fan olimpiadalarining o‘tkazish va bu orqali o‘zaro ularning turli sohalarda tajriba almashishlariga erishish;

6. Farzandining nogiron tug‘ilishi sababli ayrim oilalarning ajralib ketishi va natijada nogiron farzandning sarson-sargardonlikda otasiz yoki onasiz, ba’zan esa, ham otasiz, ham onasiz voyaga yetishidagi qiyinchiliklarni bartaraf qilish uchun joylarda vasiylik va homiylik bo‘limlarining bu boradagi mas’ulyati va nazoratini kuchaytirish zarur;

7. Sog‘lom insonlarning turli baxtsiz tasodiflar yoki orttirilgan kasalliklari tufayli keyinchalik nogiron bo‘lib qolishlari natijasida ruhiy tushkun holatini bartaraf qilish hamda ularni ijtimoiy hayotga qayta yo‘llash uchun Respublikamizning barcha hududlaridagi Poliklinika va kasalxonalarida psixologik reabilitatsiya bo‘limlarini joriy etish kabi yechimlarni topishdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, ko‘rish imkoniyati cheklangan yoshlarning ta’lim-tarbiyasidagi muammolariga yechim topish va ularning hayoti, turmush tarziga oz bo‘lsa-da yengillik olib kirish uchun ularning hayotini o‘rganish va ular bilan yaqin munosabatni yo‘lga qo‘yish, shu bilan birga ularga yordam qo‘lini cho‘zishdek insonparvarlik harakatlarini amalga oshirilmog‘i lozim. Imkoniyati cheklangan, shu jumladan, ko‘zi ojiz insonlar jamiyatning ajralmas bir bo‘lagi sifatida insoniyat tomonidan tan olinishi, e'tibor ko‘rsatilishi va ko‘mak berilishi muhim ahamiyatga egadir. Chunki, Ijtimoiy tengsizlik jamiyat va davlatning taraqqiy etishiga jiddiy to‘siq bo‘la olladi. Imkoniyati cheklangan insonlarning boqimandaligiga barham berib, ularni ilm-fanga, kasbga yo‘naltirish orqali jamiyatga foyda keltirishlariga erishish g‘oyat rivojlangan davlatlarga xos bo‘lgan jihatlaridan biridir. Bu borada davlatimiz turli sohalarda jahon andozalari asosida chora-tadbirlarni yo‘lga qo‘ysa yanada maqsadga muofiq bo‘lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida» PF – 4947-son. 07.02.2017. https: lex.uz/docs/3107036.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5712-son. 29.04.2019. https: lex.uz/docs/3107036

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi

bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-3907-son. 14.08.2018.https: lex.uz/docs/3107036.
4. S. Dangalov. Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati, Tavsiyanoma – T: 2010, - B. 97
5. P.M.Po‘Iatova, L.Sh.Nurmuxamedova, D.B.Yakubjonova, Z.N.Mamarajabova, Sh.M.Amirsaidova, A.D.Sultonova, Maxsus pedagogika (Darslik). -T.: «Fan va texnologiya», 2014, 368 bet.
6. M.U. Xamidova. Maxsus pedagogika. – T.: «Fan va texnologiya», 2018, 164 bet.

TALABALARDA MA’NAVIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Ibragimova Dilnoza Rashid qizi,
O‘zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti doktoranti

Annotatsiya *Mazkur maqolada ma’naviy qadriyatlar, ma’naviyat va qadriyat tushunchalarining turli adabiyotlardagi turlicha tasniflari o‘rganilgan. Talabalarda ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirishning dolzarbligi, ularni amalga oshirishda oldimizda turgan vazifalar va pedagogik strategiyalari yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ma’naviy qadriyatlar, ma’naviyat, qadriyat, pedagogik strategiya, ma’naviy immunitet.*

Аннотация *В данной статье рассматриваются различные классификации духовных ценностей, духовности и ценностных понятий в различной литературе. Освещена актуальность и педагогические стратегии развития духовных ценностей у учащихся*

Ключевые слова: *духовные ценности, духовность, ценность, педагогическая стратегия, духовный иммунитет.*

Abstract *this article explores the different classifications of spiritual values, spirituality and value concepts in different literature. The current relevance and pedagogical strategies for the development of spiritual values in students are highlighted*

Key words: *spiritual values, spirituality, value, pedagogical strategy, spiritual immunity.*

Kirish

Ta’lim jarayonini innovatsion tashkil etishda pedagogika sohasidagi bilimlardan foydalanish, ularni amaliyotda qo‘llash metodlarini takomillashtirish bo‘yicha AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Xitoy, Singapur, Janubiy Koreya kabi dunyoning rivojlangan mamlakatlarida ta’lim sohasini modernizatsiyalash, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, o‘qitishning didaktik asoslarini global strategiyalar sifatida pedagogik amaliyotga tatbiq etish tendensiyalari kuzatilmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda ta’lim eng noyob kapital sifatida qadrlanayotgan bugungi sharoitda uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida “ta’lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish» dolzarb vazifa etib belgilandi [2].

Yurtimizda mavjud ta’lim tizimini rivojlantirishda ma’naviy merosimizni unutmagan, kelajak avlodga to‘la-to‘kis holda yetakazilgan, milliy-ma’naviy qadriyatlarimizga asoslangan milliy tarbiya bugungi rivojlangan, zamonaviy jamiyatimizning oldida turgan eng dolzarb muammolardan biridir.

Yuqorida keltirilib o‘tilgan fikrlarimizni to‘ldirib, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Umuminsoniy, milliy qadriyatlar, vatanparvarlik g‘oyasi Yangi O‘zbekistondagi islohotlarni o‘zgarib borayotgan zamon sharoitida texnologiya asri bolalariga chuqurroq, zamonaviy usullarda yetkazish”[1] lozim.

Talabalarda ma’naviy qadriyatlarni samarali rivojlantirish uchun nazariy asoslangan, innovatsion, raqamli muhitga moslashgan pedagogik strategiyalarning yetishmasligi mavzumizning dolzarbligini ko‘rsatdi.

Adabiyotlar tahlili: Respublikamiz tadqiqotchi olimlaridan S.Nishonova Sharq Uyg‘onish davri pedagogik fikr tarqqiyotida barkamol inson tarbiyasi, Sh.Taylanova o‘z ilmiy tadqiqotida oliy ta’lim muassalari talabalarida qadriyatlar tizimini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirishni yoritib bergangan. Z.B. Jalilov Sharq mutafakkirlari yaratgan tarbiyaviy qadriyatlardan ta’lim jarayonida foydalanish texnologiyalarini, S.M.Yo‘ldosheva sog‘lom avlodni ma’naviy tarbiyalashning ijtimoiy-pedagogik asoslarini tatbiq etganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tadqiq etilayotgan mavzuni yoritishda tarixiy-qiyosiy, qiyosiy-tanqidiy o‘rganish va tahlil etish metodlari asosida muhokamaga tortildi.

Ma’lumki, o‘zagini “ma’naviyat” va “qadriyat” tushunchalari tashkil etuvchi va belgilari amaliyotda ko‘zga tashlanuvchi “ma’naviy qadriyatlar” tushunchasi ilmiy adabiyotlarda ko‘zimizga tashlanadi.

Ma’naviyat – moddiy hayot bilan doimo yonma-yon yuradigan, inson, xalq va jamiyat hayotining ajralmas qismi bo‘lgan ijtimoiy hodisadir [6; 345-b.].

Qadriyat – inson va jamiyat ma’naviyatining tarkibiy qismi, olamdagi voqealar, hodisalar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab va tartiblarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladigan tushunchadir [7; 757-b.].

I.Abdullayev “Manaviyat arabcha so‘z bo‘lib, “ma’no” fe’lidan olingan va ruh, aql, idrok, ruhiy holat, ichki kayfiyat, dadilllik, jasorat, xususiyat, mohiyat, g‘amho‘rlik, qayg‘urish, did kabi bir qancha ma’nolarni anglatadi” [3] deb ta’kidlaydi.

A.Erkayev esa ma’naviyat tushunchasini quyidagicha o‘zaklarga ajratadi: birinchi o‘zagi – arabcha “ma’no”ni anglatsa, ikkinchisi esa – qadimgi hind falsafasining “manas” tushunchasiga borib taqaladi. Uning fikricha, Sharq falsafasidagi mu’taziylar tabiat va jamiyatdagi narsa va hodisalarning, ruhoniyat olamidagi sir-u asrorlarning mohiyati “mana”ga atama sifatida asos soldilar [4].

Shuningdek, “Ma’naviyat – millatning asrlar davomida shakllangan, ildizlari uning tarixiy tajribalari va ijtimoiy madaniy rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ichki (aqliy) intellektual va sobit hissiy (emotsional) dunyosidir ” deb yozadi A.Erkayev [5].

Agar, ma’naviy qadriyatlarning mazmuni va mohiyatiga nazar soladigan bo‘lsak, ushbu tushunchadagi “ma’naviyat” va “qadriyat” tushunchalarining har ikkalasi ham insonning ruhiyati bilan bog‘liq fenomen sifatida yuzaga chiqadi.

Tahlil va natijalar

Ma’naviy qadriyatlar – bu shaxsning jamiyatga, o‘ziga va boshqalarga, qolaversa, tabiatga bo‘lgan oqilona munosabatining o‘ziga xos ifodasidir.

Ma’naviy qadriyatlar ijtimoiy ahamiyati jamiyat taraqqiyotida alohida ahamiyat kasb etar ekan, uning evolyutsiyasi va strukturasiga ham to‘xtalib o‘tish lozimdir.

Ma’naviy qadriyatlar evolyutsiyasi qadim zamonlardan boshlab yuzaga kelgan bo‘lib, asrlar, yillar davomida shakllanib, rivojlanib, taraqqiy etib kelmoqda. Birgina O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgan dastlabki kundan boshlab, ma’naviyatni,

ma’naviy qadriyatlarimiz, milliy o‘zlikni, diniy e’tiqodlarimizni anglashga bo‘lgan e’tibor o‘zgardi. Ma’naviy qadriyatlarning yuksalishiga sabab bo‘lgan jarayonlar ta’sirida hozirgi kunda yangi taraqqiyot (milliy tiklanishdan milliy yuksalishga o‘tish) bosqichida yashamoqdamiz.

Mustaqillikning poydevorini mustahkamlash uchun esa fuqarolar ma’naviy kamoloti zarur, albatta. Ma’naviy kamolot sur’atlarini tezlashtirish, tarbiya va ta’lim ishlarini yangicha yo‘lga qo‘yish, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni muntazam amalga oshirib borish hozirgi zamonaviy davrning eng aktual masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Darhaqiqat, ijtimoiy-ma’naviy hayotning yangilanishi fuqarolarning ma’naviy qadriyatlarini shakllanishi bilan uzviy aloqadorligi, uni fuqarolar, ayniqsa yoshlar ongida rivojlantirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qoladi.

Ilmiy tadqiqotimizni amalga oshirish, dasavval, biz oldimizda turgan quyidagi vazifalarni bajarishimizni ko‘zda tutadi:

-talabalarda ma’naviy qadriyatlarning shakllanish holati va mavjud muammolar tahlili;

-oliy ta’lim ta’labalarida ma’naviy qadriyatlarning bugungi kundagi holatini eksperimental aniqlash:

-talabalarning internetdagi bugungi dezinformatsiya, axloqiy buzilishlar va g‘oyaviy tahdidlarga nisbatan “manaviy immunitet”ining darajasini aniqlash.

-ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirishga ta’sir etuvchi ichki (motivatsiya, dunyoqarash) va tashqi (globallashuv jarayonlari, media, ijtimoiy tarmoqlar) omillar tahlili.

-ma’naviy tarbiya jarayonida uchraydigan pedagogik-psixologik qiyinchiliklar va kamchiliklar.

O‘rganilgan tahlil natijalaridan kelib chiqib, talabalarda ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirishning quyidagi pedagogik strategiyalarini taklif etamiz:

Interfaol ta’lim usullarini qo‘llash strategiyalari: keys-stadi (haqiqiy axloqiy dilemmalar asosida), geymifikatsiya elementlari (aktual yondashuv: raqamli hikoyachilik (digital storytelling), simulyatsion o‘yinlar va vebinarlar orqali qadriyatlarni singdirish).

Axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish strategiyasi: virtual sayohatlar va VR/AR texnologiyalari orqali tarixiy-madaniy meros va ma’naviy qadriyatlarni o‘zlashtirish.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirib singdirish strategiyasi: milliy qahramonlar va tarixiy shaxslarning zamonaviy media formatlarida targ‘iboti.

Xulosa talaba-yoshlar ongida ma’naviy qadriyatlarni tiklash, ularni boyitish, takomillashtirish va rivojlantirish barobarida ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy innovatsion pedagogik strategiyalar asosida singdirish mamlakatimizda Uchinchi Renessans davri poydevorini barpo etish bilan bog‘liq eng muhim ustuvor vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Ta’lim sohasidagi islohotlar ijrosi va kelgusidagi vazifalarga bag‘ishlangan videoselektr yig‘ilishi.
2. Incheon declaration/ Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea).
3. Abdulloh Ismatulloh. Ma’naviyat va ma’rifat // - T.: Milliy tiklanish, 1996, 12 noyabr.

4-SHO‘BA: XORIJIY TILLAR O‘QITILISHINING SIFAT SAMARADORLIGIGA ERISHISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.

ALISHER NAVOIYNING “MAHBUB UL-QULUB” VA “MUNSHAOT” ASARLARINING TURK TILIGA TARJIMALARINI BADIIY JIHATDAN TAHLIL QILISH

Ochilova Maftuna Shuxratovna,
Navoiy innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Alisher Navoiy qalamiga mansub “Mahbub ul-qulub” va “Munshaot” asarlarining turk tiliga tarjimalari badiiy jihatdan tahlil qilindi. Asliyat va tarjima matnlari qiyosiy o‘rganilib, semantik va stilistik ekvivalentlik darajasi aniqlangan. “Mahbub ul-qulub” tarjimasida axloqiy-didaktik mazmunning to‘liq saqlangani, badiiy vositalarning muvaffaqiyatli ekvivalent topgani ko‘rsatib berildi. “Munshaot” tarjimalarida esa rasmiy epistolyar uslub saqlangan bo‘lsa-da, ayrim jumlalarda soddalashtirish va yumshatish usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot jarayonida tarjima nazariyasi, stilistik tahlil va qiyosiy metod asosida xulosalar chiqarildi.*

Kalit so‘zlar. *Alisher Navoiy, Mahbub ul-qulub, Munshaot, tarjima, turk tili, epistolyar janr, ekvivalentlik, badiiy tahlil, stilistika, tasavvuf.*

Abstract. *This article analyzes the Turkish translations of Alisher Navoi's works Mahbub ul-qulub and Munshaot from a literary perspective. The original texts and their translations are compared to identify semantic and stylistic equivalence. The study reveals that in the translation of Mahbub ul-qulub, the ethical and didactic content is fully preserved, and artistic devices are rendered with successful equivalents. In the translations of Munshaot, the official epistolary style has been retained; however, some sentences have been simplified and softened. The research employs translation theory, stylistic analysis, and comparative methodology to draw its conclusions.*

Keywords. *Alisher Navoi, Mahbub ul-qulub, Munshaot, translation, Turkish language, epistolary genre, equivalence, literary analysis, stylistics, Sufism.*

Аннотация. *В данной статье проведён литературный анализ турецких переводов произведений Алишера Навои «Махбуб ул-кулуб» и «Муншаот». Оригинальные тексты и переводы сопоставлены для выявления семантической и стилистической эквивалентности. Установлено, что в переводе «Махбуб ул-кулуб» полностью сохранено нравственно-дидактическое содержание, а художественные средства получили удачные эквиваленты. В переводах «Муншаот» официальный эпистолярный стиль в целом сохранён, однако в отдельных местах наблюдается упрощение и смягчение. В исследовании применены теория перевода, стилистический анализ и сравнительный метод.*

Ключевые слова. *Алишер Навои, Махбуб ул-кулуб, Муншаот, перевод, турецкий язык, эпистолярный жанр, эквивалентность, литературный анализ, стилистика, суфизм.*

Alisher Navoiy (1441–1501) o‘z davrining ulug‘ mutafakkiri, shoir, davlat arbobi va xalqparvar inson sifatida turkiy adabiyotning buyuk namoyandasi bo‘lib tarixda muhrlangan. Uning ijodiy merosi turkiy xalqlar, xususan o‘zbek va turk adabiyoti

taraqqiyotida benazir o‘rin egallaydi[1]. Navoiy merosining turk tiliga tarjima qilinishi esa o‘ziga xos tarixiy-madaniy hodisadir. Chunki turkiy xalqlar madaniy aloqalarida adabiy tarjimalar o‘zaro ta’sir va qardoshlikni mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi[2]. Bu jarayonda “Mahbub ul-qulub” va “Munshaot” alohida e’tibor qozongan. “Mahbub ul-qulub” - axloqiy-didaktik asar bo‘lib, jamiyatning turli tabaqalari, kasb egalari va ularning ma’naviy xususiyatlarini ta’riflab beradi.[3]

“Munshaot” esa Navoiy maktublaridan iborat bo‘lib, unda muallifning davlat ishlari, shaxsiy munosabatlari va samimiy tuyg‘ulari ifodalangan[4]. Bu asar epistolyar janrning mumtoz namunasi sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotda bir necha metodik yondashuvlardan foydalanildi:

1. **Qiyosiy tahlil** – asliyat va tarjima matnlarini yonma-yon o‘rganish orqali semantik va stilistik farqlarni aniqlash.

2. **Stilistik tahlil** – tashbeh, istiora, kinoya kabi badiiy vositalarning tarjimada qanday aks etishini o‘rganish.

3. **Tarjima nazariyasi** – ekvivalentlik, adaptatsiya va dinamik tarjima prinsiplari asosida baholash.

4. **Ma’naviy-falsafiy tahlil** – tasavvufiy, axloqiy va ijtimoiy mazmun tarjimada qay darajada saqlanganini tahlil qilish.

1. “Mahbub ul-qulub” tarjimasi

Asarda xalqning turli tabaqalari haqida hikmatli fikrlar bildiriladi. Masalan, dehqon to‘g‘risida Navoiy shunday yozadi:

Asliyatda:

“Dehqonning odati – xalqni non bilan siylamog‘idur. Agar u odam Odam (a.s.) bo‘lmasa ham, o‘zida undan asar bor.”[5]

Turkcha tarjimada:

“Çiftçiliği meslek edinen kişinin alışkanlığı ekmek vermektir. Böyle bir kişi Âdem (a.s.) değilse bile özünde ondan izler taşır.”[6]

Bu yerda “o‘zida undan asar bor” iborasi “özünde ondan izler taşır” tarzida juda nozik va to‘liq ekvivalent bilan ifodalangan.

Yana bir misol:

Asliyatda: “Saxovatli kishi xalqning yordami ila ulug‘ bo‘lur, baxil kishi esa o‘z baxillig‘i bilan xor bo‘lur.”[7]

Turkcha: “Cömert kişi halkın yardımıyla yücelir, cimri ise cimriliğiyle zelil olur.”[8]

“Xor bo‘lur” iborasi “zelil olur” deb tarjima qilinishi ma’nodosh va kuchli stilistik ekvivalentdir.

---

[1]Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. -Toshkent., G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1991-yil, (Qolgan misollar ham shu manbadan keltirilsa sahifada beti keltiriladi)

[2] Tilavov, A. Mahbub ul-qulub asarining turk tarjimalari haqida. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti ilmiy jurnali, 2003-yil, 2(1), 7–12.

[3] Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. Toshkent, 1991-yil, 12-bet.

[4] Navoiy, A. Munshaot. Toshkent: Fan nashriyoti, 1983-yil.

[5] Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. 1991-yil, 45-bet.

[6] Türk, V. Mahbubu’l Kulub. İstanbul: Büyüyenay Yayınları,2015-yil, 67-sahifa.

[7] Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. 1991-yil, 102-bet.

[8] Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. 1991-yil, 102-bet.

Ilm ahlining maqomi haqida:

Asliyatda: "Olimning fazilati shuldirkim, u xalqni zulmat ichra chiroq birla yoritur."[1]

Turkcha tarjimada: "Âlimin fazileti şudur ki, o halkı karanlık içinde bir lamba ile aydınlatır."[2] Bu yerda "zulmat" so'zi "karanlık" deb berilgan bo'lib, obraz aniq va tushunarli saqlangan.

2. "Munshaot" tarjimasi

"Munshaot"ning to'liq turkcha tarjimasi mavjud emas. Lekin ayrim maktublar tarjima qilinib, ilmiy maqolalarda keltirilgan.

Asliyatda (101-maktubdan):

"Mirzo tilidin … Sulton hazratlarining xizmatlarida hamisha mukammal ixlos va sadoqat birla bandalardin edim."[3]

Turkcha talqinda: "Mirza'nın diliyle… Sultan hazretlerinin hizmetinde daima tam bir bağlılık ve sadakatle kullardan idim."

Bu tarjimada "mukammal ixlos" iborasi "tam bir bağlılık" sifatida ifodalangan.

Yana bir maktubdan parcha:

Asliyatda:

"Do'stlikning asl ma'nosi – qiyinchilikda hamrohlik va quvonchda sheriklikdir."[4]

Turkcha talqinda: "Dostluğun asıl manası – sıkıntıda beraberlik, sevinçte ortaklıktır."[5]

Bu o'rinda tarjima juda yaqin va ekvivalent shaklda berilgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, "Mahbub ul-qulub"ning turkcha tarjimasi badiiy jihatdan muvaffaqiyatli chiqqan. Hikmatli iboralar to'liq ekvivalent bilan tarjima qilingan, tasavvufiy va axloqiy g'oyalar saqlangan. Ba'zi murakkab jumlalar esa soddalashtirilgan, bu kitobxon uchun qulaylik yaratgan. "Munshaot" tarjimalarida rasmiy epistolyar uslub saqlangan. Ammo ayrim iboralar yumshatilgan yoki soddalashtirilgan. To'liq tarjima yo'qligi sababli, Navoiy epistolyar merosi turk kitobxoniga hali to'liq yetib bormagan.

Umuman, ikkala asar tarjimalarida ham asosiy strategiya – **mazmunni to'liq yetkazish va zamonaviy turk o'quvchisiga ravon matn taqdim etish** bo'lgan.

1. "Mahbub ul-qulub" tarjimasi badiiy jihatdan yuqori saviyada bo'lib, axloqiy-didaktik mazmunni turk kitobxoniga to'liq yetkazgan.

2. "Munshaot" tarjimalari esa hali qisman bo'lsa-da, rasmiy va samimiy uslubni saqlagan, ammo poetik kuch biroz soddalashtirilgan.

3. Har ikki asar tarjimalarida semantik ekvivalentlik saqlangan bo'lsa-da, badiiy-estetik ohang ayrim hollarda soddalashtirilgan.

4. Kelgusida "Munshaot"ning to'liq turkcha tarjimasini tayyorlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. 1991-yil, 118-bet.

[2] Türk, V. Mahbubu'l Kulub. 2015, 168-sahifa.

[3] Navoiy, A. Munshaot.1983-yil, 211-bet

[4] Navoiy, A. Munshaot.1983-yil, 176-bet.

[5] Qodirov, N. (2024). Alisher Navoiy epistolyar merosi va uning turk tarjimalarida ifodasi. Konferensiya materiallari, 15-sahifa.

1. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyoti, 1991-yil.
2. Tilavov, A. (2023). Mahbub ul-qulub asarining turk tarjimalari haqida. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti ilmiy jurnali, 2023, (1), 7–12.
3. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. 1991-yil,12-bet.
4. Navoiy, A. Munshaot. Toshkent: Fan nashriyoti, 1983-yil.
5. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. 1991-yil, 45-bet.
6. Türk, V. Mahbubu’l Kulub. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015, 67-sahifa.
7. Qodirov, N. Alisher Navoiy epistolyar merosi va uning turk tarjimalarida ifodasi. Konferensiya materiallari,2024-yil, 15-sahifa.

CHET TILINI SAMARALI O‘QITISHDA TA’LIM STRATEGIYALARINI BELGILAB OLISHNING AFZALLIKLARI

Hodiyeva Yulduz Yunusovna,
Navoiy viloyati PMM metodisti

Annotatsiya.*Strategik kompetensiya kommunikativ kompetentsiyaning turlaridan biridir, bu 1980-yilda Canale va Swain tomonidan kommunikatsiya jarayonida yuz beradigan o‘zgarishlar yoki yetarli kompetentsiya yetishmasligi tufayli kommunikatsiyada yuz beradigan noqulayliklarni kompensatsiya qilish uchun ishga solinadigan “verbal va noverbal kommunikatsiya strategiyalari” sifatida belgilangan. U kommunikativ hamkorlariga o‘z ma’nosini muvaffaqiyatli yetkazib berish qobiliyatini, ayniqsa kommunikatsiya jarayonida muammolar yuz berganda, va tinglovchiga ma’lumot berish va qabul qilingan ma’lumotlarni to‘g‘ri tushunish qobiliyatini anglatadi. Bu til o‘rganuvchilarining kommunikativ kompetentsiyasining asosiy qobiliyatini belgilash orqali til o‘qitishda katta ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *Strategik qobiliyat, ta'sir, til o‘qitish*

Kirish. Strategik qobiliyat - bu boshqa kommunikativ qobiliyatlar bilan birga, 1980-yilda Canale va Swain tomonidan ilgari surilgan. Canale va Swain (1980: 30) tomonidan ta'riflangan strategik qobiliyat, Thurrell (1991)ga ko‘ra, “kommunikatsiya muammolarini hal qilish uchun ishlatiladigan so‘zli va so‘zsiz muloqot strategiyalari” deb ataladi. Bundan tashqari, Canale va Swain (1980) Tarone (1983: 122)da keltirilgan, kommunikativ qobiliyat kamida uchta bo‘lakdan iborat: grammatik qobiliyat, sotsiolinguistik qobiliyat va strategik qobiliyat. Garchi turli olimlar strategik qobiliyatni turli usullarda tushuntirgan bo‘lsalarda, bu haqida turli fikrlar mavjud. Ularning ba’zi tushuntirishlari quyidagicha: “Strategik kompetensiya - bu muloqotda sheriklar bilan o‘z fikrini muvaffaqiyatli yetkazish qobiliyati, ayniqsa, muloqot jarayonida muammolar paydo bo‘lganda” (Thurrell, 1991:17). Tarone (1983) fikriga ko‘ra: “Strategik kompetensiya - tinglovchiga ma'lumot yetkazish va olingan ma'lumotni to‘g‘ri talqin qilish qobiliyatidir; u ushbu ma'lumotni yetkazish jarayonida paydo bo‘ladigan muammolarni hal qilish uchun kommunikatsiya strategiyalaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi” (p.123).“Strategik kompetensiya – bu nutq sohibining maqsadli til haqidagi bilimlaridagi bo‘shliqlarni qoplash uchun strategiyalardan foydalanish qobiliyatidir” (Littlemore va Low, 2006:177). “Strategik kompetensiya – bu og‘zaki va og‘zaki bo‘lmaganmuloqot strategiyalarini bilish bo‘lib, ular muloqot samaradorligini oshiradi va zarurat bo‘lganda, muloqot uzilishlari yuzaga kelganda talabaga qiyinchiliklarni yengib o‘tishga imkon beradi.” (Celce-Murcia, va boshqalar, 1995:7).Yuqoridagi olimlardan xulosa qilishimiz mumkinki, strategik kompetensiya

fikrining ma’nosini muloqot davomida sheriklariga muvaffaqiyatli yetkazish qobiliyatini anglatadi, ayniqsa muloqot jarayonida muammolar paydo bo‘lganda. Strategik kompetensiya ham L1(ona tili), ham L2(xorijiy til) uchun dolzarbdir, chunki muloqot uzilishlari yuzaga keladi va nafaqat chet tilida, balki ona tilida ham bunday noqulay vaziyatlardan chiqib ketish qobilyati bo‘lishi kerak. Biroq, strategik qobiliyat murakkab bo‘lsa ham, muloqot qiyin bo‘lganda foydalaniladigan strategiyalarni o‘z ichiga oladi, bu chet tili o‘rganuvchilar uchun juda muhimdir. Strategik qobiliyatning yetishmasligi, grammatikani yaxshi biladigan va keng so‘z boyligiga ega bo‘lgan talabalar qiyinchiliklarga duch kelib, muloqot maqsadlarini amalga oshira olmaslik holatlarini tushuntirishi mumkin. Og‘zaki nutq imtihonlarida bunday talabalar hatto muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkin va ularning o‘qituvchilari bu qanday qilib bo‘lishi mumkinligini tushunmay qolishadi, ular odatda «eng yaxshi talabalar» deb hisoblashadi.Boshqa tomondan, faqat yuzta so‘z bilan muvaffaqiyatli muloqot qila oladigan o‘quvchilar ham bor - ular deyarli butunlay o‘zlarining strategik kompetensiyasiga tayanadilar. Oxirgi o‘n yillikda kommunikativ strategiyalarni o‘rganish tobora ko‘proq e'tiborni tortdi (qarang, masalan, Varadi, 1980; Corder, 1981; Faerch va Kasper, 1983; Scholfield, 1987; Rubin, 1987; Taroneand Yule, 1989).Ammo, Ellis (1985: 183) Dörnyei va Thurrell (1991) tomonidan keltirilganidek, “Aloqa strategiyalari bo‘yicha nazariy muhokamalar ularning qo‘llanilishi bo‘yicha empirik tadqiqotlardan ustunlik qilmoqda.” Paribakht(1985) Dörnyei va Thurrell (1991) da keltirilganidek, masalan, L1(ona tili) dagi strategik kompetensiya L2(xorijiy til) o‘rganish holatlariga o‘tkazilishi mumkinligini topdi va shu sababdan kattalar ko‘pincha L2 o‘rganish holatiga ancha rivojlangan strategik kompetensiya bilan kirishadi. Agar strategik kompetensiya til malakasi boshqa komponentlariga bevosita bog‘liq bo‘lmasa, unda uni alohida rivojlantirish mumkin.Aslida, O‘Malleyning (1987) tadqiqotlari strategik kompetensiyani o‘rgatish mumkinligi haqida ba’zi dalillarni taqdim etadi. U quyidagicha xulosa qiladi: “O‘qituvchilar o‘zlarining mavjud o‘quv dasturlariga kiritilishi mumkin bo‘lgan, ozgina qo‘shimcha harakat bilan o‘quvchilarga o‘rgatilishi mumkin bo‘lgan va umumiy sinf faoliyatini yaxshilashi mumkin bo‘lgan bir qator strategiyalar mavjudligiga ishonch hosil qilishlari kerak”(p. 143). Yuqoridagi olimlarning strategik kompetensiyaga bo‘lgan nuqtai nazarini anglaganimizdek, bu - strategik kompetensiya istalmagan kommunikativ uzilishlarda tizimli bo‘lishni anglatadi, bu esa suhbatning buzilishini oldini olish uchun ishlatiladi. Bu kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, asosan o‘quvchining ravonligi va suhbat qobiliyatini belgilaydi.

Strategiya til foydalanuvchisi tomonidan muloqotda ko‘nikma va qobiliyatlarni faollashtirish uchun ishlatiladigan vosita ekanligi aytiladi. Kommunikativ kompetensiya tuzilishida strategik kompetensiya diskursiv, verbal, sotsio-madaniy va sotsiolingvistik kompetensiyalar bilan bir qatorda muhim rol o‘ynaydi.

Quyidagi turdagi og‘zaki faoliyatlar ma'lum kommunikativ strategiyalarni o‘zlashtirish uchun aniqlandi: idrok (qabul qilish strategiyalari), ishlab chiqarish (ishlab chiqarish strategiyalari), o‘zaro ta'sir (interaktiv strategiyalar), vositachilik (oraliq strategiyalar). Ta'kidlanishicha, chet tilini o‘zlashtirishdagi strategik kompetensiya ta’limiy va kommunikativ strategiyalarni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi o‘z ishini o‘quvchilarning kommunikativ salohiyatini boyitishga, ularning til kompetentsiyasini oshirishga, ularning sa'y-harakatlarini yutuq strategiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirishga urg‘u beriladi.Yutuq strategiyasi kompetentsiyasini egallash kommunikativ kompetentsiya darajasini ko‘tarishning samarali usulidir.

Chet tilini mukammal biladigan kadrlarni tayyorlash uchun kommunikativ kompetensiya nazariyasining hozirgi rivojlanish bosqichida strategik kompetensiya ikki yo‘nalishda rivojlanishi muhim:

- kommunikativ strategiyalar
- ta’lim strategiyalari sifatida.

O‘rganish strategiyalarini alohida tadqiqot yo‘nalishi sifatida aniqlash, talabalarining o‘quv jarayoniga va o‘z o‘quv faoliyatlariga ongli munosabatining muhimligini ta’kidlaydi. O‘qituvchining maqsadga muvofiq ravishda o‘quv strategiyalarini rivojlantirish shaxsiy va faol o‘rganishga hissa qo‘shadi, talabalarining mustaqilligini oshiradi va faol fikrlashni rag‘batlantiradi. Strategik kompetentsiyaning muvaffaqiyatli shakllanishi uchun muhim bo‘lgan narsa — bu kommunikativ va ta’lim strategiyalarini birlashtira olish qobiliyati. Ba'zi strategiyalardan foydalanish uchun talabalar nafaqat intuitsiya va aqliy qobiliyat, balki tahlil va refleksiya ham qilishlari kerak.

Bugungi kunda strategik kompetensiya shaxslararo muloqotning tarkibiy qismi sifatida qaraladi va madaniyatlararo muloqot imkoniyatini ta'minlaydigan kommunikativ kompetensiyaga kiritilgan. Chet tilida muloqotni o‘qitish jarayonini strategik qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati ortib borishi chet tili o‘qituvchilarini tayyorlash mazmunida strategik kompetensiyani maxsus rivojlantirishga olib keladi.

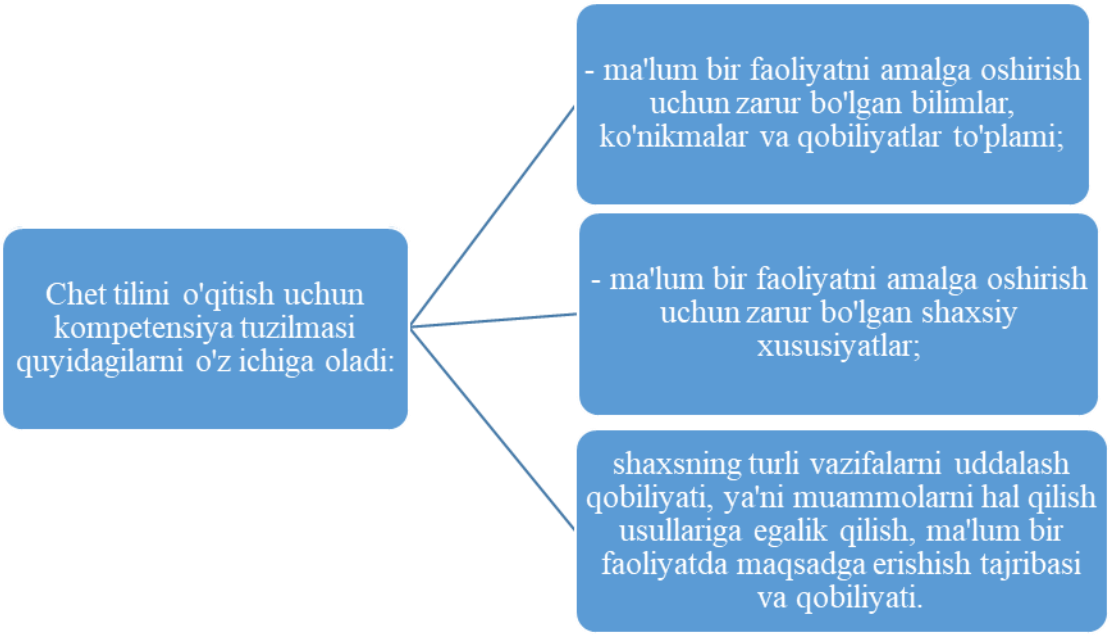
Kelajakdagi chet tili o‘qituvchisining strategik kompetensiyasi kontseptsiyasini shakllantirish muammosini o‘rganish holatini tahlil qilish, metodik adabiyotlarda kamida etarli emasligini ta'kidlashga imkon beradi, chunki tilshunoslik sohasidagi ko‘plab olimlar yaqinda til o‘rganish, o‘qitish va baholash jarayoniga zamonaviy umumiy Yevropa yondashuvini tavsiflovchi parametrlar va kategoriyalar tuzilishi bilan tanisha boshladilar, shuningdek, madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya kontekstida tildan foydalanish qobiliyatiga qo‘yiladigan talablarni va buning uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarni batafsil bayon qildilar.

Strategik kompetensiya tushunchasi L. Bachman, M. Canale, A. Cohen, G. Gordon, L. Mariani, R. Oxford va boshqa xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Mahalliy tadqiqotchilar orasida O. Vanivska, O. Zadorojna, T. Oliinyk, I. Potiuk va boshqalarni ta'kidlash kerak, ular strategik kompetensiya muammosini o‘rganishga e'tibor qaratganlar. Biroq, bu muammolarni hali ham hal qilish kerak, chunki biz hali ham tuzilmani va mazmunni aniqlashimiz, maqsadlarni, shuningdek, bunday strategiyalarni o‘zlashtirish bosqichlari va vositalarini belgilashimiz kerak.

Natijalar va muhokama

Kompetensiya - talabalarning shaxsiyatining murakkab o‘zaro bog‘liq sifatlari, bilim, ko‘nikma va malakalarga, hatto ma'lum bir mavzular va jarayonlarga nisbatan sifatli samarali faoliyat uchun zarur bo‘lgan harakat usullariga ega bo‘lishi bilan shakllanishi.

Chet tillarni o‘qitish jarayonida kompetensiya tushunchasining mohiyati chet tilida ma'lum, asosan tilga asoslangan faoliyatni amalga oshirish qobiliyatidir.

Ta’lim strategiyalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: *yodlash strategiyalari, kognitiv strategiyalar, kompensatsion strategiyalar, metakognitiv strategiyalar, affektiv strategiyalar, ijtimoiy strategiyalar.*

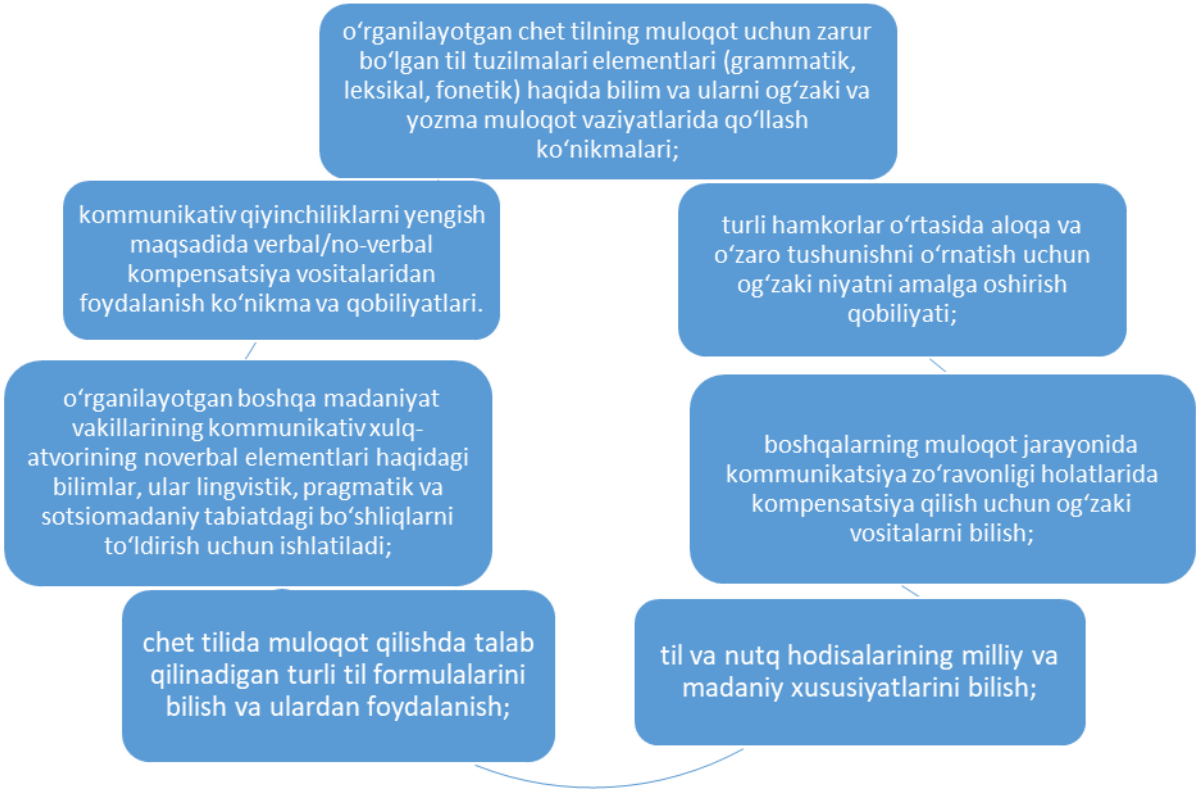
Chet el tilini o‘rganishdagi strategik kompetensiya - bu aloqada va tilni o‘rganishdagi qiyinliklarni yengish uchun og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan vositalardan foydalanish uchun turli qisqa yoki uzoq muddatli rejalarni ishlab chiqish qobiliyati bo‘lib, u haqiqiy yoki tasavvuriy muammolarga echimlar topish zarurati paydo bo‘lgan har qanday vaqtda, ham ongli, ham ongsiz darajada ishga tushirilishi mo‘ljallangan.

Chet tilini o‘zlashtirishdagi strategik kompetensiya quyidagi o‘rganish va muloqot strategiyalarini o‘z ichiga oladi:

- O‘rganish strategiyalariga *yodlash strategiyalari, kognitiv strategiyalar, kompensator strategiyalar, metakognitiv strategiyalar, samarasiz strategiyalar, ijtimoiy strategiyalar* kiradi;
- Muloqot strategiyalari asosiy *(semantik, kognitiv) va qo‘shimcha strategiyalarni* o‘z ichiga oladi;
- Muloqot faoliyatlari quyidagi bosqichlarga bo‘linadi: *rejalashtirish, bajarish, nazorat va tuzatish, ular ma'lum strategiyalar yordamida amalga oshiriladi, bu strategiyalar nutq faoliyatining turi (qabul qiluvchi yoki ishlab chiqaruvchi) ga qarab tanlanadi.*

Kompensatsiya o‘qitish strategiyasi malakasi — bu chet tili ma’lumotlarini qabul qilish va uzatish uchun til vositalarining yetishmasligi holatidan chiqish qobiliyati, og‘zaki vositalarsiz ifoda etish qobiliyati, jumladan, o‘xshash ma’nolarga ega so‘zlar, parafrazalash va boshqalarni ishlata olish qobiliyati; bu — tushunishni ta’minlash, qiyin vaziyatdan chiqish va chet tilida muloqot vositasi sifatida amaliy malakani belgilovchi maxsus ko‘nikma va qobiliyatlar to‘plamidir.

Kompenatsiya ta’limining strategik kompetensiyasi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Muloqot strategiyalari asosiy (semantik, kognitiv) va yordamchi strategiyalarni o‘z ichiga oladi. Muloqot faoliyatlari bosqichlarga bo‘linadi: rejalashtirish, bajarish, nazorat va tuzatish, ular ma'lum strategiyalar yordamida amalga oshiriladi, bu strategiyalar nutq faoliyatining turiga (qabul qiluvchi yoki ishlab chiqaruvchi) bog‘liq.

Zamonaviy til o‘qitish yondashuvida, o‘qituvchilar strategiya tanlovi nafaqat muloqot nutq faoliyatining turiga, balki har qanday faoliyatning bosqichlariga ham bog‘liq ekanligini yodda tutishlari kerak: rejalashtirish, bajarish, natijani baholash, tuzatish. Muloqot strategiyalarining ko‘plab turlari tizimlashtirilishi va quyidagicha taqdim etilishi mumkin:

Reja bosqichi:

Mahoratli strategiyalar (og‘zaki va yozma monologik nutq):

- ichki resurslarni faollashtirish, ehtimol oldindan aniq tayyorgarlik bilan;
- tinglovchilarning xususiyatlarini hisobga olib, uslub, nutq tuzilishi, ifodalarni tanlash;
- yordamchi vositalarni tayyorlash;
- vazifani zarur bo‘lsa kengaytirish;
- muloqot maqsadini takomillashtirish.

Qabul qiluvchi strategiyalar (quloq solish, o‘qish):

- til va umumiy madaniy bilimlarni faollashtirish;
- tashkillashtirish tuzulmasi va ma’lumotning mazmunini ehtimoliy oldindan belgilash;

Interaktiv strategiyalar (og‘zaki va yozma dialog aloqasi):

- kommunikativ o‘zaro aloqaning rivojlanishi uchun mumkin bo‘lgan variantlarni faollashtirish “Nutqchilar o‘rtasidagi nuqtai nazarlar va mavjud ma’lumotlardagi bo‘shliqlarni aniqlash”;
- o‘z harakatlarini rejalashtirish.

O‘rta chora strategiyalari (og‘zaki va yozma tarjima, manbalarni ko‘rsatish, tarjima):

- oldindan tashkil qilish va resurslarni maksimal darajada foydalanish;
- manbalarni tanlash;
- mavzuli lug‘at tayyorlash;
- nutq so‘zlovchilarining ehtiyojlarini hisobga olish;
- tarjima qilingan materialning hajm birligini belgilash.

Amalga oshirish bosqichi:

Foydali strategiyalar (og‘zaki va yozma monolog nutqi):

- qochish strategiyalaridan va kompensatsiya strategiyalaridan foydalanish: soddalashtirish, taxmin qilish, qayta ifodalash, tavsifiy formulirovka, ona tilini chet tiliga singdirish va boshqalar;
- an'anaviy klishelardan foydalanish;
- o‘ziga unchalik ham ishonch hosil qilmagan lingvistik birliklar bilan tajriba o‘tkazish.

Qabul qilish strategiyalari (tinglash, o‘qish):

- olingan lingvistik va ekstralingvistik ma'lumotlarni aniqlash;
- lingvistik va ekstralingvistik ma'lumotlardan umumiy tushuncha olish;
- kontekstning kommunikativ niyatiga oid gipoteza yaratish.

Interaktiv strategiyalar (og‘zaki va yozma dialog):

- so‘zni o‘zaro ta'sirdagi boshqa ishtirokchiga o‘tkazish;
- kommunikativ hamkorlikni saqlab qolish uchun shaxslararo hamkorlik;
- o‘zaro tushunishga erishish;
- hamso‘zdan qo‘llab-quvvatlashni so‘rash.

Mediatsiya strategiyalari (og‘zaki va yozma tarjima, murojaat qilish, hikoya qilish):

- qabul qilingan axborot hajmini bir bosqichda qayta ishlash va keyingi nuqsonga diqqatni qaratish;
- mumkin bo‘lgan variantlarni yozib olish, masalan;
- bo‘shliqlarni bartaraf etish.

Natijalarni baholash:

Produktiv strategiyalar (og‘zaki va yozma monologik nutq):

- yuz ifodasi, ishoralar va eshitish harakatlar orqali so‘zli ifodalashning muvaffaqiyatini nazorat qilish va h.k.

Qabul qiluvchi strategiyalar (eshitish, o‘qish):

- gipoteza tekshiruvi.

Interaktiv strategiyalar (eshitish va yozma dialog):

- muloqotning asl niyatga mosligini nazorat qilish;
- hamkorlikning samaradorligi va muvaffaqiyatini nazorat qilish.

Vositalar strategiyalari (og‘zaki va yozma tarjima, referensiya, tarjima):

- asl nusxa va tarjimaning mazmuniy izchilligini tekshirish;
- ishlatilayotgan tilning mosligini tekshirish.

Xatoliklarni tuzatish bosqichi:

Ishlab chiqarish strategiyalari (og‘zaki va yozma monolog nutqi):

- o‘z-o‘zini tuzatish.

Qabul qiluvchi strategiyalar (eshitish, o‘qish):

boshlang‘ich bosqichga gipotezalarni qayta ko‘rib chiqish maqsadida qaytish. *Interaktiv strategiyalar* (tinglash va dialog yozish):

- mazmunli yoki lingvistik darajada eslatmalar berish yoki olish;
- tushunmovchiliklarni bartaraf etish;

- suhbatni yangilash.

Mediativ strategiyalar (og‘zaki va yozma tarjima, ma'lumotnomalar, transkripsiya):

- lug‘atlar, sinonimlar yordamida aniqlashtirish;
- ekspertlar, manbalar bilan maslahatlashish.

Xulosa. Strategik qobiliyat, suhbatda nosozliklarni oldini olish uchun ishlatiladigan, istalmagan muloqot uzilishlariga nisbatan tizimli bo‘lishni anglatadi. Bu, asosan, o‘rganuvchining suxbatlashuvdagi suyuqlik va muloqot qobiliyatini belgilovchi muhim muloqot qobiliyatining tarkibiy qismidir. Strategik qobiliyat, xabarni samarali tashkil qilish va har qanday qiyinchiliklarni strategiyalar yordamida qoplash qobiliyatidir. L2 dan foydalanishda, o‘rganuvchilar muqarrar ravishda kommunikativ niyat va bu niyatni ifoda etish qobiliyati o‘rtasida bo‘shliq bo‘lgan daqiqalarni boshdan kechiradilar. Aslida, strategik kompetensiya - bu o‘zaro ta'sirda potentsial kommunikatsiya muammolarini yengish qobiliyatidir. Strategik kompetensiya: samarali xabarlarni tashkil qilish va kommunikativ kompetensiyaning bir qismi sifatida potentsial kommunikatsiya muammolarini yengish uchun tildan foydalanish qobiliyati. Ishonchni rivojlantirishdan tashqari, strategiya mashg‘ulotlari spontan improvizatsiya ko‘nikmalarini va lingvistik ijodkorlikni ham osonlashtiradi. Nihoyat, bunday mashqlar nafaqat o‘quvchilarning ijro mahoratini yaxshilaydi, balki talabalar ulardan juda zavqlanadilar - shuning uchun ular muzni erituvchi, isituvchi yoki o‘yinlar sifatida ham ishlatilishi mumkin.

Foydalanilgan adaboyotlar

1. Borysova, N. V. (2019). Problemne navchannia u protsesi formuvannia u studentiv komunikatyvnoi kompetentsii na zaniattiakh z praktyky movlennia anhliiskoi movy. [Problem-based learning in the process of forming students' communicative competence in classes on the practice of English speech].Theoretical and didactic philology. Pereiaslav-Khmelnytskyi : FOP “Dombrovska Ya. M.”. 30. P. 4-15. DOI: 10.3147 0/2309-15-17-2019-2-4-15

2. Vanivska, O. (2016). Komunikatyvno-prahmatychnyi pidkhid u formuvanni stratehichnoi inshomovnoi kompetentnosti.[Communicative-pragmatic approach in the formation of strategic foreign language competence].Youth and the market.№ 8 (139). P. 56-60.

3. Zahalnoievropeiski Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia. [General- European Recommendations for language education: study, teaching, evaluation] / Eds. S. Yu. Nikolaieva.Kyiv : Lenvit, 2003. 273 p.

4. Zadorozhna, O. I. (2017). Sutnist poniattia stratehichnoi kompetentnosti v suchasnii linhvodydaktytsi.[The essence of the concept of strategic competence in modern language didactics].Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: “Pedagogy. Social work”.2 (41). P. 105-109.

5. Oliinyk, T O. (2013). Osoblyvosti formuvannia navchalno-stratehichnoi kompetentnosti.[Features of the formation of educational and strategic competence].Foreign languages.№ 4. P. 9-20.

6. Potiuk, I. E. (2012). Rol stratehichnoi kompetentsii u formuvanni inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii.[The role of strategic competence in the formation of foreign language communicative competence]. Scientific notes [National University “Ostroh Academy”]. 25. P. 227-229.

7. Bachman, L. F. (1990). Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford. 118 p.

THE REPRESENTATION OF GENDER THROUGH LANGUAGE IN CONTEMPORARY ENGLISH FICTION

Ozotov Akbarjon Odiljon o'g'li,
Senior teacher at the Navoi Regional Center for Pedagogical Excellence,
Sayfidinova Nozima Saydullo qizi,
English language teacher at Secondary School No. 15

Annotation: *This article explores how language is used to represent and construct gender identities in contemporary English fiction. It examines the ways in which linguistic features reflect and challenge societal gender norms, emphasizing the role of language as a tool for both reinforcing and contesting power relations. The study highlights the importance of analyzing narrative and discourse strategies to better understand the complex interaction between language and gender in literature.*

Keywords: *Gender representation, Language and gender, Contemporary English fiction, Linguistic strategies, Narrative discourse, Gender identity*

Introduction:

In recent decades, the study of gender representation through language has become a central concern in both linguistic inquiry and literary analysis. Contemporary English fiction offers a rich terrain for examining how language is used to construct, reflect, or challenge prevailing gender roles and ideologies. The linguistic choices made by authors—particularly in character dialogue, narrative voice, and descriptive strategies—often carry subtle or explicit messages about masculinity, femininity, and broader notions of gender identity. As feminist linguist Deborah Cameron (1992) argues, language is far from a neutral medium; it is a socially embedded tool that can function to either reinforce or resist traditional gender norms. Similarly, Z. B. Zokirova (2019), in her comparative study of gender discourse in Uzbek and English literature, asserts that "language becomes a mirror through which a society's perception of gender is projected and preserved." Her analysis underscores the culturally contingent nature of gendered language, showing how literary texts often encode—and at times challenge—dominant ideologies. For instance, in Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale* (1985), the deliberate linguistic restrictions imposed on female characters—such as the suppression of personal pronouns or the erasure of individual names—serve to dehumanize women and underscore the mechanisms of patriarchal control. Zokirova draws parallels with narrative strategies in Uzbek short stories, where silence, ellipsis, and passive voice similarly reflect and reproduce gender-based hierarchies. These insights point to a broader understanding of literary language as an active force in shaping gender perceptions. Language in fiction not only represents characters and their social realities but also participates in constructing the very frameworks through which gender is understood, contested, or normalized by readers. Whether through dialogic interaction, metaphorical language, or narrative silence, authors deploy linguistic resources to position gender ideologies in ways that invite critique, complicity, or re-evaluation. This article aims to investigate how gender is linguistically represented in selected works of contemporary English fiction. It will examine how authors utilize specific linguistic features—such as lexical choices, syntactic patterns, and stylistic devices—to construct gendered identities. Furthermore, where relevant, the discussion will draw parallels with Uzbek literary practices and incorporate perspectives from both Western and Central Asian gender discourse studies to provide a more comparative and culturally grounded analysis.

Literal riview:

Language has long functioned as a central medium through which gender ideologies are constructed, maintained, and at times contested. In contemporary English fiction, authors strategically deploy linguistic choices not only to represent gender roles but also to subtly question or disrupt normative gender expectations. These choices—ranging from pronoun usage and lexical selection to patterns of speech and silence—frequently serve to illuminate underlying power dynamics and socially constructed roles assigned to men and women. Narrative perspective, for instance, often shapes the reader's access to a character's interiority, which in turn can reinforce or challenge traditional gender hierarchies. Dialogue structure also plays a critical role: interruptions, tag questions, hedging, and assertive speech patterns may be used to depict gendered communication styles that reflect broader cultural stereotypes or resist them. The way male and female characters speak—and the ways in which they are spoken about—becomes a mirror of societal attitudes toward authority, agency, emotion, and relational roles. Thus, linguistic representation in fiction extends beyond stylistic preference; it becomes a powerful tool through which authors engage with questions of gendered identity and social expectation. By attending closely to language, readers are invited to consider not only what is being said, but how it is said, and what those linguistic patterns reveal about the cultural construction of gender. An illustrative and widely discussed example of gendered language functioning as a mechanism of control can be found in Margaret Atwood's dystopian novel *The Handmaid's Tale* (1985), where language is deliberately employed as a tool of oppression. The protagonist, Offred, is systematically stripped of her original name, personal history, and narrative agency—reducing her identity to her function as a reproductive vessel. This loss of selfhood is not only enacted through plot and setting but also reflected in the very structure of the narrative language. Atwood's stylistic choices—such as the use of passive constructions, ambiguous pronouns, and restricted internal monologue—underscore the protagonist's diminishing agency. Offred's voice is often subdued, reflective, and fragmented, mirroring the psychological disorientation and social erasure she experiences. One of the most telling lines she delivers is:

"We were the people who were not in the papers. We lived in the blank white spaces at the edges of print."

This metaphor, embedded in syntactic simplicity and passive tone, encapsulates the invisibility and marginalization of women under a totalitarian regime. The "blank white spaces" function both literally and symbolically, denoting absence, silence, and exclusion from dominant discourse. Through such linguistic strategies, Atwood critiques patriarchal language systems that deny women subjectivity and voice.

As Deborah Cameron (1992) asserts, gendered language is never neutral; it either sustains existing hierarchies or becomes a site of resistance. Similarly, Uzbek scholar N. Shamsiyeva (2020), in her analysis of female characterization in contemporary English novels, emphasizes that linguistic choices often subtly convey women's emotional vulnerability, submissiveness, or marginality. She argues that such representations are not accidental, but rather embedded in narrative technique and deeply tied to cultural constructions of gender.

Together, these perspectives reveal how language—both in English and Uzbek literary traditions—serves not merely as a medium of storytelling, but as a means of encoding, sustaining, or challenging gender ideologies. Atwood's linguistic choices

compellingly illustrate how language functions as a reflection—and indeed a mechanism—of gendered power. The pervasive use of passive voice and fragmented narration in *The Handmaid's Tale* does not merely silence the protagonist, but symbolically enacts the systemic erasure of women's voices under patriarchal rule. The denial of personal names—replacing them with possessive constructions such as "Of-fred" (indicating the woman's belonging to a man named Fred)—linguistically dehumanizes the female characters, reducing them from autonomous individuals to functional roles within a rigid social hierarchy. In alignment with Deborah Cameron's (1992) feminist linguistic theory, Atwood's stylistic approach is far from arbitrary; rather, it is a deliberate narrative strategy through which the very grammar of the novel becomes gendered. The form reflects the content, embedding gender oppression not only in what is told, but in how it is told. A parallel can be drawn with Shamsiyeva's (2020) analysis of discourse patterns in female characters within British fiction. She identifies a recurring trend of linguistic self-effacement—marked by frequent use of hedging expressions such as *"I think," "maybe,"* and *"I'm not sure"*—which reflects internalized social expectations of modesty and submission. These linguistic patterns are culturally and ideologically loaded, reinforcing gender norms through seemingly innocuous verbal habits.

Such examples underscore a critical insight: language is not solely a descriptive tool; it is inherently performative. It does not merely reflect social realities and identities—it actively constructs and maintains them. Through narrative style, character voice, and structural choices, authors like Atwood demonstrate that grammar, syntax, and word choice are integral to the literary representation of gendered experience.

In sum, contemporary English fiction demonstrates that gender is not confined to the thematic content of narratives but is intricately encoded within the linguistic structures of narration and dialogue. Through deliberate manipulation of syntax, metaphor, point of view, and discourse style, authors such as Margaret Atwood—and the scholars who analyze their work—reveal the extent to which language actively participates in the construction, reinforcement, and subversion of gender ideologies. These stylistic and structural choices are not merely aesthetic; they are ideologically charged tools that shape how readers perceive gendered identities and power relations. As such, language in fiction serves as a critical lens through which prevailing social norms about masculinity, femininity, and gender fluidity can be examined, challenged, and reimagined. By attending closely to the linguistic fabric of literary texts, scholars and readers alike gain insight into how fiction both reflects and critiques the cultural narratives that inform our understanding of gender.

Conclusion:

In conclusion, the linguistic representation of gender in contemporary English fiction functions as a potent lens through which social attitudes, power relations, and identity constructions are both reflected and critically interrogated. Through deliberate narrative strategies—such as the use of passive voice, pronoun manipulation, and distinct lexical choices—authors like Margaret Atwood vividly articulate the complexities of gendered experience, often exposing the underlying mechanisms of patriarchy as well as forms of resistance. The theoretical insights of Deborah Cameron, alongside the research of Uzbek scholar N. Shamsiyeva, reinforce the understanding that language is far from a neutral conduit; rather, it actively shapes and performs gender roles within literary discourse. The subtle linguistic nuances present in dialogue

and narration transcend mere character depiction, participating in the ongoing construction and negotiation of gendered realities. Therefore, the study of language in fiction not only enriches literary and linguistic scholarship but also provides crucial socio-cultural insights into the formation and contestation of gender ideologies. Future research expanding this inquiry across diverse literary traditions and multilingual contexts promises to deepen our comprehension of the dynamic interplay between language and gender within an ever-evolving global social landscape.

PRINCIPLES OF ADDRESSING DYSLEXIA THROUGH INFORMATION TECHNOLOGY FOUNDATIONS

Gazieva Saida Turgunovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti oqituvchisi

Аннотация: В статье рассматриваются подходы к преодолению дислексии в начальном обучении английскому языку с опорой на современные информационные технологии, личностно-ориентированное и коммуникативное обучение, а также мультисенсорные методы. Показано, что последовательная интеграция ИКТ (мультимедиа, аудио/видео, цифровые приложения) с поэтапным формированием навыков распознавания букв, правильного письма и произношения способствует снижению учебных барьеров и формированию речевой компетенции. Обосновываются четыре ключевых принципа для учителя: системная интеграция методик и программ; создание экономящей ресурсы практико-методической базы; непрерывность мониторинга развития ученика; повышение интерактивности технологий произнесения звуков и букв. Анализ подчеркивает важность мотивации к самостоятельному обучению, инклюзивного и коллективного взаимодействия, а также подготовки учителя к эффективному использованию мультисенсорных стратегий. Сделаны выводы о необходимости контекстуально адаптированных электронных средств, доказательного оценивания и методически стабильной среды, что в совокупности помогает минимизировать причины и последствия дислексии и продвигать соответствие передовым мировым стандартам.

Ключевые слова: *дислексия; начальная школа; английский язык; ИКТ; мультисенсорный подход; личностно-ориентированное обучение; коммуникативная методика; самостоятельное обучение; инклюзия; произносительная компетенция; оценивание на основе данных.*

Annotation: This article examines approaches to addressing dyslexia in primary English education through the integration of modern information and communication technologies, learner-centered and communicative pedagogy, and multisensory methods. It demonstrates that systematically combining ICT (multimedia, audio/video, digital applications) with staged development of letter recognition, accurate writing, and correct pronunciation reduces learning barriers and strengthens speech competence. The paper articulates four core principles for teachers: integrating methods and programs into a coherent system; building a resource-efficient practice base; ensuring continuous monitoring of learner development; and increasing the interactivity of technologies for letter and sound pronunciation. The analysis highlights the importance of motivation for independent learning, inclusive and collaborative knowledge building, and teacher preparation for effective multisensory strategies. The conclusions call for context-appropriate electronic tools, evidence-based evaluation,

and a stable methodological environment, which together help mitigate the causes and consequences of dyslexia and advance alignment with global educational standards.

Keywords: *dyslexia; primary education; English language teaching; ICT; multisensory approach; learner-centered instruction; communicative methodology; independent learning; inclusion; pronunciation competence; data-informed assessment.*

Introduction. Modern information technologies ensure principles such as learner-centered education, a multimodal approach, interactive learning, and the possibility of continuous practice in eliminating dyslexia. This helps the student gradually overcome existing difficulties. For example, problems related to recognizing letters are being eliminated. Secondly, problems related to correct writing are eliminated. After that, the skill of correct pronunciation is formed. They, by themselves, create a basis to further improve the recommendation feature at the following stages:

1. In teaching English in primary education, problems related to the learner being the subject of the process are eliminated. Falling under the direct attention of the teacher while being separated from the parents.

2. Motivation to overcome difficulties in speech development. Likewise, methods are applied to instill the skills of pronouncing them correctly, teaching writing, and working individually with dictionaries.

3. The learner's competence is monitored; deep mastery of IT technologies, and the development of a method for the effective use of video and audio, multisensory tools, is envisaged.

4. The consistency and systematic nature of the teacher's goal. It is determined by the effectiveness of the expected result and by its being based on a distinctive creative approach.

Methodology. It should be emphasized that, in primary education, there are many methods aimed at eliminating dyslexia, including independent learning assignments, reading at home and outside the classroom, analyzing the process of their individual assimilation. Easy, short, and simple tasks on a specific topic prepare the ground for mastering English as a mother tongue. In particular, "one of the most important ways to develop the motivation for independent learning is considered to be the regulation and management by the teacher of the process of developing oral speech in them. "Although many problems remain in this regard, a consistently serious approach to it as the most important part of the methodology of teaching a foreign language remains today one of the main problems of the science of pedagogy." Researchers, analyzing the motives of learning activity, included into the composition of the types of cognitive motives, which are one of the main types of learning motives, the motives of independent learning (acquiring additional knowledge for the purpose of creating a program of self-improvement). Indeed, when the speech deficiencies of each student are seriously studied, handouts are their own way, but helping to assimilate knowledge in inclusive and collective cooperation makes it possible to get to the root of the problem. Thus, it becomes apparent that life always consists of searching for and performing tasks while correctly understanding one's own shortcomings.

Result and discussion. It is clear that electronic programs themselves can be effective in eliminating dyslexia, but this depends on their correct application. Nowadays, modern ICT has encompassed all spheres of life. Today we are witnessing

that a systematic approach based on a documentary approach has been established for every issue. At present, primary school English teachers need to know the following 4 principles well.

1. The teacher's ability to integrate a set of methods and programs into a single system in eliminating dyslexia and to deeply instill analytical skills in students during the lesson process, and what effect the expected result will produce;

2. To create a base of the teacher's experience that saves time, funds, intellectual and creative energy, and memory for providing clear and systematic education to students, and that eliminates errors in future activity;

3. The continuity of the method of achieving the learner's development and increasing indicators. The electronic application directs students toward a single goal—to increase speech pronunciation competence, to determine the harmony between concepts and representations;

4. Achieving the interactivity of educational technologies used in pronouncing letters and sounds, that is, directing the criteria for the teacher's effective use of the newest methods toward results.

On the basis of these recommendatory guidelines, dyslexia will be freed from its social nature, its causes and consequences in education will be eliminated, the intellectual development of students will be advanced, and fundamental changes will occur in applying the world's advanced educational standards on the basis of an entirely new worldview.

If we pay attention to educational technologies in the developed countries of the world, we see that life proceeds unevenly, that the borders of the global world are remaining in the shadow of large states, that in some cases quantity is negatively affecting quality, and this is being limited by the intensification of ideological pressure.

Conclusion. The analysis demonstrates that addressing dyslexia in primary English education is most effective when modern information technologies are integrated with multisensory, learner-centered, and interactive pedagogies. Systematic use of ICT-combined with tasks that build letter recognition, accurate writing, and correct pronunciation-supports gradual skill acquisition and reduces learning barriers. Equally critical is the teacher's role: integrating methods into a coherent system, cultivating students' analytical skills, ensuring continuity of practice, and leveraging multimedia tools to strengthen speech competence. When supported by an enabling classroom environment and a consistent methodological framework, these approaches enhance learners' motivation, autonomy, and measurable outcomes. To sustain progress, teacher training should prioritize multisensory strategies, data-informed monitoring, and effective use of digital resources beyond presentation-focused practices. Future efforts should develop context-appropriate electronic applications, expand inclusive and collaborative learning models, and establish evidence-based evaluation to refine implementation. Through these measures, educational systems can mitigate the causes and consequences of dyslexia, foster students' intellectual growth, and advance alignment with global standards.

REFERENCES

1. Gillingham, A., & Stillman, B. W. (2009). Remedial Training for Children with Specific Disability in Reading, Spelling, and Penmanship (8th ed.). Educators Publishing Service.

2. Birsh, J. R., & Carreker, S. (Eds.). (2018). Multisensory Teaching of Basic Language Skills (4th ed.). Paul H. Brookes Publishing.
3. Shaywitz, S. E., & Shaywitz, J. (2020). Overcoming Dyslexia: Second Edition.
4. Snowling, M. J., & Hulme, C. (Eds.). (2022). The Science of Reading: A Handbook (2nd ed.).
5. Mayer, R. E. (2021). Multimedia Learning (3rd ed.). Cambridge University Press.

SOCIO-ECONOMIC, DEMOGRAPHIC FACTORS AND EDUCATIONAL OUTCOMES: AN ANALYSIS OF PISA 2022 DATA FOR UZBEKISTAN

Akramov Davron,
Westminster International University in Tashkent

Annotatsiya. 2022-yilda O‘zbekiston Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) tomonidan o‘tkaziladigan Xalqaro o‘quvchilarni baholash dasturida (PISA) ishtirok etdi. Ushbu dastur 15 yoshli o‘quvchilarning matematika, o‘qish va tabiiy fanlardagi ko‘nikmalarini baholaydi. Mazkur maqolada mamlakatning o‘rtacha IHTT natijalari bilan solishtirilgan ta’lim ko‘rsatkichlariga tavsifiy tahlil keltiriladi. Uchta asosiy muammo aniqlanadi: umumiy past ko‘rsatkichlar, o‘qish va matematika fanlarida sezilarli gender tafovutlari, hamda immigrant o‘quvchilarning matematika bo‘yicha pastroq natijalari. Shuni alohida ta’kidlash joizki, ijtimoiy-iqtisodiy holatning ta’lim yutuqlariga ta’siri cheklangan. Ushbu natijalar O‘zbekistonda akademik yutuqlar determinantlarini yanada chuqurroq o‘rganish uchun davlat maktablaridan olingan vakillik ma’lumotlaridan foydalanishga ehtiyoj borligini ko‘rsatadi va amaliy ta’lim siyosatini ishlab chiqishda foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar*: Xalqaro o‘quvchilarni baholash dasturi (PISA), O‘zbekiston, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT), akademik natijalar, ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlar, gender tafovutlari, immigrant o‘quvchilar, ta’lim siyosati*

Аннотация. В 2022 году Узбекистан принял участие в Международной программе по оценке образовательных достижений учащихся (PISA), проводимой Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), которая оценивает навыки 15-летних школьников в области математики, чтения и естественных наук. В данной статье представлен описательный анализ результатов страны по сравнению со средним показателем ОЭСР. Выявлены три основные проблемы: низкие общие результаты, выраженный гендерный разрыв в чтении и математике, а также более слабые результаты у учащихся-мигрантов по математике. В то же время отмечается и сильная сторона — ограниченное влияние социально-экономического статуса на успеваемость. Полученные результаты подчеркивают необходимость дальнейших исследований с использованием репрезентативных данных государственных школ для лучшего понимания детерминант академической успеваемости в Узбекистане и разработки образовательных политик.

Ключевые слова*: Международная программа по оценке образовательных достижений учащихся (PISA), Узбекистан, Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), академическая успеваемость, социально-экономические различия, гендерный разрыв, учащиеся-мигранты, образовательная политика*

Abstract. In 2022, Uzbekistan participated in the Programme for International Student Assessment (PISA) held by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), which evaluates 15-year-olds' skills in mathematics, reading, and science. This paper offers a descriptive analysis of the country's performance relative to the OECD average. Three challenges emerge: low overall scores, a pronounced gender gap in reading and mathematics, and weaker results for immigrant students in mathematics. A notable strength is the limited impact of socio-economic status on achievement. These findings highlight the need for future research using representative public school data to better understand the determinants of academic performance in Uzbekistan and to guide evidence-based policy.

Key words: *PISA, Uzbekistan, OECD, academic performance, socio-economic disparities, gender gap, immigrant students, education policy*

Education is one of the key drivers of social and economic development. By equipping young people with knowledge and skills, it builds human capital, promotes social mobility, and supports long-term growth. The quality of education, therefore, is not only an individual concern but also a matter of national policy, especially in countries seeking to strengthen competitiveness in a globalized economy. Uzbekistan is no exception. In 2022, the country participated in the Programme for International Student Assessment (PISA), a large-scale international survey conducted by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) that evaluates 15-year-olds' skills in reading, mathematics, and science. This paper aims to provide a descriptive analysis of Uzbekistan's results, compare its performance with that of OECD countries, identify key strengths and challenges, and reflect on potential steps for improvement.

How did our students do? Overall, the results for Uzbekistan are quite poor across all three subjects. The OECD averages for mathematics, reading, and science are 472, 476, and 485, respectively, whereas Uzbekistan's averages are only 364, 336, and 355. In terms of rankings (out of 81 countries), Uzbekistan placed 72nd in mathematics, 80th in reading, and 80th in science.

When looking at performance extremes, the contrast is even sharper. Among OECD countries, 13.7% of students are top performers in at least one subject (Level 5 or 6), and 16.4% are low performers in all three subjects (below Level 2). In Uzbekistan, by comparison, only 0.1% of students reached top-performer status (77th place), while 71.45% were low performers in all three subjects (79th place). This underscores the overall weakness of Uzbekistan's education outcomes.

Table 1. Overall results of Uzbekistan in PISA 2022 compared to the OECD

	Mean score in PISA 2022			**Top-performing and low-performing students**	
	Mathematics	Reading	Science	Share of top performers in at least one subject (Level 5 or 6)	Share of low performers in all three subjects (below Level 2)
	Mean	**Mean**	**Mean**	**%**	**%**
OECD average	472	476	485	13.7	16.4
Uzbekistan	364	336	355	0.1	71.4
Uzbekistan's ranking	72	80	80	77	79

out of 81 countries					

With respect to socio-economic disparities, the situation is amongst the best for Uzbekistan. In OECD countries, the percentage of variance in mathematics performance explained by socio-economic status (ESCS) is 15.5%, the share of disadvantaged but academically resilient students is 10.2%, and the performance gap between advantaged and disadvantaged students is 93 points (which is statistically significant) . In Uzbekistan, the corresponding figures are 2.0%, 19.6%, and 22 points (also statistically significant). Uzbekistan's rankings in the three measures are 2nd, 1st, and 2nd respectively out of 80 countries (data unavailable for one country).

Table 2. Socio-economic disparities in academic performance in Uzbekistan compared to the OECD

	Percentage of variance in mathematics performance explained by ESCS[1] (%)	**Percentage of disadvantaged students who are academically Resilient (%)**	**Difference between advantaged and disadvantaged students in Mathematics (points)**
OECD average	15.5	10.2	**93**
Uzbekistan	2.0	19.6	**22**
Uzbekistan's ranking out of 80 countries	2	1	2

Gender differences also show notable patterns. Across the OECD, boys outperform girls in mathematics by 9 points (statistically significant), girls outperform boys in reading by 24 points (statistically significant), and there is no significant gender difference in science. In Uzbekistan, boys score 6 points higher than girls in mathematics (rank 68 vs. 74), while girls score 22 points higher than boys in reading (rank 80 vs. 78). In science, girls slightly outperform boys by 4 points, though the difference is not statistically significant.

Table 3. Gender gaps in performance in Uzbekistan compared to the OECD

	Mathematics performance			**Reading performance**			**Science performance**		
	Girls	Boys	Difference between boys and girls	Girls	Boys	Difference between boys and girls	Girls	Boys	Difference between boys and girls
	Mean score	**Mean score**	**Score dif.**	**Mean score**	**Mean score**	**Score dif.**	**Mean score**	**Mean score**	**Score dif.**
OECD average	468	477	**9**	488	464	**-24**	485	485	0
Uzbekistan	361	367	**6**	347	325	**-22**	357	353	-4
Uzbekistan	74	68		80	78		80	78	

[1] The PISA index of economic, social and cultural status

's ranking out of 81 countries									

Finally, when considering immigrant background, OECD data show average mathematics scores of 479 for non-immigrant students and 459 for second-generation immigrant students. The associated score-point differences in mathematics are –15 after accounting for socio-economic status and –5 after also accounting for language spoken at home (both statistically significant). In Uzbekistan, non-immigrant students average 365 in mathematics compared to 336 for second-generation immigrant students. The performance gaps are larger: –30 after accounting for socio-economic status and –31 after also controlling for language spoken at home (both statistically significant).

Table 4. Immigrant students' performance in Uzbekistan compared to the OECD

	Percentage of immigrant students	**Performance in mathematics**		**Score-point difference in mathematics performance associated with immigrant background**	
		Non-immigrant students	Second-generation immigrant students	After accounting for students' socio-economic status	After accounting for students' socio-economic status and language spoken at home
	%	**Mean score**	**Mean score**	**Score dif.**	**Score dif.**
OECD average	12.9	479	459	**-15**	**-5**
Uzbekistan	1.0	365	336	**-30**	**-31**

Big picture and what should be done. The analysis highlights three major challenges for Uzbekistan's education system, alongside one important strength. The first challenge is that overall performance in mathematics, reading, and science is very poor, with Uzbekistan ranking near the bottom across all subjects. The second is the presence of statistically significant gender differences: boys outperform girls in mathematics, while girls perform much better in reading. The third challenge is that immigrant students perform considerably worse than non-immigrant students in mathematics, even after accounting for socio-economic status and language spoken at home. The relative strength for Uzbekistan, however, lies in the fact that socio-economic status does not contribute heavily to academic performance—at least in mathematics—suggesting a more equitable distribution of learning opportunities compared to almost all the other PISA 2022 countries.

Future research should focus on the determinants of academic performance *specific* to Uzbekistan, -to account for the region-specific attributes that international research might neglect, - in order to address the underlying issues that drive low

achievement. While some studies have examined determinants of performance at the university level (Akimov et al., 2024), or correlations between psychological and social variables and academic achievement (Nuralieva et al., 2024), these analyses concern older students in higher education. Furthermore, university students represent a selective population where education is not compulsory and where tuition fees may bias enrollment toward higher-income families.

For this reason, a future study could rely on data collected from public schools in Uzbekistan, particularly among 9th- and 10th-grade students. At this level, education is obligatory, tuition-free, and does not require entrance examinations. As a result, nearly all students are represented, regardless of income or intellectual ability, making the sample less biased than university populations or selective institutions. Analyzing this type of data would provide a more accurate and representative picture of the determinants of academic performance in Uzbekistan's secondary education system and would generate insights that could inform policies to raise learning outcomes for the majority of students.

Reference list

1. Akimov, A., Malin, M., Sargsyan, Y., Suyunov, G., & Turdaliev, S. (2024). Student success in a university first-year statistics course: Do students' characteristics affect their academic performance?. *Journal of Statistics and Data Science Education, 32*(1), 24-35.
2. Nuralieva, N., Wei, Z., Al-Qadri, A. H., Saraa, N., & Chang, M. (2024). Students' beliefs, basic psychological needs, classroom participation, foreign language anxiety, and academic adjustment: A correlation study in Tashkent, Uzbekistan. *Heliyon*, *10*(18).
3. OECD (2023), PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education, PISA, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/53f23881-en

SCAMPER DEVELOPS NOT ONLY CREATIVITY BUT ALSO CRITICAL THINKING, COLLABORATION, AND COMMUNICATION— KEY 21ST-CENTURY SKILLS

Hodiyeva Yulduz Yunusovna,
Navoi State University doctoral student

Annotation. The SCAMPER technique, originally developed as a creativity tool, has increasingly been applied in education as a structured instructional technology. This approach is grounded in seven core operations—Substitute, Combine, Adapt, Modify/Magnify, Put to another use, Eliminate, and Rearrange/Reverse—that guide learners toward innovative thinking and problem-solving. As a method, SCAMPER offers a systematic way to generate new ideas; as a technique, it provides classroom activities that stimulate creativity; and as a technology, it represents a comprehensive teaching system that can be integrated across different subjects and levels of instruction.

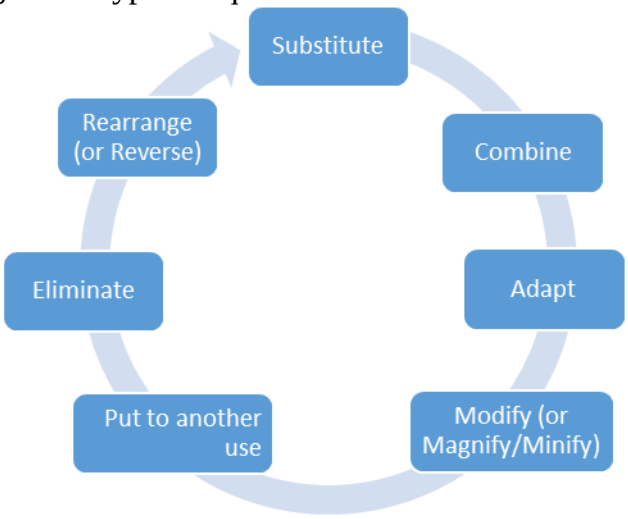
Enhancing students' use of SCAMPER technology requires a multi-layered pedagogical approach. First, learners must acquire a solid foundation in the method, understanding each SCAMPER prompt through concrete examples and visual aids. Second, classroom practices should incorporate SCAMPER-based activities such as guided brainstorming, group tasks, gamification, and creative problem-solving. Third, the method should be elevated into a broader instructional technology by embedding it

into lesson planning, cross-curricular projects, digital platforms, and reflective assessment practices.

Key words: *creativity, innovative, integrate, gamification, cross-curricular projects, digital platforms, reflective assessment*

Introduction. SCAMPER develops not only creativity but also critical thinking, collaboration, and communication—key 21st-century skills. Teachers play a pivotal role as facilitators, encouraging students to apply SCAMPER principles in authentic and engaging learning contexts. When systematically applied, SCAMPER moves beyond a single activity and becomes a pedagogical technology capable of transforming classroom practice.

SCAMPER is generally considered a creative thinking method (or technique), not a technology. SCAMPER provides a structured way of thinking to generate new ideas.It is based on asking seven types of questions:

This makes it a mental tool for problem-solving, innovation, and creativity.

Technology usually refers to tools, systems, or devices developed using scientific knowledge (e.g., computers, software, teaching platforms).

SCAMPER doesn't involve hardware or software; instead, it's a strategy applied by people.

In education and pedagogy, sometimes people call SCAMPER a "pedagogical technology" or "instructional technology". In this sense, "technology" means a systematic method of applying techniques in teaching—not gadgets.

In educational literature: it may be referred to as an instructional technology because it systematically organizes the teaching process.

1. Method

Definition: A method is a way or approach used to achieve a specific goal in teaching or learning.

Characteristics:

- Based on a set of principles or steps.
- Flexible; can be adapted by the teacher.
- Focuses on how to reach the goal.

Example with SCAMPER:

SCAMPER is a creative thinking method where the teacher guides students through substitution, combination, adaptation, modification, etc., to generate new ideas.It is one method among many (like brainstorming, role-play, project-based learning).

2. Technology (in pedagogy)

Definition: In education, "technology" doesn't only mean machines or computers. It means a systematic, organized way of applying methods, techniques, and resources to achieve learning outcomes.

Characteristics:

- Broader and more structured than a single method.
- Includes planning, applying, monitoring, and evaluating the process.
- Often combines multiple methods and tools into one system.

Example with SCAMPER: If a teacher builds an entire instructional process around SCAMPER (lesson objectives, activities, materials, assessments), it becomes an educational technology.

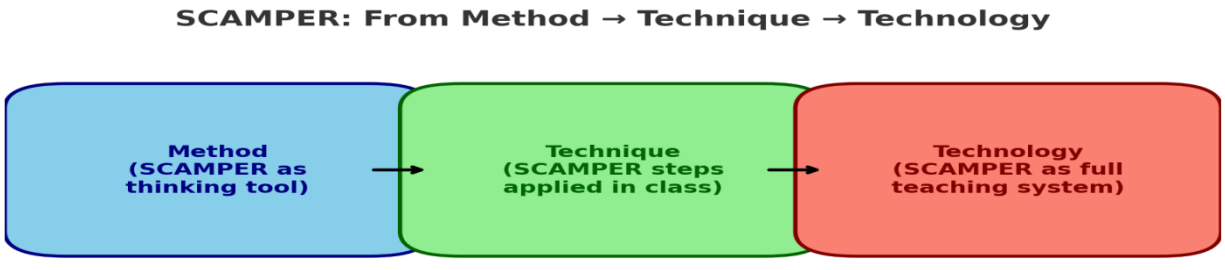
For example, "SCAMPER Technology for Developing Creative Writing Skills" → here SCAMPER is applied not just as a method but as a full teaching system.

3. Comparison with SCAMPER

Aspect	Method	Technology
Scope	One specific approach (e.g., SCAMPER as a creativity method)	A whole system of teaching using SCAMPER
Flexibility	Can be used occasionally in one activity	Requires consistent application in the whole teaching process
Focus	How to do an activity	How to organize* teaching systematically
SCAMPER Role	A creativity method (asking 7 types of questions)	| Can become a technology if designed into a structured learning system

Method → SCAMPER as a thinking tool (asking creative questions).
Technique → applying SCAMPER steps in a classroom activity.
Technology → designing an entire teaching system around SCAMPER.

SCAMPER is primarily a method/technique. In pedagogy, if it is systematically integrated into the teaching process with goals, materials, and assessments, it is also referred to as an instructional (educational) technology.

How to enhance students' use of SCAMPER as an instructional technology (not just as a method). That means we want students to not only use SCAMPER for creative ideas but also to systematically apply it in learning processes. There we will see a structured approach:

1. Build Strong Foundation (Method Level)

✓ Teach the 7 SCAMPER prompts clearly: Substitute, Combine, Adapt, Modify, Put to use, Eliminate, Reverse.

✓ Use simple examples (e.g., "What if a chair had no legs?" → Substitute) so students grasp the logic.

✓ Provide visual aids or diagrams for each step.

2. Practice as a Classroom Technique

Guided Practice: Give students one object (e.g., a plastic bottle) and lead them through all 7 SCAMPER questions.

Group Work: Let students brainstorm in teams and share different SCAMPER applications.

Gamify: Turn SCAMPER questions into cards; students draw and answer in a timed challenge.

3. Develop as a Technology (Systematic Use)

To enhance SCAMPER as a technology, integrate it into the full learning cycle:

a) Lesson Planning

Design whole lessons or projects around SCAMPER.

Example: Creative Writing Lesson → Students use SCAMPER to reimagine a fairy tale.

b) Cross-Subject Application

Science: Use SCAMPER to redesign an ecosystem or invent a new tool.

Math: SCAMPER word problems to make alternative solutions.

Language Learning: Modify and adapt stories, dialogues, or texts.

c) Student-Centered Learning

Encourage self-directed SCAMPER projects (students pick a problem and solve it using SCAMPER).

Let them present solutions with posters, models, or digital tools.

d) Digital Tools Integration

Use online mind-mapping tools (like Miro, Padlet, Canva) to visualize SCAMPER ideas.

Develop SCAMPER worksheets or mobile apps for interactive practice.

e) Assessment &Reflection

Assess creativity, originality, and problem-solving—not just "right answers."

After activities, have students reflect: "Which SCAMPER step helped you most? Why?"

4. Teacher's Role in Enhancement

Be a facilitator, not just an instructor.

Provide open-ended tasks with real-world relevance (e.g., "Redesign a classroom chair using SCAMPER").

Encourage collaboration and presentation to enhance 4C skills (Creativity, Critical thinking, Collaboration, Communication).

In short: To enhance student SCAMPER technology, move from one-time brainstorming → to regular structured use → to integrating it across lessons, subjects, and projects with digital and reflective elements.

Conclusion. The integration of SCAMPER into the educational process demonstrates how a simple creative thinking tool can evolve into a full instructional technology. At its core, SCAMPER is a method that guides students in reimagining objects, problems, or situations through structured prompts. When practiced in classroom activities, it becomes a technique that encourages learners to engage in

brainstorming, problem-solving, and idea generation. However, its true potential emerges when it is adopted as a systematic technology, shaping the design of lessons, projects, and curricula in a way that promotes continuous creativity and innovation.

Enhancing students' SCAMPER technology requires moving beyond one-time exercises toward a consistent integration across subjects and learning contexts. By embedding SCAMPER into lesson objectives, digital tools, group projects, and reflective practices, educators can ensure that students not only learn to think creatively but also develop transferable skills essential for the modern world. The teacher's role is not limited to introducing the SCAMPER steps; rather, it involves cultivating an environment where students feel empowered to question, modify, and reinvent ideas.

Ultimately, SCAMPER serves as more than a creativity strategy—it becomes a transformative educational technology. Through its systematic application, students learn how to generate original solutions, collaborate effectively, and reflect critically on their learning process. This shift from method to technology highlights the dynamic role of SCAMPER in fostering innovation, making it a valuable tool for preparing learners to meet the challenges of the 21st century.

Of course Since you asked for references based on the information above, I'll provide a short reference list with academic and practical sources that are commonly cited about SCAMPER, creative thinking, and instructional technology.

References

1. Eberle, B. (1996). SCAMPER: Games for imagination development. Waco, TX: Prufrock Press.– The original source where SCAMPER was popularized as a creativity method for education.
2. Michalko, M. (2006). Thinkertoys: A handbook of creative-thinking techniques Berkeley, CA: Ten Speed Press.– Includes SCAMPER among other creativity tools, explaining its application for idea generation.
3. De Bono, E. (1992). Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking to Create New Ideas. New York: Harper Business. – Discusses methods like SCAMPER in the broader context of structured creativity techniques.
4. Runco, M. A. (2014). Creativity: Theories and Themes: Research, Development, and Practice. San Diego, CA: Academic Press. – Explains creativity processes in education, aligning with SCAMPER as a tool for enhancing innovation.
5. Torrance, E. P. (1988). The Nature of Creativity as Manifest in Testing. The Nature of Creativity: Contemporary Psychological Perspectives, 43–75. – Provides theoretical background for creative thinking and problem-solving relevant to SCAMPER.

LANGUAGE CONTACT AND BORROWING IN GLOBAL ENGLISHES

Ozotov Akbarjon Odiljon o'g'li,
Senior teacher at the Navoi Regional Center for Pedagogical Excellence,
Sayfidinova Nozima Saydullo qizi,
English language teacher at Secondary School No. 15

Annotation: This article examines the phenomenon of language contact and borrowing within the context of Global Englishes. It explores how English, as a global lingua franca, incorporates lexical, phonological, morphological, and syntactic elements from various local languages, resulting in hybrid and dynamic language varieties. The study highlights the sociolinguistic implications of borrowing, including

identity construction, cultural negotiation, and power relations. Through examples from diverse English-speaking communities, the article emphasizes the importance of understanding English as a pluricentric and evolving language shaped by global interactions.

Keywords: *Language contact, Borrowing, Global Englishes, Linguistic hybridity, Sociolinguistics, Language change, Multilingualism*

Introduction:

Language contact, broadly defined as the interaction between speakers of different languages, has historically served as a major catalyst for linguistic change and innovation. In the contemporary era of globalization, English, as the predominant global lingua franca, increasingly engages in contact with a vast array of languages, resulting in extensive borrowing not only of vocabulary but also of phonological and syntactic features. These borrowings enrich the lexicon and structural repertoire of English, contributing to the rise of diverse localized forms often referred to collectively as Global Englishes. Renowned scholars such as Braj Kachru (1992) have underscored the significance of contact-induced change in understanding the development and diversification of English within multilingual settings. In a similar vein, Uzbek linguist T. Rahmatova (2021) highlights how English borrowings in Uzbek speech varieties reflect broader sociolinguistic processes and cultural exchanges characteristic of post-Soviet societies. The widespread adoption of English technological terms like *smartfon* and *internet* into everyday Uzbek usage exemplifies the permeability of linguistic boundaries and the dynamic interplay between global and local influences in language evolution. This article seeks to investigate the mechanisms underpinning language contact and borrowing within the framework of Global Englishes. It aims to examine the sociolinguistic implications of these processes, particularly how they influence linguistic identity and contribute to the ongoing transformation and diversification of English on a global scale.

Literature riview:

Language contact occurs when speakers of different languages engage in regular interaction, often leading to borrowing—the process through which one language adopts words, phonological features, or grammatical structures from another. English, owing to its status as a global lingua franca, is particularly susceptible to contact-induced linguistic change. As Thomason and Kaufman (1988) emphasize, borrowing represents one of the most frequent outcomes of sustained language contact and functions as a significant indicator of cultural and social exchange. The phenomenon of Global Englishes—varieties of English spoken across diverse linguistic and cultural contexts—illustrates how English not only absorbs but also adapts elements from local languages. For instance, Indian English incorporates loanwords such as *"chai"* (tea), *"pukka"* (genuine), and *"jugaar"* (a resourceful fix), reflecting the deep influence of Hindi and other regional tongues. Similarly, Nigerian English includes terms like *"agbada"* (a traditional robe) and *"okada"* (motorcycle taxi), which derive from Yoruba and Nigerian Pidgin English (Jenkins, 2015). These borrowings extend beyond mere lexical enrichment; they operate as potent cultural markers that signal local identity and community belonging within the broader, globalized framework of English. Through such linguistic incorporations, Global Englishes embody the dynamic interplay between the universal and the particular, illustrating the ongoing negotiation of language, culture, and identity in an interconnected world. Borrowing in Global Englishes occurs across multiple linguistic domains, including lexical,

phonological, morphological, and syntactic levels. Among these, lexical borrowing is the most conspicuous, involving the direct importation of words or their adaptation to conform with English phonological and morphological patterns. Phonological borrowing, though more subtle, plays a crucial role in shaping the sound systems of various English varieties. For instance, in Singaporean English (Singlish), intonation contours and certain consonantal features reveal clear influences from Malay and Chinese substrate languages (Gupta, 1994). Similarly, Caribbean Englishes exhibit rhythmic and stress patterns that bear the imprint of African linguistic heritage (Hughes, 2006). Morphological borrowing is evident in the creation of novel word forms inspired by local language structures. Nigerian English, for example, employs reduplication—a morphological process prevalent in many African languages—to convey emphasis or intensity, as in expressions like *"small small,"* meaning 'gradually' or 'bit by bit.' Although less frequent, syntactic borrowing involves the transfer of sentence structures from substrate languages into English varieties. A notable example is found in Indian English, where the use of the progressive aspect with stative verbs, such as in *"I am knowing,"* reflects the syntactic patterns of Hindi and other Indic languages (Kachru, 1992). Borrowing is far from a neutral linguistic process; it carries substantial sociolinguistic significance, often reflecting underlying power relations, identity negotiations, and cultural hybridity. In postcolonial contexts, the incorporation of local lexical items into English embodies a complex and ambivalent relationship between the colonizer and the colonized. As Mesthrie (2008) argues, the adoption of indigenous words within English can be seen as a form of linguistic appropriation that serves to reclaim cultural identity and resist the dominance of linguistic imperialism. Similarly, in Uzbekistan, Rahmatova (2021) observes that the increasing presence of English loanwords—particularly within the domains of technology and education—in everyday Uzbek speech not only signals processes of modernization and global integration but also evokes concerns related to language purity and the preservation of cultural heritage.Furthermore, borrowing functions as a powerful marker of in-group solidarity and social belonging. In multilingual societies, the strategic use of loanwords within English discourse can index membership in specific social, ethnic, or professional communities, thereby reinforcing group identity (Auer, 2009).

The ongoing processes of borrowing and linguistic exchange demonstrate that Global Englishes are neither static nor monolithic entities. Rather, they represent dynamic, hybrid systems continually shaped through sustained interaction with local languages and cultural contexts. For instance, Jamaican English Creole exemplifies such hybridity by integrating African linguistic features, English elements, and indigenous influences. This fusion produces a distinct phonological and lexical system that can only be fully appreciated through an understanding of its complex contact history (Siegel, 2008). Similarly, in the Gulf region, the variety of English spoken by expatriate workers incorporates numerous Arabic loanwords and phrases, resulting in localized forms of English that diverge significantly from traditional British or American norms (McLellan, 2012). This linguistic hybridity challenges conventional prescriptive notions of "correct" English and calls for a more inclusive and descriptive approach that recognizes the legitimacy and richness of diverse English varieties worldwide. In sum, language contact and borrowing constitute fundamental processes that drive the continual evolution and diversification of Global Englishes. Through the incorporation of lexical, phonological, morphological, and syntactic elements from

local languages, borrowings enrich English not only linguistically but also culturally, embedding distinct local identities within the broader global framework. These phenomena reflect complex sociocultural dynamics, including power relations, identity negotiation, and cultural hybridity, underscoring that Global Englishes are inherently dynamic and pluricentric. Recognizing English as a hybrid linguistic system shaped by diverse global communities challenges traditional monolithic and prescriptive views, emphasizing instead the legitimacy and richness of English's multiple localized forms. Therefore, a comprehensive understanding of language contact and borrowing is indispensable for appreciating the contemporary landscape of English, fostering more inclusive linguistic attitudes, and informing both linguistic theory and language policy in our increasingly interconnected world.

Conclusion:

In conclusion, the phenomenon of language contact and borrowing plays a pivotal role in shaping the diverse and dynamic landscape of Global Englishes. As English interacts with a multitude of local languages worldwide, it assimilates not only new vocabulary but also phonological, morphological, and syntactic features, resulting in hybrid varieties that vividly reflect unique cultural identities and complex sociolinguistic realities. Far from diluting the language, these borrowings enrich English, enhancing its adaptability and expressiveness within multicultural and multilingual contexts.

Furthermore, borrowing is deeply intertwined with issues of identity, power relations, and cultural negotiation. It functions as a strategic linguistic resource through which speakers assert group belonging, challenge linguistic imperialism, and navigate the multifaceted processes of globalization. Recognizing English as a pluricentric and continually evolving language challenges traditional, monolithic conceptions and advocates for a more inclusive appreciation of its global diversity.

Ultimately, the study of language contact and borrowing in Global Englishes not only advances our understanding of linguistic change and evolution but also offers valuable insights into broader social, cultural, and political transformations occurring in an increasingly interconnected world.

REFERENCES

1. Auer, P. (2009). *Auer: Code-Switching and Language Contact*. Cambridge University Press.
2. Gupta, A. F. (1994). The Step-Tongue: Children's English in Singapore. *Multilingual Matters*.
3. Jenkins, J. (2015). *Global Englishes: A Resource Book for Students*. Routledge.
4. Kachru, B. B. (1992). *The Other Tongue: English across Cultures*. University of Illinois Press.
5. McLellan, J. (2012). The Development of Gulf English: Phonological and Lexical Features. *World Englishes*, 31(4), 499–516.
6. Mesthrie, R. (2008). *Language in South Africa*. Cambridge University Press.
7. Rahmatova, T. (2021). English Borrowings in Contemporary Uzbek Speech: Sociolinguistic Perspectives. *Central Asian Linguistics Journal*, 12(2), 45-59.
8. Siegel, J. (2008). *Language Contact in a Plantation Environment: A Sociolinguistic History of Jamaican Patois*. John Benjamins Publishing Company.
9. Thomason, S. G., & Kaufman, T. (1988). *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. University of California Press.

XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA SUN’IY INTELLEKT VA INTERAKTIV RAQAMLI VOSITALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Gulboyeva Munavvar Eshpulatovna,
Sirdaryo viloyati PMM metodisti

Annotatsiya. Mazkur maqolada xorijiy tillarni o‘qitishda sun’iy intellekt (keyingi o‘rinlarda SI) va interaktiv raqamli vositalardan samarali foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim platformalari, chat-botlar, adaptiv dasturlar va interaktiv ilovalar xorijiy til o‘quvchilari uchun individual yondashuv, tezkor baholash va ijodiy mashqlarni tashkil etish imkonini beradi. Shuningdek, raqamli vositalardan foydalanish til o‘rganishda motivatsiyani oshiradi, mashg‘ulotlarni qiziqarli va samarali o‘tishini ta’minlaydi. Tadqiqot natijalari xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, xorijiy til o‘qitish, interaktiv vositalar, innovatsion texnologiyalar.*

Аннотация: В статье анализируются вопросы эффективного использования искусственного интеллекта и интерактивных цифровых средств в обучении иностранным языкам. Платформы обучения на основе искусственного интеллекта, чат-боты, адаптивные программы и интерактивные приложения позволяют применять индивидуальный подход, быструю оценку и творческие упражнения для изучающих иностранные языки. Использование цифровых инструментов также повышает мотивацию к изучению языка, делая занятия более интересными и эффективными. Результаты исследования будут способствовать повышению эффективности использования инновационных подходов в процессе обучения иностранным языкам.

Annotation: This article analyzes the issues of effective use of artificial intelligence and interactive digital tools in teaching foreign languages. Artificial intelligence-based learning platforms, chatbots, adaptive programs, and interactive applications allow for individualized approaches, rapid assessment, and creative exercises for foreign language learners. The use of digital tools also increases motivation in language learning, making classes more interesting and effective. The results of the research will serve to increase the effectiveness of the use of innovative approaches in the process of teaching foreign languages.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение иностранным *языкам, интерактивные инструменты, инновационные технологии.*

Keywords: *artificial intelligence, foreign language teaching, interactive tools, innovative technologies.*

Kirish

Ta’kidlash joizki, hozirgi globallashuv sharoitida xorijiy tillarni chuqur o‘rgatish har bir sohada malakali mutaxassis tayyorlashning muhim shartiga aylanmoqda. Bugungi ta’lim tizimidagi an’anaviy dars uslublarining o‘rnini innovatsion texnologiyalar, SI tizimlari va interaktiv raqamli vositalar tobora egallab bormoqda. Jumladan, O‘zbekistonda ham xorijiy tillarni o‘qitish jarayonini takomillashtirish va ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Xususan, Hurmatli Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2021-yil 19-may sanasida qabul qilingan “Xorijiy tillarni o‘rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–5117-son qaror (O‘zbekiston Respublikasi

Prezidentining qarori, 2021) mazkur sohada tub islohotlar uchun huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu islohotlar jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalar, jumladan sun’iy intellekt va interaktiv vositalardan foydalanish xorijiy til o‘qituvchilari oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

Ta’limda sun’iy intellekt integratsiyasi dunyo tajribasi misolida

So‘nggi yillarda dunyo bo‘ylab ta’lim tizimlarida SI texnologiyalarining jadal rivojlanishi kuzatilmoqda. AQSh, Xitoy, Janubiy Koreya, Hindiston, Finlyandiya va Singapur kabi davlatlar SI ni o‘quv jarayonlariga integratsiya qilishda yetakchi o‘rin tutmoqda. Masalan, AQShda MIT (Massachusetts Institute of Technology) universiteti tomonidan ishlab chiqilgan RAISE (Responsible AI for Social Empowerment and Education) dasturi orqali o‘quvchilarga SI asoslari o‘rgatilmoqda. Bu dastur orqali o‘quvchilar SI ni yaratish, etikasi va ijtimoiy ta’siri haqida bilimlarga ega bo‘lishadi (Breazeal, 2024). Xitoyda esa Xanchjou shahri SI sohasida yetakchi markazlardan biriga aylangan. Shahar hukumati tomonidan SI tadqiqotlariga 28 milliard dollardan ortiq sarmoya kiritilgan bo‘lib, bu o‘z navbatida ta’lim tizimining modernizatsiyasiga xizmat qilmoqda (Shen Lu & Hannah Miao, 2025). Janubiy Koreyada esa o‘qituvchilar SI texnologiyalarini o‘z darslarida qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirishga erishmoqda. Bu yondashuv o‘qituvchilarning professional rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda (Salman A., Hayeon K., & Cristian A, 2024). Hindistonda Gurugram shahridagi hukumat maktablarida SI o‘quv dasturlari joriy etilgan. Bu dasturlar orqali o‘quvchilarga ma’lumotlarni tahlil qilish, kodlash va muammolarni hal qilish kabi ko‘nikmalar o‘rgatilmoqda (Anjali Singh, 2025). Finlyandiya va Singapur kabi davlatlar esa SI ni ta’limda tenglikni ta’minlash va inkluziv ta’limni rivojlantirish uchun qo‘llamoqda. Bu yondashuvlar o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan ta’limni ta’minlashga yordam bermoqda.

Sun’iy intellekt moslashtirilgan o‘rganish imkonini beradi

Darhaqiqat, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim vositalari o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos shaxsiy o‘quv yo‘nalishini taklif qilishi hamda xatolarini tezkor aniqlab tuzatishi va til o‘rganishida ijodiy yondashuvni rivojlantirishi bilan alohida ahamiyatga ega. Interaktiv raqamli vositalar esa til o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli, dinamik va samarali tashkil etishga imkon beradi. Shu nuqtai nazardan, xorijiy tillarni o‘qitishda sun’iy intellekt va raqamli vositalardan samarali foydalanishning ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatlarini o‘rganish, ularning afzalliklari va cheklovlarini tahlil qilish dolzarb masala hisoblanadi. Qolaversa, ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish o‘quvchilarning individual o‘rganish ehtiyojlarini aniqlash orqali shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvini amaliyotda qo‘llashni yengillashtiradi. Ma’lumot o‘rnida aytish kerakki, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim kelajakka qaratilgan ta’lim yondashuvi sifatida qaralmoqda va bu yondashuv har bir o‘quvchining ehtiyojlari, qiziqishlari, imkoniyatlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ularga ta’lim berishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, SI yordamida baholash tizimlarini avtomatlashtirish va interaktiv o‘quv materiallarini yaratish orqali ta’lim samaradorligini oshirish mumkin. Bu jihatlar xorijiy tillarni o‘qitishda raqamli vositalar va sun’iy intellektdan samarali foydalanish bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini mustahkamlash va motivatsiyasini oshirish imkonini beradi.

Horijiy tillarni o‘qitishda sun’iy intellekt va raqamli vositalar

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt va raqamli vositalar horijiy tillarni o‘qitishda keng qo‘llanilmoqda. Til o‘rganishda qo‘llaniladigan sun’iy intellekt va raqamli

platformalarga misollar: **Duolingo** – gamifikatsiya asosida so‘z boyligini oshirish va grammatikani mustahkamlash; **Rosetta Stone** – talaffuz, eshitib tushunish va yozma nutqni rivojlantirish uchun interaktiv mashqlar; **ChatGPT** – o‘quvchilar bilan jonli muloqotda til amaliyoti qilish va yozma topshiriqlarni tekshirish; **Grammarly** – yozma matnlarda grammatik va uslubiy xatolarni aniqlash va tuzatish; **Elsa Speak** – talaffuzni sun’iy intellekt yordamida tahlil qilish va takomillashtirish; **Quizlet AI** – kartochkalar orqali so‘z yodlash va testlar yaratish imkoniyatini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, xorijiy tillarni o‘qitishda sun’iy intellekt va interaktiv raqamli vositalardan foydalanish bugungi globallashuv jarayonida ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari o‘quvchilarga shaxsiylashtirilgan ta’lim yo‘nalishini taklif etish, bilim darajasini tezkor baholash, xatolarni aniqlash va ularni bartaraf etishda yordam berishi bilan ajralib turadi. Bu esa o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli platformalar orqali ta’lim jarayoni yanada interaktiv va qiziqarli tus oladi. O‘quvchilar dars jarayonidan tashqari ham til mashqlarini bajarish, talaffuz va yozma nutqni mustahkamlash imkoniga ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. “Xorijiy tillarni o‘qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” [PQ-5117]. — Toshkent, 2021, May 19).
2. Breazeal, C. AI and education. (2023, December 20). Retrieved from https://www.media.mit.edu/articles/cynthia-breazeal-is-making-ai-fun-and educational-for-kids/
3. Shen Lu & Hannah Miao. (2025, September 12). The City Leading China's Charge to Pull Ahead in AI. Retrieved from https://www.wsj.com/tech/ai/the-city
4. Salman A., Hayeon K., & Cristian A. (2024, October 30). Teachers are leading an AI revolution in Korean classrooms. Retrieved from https://blogs.worldbank.org/en/education/teachers-are-leading-an-ai-revolution-in-korean-classrooms
5. Anjali Singh. (2025, September 8). Gurgaon govt schools set to transform education with AI curriculum rollout. Retrieved from https://timesofindia.indiatimes.com/city/gurgaon/gurgaon-govt-schools-set-to-transform-education-with-ai-curriculum-rollout/articleshow/123751922.cms

THE USE OF PHONICS, MULTISENSORY, AND INDIVIDUALIZED APPROACHES IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES

Gazieva Saida Turgunovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Аннотация: *В статье исследуется эффективность мультисенсорного подхода, разработанного R.Sparks на основе проекта O.Gallingem и Stillman для детей с дислексией. Ученые Низаковска, Шнейдер, Кромби модернизировали практические методы применения данной методики. Результаты исследования демонстрируют, что интеграция визуального, аудиального, письменного и двигательного компонентов в преподавании английского языка в начальных классах укрепляет знания и снижает трудности в изучении языка.*

Эффективность методики повышается при наличии удобной классной среды и оборудования.

Annotation: *The article examines the effectiveness of the multisensory approach developed by R.Sparks based on O.Gallingem and Stillman's foundational project for children with dyslexia. Researchers Nizakovska, Shneyder, and Crombi refined practical applications of this methodology. Results indicate that integrating visual, auditory, writing, and kinesthetic components in English language teaching for primary classes enhances knowledge retention and reduces language-learning barriers. The method's efficacy increases with well-equipped classrooms and stable pedagogical environments.*

Ключевые слова: *Дислексия, Мультисенсорный подход, Преподавание английского языка, Начальные классы, Закрепление знаний, Трудности в изучении языка, Совершенствование методики, Оборудование классов, Учебная эффективность, Практические исследования*

Keywords: *Dyslexia, Multisensory approach, English language teaching, Primary education, Knowledge reinforcement, Language-learning difficulties, Methodology refinement, Classroom equipment, Learning efficacy, Applied research*

Introduction. In order to radically improve the mechanisms related to society and the quality of education, newer and newer technologies are being involved to develop and advance the sector. If we take into account that any quality of education is inextricably connected with the historical development of technologies, the essence of the issue becomes even clearer. In this sense, the problem of dyslexia does not belong to the category of problems that resolve by themselves. At the point where efficiency and effectiveness intersect, the cooperation of the teacher and the student guarantees the quality and errorlessness of the child's speech. It becomes evident that it is important to use various methods to draw, build, and plan the architectonics of colored images that correspond to the child's emotions. In particular, in the conceptual approaches of the peoples of the West and the East aimed at the quality of education and its infrastructure, the issue of designing stands. Each of the tasks being designed identifies important archetypes. On the basis of the triad principle "Child care - from the family, kindergarten - preschool," the problem of deeply understanding the reality of life remains urgent. The distinctive features of pedagogical technologies are that in them the learning process that guarantees the achievement of educational goals is designed and implemented. Today it is no secret to anyone that the growth rates in the education system of New Uzbekistan have been showing significant progress in the last five years. This can be seen in the following: it would not be an exaggeration to say that one of the effective achievements of science and teachers is the striving of school students to study and know a foreign language, to strive for perfection already in grades 5-6, and to possess an IELTS certificate. For this, the teacher should engage more with dyslexia, be devoted, and strive so that our beloved multiethnic Uzbekistan occupies a worthy place in the world field of science. The involvement in schools, along with foreign English teachers, of devoted teachers as well, and the implementation of large-scale planned reforms to properly organize pilot-experimental work confirm our above thoughts and considerations.

Methodology. The following types of work may also yield effective results in eliminating dyslexia. The teacher well understands his/her student's weak points and clumsiness, and realizes that his/her ability to assimilate material is at a lower level compared to other students. The pedagogue correctly evaluates the strength of the

student's ability and talent. He/She possesses skills to correctly substantiate and analyze important changes in handwriting and writing, in speaking and listening, and in facial expression. The development of these aspects in continuity-first of all, in the organic interconnectedness of the family, the environment, and the school-leads to a specific solution to the problem.

According to the results of analysis, a primary school English teacher must be able to make realistic predictions. Paying attention to children's independent learning implies phenomena such as their personal activity, logical thinking, ability to express concepts freely, and ability to use all subjects that ensure the beauty of speech. Assigning tasks in lessons and in independent learning that help students work independently and develop all types of speech activity is considered the most effective method of language learning. At the same time, regularly introducing multimedia, information and communication technologies (ICT), and Internet tools into the process of independent learning improves students' language learning and leads to deep mastery of the subject, positively influencing the education system. "In learning a foreign language, computer programs can be used effectively to develop all types of students' speech activity," writes researcher Shahnoza Aripova.

Result and discussion. At this point, a pertinent question arises: Can an English teacher teaching in primary grades effectively and qualitatively apply technologies in their lessons? Because while the principle of working only with presentations predominates among most teachers, others rarely possess the skill of using educational technologies effectively. It is natural that this pattern varies from person to person. The teacher should also conduct serious research on children's in-class and out-of-class learning skills: several interrelated teaching methods related to observation, analysis, and evaluation. At the same time, even if children correctly understand each skill, they may not be able to pronounce it correctly. According to researcher N. Mustafayeva, "one of the approaches increasingly being proposed in recent years to improve the effectiveness of communicative teaching of foreign languages is the multisensory approach. This approach is based on organizing the learning process simultaneously through various sense organs by integrating the learner's visual, auditory, writing, and movement activities. This, in turn, serves to effectively organize the process of mastering language units, forming speech skills, and reinforcing them. As Mustafayeva emphasizes, applying the multisensory methodology within the communicative approach not only increases students' interest but also reduces the difficulties that arise during the process of mastering the material."

The multisensory approach is a method of teaching foreign languages based on engaging several sense organs at the same time-vision, hearing, writing, and movement. This method is especially effective for children with dyslexia and helps them more deeply master language units and speech skills.

Conclusion. R. Sparks was the first to scientifically substantiate the effectiveness of this approach, relying on the project for treating children with dyslexia by O. Gillingham and Stillman. Later, researchers such as Nizakovska, Schneider, and Crombie developed it further and worked out ways to apply it in practice. The advantage of this approach is that the learner studies the language not only through listening, but also through seeing, writing, and active movement, which ensures the consolidation of knowledge. In primary grades, especially in teaching English, this method yields positive results. In addition, if there are convenient classroom facilities

and a stable methodological environment, this approach becomes even more effective and leads to a reduction in difficulties that arise in language learning.

References

1. Crombie, M. (2002). Multisensory approaches to reading intervention: Practical strategies for dyslexic learners. Journal of Learning Disabilities, 35(4), 321-334.
2. Gallingem, O., & Stillman, P. (1987). Neurocognitive rehabilitation framework for childhood dyslexia. International Journal of Language & Communication Disorders, 22(1), 45-63.
3. Nizakovska, T. (2011). Technology-enhanced multisensory classrooms: A paradigm shift in ELT for dyslexic students. TESOL Quarterly, 45(2), 299-324.
4. Schneider, E., & Crombie, M. (2003). Dyslexia and foreign language learning. David Fulton Publishers.
5. Shams, L., & Seitz, A. R. (2008). Benefits of multisensory learning. Trends in Cognitive Sciences, 12(11), 411-417.
6. Gaziyeva S.T. dislyeksiyani bartaraf etishdagi xalqaro va milliy tajribalar tahlili // Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 4-son C seriya 1262-1267 ISSN: 3030-3958. Qo'qon, 2025. B. 1262-1267.

CODE-SWITCHING AND CULTURAL IDENTITY IN DIASPORIC NARRATIVES

Ozotov Akbarjon Odiljon o'g'li,
Senior teacher at the Navoi Regional Center for Pedagogical Excellence,
Sayfidinova Nozima Saydullo qizi,
English language teacher at Secondary School No. 15,

Annotation: This article explores the role of code-switching as a linguistic and cultural tool in diasporic narratives. By analyzing literary examples and linguistic research, the study demonstrates how language alternation reflects the hybrid identities of diasporic individuals. Code-switching is shown not merely as a functional aspect of bilingualism but as a deliberate narrative strategy used by authors to convey emotional depth, cultural belonging, resistance, and identity negotiation. Drawing on both English and Uzbek scholarly sources, the article highlights how code-switching serves as a bridge between homeland and host culture, particularly in the context of migration literature.

Keywords: *Code-switching, Cultural identity, Diaspora, Literary analysis, Narrative strategy, Sociolinguistics*

Introduction.

In the contemporary era marked by intensified globalization and increasing transnational migration, language functions not merely as a tool of communication but as a crucial marker of identity, particularly within diasporic communities. Among the most prominent linguistic practices observed in such multilingual settings is *code-switching*—the alternating use of two or more languages or language varieties within a single discourse. This phenomenon transcends the mere demonstration of bilingual or multilingual competence; it serves as a powerful index of cultural affiliation, social positioning, and identity negotiation. Through code-switching, speakers often navigate complex cultural terrains, express solidarity or distance, and assert their belonging to multiple linguistic and cultural spheres simultaneously. Thus, code-switching emerges not only as a linguistic strategy but also as a socio-cultural act that encapsulates the

hybrid and dynamic nature of identity in the globalized world. For instance, Akhmedova (2021), in her ethnographic study of Uzbek migrants residing in Russia, observed that code-switching between Uzbek and Russian during informal interpersonal interactions frequently signaled shifts in emotional states and served as a mechanism for negotiating cultural belonging. Her findings highlight how language alternation operates not merely at the linguistic level but also as a reflection of the migrants' complex and fluid identity positions within the host society. Similarly, Holmes (2008), a prominent sociolinguist based in New Zealand, examined language use among Samoan immigrants in Wellington. Her research demonstrated that code-switching within this community functioned as a means of expressing in-group solidarity, reinforcing social cohesion, and preserving cultural heritage across generations. These studies underscore the multifaceted role of code-switching as both a communicative strategy and a socio-cultural resource that enables diasporic individuals to navigate their multilingual realities and sustain connections to their cultural roots. These findings underscore that code-switching is far from being a random or superficial linguistic occurrence; rather, it constitutes a deliberate, strategic act deeply rooted in issues of identity, belonging, and cultural negotiation. Within diasporic narratives—both oral and literary—instances of language alternation frequently function as expressive devices that articulate inner conflict, nostalgia, resistance, and the experience of dual or hybrid belonging. Writers and speakers employ multiple languages not solely for the sake of linguistic realism, but to authentically represent the fragmented, layered realities of diasporic existence.

This article seeks to examine the role of code-switching within diasporic narratives as a salient marker of cultural identity. By drawing on a range of literary texts and sociolinguistic research, the analysis aims to illuminate how language operates simultaneously as a boundary and a bridge in the formation and articulation of diasporic selfhood. Through this interdisciplinary approach, the discussion will highlight the symbolic and functional dimensions of code-switching in expressing the complexities of migration, memory, and cultural continuity.

Literature review

Code-switching - the alternation between two or more languages within a single discourse - is a widespread and salient phenomenon in diasporic contexts. While it serves an important linguistic function, enabling speakers to navigate between linguistic systems fluidly, its significance extends far beyond grammar or vocabulary. Code-switching operates as a symbolic resource through which individuals express their cultural orientation, negotiate emotional states, and manage social relationships within complex, multicultural environments.

In diasporic narratives, particularly in literary texts, code-switching is often employed deliberately by authors as a narrative strategy. It reveals characters' hybrid identities, dramatizes moments of cultural tension or dislocation, and serves as a means of preserving linguistic heritage within the context of cultural displacement. By embedding multiple languages within a single narrative framework, authors not only mirror the lived realities of diasporic communities but also challenge monolingual norms, thereby asserting the legitimacy and richness of multilingual experience.

One of the most illustrative literary representations of code-switching can be found in Monica Ali's novel *Brick Lane* (2003), which chronicles the life of Nazneen, a Bangladeshi woman navigating her immigrant experience in East London. Throughout the novel, characters frequently alternate between Bengali and English,

particularly during intimate conversations or emotionally charged moments. This bilingual interaction is not incidental; rather, it reflects complex identity negotiations and emotional affiliations within the diasporic condition. Linguist Auerbach (2015) observes that such language switching serves more than a communicative function—it symbolically anchors characters to their cultural roots and emotional landscapes. Bengali, in this context, becomes a medium of authenticity, familiarity, and emotional depth, whereas English is often reserved for interactions in public or formal domains, signifying adaptation to British societal norms.

For instance, in a pivotal family argument, Nazneen's husband exclaims in Bengali:

"Tumi shudhu bhule jao je amra Bangladeshi."

(*"You always forget that we are Bangladeshi."*)

Moments later, addressing a neighbor, he seamlessly switches to English:

"Sorry, she's just not feeling well today."

This stark contrast in language use delineates a symbolic boundary between the private, culturally intimate sphere of the family and the public, performative space of the host society. Such instances of code-switching not only reflect the characters' bilingual realities but also dramatize the tension between cultural preservation and social integration. In this way, *Brick Lane* exemplifies how diasporic narratives use multilingualism to explore themes of identity, belonging, and cultural hybridity.

This pattern of code-switching vividly illustrates the existence of a dual identity—one that remains deeply connected to the homeland, and another that is continuously being constructed within the sociocultural milieu of the host country. The use of Bengali language in diasporic narratives conveys not only emotional depth and cultural intimacy but also serves as a subtle form of resistance against complete assimilation. It functions as a linguistic anchor, preserving a sense of belonging and cultural continuity amid the challenges of migration.

Conversely, the employment of English signifies adaptation, pragmatic survival, and the performance of an alternative identity required in public and institutional spheres. English thus becomes a tool for negotiating access to social resources, opportunities, and recognition within the host society. Therefore, rather than indicating linguistic deficiency or confusion, code-switching emerges as a sophisticated and intentional narrative strategy. It encapsulates the complex realities of cultural hybridity, identity negotiation, and the fluid boundaries between private and public selves in diasporic contexts. Through this dual-language practice, diasporic subjects articulate their multifaceted identities and navigate the tensions inherent in belonging to multiple worlds simultaneously. In a similar vein, Komilova (2020), in her study of Uzbek migrant literature, demonstrates how Uzbek authors writing from abroad frequently incorporate Uzbek phrases within predominantly Russian or English texts. This deliberate inclusion serves multiple purposes: it preserves cultural memory, asserts ethnic identity, and resists linguistic homogenization. Komilova conceptualizes this practice as a form of "linguistic weaving," a metaphor that captures how languages intertwine to reflect the complex, layered experiences of migration. According to her analysis, this linguistic interlacing enables readers to viscerally experience the psychological and emotional duality inherent in the migrant condition. By embedding elements of the mother tongue into foreign linguistic frameworks, authors evoke a sense of belonging and displacement simultaneously, thereby enriching the narrative texture and deepening the representation of diasporic subjectivity.

Through these illustrative examples, it becomes increasingly clear that code-switching operates as a sophisticated narrative technique that transcends mere linguistic practice. Rather than simply alternating languages, it encapsulates the multifaceted nature of diasporic existence—a life lived in liminality, betwixt and between cultural, social, and linguistic worlds. Language, in this context, functions simultaneously as a refuge, offering emotional solace and cultural continuity, and as a bridge, facilitating connection and communication across disparate cultural spheres. Authors deliberately employ code-switching to articulate complex dimensions of identity, including resistance to cultural erasure, expressions of nostalgia, and assertions of belonging. This deliberate linguistic strategy thus occupies a central role in diasporic storytelling, enabling writers to portray the nuanced realities of hybrid identities and the ongoing negotiation of selfhood in transnational spaces.

Conclusion:

In conclusion, code-switching in diasporic narratives functions as a crucial linguistic and cultural mechanism through which authors and speakers articulate the complexities of hybrid identity. As exemplified by Monica Ali's *Brick Lane* and corroborated by linguistic research in both English and Uzbek contexts, code-switching is far from a random or deficient phenomenon. Rather, it constitutes a deliberate narrative strategy that embodies emotional connections to the homeland, cultural resistance, and pragmatic adaptation to new social environments.

The alternation between languages in diasporic texts reveals the dynamic and ongoing process of identity negotiation, illustrating how language simultaneously operates as both a boundary and a bridge between disparate cultural worlds. Moreover, the presence of this phenomenon in Uzbek migrant literature underscores its broader, transnational significance as a marker of cultural memory and belonging.

Therefore, a nuanced understanding of code-switching not only enriches linguistic and literary scholarship but also deepens our appreciation of the diasporic experience as characterized by continuous cultural dialogue and transformation. Future research could fruitfully investigate how this linguistic practice evolves alongside shifting diasporic realities, thereby offering further insights into the intricate interplay of language, identity, and migration.

References:

1. Auerbach, E. R. (2015). *Code-switching as a linguistic and cultural resource: Analysis of Monica Ali's Brick Lane*. Journal of Sociolinguistics, 19(2), 213-230.
2. Akhmedova, G. (2021). Language, Identity, and Emotion: Code-switching among Uzbek Migrants in Russia. *Central Asian Journal of Linguistics*, 12(1), 45-60.
3. Ali, M. (2003). *Brick Lane*. Scribner.
4. Holmes, J. (2008). *An Introduction to Sociolinguistics* (3rd ed.). Routledge.
5. Komilova, U. (2020). Linguistic Hybridity in Uzbek Migrant Literature: Code-switching as Cultural Memory. *Uzbek Journal of Literary Studies*, 8(3), 122-134.
6. Myers-Scotton, C. (1993). *Social Motivations for Code-Switching: Evidence from Africa*. Oxford University Press.

MECHANISMS FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCE SKILLS OF FUTURE FINE ARTS TEACHERS

Fayzullayeva Zarnigor Abror qizi,
Uzbekistan, Navai, PhD student

Abstract: *This article explores the processes of forming and developing professional competence skills among future fine arts teachers. It highlights mechanisms, innovative methods, and practical solutions for improving these competencies based on modern pedagogical approaches. The study systematically examines curricula, forms of professional development, and the integration of technology into art education.*

Keywords: *fine arts education, professional competence, pedagogical training, innovative technologies, teacher preparation, creative skills.*

Introduction:

In the context of global educational reforms, the demand for highly competent and creatively minded educators has become increasingly urgent. Art education, as a distinct yet integrative discipline, plays a significant role in fostering students' cultural identity, critical thinking, and visual literacy. Therefore, preparing future fine arts teachers requires more than subject-matter expertise; it demands the development of holistic professional competence, encompassing pedagogical, technological, creative, and cultural dimensions.

Modern educational paradigms emphasize learner-centered approaches, interdisciplinarity, and the use of digital tools to support teaching and learning processes. As such, teacher education programs must evolve to equip pre-service art educators with relevant competencies that enable them to respond effectively to the dynamic needs of 21st-century learners. In this regard, identifying and implementing effective mechanisms for the development and continuous improvement of professional competence skills among future art teachers is both a theoretical and practical necessity.

This paper aims to analyze the components of professional competence in the context of fine arts education and to explore innovative strategies and mechanisms for enhancing these competencies in teacher training institutions.

About the Concept of Mechanism

Mechanism is a theoretical or practical system that explains how a certain process, phenomenon, or activity takes place, how its components are interconnected, and how the system leads to a specific outcome. The term "mechanism" is used in various fields of science and technology, and its meaning may vary depending on the context.

In pedagogy and psychology, the term **mechanism** is often used to describe the internal operational principles of personal development, the formation of professional competencies, or educational processes. For example, mechanisms for developing professional competence refer to a system of pedagogical methods, tools, organizational forms, and motivational factors that are interconnected and aimed at achieving a specific outcome — the preparation of a qualified specialist.

Furthermore, a mechanism typically possesses the following key characteristics:

- **Systematic nature** – each component serves a common goal;
- **Stage-based development** – the process evolves through specific stages;
- **Interconnectedness** – the elements directly influence each other;

- **Effectiveness** – mechanisms are always aimed at achieving concrete social, psychological, or educational results.

Main Part:

1. The Essence of Professional Competence:

Professional competence refers not only to a set of professional knowledge and skills, but also includes personal attributes, communication abilities, critical and creative thinking, and the ability to use information technologies effectively. The professional competence of a fine arts teacher consists of several interrelated components:

- **Methodological competence:** lesson planning, application of interactive teaching methods, and development of students' aesthetic taste.
- **Creative competence:** development of visual thinking, participation in innovative art projects.
- **Technological competence:** proficiency in digital design tools and visual communication software.
- **Cultural competence:** understanding the history of art and national cultural heritage.

2. Mechanisms for Improving Professional Competence:

To ensure effective training of future fine arts teachers, the following mechanisms are considered essential:

- **Practical workshops and master classes:** teaching in real classroom settings and mentoring-based learning (ustoz-shogird system).
- **Interactive methods:** project-based learning, problem-based learning (PBL), and the use of art therapy elements.
- **STEAM approach:** integrating science, technology, engineering, arts, and mathematics to enhance functional competence.
- **Virtual galleries and online portfolios:** platforms that encourage students to present and evaluate their creative work.
- **Mentoring and continuous professional development:** organizing internships and seminars in collaboration with experienced educators.

3. Results of Empirical Research (As an Example)

Experimental research conducted at the Faculty of Fine Arts of Tashkent State Pedagogical University showed that students in groups applying innovative pedagogical technologies demonstrated higher abilities in independent thinking, expressing ideas through visual forms, and using contemporary art tools effectively.

Conclusion:

The development of professional competence among future fine arts teachers is a multifaceted process that must address not only technical proficiency but also pedagogical innovation, cultural sensitivity, and creative expression. As this study has shown, incorporating interactive methodologies, practical training, digital tools, and interdisciplinary models such as STEAM can significantly enhance the readiness of future educators to meet the diverse challenges of contemporary classrooms.

Moreover, sustained mentoring, reflective practice, and exposure to real-world teaching experiences contribute to the formation of confident and adaptable teachers capable of inspiring students through art. Teacher education programs must, therefore, prioritize continuous professional development and foster environments that encourage innovation, collaboration, and critical inquiry.

Ultimately, strengthening the mechanisms for competence development in fine arts teacher education is essential not only for improving individual teaching effectiveness but also for elevating the overall quality of art education, preserving cultural heritage, and cultivating a new generation of creative thinkers and responsible citizens.

References:

1. Khodjaev, S. (2021). *Foundations of Pedagogical Competence*. Tashkent: Fan Publishing.
2. Dewey, J. (1934). *Art as Experience*. New York: Minton, Balch & Company.
3. Kozina, E. (2019). "Professional Competence of the Future Teacher of Fine Arts." *International Journal of Arts & Education*, 7(2), 34–42.
4. Qodirova, Z. (2020). *Innovative Approaches in Art Education*. Tashkent: Iste'dod.
5. UNESCO. (2019). *Arts Education: A Global Perspective*. Paris: UNESCO Publishing.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MEHNAT TARBIYASI VA KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH, UNING TARIXIY TARAQQIYOTI

Aripov Ixtiyor Yusufovich,
Navoiy viloyati PMM katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va texnologiyaga faniga bo'lgan qiziqishini shakllantirish masalalari yoritilgan.

Annotatsiya. V dannoy state osveshenы voprosы professionalnoy oriyentatsii shkolnikov nachalnogo obrazovaniya i formirovaniya interesa k predmetu texnologiya.

Abstract. In this article considering the issues of professional guidance of primary school students and the formation of interest to the subject of technology.

Kirish.

Bugungi kunda mamlakatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, Kadrlar tayyorlash milliy dasturining qabul qilinishi o'quvchi yoshlarni kasb tanlashga yo'naltirish tizimini rivojlantirish va takomillashtirish vazifalarini qo'ymoqda. Boshlang'ich sinflar – kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda bilishga oid va o'yin ko'rinishidagi ijtimoiy-foydali mehnat faoliyatini amalga tadbiq qilish orqali, mehnatga hurmat, uning inson hayotida va jamiyatda tutgan o'rnini anglashini, ota-onalarining kasblariga hamda ommaviy kasblarga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish; Ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lishi ilmiy-ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilgan. Ana shu fikrga tayangan holda, mustaqillikning dastlabki yillaridanoq ta'lim-tarbiya masalasi davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nilish sifatida qaralib, butun mamlakat miqyosida, ta'lim va tarbiya, ilm-fan, kasb-hunarga o'rgatish tizimining samaradorlik darajasi, yutuq va kamchiliklar tahlil etildi. Boshlang'ich sinflarda. Hamkorlik (kollaboratsiya) qilish ko'nikmasi – maqsadga erishish yo'lida birgalikda ishlash, hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlashga ko'maklashadi.Muloqot qilish (kommunikativlik) ko'nikmasi – o'quvchilar o'z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishni o'rganadi. Boshlang'ich texnologiya darslari orqali tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirish – bu nafaqat amaliy bilimlarni berish, balki o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlash yo'lidir. Bu borada

texnologiya fani o‘qituvchilarining mahorati va ijodkorligi muhim ahamiyatga ega. Interfaol metodlar va zamonaviy yondashuvlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli shaxs bo‘lishlariga zamin yaratish mumkin.

Bu ko‘nikmalar asosida o‘quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o‘rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtayi nazarini shakllantiradi. Bu vazifalarni amalga oshirishning muhim jihatlaridan biri o‘quvchilarning bilim, tushuncha, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish ijtimoiy ahamiyatga molik. O‘quvchilarda shu jumladan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirish pedagogika fani oldidagi dolzarb muammolardan biridir. Sababi, farzandlarimizda kichik yoshidanoq muayyan kasb-hunarga oid tushunchalarni shakllantiradigan, kelajakda ular o‘zlari sevgan, mehr qo‘ygan kasb-hunar sohasining yetuk kadrlari bo‘lib yetishadilar.

Psixologlarning fikrlariga ko‘ra farzandlarimizning kasb to‘g‘risidagi bilimlarini rivojlantirishni bog‘cha yoshidan boshlash kerak ekan. Buning uchun bir necha usullardan foydalanish mumkin. Masalan, bolani qaysi rangni ishlatishiga va qaysi predmetni chizishig qarab bolaning qaysi kasbga moyilligi aniqlanadi. O‘yin, musiqa ham bolada kasb to‘g‘risida ilk tasavvurlarni shakllantiradi. Ushbu usullar orqali bolalarni qiziqishini bilib olish mumkin. Bolalarning boshlang‘ich sinfdan boshlab, ishlab chiqarish korxonalariga, turli xil kasb egalari bilan uchrashuvlar, suhbatlar tashkil qilish maqsdga muvofiq.O‘quvchi-yoshlarda kasbga oid tushunchalarni shakllantirish, kasblar to‘g‘risida tushuncha berish, kasbga yo‘naltirish muammosini xorijlik olimlardan Atutov P.R., Batishev S., Bespalko V.P., Korotova I.V., Kryuchkov A.F. va boshqalar o‘z ilmiy tadqiqot ishlarida yoritib berishgan.Respublikamizning pedagog olimlaridan Jo‘rayev R., Mavlonova R., Shodiyev N., Nishonaliyev U., Tolipov O‘, Xo‘jaboyev A., Choriyev E, Razzaqov D., Muranov B. va boshqalar o‘rganishgan.O‘quvchilarning texnologiya va kasb ta'limi hamda kasbga yo‘naltirishning o‘ziga xos tomonlari pedagog va psixolog olimlar Bulatov S., Qodirov B. va tomonidan yoritilgan.Pedagogika fanlari doktori, professor E.Choriyevning ilmiy-tadqiqot ishlarida texnologiya tarbiyasining shaxs fazilatlarini shakllartirishdagi o‘rnini ko‘rsatib bergan.Pedagogika fanlari doktori Baxtiyor Rahimov kadrlar tayyorlash tizimida kasbiy-madaniy munosabatlar masalasiga to‘xtalib, boshlang‘ich sinflardan muayyan kasbga qat'iy munosabat bildirish, asosli ravishda kasb tanlash ham erta hisoblanadi. Bu tadqiqotlar natijasida ham o‘z ifodasini topgan. Ammo “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da bolaning erkin fikrlashi, uning tafakkurini tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor berilgan. Shu ma'noda ta'lim-tarbiya jarayonida bugungi bozor iqtisodiyoti munosabatiga xos zamonaviy kasblar to‘g‘risida bolaga kerakli ma'lumotlarni, tushunchalarni shakllantirishlari davr talabi hisoblanishini asoslab bergan”.[1]

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni shakllantirish o‘z-o‘zidan texnologiyaga bo‘lgan muhabbatni shakllanish jarayoni bilan birgalikda amalga oshiriladi. Sababi, bu jarayonda o‘quvchilar faqat kasb-hunar nomlari bilan tanishtirilib qolmay, o‘rganilayotgan biror-bir kasbning yoki hunarning mazmuni, vazifasi, o‘ziga xos tomonlari, shu kasb egalarining muvaffaqiyatlaridan xabardor qilishni o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tarbiyalashda xalq an'analari va xalq urf-odatlaridan foydalanishni o‘rgangan tadqiqotchi A.Rahmatullayev ilmiy-tadqiqot ishlarida texnologiyaga mustaqil va ijodiy yondashish xislatlari rivojlanishi

bilan birga bolalarda hunar o‘rganishga qiziqishni o‘stirib borish muhim deb hisoblaydi.Kasb tanlash – mas’uliyatli ish. O‘z hayot yo‘lini belgilab olish – bu oson ish emas. Bu muayyan vaqtni, maxsus tayyorgarlikni talab qiladi. Shu bois, dastlab o‘quvchilarning kasb-hunarga yo‘naltirish layoqatini o‘rganish uchun ularning aqliy, jismoniy qobiliyatlarini bilim, malaka va ko‘nikmalarini o‘rganish kerak.

O‘quvchilarga ta’sir ko‘rsatish, kasbga yo‘naltirish ishlarini muvaffaqiyatli o‘tkazish uchun maktabda – kasbga yo‘llash kengashining faoliyatini davr talablari darajasiga ko‘tarish lozim. Bu borada quyidagi muammolarni bartaraf etish kerak:

- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni kasb-hunarlarga yo‘naltirish ishlariga mas’uliyatini oshirish;
- kichik yoshdagi o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanish;
- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishuchun dars majmualari tayyorlash;
- darsdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etish uchun zaruriy uslubiy qo‘llanmalar yaratish;
- maktab bilan ota-onalar kengashi va mahallaning hamkorligini kuchaytirish;
- otalik tashkilotlarning amaliy yordamini kuchaytirish.

Ma’lumki, har qanday jamiyat yoki davlatning istiqboli unda yashab ijod qilgan kishilarning umumiy bilim saviyasi hamda fazilatlari bilan bevosita bog‘liqdir. Ilmga tashnaligi, tirishqoqlik, tejamkorlik, rostgo‘ylik, chidamlilik, sabrlilik, ochiq ko‘ngillilik, mutavoziylik kabi fazilatlarning birini o‘zida mujassam etgan har qanday insonning biror kasb-hunarga oshno bo‘lishi shubhasiz. Tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak, aksariyat allomalarimiz tomonidan ushbu fazilatlarni keng ommada tarbiyalash va biror-bir aniq kasb-hunarga yo‘naltirish borasida ko‘plab ilmiy-ijodiy ishlar amalga oshirilgan.

Mutafakkirning mehnatsevarlik tarbiyasi borasidagi fikrlari ham diqqatga sazovordir. Jumladan,Ajdodlarimiz yoshlarning o‘zlari xohlagan kasb-hunarni egallashlariga alohida e’tibor qaratganlar. Jumladan, Abu Nasr Forobiy o‘zining “Baxt – saodatga erishuv haqida” risolasida yoshlarning kasb-hunar egallashi haqida quyidagilarni ta’kidlaydi: mana shu (kasb-hunar) fazilat quvvatda boshqa hamma fazilatlarning eng kuchlisi va mukammali bo‘ladi. Bu shunday ulug‘ fazilatki, inson uni egallashi uchun boshqa hamma fazilatlari, ijodiy faoliyati, tug‘ma fazilatini ham ishga solishi kerak” [2, 10].Mutafakkir shaxsning kasb-hunar egallashini uning fazilati deb ta’riflaydi. Uning ta’biricha, kasb-hunar egallash fazilatlarning raisidir, raislikda undan o‘tadigan fazilat yo‘q va bo‘lmaydi. Odam, mana shu fazilatni boshqa o‘zining juz’iy, ya’ni tug‘ma fazilati bilan takomillashtiradi. Masalan, lashkarboshida harbiy san’atga oid eng go‘zal va foydali narsalarni kashf etish fikriy fazilati bo‘lishi bilan bir qatorda, unda askarlikka va umuman, odamzodga taalluqli bo‘lgan umumiy tug‘ma fazilatning bo‘lishi ham kerak. Chunonchi, shu umumiy tug‘ma fazilat tufayli amalga oshiriladigan ish-harakatlarni to‘la bajarmoqchi bo‘lgan odam, harbiy kishi bo‘lgani uchun harbiy san’atga xos bo‘lgan fazilatini ishlatadi. Masalan, shijoat chinakamiga shijoat bo‘lsin uchun askarlarda bo‘ladigan shijoatga xos fe’l-harakatlarni ishlatadi. Shuningdek, (madaniy) mol-davlat egasida bo‘lgan fikriy fazilat faqat mol-davlatni qo‘lga kiritish uchun eng qulay va manfaatli yo‘llarni izlab topishdir. Uning tug‘ma fazilati kishilarning qo‘lidagi mol-dunyoni o‘z qo‘liga kiritishga qaratilgan qobiliyatini ishlatishdan iboratdir. Bu qobiliyat ham kasb-hunar holida bo‘lishi mumkin (kasbi va xizmatiga qarab). Insonda ma’lum kasb-hunar fazilati raislik qiladi va bu mazkur

san’at (yoki kasb-hunar) shunday san’atki, uni yuzaga chiqarish uchun unga muvofiq tushadigan hamma ish-harakatni, demak, hamma san’atlarda bo‘ladigan usul va harakatlarni qo‘llamasdan ilojimiz yo‘q. Demak, bu san’at insondagi barcha san’atlarning boshlig‘i, ya’ni kasb-hunar fazilatlari ichida eng kuchlisi, quvvatda ham boshqa hamma san’atlarning kuchlirog‘idir. Uni amalga oshirishga yordam beruvchi tug‘ma fazilat esa, quvvatda hamma tug‘ma fazilatlarning eng zo‘ri va kattasidir.Endi insonning kasb-hunar va san’atdagi fazilatiga kelsak, bu fazilat tug‘ma emasdir, aks holda uning fikriy fazilatida mutlaqo kuch va ulug‘lik bo‘lmas edi. Agar kasb-hunar fazilati tug‘ma bo‘lganda, podshohlar ham o‘zlari istab va harakat qilib emas, balki podshohlik ularga faqat tabiiy ravishda muyassar bo‘lgan, tabiat talab qilgan tabiiy bir majburiyat bo‘lib qolar edi. Nazariy va buyuk fikriy fazilat, ulug‘ tug‘ma fazilat va ulug‘ (kasb-hunar) fazilati, odat – malaka bo‘lib qolgan odamda bu fazilatlar irodani hosil qilishning va odatga aylantirishning sababi bo‘ladi. Bunday odamlar cheksiz va juda kuchli tabiat va iroda egalaridirlar.Agar insonda mana shunday go‘zal xususiyatlar yoki fazilatlar birlashsa, uyg‘unlashsa, shundan so‘ng u o‘zidagidek go‘zal fazilat va irodani xalqparvar va shahar ahllarida axloq, odob, rasm-rusum, kasb-hunar, odat va irodani hosil qilish uchun insondan zo‘r kuch va qudrat talab qilinadi. Ta’lim faqat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan, ya’ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo‘lgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo‘lishi, o‘rganishidir. Agar ular shu kasb-hunarga berilgan bo‘lsalar, kasb-hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, ular kasb-hunarning chinakam oshig‘i bo‘ladilar.Amaliy fazilatlar va amaliy san’at (kasb-hunar)lar va ularni bajarishga odatlanish masalasiga kelganda, bu odat ikki turli yo‘l bilan hosil qilinadi [3, 4, 7, 20, 21, 22]: bulardan birinchisi – qanoatbaxsh so‘zlar, chorlovchi, ilhomlantiruvchi so‘zlar yordamida odat hosil qilinadi, malakalar vujudga keltiriladi, odamdagi g‘ayrat, qasd-intilish harakatga aylantiriladi.Ikkinchi yo‘l (yoki usul) – bu majbur etish yo‘li. Bu usulni gapga kirmaydigan, qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan ishlatiladi. Chunki ular o‘z istaklaricha so‘z bilan g‘ayratga kiradiganlardan emaslar. Ammo, ulardan qaysi biri nazariy bilimlarni o‘rganishga astoydil kirishsa hamda uning fazilati yaxshi bo‘lib, kasb-hunarlarni va juz’iy san’atlarni egallashga intilishi bo‘lsa, bunday odamlarni majbur etmaslik kerak, chunki shahar xalqlariga tarbiya berishdan maqsad, ularni fazilat egasi qilish va san’at ahllariga aylantirishdir.

Haqiqatda, har bir borliq hech so‘zsiz o‘z vujudiga o‘ziga xos bo‘lgan martaba – eng yuksak kamolatga erishish uchun borliqqa kelgan. Inson uchun xos bo‘lgan bu kamolotning nomini eng yetuk baxt-saodat deb ataladi. Bu baxt-saodat shu yuksak kamolotga erishish yo‘lida bo‘lgan har turli juz’iylarni o‘zida birlashtiradi: bu juz’iylar shu eng yetuk baxt-saodatga olib boruvchi fazilatli san’at (kasb-hunar)lardir.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Xalqlarni va shahar ahllarini tarbiyalash uchun kasb-hunarni egallash va kamolotga erishishga o‘z ixtiyorlaricha havas bilan intilgan kishilar haqiqiy fazilat egalari va haqiqiy san’at ahllaridir.Odamlarga tarbiya berish usuli ikki turli bo‘ladi. Avvalgi usul – san’atni o‘z rag‘batlari bilan o‘rganuvchilarga ishlatiladigan usul. Ikkinchi usul esa, majburiy ravishda tarbiyalanuvchilarni tarbiyalash uchun ishlatiladigan usul. Manzil egasi yoki shogirdlar ustida turgan o‘qituvchining tutgan usuli bunga misoldir. Masalan, hukumat (yoki davlat) mazkur mamlakatda yashovchilarning muallimi – tarbiyachisi bo‘lganidek, shohlar ham fuqaroning muallimi va tarbiyachisi bo‘ladilar. Bolalar ustida turgan odam esa muallim bo‘lib, u (bolalarga) tarbiya berishda turli tarbiya

usulidan foydalanadi. Mana shundan ma'lum bo'ladiki, hukumat (davlat) va muallim har ikkovi o'z yo'lida, bolalar yoki xalqqa tarbiya beruvchi ustod va muallimdirlar. Ulardan biri bolalarga mehribonlik va yaxshi so'zlar bilan tarbiya bersa, ikkinchisi majburiy ravishda tarbiyalaydi.Hukumatlar (yoki davlatlar)ning tarbiya usullari ham xuddi shunday: hukumat (yoki davlat)ning tarbiyasi xoh majburiy (usul bilan) bo'lsin, xoh yaxshi gap-muomala va mehribonlik bilan bo'lsin, ma'lum mehnat, kasb-hunar bilan shug'ullanuvchi aholiga ozmi-ko'pmi tarbiya berishdir. Ular (ya'ni, hukumat yoki davlatlar) ta'lim va tarbiya berishda xuddi oila boshlig'i, bolalar tarbiyachisi va muallimdek bo'ladilar, shahar xalqi va boshqa sahroyi xalqlarni tarbiyalashda ularni kasb-hunarga o'rgatish yo'lida ishlatiladigan yo'l-yo'riq turlicha bo'ladi, ya'ni kishilarning rahbarlariga qarab majbur qilish yo'li bilan (kuch ishlatib) tarbiyalaydilar. Bunday (majbur ettiruvchi) kuch esa, ayniqsa juz'iy kasb-hunarlarda ishlatiladi. Masalan, bu kuch-harbiy asbob-uskunalardan foydalanishda, askarlarni urushga yo'llashda, mudofaa ishlarida ko'rinadigan eng nozik tadbirlarni qo'llashda ishlatiladi.

Bu bilim ya'ni ulug'hikmatni egallagan va o'zlashtirgan kishini esa faylasuf, ya'ni hikmat egasi, ulug' hikmatdan ta'sirlangan va lazzat olgan, falsafani sevadigan kishi deb bilganlar. Falsafaning o'zini esa bilimlar bilimi, turli fazilatlardan iborat murakkab bir kuch-quvvat, fan yoki bilimlarning onasi deb yuritganlar. Uning hikmatini chinakam hikmat, san'atini chinakam san'at - kasb-hunar deb ataganlar va hamma san'atlarni o'zida birlashtirgan san'atni, hamma fazilatlarni o'zida birlashtirgan fazilatni, shuning bilan birga, hukmi hamma hikmatlarga joriy bo'lgan hikmatni unga yo'yganlar yoki unga nisbat berganlar.Hikmat qaysi sohaga (yoki san'atga) oid bo'lmasin, uning o'ziga xos ayrim bir chegarasi bor. Lekin u ba'zan haddan oshib ketadi ham, deydilar. Hatto, u o'z san'atida shu hunarga taalluqli, o'zi bilmagan va kuchi yetmagan ishlarni qilishga ham urinadi, deydilar.Faylasuf yoki hakimlik unvonini berish shartli ravishda bo'ladi, deydilar. Masalan, san'atda (kasb-hunarda) o'ta ketgan hoziq (ya'ni, o'tkir bilimdon) bo'lgan kishini shu san'at bo'yicha hakim deb ataladi. Shuningdek, hikoyachilikda o'tkir ta'siri bo'lgan va shu san'atda o'ziga munosib o'rinni egallagan kishilarni ham hakim deyiladi. Chunki u hikoyadagi mazmun, maqsad-muddaoni kishilarning miyasiga istaganicha singdira oladi [28, 30] Ongli ravishda kasb tanlash uchun o'quvchining bir qator kasblarni yetarlicha bilishi, bilganda ham ularning kishini o'ziga jalb qiladigan tomonlarini emas, balki qiyinchiliklarini ham yaxshi bilishi, o'zining shaxsiy sifatlariga ko'ra tanlangan kasbini muvaffaqiyatli egallay olishi va keyingi ish jarayonida o'z malakasini takomillashtirishi talab qilinadi.O'tkazilgan tadqiqotlar tahlilidan shunday xulosa ma'lumki, o'quvchilarning aksariyat ko'pchiligi kasblarni tasodifiy ravishda tanlaydilar. «Siz nima uchun shu kasbni tanladingiz?,— degan savolga 30-40% o'quvchi: «Bu haqda o'ylab ko'rganim yo'q» – deb javob bergan.Kasbni anglamay turib, tasodifiy tanlash shunda namoyon bo'ladiki, o'qishning dastlabki paytlarida o'quvchi qandaydir qiziqish bilan qaraydi. Keyinchalik esa bu qiziqish so'nib boradi. Hozirgi kunda bozor munosabatlariga va uzluksiz ta'lim jarayonida maktab yoshlarni ongli ravishda kasb tanlashga, jamiyat uchun foydali va zarur bo'lgan muayyan mehnat faoliyatiga tayyorlashda yana ham katta ahamiyat o'ynaydi. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish ularning har biriga alohida-alohida yondashishni talab etadi. Bunda shaxsning temperamenti, irodasi, diqqati, belgilangan maqsadga erishishda qat'iylik, tashabbuskorlik, uyushqoqlik, intizomlilik, topshirilgan ishni bajarishga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish kabi fazilatlarini e'tiborga olish zarur. Bundan tashqari,

kasbga yo‘naltirish davomida kasbni tanlash sabablarini: kasbning ijtimoiy ahamiyati, qiziqish va havas, kasbga tayyorgarlik, oila an’analari, ota-onalar, pedagoglar, o‘rtoqlarining maslaxatini hisobga olish lozim.

Tahlil va natijalar (Analysis and resulta). Ma’lumki, inson hech qachon tug‘ilganida yaxshi yoki yomon bo‘lib tug‘ilmaydi, shuningdek, hech qachon tug‘ilishidan yo to‘quvchilikni yo xattotlikni bilib tug‘ilmaydi, biroq har bir kishida biron bir fazilatga yoki qabihlikka moyil qobiliyat bo‘ladi, ya’ni biron bir soha boshqa sohalarga nisbatan yengilroq seziladi, ana shu sababli inson odatda yozish yoki boshqa hunarlarga, o‘ziga qulay bo‘lgan hunarlarga yoshligidan moyil bo‘ladi va shu sohaga u intiladi, faqat “tashqaridan” biron-bir unga qarama-qarshi maslahat berilmasa, albatta.Bu tabiiy iste’dodning quruq o‘zini fazilat deb aytilmaydi, masalan, to‘quvchilik qobiliyati bor odamni hech qachon to‘quvchi deb aytilmaydi. Faqat ana shu qobiliyat yuzaga chiqsa, chiniqsa, u fazilatga aylanadi. Tug‘ma quruq qobiliyatning ismi yo‘q, agar uni biron joyda ishlatmoqchi bo‘lsak faqat nomigagina ishtirok etadi, xolos, chunki u amalda yuzaga chiqmagan. Bir kishi uchun tug‘ma talantni amalga oshirib yaxshi yoki yomon nom chiqarishi mumkin, boshqasi uni amalga oshira olmay hech qanaqa nom chiqarmasligi mumkin.Fozil shahardagi har bir kishiga mustaqil ravishda biron-bir hunar tanlashga imkoniyat berish kerak va o‘ziga yarasha bir ish berish kerak, xoh u xizmatchi bo‘lsin, xoh boshliq bo‘lsin, undan mustasno. Hech bir kishi birdaniga bir necha ishni baravariga olib borishi kerak emas va bir necha hunarni bab-baravar olib borishi ham mumkin emas. Buning uch sababi bor: birinchisi, hech qaysi inson hamma hunarni baravar egallashi mumkin emas, ikkinchisi har bir inson faqat o‘ziga ko‘proq tanish, sevimli, o‘zi qilishga qodir bo‘lgan ishni bajarishga harakat qiladi, uchinchidan, inson hamma ishni baravar qilishga qodir emas, ya’ni bir inson bir ishni qilsa, ikkinchisi boshqa bir ishni qiladi. Shu sababli har bir kishiga biriktirilgan ma’lum bir ish bo‘lishi kerakliki, u kishi o‘ziga biriktirilgan ishni kechiktirmasdan o‘z vaqtida bajarsin.Yoshlarni kasb-hunar tanlash jarayoni asosan umumiy o‘rta ta’lim maktablaridan boshlanadi. Shuning uchun maktab psixologlari oldida turli yoshdagi, turli jinsdagi o‘quvchilarni kasbga qiziqtirish, mehnat qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning ichki imkoniyatlarini ishga solish (o‘zini-o‘zi namoyon etish) kabi muhim vazifalar turadi. Bundan tashqari maktab psixologlari o‘quvchilarning aql-idroki, qobiliyatini hamda muayyan kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash metodlari, usullari, texnologiyalari, shakllari, mezonlari va tarkibiy qismlari ishlab chiqishlari, shuningdek, bu sohada ilmiy tadqiqot ishlari olib borishlari zarur [8, 11, 13, 45, 47, 56]. Jumladan: Kasb-hunarga yo‘naltirishning ijtimoiy tarixiy bosqichlari sohasida. Mehnat va kasbiy tayyorgarlik tizimi bevosita yoshlarning mehnat, kasbiy ta’lim-tarbiyasi, kasbiy axborotlar, kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish ishlarini amalga oshiradigan ulkan ishlardan biri bo‘lib, bu jarayon juda qadim zamonlarga borib taqaladi va u tarixiy taraqqiyot bosqichlariga ega. Xalqimizning millat, xalq, elat bo‘lib shakllanishini mehnatsiz, kasblarsiz, hunarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Odamzod paydo bo‘lishidan boshlab mehnat bilan shug‘ullangan, turmush buyumlari yasagan yumushlar bajargan. Dastlab faqat kun kechirish uchun qilingan mehnat keyinchalik, kattaroq maqsadni, boylik orttirish uchun amalga oshirilib hatto, X asrlarda yirik harbiy qo‘shinlarni, millionlab xalqlarni buyumlar, anjomlar bilan ta’minlay oladigan ishlab chiqarish sohalari darajasigacha taraqqiy etdi.

XII-XV asrlarda Movarounnahr va Xurosonda hunar ilmi va ko‘lami rivojlanishi eng yuqori pog‘onaga ko‘tarildi. Har bir xalq ota-bobosidan meros bo‘lib, avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan o‘zining tarixiy-madaniy birligi bilan ajralib, o‘ziga xos

xususiyatlarni saqlab kelgan.O‘zbeklar ham shular jumlasidandir. Respublikamiz hududida o‘tkazilgan arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hunarmandchilik bu yerlarda ikki ming yillar oldin rivojlangan. Bu davrda sinfiy jamiyat paydo bo‘lib, yirik mehnat taqsimoti negizida hunarmandchilik mustaqil soha bo‘lib ajralib chiqqan.IX-XII asrlarda hunarmandchilik keng rivojlanib, xalqimizning xorijiy davlatlar bilan iqtisodiy-madaniy aloqalari avj olgan. Ayrim manbalarga asoslanib shuni aytishimiz mumkin, 32 xil hunar turi mavjud bo‘lgan aholi yashaydigan joyni shahar deb atashgan. 1897-yili birinchi aholi ro‘yxati vaqtida katta shaharlarda aholining ko‘pchilik qismi hunarmandlar hisoblangan. Masalan, Namangan aholisining 64 foizi, Chustning 54 foizi, Marg‘ilonning 50 foizi, mustaqil kasb-hunar egasi hisoblangan.Hunarmandchilikning qadimiy davrlarda eng ko‘p tarqalgan turi temirchilik, zargarlik, misgarlik va tunikasozlik bo‘lgan. Hozirgacha keng tarqalgan qadimiy kasblardan biri – yog‘och buyumlari yasash hunarmandchiligidir. XX asr boshlarida tikuv mashinalarini paydo bo‘lishi bilan yangi hunarmandchilik kasbi-mashinasozlik yuzaga keldi. O‘zbeklarning eng keng tarqalgan uy kasblaridan biri do‘ppi-do‘zlikdir.Bulardan tashqari, hunarmandlar teridan har xil buyumlar yasaganlar, poyafzalchilar o‘z mahsulotlarini shahar va qishloqlarda yurib aholiga sotganlar. Nonvoylar, qandolatchilar va kassoblik ham hurmatli kasblardan biri bo‘lib ularning do‘konlari har qadamda uchragan. Katta to‘y-ma’rakalar o‘tkazish odati maxsus oshpazlik kasbini yuzaga keltirgan.Sharqning buyuk mutafakkirlari, allomalari deyarli barcha davrlarida o‘z asarlarida, she’r va g‘azallarida, adabiy meroslarida halol mehnat, kasb-hunar egallashni muqaddasligi va zarurligini ta’kidlab, ulug‘lab o‘tganlar.Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Forobiy kasb-hunar to‘g‘risidagi qarashlarida keltirilishicha “ta’lim so‘z va ko‘nikmalar majmuasi, tarbiya esa amaliy malakalardan iborat ish-harakat ekanini ta’kidlab, muayyan kasb-hunarga berilgan, u bilan qiziqqan, shu kasb-hunarning chinakam shaydosi bo‘lgan kishigina o‘z maqsadiga erishishiligini bildirgan”. Bu mulohazalardan anglashilib turibdiki, kasb-hunar insoniyat uchun azaldan juda zarur hayotiy vosita bo‘lib kelgan [28, 53, 57].Buyuk qomusiy olim sifatida barcha hadislarning mohiyatini ilmiy jihatdan ochib berishga harakat qilgan Sharq mutafakkirlaridan biri – Abu Ali Ibn Sinodir (980-1037). Uning kasbiy psixologik qarashlari ilmiy asoslarga qurilgan bo‘lib, u bolaning fe’l-atvori va tasavvurlarini shakllantirishda umuminsoniy qoidalar qo‘llanishini yaratgan hamda murabbiy, ota-onalar tomonidan bolaga qattiq tan jazosi berishdan ko‘ra, shaxsiy ibrat orqali voyaga yetkazish ma’qulligi haqidagi g‘oyani ilgari surgan.Mutafakkirning mehnatsevarlik tarbiyasi borasidagi fikrlari ham diqqatga sazovordir. Jumladan, u kishi har bir bolani biror hunarga o‘rgatish shart, deydi. Yosh yigit biror hunarni egallab, uni hayotga tadbiq eta olsa va mustaqil hunar tufayli oilani ta’minlaydigan olsagina, otasi uylantirib quymog‘i lozim, deb hisoblaydi. O‘spirin hunar egallashi bilan birga unda nafaqat axloqiy hislar, balki xarakterning irodaviy xislatlari ham tarkib topa boshlaydi. Hunar egallash orqali o‘quvchilarda sabr-bardoshlilik, chidamlilik, mehnatsevarlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik, zukkolik kabi insoniy sifatlar shakllanadi.Abu Ali ibn Sinoning asarlarida kasb-hunar egallashni ahamiyati to‘g‘risida quyidagi fikrlar keltirilgan. Uning fikricha, bolaga yoshligidan biror kasb-hunarni o‘rgatish lozim. Bola kasb-hunarni ma’lum darajada o‘zlashtirib bo‘lgandan so‘ng o‘z kasb-hunaridan hayotda foydalanish, ya’ni halol mehnat bilan mustaqil hayot kechirishga o‘rgatish kerak.

“Yoshlarga ilm bera borib, ularga hunar o‘rgatmoq muhim mas’uliyatli ishdir. Hunar o‘rganish birla yoshlar har qanday nojuya xatti-harakatlardan xoli bo‘ladilar”,

deb ta'kidladi [23, 24, 25]. Istedodli shoir, yetuk tarixchi, mohir tarjimon Muhammad Rizo Ogahiy o'zining ijodiy faoliyatida o'g'il va qizlarning aqliy, hissiy va jismoniy imkoniyatlarini g'oyat ziyraklik bilan kuzatgan holda, ularning fe'l-atvorini tezroq bilib olish, salbiy va ijobiy sifatlarni osonroq aniqlash, yoqimsiz xatti-harakatlarni bartaraf etish mumkin, degan xulosaga keladi. Ogahiy o'z davridagi kasb-hunar sohalari, xalq udumi va an'analariga o'zining qimmatli fikrlarini bildirgan.U xalq an'analari hamda urf-odatlari to'g'risida izohlar berar ekan, turli kasb ustalarining inson kamolotidagi ahamiyatini birma-bir ta'riflab bergan.XII-XVI asrlarda yashab ijod etgan mutafakkir allomalardan Jololiddin Rumiy, Abu Rayxon Beruniy, Alisher Navoiy, al Xorazmiy va boshqalarning asarlari, qo'llanmalari, falsafiy-psixologik mulohazalarida turli kasb-hunarlarga oid bebaho fikrlar talaygina.Ulug' bobokolonimiz Alisher Navoiy o'z g'azallarida yoshlarni ilm-hunar egallashga chaqiradi.

Ilm kasbini qildi to joni bor,

Hunar o'rgandi onga ki imkoni bor.

X asrda yashab ijod etgan, ulug' bobokolonimiz Abu Nasr al-Forobiy ham kishilarni halol mehnat qilishga va kasb-hunar egallashga chaqiradi. Forobiyning fikricha, inson – "ojiz banda", "hech narsaga qodir bo'lmagan mavjudot" emas, balki u eng oliy kamolot bo'lib, "aql-idrok ziyosiga ega, o'zi uchun zarur bo'lgan hamma narsani yaratishga qodir borliqdir". Forobiy mehnat va kasb-hunar ko'nikmalarini va axloqiy fazilatlarni hosil qilish lozimligini ta'kidlab: "Agar kasb-hunar fazilati tug'ma bo'lganda, podshohlar ham o'zlari istab va harakat qilib emas, balki podshohlik ularga faqat tabiiy ravishda muyassar bo'lgan, tabiat talab qilgan tabiiy bir majburiyat bo'lib qolar edi.Kasb-hunar fazilati tug'ma bo'lmas ekan, xalqlar va shahar ahllarida, axloq-odob, rasm-rusm, kasb-hunar, odat va irodani hosil qilishi uchun insondagi zo'r kuch va qudrat talab qilinadi. Bu ikki yo'l bilan: ya'ni ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim degan so'z xalqlar va shaharlar o'rtasida nazariy fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir" degan edi [28, 31, 34, 35, 42].Markaziy Osiyolik mutafakkirlaridan hamda o'zbek ma'rifatparvar shoirlaridan qolgan qimmatli ma'naviy boylikning har bir satrini ochib tahlil qilganimizda ularning inson kamoloti, ma'naviyati va mehnatsevarlik xislatlari, bolalar va yoshlarni barkamol insonlar qilib shakllantirish va kasb-hunarga o'rgatishga taaluqli ibratli, qimmatli mulohazalarning guvohi bo'ldik. Hozirgacha saqlanib kelayotgan qator me'moriy inshootlar tufayli topilgan hunarmandchilik buyumlari, bularning barchasi buyuk ajdodlarimizning kasb-hunar o'rgatish, yuksak iste'dod va qobiliyat sohibi bo'lishga undovchi bebaho materiallar qoldirganliklaridan dalolat beradi. Shuningdek, bu meros hozirgi kunda ham yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirishda muhim ahamiyatga egadir.Yuqorida qisqacha xronologik tarzda keltirilgan ma'lumotlarning o'zi ham yoshlarning kasb-hunarga yo'naltirishning ahamiyati nechog'li balandligini ko'rsatib turibdi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, o'quvchilarni kasb-hunarga samarali yo'naltirish – ularga kelajakda o'z kasblarini aniqlab olish uchun yordam ko'rsatishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, pedagogik, tibbiy-biologik jihatdan shakllantiruvchi tizim hisoblanadi. Shunday ekan, jamiyat taraqqiyoti yoshlar mehnatining mazmuni respublikamiz oldida turgan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy vazifalar, pedagogik va psixologik talablarga bog'liq.

JISMONIY TARBIY FANIDAN O‘QUVCHILARDA KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

Yusufov Uktam Ixtiyorovich,
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya universiteti o‘qituvchisi

O‘zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187sonli “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida” qaroriga muvofiq uzluksiz ta’lim, xususan Jismoniy tarbiy umumiy o‘rta ta’lim maktablarining ta’lim mazmuni yangilandi, o‘quv dasturlari va o‘quv fanlari bo‘yicha DTS kompetensiyali yondoshuv asosida qayta ishlandi. Mazkur kompetensiyali yondoshuv asosida shakllantirilgan DTS amaliyotga joriy etish ta’lim-tarbiya jarayonining boshqa tarkibiy qismlari: o‘qitish metodlari, vositalari va shakllarini innovatsiya kiritish orqali modernizatsiyalashni talab etadi.Jahonning rivojlangan mamlakatlarining ta’lim tizimidagi ilg‘or tajribalarni o‘rganish uzluksiz texnologiya ta’lim jarayoniga kompetensiyali yondashuvni tatbiq etish zarurligini ko‘rsatdi. Ta’lim-tarbiya jarayoniga kompetensiyali yondashuv o‘qitish maqsadlariga erishish uchun ta’lim mazmunini boyitish o‘quv jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish va natijalarini tahlil etishga imkon beradigan umumiy prinsiplar yig‘indisi sanaladi. Uzluksiz texnologiya ta’lim jarayoniga kompetensiyali yondashuvni tatbiq etish orqali quyidagi vazifalarni amal oshirish. talabalarning mustaqil hayotdagi turli faoliyat va yo‘nalishlardagi muammolarni o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalar, o‘zlarining hayotiy tajribalari, kuzatishlari, shaxsiy xulosalariga asoslanib hal etish, muammoli vaziyatlarda talab etiladigan faoliyatni maqsadga muvofiq bajarish qobiliyatlarini rivojlantirish; Jismoniy tarbiy ta’lim mazmunini tanlash va metodik ta’minotini yaratishda talabalarning qiziqishlarini orttirish, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, axloqiy, g‘oyaviy-siyosiy, ekologik muammolarni hal etish, didaktik jihatdan qayta ishlangan o‘zida o‘quvchilarning avval o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini yangi kutilmagan vaziyatlarda qo‘llash, o‘zlarining hayotiy tajribalari, kuzatishlari yuzasidan ilmiy xulosalar chiqarishga imkon beradigan o‘quv topshiriqlari bo‘lishiga e’tibor qaratish; Jismoniy tarbiy ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda asosiy maqsad o‘quvchilarda DTS bilan me’yorlangan bilim, ko‘nikma, malakalarni shakllantirish, shuningdek, axborot bilan ishlash, kommunikativ ko‘nikmalarni egallash, matematik savodxonlik, ijtimoiy faollikka ega bo‘lish, o‘quv muammolarini mustaqil hal etishga doir tajribalarni egallashlariga sharoit yaratish; Ta’lim-tarbiya jarayonining natijalari mazkur jarayonning muayyan bosqichida erishilgan natijalar, ya’ni o‘quvchilar tomonidan kompetensiyaga asos bo‘ladigan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirganlik darajalariga qarab baho berish;Kompetensiyali yondashuvda – o‘qitish maqsadlari o‘quvchilar tomonidan o‘z-o‘zini anglash, ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quv maqsadlariga erishish yo‘llarini tushunish, o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini faollashtirish, o‘quvchilarning shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish orqali jamiyat va mustaqil hayotga moslashuvi, ijtimoiylashuvi kabi ustuvor yo‘nalishlarni mo‘ljallash nazarda tutish zarur.Kompetensiya tarkib toptirish usullari va shaxs hayotidagi ahamiyatiga ko‘ra darajalarga ajratiladi. Jismoniy tarbiy o‘quvchi shaxsining umumiy rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan kompetensiyalar tayanch kompetensiya, faqat texnologiya o‘quv fani orqali tarkib toptiriladigan kompetensiyalar xususiy kompetensiyalar

deyiladi.Tayanch kompetensiyalar – umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quv rejasidan o‘rin olgan barcha o‘quv fanlari mazmuni va o‘qitish jarayoni orqali tarkib toptiriladigan kompetensiyalar sanaladi. Umumiy (predmetli) kompetensiyalar- o‘quv rejadan o‘rin olgan ijtimoiy-gumanitar, tabiiy-matematik va amaliy o‘quv fanlarni o‘qitishda o‘zaro fanlararo bog‘lanishlarni amalga oshirish orqali tarkib toptiriladigan kompetensiyalar nazarda tutiladi. Xususiy (Jismoniy tarbiy kompetensiyalar – texnologiya ta’lim-tarbiya jarayonida DTS bilan me’yorlangan bilim, ko‘nikma va malakalar asosida tarkib toptiriladigan kompetensiyalar hisoblanadi. o‘quvchining kompetensiyasi – Jismoniy tarbiy fani bo‘yicha egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanish va amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatidir. Kompetentlikka yo‘naltirilgan darslarni tashkil etish va darslarning texnologik xaritasini yaratish bo‘yicha xalq ta’limi tizimida faoliyat olib borayotgan pedagoglarga kompetentlikka yo‘naltirilgan darslarni tashkil etish bo‘yicha ma’lumotlarni berish va uni tushunarli tarzda yetkazish. "Kompetentlik" (ingl. "competence" - "qobiliyat") - faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish demakdir. "Kompetentlik" tushunchasi ta’lim soxosiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan.1 Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik "noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishi shi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalikni anglatadi. Kasbiy kompetentlik - mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishi Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim,malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘na-lish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek,kompetensiyamutaxassislikbilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatidaqo‘llay bilishni taqozo etadi.Kompetensiya – bilim, malaka va shaxsiy sifatlarini ma’lum sohada mufaffaqiyatli faoliyat uchun zarur bo‘ladigan qobliyatlar majmui. Bugungi kunda ilm-fan, texnika va axborot kommunikasiya texnologiyalar, ishlab chiqarish soxalarining tez sur’atlarda jadallik bilan rivojlanishi ta’lim tizimi xodimlaridan ta'lim-tarbiya sifatini mazmun jihatidan yangi bosqichga ko`tarish, bunda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanishni talab etib, xar bir tizim xodimi, ayniqsa o`qituvchilar zimmasiga yanada yuksak mas'uliyat va vazifalarni yuklaydi.Umumiy o`rta ta’lim maktablarida jismoniy tarbiy ta'lim-tarbiya ishlarining har bir shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini ko`zlagan xolda amalga oshirilishi, ta'limning xamma uchun tengligini ta'minlanishi, o`quvchilarni mustaqil xayotga tayyorlash, ularda fuqarolik tuyg`usi, oila va davlat oldida mas'uliyat xis qilish ko`nikmalarini shakllantirish, ularning qizikishlari va qobiliyatlarini rivojlantirish, zamonaviy bilimlarni egallashlari va xar tomonlama rivojlanishlari uchun ularga maksimal darajada qulay sharoitlarni yaratish ta’lim sifatini oshirishning eng muxdm omili xisoblanadi. Agarda bunday sharoitlar yaratilmasa, uzluksiz ta’lim tizimidagi majburiy bosqich bo‘lgan umumiy o‘rta ta’limni muvaffaqiyatli deb e’tirof etib bo‘lmaydi. Shu jixatdan, innovatsion texnologiyalar asosida ta’lim jarayonlari sifat va samaradorligini oshirish muammosi shaxsni rivojlantirish va uni xayotga tayyorlashga yo‘naltirilgan

kompleks vazifalarni amalga oshirish bilan bog`liq bo`lib, ta'lim siyosatining bugungi kundagi muxim vazifalaridan biri hisoblanadi. 1Ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan innovatsion pedagogik faoliyat o`qituvchilarning ilmiy-metodik faoliyati xamda o`quvchilarning o`quv-tadqiqot faoliyati bilan uzviy bog`liqdir. Ko`p hollarda Jismoniy tarbiy umumiy o`rta ta'lim muassasalarida pedagogik innovatsiyalarni tatbiq, etganda, birinchi o`ringa texnik va tashkiliy masalalar, keyingi o`ringa esa o`qituvchi va o`quvchilarni innovatsion jarayonlarga tayyorlash masalalari qo‘yiladi. Innovatsiyalarni tatbiq etishga o`qituvchilarning psixologik tayyorligi pedagogik innovatsion jarayonning muxim sharti hisoblanadi. Shuning uchun, umumiy o`rta ta'lim muassasalarida pedagogik innovatsiyalarni tatbiq etishda o`qituvchilarning ilmiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish, kasbiy faoliyatini innovatsion yo`naltirish, ularni innovatsion pedagogik jarayonlarga tayyorlash masalalariga alohida axamiyat qaratish lozim.

GEOGRAFIYA O‘QITISHDA LOYIHAGA ASOSLANGAN TA’LIMNI QO‘LLASH: AMALIY YECHIMLAR VA SAMARADORLIKNI BAHOLASH

Abdivayitov Muhammad,
Navoiy viloyati PMM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola geografiya fanini o‘qitishda Loyihaga Asoslangan Ta’lim (Project-Based Learning - PBL) strategiyasini joriy etishning nazariy asoslari va amaliy yechimlariga bag‘ishlangan. Maqolada PBLning o‘quvchilarda fazoviy tafakkur, tanqidiy fikrlash va fanlararo integratsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi muhim roli ko‘rsatilgan. Amaliy yechim sifatida, PBL loyihalarining geografiya kursidagi turlari (Hududiy Rivojlanish, Ekologik Tahlil, Geoinformatik Loyihalar) hamda ularni dars jarayoniga bosqichma-bosqich kiritish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada PBL samaradorligini an’anaviy test usullaridan farqli o‘laroq, mahsulot sifati va jarayon ko‘nikmalari asosida baholashning rubrikali kriteriyalari taklif etilgan. Xulosa qilib aytganda, PBL zamonaviy geografiya ta’limini innovatsionlashtirish va o‘quvchilarni real dunyo muammolarini yechishga tayyorlashning asosiy kalitlaridan biri ekanligi asoslangan.

Kalit so‘zlar. Geografiya o‘qitish, Loyihaga Asoslangan Ta’lim (PBL), Innovatsion yondoshuv, Tanqidiy fikrlash, Fazoviy tafakkur, Geografik Axborot Tizimlari (GIS), Samaradorlikni baholash.

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическим основам и практическим решениям внедрения стратегии Проектного Обучения (Project-Based Learning - PBL) в преподавание географии. В статье показана важная роль PBL в развитии у учащихся навыков пространственного мышления, критического мышления и межпредметной интеграции. В качестве практического решения проанализированы типы PBL-проектов в курсе географии (Территориальное Развитие, Экологический Анализ, Геоинформационные Проекты) и механизмы их поэтапного включения в учебный процесс. Кроме того, в статье предложены рубрикаторные критерии оценки эффективности PBL, основанные на качестве продукта и процессуальных навыках, в отличие от традиционных методов тестирования. В заключение обосновано, что PBL является одним из ключевых инструментов инноватизации

современного географического образования и подготовки учащихся к решению реальных мировых проблем.

Ключевые. Преподавание географии, Проектное Обучение (PBL), Инновационный подход, Критическое мышление, Пространственное мышление, Географические Информационные Системы (ГИС), Оценка эффективности.

Annotation. This article is devoted to the theoretical foundations and practical solutions for implementing the Project-Based Learning (PBL) strategy in teaching Geography. The article highlights the important role of PBL in developing students' skills in spatial thinking, critical thinking, and interdisciplinary integration. As a practical solution, the types of PBL projects in the Geography curriculum (Territorial Development, Ecological Analysis, Geoinformational Projects) and the mechanisms for their gradual inclusion in the teaching process are analyzed. Furthermore, the article proposes rubric-based criteria for assessing the effectiveness of PBL, based on product quality and process skills, differentiating from traditional testing methods. In conclusion, it is substantiated that PBL is one of the key tools for the innovation of modern geography education and for preparing students to solve real-world problems.

Keywords. Geography teaching, Project-Based Learning (PBL), Innovative approach, Critical thinking, Spatial thinking, Geographic Information Systems (GIS), Effectiveness assessment.

Kirish.

Bugungi globallashuv davrida ta’lim oldida turgan asosiy vazifa — o‘quvchilarni shunchaki ma’lumotlar bilan emas, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish va amaliy ko‘nikmalar bilan qurollantirishdan iborat. Geografiya fani jamiyat va tabiat o‘rtasidagi murakkab aloqalarni o‘rganishga qaratilgani sababli, uning o‘qitilishida faol va amaliy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola o‘quvchilarni real hayot muammolarini hal qilishga yo‘naltiruvchi Loyihaga Asoslangan Ta’lim (Project-Based Learning - PBL) strategiyasining geografiya darslarida qo‘llanilish imkoniyatlari, amaliy yechimlari va samaradorligini tahlil qilishga bag‘ishlanadi.

PBLning Geografiya Ta’limidagi Nazariy Asoslari

Loyihaga asoslangan ta’lim (PBL) o‘quvchilarning biror bir murakkab savol, muammo yoki vaziyatga chuqur kirishini talab qiladigan, uzoq muddatli, dinamik ta’lim strategiyasidir. Geografiya fani uchun PBL ayniqsa samaralidir, chunki u geografiyaning asosiy tamoyillari bilan uyg‘unlashadi:

- **Fazoviy Tafakkurni Rivojlantirish:** Loyihalar (masalan, "Hududning urbanizatsiya muammolarini tahlil qilish") o‘quvchilarni joylashuv, taqsimlanish va o‘zaro aloqalarni tushunishga majbur qiladi.
- **Integratsiya:** PBL geografiyani matematika (statistik tahlil), informatika (GIS), tarix va iqtisodiyot kabi boshqa fanlar bilan bog‘laydi.
- **Amaliy Maqsadga Yo‘nalganlik:** O‘quvchilar yakuniy natijani – mahsulot (maketa, xarita, hisobot yoki taqdimot) yaratishga intilganliklari sababli, materialni o‘zlashtirishga bo‘lgan motivatsiya kuchayadi.

Geografiya darslarida PBLni qo‘llashning amaliy yechimlari

PBLni samarali joriy etish uchun loyihalarni geografik jihatdan dolzarb va o‘quvchilar qiziqishiga mos bo‘lishi muhimdir.

1. Loyiha Turlari va Mavzulari

Loyiha Turi	**Maqsadga Muammo (Geografik Savol)**	**Kutilayotgan Natija (Mahsulot)**
Hududiy Rivojlanish	Mahalla/tuman uchun	**Interaktiv Turizm**

	turizmni rivojlantirishning optimal rejasi qanday?	**Marshruti Xaritasi** va biznes-reja.
Ekologik Tahlil	Mahalliy suv havzasining ifloslanish darajasini qanday kamaytirish mumkin?	**Ekologik Monitoring Hisoboti** va tavsiyalar majmuasi.
Geoinformatik Loyiha	Shahar yashil hududlarini optimallashtirish uchun qaysi joylar tanlanishi kerak?	**GIS-asosidagi Raqamli Xarita** (arcgis, google my maps orqali)
Madaniy Geografiya	Viloyatning madaniy merosi qanday saqlanishi mumkin?	**Qisqa Metrajli Hujjatli Film** yoki interaktiv-taqdimot.

2. PBLni Joriylashtirish Bosqichlari

1. **Muammoni Aniqlash (Qiziqtiruvchi Savol):** Geografik jihatdan noaniq, ochiq va bahslashishga undovchi savol qo‘yiladi.

Misol: "Toshkent shahrida yerosti suvlaridan foydalanishni qanday optimallashtirish mumkin?"

2. **Tadqiqot va Rejalashtirish:** O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linadi, ma’lumot manbalari (dala tadqiqotlari, internet, darsliklar, mutaxassislar intervyusi) aniqlanadi.

3. **Bajarish va Tahlil:** Ma’lumotlar to‘planadi, xaritada joylashtiriladi, statistik tahlil qilinadi. O‘qituvchi bu bosqichda **fasilitator (yo‘naltiruvchi)** rolini bajaradi.

4. **Natijani Taqdim Etish (Prezentatsiya):** O‘quvchilar o‘z yechimlarini jamoatchilikka (sinfdoshlar, ota-onalar, mutaxassislar) taqdim etadi. Bu ularning notiqlik va kommunikatsiya ko‘nikmalarini oshiradi.

PBL Strategiyasining Samaradorligini Baholash

PBLning geografiya ta’limidagi samaradorligi an’anaviy baholash usullari bilan to‘liq o‘lchanmaydi. Baholash jarayoni o‘quvchining **mahsuloti (natijasi)** va **jarayoni (ko‘nikmalari)**ni qamrab olishi kerak.

Baholash Kriteriyalari (Rubrika)

Baholash Yo‘nalishi	Kriteriya	Izoh
Bilimni Qo‘llash	Geografik Kontseptsiyalarning Aniq Qo‘llanilishi	Masalani hal qilishda asosiy geografik qonuniyatlardan foydalanish darajasi.
Tanqidiy Fikrlash	Yechimning Asoslanganligi va Haqiqiyligi	Muammoning turli tomonlarini tahlil qilish va mantiqiy xulosaga kelish.
Jamoaviy Ish	Guruhdagi Faollik va Hamkorlik	Har bir a’zoning o‘z rolini bajarishi va umumiy maqsadga erishishdagi hissasi.
Mahsulot Sifati	Taqdimot/Xarita/Hissbotning Professional Ko‘rinishi	Yakuniy natijaning vizual jozibasi, aniqligi va tuzilishi.

PBLni qo‘llash natijasida o‘quvchilarda **geografik savodxonlikning, shaxsiy tashabbuskorlikning** va real dunyo muammolariga yechim topish ko‘nikmalarining sezilarli darajada oshishi kuzatiladi, bu esa ta’lim sifatini oshirishning eng muhim ko‘rsatkichlaridan biridir.

Xulosa va Takliflar

Loyihaga asoslangan ta’lim strategiyasi geografiya darslarini yodlashga emas, balki **kashf qilishga** asoslangan jarayonga aylantiradi. Bu o‘quvchilarni passiv tinglovchilikdan faol tadqiqotchilikka o‘tkazadi. PBLni o‘quv jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun:

1. O‘qituvchilarning PBL metodikasi bo‘yicha **doimiy malakasini oshirish** lozim.

2. Maktablarda **raqamli resurslar (GIS dasturlari, kosmik tasvirlar bazasi)** bilan ishlash imkoniyatlari yaratilishi kerak.

PBL strategiyasi bugungi kunda geografiya ta’limini innovatsionlashtirishning kalitidir va maktab bitiruvchilarini kelajakda duch keladigan ijtimoiy-geografik muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R. J., Yuldashev M. M. *Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. 320 b.
2. Yo‘ldoshev J. G., Usmonov S. A. *Pedagogik texnologiya asoslari.* Toshkent: O‘qituvchi, 2004. 208 b.
3. Pardayev A. X. *Ta'lim samaradorligini oshirishda modul-kredit tizimi.* Toshkent: Fan, 2012. 245 b.
4. Raupov H. R. *Geografiyani o'qitish metodikasi.* Toshkent: Sharq, 2015. 360 b.
5. Tolipova G. B., G‘ofurov J. X. *Axborot texnologiyalari ta’limda.* Toshkent: Talqin, 2017. 188 b.
6. Sharipov Sh. S. *Zamonaviy o‘qitish texnologiyalari va ularni qo‘llash yo‘llari.* Toshkent: Akademnashr, 2018. 210 b.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TA’LIMNI TAKOMILLASHTIRISH TENDENSIYALARI

Meliqo‘ziyeva Zarnigorxon Ikromjon qizi,
Qo‘qon DU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola ta’limdagi ijodiy yondashuvning o‘zgaruvchan salohiyatini o‘rganadi, innovatsion o‘qitish usullari magistrantlarning faolligini, tanqidiy fikrlashini va umumiy akademik samaradorligini qanday oshirishi mumkinligini ta’kidlaydi. Unda ijodkorlikni o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, o‘qitish strategiyalari va baholashga integratsiyalashuvi muhokama qilinadi hamda ijodkorlikni rivojlantirishning magistrantlar va o‘qituvchilarga ta’siri o‘rganiladi. Maqolada amaliy tadqiqotlar va tadqiqot natijalari orqali an'anaviy ta’lim muammolarini yengish, yanada inklyuziv, dinamik va samarali ta’lim muhitini targ‘ib qilishda ijodkorlikning afzalliklari ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: *ijodiy ta’lim, innovatsion o‘qitish usullari, magistrantlarning faolligi, tanqidiy fikrlash, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, o‘qitish strategiyasi, ijodiy pedagogika, ta’limni isloh qilish, akademik natijalar, inklyuziv ta’lim, dinamik o‘rganish.*

Kirish. 21-asrning jadal rivojlanayotgan manzarasida butun dunyo bo‘ylab ta’lim tizimlari an’anaviy pedagogik modellarni yanada dinamik, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan yondashuvlar foydasiga isloh qilish uchun kuchayib borayotgan bosim ostida. Jahon Iqtisodiy Forumi [1] ma’lumotlariga ko‘ra, bugungi kunda boshlang‘ich OTMga qadam qo‘yayotgan bolalarning 65% dan ortig‘i oxir-oqibatda hali mavjud bo‘lmagan ish turlarida ishlaydi, bu esa erta yoshdan boshlab ijodiy fikrlash, moslashuvchanlik va fanlararo kompetentsiyani rivojlantirishni talab qiladi. Biroq, YuNESKOning [2] global monitoring hisoboti shuni ko‘rsatadiki, hozirgi milliy o‘quv dasturlarining atigi 32 foizi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishni asosiy maqsad sifatida aniq o‘z ichiga oladi, bu kelajakdagi ishchi kuchiga bo‘lgan talablar va mavjud ta’lim amaliyotlari o‘rtasida sezilarli farq borligini ko‘rsatadi. Loyihaga asoslangan ta’lim, so‘rovga asoslangan o‘qitish va raqamli hamkorlik kabi ta’limdagi ijodiy metodologiyalarning integratsiyasi nafaqat bu nomuvofiqlikni bartaraf etadi, balki paydo bo‘layotgan kognitiv tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Neyro ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijodkorlik miyaning bir nechta hududlarini, shu jumladan prefrontal korteks va standart rejim tarmog‘ini faollashtiradi, bu turli xil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi[3]. Bundan tashqari, ijodkorlikka ustuvor ahamiyat beradigan muassasalar magistrantlar natijalarida statistik jihatdan sezilarli yaxshilanishlar haqida xabar berishdi: masalan, Amerika Ta’lim Tadqiqotlari Assotsiatsiyasining 2021 yildagi meta-tahlili shuni ko‘rsatdiki, ijodiy pedagogikani joriy etuvchi OTMlarda uch yil davomida magistrantlar faolligi 12-17 foizga oshgani va standartlashtirilgan test ballari 9 foizga yaxshilangan. Kelgusi o‘n yillikda prognoz qilishda ijodiy asoslarni birlashtira olmaydigan ta’lim tizimlari innovatsiyalar taqchilligiga duch kelishi mumkin. McKinsey Global Instituti [4] prognozlariga ko‘ra, 2035 yilga borib jahon iqtisodiyoti yuqori darajadagi ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan kamida 1,2 milliard ishchiga muhtoj bo‘ladi – bu ko‘rsatkich, agar tizimli ta’lim islohotlari zudlik bilan qabul qilinmasa, taklifdan oshib ketishi mumkin.[5] Shunday qilib, ushbu maqola ijodkorlikka yo‘naltirilgan ta’lim modellarini qabul qilishning ilmiy asoslari, amaliy tatbiqlari va uzoq muddatli oqibatlarini o‘rganadi, siyosatchilar, o‘qituvchilar va tadqiqotchilar uchun kelajakka asoslangan ta’lim muhitini yaratishga qaratilgan dalillarga asoslangan tushunchalarni taqdim etadi

Loyihaga asoslangan ta’lim (PBL), fanlararo ta’lim va raqamli vositalardan foydalanish kabi ijodiy pedagogik yondashuvlarning integratsiyasi ta’lim natijalariga ta’siri uchun keng ko‘lamli o‘rganilgan. 66 ta empirik tadqiqotlarni qamrab olgan keng qamrovli meta-tahlil shuni ko‘rsatdiki, PBL an'anaviy o‘qitish usullari bilan solishtirganda magistrantlarning akademik samaradorligini, tanqidiy fikrlashini va motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Ta’kidlash joizki, o‘rtacha ta’sir hajmi 0,92 ga teng bo‘lib, bu ta’lim natijalariga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.[6]

Keyingi tadqiqotlar faol ta’lim strategiyalarining samaradorligini ta’kidlaydi. 225 ta tadqiqotning meta-tahlili shuni ko‘rsatdiki, faol o‘rganish muvaffaqiyatsizlik darajasini 32% dan 21% gacha kamaytiradi va STEM kurslarida magistrantlarning ish faoliyatini 0,47 standart og‘ishlarga oshiradi. Bu topilmalar shuni ko‘rsatadiki, ijodiy o‘qitish usullari magistrantlarning yutuqlarini mazmunli oshirishga olib keladi.[7]

Raqamli vositalar ham zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylandi. 2024 yilgi hisobotga ko‘ra, o‘qituvchilarning 85 foizi dinamik darslar yaratish uchun texnologiyadan foydalanadi va 95 foizi raqamli vositalarni o‘qitish amaliyotiga kiritadi.[8] Bundan tashqari, elektron ta’lim an'anaviy yuzma-yuz o‘qitish bilan

solishtirganda magistrantlarni saqlab qolish darajasini 25% dan 60% gacha oshirishi ko‘rsatilgan.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot ijodiy ta’lim strategiyalarining magistrantlar natijalariga ta’sirini baholash uchun miqdoriy va sifat ma’lumotlarini birlashtirgan aralash usullardan foydalanadi. Miqdoriy komponent:

Tadqiqotda turli mintaqalardagi 3 ta OTM ma’lumotlari tahlil qilindi, ular turli xil magistrantlar populyatsiyasini qamrab oldi.

Ma’lumotlarni to‘plashda standartlashtirilgan test ballari, davomat yozuvlari va majburiyat ko‘rsatkichlari ikki yil davomida to‘plangan.

Tahlilda ijodiy o‘qitish usullari va magistrantlar faoliyati o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash uchun statistik usullar, jumladan, ANOVA va regressiya tahlili qo‘llanildi.

Sifatli component quyidagilardan iborat:

Suhbat davomida darsda ijodiy yondashuvlarni amalga oshirish bo‘yicha tushunchalarni to‘plash maqsadida 50 nafar pedagog bilan yarim tizimli suhbatlar o‘tkazildi.

Kuzatishlarda ijodiy o‘qitish strategiyalarining amaliy qo‘llanilishini baholash uchun sinfda kuzatishlar o‘tkazildi.

Tematik tahlilda ijodiy pedagogikaning samaradorligi va muammolari bilan bog‘liq umumiy mavzular va naqshlarni aniqlash uchun sifatli ma’lumotlar tahlil qilindi.

Bashoratli modellashtirishda mavjud tendentsiyalar va ma’lumotlardan foydalangan holda, ijodiy ta’lim yondashuvlarining potentsial uzoq muddatli ta’sirini bashorat qilish uchun bashoratli modellar ishlab chiqildi. Misol uchun, raqamli vositalar va faol o‘rganish strategiyalarining tobora ortib borishi bilan kelgusi o‘n yil ichida magistrantlarning faolligi va yutuqlari yaxshilanishda davom etishi taxmin qilinmoqda.

Natijalar. 1. Loyihaga asoslangan ta’limning ta’siri (PBL So‘nggi yigirma yil davomida 66 ta eksperimental yoki kvazi-eksperimental tadqiqotlarni o‘z ichiga olgan keng qamrovli meta-tahlil shuni ko‘rsatdiki, PBL magistrantlarning ta’lim natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Umumiy ta’sir hajmi 0,441 ($p<0,001$) ni tashkil etdi, bu an'anaviy o‘qitish usullariga nisbatan o‘rtacha va katta ijobiy ta’sirni ko‘rsatadi. Xususan:

Akademik yutuqqa ko‘ra PBL 0,650 ning sezilarli ta’sir hajmini ko‘rsatdi, bu uning magistrantlarning akademik samaradorligini oshirishdagi samaradorligini ta’kidladi.

Ta’sirchan munosabatda yondashuv magistrantlarning o‘rganish motivatsiyasi va qiziqishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi, ta’sir ko‘rsatkichlari mos ravishda 0,401 va 0,713.

Fikrlash ko‘nikmalaridan e’tiborga moligi, PBL kompyuter fikrlash qobiliyatlarini (effekt hajmi: 0,719) va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini (effekt hajmi: 0,626) kuchaytirdi.

Keyingi tahlillar shuni ko‘rsatdiki, PBL ayniqsa kichik guruhlarda (4-5 magistrant) va 9-18 haftalik o‘quv davrlarida samarali bo‘ladi. Bundan tashqari, uning ta’siri muhandislik va texnologiya fanlarida, ayniqsa laboratoriya mashg‘ulotlarida ko‘proq namoyon bo‘ladi.

2. Faol ta’lim strategiyalarining samaradorligi

Faol ta’lim metodologiyalari magistrantlarning STEM fanlari bo‘yicha ish faoliyatini sezilarli darajada yaxshilashi ko‘rsatildi. 225 ta tadqiqotning meta-tahlili shuni ko‘rsatdiki:

Faol o‘rganish muvaffaqiyatsizlik darajasini 32% dan 21% gacha kamaytirdi. Akademik samaradorlik: Faol ta’lim bilan shug‘ullanuvchi magistrantlar an'anaviy ma’ruzaga asoslangan kurslarga qaraganda imtihonlarda 6 foizga yuqori ball to‘plashdi. Ushbu topilmalar magistrantlar natijalarini yaxshilash va STEM sohalarida ishdan chiqish darajasini pasaytirishda faol o‘rganish samaradorligini ta’kidlaydi.

3. Ta’limda raqamli vositalarning integratsiyasi

Raqamli vositalarni kiritish zamonaviy ta’lim sharoitlarida tobora kengayib bormoqda. 2024 yilgi hisobot shuni ko‘rsatdiki: O‘qituvchilardan foydalanish: 85% o‘qituvchilar dinamik darslarni yaratish uchun texnologiyadan foydalanadilar. Magistrantlarni jalb qilish: Elektron ta’lim platformalari an'anaviy yuzma-yuz o‘qitish bilan solishtirganda magistrantlarni ushlab turish stavkalarining 25% dan 60% gacha oshishi bilan bog‘liq.

Ammo shuni ta’kidlash kerakki, raqamli vositalar shaxsiylashtirilgan ko‘rsatmalarni taklif qilsa-da, ular chalg‘itishi va o‘qituvchining charchashiga olib kelishi mumkin. Sinflarda texnologiya integratsiyasining afzalliklari va kamchiliklarini muvozanatlash uchun doimiy izlanishlar zarur.

4. Bashoratli tushunchalar mavjud tendentsiyalar va ma’lumotlarga asoslanib:

Kelajakdagi ishchi kuchiga bo‘lgan talablar: 2035 yilga borib, global iqtisodiyotlar ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyati yuqori bo‘lgan kamida 1,2 milliard ishchini talab qiladi. Tizimli ta’lim islohotlarisiz bu talabni qondirishda sezilarli kamchilik bo‘lishi mumkin.

Ta’lim natijalari quyidagicha, ijodiy pedagogikani, jumladan, PBL va faol o‘rganishni qo‘llaydigan OTMlar kelgusi o‘n yil ichida magistrantlarning faolligi va yutuqlarida doimiy yaxshilanishlarni ko‘rishlari mumkin.

Muhokama. Taqdim etilgan empirik dalillar ijodiy pedagogik yondashuvlarning – loyihaga asoslangan ta’lim (PBL), faol ta’lim strategiyalari va raqamli vositalar integratsiyasi – magistrantlarning ta’lim natijalarini oshirishga sezilarli ta’sirini ta’kidlaydi. Ushbu metodologiyalar nafaqat ilmiy yutuqlarni rivojlantiradi, balki 21-asrning muhim ko‘nikmalarini, jumladan, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va moslashuvchanlikni rivojlantiradi. Loyihaga asoslangan ta’lim samaradorligi Meta-tahliliy tadqiqotlar magistrantlar faoliyatini yaxshilashda PBL samaradorligini doimiy ravishda ko‘rsatdi. 66 ta empirik tadqiqotlarning keng qamrovli tahlili an’anaviy o‘qitish modellari bilan solishtirganda ta’lim natijalariga o‘rtacha va katta ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan 0,441 ($p<0,001$) birlashgan ta’sir hajmini aniqladi. Ta’kidlash joizki, PBL o‘quv yutuqlari, fikrlash qobiliyatlari va ta’sirchan munosabatni oshirishda ayniqsa samarali bo‘ldi. Imtiyozlar muhandislik va texnologiya fanlarida, ayniqsa laboratoriya sharoitida va 9-18 haftalik o‘qitish davrida 4-5 magistrantdan iborat kichik guruhlar formatida amalga oshirilganda ko‘proq aniqlandi.

Faol ta’lim strategiyalarining ta’siri quyidagicha, faol ta’lim metodologiyalari magistrantlarning STEM fanlari bo‘yicha ish faoliyatini sezilarli darajada yaxshilashi ko‘rsatildi. 225 ta tadqiqotning meta-tahlili shuni ko‘rsatdiki, faol o‘rganish muvaffaqiyatsizlik darajasini 32% dan 21% gacha kamaytirdi va imtihon samaradorligini deyarli yarim standart og‘ish (0,47 SD) ga oshirdi. Ushbu yaxshilanishlar turli sinf o‘lchamlari va kurs darajalari bo‘yicha izchil edi, ayniqsa kichik sinflarda va kam ta’minlangan magistrantlar populyatsiyasida kuchli ta’sir ko‘rsatdi.

Raqamli vositalarni ta’lim sharoitlariga kiritish tobora keng tarqalgan. 2024 yilgi hisobotda aytilishicha, o‘qituvchilarning 85 foizi dinamik darslar yaratish uchun

texnologiyadan foydalanadilar va elektron o‘quv platformalari an’anaviy yuzma-yuz o‘qitishga nisbatan magistrantlarni ushlab qolish stavkalari 25% dan 60% gacha oshgani bilan bog‘liq. Biroq, texnologiyalardan adolatli foydalanishni ta’minlash va raqamli ta’lim muhiti bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan chalg‘ituvchi omillarni bartaraf etish kabi muammolar saqlanib qolmoqda.[9]

Kelajakda ijodiy pedagogikaning integratsiyasi magistrantlarni ishchi kuchining o‘zgaruvchan talablariga tayyorlashda hal qiluvchi rol o‘ynashi kutilmoqda. 2035 yilga borib, jahon iqtisodiyoti ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyati yuqori bo‘lgan kamida 1,2 milliard ishchiga muhtoj bo‘lishi taxmin qilinmoqda.[10] Tizimli ta’lim islohotlarisiz bu talabni qondirishda sezilarli kamchilik bo‘lishi mumkin. Shu sababli, ijodiy ta’lim yondashuvlarini qabul qilish va kengaytirish ushbu ko‘nikmalardagi bo‘shliqni bartaraf etish va yanada innovatsion va moslashuvchan ishchi kuchini rivojlantirish uchun zarurdir.

Xulosa. Yaratilgan pedagogik yondashuvlar, xususan loyiha asosidagi o‘qitish (PBL), zamonaviy ta’lim tizimlarida ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynayotgani ilmiy asoslangan dalillar bilan tasdiqlandi. PISA 2022 natijalari shuni ko‘rsatadiki, 15 yoshli magistrantlarning 78% kamida bazaviy ijodiy fikrlash darajasiga ega bo‘lib, ba’zi davlatlarda, masalan, Singapurda, bu ko‘rsatkich 60% dan oshgan.

PBL orqali magistrantlar orasida ijodkorlik 44%, tanqidiy fikrlash 48%, muloqot qobiliyatlari 42% va 21-asr ko‘nikmalari 86% ga oshgan. Bu yondashuv faqatgina bilim emas, balki amaliyotga yo‘naltirilgan, dolzarb va kompleks muammolarni hal qilish salohiyatini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, statistik ma’lumotlar gender va ijtimoiy-iqtisodiy tengsizliklar mavjudligini ko‘rsatmoqda, bu esa ijodiy yondashuvlarning har bir magistrantga teng imkoniyat yaratishiga qaratilgan siyosatlarni ishlab chiqish zaruratini bildiradi.

Xulosa qilib aytganda, ijodiy yondashuvlar – ta’limning kelajagi bo‘lib, ular orqali magistrantlar nafaqat bilimli, balki tashabbuskor, innovatsion fikrlaydigan va jamiyatga foydali shaxslar sifatida shakllanadi. Shu bois, ta’lim siyosati va amaliyotida ijodiy metodlarni keng joriy etish dolzarb va strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1 Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD). (2024). PISA 2022:
2 Ijodiy fikrlash baholash natijalari. https://www.oecd.org
3 OECD. (2024). Avstraliya: PISA 2022 natijalari – III jilddan faktlar. https://www.oecd.org
4 World Metrics. (2024). Loyiha asosidagi o‘qitish statistikasi. https://www.worldmetrics.org
5 ZipDo. (2024). PBL samaradorligi bo‘yicha hisobot. https://zipdo.co
6 Singapur Ta’lim vazirligi. (2024). Singapur magistrantlari ijodiy fikrlashda yuqori natijalar ko‘rsatdi – PISA 2022. https://www.moe.gov.sg
7. Z Melikuzieva. Methods for developing the creativity of future teachers in pedagogical practice. Journal of Applied Science and Social Science 1 (4), 489-493
8. Z Melikuzieva. Creative approach: issues of taking into account students'interests, abilities, and level of knowledge. International Journal of Artificial Intelligence 1 (4), 2109-2113
9. Meliqo‘ziyeva Z.I., Esonqulov I.Sh. Kreativ yondashuv asosida o ‘qitish metodlari. Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g‘oyalar 1 (9), 746-749

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA INNOVATSIYALARNI JALB ETISH VA ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Xamrayev Ilyos Radjabboyevich,
Navoiy viloyati PMM ta'lim sifati nazorati bo'limi boshlig'i

Annotatsiya. Bugungi kunda ekologik muammolar, global iqlim o'zgarishi va tabiiy resurslarning kamayishi yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirishga undamoqda. Yashil iqtisodiyot - bu atrof-muhitga zarar yetkazmagan holda barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy model bo'lib, u ekologik toza texnologiyalar va innovatsiyalarni faol ravishda jalb etishni talab qiladi. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni jalb etish va ularning samaradorligini oshirish usullari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *Yashil iqtisodiyot, yashil energetika, yashil transport, yashil qurilish, ekologik normalar va standartlar.*

Абстрактный. Сегодня экологические проблемы, глобальное изменение климата и истощение природных ресурсов ускоряют переход к зеленой экономике. Зелёная экономика — экономическая модель, направленная на обеспечение устойчивого развития без ущерба для окружающей среды, требующая активного привлечения экологически чистых технологий и инноваций. В статье анализируются способы привлечения инноваций и повышения их эффективности в зеленой экономике.

Ключевые слова: *Зеленая экономика, зеленая энергетика, зеленый транспорт, зеленое строительство, экологические нормы и стандарты.*

Abstract. Today, environmental problems, global climate change and depletion of natural resources are pushing for an accelerated transition to a green economy. A green economy is an economic model aimed at ensuring sustainable development without harming the environment, which requires the active involvement of environmentally friendly technologies and innovations. This article analyzes ways to attract innovations and increase their efficiency in a green economy.

Keywords: *Green economy, green energy, green transport, green construction, environmental norms and standards*

Yashil iqtisodiyot — bu tabiiy resurslardan barqaror va oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, iqlim o'zgarishiga qarshi kurash hamda iqtisodiy o'sishni tabiiy muvozanatda ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy tizimdir.

Ushbu iqtisodiyot turida iqtisodiy faoliyat atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, tabiiy resurslar qisqarishining oldi olinib, ekologik va ijtimoiy barqarorlik saqlanadi.

Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadlari

-Atrof-muhitni muhofaza qilish. Suv, havo, tuproq kabi tabiiy resurslarni ifloslanishdan himoya qilish, ekologik tizimlarning buzilishini kamaytirish.

-Barqaror rivojlanishni ta'minlash. Resurslarni oqilona ishlatib, kelajak avlodlar uchun ham yetarli tabiiy boylik qoldirish.

-Iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish. Issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish, energiyani samarali ishlatish va qayta tiklanadigan manbalarga o'tish.

-Ijtimoiy adolatni ta'minlash. Ish o'rinlarini yaratish, kambag'allikni kamaytirish, aholining yashash sifatini oshirish.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari

-Resurslarni samarali ishlatish (energiya, suv, xom ashyo)

-Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish (quyosh, shamol, geotermal)

-Atrof-muhitni ifloslantirmaslik

-Ekologik texnologiyalarni rivojlantirish

-Qayta ishlash va chiqindilarni kamaytirish

-Ijtimoiy mas’uliyat va barqarorlik

Yashil iqtisodiyotning turlari va yo‘nalishlari

-Yashil energetika — quyosh, shamol, biomassa kabi toza energiya manbalarini rivojlantirish.

-Yashil transport — elektr transport vositalari, jamoat transportini rivojlantirish.

-Yashil qurilish — ekologik toza materiallardan foydalanish, energiyani tejaydigan binolar qurish.

-Qayta ishlash va chiqindilarni boshqarish — chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish.

-Barqaror qishloq xo‘jaligi — kimyoviy o‘g‘itlar va pestitsidlarni kamaytirish, organik qishloq xo‘jaligi rivojlanishi.

Yashil iqtisodiyotning ahamiyati

-Iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtirish orqali kelajak avlodlarga sog‘lom muhit qoldirish.

-Atrof-muhit ifloslanishini kamaytirib, inson sog‘lig‘ini yaxshilash.

-Iqlim o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan xavflarni kamaytirish.

-Yangi ish o‘rinlarini yaratish va innovatsiyalarni rivojlantirish.

-Tabiiy resurslarni isrof qilmasdan, samarali foydalanish.

Yashil iqtisodiyot — bu dunyoda ekologik muammolar va iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi muvozanatni saqlash uchun zarur bo‘lgan iqtisodiy modeldir. U barqaror va sog‘lom kelajakni ta’minlash, tabiiy boyliklarni asrash hamda ijtimoiy adolatni kuchaytirishga qaratilgan.

1. Yashil iqtisodiyotda innovatsiyalarni joriy etishning ahamiyati

Innovatsiyalar yashil iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Ular quyidagi maqsadlarga erishishda muhim rol o‘ynaydi:

-Energiya samaradorligini oshirish – qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va energiya sarfini kamaytirish.

-Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish – chiqindilarni qayta ishlash va resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish.

-Atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish – havo, suv va tuproqni toza saqlashga qaratilgan texnologiyalarni joriy qilish.

-Yashil ish o‘rinlarini yaratish – barqaror iqtisodiy rivojlanish orqali yangi ish o‘rinlarini tashkil etish.

2. Yashil iqtisodiyotda innovatsiyalarni joriy etish usullari

1. Davlat siyosati va tartibga solish

Davlat yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun quyidagi vositalarni qo‘llashi mumkin:

-Soliq imtiyozlari va subsidiyalar – yashil texnologiyalarga sarmoya kiritayotgan kompaniyalarga soliq yengilliklari berish.

-Ekologik normalar va standartlar – ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik tozalikka e’tibor qaratish majburiyati.

-Davlat grantlari va investitsiyalar – yashil innovatsiyalarni rivojlantirishga moliyaviy ko‘mak ko‘rsatish.

2. Xususiy sektor va investitsiyalar

Xususiy sektor yashil innovatsiyalarni rivojlantirish va ularning samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi:

-Korxonalar uchun yashil texnologiyalarni joriy qilish – energiya tejovchi texnologiyalardan foydalanish.

-Korporativ ijtimoiy mas'uliyat (CSR) – ekologik barqarorlikni ta’minlash maqsadida biznesning ijtimoiy javobgarligini oshirish.

-Ekologik startaplarni qo‘llab-quvvatlash – yangi yashil biznes loyihalarini moliyalashtirish.

3. Ilmiy tadqiqotlar va texnologik taraqqiyot

Yashil iqtisodiyot innovatsiyalarining samaradorligini oshirish uchun ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega:

-Universitet va ilmiy markazlarni rivojlantirish – yashil texnologiyalar bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni rag‘batlantirish.

-Xalqaro hamkorlikni kengaytirish – ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish va innovatsion texnologiyalarni almashish.

-Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanish – ekologik monitoring va energiya tejovchi tizimlarni yaratish.

3. Yashil iqtisodiyot innovatsiyalarining samaradorligini oshirish

Innovatsiyalarni joriy etish jarayonida ularning samaradorligini oshirish quyidagi omillarga bog‘liq:

-Xarajatlarni kamaytirish va samaradorlikni oshirish – ishlab chiqarish jarayonlarida tejamkor texnologiyalarni qo‘llash.

-Mahsulot va xizmatlarning ekologik standartlarga mosligini ta’minlash – xalqaro ekologik sertifikatlarga ega bo‘lish.

-Jamoatchilik va tadbirkorlarni jalb qilish – yashil texnologiyalarni ommalashtirish uchun ta’lim va targ‘ibot tadbirlarini o‘tkazish.

-Aqlli shahar va yashil infratuzilma – yashil transport, energiya tejovchi binolar va ekologik toza shahar rejalari.

Yashil iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni jalb etish va ularning samaradorligini oshirish global miqyosda ekologik barqarorlikni ta’minlashning asosiy yo‘llaridan biridir. Davlat siyosati, xususiy sektor va ilmiy tadqiqotlarning integratsiyalashuvi orqali yashil texnologiyalarni rivojlantirish va ularning qo‘llanilishini kengaytirish mumkin. Kelajakda yashil iqtisodiyot innovatsiyalarini rivojlantirishga ko‘proq e’tibor qaratish nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki atrof-muhitni himoya qilishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N. X. G‘iyosaliyevichning **“Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot”** ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal 2025-yil may 5-sonidagi **“Yashil moliya – iqtisodiy rivojlanish mexanizmi sifatida”** maqolasi

2. Sh. B. G‘ulomovaning “Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot” nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiyadagi “Iqtisodiyotning yangi yo‘nalishlaridan biri- yashil iqtisodiyot va uning asosiy tamoyillari” maqolasi

ИГРОВЫЕ УПРАЖНЕНИЯ ДЛЯ УВЛЕКАТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Беккулова Ситора Хайруллаевна,

Аннотация: Данная статья адресована учителям, работающим начальных классах. Она охватывает основные разделы курса предусмотренные программой по русскому языку. В ней обобщены многолетние наблюдения над практикой преподавания русского языка узбекским учащимся. Здесь описываются методические рекомендации и из опыта работы учителей по преподаванию русского языка в младших классах.

Ключевые слова и понятия: *игра, чтение, письмо, звук, звукобуквенное чтение, слоговое чтение, послоговое чтение, слух, слог, букварный период, послебукварный период, активный словарь, пассивный словарь.*

Русский язык в Узбекистане имеет свои исторические корни и до настоящего времени является проводником новых технологий, научной и культурной информации.

Как и другие языки, русский язык постоянно развивается и изучается.

В этом огромная заслуга принадлежит учителям русского языка в национальных школах.

Использование занимательных игровых упражнений и игр на уроках позволяют в легкой и непринужденной форме развить у учеников навыки устной и письменной речи, научить применять полученные знания на практике.

Изучение русского языка в узбекской школе, как один из иностранных языков, носит особый характер.

Заполняя личную анкету, мы отвечаем на вопрос: «Какими иностранными языками вы владеете?»

Мы пользуемся с подсказкой той же анкеты «владею свободно, читаю и перевожу со словарем, без словаря».

А что такое «знать» и «владеть»:

Знать – обладать знанием;

Владеть – уметь пользоваться.

Наши учащиеся должны владеть русским языком.

В настоящее время дети со 2- го класса начинают изучать русский язык. Русский язык на самом деле стал иностранным, потому что сходство в алфавите на много сократились.

Основное направление работы **в начальных** классах – это интенсивное речевое развитие учащихся, которое должно осуществляться в тесной связи с формированием активности мышления младших школьников.

Учитывая уменьшение часов (в неделю 2 часа) программа не расширяет объём лексико-грамматического материала, а даёт минимальный лексико-грамматический материал.

Практический курс русского языка во втором классе рассчитан на 68 часов и делится на букварный период и после букварный период.

В содержание каждого этапа обучения включается материал по чтению и письму.

В основу выработки навыков чтения и письма кладётся формирование навыков звукобуквенного и слогового анализа слов. В целях развития фонематического слуха следует практиковать упражнения на выделение звуков

их сопоставление и различение, на узнавание заданного звука в словах, на подбор слова с усвоенным звуком.

Если раньше мы постепенно переходили от послогового чтения к слитному, то сейчас сразу перешли на чтение слов в составе которых 1, 2, 3 слога. Н- р: дом, шар, папа, ручка и т.д.

К числу задач букварного периода относятся также следующие:

- научить детей списывать слова и предложения печатного и рукописного текста;

- систематически развивать навыки разговорной речи, приобретенные в до букварный период;

- расширять объем активного и пассивного словаря. При обучении грамоте у учащихся вырабатываются навыки правильного произношения всех звуков и звукосочетаний в словах, составляющих словарный минимум.

Правильное произношение и аудирование требует соответствующей тренировки. С самого начала выработать привычку слушать устную речь, выполнять команду учителя, здороваться, встать, сесть, идти к доске, взять ручки, тетради, закрыть и открыть книгу и т.д. Особое внимание уделяется на слитное произношение слов с предлогами и на произношение звуков **щ, ы, ж, ц** слогов с мягкими согласными, со стечением согласных, чего отсутствует на узбекском языке.

Отрабатывать произношение учащихся необходимо многократно, надо работать: индивидуально, по группам, по рядам, хором и на последующих уроках проверить закрепление ранее усвоенного материала.

Во вторых классах берёт верх непроизвольное внимание. Ученики очень хорошо подражают.

Этим надо воспользоваться, поэтому здесь максимально надо использовать **метод имитации.** Можно еще дать элементарные пояснения артикуляции звуков: образование звуков в ротовой полости.

Особое внимание надо уделять на типовые предложения.

Это что? ***Это арбуз***

Арбуз какой? ***Он большой***

Кто рисует? ***Я рисую***

Порядок изучения типовых предложений основан на принципе «от простого к сложному**».**

Основные приемы и методы работы в букварный период.

1. Отработка правильного произношения (повторение вслед за учителем слогов, слов, словосочетаний).

2. Сопоставление и различение твёрдых мягких согласных и сходных звуков (**ш-щ, ц-с, ы-и**) с помощью цветных контрольных карточек.

3. Составление фраз из 2-4 слов на базе типовых предложений.

4. Разыгрывание маленьких диалогов.

5. Заучивание маленьких стишков (использование их на физкультминутках).

6. Проставление ударений.

Вместе с усвоением произносительных норм ученики приобретают навыки правильной постановки ударений: ***окно, картина, хлопок.***

Здесь помогает **сопоставительный метод, сопоставляется** место ударения на русском и узбекском языках, например: ***парта, доска, ручка***.

Это все должно закрепляться в течение учебного года.

После букварный период

Основная цель после букварного периода закрепление и совершенствование ранее приобретенных учащимися навыков правильного произношения слов и предложений, говорения по-русски, сознательного правильного и беглого чтения с элементами выразительности, навыков грамотного письма отдельных слов словосочетаний и предложений.

Во втором классе предусматривается дальнейшее формирование и развитие устной и письменной речи, навыков элементарной диалогической и монологической речи. Здесь постоянно следует работать над развитием устной речи, потому что это требование времени. На всех уроках следует постоянно проводить работу над правильным произношением звуков, слов, словосочетаний и предложений, так как правильное произношение во многом обеспечивает грамотное письмо. В обучении речи необходимо широко использовать средства слуховой и зрительной наглядности, окружающие предметы (стол, стул, доска, дверь…), макеты (домик, машина, цветы), картинки и рисунки (пусть дети сами рисуют).

Во втором классе ученики должны научиться правильно интонировать повествовательные и вопросительные предложения:

-Дима дома?

-Да, Дима дома.

-А Умид дома?

-И Умид дома.

Развитие речи начинается с усвоения слов. На каждом уроке дети усваивают 2-3 новых слов. Чтобы прочно усвоить лексику в течении учебного года учащиеся систематически должны повторять пройденные слова. Если раньше грамматика изучалась на синтаксической основе, то в настоящее время развитие речи идёт за счёт готовых речевых моделей. В начальных классах *особое внимание* уделяется на *чтение.* Чтение должно быть правильным, сознательным, беглым и с элементами выразительности.

Изучение русского языка во втором классе это очень серьёзная, трудная работа для малыша. В начале учащиеся приходят на уроки русского языка радостно, с искренним желанием учиться, а потом они устают. Почти 50 % учащихся изучают язык очень медленно. Они путают буквы, часто пишут по латыни, затрудняются ответить на вопросы, часто устают, плохо запоминают (это и связана с экологией в нашем регионе, дефицит йода в первую очередь нарушает память). Ребёнку с плохой памятью трудно мыслить, соображать. Клетки мозга быстро утомляются и не справляются с работой, которая предлагает учитель. А нам, учителям хочется, чтобы они побыстрее отвечали на вопросы и быстро писали.

Не потерять на уроке ни одной минуты, ни одного мгновенья без активного умственного труда – что может быть глупее в тонком деле, как воспитание человека. Что делать? Надо найти выход из положения. Здесь на помощь к нам приходит *игра*. На уроках часто надо вводить элементы игры и физкультминутки.

Для ребёнка игра – это самое серьёзное дело. «Что наша жизнь? Игра!». Эти слова пушкинского героя мы повторяем очень часто. Они звучат в телевизионных передачах, ими пестрят страницы «игровых» газет. Все мы

любим играть, а дети живут в игре! Мы, учителя русского языка, часто включаем в урок словесные игры, которые помогают усвоить материал, прививают интерес к предмету. А иногда хочется сделать урок праздником или после занятий пригласить на праздник родителей, друзей, а то и ребят всех классов, если это маленькая сельская школа. Такое занятие развивает творческие способности, смекалку, фантазию, формирует различные общеучебные умения и навыки, расширяет кругозор, воспитывает чувство ответственности, взаимовыручки и, конечно же, любовь к языкам, Отечеству.

Учение нельзя приспосабливать к детским радостям, умышленно облегчить это только для того, чтобы ребёнку не показалось скучно. Ребёнка надо готовить настойчивому труду, который невозможен без *напряжения мысли*.

Если ребёнку в учение всё достаётся легко у него постоянно воспитывается *лень мысли*. Однообразие утомляет человека. Важная задача, школы – воспитать человека, быть пытливой, творческой, ищущей мысли. Исходя из всего этого следует определить, что во втором классе, на каждом уроке учитель должен обращаться к играм. Чтобы каждая игра помогала нашим ученикам, в изучении русского языка, облегчала их труд.

Предлагаю некоторые игры, которые использую на уроках русского языка.

В начале игры нужно разделить учащихся на две команды, чтобы в каждой команде участвовали дети разного уровня знаний (сильные, средние, слабые).

1. Игра: Кто знает больше слов?

Цель игры: *обогащение словарного запаса и развитие речи учащихся.*

На доске или на таблице написаны пройденные темы. Они пронумерованы и закрыты (доска закрыта, таблица перевёрнута). На столе лежат карточки с цифрами. Дети из каждой команды вытягивают номер, определяют тему и назовут слова на эту тему, например: карточка №1 «Здравствуй школа»; слова: класс***, школа, ученик, ученица*** *и* ***т.д.***

Побеждает та команда, которая назовёт больше слов.

2. Игра: Найди ошибку.

Цель игры: развитие *памяти и интеллектуальных чувств учащихся. Закрепление пройденного материала.*

Эту игру можно провести во многих вариантах.

А) на проставление ударений.

Детям раздаются слова, с неправильной постановкой ударений. Например: ***школа, окна, парта***.

Дети во первых исправляют ошибки, а во вторых прочитают их следуя литературным нормам: ***окно,*** ударение падает на вторую букву ***-о*** (*читают акно*).

Б) на правописание пройдённых слов.

Учащимся раздаются слова с ошибками и они исправляют эти ошибки Например: ***кукло – кукла, пирсик – персик.***

В) на словосочетаниях, например:

Неправильно	**Правильно**
моя дедушка	***мой дедушка***
моя папа	***мой папа***
мой мама	***моя мама***

Побеждает та команда или тот ряд, который больше всех нашёл ошибку.

3. Игра Алфавит

Цель игры: *развитие внимания учащихся. Закрепление пройденного материала.*

Каждой команде раздаются по 10 … слов, и дети за минуту ставят слова в алфавитном порядке. Например: ***ворона, арбуз, барабан, и т.д***

Побеждает та команда, которая быстро выполнит задание.

4. Игра: Кто самый внимательный?

Цель игры: *развитие произвольного внимания. Воспитание волевых качеств учащихся.*

Учительница записывает на таблице 2-3-4 слова, показывает детям и снимает таблицу. Учащиеся по памяти пишут эти слова в своих тетрадях.

Побеждает та команда у кого меньше ошибок.

5. Игра: Кто быстрее?

Цель игры: *развитие логического мышления и расширение кругозора учащихся.*

Учащимся раздаются буквы и они из них должны составлять слова на тему: Например, **«Моя семья».**

Раздаются буквы или они написаны на доске а***, м, б, ш, к, п …***- Учащиеся составляют слова ***папа, мама, бабушка.***

Побеждает та команда, которая за 2 минуты составляет больше слов.

6. Игра: Угадай-ка.

Цель игры: *формирование опыта учащихся по правописанию букв и развитие у них произвольного запоминания.*

На доске написаны элементы букв. Учащиеся назовут буквы, которые образуются с помощью этих элементов. Например: **у, з , в, б. Г, П, Н, Т, М**

Выигрывает та команда, которая напишет больше букв.

7. Игра: Закрытыми глазами.

Цель игры: *закрепление умений и навыков учащихся по правописанию букв.*

Учащиеся под диктовкой учителя на доске поочередно закрытыми глазами пишут буквы.

Побеждает та команда, которая красиво и правильно пишет буквы.

Литература

1. Жаркова Т., Акишина А. «Игры на уроках русского языка». Учеб. нагляд. Пособие. - 2-е изд., испр. и доп. Издательство: Русский язык: - М., 1990.
2. Журналы «Русский язык и литература в узбекской школе». -Т., 1985-89 гг. №1,3,5.
3. Журналы «Преподавание языка и литературы». -Т., 2008-2023 г.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA YANGI ZAMONAVIY METODLARDAN FOYDALANIB SAMARALI TASHKIL ETISH

Qilicheva Mashhura Asatovna,
Navbahor tumani 2-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati, ularning o'quvchilarda tabiatga bo'lgan qiziqish, kuzatuvchanlik, mustaqil

fikrlash hamda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, samarali ta’lim jarayonini tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

***Kalit so‘zlar**: zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, STEAM yondashuvi, Loyiha (Project-based learning) metodi, Virtual laboratoriyalar*

Аннотация. В статье анализируется важность использования современных педагогических технологий и интерактивных методов в преподавании естествознания в начальных классах, их роль в развитии у учащихся интереса к природе, наблюдательности, самостоятельности мышления и научного мировоззрения. Также представлены практические рекомендации по организации эффективного образовательного процесса.

***Ключевые слова:** современные педагогические технологии, интерактивные методы, STEAM-подход, проектный метод обучения, виртуальные лаборатории.*

Annotation. This article analyzes the importance of using modern pedagogical technologies and interactive methods in teaching natural sciences in primary grades, their role in forming students' interest in nature, observation, independent thinking and scientific worldview. Also, practical recommendations for organizing an effective educational process are presented.

***Keywords:** modern pedagogical technologies, interactive methods, STEAM approach, Project-based learning method, Virtual laboratories*

Kirish. Bugungi kunda dunyo ta’lim tizimi tez sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Innovatsion texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari hamda yangi pedagogik yondashuvlar ta’lim mazmuni va shaklini tubdan o‘zgartirib yubordi. O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim sohasini modernizatsiya qilish, o‘quv jarayonini ilg‘or xalqaro tajriba asosida takomillashtirish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, amaliy bilimlarni hayotga tatbiq etish ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Boshlang‘ich ta’lim tizimi insonning keyingi hayoti va o‘qish faoliyati uchun poydevor hisoblanadi. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o‘qitish jarayoni o‘quvchilarda atrof-muhitni anglash, tabiat qonuniyatlarini tushunish, ekologik madaniyat va tabiatga e’tiborli munosabatni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bois boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishning samaradorligini oshirish hozirgi davrda eng dolzarb pedagogik masalalardan biridir.

An’anaviy dars usullari o‘quvchilarga tayyor bilim berish bilan chegaralangan bo‘lsa, zamonaviy metodlar esa o‘quvchini ta’lim jarayonining markaziga qo‘yadi. O‘quvchi endi faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi, tadqiqotchi, izlovchi sifatida darsda qatnashadi. Bu esa o‘z navbatida, o‘quvchilarning bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishiga, o‘z fikrini asoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarish kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida tabiiy fanlarni o‘qitishda interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish (Project-based learning), STEAM yondashuvi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics), muammoli o‘qitish va axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu metodlar o‘quvchilarni nafaqat tabiiy fanlarga qiziqtiradi, balki ularning ijodkorligini, tahliliy fikrlashini, muloqot madaniyatini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quv jarayonini hayotiy tajriba bilan bog‘lash, tajriba va kuzatuvlar asosida bilim olish, o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin

ifoda etish imkonini berish zarur. Bu esa o‘quvchilarda nafaqat fanga, balki umuman ta’limga nisbatan ijobiy munosabat va ichki motivatsiyani kuchaytiradi.

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy metodlardan samarali foydalanishning nazariy asoslari, ularning amaliy qo‘llanilish shakllari hamda o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar yoritiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning tabiiy fanlarga qiziqishini oshirish, ularni mustaqil fikrlash va tahlil qilishga o‘rgatish bo‘yicha ilg‘or tajribalar tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

1. Tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy yondashuvlarning mohiyati

Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda asosiy maqsad — o‘quvchilarda atrof-muhit hodisalari, jonli va jonsiz tabiat, inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantirishdir. Buni samarali amalga oshirish uchun quyidagi zamonaviy metodlardan foydalanish muhim:

STEAM yondashuvi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics): o‘quvchilarda fanlararo bog‘lanishni, ijodkorlikni va amaliy fikrlashni rivojlantiradi.

Loyiha (Project-based learning) metodi: o‘quvchilar ma’lum bir mavzu bo‘yicha tadqiqot olib borishadi, natijada mustaqil ishlash, kuzatish va tahlil qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

“Kichik laboratoriya” usuli: oddiy tajribalar orqali tabiiy hodisalarni amaliy ravishda o‘rganishga imkon yaratadi.

- Interfaol metodlar (“Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “Baliq skeleti”, “Debat”): o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini oshiradi, ularni erkin fikr bildirishga o‘rgatadi.

2. Axborot texnologiyalaridan foydalanish

Zamonaviy ta’limda raqamli vositalar tabiiy fanlarni o‘qitishda katta imkoniyatlar yaratadi. Masalan:

Virtual laboratoriyalar orqali o‘quvchilar xavfsiz tarzda tajribalar o‘tkazishi mumkin;

Multimedia taqdimotlari darsni jonlantiradi;

Interaktiv o‘yinlar o‘quvchilarda motivatsiyani oshiradi;

QR-kodli topshiriqlar mustaqil izlanish faoliyatini kuchaytiradi.

Axborot texnologiyalari dars jarayonini vizuallashtiradi va abstrakt tushunchalarni aniqroq tasavvur qilishga yordam beradi.

3. Dars jarayonini samarali tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar

Har bir mavzu uchun maqsadni aniq belgilash va o‘quvchi faoliyatiga yo‘naltirish;

Tajriba va kuzatuvlar asosida darsni tashkil etish;

O‘quvchilarga ijodiy topshiriqlar berish (masalan, “Tabiat kundaligi” yuritish);

Guruhli ishlashni yo‘lga qo‘yish, bunda hamkorlik va mas’uliyatni rivojlantirish;

O‘qituvchining roli – bilim manbai emas, balki yo‘naltiruvchi va motivator sifatida namoyon bo‘lishi kerak.

Tadqiqot natijalari. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash dars samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot Toshkent viloyatidagi uchta umumta’lim maktabining 2–4-sinflarida olib borildi. Har bir sinfda tajriba va nazorat guruhlari shakllantirilib, tabiiy fanlar darslari turli metodlar asosida tashkil etildi.

Tajriba guruhi darslarida interfaol metodlar (“Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “Baliq skeleti”), STEAM loyihalari, axborot texnologiyalaridan foydalanish, tajriba

asosidagi o‘qitish kabi yondashuvlardan foydalanildi. Nazorat guruhida esa darslar asosan an'anaviy, tushuntirish va og‘zaki bayon shaklida olib borildi.

1. O‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi. Zamonaviy metodlar o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq anglashiga va bilimlarni amaliy qo‘llashiga yordam berishini tasdiqlaydi.

2. Qiziqish va motivatsiya o‘sishi. So‘rovnomalar asosida aniqlanishicha, tajriba guruhidagi o‘quvchilarning 75% tabiiy fanlarga qiziqishi ortganini bildirgan. Ular darslarda tajriba o‘tkazish, o‘yin elementlaridan foydalanish, hamkorlikda ishlash kabi faoliyatlardan zavq olishgan. An'anaviy darslar o‘tkazilgan nazorat guruhida esa o‘quvchilarning qiziqish darajasi 50% atrofida bo‘lgan.

3. Faol ishtirok va ijodkorlik ko‘nikmalari

Tajriba darslari davomida o‘quvchilarda:

muammoli vaziyatlarni hal etish,

kuzatish natijalarini tahlil qilish,

fikrini asoslab ifoda etish,

guruhda ishlash va o‘zaro fikr almashish ko‘nikmalari shakllangan.

O‘qituvchilar qayd etishicha, tajriba guruhidagi o‘quvchilar mustaqil fikrlashga, xulosalar chiqarishga va atrof-muhit hodisalarini ilmiy asosda tushuntirishga intilgan.

4. Axborot texnologiyalarining samarasi. Interaktiv taqdimotlar, videodarslar va onlayn tajribalar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan e'tiborini oshirgan. Masalan, “Suvning aylanish jarayoni” mavzusi animatsiya orqali ko‘rsatilganida, o‘quvchilar bu hodisani ancha tez va to‘g‘ri tushungan. Bu esa vizual o‘qitishning samaradorligini tasdiqlaydi.

5. O‘qituvchilar fikrlari. Tadqiqotda ishtirok etgan o‘qituvchilarning aksariyati (90%) zamonaviy metodlar darsga tayyorlanishda biroz ko‘proq vaqt talab qilsa-da, natija jihatidan an'anaviy yondashuvlardan ancha samaraliroq ekanini ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, bunday metodlar o‘quvchilarning diqqatini faollashtiradi, darsni jonlantiradi va har bir bola o‘z salohiyatini namoyon etishiga imkon beradi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta'lim bosqichi — bu o‘quvchining dunyoqarashi, tafakkuri, ilmga bo‘lgan munosabati va qiziqishlarini shakllantirish davri hisoblanadi. Ayniqsa, tabiiy fanlar bu jarayonda markaziy o‘rin tutadi. Chunki bu fanlar orqali bola tabiat hodisalari, jonli va jonsiz olam, inson va atrof-muhit o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuna boshlaydi. Shu bois, tabiiy fanlarni zamonaviy metodlar asosida o‘qitish o‘quvchilarning nafaqat bilim, balki amaliy ko‘nikma va hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, dars jarayonida interfaol metodlar, STEAM yondashuvi, loyiha asosida o‘qitish, axborot texnologiyalari va tajriba asosidagi o‘qitish usullaridan foydalanish o‘quvchilarning darsdagi faolligini, mustaqil fikrlashini hamda tabiiy hodisalarga ilmiy nuqtai nazardan yondashuvini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu metodlar yordamida o‘quvchilar o‘rganayotgan mavzularni nafaqat eslab qoladi, balki ularni hayotiy misollar bilan bog‘lab tushunishga o‘rganadi.

Zamonaviy yondashuvlar asosidagi darslar quyidagi ijobiy natijalarni berdi:

O‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishi oshdi. Dars jarayonida o‘yin, tajriba, raqamli texnologiyalar va vizual materiallardan foydalanish bolalarda tabiiy fanlarga bo‘lgan qiziqish va ishtiyoqni kuchaytirdi.

Bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligi ortdi. Tajriba guruhida o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy metodlar qo‘llanilgan sinflarda bilim darajasi o‘rtacha 15–20% ga yuqori bo‘ldi.

Ijodkorlik va mustaqil fikrlash rivojlandi. O‘quvchilar muammoli vaziyatlarni hal qilishda, kuzatish natijalarini tahlil qilishda va xulosa chiqarishda faol ishtirok etdilar.

Hamkorlikda o‘qitish ko‘nikmalari shakllandi. Guruhli ish, loyiha topshiriqlari, “fikrlar almashuvi” metodlari o‘quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirdi va jamoada ishlashga o‘rgatdi.

Axborot texnologiyalarining roli ortdi. Multimedia, interaktiv taqdimotlar va virtual laboratoriyalar o‘quvchilarning diqqatini jamlash, murakkab hodisalarni osonroq tushunish va o‘zlashtirish imkonini berdi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida aniqlanishicha, zamonaviy metodlarni muvaffaqiyatli qo‘llash uchun o‘qituvchidan quyidagi jihatlar talab etiladi:

puxta dars rejalashtirish va texnologik xarita tuzish;

o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish;

axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini puxta bilish va amaliyotda qo‘llay olish;

darsda motivatsion muhit yaratish, har bir o‘quvchini faol ishtirok etishga undash.

Umuman olganda, tabiiy fanlarni zamonaviy metodlar asosida o‘qitish — bu shunchaki yangi uslublarni qo‘llash emas, balki o‘quvchini markazga qo‘ygan, uni faol, izlanuvchan, kuzatuvchan shaxs sifatida shakllantiruvchi ta’lim tizimini yo‘lga qo‘yish demakdir.

Kelgusida tabiiy fanlarni o‘qitish samaradorligini yanada oshirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni keltirish mumkin:

har bir darsda tajriba va kuzatuvlar elementlarini kiritish;

o‘quvchilarga mini-loyihalar orqali mavzularni mustaqil tadqiq etish imkonini berish;

interfaol o‘yinlar va vizual modellardan keng foydalanish;

STEAM yondashuvi asosida fanlararo integratsiyani yo‘lga qo‘yish;

o‘qituvchilar uchun zamonaviy metodika bo‘yicha malaka oshirish kurslarini muntazam tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy metodlardan foydalanish nafaqat dars samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarning tafakkurini, qiziqishini, kuzatuvchanligini, tabiatga bo‘lgan mehrini ham rivojlantiradi. Shu bois, tabiiy fanlarni o‘qitishda innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish zamonaviy ta’limning eng muhim talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarorlari va farmonlari.
2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. “Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi”. – Toshkent, 2023.
3. N. Karimova Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2022.
4. M. Shamsiyeva Tabiiy fanlarni o‘qitishda interfaol metodlar. – Samarqand, 2021.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM SOHALARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHDA O‘QUV FAOLIYATI SHAKLLANISHIGA TA’SIRI

Xakimov Obidjon,
Navoiy PROFI University “Iqtisodiyot” kafedrasi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ta’lim jarayonida innovatsion zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalardan biriga aylanganligi haqida yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Innovatsion, axbort, kommunikatsiya, intellektual, e’tibor, texnikaviy, qobiliyat, interaktiv, refleksiv, ijtimoiy psixologik, motivatsiya.*

Аннотация. *В этой статье использование инновационных современных информационных и коммуникационных технологий в образовании стало одной из самых актуальных задач современности .*

Ключевые слова: *Инновационный, информация, коммуникация, интеллектуальный, внимание, технический, способие , интерактивный, рефлексивный, социально- психологический, мотивация.*

Annotation. *In this article, the use of innovative modern information and communication technologies in education has become one of the most pressing task of today.*

Key words: *Innovative, information, communication, intellectual, attention, technical, ability, interactive, reflexive, social-psychological, motivation.*

Bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar ta’lim tizimini modernizatsiya qilinishi hamda innovatsion texnologiyalarni keng o‘zlashtirilishi ta’lim muassasasi oldida dolzarb vazifalarni amalga oshirishni taqozo qilmoqda.Ta’lim jarayonida zamonaviy innovatsiyon axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muhim vazifalaridan biriga aylanganligi hammamizga ma’lum. Bu esa o‘sib kelayotgan yosh avlodni intellektual va texnikaviy qobiliyatlarini rivojlantirib shaxs xususiyatlarini shakllantirishga yordam beradi. “Vatanimiz kelajagi, xalqimizni ertangi kuni mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-etibori, avvalambor, yoshlarimizning unib-o'sib, ulg’ayib qanday inson bo'lib hayotga kirib borishiga bog’liqdir. Biz bunday o'tkir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz kerak. I.A.Karimov[1].

Zamonaviy axborot innovatsiyon texnologiyalaridan ta’lim jarayonida foydalanar ekanmiz, biz uning ijobiy ta’sir yo‘llari orqali yondasha olishimiz lozim, ya’ni, birinchidan, axborot kommunikatsiya texnologiyalari zaminida yuz berishi mumkin bo’lgan yangiliklar an’anaviy muloqot sharoitlarida olib boriladi. Dars jarayonida texnika bilan shaxs va shaxs bilan shaxs o‘rtasidagi muloqotni muvofiqlashtirib olib borish maqsadga muvofiq.

Ta’lim beruvchilar innovatsiyon texnologiyalaridan foydalanish va amaliyotga tadbiq etish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi interaktiv hamda refleksiv ta’sirni unutmasligi kerak. Ta’lim jarayonida innovatsiyon texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning kommunikativ va bilish faoliyatini sifat o’zgarishlariga olib boradi hamda ta’lim olish usullarining o‘zgarishi asosida shaxs sifatlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, internet bilan ishlaganda, o‘quvchilarning faolligi ortadi va ta’lim jarayoni individuallashadi, turli ma’lumot manbalari bilan ishlash imkoniyati

[1] Каримов И.А. “Юксак маънавият енгилмас куч”.__ Т.: «Маънавият», 2008. __16

paydo bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning shaxsini rivojlantiradi. Ularda mustaqil fikr yuritishga, tashabbuskorlikka, mobillikka rag'batlanish paydo bo'ladi. Ammo, shuning bilan bir qatorda salbiy ta'sirlar ham yuzaga kelishi mumkin. Yani, intensiv intellektual va ijodiy rivojlanish o'quvchilarni mavjud ijtimoiy muhitga moslashishini ta'minlay olmaydi. Ular turli kompyuter manbalariga, shu jumladan internetga bog'lanib qolishlari ham mumkin. Bu esa kelajakda o'quvchi shaxsini boshqalardan ajralib qolishiga sabab bo'la oladi. Bolalarning ruhiyatida keskin o'zgarishlar ro'y berib, ularda o'z do'stlarini virtual olam qahramonlari bilan almashtirish, ruhiy javob reaksiyalarida pasayish, qiziqishlar doirasida torayish kabi holatlar kuzatilishi mumkin.

O'quv faoliyati jarayonida dars maqsadining aniqligi, mantiqiyligi, ketma-ketliligi hamda talablarning refleksivligiga e'tibor qaratish lozim. Bu birinchidan, o'quvchining ruhiy muloqotini amalga oshirish uchun muhim bo'lsa, ikkinchidan, teskari aloqani kuchaytirishga asos bo'ladi va ta'lim jarayoni uchun mo'ljallangan dasturiy va texnik vositalarning "insonlashuvi" kuzatiladi. Bu jarayonda zamonaviy kommunikatsiya axborot texnologiyalarining o'quvchilarga ta'siri ortib, u chegaralangan doiradagi ruhiy ta'sirlardan tortib, to shaxsni to'la o'zgartirishgacha (internetga bog'lanib qolish, xakerlik sindromi) olib keladigan jarayondan saqlashi mumkin.

Psixolog olimlar bugungi kunda innovatsiyon texnologiyalarining ruhiyatga ta'sir ko'rsatishi va undan oqilona foydalanish e'tiborga molik masala ekanligini uqtiradilar. Bu esa o'z navbatida pedagoglar uchun ham o'ta dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Sharq donishmandlari "Qaerga ketayotganingni bilish uchun qaerdan kelayotganingni aniqlash lozim" - deb aytgan hikmatli so`zlaridan hamda yuqorida aytilgan fikrlardan kelib chiqib o`quv muhiti dasturini axborot kommunikatsiya texnologiyalari orqali loyihalayotgan vaqtda o'quvchilarni ongli fikrlashi va o'zaro ta'sir holatiga ham alohida e'tiborni qaratish maqsadga muvofiq.

Buning uchun:

-o'quvchilarda ma`lum bilim, ko`nikma va malakalarini rivojlantirish bilan birgalikda shaxsini ham shakllantirishga ijtimoiy psixologik, motivatsiya berish ish;

-o'qitish shakllarini o`zgartirish uchun harakatlanish va moslashish xususiyatlariga ega bo'lgan muhitga e'tibor qaratish;

-o'qitish va rivojlanish jarayonini rag'batlantiradigan muhit hosil qilish**;**

-o'quvchilar shaxsining psixologik xususiyatlarini hisobga olish;

Bundan tashqari, innovatsiyon texnologiyalaridan foydalanganda auditoriyada mebellarni joylashtirish, adabiyot tanlash, tajriba, kerakli resurslar, oquvchilar hissiyotlariga ta'sir etish va ularni motivatsiyalash kabi o'quv muhiti usullaridan ham oqilona foydalana olish ham shaxs shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar o'qituvchi tashkil etgan va slaydda tayyorlangan manbalar asosidagi ijodiy muhit uchun berilgan topshiriqlarni bajarish davomida guruhlarga bo'lingan holda muammolarning yechimini topsalar o'quvchilarda quyidagi sifatlar hosil bolishiga sharoit yaratiladi: motivatsion hatti-harakatni belgilovchi xohish-istak va ehtiyojlar, motivatsiya (tashqi va ichki omillardan tashkil topadi), his-tuyg'ular (insonga ta`sir qiluvchi omillarni baholash, reaktsiya qilish) bilan bog'liq holat kechadi, shuningdek, ta'lim jarayonida quvonch, hayratlanish, muhabbat, havas qilish, ayrim hollarda uyalish, nafratlanish, hadiksirash kabi tuyg'ular shaxs shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yaxshi tashkillashtirilgan axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosidagi o‘quv muhiti ijodkorlik qobiliyatlariga rag‘bat berishi ijtimoiy va kommunikativ ko`nikmalarni rivojlantirishi, fikrlash va axborot almashishga ko‘maklashishi, nutq rivojlanishini rag‘batlantirishi va ma‘lumotlarni mustaqil olish ko`nikmalarini rivojlantirish kabi xususiyatlarni tarkib toptiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, biz pedagoglar zamonaviy innovatsiyon texnologiyalari asosida darslarni tashkil etish jarayonida o‘quvchilar shaxsini shakllantirish uchun quyidagilarga alohida e’tibor qaratishimiz lozim:

- innovatsiyon texnologiyalarining o’quvchilar shaxsiga bo’lgan salbiy ta’sirlarini aniqlash va bartaraf etish yo‘llarini izlash;
- innovatsiyon texnologiyalaridan ta’lim jarayonida foydalanishning optimal shart-sharoitlarini o’rganish;
- ta’lim jarayonida aniqlik, samaradorlik va natijalarni oldindan ko‘ra olish;
- ta’lim oluvchilarga internetdan foydalanishning ijobiy va salbiy ta’sirini oqilona va ongli idrok eta olishlariga erishish;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.6. T.: «O‘zbekiston», 1997. 324-346-betlar
2. Белинская Ye.П. К обоснованию соцкультурного подхода в исследованиях вертуальной реальности. http/ www. Ish. Ru. /info/ seminar-doc (1) doc.
3. Библиотека практической психологии «Психология зависимости» Минск. 2004г

ЁШ АВЛОДДА ТАБИАТГА МУНОСАБАТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ВА МАЪНАВИЙ АСОСЛАРИ

Қўлдошева Д.С.,
Навоий вилояти ПММ катта ўқитувчиси

Аннотация: Ёшларда табиатга масъулиятли муносабатни шакллантиришнинг фалсафий, психологик – педагогик, экологик моҳияти ва тарбиявий аҳамияти.

Annotation: the philosophical, psychological, pedagogical, ecological and educational significance of the formation of a responsible attitude to nature in young people.

Аннотация: философское, психологическое, педагогическое, экологическое и воспитателъное значения формирования ответственного отношения к природе у молодежи.

Калит сўзлар: муносабат, масъулият, инсон – инсон, ўзликни англаш, экология, экологик таълим, глобаллашув.

The key word: attitude, responsibility, man – to – man, self – awareness, ecology, environmental, education, globalization.

Ключевая слово: отношения, ответственностъ, человек к человеку, самосознание, экология, экологическое образование, глобализация.

Ёш авлодда табиатга муносабат маданиятини шакллантириш экологик таълим ва тарбиянинг фундаментал асосидир. Муносабат тушунчаси фалсафий, психологик, педагогик ва социологик категориялардир. Фалсафада муносабат : «бирор нарса ёки ҳодисага нисбатан шахс ёндашуви (позицияси) нинг ифодаси»

ва шунга кўра муносабатлар ҳар хил бўлиши мумкинлиги кўрсатилган. Муносабат категорияси инсон - инсон, инсон -табиат, инсон - жамият, инсон – тарих, ва барчаси умулашган ҳолда инсон ва борлиқ, ҳамда оламнинг бир - бирига боғлиқлигини ифодалайди. Шахс дунёқарашининг асосини, табиатга муносабати, табиат қонунларини билиши, табиатга муносабат қадриятларига амал қилиши, иқтисодий - ижтимоий тафаккур, табиат гўзалликларининг идрок қилиш, табиатни асраш бўйича билим, малака, кўникмани ташкил қилади. Ёшларда ушбу фазилатларни шакллантириш ва уларнинг ижтимоийлашуви, педагогик тадқиқотларнинг долзарб муаммоси. У, ижтимоий муносабатлар мажмуйи.

Инсон – одам, унинг табиий - физиологик, генетик ўзига хослиги билан ижтимоий - маънавий хусусиятига боғлиқлиги асрлар бўйи табиий ва гуманитар фанларнинг мунозара ҳамда тадқиқот масаласи бўлиб келган. Глобаллашув шароитида ёш авлодда табиатга муносабат маданиятини таркиб топтириш янгича мазмун касб этмоқда. XXI аср, фан асри, ҳаётга илмий ёндашиш, ёшларда илмий дунёқарашни тарбиялаш бутун таълим тизимининг асосий вазифасига айланди. Экологик таълимнинг методологик асоси, табиатга муносабат, фалсафий принсипига асосланади. Юқорида таъкидлаганимиздек, муносабат консепциясида, инсон - инсон категориялари узвий боғлиқлиги субъект – субъект дидактик принсипида ўз ифодасини топади. Яъни инсон ўзлигини билиши экологик таълим -тарбиянинг устувор йўналишидир. Мен ва табиат, табиат ва мен етарли ўрганилмаган.

Ўз-ўзини баҳолаш жамиятда шахсий инсоний муносабатларни бошқаришнинг ўзига хос мажмуи. Ўз-ўзини баҳолаш жараёнида ўзаро бир-бирини тўлдирувчи қуйидаги фаолиятларни ажратиш мумкин :

- Ўз ўқув фаолиятининг баҳоси бошқалар қўйган баҳо билан мутаносиб бўлишини эътиборга олиш.
- Талабанинг, ўқитувчининг баҳолаш жараёнига кўрсатадиган фаол муносабати.
- Ўзаро алоқадорликда баҳолаш - талабалар бир-бирларининг ишларини ўзаро ҳамкорликда баҳолашлари.
- Шахсий ишларни баҳолаш, ўз ишларини тақриз қилиш ва ишлаб чиқилган талаблар асосида қайта баҳолаш.
- Шахсий танқид ва ўртоғининг танқидий қарашлари асосида қўйилган баҳоларни қиёслаш.
- Талабаларнинг ўз ишлари ва ўртоқларининг ишларига қўйилган баҳоларни таққослаш.

Педагогика – психологик тадқиқотларда ўз фаолиятини баҳолаш ва ташхислаш кўникмаларини шакллантириш бўйича тавсиялар мавжуд. Лекин табиатга муносабат, экологик тарбияланганлик даражасини баҳолаш индикаторлари ўрганилмаган. Бундан ташқари, шарқнинг буюк қомусий олимлари инсоншуносликнинг табиатшунослик билан боғлиқлигини ўз асарларида илмий ва амалий асослаганлар. Жумладан Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Мусо ал – Хоразмийнинг «Китоб сурат ул – арз»; Аҳмад Фарғонийнинг «Китоб ал – ҳаракот ас – самовиа ва жавомиъ илм ан – нужум»; Абу Наср Фаробийнинг «Минералогия», «Геодезия» ; Абу Али ибн Синонинг «Тиб қонунлари», «Аш – шифо»; Маҳмуд Замаҳшарийнинг «Ал – жибол вал – амника вал – миёҳ», «Китобу асмо иладавия вал – жибол» ва шу каби бошқа асарларда

экология, ҳайвонот ва ўсимлик дунёси, ҳамда уларнинг ривожланиши, улардаги олиб борилган тажрибалар ва ўзгаришлар ҳақида баён қилинган. Хусусан шу ва яна бошқа алломаларимизнинг қолдирган асарларида келтириб ўтилган назарий ва амалий билимларни янада мукаммал ўрганиш ва ўрганилган билимларни ҳаётга татбиқ этиш экологик таълимотнинг ривожланишида муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Кишилик жамиятининг ҳозирги ривожланиш босқичида одамнинг биосферага таъсири ортди, экологиянинг амалий аҳамияти ўсди. Экология табиат ресурсларини қўриқлаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ҳамма тадбирлар учун илмий база бўлиб хизмат қилиши керак. Экологиянинг ривожланиши табиатни бир – бирига боғлиқ ягона тизим эканлигини, кишилик жамияти барқарор яшаши учун зарурий макон, моддий шартлашиш эканлигини кўрсатди. COVID – 2019, табиатнинг айрим инжиқлари олдида инсоният тақдири бир – бирига боғлиқ эканлигига тушуниб етилди. Инсоннинг табиатга муносабати йўналиши, замон ва макон талабига асосан ўзгариб боради. Табитга нисбатан шахснинг моддий, иқтисодий, ижтимоий муносабатида маънавий – масъулиятли ёндашув муҳим ўрин тутади. Шахснинг масъулиятлилик фазилати аввало, она табиат, Аллоҳ олдида, ижтимоий ҳаётнинг ҳар бир жабҳасида Ватан, инсоният, жамият, оилага муносабат масъулияти билан белгиланади.

Табиатга масъулиятли муносабат жамият тараққиётининг, ижтимоий масъулиятнинг муҳим шартидир. Масъулиятлилик категорияси шахснинг ижтимоий – маънавий фазилати сифатида қадимдан қадрланади, ривоят, эртак достон ва назм , насрий асарларда улуғворлик , қаҳрамонлик сифатида мадҳ этилган. Глобаллашув шароитида табиат ва жамиятга масъулиятли муносабатнинг мазмуни, уни ёш авлод қалби ва онгига сингдириш механизми, методикаси экологик таълимнинг долзарб вазфасига айланди. Табиатга масъулиятли муносабатни шакллантиришда, экологик таълимнинг учта асосий йўналишини алоҳида қайд этиш лозим. Биринчидан, инсоннинг табиатга муносабатида, моддий ишлаб чиқариш, меҳнат предмети, ҳаётий фаолияти объекти сифатида ; иккинчидан, экологик тизимда шахснинг ўзига хос табиий хусусиятлари, соғлиги ; учинчидан, табиатни асраш фаолияти бўйича билим, малакаси.

Табиатдаги ўзгаришлар, мавжуд шарт – шароит, экстремал вазиятларда оптимал муносабат, шахснинг ҳар томонлама шаклланишига боғлик. Шундай қилиб, шахснинг табиатга муносабат масъулиятини шакллантиришнинг методологик принсипларини кўйидагича ифодалаш мумкин :

- шахснинг (моҳияти) кишиларга, жамиятга, табиатга муносабатлар мажмуи;
- шахснинг табиатга муносабати, жамият талабига, мавжуд шароитга мослиги;
- талабани ҳар томонлама камол топтириш тизимида, табиатга муносабат масъулиятини шакллантириш, мактабнинг муҳим вазифаси;
- табиатга муносабат ижтимоий, иқтисодий ҳар томонлама фаолиятда масъулиятлиликнинг таркиби сифатида ривожланиши.

Масъулият тушунчаси алоҳида илмий – категория, жамиятга, табиатга муносабатида ўзига хослиги, шахснинг маънавий фазилати, бурчи сифатида ўрганилмаган. Луғатларда «масъулият шахснинг ўз ҳатти – ҳаракати учун жавобгарлиги мажбурияти, бурчи» - деб талқин этилган. Масъулият ижтимоий –

маънавий фазилат, қонун – қоидаларни чуқур англаган бурч, маданият ифодасидир. Ижтимоий масъулият шахснинг муайян шароитда, эркин ўз ҳуқуқлари ва бурчи, ҳамда вазифасидан келиб чиқиб оптимал муносабат усулини танлади.

Демак, табиатга масъулиятли муносабат, шахснинг қобилияти ва имкониятига асосан онгли, ихтиёрий маънавий қоидаларга амал қилиб экологик натижага эришишдир. Шахснинг мақсади, мотиви, амалий принсиплари билан уйғунлиги, табиатга, унинг моддий, иқтисодий ва эстетик қадриятларига фитр этмаслигидир.

Масъулиятлилик шахснинг ботуний, ҳиссий сифати, ақлий ва эмоционаллик уйғунлиги. Шундай қилиб экологик масъулият ёшларда ўзлигини англаш, табиат қонунларини билган ҳолда, келажакни кўра билиш, экологик қоидаларга амал қилишда ўз –ўзига ва ўзгалар фаолиятига танқидий муносабатда бўлишдан иборат. Ҳаётда масъулиятлилик ва масъулиятсизлик, табиатга нисбатан совуқлилик ҳолатлалари учраши мумкин ва ёшларда ана шундай вазиятларда тўғри тушунча бериш ва тўғри йўл кўрсатиш, экологик таълимнинг вазифасидир. Экологик масъулиятни тарбиялаш самарадорлиги таълим жараёнида, ёшларни ижтимоий муносабатларни ўзгариб боришига тайёрлаш, уларни ижтимоий муносабатлар зарурият, қизиқиш, мақсад, мотив, қоида қадриятларни таълим – тарбиянинг вазифаси эканлиги ва табиатни асраш ҳаётий зарурияглигини ёшлар қалби ва онгига сингдиришдан иборат.

Табиатга муносабат, зарурияглар тизими шахснинг ўзига хос фазилатидир. Ёшларда экологик муносабатни шакллантириш , ижтимоий – экологик онг, экологик тафаккур, экологик кўникма каби педагогик – психологик механизм самарадорлигига боғлиқ. Экологик онг табиатнинг ижтимоий имкониятларини ҳисобга олган ҳиссий , интеллектуал қарашлар, тафаккур, тасаввур ифодасидир. Маълумки онг билим ва тасаввур уйғунлиги билан экологик онгни шакллантириш, табиат қонуниятлари ҳақида дунёқараш ва маънавий – аҳлоқий фазилатлар мужассам бўлишига олиб келади.

Табиатга масъулиятли муносабат шахснинг эътиқод даражаси билан белгиланади. Экологик масъулият аҳлоқ нормалари ва ҳуқуқий қоидалар билан боғлиқ. Бугунги кунда Ўзбекистонда, қонунчилик палатасида экологик билимни ташкил этилиши, ишлаб чиқилаётган қонунларда экологик қоидаларга амал қилиниши ҳар бир фуқаронинг экологик маданиятини оширишга қаратилган. Экологик маданият мактаб партасидан, оила остонасидан бошланади.

Ёшларда табиатга масъулиятлилик муносабатини шкллантириш , экологик таълим самарадорлигини ошириш мазмуни ва методларини такомиллаштириш, уларни табиий, моддий, маънавий, эстетик имкониятларидан фойдаланишга тайёрлаш бу қуйидаги принсипларга асосланди :

- жонли табиатга муносабат зарурияглини шакллантириш, табиат қонунларини билишга қизиқиш уйғотади ;
- табиатнинг умумий қадриятларига амал қилиш мотиви ва фаолиятига йўллаши ;
- табиатни , ўз ва ўзгалар ва инсоният соғлиғини асраш эътиқодини таркиб топтириш ;
- экологик меҳнатга, экология тарғиботига фаол қатнашиш каби тарбиявий вазифалар ҳисобланади.

Ёшларда экологик маданият асосларини таркиб топтиришда умумий таълимнинг вазифалари:

- одам ва олам, шахс ва жамият боғлиқлиги ҳақида билим ҳамда, малакани шакллантириш;
- ҳуқуқий, маънавий, аҳлоқий, эстетик ва экологик таълимот;
- табиатга муносабат жараёнида маънавий, ҳуқуқий қоидаларга амал қилиш;
- олинган билимларни табиатни асрашга, табиат имкониятларидан тежаб фойдаланишга тайёрлаш кабилардир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги ПФ – 4947 – сонли Фармони.
2. А.Чориев, И.Чориев. «Педагогиканинг фанлараро боғлиқлик методологияси». Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси «Фан» нашриёти. Тошкент, 2011 йил.
3. П. Султонов. «Экология ва атроф – муҳитни муҳофаза қилиш асослари».
4. Ў.Э.Хўжаназаров, Ш.Т.Якубжонова. «Экология ва табиатни муҳофаза қилиш».

MUNDARIJA

Kirish……3

1-SHO'BA: TA'LIMDA INNOVATSION TADQIQOTLAR VA TEXNOLOGIYALAR: IMKONIYATLAR, TAHLILLAR VA ISTIQBOLLAR.

Ismailov A.A.	Maktab direktorlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning metodologik asoslari	5
Холбаев Ш.	Ёшларда тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантиришда иновацион ёндашувлар	11
Pulotov A.M.	Zamonaviy pedagogik tashxis metodlaridan foydalanishda raqamli texnologiyalarning samaradorligini baholash va innovatsion yechimlar ishlab chiqish	14
Xurramov I.A.	Maktab o'qituvchilarini ekologik savodxonligini rivojlantirishning mazmuni va uni tanlash tamoyillari	18
Xurvalieva T.L., Kamolova U.Yu., Yusupova H.O., Sodiqova D.I.	Maktabgacha ta'lim jarayonida integratsion yondashuvdan foydalanishning didaktik imkoniyatlari	23
Djurayeva P.S.	Yashil iqtisodiyot"ga o'tish, uning asosi bo'lgan qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish ko'rsatkichlarini keskin oshirish masalalari (navoiy viloyati kesimida)	26
Xurvalieva T.L.	Maktabgacha ta'limda loyiha texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari	31
Boboqulov J.Q.	Ta'lim jarayonida sun'iy intellektdan foydalanish: muammolar va istiqbollar	35
Ravshanova O.S.	Sun'iy intellekt vositalaridan foydalanib, ona tili darslarini takomillashtirish imkoniyatlari	39
Fayziyeva M.M.	Tarbiya jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni	42
Ablaqulov K.B.	Sun'iy intellekt texnologiyalarining didaktik jarayonni boyitishdagi o'rni va xalqaro ta'lim paradigmalari tajribasi	44
Mansurova S.R., Toshqulova Z.U.	O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishda singapur tajribasi: islohotlar va istiqbollar	47
Meyliyeva N.G.	Ta'limda texnologik innovatsiyalarni joriy etishning tizimli yondashuvlari va ilmiy asoslari	50
Abdurahmonova K.E.	Talabalarda milliy-nutqiy etiket elementlarini shakllantirishda qadriyatlar, an'analardan maqsadli foydalanish	53
Mansurova S.R.	Singapur davlatida maktabgacha ta'lim**.**	56
Karimova A.	Bo'lajak talabalarning kasbiy rivojlanishida scamper texnikasining o'rni	61
Qurbonova X.T.	Ta'lim sifatini oshirishda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati	63
Eshkuziyeva M.R.	Maktabgacha ta'lim tizimida yangicha yondashuv: singapur ta'limi"	65

Xolboyeva R.A.	Kimyo fanini o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanib dars samaradorligini oshirish usullari	68
Ibragimova D.R.	Talabalarda ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari	72
Allanazarova S.Yu.	Matnlarni avtomatik sentiment tahlil qilishda kontekstga bog‘liq omillar	75
Maxamatova F.S.	Innovatsion texnologiyalar muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarni intellektual faoliyatga olib kirish	78
O‘ktamova M.A.	Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlarni o‘qitish orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishning innovatsion usullari	81
Karimova A.	Pedagogika yo‘nalishi talabalarida scamper texnikasi orqali tanqidiy fikrlashni shakllantirish yo‘llari	87
Egamberdiyeva F.A., Egamberdiyev N.M.	Ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi	88
Akramova Z.	Pedagogik kouching va emotsional intellekt asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi	91
Odilova D.S.	Innovatsıya tushunchası va unıng maktabgacha ta’lımdagı ahamıyatı ınnovatsıyon metodlar va ularnıng ılmıy asosları	95
Mirzayeva N.B.	Boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish	97
Shukurova Z.X.	Raqamli ta’lim muhitining pedagogik tizimdagi o‘rni	100
Hamroyeva A.F.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy tafakkurni shakllantirishda innovatsion metodlar	104
Муротова Ж.А.	Роль, перспективы и проблемы электронной коммерции в конкурентоспособности малого бизнеса в узбекистане	106
Abduqayumova G.	Ta’limda innovatsion tadqiqotlar va texnologiyalar: imkoniyatlar, tahlillar va istiqbollar	109

2-SHO‘BA: UMUMIY O‘RTA TA’LIM FANLARINI O‘QITISHGA INNOVATSION YONDOSHUVLAR.

Uralov A.B.	Pedagogik mahorat va ona tili ta’limida kommunikativ yondashuv	114
Xurvalieva T.L., Xursanova F., Xamrayeva Z.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda senzitiv rivojlanish xususiyatlari	117
Xasanova X.N.	Darslarda differensial ta’lim yondashuvlaridan foydalanish	119
Babayeva D.R.	Yangi zamon tarbiyachisining pedagogik kompetentligi	121
Astanaqulov K.M.	O‘yin orqali rivojlantiruvchi ta’lim metodlarini joriy etish	124
Djurayeva P.S.	Forming “4k” skills in students through extracurricular	129

	activities” in improving the skills of teachers (the topic "protect nature!” In the natural sciences section)	
Нажмиддинова Г.О.	Развитие социальной коммуникативности билингвов дошкольного возраста	137
Do‘sanov E.A.	O‘quvchilarda kiberbullinga qarshi immunitet shakllantirishning psixologik mexanizmi	141
Soliyeva N.A.	Bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish imkoniyatlari	144
Boltayeva Z.B.	Boshlang‘ich ta’limda loyiha texnologiyasini qo‘llash imkoniyatlari	146
Boltayeva Z.B.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirish usullari	149
Yo‘ldoshev A.S.	Geografiya darslarida metodlardan samarali foydalanish	151
Mirsanov J.M.	O‘quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini shakllantirishga mo‘ljallangan web-platforma yaratish va foydalanish usuli	155
Rahmonov U.U.	Kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik nazariy asoslari va loyiha faoliyatining didaktik mohiyati	156
Rajabova D.K.	Rahbar kadrlarning ta'lim jarayonini samarali tashkil etishdagi o‘rni va roli	161
Nosirova I.S.	Frazeologiya va frazeologizmlarning semantik tuzilishi	164
Hamdamova N.X.	Boshlang‘ich ta’lim darslarida pedagogik texnologiyalarning o‘rni	165
Rustamova M.T.	Ingliz tili o‘qituvchilarida emotsional intellekti rivojlantirishning psixologik jihatlari	167
Qambarova N.	Maktabgacha ta’limda nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiylashtirishning samarali usullari	170
Merzayeva X.J.	Kimyo darslarida axborot texnologiyalari integratsiyasining samr modeli	176
Adizova N.Q.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda kasblar haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari	178
Djurayeva D.N.	Bolalarda do‘stlik, hamkorlik va mehr tuyg‘usini rivojlantirish	181
Xakimova D.I.	Ona tili darslarida modellashtirish metodi	185
Marufova M.E.	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik diagnostika vositalaridan foydalanishning afzalliklari	189
Turayeva D.I.	Musiqa darslarida intellektual salohiyatni rivojlantirishda loyiha metodining o‘rni	192
Xudoynazarov D.O.	Musiqa darslarida raqamli tehnalogiyalarning o‘rni	197
Rizayeva G.M.	Ingliz tilida gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishda kommunikativ mashqlardan foydalanish	199
Safarova A.M.	Fotosintez jarayonini o‘quvchilarga yoritib berishda 5E yondashuvini qo‘llash	201

Narzullayev N.H.	O‘qituvchi faoliyatida kreativ g‘oyalarning psixologik ahamiyati	204
Jumaniyazov A.U.	Fizika, astronomiya va tabiiy fanlarda raqamli texnologiyalardan foydalanish ahamiyati	206
Qurbonova X.T.	Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy texnologiyalar va ulardan foydalanish metodikasi	209
Hamdamova N.X.	Boshlang‘ich ta’limda loyiha texnologiyasini qo‘llash	212
Otaqulov S.R.	Jismoniy tarbiya fanini o‘qitishdagi asosiy modellar	215
Safarova N.X.	Kichik maktab yoshdagi o‘quvchilarning emotsional-irodaviy sohaning rivojlanish xususiyatlari	220
Mirzayeva H.	Maktabgacha ta’limtda bolalarni kognitiv rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda singapur tajribasi	224
Saidova M.K., Pulatova B.Yu.	Boshlang‘ich ta’lim dars jarayonlarida interfaol usullardan foydalanishning afzalliklari	227
Rizayeva G.M.	Ingliz tilida gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishda kommunikativ mashqlardan foydalanish	230
Ilyasova U.A.	Tasviriy san`atda art - pedagogik texnologiyalar	232
Astanova Z.T.	Ko‘zi ojiz o‘quvchilarning musiqiy savodxonligini rivojlantirish bosqichlari	235
Xudayberdiyeva D.S.	Boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish	238
Toshqulova Z.U.	Tayyorlov guruh tarbiyalanuvchilarini maktab ta’limiga moslashtirishda mtt va maktab hamkorligi	242
Rasulov J.S.	Kasbiy rivojlanish jarayonida dars kuzatuvi va tahlilining zamonaviy konsepsiyalari	245
Hamdamova R.G.	Biologiya fanida iskala metodi asosida darslarni tashkil etish	248
Qurbonova N.T.	Inklyuziv ta’limda maxsus yordamga muhtoj bolalarni o‘qitish	254
Mansurova Z.R.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish	258
Mirzayeva Z.Sh.	Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ta'limiy o‘yin faoliyatini tashkil etish	260
Ximmatova G.M., Ximmatova M.M.	Bolalar huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari	261

3-SHO‘BA: MA’NAVIY MEROS VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING O‘QITILISHIDA INNOVATSION YONDOSHUVNING O‘RNI VA AHAMIYATI.

Mardanov U.R.	Oydin Hojiyeva she’riyatida qo‘llangan terminlarning poetik obraz yaratishdagi roli	264
Karimova D.A.	Umumta’lim maktablarida tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish metodikasi	267
Xurvalieva T.L., Abdikarimova I., Maxmudova F.,	Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi rivojlanishining senzitiv davrlari	271

Xamroeva Z.		
Suvanova M.X.	To‘y etnografizmining lingvomadaniy tadqiqi (Navoiy viloyati misolida)	273
Shadiyev B.M.	Yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirishda davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligi	276
Fayzullayeva G.G‘.	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining matematik tayyorgarligini takomillashtirishda axborot texnologiyalarining ahamiyati	279
Karshiyeva Sh.T.	Matematik tasavvurlarni shakllantirishda steam yondashuvi asosida refleksiv faoliyat elementlarini tarkib toptirish	282
Ochilov J.A.	Bolalarning sportga oid ta’lim-tarbiya madaniyatini shakllantirish omillari va yo‘nalishlari	285
Homiyatova M.A.	Zamonaviy ta’lim jarayonida interaktiv usullar yordamida tinglash madaniyatini rivojlantirish	288
Choriqulov R.I.	Talabalar mustaqil ta'lim olish jarayonini tashkil etishning zamonaviy shakl, metod va vositalari	292
Boshmanova M.T.	Ta’lim jarayonida texnologiya fanini ma’naviy meros va umuminsoniy qadriyatlar bilan integratsiyalashning innovatsion yo‘llari	296
O‘tapov Z.B.	O‘smir yoshlarlarda kiberbullingning oldini olishning psixologik jihatlari	300
Rahmonov U.U.	Tabiiy fanlarni o‘qitishda loyiha ishlarining steam yondashuvi bilan integratsiyasi	303
Egamberdiyeva F.A., Egamberdiyev N.M.	Ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi	307
Turayeva X.I.	Maktab o‘quvchilari uchun turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axloqiy jihatdan to‘g‘ri qaror qabul qilish malakasini shakllantirish	310
Umarova N.X.	Umumiy o‘rta ta’lim maktablari direktorlarida kommunikativ strategiyalarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va imkoniyatlari	312
Egamberdiyeva M.K.	Maktabgacha tayyorlov guruh bolalarida ijodiy rivojlanishni ta’minlovchi pedagogik texnologiyalar va metodik yondashuvlarning tahlili	316
Komilova F.I.	Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati va samaradorligi	319
Iskandarova M.B.	O‘zbek xalq ertaklarida raqamli adaptatsiya va ularning maktabgacha ta’limdagi o‘rni	321
Baratova G.Ya., Sharipova Z.S., Hamidova F.G‘.	Bolalarni axloqiy jihatdan tarbiyalashda pedagogik texnologiyalarning o‘rni	324
Baratov M.A.	Ko‘zi ojiz yoshlarning ta’lim-tarbiyasidagi muammolar va yechimlar	327
Ibragimova D.R.	Talabalarda ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari	330

4-SHO‘BA: XORIJIY TILLAR O‘QITILISHINING SIFAT SAMARADORLIGIGA ERISHISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.

Ochilova M.Sh.	Alisher navoiyning “mahbub ul-qulub” va “munshaot” asarlarining turk tiliga tarjimalarini badiiy jihatdan tahlil qilish	333
Hodiyeva Yu.Yu.	Chet tilini samarali o‘qitishda ta’lim strategiyalarini belgilab olishning afzalliklari	336
Ozotov A.O., Sayfidinova N.S.	The representation of gender through language in contemporary english fiction	343
Gazieva S.T.	Principles of addressing dyslexia through information technology foundations	346
Akramov D.	Socio-economic, demographic factors and educational outcomes: an analysis of pisa 2022 data for uzbekistan	349
Hodiyeva Yu.Yu.	Scamper develops not only creativity but also critical thinking, collaboration, and communication—key 21st-century skills	353
Ozotov A.O., Sayfidinova N.S.	Language contact and borrowing in global englishes	357
Gulboyeva M.E.	Xorijiy tillarni o‘qitishda sun’iy intellekt va interaktiv raqamli vositalardan samarali foydalanish	361
Gazieva S.T.	The USE of phonics, multisensory, and individualized approaches in english language classes	363
Ozotov A.O., Sayfidinova N.S.	Code-switching and cultural identity in diasporic narratives	366
Fayzullayeva Z.A.	Mechanisms for improving the professional competence skills of future fine arts teachers	370
Aripov I.Yu.	Boshlang‘ich ta‘limda mehnat tarbiyasi va kasb-hunarga yo‘naltirish, uning tarixiy taraqqiyoti	372
Yusufov U.I.	Jismoniy tarbiy fanidan o‘quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari	380
Abdivayitov M.	Geografiya o‘qitishda loyihaga asoslangan ta’limni qo‘llash: Amaliy yechimlar va samaradorlikni baholash	382
Meliqo‘ziyeva Z.I.	Kreativ yondashuv asosida ta’limni takomillashtirish tendensiyalari	385
Xamrayev I.R.	Yashil iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni jalb etish va ularning samaradorligini oshirish	390
Беккулова С.Х.	Игровые упражнения для увлекательного изучения русского языка в начальных классах	393
Qilicheva M.A.	Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda yangi zamonaviy metodlardan foydalanib samarali tashkil etish	397
Xakimov O.	Umumiy o‘rta ta’lim sohalarida innovatsion texnologiyalarini joriy etishda o‘quv faoliyati shakllanishiga ta’siri	402
Қўлдошева Д.С.	Ёш авлодда табиатга муносабат маданиятини шакллантиришнинг педагогик ва маънавий асослари	404

“TA’LIMDA INNOVATSIYALAR, INVESTITSIYALAR VA INTELLEKTUAL SALOHIYAT: MUAMMOLAR, TAHLILLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

2025-yil, 19-sentyabr.

Texnik muharrir Boboqulov J.Q.

Maqolalar mazmuni va ma’lumotlarning haqqoniyligiga mualliflar mas’ul.

Konferensiya materiallari to‘plami Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi kengashining (2025-yil 29-avgust, 5-sonli) qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.